

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

Szerkeszti
SZEKFŰ GYULA

XXXII. KÖTET
1938. JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

AZ OROSZ VALLÁSI VISZONYOK

A FRANCIA FORRADALOM vége visszafordulást hozott azokhoz az eszményekhez, melyek ellen hősi korszakában a nagy forradalom annyit hadakozott. S ha rendszerint az ilyen történeti analógiák megbízhatatlanok is: a szemlélő mégis úgy érzi, az orosz szellem élete ma hasonló jelenségeket mutat. A német nemzeti szocializmus külpolitikája eltérítette az orosz politikát eddigi világforradalmi dinamizmusától s reakényszerítette a nyugati kapitalista államokkal való szövetségre. Ezzel párhuzamosan pedig az orosz szellem is elfordult eddigi nemzetközi és proletár magatartásától és újra fölfedezi az orosz népiség mélységeit. Az út visszafelé nehéz és kerülőkkel teli: mert a mai orosz szellemnek nemcsak a cári és nemesi korszak kultúráján kell túlhaladnia, hogy visszajusson az orosz népszellem forrásaiig, hanem túl kell haladnia a nemzetközi és hivatalosan eddig kitenyészett, gyökértelen „proletkult” — proletárkultúra rétegein is. De az orosz irodalom, színházi fejlődés, zenei törekvések ma mind eljutottak mégis oda, hogy az orosz népiességből merítik indításukat. Kétségtelen: ebben a népies irányváltozásban rengeteg a hivatalos politikai indítás. Az orosz rendszer mai urai érzik az európai közszellem fordultát, tudják, hogy a „nemzeti” érzés újra az európai politika legnagyobb mozgatóereje lett. A régebb marxista frazeológia gyakran utalt rá: a nemzeti gondolat az uralkodó és kizsákmányoló osztályok terméke és eszköze. De ma az orosz vezetőrétegnek is éreznie kell, mint szállott alá a nemzeti gondolat a tömegek mély rétegei felé s mint használják föl e mély népi ösztönöket maguk javára az autoritativ rendszerek. A mai orosz rendszer így igen sokat tanult a német és olasz példákön s tudja jól: a forradalom első korszakának nemzetközi jelszavai ma már az orosz nép mély rétegeire hatástalanok. Ahogy befelé fordultak, önmaguk felé az egyetemes európai humanitástól az autoritativ uralom alatt álló nemzetek, úgy fordult el az orosz szellemi élet némely oldala is — bár a legtöbbször a régi marxista és forradalmi frazeológia díszleteivel — a nemzetközi proletárforradalom szellemi tartalmától s úgylátszik, hogy a nemzetközi-világforradalmi dinamizmus mellett az orosz nép életét valami új népiesség fűti alá; a szellemi és irodalmi népiesség és az új orosz imperialista, befeléforduló politika összefüggése egyre nyilvánvalóbb, — bár emellett a marxista s világforradalmi ideológia változatlanul s brutálisan uralkodik az állam életén.

Szellemi élet és politika ezen Összefüggéseiben természetesen a politika játssza még ma is a döntő szerepet. De az is nyilvánvaló, hogy egyre erősebben törnek föl az orosz népiesség eddig eltömött forrásai; a politika már nem is ellenkezik, ehelyett a maga szolgálatába állítja az új áramokat. Orosz nép, orosz föld, orosz táj, orosz népzene és népművészet az orosz szellemnek ma újra izgató kérdései. De a figyelmes szemlélő előtt — orosz és külföldi szemlélő előtt egyaránt — nem lehet titok: az új orosz népiesség egészséges és ösztönös, természetes és őszintén mélyről fakadó, minden politikai közrehatás mellett is — de nem leplezhet el egy óriási hasadást. Az orosz népiesség két elemből alakult. Az egyik volt a szláv népi elem, a másik a bizánci kereszténység. S épp e ponton válik döntő jelentőségűvé az új népiesség politikai szerepe: Sztálin befeléforduló rendszere révén, mely eszmei visszatérést jelent az orosz politika Nagy Péter előtti hagyományaihoz és bizonyos szakítást a forradalom első korszakának világorradalmi örökségével, az új orosz népi tudat már öntudatosodhatott s megerősödhetett, mert ez javára van az új orosz politika irányainak; a népi tudatot hivatalosan is pártolják és fejlesztik, de a vallási föléledés elé óriási akadályokat állítanak: még élnek erősen a régebbi vallásellenes elfogultságok s még mindig erős a félelem a pravoszlávia politikai szerepétől és a hatástól, melyet az orosz nép életére tagadhatatlanul még ma is gyakorol.

MÍG AZ OROSZ RENDSZER a népi-nemzeti öntudat kérdésében — érezvén az orosz népiesség dinamikáját — eléje próbál menni a népies szellemi újulásnak, addig a vallási kérdésben kitart az eddigi merev és elutasító álláspont mellett. A kereszténységet már értéklik, itt-ott mint történeti terméket, de ezek a „pozitív“ értékelő hangok a történeti és népi terméknek szólnak és nem az isteni eredetű intézménynek. Itt a hivatalos és intellektuális orosz fölfogás sok egyezést mutat — minden politikai és világnézeti ellentét ellenére is — az egyéb európai autoritativ rendszereknek a vallásügy kérdésében elfoglalt álláspontjával, hiszen ezek is többnyire a történeti és népi szellem termékét látják a kereszténységben. A nyugati viszonyokkal szemben itt nagy eltérés az, hogy az orosz egyház — híven bizánci eredetéhez és cezaropapisztikus hagyományaihoz — sohasem élt a világi hatalomtól függetlenül, mint a római egyház, hanem teljesen azonosulnia kellett az állammal. 1700-ban Nagy Péter megszüntette a patriarchátust, mert ez útjában volt politikai és autokrata terveinek s ezóta a cár volt az orosz egyház feje a nagy forradalom kitöréséig, mikor a patriarchátus újra följúult. Így az orosz egyháznak az autokrata állammal együtt kellett elbuknia. Az egyház ezen állami függősége természetesen igen erős fegyver volt az egyház és a régi állam ellenségeinek kezében, akik hivatkoztak rá: a kereszténység az osztályuralom eszköze csupán. Maga az orosz történeti fölfogás is igazolni látszott — épp ott, ahol a leginkább átöröklődtek a bizánci hagyományok — e nézeteket: Isten az orosz állami-keresztény fölfogás szerint nem csupán a szerető Krisztus, aki felé az állam által való szorongattatásai közt a gyámoltalan s államellenes hajlamú orosz lélek annyit fohászkozott, hanem

egyúttal a fényes és hideg magasságokban trónoló bizánci Pantokrator és Kozmokrator is; a cár, mint a bizánci bazileüsöz közvetlen jogutódja, egyúttal Isten meghatalmazottja is; a cárról és Istenről való nézetek így keveredtek együvé, épp a bizánci eredetű cári eszme s a cezaropapisztikus tradíció miatt, mikor is az egyház az állammal egylényegű lett.

Az állammal való régi kapcsolatok még ma is bénítók: ezért nem beszélhetünk még Oroszországban a kereszténységhez való olyan visszatérésről, mint amilyennel a francia forradalom végén találkozunk. De már szaporodnak a tanújelek, melyek itt is lassú fordulatot hirdetnek talán. 1935-ben jelennek meg az első karácsonyfák újra Oroszországban. Az állam nem tesz semmit ellenük s nem tartják veszedelmesnek a régi szokást. Olybá veszik, mint ami szociológiailag azzal a változással kapcsolatos, mikor a szovjet külsőleg is visszafelé indult a „polgári“ világ felé s a karácsonyfák engedélyezése is arra az időre esik, mikor kimondották: a szovjet világnézetével nem ellentétes a nyakkendő, a tánc, a tiszta gallér, a tiszta ing, a társasági zene, a vasalt nadrág, a társasági élet. Mégis: a karácsonyfák láttán valami szelíd izgalom fogja el az embereket. 1935-ben még csak bátortalanul jelentkeznek pár fa — de 1936 karácsonyára már számtalan karácsonyfa gyertyái égnek a Szovjetunió területén szerteszét. A hivatalos körök el nem mulasztották, hogy ne utaljanak a karácsonyi szokások esetleges káros hatásaira s ugyanekkor a karácsonyfát is igyekeztek a maguk szolgálatába állítani. Jaroszlavszkij, az Istentelenek Szövetségének, a Bezbozsnjikoknak elnöke, ez a még Lenin környezetéből való öreg bolsevik még 1935 telén utalt reá, hogy a fényes karácsonyfának a gyermeki lélekre gyakorolt hatása kitűnő propagandaeszköz, melyet a szovjetnek kár lenne kihasználatlanul hagynia, ügyelni kell reá, hogy a karácsonyfától távol legyen minden istenes szimbolika. Ne is hívják karácsonyi fának, de újévi fának... Bevezették újra a „karácsonyi öreg“, a magyar Mikulás régi szokását is újra, most „fagyapónak“ hívják s némely progresszív helyeken Sztálin maszkiájában jelenik meg, nagy ívelt fekete bajusszal. Régi s új képzetek így keverednek a gyermekek lelkében együvé s a diktátor e karácsonyi kultusza is hozzájárul Sztálin szinte földöntúli szférákba való fölemeléséhez. Az állami elárúsítóhelyek rengeteg karácsonyi játékot hoztak forgalomba s gondot fordítottak arra is, hogy a karácsonyfadíszeknek istenellenes és hivatalos ideológiai értelmük legyen. A szovjet karácsonyfáján csupa karikatúra függött: pópák, a kis Jézus, Bethlehem, angyalok, fasiszták, hitleristák karikatúrái, avagy a szovjet-imperializmus lelkesítő kellékei: tankok, vörös katonák, spanyol népfrontos milicisták figurái, a szovjetalkotmány új tételeit hirdető aranytáblácskák... A hivatalos ünnep december 24-ére esett, az új, nyugati naptár szerint; de csak kevesen ünnepeltek ezen az állami ünnepen; a többség most is január 6-án ünnepelte a karácsonyt, régi orthodox szokás szerint, ahogy ezt a hivatalos beszámolók fölpanaszolták; a főlszín alól előtörték a nép régi pravoszláv érzelmei.

Hogy Sztálin személye a karácsonyi ünneplésben is ily nevezetes szerepet nyert, ez a tény egy fontos szellemi folyamatot jelöl: Sztálin

és a nép mély kapcsolatát. Mert a mai orosz nép tudatában Sztálin úgy él, mint az új orosz népi haza megteremtője s konszolidálója; s Sztálin és köre mindent elkövetnek, hogy meggyőzzék az egyszerű orosz embert: a száműzött s kivégzett régi forradalmárok a nép ellenségei és békéjének megzavarói, a nép helyzete már javult, de ezek a kalandorok, ezek a nyugtalan intellektuelek minduntalan új kalandokra akarják hajtani — békéjének, jólétének, nyugalmanak öre egyedül Sztálin. Úgylátszik már hogy Sztálin divinációjában így az erőszak oltárra emelésén kívül egy új politikai s nemzeti mítosz szükséglete jelentkezik s e mítosz lassan áttevődik már vallási szférák közé. A kétkedő intellektuelek hiányzanak s így a hivatalos akarat s a nép fantáziája (mert az orosz lelket a végtelen hatalom mindig csodálattal tölti el) közös erővel hatnak közre az új népi-politikai mítoszok megszületésére. Az orosz tömeg már az új viszonyok közé növekedett — tehát a régi orthodox vallási nézetek nem igen akadályozhatják a hivatalos propaganda mítoszeremő erejét s ugyanekkor viszont annál intenzívebb s mélyebb a naiv orosz nép vallási szükséglete is, mely nem egyszer oly aggodalommal tölti el a hivatalos, uralkodó rétegeket. Innét van egyfelől a rengeteg zavar, mely abból áll elő, hogy a hivatalos propaganda mítoszeremő ereje áttöri a régi vallásos képzetek amúgy is meggyöngült határait, másfelől meg innét van az az őszinteség is, ahogy a nép vallásos szükséglete minden hivatalos nyomás ellenére is jelentkezik. A kormány érzi a vallásosság új erejét; a szovjetsajtó hívogató hangjának is ez az oka: hiszen az új szovjetalkotmány vallásszabadságot ad s a hívő ember is lehet jó kommunista. Csakhogy: minél alaposan föl kell világosítani az embereket..., hirdetik; s bár a gyakorlat még a régi erőszakos, Jaroszlavszkij, a Bezbozsnnyikok elnöke már szükségesnek tartja kijelenteni: elveti elméletben a vallásellenes erőszakot s a józan ész erejére hivatkozik...

A változás nem a tudatos rétegeken, de a gyermekeken s a távoli és elmaradtabb vidékek lakóin észlelhető. A szovjet gyermekeit Lenintől szóló épületes meséken nevelik s a nép képzelete egyre fényesebb glóriát fon feje köré, ő a jogfolytonosság eredete s reá hivatkoznak Sztálin s ellenfelei egyaránt. A magát előbb jogrenddé, majd ma már metafizikai lényé konstituáló forradalom így szerez magának, kilépve materialista-messianista s racionalista köreiből, természetfölötti legitimitást a „nagy halott“ által. A szovjet s a forradalom itt már nem a ráció és a materiális erők kérdése, de hit; az emigráció éveiben — Lenin és Plechanov gúnyos racionalista megjegyzéseitől kísérve — már Lunacsarszkij, a forradalom „széplelke“ és „dilettánsa“, az orosz történeti és népi szellem egyetlen öre az összeomlás évében úgy vélekedett, hogy a szocializmus új vallása az emberiségnek; később a világforradalom eljövetele magánál Leninnél is hit kérdése lett, amint a Kremlbe zárkózottan a valóságtól távol élt. Ma viszont Lenint veszik körül egyre nyilvánvalóbb vallásos külsőségekkel, arcképe ott van mindenütt, holtteste mauzóleumában, a Vörös-téren, a Kreml alatt vallásos tisztelet tárgya; egyáltalában már benne kapcsolódik össze múlt és jövő. De az ő valóságán is túlhaladt az idő \$ már Sztálin ereje, alakja is a valóságból egyre jobban áttevődik

a legendák s mítoszok szféráiba, a valóságtól kezd elidegenülni. A hivatalos körök melegen pártolják ezt a mítoszképződést mindkét irányban, hiszen ez érdekük is. A népélet kutatói meg egyre nagyobb buzgalommal gyűjtik a Lenin-mondakört, melynek érdekes darabjai nem is annyira a racionalizált és industrializált európai Oroszországban, hanem inkább a keleti részekben találhatók — ott, hol az oroszoknak tényleg civilizatórius küldetésük lehetne, s ahol a mítosz- és hőskeresés szükséglete a legegységesebb. Itt Lenin szinte már isteni személy a nép között. Lenin materialista messianizmusa s osztályharcos világgörögésége itt egyetemes emberi igazság és világboldogítás. A kirgizek, üzbégek, Türkmenisztán lakosai úgy beszélnek róla sátraik alatt, mint aki Isten küldötte volt a szegény emberek között. A kirgizeknél, például, ilyen mese járja róla:

A cár hercegeivel elhatározta a háborút s halni küldte a szegényeket, mert még nagyobb gazdagságot akart; a föld lángba borult; a füst az egekig tört s a láng megégette magának Allahnak a palástját is. Allah erre megharagudott, de hiába kérdezte tanácsosait, ezek nem mondtak neki semmi jót és okosat, hogy lehetne lecsillapítani a föld nemzeteit. Mire Allah maga szállt le a földre, elment Oroszországba egy szegény ember képében s amint vándorol, egyszerre csak útjába akad egy nagy kő s akárhogy próbálta, sehogy sem bírta helyéről elmozdítani. De szerencsére arra jött egy ember, Lenin nevű, fogott két nagy gerendát, nekifeszítette a kőnek s egyszeriben el is mozdította a követ. Allah látta, ez az ő embere, magába vitte az égbe föl, tizenhat napon s tizenhat éjen át oktatta, aztán leküldte a földre vissza — hát így jött el Lenin, befejezte a háborút, eloltotta a nagy tüzet, békét hozott az embereknek és szép testvéri szeretetet...

Míg pedig az állami kultusz itt is, ott is áttöri a vallás régi köreit, addig az orosz vallásosság a szektáriánizmusba, az orosz vallási rajongás e régi formái közé menekül. A lapok aggódva írnak a szekták terjedéséről. „Jozefcovci“, „Vasziljevci“ — így hívják magukat, kedves szentjeik nyomán; éjjel, magánházakban jönnek össze, titkon, mint az öskeresztények s az „illegális templomok“ sírástól, énektől, imától zengenek, nem is valami titkosan. Az új szovjetalkotmány, mely az „állampolgári jogegyenlőség“ alapján áll s az általános, egyenlő, titkos, közvetlen választójog a tétele, bár ugyanakkor a jelölés jogát szigorúan fönntartja a kommunista pártnak s a véle kapcsolatos szervezeteknek, magában foglalja a vallásszabadság elvét is. A hivatalos nézetek épp ezért ingadoznak, túrják-e e szektákat, vagy tekintsék államellenesnek működésüket. Mert közben egyre több kolchozból érkezik a hír: a parasztok követelik, ismerje el törvényesnek az állam az egyházi házasságot; másutt meg, hír szerint, arra törekszenek a parasztok, hogy papjaikat beültessék egyes kisebb, de szabad választás alatt álló hivatalokba.

A. Kozarev, a Kommunista Fialatok főtökára a párt hivatalos lapjának, a Pravdának 1937 április 13-iki számába cikket írt e jelenségekkel kapcsolatosan:

Óva int attól a könnyelmű nézettől, hogy a vallásosság már csak a vénasszonyok között tengődik; ellenkezőleg: ma már a munkásság közé is behatoltak a vallásos törekvések s még több hívet szereztek a fiatalok között, mindenképp nem kívánatos az istenellenes propaganda enyhítése. Szamara tartományban eddig 325 templom állt nyitva,

zárva volt 1173. De 1935-ben hatvan kérvény érkezett a hatóságokhoz új templomok engedélyezése végett, 1936-ban pedig háromszázharminc-hat kérvény újabb háromszáz templom engedélyezése miatt. Egyre szaporodnak az illegális templomok is, akárcsak a keresztelesek száma is. Például idézi Bynga falut (Kirovográd-kerület, Szverdlov járás), melynek lakói mind gyakrabban fordulnak a paphoz: 1936 februárjától májusig hatvan keresztelek történt s 43 embert temettek el egyháziilag; Szapszkoje faluban, mely a híres Sztalin-kolchozhoz tartozik, 1936-ban hirtelen megnőtt az egyházi esketések száma: 1935-ben ötvenegy esküvőből harmincegy volt egyházi, 1936-ban már huszonhatból huszonegy.

A kommunista Fialatok-Komszomol-lapja, a Komszomolszkája Pravda hasonlóképp panaszkodik:

Az istenellenes pionírok gyűlésein már nem emlegetik gúnyosan a „pópákat“, de régi nevükön, tisztelettel emlegetik az egyháziakat. Sok helyütt az elemi s középiskolák, de még a technikai szakiskolák növendékei is, fiúk, lányok egyaránt, a templomok kórusain énekelnek buzgón s rendszeresen az istentiszteletek alatt. Az utóbbi időben egyre jobban kihál a régi művelt atheizmus; a vallásos agitáció az utóbbi időben még az ipartelepekre is bejutott s jóval erősebb, mint a kommunista agitáció, amiről különben a Pravda, a párt hivatalos lapja is eleget panaszkodik.

Ha hitelt is adunk ezen aggódó hangoknak, nem szabad elfelednünk, hogy ugyanekkor az istentelen agitációnak óriási eszközök állnak rendelkezésére; működése méreteiről áttekintést adhatnak a következő adatok:

A bezbozsnyikoknak két nagy folyóiratuk volt, a Bezbozsnyik és az Antireligioznyik. Rengeteg vallásellenes fölvilágosító előadást tartottak, az összes vallásokat gúnyoló maskaradékat vonultattak föl, főleg farsang idején, terjesztették a „természettudományos műveltséget“ s az egyéb helyes tudományos „nézeteket“, főleg a darwinizmust a nép között. 1936-ban is még 1,200.000 istenellenes levelezőlapot küldtek külföldre; 3,800.000 atheista könyvet, füzetet, folyóiratot szórtak szét 43 országban; 600.000 rubelt fordítottak egyéb propagandára; 1937 januárjától júliusig máris négymillió nyomtatványt osztottak szét s egymillió atheista könyvet osztottak szét gyermekek között. Főképp a fiatalok istenellenes nevelése okoz súlyos gondokat. Az Antireligioznyik szerint rosszul nevelik istenellenesen a gyermekeket, túlságosan is hat rájuk az otthoni környezet, a szülők még ma is templomba viszik gyermekeiket s kioktatják őket a szertartásokban való részvételre. A Komszomolszkája Pravda fölpanaszolja, hogy 1936 húsvétján Borovice faluban Chorobrij iskolaigazgató hazaküldte a klubból az ifjúságot, most nem lesz tánc, nehogy sértsék a többi lakos vallásos érzületét; erre becsukták a klubot — s az egész ifjúság templomba ment. . . Jaroslavszkij, a bezbozsnyikok elnöke is intette a fiatalokat: harcoljatok a pópák, a vallás s általában minden ellen, amit a vallás fölhasznál a munkásosztály ellen. Az Izvjesztija elszörnyed: Moszkvában a szülők 60%-a ma is megkeresztelteti gyermekeit. Főlelegették az istenellenes küzdelem hősi korszakát, mikor az első NÉP .-terv idején, körülbelül 1928-ig, sorra bezárták a templomokat s istenellenes múzeumokat, mozikat, előadótermetek, klubokat csináltak belőlük. 1929-ben jött ki a híres rendelet, mely szerint büntetendő minden szülő, aki oly irányban hat közre, hogy gyermekei látogassák a templomot s büntetendő a szülő, aki imádkozni tanítja gyermekét. . . Már eddig is tilos volt a gyermekek vallásos nevelése 18 éves korukig. . . Egymásután bezáratták a templomokat, ily ürügyekkel: a községben nincs mozi, a mozi s a klub számára nincs más alkalmas helyiség, a templom útjában áll a fejlődő forgalomnak s ekkor a bezbozsnyikok előterjesztésére a hatóság lebontatta a templomot. Moszkvában a városi tanács összeállította a lebontandó templomok jegyzékét. Egymásután kobozták el a harangokat. A lakásokból erőszakkal kihurcolták a szent ikonokat és az utcák

során máglyán égették el azokat. A Rabocsája Moszkva című lap 1929 júliusában így írt: pótoljátok mozikkal, színházakkal, tánctermekekkel a templomokat; cseréljétek föl vallásos utalású neveteket másra, ahogy meg szokás változtatni az utcák, városok nevét... A Rabocsája Moszkva különben is nagy súlyt helyezett a fiatalok „megagitálására“ s arra buzdított, hogy a felnőttek vallásos előítéletei ellen az ifjú nemzedéket kell harcba vinni, Agitációjának hatása alatt ilyen leveleket kapott: 1929 karácsonyán egy öntudatos hét éves bezbozsnik lelkesen tiltakozik a fáknak karácsonyfa céljára való értelmetlen kiirtása és egyéb karácsonyi előítéletek ellen; más öntudatos ifjú bezbozsnikok leveleikben erőlyesen követelik, hogy a karácsonyi ajándékokra kidobott pénzt inkább adják oda az államnak gyárak, kórházak, iskolák, általában az ötéves terv céljaira. .. Dimitrov, a Komintern főtitkára, a vallásellenes hadjárat új vezére Nyugat-Szibériában — mely részek eddig a távolság miatt aránylag érintetlenek voltak — egész csomó templomot záratott be, Tobolszkban trockijista propaganda címén 30 lelkészt tartóztatott le s kivégeztette Arzénius nyugatszibériai püspököt — a Tuchacsevszkij marsallal való állítólagos összejátszás miatt... Ugyancsak Dimitrov vezette a vörös hadsereg legutóbbi atheista kurzusát s itt úgy nyilatkozott, hogy az istenellenes harc egész ellentétes oldalról, a nyugateurópai újpogányságtól váratlan s jelentős segítséget kapott. .. 1937 február 22-én a vörös hadsereg húsz éves fordulóján, huszonnégy új repülőgépet avattak föl, melyeket az istenellenes gondolat jeles alakjainak neveiről neveztek el s melyekhez a Bezbozsnikok Szövetsége egymaga hatmillió rubellel járult hozzá. Miközben a hatóságok fölháborodva vették tudomásul, hogy vidéken a fölháborodott hívők huszonkét tapintatlan s erőszakos bezbozsnikot agyonverték, Jezsov népbiztos, a GPU vezére kijelentette: az állam legfontosabb feladata a vallásellenes küzdelem ...

Közben a bezbozsnikok panaszkodnak is — úgy érzik, lankad az állami támogatás:

Az Izvjesztija 1936 május 10-i cikke megállapítja, hogy négy év előtt még ötmillió bezbozsnik volt; Pesztunovics, a Bezbozsnikok Szövetségének tanácstagja számukat nem becsüli többre kétfélmilliónál; Olescsuk központi titkár még ezt a számot is túlzottnak tartja. Az Izvjesztija szerint szétesőben van a bezbozsnikok egész szervezete; tizenhat körzetben már formailag sem létezik. Nem neveltek jó és elég utánpótlást a fiatalokból. Nem elég az istenellenes szavak szajkózkodása. A bezbozsnikok legtöbbje analfabéta, akik a vallásellenes fölvilágosító munkából mitsem értenek, csak a frázisokat szajkózzák s így a szövetség nem tud konkurrálni a pópákkal. Állam és párt, panasolta az Izvjesztija, ignorálták a vallásellenes harcot. A központi titkárság is csak négy hónapja jött rá, hogy új tervet kéne készítenie az egyre növekvő vallásos veszély ellen — de a földattal megbízott Nikolájevna elvtársnő meg se mozdul. A szakszervezetek klubjának központi vezetősége is elzárkózott az istenellenes fölvilágosító előadások bevezetésétől; a közoktatásügyi népbiztosság is legutóbb öt istenellenes múzeumot likvidált s föloszlatta az istenellenes propaganda központi intézetét, mely harmincezer fiatal szakszerű istenellenes neveléséről gondoskodott, egyben megszüntette az istenellenes diapozítívek készítését is ...

Sztálin „tisztogató“ munkája során sorsát a Bezbozsnikok Szövetsége sem kerülhette el, lévén gyűlhelye a forradalom régi intellektueljeinek, akik Sztálin szemében a legellenszenvesebb elem. Előbb vizsgálóbiztost rendeltek ki élére, majd meg trockijista propaganda s titkos szervezkedés miatt teljesen beszüntették működését. Itt is beigazolódott Sztálin történeti szerepe; a régi, intellektuális forradalmi irány maradványainak teljes, véres eltakarítása.

Ez a legutóbbi fordulat azonban korántsem jelentheti a kormány vallási politikájának megváltozását. Még mindig Lenin régi alapelvei az irányadók itt a vallások elleni harcról. Az új szovjetalkotmány

124. §-a szerint minden szovjetpolgárt megillet a teljes vallás- és gondolatszabadság; de ugyanekkor a hatalom változatlanul a kommunista párt kezében maradt s változatlanul fönnáll az az 1929 április 8-ikán kelt rendelkezés, mely szerint az egyházaknak a szigorúan vett vallási funkción kívül minden tevékenység tilos; nem fejthetnek ki hitbuzgalmi s térítői propagandát, szociális, karitatív és tanítói munkát, nem segíyezhetik anyagilag tagjaikat.

Ennek a szűk s szomorú életnek kezdetei 1917-re, a második (novemberi) forradalom idejére mennek vissza. A cári hatalom megszűntével 1917 augusztusában újra föléledt a Nagy Péter óta, kétszáz-tizenhét év szünetelő patriarchal méltóság. A bolsevik kormány első tetteinek egyike az egyházi vagyon elkobzása volt. Erre Tichon patriarcha pásztorlevelet adott ki a kormány s a bolsevikiek ellen, híveinek megtiltotta a velük való kapcsolatot. A kormány erre 1918 január 3-án két dekrétumban az egyház és állam szétválasztásával felelt. A patriarcha erre újra híveihez fordult; de hívei ekkor már ott voltak Lenin körül s hasztalan rendelt el imákat, búcsúkat, körmeneteket a kormány ellen. Viszont erre a kormány a templomok tömeges bezáratásával felelt. A permanens világforradalmi hit lelkadésával s a belső konszolidáció kezdetén a kormány a nyugalom érdekében kiegyezett a patriarchával: engedélyezte a hitközségek zárt gyűléseit, az egyház épületeiben való vallásoktatást. A patriarcha viszont új köriratában híveit s püspökeit a kormány iránti engedelmességre intette: csak akkor s addig álljanak ellene, míg az új rendszer a keresztény hitet, morált s általában a jó erkölcsöt veszélyezteti, különben kövessék a kormány rendeleteit. Tichon még egy jó szolgálatot tett a kormánynak. Külföldön az emigráns püspökök „legfőbb egyházi tanácsot“ alakítottak s Tichon elítélte ennek határozatait. Hosszas tárgyalások után elérte: a kormány garantálta a templomok biztonságát s valóban meg is óvta művészi értékük miatt az egyházi kincseket, melyeket az új népi szellem már újra az orosz múlt drága ereklyéinek tekintett. S ha akkorra már az egyház élete némiképp biztosítottnak is tetszett, mégis sorra kellett a forradalmi törvényszék elé állania papjainak. Tichon patriarcha is ott van a vádlottak között s önmagát vádolja, mint ez már Oroszországban szokás, ellenforradalmi tevékenységgel; de nem lesz osztályrésze mégsem a vértanúság; a kormány ekkor már azt mondja, hogy óvakodik új mártírok szerzésétől; így hát Tichont is a doni kolostorba zárják; ott is hal meg, 1925-ben.

A kormány tehát nem szerez az egyháznak újabb mártírokat. De Tichon halála után nem engedi meg újra a patriarchai szék betöltését. Tichon utóda, Pjotr Krutickij már csak a „patriarchal szék őre“ címet viselheti; 1937 januárjában hal meg „ismeretlen körülmények“ között. Ugyanekkor viszont a hivatalos körök pártolják az egyházszakadást, mely Tichon halála után bekövetkezett. Különféle új „egyházak“ alakulnak a tradicionális, történeti pravoszláv egyház ellen, a kormány örül a veszekedésnek s lapjai humorosan kommentálják az „egyházak“ viszályának fordulatait. Így züllesztik a keresztény egységet a szovjetnek hűséget fogadó „élő egyház“, a „hitvalló egyház“, az „újjászületett egyház“, az „apostoli egyházi közösség“. 1937 elején,

Pjotr Krutickij halála után e töredékek újra egyesülnek, hangoztatják a szovjet iránti lojalitást s ugyanekkor úgy a pravoszlávba tradicionalizmus, mint az egyre erősödő katolicizmus elleni harcra buzdítanak: a szovjetköröknek e kirohanások kellemesek, hiszen régóta nyugtalanítja őket XI. Pius pápának az orosz ügyek iránti érdeklődése s a szenvedő orthodox egyház iránti atyai jóindulata. A belül szétszakadt orosz kereszténység pásztor nélküli nyáj most, sok vezetője hűséget hirdet Sztalinék iránt s hangoztatja Sztálin Istentől való küldetését, személye és sikere fölött Isten áldása pihen... A szerzetesek sok helyütt folytatják régi iparukat, amit űzték azelőtt is, kiérdeklődik itt-ott az ötéves terven dolgozó kormány dicséretét: ők állítják elő a szovjetpezsőt s a híres orenburgi textíliákat. Emellett természetesen tovább irtják és gyilkolják a papokat és a még megmaradt püspököket.

Az orosz egyház így nemcsak megaláztatok, de meg is rontott. S ha az orosz népi tudat nagy lendületet vett, nem lehet teljes ez a vallásos restauráció nélkül. Hogy ennek el kell következnie, természetesen a ma uralkodó kommunista uralom bukásával, vagy azzal egyenértékű egykori teljes átalakulással, mutatják az egyház iránti egyre megértőbb értékelések s a nép öntudatlan vallásos szükséglete; vallás nélkül az orosz nép s az orosz gondolat el nem képzelhető; az orosz nemzeti tudatot a vallás nevelte föl az orthodoxia homályos messzi századain s az új népi-nemzeti tudat sok jelensége ismét visszafelé utal a vallás orosz történeti funkciója felé.

GOGOLÁK LAJOS

ANGLIA ÉS A KONTINENS

AZ EURÓPAI politikai meteorológia legfontosabb eleme ma kétségkívül Anglia. Aki a legközelebbi háború esélyeit mérlegeli, elsősorban azt a kérdést veti fel, semlegesek maradnak-e az angolok, s ha nem, mikor avatkoznak bele a küzdelembe? Ez a magyarázata annak, hogy mind a német, mind pedig a francia külpolitikában az angol kérdés áll az első helyen. Bismarck és Hitler egyaránt azt tűzte ki maga elé legfontosabb diplomáciai feladatnak, hogy Angliát távoltartsa Németország ellenfeleitől, a francia külpolitika pedig, amely ennek ellenkezőjére törekedett, most már nem elégszik meg azzal, hogy a Rajnán biztosította magának Anglia támogatását, hanem minden európai összeütközés lehetőségét is ki szeretné zárni olyan angol nyilatkozattal, amely előre leszögezné, hogy Anglia nem csupán Franciaország és Belgium megtámadtatása esetén, hanem minden európai háborúban automatikusan és fegyveresen fellép a támadó állam ellen.

MAGUK AZ ANGOLOK is tudják, hogy az európai politika alakulása nagyrészt ettől a kérdéstől függ s érdekes, hogy a kontinensről Londonba érkező idegennel beszélgetve, majdnem mindig ők terelik rá a szót, még mielőtt a vendég tenné fel ezt a kérdést.

Ez az első feltűnő tapasztalat, amelyet az angol fővárosban szerez az ember. S ennek azért van bizonyos jelentősége, mert még két esztendővel ezelőtt az angol közéleti emberek és az úgynevezett man in the street egyaránt inkább a nagy világpolitikai kérdésekről beszéltek s főleg azoknak gazdasági összefüggéseiről, az európai kontinens házi ügyeit csupán részletkérdésnek tekintették. Pedig akkor még semmilyen válság nem fenyegette Anglia távoli érdekeit s úgy látszott, hogy kizárólag Európában merültek fel új és veszélyes problémák, hiszen az abesszin kérdés sem a birodalom szempontjából nyugtalanította az angol közvéleményt. Első pillantásra ellentmondásnak tűnik fel tehát, hogy az angolok érdeklődése éppen olyan időben fordul az európai kontinens felé, amikor csupa Európán kívüli probléma mered Londonra, mint az arab mozgolódás, a földközitengeri válság, a sokkal inkább mediterrán, mint kontinentális hatásokkal járó spanyolországi küzdelem, a japán térhódítás, stb. Ők maguk azonban azzal magyarázzák ezt az illogikusnak látszó fordulatot, hogy érzésük szerint az angol érdekek ellen megindult pergőtűz, az a kül-

politikai világorradalom, amely most Sanghajtól Gibraltárig mindenütt elsősorban brit pozíciókat fenyeget, nem alakult volna ki, ha arra nem adott volna legalább is alkalmat az európai feszültség és az a hit, hogy Anglia szorult helyzetét mindenki kihasználhatja, aki szembe mer vele szállni.

Ez a látvány az angol népben különféle reakciókat váltott ki, ezek azonban bizonyos vonatkozásban mégis egyöntetűek. Így akár milyen nagy az eltérés például a között a két áramlat között, amelyek közül az egyik — durva egyszerűsítéssel — gyarmati engedménnyel akarja megvásárolni az európai nyugalmat, a másik pedig éppen ellenkezőleg a Dunamedencét adná cserébe azért, ha Németország lemondana afrikai igényeiről, abban mégis általános az egyetértés, hogy a francia határok nyugalma nélkül Anglia sem érezheti magát biztonságban a kontinens felől s ennek alapján alakult ki az az ugyancsak általános vélemény, hogy függetlenül minden jogi kérdéstől és tárgyi igazságtól, akár provokátlanul támad Franciaország, akár nem, Anglia kikerülhetetlenül bele fog avatkozni minden olyan háborúba, amelyben a franciák győzelme kétségessé válhatik; ezen a ponton csak annyi az eltérés a különféle angol áramlatok között, hogy az egyik lelkesen, a másik pedig fogcsikorgatva menne Franciaország segítségére. Ugyancsak általános az a vélemény, hogy a Népszövetség hűdések állapotba jutott, amelyre többé támaszkodni nem lehet s ebből született meg az a meggyőződés, hogy Angliának nagy haderőre van szüksége; a Népszövetséget azonban senki sem akarja otthagyni, a konzervatív párti illuzionisták azért nem, mert még mindig remélik, hogy Németországot és Olaszországot visszaédesgethetik Genfben, a baloldali pacifisták pedig, mert arra gondolnak, hogy ha egyszer Ausztria vagy Csehország védelmében mozgósítani akarják Angliát, akkor a Népszövetség idealisztikus háttérrel adhat az angol hadüzenet számára. Amihez hozzátehetjük, hogy minden jel szerint az angol kormány maga is főleg azért akarja fenntartani a genfi intézményt, mert annak alapszabályai — ha az angol kormány úgy akarja — módot nyújtanak arra, hogy abból Anglia szükség esetén katonai segítségnyújtásra szóló kötelezettséget olvasson ki. Végül általános az a felfogás, hogy Angliának — ezt ők mondják így — Németország az elsőszámú ellenfele.

Érdekes azonban, és e körül forog most az angol külpolitika, hogy ebből a közös tételből homlokegyenest ellenkező következtetéseket vonnak le. Vannak, akik azt hirdetik, hogy minden más kérdést a német problémának kell alárendelni s minden más ellenféllel sürgősen ki kell egyezni, hogy Anglia azután egész erejét a német kérdés megoldásának vagy legalább is Németország hatékony elszigetelésének szentelhesse. Ezzel szemben a másik szélső szárny azt vallja, hogy éppen mert Németország a legerősebb és a legveszélyesebb ellenfél, elsősorban vele kell kiegyezni és a többi, gyöngébb ellenfelet kell más, akár kevésbé békés eszközzel jobb belátásra bírni. Két évvel ezelőtti londoni beszélgetéseink még arra mutattak, hogy az angol kormány és a közvélemény túlnyomó része az utóbbi felfogás felé hajlik, bár akkor még távolról sem látták olyan nagynak a német kérdést, mint ma.

Az idei év folyamán azonban három londoni látogatás tapasztalatai — júniusban, szeptemberben és decemberben — arra engednek következtetni, hogy ez az irány fokozatosan visszaszorult s hogy ma szem-melláthatóan kevesebben bíznak Angliában a Németországgal való kiegyezés lehetőségében, mint a nyár elején. E sorok írója minden egyes körútján szándékosan ugyanazokat az embereket kereste fel, a hivataloknak, a külpolitikai szakköröknek, a pártoknak, áramlatoknak, a sajtónak és a laikus közvéleménynek ugyanazokat a tagjait és szóvivőit konzultálta negyedéves időközökben s abból indult ki, hogy az angol közvéleményről, a tömegáramlatoknak erről az egyéni extravaganciával sok helyütt átszótt szövetéről úgyszólván lehetetlen megbízható pillanatfelvételt csinálni s hogy az angol közhangulatot csak úgy ismerhetjük meg, ha ezeket az áramlatokat mozgó állapotban igyekezzük megfigyelni.

Ezeknek a beszélgetéseknek egymástánja, a róluk való gyorsírási följegyzések összehasonlítása ad alapot arra a megállapításra, hogy az angol közéletben nőtt az ingerültség néhány európai állammal szemben, továbbterjedt a hit, hogy a középeurópai tengely s kivált annak keletázsiai meghosszabbítása kifejezetten és elsősorban angol-ellenes alakulat, erősödött az elkeseredettség a felett, hogy Anglia eltúrta a megalázások egész sorát s ha a dunai kérdésben szeptemberig csak a kormány és a szakértők köreiben figyelhettük meg az érdeklődés fokozódását, decemberben már azt kellett tapasztalnunk, hogy a dunai kérdésnek angol szempontból való fontossága mindenütt gyökeret vert, ahová a kormány külpolitikai érvei közvetlen úton jutnak el. A konzervatív párt egyik alsóházi képviselője például, aki júniusban még azt mondta, hogy a konzervatív tábor véleménye megoszlik a dunai kérdésben, mert sokan csak a népek önrendelkezési jogát akarják megvédeni a Dunamedencében s nem látják angol érdeknek a dunai népek függetlenségét, decemberben megállapította, hogy ma már az egész konzervatív párt egységesen elzárkózik az elől a gondolat elől, hogy Anglia adjon szabad kezét Németországnak a Duna felé. Ám ha a pártok parlamenti csúcsain — ismételjük, elsősorban a hivatalok befolyására — elterjedt is az a nézet, hogy minden nagyhatalmat távol kell tartani a Dunamedencétől, mert a dunai német vagy orosz politikai befolyás önműködően olyan kontinentális német vagy orosz hegemoniára vezetne, amely azután Angliát is fenyegetné, mégpedig nem csupán a Balkánon át a Földközi-tengeren, hanem közvetlenül is a La Manche-on keresztül, ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy magába a közvéleménybe még nem hatolt be ez a tétel annyira, hogy középeurópai háború esetén Angliát automatikusan mozgósítani lehessen valamely megtámadott állam védelmében. Magában az angol közéletben is vannak még jelentékeny áramlatok, amelyek részben gazdaságilag, részben pedig politikailag is szabad kezét adnának Németországnak Közép-Európa bizonyos régióiban és ezek az irányok, ha némileg visszaszorultak is szeptember óta, még mindig elég erősek ahhoz, hogy az adott pillanatban beavatkozni készülő kormány elhatározása elé akadályokat gördítsenek, részint társadalmi befolyásukkal, részint pedig a rendelkezésükre álló lapok révén.

A Németországnak adandó dunai politikai szabad kéznek Garvin a szószólója a vasárnaponként megjelenő Observer-ben; kevésbé nyíltan, de lényegében ugyanezt propagálja Rothermere lord lapja, a Daily Mail. Garvin alapgondolata az, hogy Németország oly nagy veszély Angliára nézve, hogy a nemzeti szocialista kazán gőzét minél előbb ki kell engedni a Duna felé, mert ha igaz is az, hogy a dunai országokkal meggyarapodott Németország később múlhatatlanul Anglia felé fordítaná megnövekedett erejét, ez a fordulat előreláthatóan csak egy-két nemzedék múlva következnek be, minthogy a dunai népek megemésztése oly nagy energiájába és olyan hosszú idejébe kerülne Németországnak, hogy addig még sok minden közbejöhethet. Ennek az irány-
nak titkos jelszava az, hogy a német Napóleont be kell engedni a dunai Moszkvába.

Ezzel a gondolattal azonosítják, de mint mindjárt látni fogjuk, nem egészen jogosan, azt a csoportot is, amely a Times vezércikkeit inspirálja és amelynek az az elgondolása, hogy a német kormány nagyobb súlyt vet a Dunamedencére, mint a gyarmati kérdésre, a német expanziós törekvést tehát azzal kell lecsillapítani, hogy nem ugyan politikailag, de gazdaságilag szabad lélekzést engednek Németországnak a Dunán. Ez a csoport azt tartja, hogy az európai feszültség akkor szűnik majd meg, ha Németországban a radikális és konzervatív erők közül az utóbbiak jutnak túlsúlyra, minthogy pedig a külpolitikai mérsékletre hajló nagytőke az óvatosságot tanácsoló bürokratikus erőket csak javuló gazdasági helyzetben tudja megfelelő támogatásban részesíteni, az európai nyugalom hívei ne emeljének vétőt a német kereskedelmi terjeszkedés elé. Ennek a körnek hívei júniusban még csak azt a feltételt fűzték a németek dunai kereskedelmi igényeinek elismeréséhez, hogy Anglia addig maradjon meg ezen az állásponton, amíg a gazdasági befolyás nem biztosít stratégiai előnyt Németországnak az Adria, a Balkán vagy a Fekete-tenger felé; decemberben pedig hozzátették, hogy erre a megszorításra azért volna szükség, mert — és ez megmutatta, hogy az új hivatalos deviza még ezekbe a mai külpolitikát ellenző régiókba is elhatolt — „Németország a mi első számú ellenségünk“. Egyébként ez a csoport rendezte meg, sőt Eden ellenzését tekintve, az sem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ezek a tényezők harcolták ki a Halifax-nak adott mandátumot a Hitlerrel való eszmecserére. Ez az irány a Németországgal „majdnem minden áron“ való megegyezést óhajtja s ha elvben ragaszkodik is a kormány tételéhez, hogy a gyarmati engedmény ellenében Németországnak részt kell vennie az európai általános rendezésben, valószínű, hogy ez a csoport kevésbé kézzelfogható garanciát kéme a berlini kormánytól, mint például a külügyi hivatal. E csoport tagjai hangoztatják, hogy csak erkölcsi s nem katonai támogatásban akarják részesíteni Franciaország középeurópai protegáltjait, ugyanakkor azonban rezignáltan hozzáteszik, hogy az angol pártok, a közélet és a nagyközönség gondolatait, érzelmeit és hajlamait ismerve előrelátható, hogy ha Franciaország nem tudja is jogi érvekkel háborús megmozdulásra bírni Angliát, voltaképpen bármikor magával ránthatja egy európai konfliktusba, egyszerűen azon a réven, hogy felidézi egy újabb

franciaországi invázió veszélyét. Ennek akarják ők elejét venni úgy, hogy minden rendelkezésre álló diplomáciai és gazdasági eszközzel igyekeznek rákényszeríteni Franciaországot és keleti szövetségeseit a Németországgal való megegyezésre s azt mondják, hogy nem vonhatja kétségbe a német ígéret értékét olyan állam, amely meg sem kísérelte a németekkel való megegyezést.

Ennek a véleménynek kisugárzása észlelhető időről időre a Times vezércikkeiben, amelyekről a kontinensen azt hiszik, hogy azok mindig a miniszterelnök vagy a külügyminisztérium gondolataihoz igazodnak. Ezt hitte Chautemps francia miniszterelnök és külügyminisztere, Delbos is, akiket állítólag maga Chamberlain miniszterelnök vüágosított fel arról, hogy a Times külpolitikai cikkeiből valóban ki lehet olvasni a londoni szakkörök véleményét, a vezércikkek azonban egy idő óta rendszerint annak az arisztokrata körnek fejezik ki külpolitikai gondolatait, amelyről az előbb szóltunk és amely ma legalább is módszerében eltér a hivatalos külpolitikától. Ezzel kapcsolatban Londonban sok szó esett általában a sajtó hatásáról az angol közvéleményre s úgyszólván mindenki, akivel erről beszéltünk, egyetértett abban, hogy bár a brit közönséget erősen befolyásolják a sajtó hírei, valósággal leperog róla a lapok véleménye. Amíg azonban a Times és az Observer ítéletét számontartják a legműveltebb rétegek (tehát éppen a legönállóbb fejek), a Daily Mail és a neki megfelelő bal- és jobboldali néplapok vezércikkeit általános tapasztalás szerint senki sem olvassa, még saját törzsközönségük is csak a riportjaikat és a híreiket futja át.

Az Observemek minden áron és a Times-nak majdnem minden áron németbarát irányával a baloldal radikálisabb szárnyai állanak szemben, ezekről már szóltunk, amikor azt mondtuk, hogy bizonyos pacifisták legszívesebben mindjárt megüzennék a hadat Németországnak és Olaszországnak s talán főképp az utóbbinak.

Közbül van a kormány és a mögötte lévő pártok iránya, amely csak Halifax berchtesgadeni látogatása óta látszik egységesnek, idáig az is két áramlatból tevődött össze. Chamberlain tavaly pénzügyminiszter korában még nyíltan elítélte Eden külpolitikáját s novemberben is az volt a helyzet, hogy Chamberlain a Times-ot irányító arisztokrata csoport befolyására határozta el magát a Németország felé való újabb kísérletre, szemben annak az Edennek ellenzésével, aki még nemrégiben inkább bírta az ellenzék, mint a konzervatív párt bizalmát és akit Chamberlain állítólag csak azért vett át a kabinetjébe, mert elejtése úgy tűnhetett volna fel, mintha az olasz sajtó buktatta volna meg az angol külügyminisztert és mert másfelől Eden a közvélemény felé belpolitikai támasza volt a kormánynak. Halifax hazatérése után azonban kiderült, hogy Chamberlain és Eden egy irányban halad, részben mert a Berlinnel és Rómával való érintkezés nagyban igazolni, látszott Eden szkepticizmusát és így Chamberlain közeledett Eden felfogásához, részben pedig mert Eden is eltávolodott régi, agresszív enjétől, leckéztető nyilatkozataitól és hozzá hasonult a megfontoltabb Chamberlainhez. Olyan konzervatív körökben, amelyek ismerhetik a miniszterelnök és a külügyminiszter viszonyát, mindenesetre azt

mondják, hogy ma már egyöntetű az egész kormány külpolitikai elgondolása s ha Halifax vagy Simon nincs is meggyőződve a mostani módszerek helyességéről, Chamberlain erőteljesebben képviseli a maga álláspontját, mint elődje, Baldwin. Londonban különben is azt hiszik, hogy a közvélemény hangulati fellobbanásaival szemben Chamberlain sokkal több politikai bátorságot és lelki függetlenséget tanúsít, mint Baldwin, akit jobb meggyőződése ellenére kergettek bele az abesszin hadjárat ellenzésébe és Hoare elejtésébe. Chamberlain jobban igénybe is veszi azokat az eszközöket, amelyekkel a kormány a laikusok előtt észrevétlen módon tudja befolyásolni a közvéleményt.

A KORMÁNYNAK ezt az új egységes külpolitikáját a beavatottak úgy jellemzik, hogy a kormány egyik szélsőség véleményét sem osztja; sem azt, hogy Németországgal meg lehet egyezni, sem pedig, hogy a háború kikerülhetetlen, a kormány reméli, hogy az európai béke kisebb-nagyobb változtatások árán fenntartható, de azért felkészül az előbbi két eshetőségre is, tehát éppen úgy megtesz minden előkészületet a legközelebbi háborúra, mint ahogy egyetlen alkalmat sem mulaszt el a Berlinnel és Rómával való kiegyezésre. Egyébként az angol külpolitika céljait abban lehet összefoglalni, hogy elsősorban a béke fenntartását kell biztosítani, másodsorban pedig egy jobb, lehetőleg minél több néptől őszintén elfogadott európai egyensúlyt kell kialakítani.

A békét ugyanazzal az eszközzel akarják fenntartani, mint a franciák: a támadónak előre el kell venni a kedvét a támadástól. Amíg azonban a franciák automatikusan működésbe lépő katonai szövetségekkel, tehát az ördög falrafestésével akarják elűzni az ördögöt, addig az angol kormány véleménye szerint ez a módszer túlságosan provokáló és azért is alkalmazhatatlan, mert az angol közvélemény előreláthatóan sohasem fog beleegyezni, hogy valamely elkövetkezendő háborúban Anglia ne a maga szuverén elhatározása, akkori megfontolása, hanem holt betűknél fogva legyen kénytelen hadat üzeni. Jellemző azonban az angol külpolitikára, hogy a londoni kormány nem emel kifogást az ellen a francia-cseh-orsz. segélynyújtó szerződés ellen, amely ugyan nem jogilag, de gyakorlatilag pontos fogaskerékkel illeszkedik hozzá a francia-angol szövetséghez, sőt a legutóbbi német-angol eszmecserével kapcsolatban angol részről rámutattak, hogy Anglia nem fogadja el azt a német javaslatot, hogy a megkötendő nyugati szerződést válaszzák el Franciaország közép-európai kötelezettségeitől.

El kell ismerni viszont, hogy ennek a hálózatnak kibővítését Anglia már ellenzi s nem ilyen agresszív paktumokkal akarja elijeszteni a lehetséges támadót a támadástól, hanem olyan külpolitikai látványt igyekszik felidézni, amely szép szerével győzheti meg a támadót a támadás kilátástalanságáról. Ezt az angol politikát azzal lehetne jellemezni, hogy London most megfelelő argumentumokat akar szállítani minden egyes államban azoknak a tényezőknek, amelyek a béke megőrzését ajánlják. Ezek az argumentumok: az angol fegyverkezés; a tengeri és légi flotta tisztjeinek növekedő önbizalma; az angol közélet fokozódó s a széles közvélemény kezdődő érdeklődése a Duna-

medence iránt; az angol-amerikai közeledés; az amerikai közvélemény egyre jobban megmutatózó idegessége a diktatúrák összefogásával szemben, amelyet a Berlin—Róma—Tokió háromszög megalakulása óta Amerikában sem tartanak többé Európa házi ügyének s amely az amerikai közvélemény irányítói szerint éppúgy irányul az Egyesült Államok, mint Anglia ellen; ilyen érv még a francia belső konszolidáció megindulása (Londonban azt remélik, hogy a Blum-kísérlet kinövésait végig lenyesei Chautemps); végül sokan hiszik, hogy a gazdasági helyzet alakulása is annyira az angol-francia antant oldalára billenti az erőmérleget Európában, hogy ez is meggondolásra készítené az esetleges támadót, bár vannak ismét mások, akik úgy látják, hogy a nincstelen és a gazdag európai népek katonai ereje hosszú évek, talán csak öt-tíz esztendő múlva fog közvetlenül függni az ország gazdasági állapotától.

Londonban különben az oda érkező hírek és egyéb információk alapján meg vannak győződve arról, hogy Európában a legközelebbi hónapokban nem fenyeget fegyveres akció. Az államok békés szándékait egyelőre biztosítja az a körülmény, hogy egyik sem érzi magát eléggé felkészültnek a támadásra s azt tartják, hogy bár a Berlin—Róma-tengely, kivált a tokiói meghosszabbítás óta eminenter angol-ellenes alakulat, Mussolini és Hitler eddig még mindig óvatosságot tanácsolt egymásnak. A kérdések békés elintézésére irányuló hajlandóságnak fog tápot adni becslésük szerint néhány szemeszter idejére a gyarmati kérdés függőben maradása is, amitől kormánykörökben azt várják, hogy ha Németország elfogadja a neki teendő ajánlatot (tehát ha megelepszik a felajánlandó gyarmati területekkel és egyéb gazdasági jogokkal s hozzájárul a cserében kért feltételekhez), akkor az európai válság szempontjából legfontosabb kérdés, a német-angol-francia viszony megoldódhatik; ha pedig Németország nemet mond, akkor új megoldási módokat lehet keresni; az angolok azonban mindent el akarnak követni annak érdekében, hogy ez a nem lehetőleg ne hangozzék el s ha már kikerülhetetlen, akkor minél későbbben. Ezzel a várakozási periódussal legalább is időt akar nyerni a londoni kormány, amely azt hiszi, hogy egy-két év múlva túljuthatunk az európai feszültség csúcspontján, mert addigra egyrészt veszíthetnek szuggesztív erejükből a jelenlegi európai forradalmi erők, másrészt pedig még láthatóbbá válhatnak az előbb felsorolt folyamatok, amelyek annyira kidomboríthatják a nyugati antant erőbeli fölényét, hogy ha az idők folyamán a háromszög katonai ereje abszolúte növekszik is, relatíve kisebb lesz.

A NÉMET-ANGOL KÉRDÉSEL SZOROS kapcsolatban állónak látják az olasz-angol viszonyt is. (A spanyol és a japán problémáról ilyen szempontból nem beszélnek, mert a Downing Streeten a spanyol ügyet körülbelül eldőltnek tekintik, Japánnal szemben pedig egyelőre senki sem gondol háborúra.) A tengely irányában az angolok gondolatait és érzelmeit úgy lehetne jellemezni, hogy a német néppel szemben igen általános a rokonszenv, de nagy a német légi fegyverektől való félelem is, Olaszország felé viszont hiányoznak a pozitív érzelmi szálak és azt hiszik, hogy amilyen nagy veszély Anglia számára a Német-

országgal szövetkező Róma, annyira remélik, hogy a csak magára támaszkodó Olaszország elfogadná az angol kéznyújtást. S mert ebben a föltevésben élnek, azt gondolják, hogy a német-angol kiegyezés egészen eloszlatná minden földközítengeri konfliktus lehetőségét, míg az olasz-angol kibékülés legföljebb csökkentené a közép-európai háború veszélyét, de változatlanul hagyná Németország etnikai és gazdasági igényeinek súlyát. Mindennek alapján Angliában sokkal szívesebben egyeznének ki Németországgal és összehasonlíthatatlanul nagyobb áldozatokat lennének hajlandók hozni Berlin kedvéért, ha ezzel legalább is nyugvópontra juttathatnák a német kérdést. A nagy probléma éppen az, hogy mivel lehetne ezt a nyugvópontot elérni? A kormánykörök szerint azzal, hogy Németország a levegőben is elfogad fegyverkezési korlátozásokat, beleilleszkedik a szabad nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi vérkeringésbe (aminek politikai csillapító hatásáról az angolok meg varrnak győződve) és lemond a közép-európai fejlődésbe való befolyásról. Az egész probléma súlypontja a közép-európai kérdésen van London szerint, mert a németek erről még beszélgetni sem voltak hajlandók Halifax-szal s kétségtelen, hogy ha a Németországgal való tárgyalás időszerűvé válik, ez lesz az a pont, ahol a különféle áramlatok megütköznek egymással; mert ha a vérszomjas pacifisták csak azt fogadnák el megnyugtató garanciának, ha Németország hajlandó lenne összekötni az új Lokarnót a tengelytől keletre eső francia hálózattal, ha kifejezetten és előre elismerné mindenféle dunai konstrukció jogosságát és ha a berlini kormány önmagának formális dezavualásával alávetné magát a Népszövetség mai alapszabályainak, addig a kormány lényegileg ugyanezt akarja, de tapintatosabb formákban: a határozott deklarációk helyett valószínűleg megelégednék a passzív elismerés, a tűrés tartós megnyilvánulásával, sőt talán egészen lassú átmenettel is. S ha az előbb említett arisztokrata csoport e feltételek tekintetében (fegyverkezés, gazdasági együttműködés, Dunamedence) azt tartja, hogy még kevesebbet, nyilván a pusztá ígéretet is el kell fogadni Németországtól, mégis kétségtelen, hogy a közvélemény az előbbi két felfogás mögé sorakozik, amennyiben foglalkozik külpolitikával s ha nem érdeklődik iránta, akkor is olyan reflexek élnek benne, hogy (ha nem is vesszük számba a kormány közvéleményalakító hatását) a döntés pillanatában az angol nép előreláthatóan a két bizalmatlanabb irányt fogja támogatni. Ám ha a londoni tapasztalatok egyfelől arra vallanak, hogy ez az intranzigencia a társadalomban terjed és intenziválódik, azt is meg kell állapítani, hogy ez a Németországra nézve kedvezőtlen irány nemcsak a tervszerű propaganda, hanem főleg bizonyos külpolitikai jelenségek hatása alatt erősödik. Ami azt jelenti, hogy amilyen kevés, sőt gyöngülő kilátása van az Observert és a Times-ot irányító csoportnak arra, hogy az angol közvéleményt „majdnem minden áron“ kiegyeztesse Németországgal, annyira valószínű, hogy a Times iránya az egész angol közvéleményt át tudná hatni, ha Németország néhány évi külpolitikai nyugalommal elaltatná az angolok idegességét.

Az angolok ugyanis — és erre nyomatékkal kell rámutatni — semilyen komoly és pozitív érdekkellentétet nem látnak maguk és a

németség között, őket kizárólag az érdekli, hogy Németország ne jusson olyan pozícióhoz, amely azután európai hegemóniát ad a kezébe. Fontos azonban tudni, hogy amíg a szakkörök a dunai német befolyást azért ellenzik, mert az geopolitikai szükségszerűséggel Európa vezető hatalmává tenné Németországot, addig a nagyközönség csak azért volna mozgósítható a dunai Pax Germanica ellen, mert beleivódott az a hit, hogy a diktatúrák körül nyugalanság tapasztalható. S ha az angol közéleti férfiak maguk határozottan azt állítják — amit a legnémetbarátabb körök is elismernek —, hogy Angliában olyan mély gyökerei vannak annak a hagyománynak, hogy semilyen hatalomnak sem tűrnék meg a kontinentális fölényt, (amivel azt akarják kifejezni, hogy bármi legyen az angol közönség véleménye, Anglia szinte természettudományos bizonyossággal és minden szövetségi vagy egyéb kötelezettség és meggondolás nélkül is szembeszállna a dunai nagyhatalmi légűr kitöltésével), e sorok írójának mégis az az érzése, hogy a dolgok alakulása nemcsak az angol tradíciók erejétől, hanem attól is függ: el tudják-e oszlatni a kontinens felől az angolok gyanakvását.

S ha az angolok annak ellenére, hogy legszívesebben a németekkel egyeznének ki, mégis több reményt vetnek az olaszokkal való meg egyezés lehetőségébe, annak az az oka, hogy azt hiszik: ha sor kerül a Rómával való tárgyalásra, akkor az olasz kormány azt csak olyan tényekre támaszkodva és olyan meggondolás alapján kezdi meg, hogy Anglia bizonyosra veheti az olasz ígéret betartását. Az angol kormány a maga részéről mindenestre szeretné elősegíteni ennek a pillanatnak eléréését. Londonban azt tartják s állítólag Chamberlainnek is az a véleménye, hogy a Spanyolországban megteendő olasz lépés mellett, ami előfeltétele minden Rómával való angol tárgyalásnak, voltaképpen az az egyedüli akadály a kiegyezés megkísérlésének, hogy Rómában nem hisznek annak az angol állításnak, hogy az abesszín kudarcért és az (angol hivatalos megítélés szerint nagyjából már elmúlt) spanyolországi veszélyért Anglia nem akar bosszút állni. Igen jól tájékozott körökben beszélnek Londonban, hogy Chamberlain legszívesebben személyesen győzné meg Mussolinit, hogy Angliában semilyen barátságtalan szándékot nem táplálnak Olaszország irányában s hogy például Ciprus megerősítése nem támadó, hanem csak védekező mozdulat.

LONDONBAN elismerik, hogy a kormány talán szívesen venné, ha a német-angol tárgyalások impresszionálnák Rómát, vagy ha az olasz-angol viszony megjavításával Berlint lehetne engedékenyebbé tenni, de nyomatékosan és, úgy látszik, őszintén tiltakoznak az ellen a föltevés ellen, mintha el akarnák vágni a Berlin—Róma-tengelyt. Szerintük ugyanis ilyen kísérlet csak az ellenkező hatást érné el s hozzátesszik, hogy ha Anglia Ausztria miatt is hasznosnak tartaná a német-olasz intimitás csökkenését, ugyanakkor általános európai érdeknek tekintik a tengely megmaradását két szempontból. Az egyiket már említettük (Berlin és Róma kölcsönösen mérsékli egymást), a másikra pedig egy olyan angol személyiség mutatott rá, akinek a szavát érdemes figyelemre méltatni. Szerinte a kontinentális politikusok abba a hibába

esnek a mai európai helyzet megítélésénél, hogy egyfelől túlságosan hatása alatt állanak bizonyos, ma még erjedőben lévő mozgalmaknak s nem gondolnak arra a történeti tapasztalatra, hogy idővel minden irányzat veszít virulenciájából; ebből pedig az következik, hogy az európai békét nem úgy kell szolgálni, hogy mindenáron ezeknek a mozgalmaknak megsemmisítésére törekednek, hanem úgy, hogy a veszélypontok lokalizálásával kivárik az erjedés csúcspontját és az apály megindulását. Érzése és az íróasztalára érkező jelentések szerint különben ez az apály külpolitikai vonatkozásban némely ponton mintha már meg is kezdődött volna, erre vallana az a jelenség, hogy például az ő megfigyelése szerint nemcsak a k isantant-államok lazítottak az őket nemrég még szuverénül irányító nagyhatalmi szálakon, hanem általában a kis államok s éppen a legfontosabb zónákon meglepően több önállóságot tanúsítanak ma, mint még egy esztendővel ezelőtt.

Másfelől azt a felfogást is tévesnek tartja, amely a mostani európai diplomáciai közelharcban háborús veszélyt lát. Az emberek elfelejtik — mondotta —, hogy ez a folytonos pozícióküzdelem a természetes állapota Európának és nem az a látszólagos nyugalom, amely a világháború utáni másfél évtizedet jellemezte. Ha erre gondolunk — tette hozzá —, akkor a Berlin—Róma-tengelyt is más szemmel nézhetjük, s ha az angol-szász közvélemény egyenes provokációnak érzi a tengelynek Japánra való kiterjesztését, Londonban lehetségesnek tartják, hogy a tengely idővel az ellenkező irányban is fejlődhetik, nevezetesen a négyes paktum felé. Mi — úgymond — nem gondoljuk, hogy ilyen európai direktórium belátható időn belül megalakítható, de azt gondoljuk, hogyha az olasz külpolitika a legutóbbi évtizedekben a nyugati antant oldaláról közvetített Németország felé, nemsokára talán ugyanezt a funkciót végzi ellenkező irányban s Németország oldaláról közvetít majd Nyugat-Európa felé.

Így alakult ki az a helyzet, hogy amíg az angol közvélemény növekvő gyanakvással figyeli a tengely mozdulatait s a kormánykörök is felkészülnek minden eshetőségre, ugyanezek a körök mégis igyekeznek optimizmussal megítélni a tengely és az antant viszonyának alakulását.

(London, december)

FREY ANDRÁS

MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSÜNK NÉGY ÉVTIZEDE

Az UTÓBBI ÉVEK szellemi mozgalmának kétségtelenül eredménye az, hogy a figyelem ráterelődött társadalmunk legelhagyottabb, legmostohább sorsban élő rétegére: a mezei munkásságra. A tudomány, a publicisztika és az irodalom mintha összebeszéltek volna, vállvetett munkával tárják fel ennek az elfelejtett, értékes nagy tömegnek a helyzetét, semmiféle befolyásnak nem engedve mutatnak rá a hibákra, de arra a veszedelemre is, amely erről az oldalról fenyegeti a nemzetet, sőt az államot, ha a gyors és gyökeres megoldás útját nem tudjuk megtalálni. Bizony a „felfedezés“, amely különben nem új, bár egyes részletei a múltban kevésbé voltak ennyire ijesztőek, sok ellentmondást vált ki, mert illúziókat rombol szét és a lelkiismeret nyugalmát zavarja.

A felfedezés és a cselekvésre indítás kétségtelenül az első fázisa minden újításnak. Ezt azonban nyomon kell követni az oknyomozó munkának és a feladatok kitűzésének, még pedig most már szakszerűen és a realitások figyelembevételével. Maga az a tény, hogy ebben az országban az agrárlakosság kétharmada proletársorban vagy ahhoz nagyon közel eső szociális szinten él, önmagában csak a baj méretét vetíti elé, de nem ad közelebbi felvilágosítást arra, hogy ez milyen tényezők összehatásának végső eredményeképpen állt elő. A földreform és a szociálpolitika hiányos volta sem magyarázza meg, miért nem terem ez a föld annyit, amennyit teremhetne, miért akadt meg agrárfejlődésünk, mint majd látjuk, a kilencvenes évek óta. Mezőgazdaságunk egészségtelen struktúrájában ne csak társadalmi és politikai okokat keressünk, mert itt a gazdasági tényezőnek is nagy szerepe van. Az összefüggés és az okozati kapcsolat ugyan fennáll, de mindent nem magyaráz meg. Innen van az, hogy a bajok láttán egyenes arányban nő a tanácstalanság és olyan ötletek vetődnek fel, amelyek megvalósítása rosszabb lenne a mai állapotnál. Egyrésztől váltig azt hangoztatják, hogy a földreform céltalan és káros gazdasági és szociális szempontból egyaránt, de ha nem így volna, akkor sem oldaná meg a földkérdést, mert sokkal több az igénylő, mint amennyi terület rendelkezésre áll. Az ellenkező oldalról pedig sokan mindent egy radikális földreformra tesznek fel. Nem kétséges, hogy egyik szélsőségnek sincs igaza. A magyar agrárkérdést sem az új földreform merev elutasításával, sem egyetlen panaceává proklamálásával nem lehet elintézni. Akik csak erre a két szélső pólusra függesztik tekintetüket, természetesen nem láthatják

a közbeneső lehetőségeket, ezért jutnak olyan kétségbeesett gondolatra, amilyen például az újabb kivándorlás megindítása.

Nekünk egy lépéssel tovább kell mennünk. A következőkben rá fogunk mutatni általános agrárviszonyaink elmaradottságára és annak okaira, mert meggyőződésünk szerint a mezőgazdasági népességünket emésztő szociális bajok szorosan összefüggenek agrártermelésünk hiányosságaival. Ezen a téren legalább olyan mulasztást követtünk el, mint a földkérdés folyamatos megvalósításának halogatásával. A kettő között különben lehetetlen lesz fel nem ismerni a kapcsolatot. Az alább ismertetett számok és összehasonlító adatok mezőgazdaságunknak csak a főbb ágazataira vonatkoznak, mert egy-két cikk keretében nem térhetnénk ki minden részletre.

A KÖZTUDATBAN ÚGY ÉL, hogy mezőgazdasági termelésünk az elmúlt évtizedek során nagy lépésekkel haladt előre. A gazdálkodás technikája tökéletesedett, a helyes talajművelés a kisebb gazdaságokban is tért hódított, a gépek alkalmazása elterjedtebbé vált, a minőségileg jobb és mennyiségileg nagyobb tömegű termést adó nemesített vetőmagvak használata örvendatosan fejlődik, stb. Ebből az következne, hogy a terméshozam is lényegesen emelkedett. A valóság azonban ennek az egyébként logikus következtetésnek ellentmond. Erről meggyőződhetünk, ha legfőbb szántóföldi kultúrnövényeink hozamának tíz éves átlagait (ilyen periódusokban ugyanis — tapasztalás szerint — az időjárás okozta jó és rossz termésesztendők kiegyenlítik egymást) összehasonlítjuk.

Termésátlagok hektáronként métermázsában

	1891—1900	1901—1910	1921—1930	1931—1937
Búza	12·14	12·00	12·94	13·11
Rozs	10·73	11·26	11·03	11·00
Árpa	12·15	12·05	12·38	13·00
Zab	10·74	10·94	11·73	11·70
Tengeri	14·90	14·74	15·01	18·00
Burgonya	71·20	78·70	65·14	67·50

Ezeknek az átlagoknak az összehasonlításánál mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a háború előtti adatok Nagy-Magyarországra (Horvátország nélkül), a háború utániak pedig természetszerűleg a csonkaországra vonatkoznak. A trianoni szerződésben ugyanis elvesztettük a fő burgonyatermő Felvidéket, viszont az ország megmaradt részei: az Alföld és a Dunántúl kifejezetten gabonatermő vidékek voltak és ma is azok. Ezt a körülményt a termésátlagok megítélésénél is számításba kell venni.

A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a háborút megelőző két évtizedben úgyszólván semmi fejlődés nem történt. Egyedül a burgonya termésátlaga emelkedett 10%-kal, a többinél viszont oly csekély az eltérés, hogy figyelemre sem érdemes. A háború és a forradalmak évtizedét, amely teljesen abnormális viszonyok között telt el, itt számításán kívül hagyva, a következő 10 esztendő csonkamagyarországi adatai némi változást mutatnak a korábbi időszakhoz képest. A burgonya termésátlaga 17%-kal csökkent, minden valószínűség szerint

a Felvidék elvesztése miatt. Búzánál viszont 8% az emelkedés, ami feltűnően kevés ahhoz képest, hogy fő termővidéke, az Alföld és a Dunántúl megmaradt, sőt úgyszólván ez a két országrész teszi ma a csonkaországot. Hasonló javulást mutat a zab termésátlaga, míg a többi kalászos és a tengeri termésátlag-szintje mitsem változott. Meglepő, hogy az 1931—37. év termelése is — az egyetlen tengeri kivételével, amelynek termésátlaga 20%-kal emelkedett — éppen úgy a stagnáció képét tárja elénk, mint a megelőző évtizedek. Pedig a háború után a mezőgazdaság érdekében jelentős intézkedések történtek. A nemesített vetőmagvak és a gépek használatát kormányakciók mozdították elő. Különösen a búza volt dédelgetett gyermeke agrárpolitikánknak, amely azt a felfogást vallotta, hogy az ország a búzával áll vagy bukik. Éppen azért feltűnő, hogy a búza terméshozama lényegében ugyanazon a szinten mozog, mint a korábbi évtizedekben.

Nem lesz érdektelen összehasonlítani négy évtized fejlődését, egymás mellé állítva a negyvenév előtti hét esztendő és az elmúlt hét év termésátlagait.

Termésátlagok hektáronként métermázsában

	1891—1897	1931—1937	A különbség q-ban	40 év alatt %-ban
Búza	12·31	13·11	+0·80	6·4
Rozs	10·75	11·00	+0·25	2·3
Árpa	11·88	13·00	+1·12	9·4
Zab	10·40	11·70	+1·30	12·5
Tengeri	15·10	18·00	+2·90	19·2
Burgonya	66·00	67·50	+1·50	2·1

Ezekhez a számokhoz alig kell bővebb magyarázat. Figyelembe véve az ország termőterületét ért változást, azt mondhatjuk, hogy a búza és a többi kalászosok mennyiségi termelésének színvonal a 40 év alatt nem fejlődött és a termésátlagok most is ugyanazon a szinten mozognak, mint a kilencvenes években. Ennek — mint majd később rátérünk — különösebb okainak kell lenni, mert hiszen ezalatt az idő alatt más államokban a termésátlagok igen lényeges emelkedést értek el. Például Németország és Franciaország hét éves termésátlagai — negyven éves időközben — a következő fejlődést mutatják:

	Németország			Franciaország		
	1889—1895	1929—1935	Emelkedés %-ban	1889—1895	1929—1935	Emelkedés %-ban
	q	q		q	q	
Búza	14·1	21·5	50·7	12·0	15·6	33·1
Rozs	10·8	17·2	60·0	11·2	11·2	—
Árpa	13·5	20·0	50·7	11·8	14·6	23·8
Zab	11·8	19·2	69·5	10·9	14·1	29·3
Burgonya	91·0	155·8	60·2	79·9	109·6	37·1
Tengeri	—	—	—	11·8	15·1	28·0

Németországban tehát negyven év alatt 50—70%-kal nőttek a termésátlagok, Franciaországban pedig 24—37%-kal. Hasonló eredményt tapasztalunk más országokban is. Nem szükséges négy évtizedre visszamenni, elég, ha a háborút megelőző öt év átlagait vesszük és hasonlítjuk össze.

A búza ötévi termésátlaga hektáronként métermázsában

	1909—1913	1929—1933	Különbség q-ban	20 év alatt %-ban
Olaszország	10·5	14·4	3·9	37·0
Finnország	11·2	17·3	6·1	55·2
Ausztria	13·7	15·8	2·1	15·4
Franciaország	13·1	15·5	2·4	18·2
Hollandia	23·5	28·7	5·2	22·2
Spanyolország	9·2	9·2	—	—
Lengyelország	12·4	11·8	—0·6	—5·0
Magyarország	12·6	13·4	0·8	6·5

Sajnos a középeurópai államok területi viszonyainak a világháború után bekövetkezett megváltozása lehetetlenné teszi a közvetlenül szomszédos országok termésátlag-különbségeinek kimutatását és összehasonlítását. Egyedül Ausztria mai területére nézve van meg a háborút megelőző öt év termésátlaga, amelynek alapján megállapítható, hogy nyugati szomszédunk is kereken 14%-kal javította a búza terméshozamát, míg a miénk majdnem teljes stagnációt mutat. Ezen a téren Spanyolországban hasonló még a helyzet, bár ott a termésátlagok sokkal alacsonyabbak. Lengyelországban pedig valamivel romlott a búza terméshozama. Ezzel szemben hatalmasan javultak a terméseredmények Finnországban és Olaszországban, bizonyágául annak, hogy ebben a két országban a háború óta követett mezőgazdaságfejlesztő politika fényes sikerrel járt.

Szántóföldi termelésünk mozdulatlansága, sőt viszonylagos elmaradottsága a menthető és a nehezen menthető tények egész sorára vezethető vissza. Erről később még bőven lesz szó. Most még csak annyit, hogy termésátlagunkkal Európa fejletlenebb agrárállamai közé szorultunk, amint ez az alábbi táblázatból is kitűnik.

Az 1930/34 évi búzatermesátlagok hektáronként q-ban.

Németalföld	29·7	Norvégia	16·8	Bulgária	11·5
Dánia	28·8	Ausztria	15·8	Jugoszlávia	10·5
Írország	27·2	Franciaország ...	15·5	Spanyolország ...	9·5
Belgium	25·7	Lettország	14·1	Portugália	9·2
Svédország	22·8	Olaszország	14·0	Románia	9·0
Nagy-Britannia	22·6	Magyarország ...	13·0	Törökország	8·3
Németország ...	21·6	Litvánia	12·1	Görögország.....	7·6
Svájc	21·4	Albánia	12·0	Oroszország	7·2
Finnország	17·3	Észtország	11·8		
Csehszlovákia ...	17·0	Lengyelország ...	11·7		

Magyarország tehát a 16-ik helyet foglalja el az európai búzatermelő országok között. 20—30 q termésátlaga 8 országnak van, 10—20 q-hoz 14 ország tartozik, ezek között a 8-ik Magyarország, míg 10 q-nál kisebb búzaátlaga ezidőszert 6 államnak van. A mi terméshozamunk felét sem éri el Hollandia és Írország búzatermesének. Pozíciánk 20 év alatt romlott, mert elénk került Olaszország és Lettország, és jóval elhagyott Franciaország és Ausztria, amelyekkel pedig a háborút megelőzőleg majdnem egy színvonalon állottunk.

MEZŐGAZDASÁGUNK STAGNÁCIÓJÁRA egyéb jelenségekből is következtethetünk. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni állapotállományunk alakulását. A szántóföldi termelés eredménye és az állapot

tartás között egyébként szoros korreláció áll fenn. Főbb kultúrnövényeink termésátlagainak négy évtizedes mozdulatlansága nagyrészen állatállományunk ki nem elégitő fejlődésének, sőt csökkenésének a következménye. Itt is módunkban áll negyven évre visszamenően összehasonlítást tenni, mert az 1895. évi mezőgazdasági összeírás alkalmával állatszámilálást is végeztek, amely most az 1935. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel során megismétlődött. Közbeesőleg még 1911-ben is volt állatszámilálás, amelynek adatait szintén bevonjuk vizsgálódásunk körébe.

A Magyarbirodalom állatállománya

	1895-ben drb	1911-ben drb	Különbség	
			drb	%
Szarvasmarha	6,738.356	7,319.121	+580.765	8.6
Ló	2,308.457	2,351.481	+43.024	1.9
Sertés	7,330.343	7,580.446	+250.103	3.4
Juh	8,122.682	8,548.204	+425.522	5.2

Ebből látható, hogy a régi Magyarbirodalom állatlétszáma a háború előtti másfél évtized folyamán, ha nem is rohamos, de mindenesetre figyelemreméltó gyarodást ért el. Emellett az állatállomány minősége is sokat javult. 1895-ben a szarvasmarhaállománynak 51.6%-a még a gyenge minőségű fehér marhához tartozott és csak 20.9%-a volt piros-tarka; ezzel szemben 1911-ben megfordult az arány és 57.7%-ra emelkedett a piros-tarka állomány, míg a fehér marha arányszáma 27.8%-ra csökkent. Figyelemreméltó az is, hogy a szarvasmarha-létszám gyarodása teljes egészében a tehénállományt növelte, ennek arány száma 37.8%-ról 43.5%-ra emelkedett, ami azt bizonyítja, hogy ez idő alatt különösen a haszonállattartás fejlődött. Darányi Ignác mezőgazdaságfejlesztő politikájának ez kétségtelenül komoly eredménye volt. Igaz, hogy a jószágállomány gyarodásának üteme lassabb volt, mint a lakosság szaporodása, amely másfél évtized alatt 14%-ra rúgott, míg a szarvasmarhalétszám csak 8.6%-kal növekedett, ezt a különbséget azonban a minőség nagymérvű javulása jórészt kiegyenlítette.

A világháború, az utána következő forradalmak és nem utolsósorban a román megszállás óriási pusztítást vittek véghez jószágállományunkban. A veszteséget a konjunktúra éveitől kezdve sem tudtuk pótolni, úgy, hogy a mezőgazdasági válságot a korábbi állapothoz képest lényegesen csökkent állatállománnyal éltük át. Néhány összehasonlító adat megvilágítja a különbséget.

Magyarország mai területén volt

	1911-ben drb	1935-ben drb	Különbség	
			drb	%
Szarvasmarha	2,149.756	1,919.741	-230.015	-10.7
Ló	896.498	885.895	-11.603	-1.3
Sertés	3,322.407	4,676.976	+1,354.569	+40.8
Juh	1,463.834	1,450.419	-13.415	-0.9

Amennyire öröndetes a sertésállomány jelentékeny gyarodása, ami különben a legutóbbi néhány év eredménye, annyira lesújtó, hogy a szarvasmarha-létszám még mindig mélyen alatta van az 1911.

évi állománynak. Az összehasonlítás még szemléltetőbb, ha a jószág-állományt a területegységhez és a lélekszámhoz viszonyítjuk.

100 négyszögkilométerre jutott					
	szarvasmarha	ló	sertés	juh	baromfi
1895-ben ¹	2.091	716	2.274	2.520	10.492
1911-ben ¹	2.253	724	2.335	2.631	—
1911-ben ²	2.316	966	3.519	2.592	—
1935-ben ²	2.062	951	5.026	1.558	24.632

1000 lakosra számítva					
	szarvasmarha	ló	sertés	juh	baromfi
1895-ben ¹	369.1	126.4	401.5	444.9	1.841.3
1911-ben ¹	350.4	112.6	362.9	409.3	—
1911-ben ²	282.6	117.9	436.8	316.3	—
1935-ben ²	213.3	98.4	519.6	161.1	2.547.3

Ezekből a viszonyszámokból is jól megállapítható az állatállomány alakulása. A háború előtt a területhez szabott állatlétszám emelkedett, az erőteljesebben szaporodó népességhez viszonyítva azonban csökkent. Az 1935. évi szarvasmarha-, ló- és juhállomány az 1911. évi állapothoz képest mind területi, mind népességi viszonylatban jóval kisebb. Egyedül a sertésállománynál tapasztalható számottévő és örvendetes fejlődés. Amíg a népsűrűség ezalatt a 24 év alatt 15.6%-kal növekedett, a szarvasmarhalétszám 11%-kal, a ló 16%-kal, a juh 40%-kal csökkent. Egyébként a tehénállomány arányszáma (a szarvasmarha csoportján belül) nem romlott, sőt az 1911. évi 43.5%-kal szemben 51%-ra emelkedett.

A fenti táblázat nem nyújt elfogadható alapot arra, hogy az 1895. és 1935. évi állatszámllálás adatait összehasonlíthassuk, mert az előbbi a háború előtti Magyarbirodalomra, az utóbbi pedig Csonka-Magyarországra vonatkozik. Annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a szarvasmarha- és lóállomány terén nincs fejlődés, a sertés- és baromfitartás azonban 40 év alatt jelentékeny előhaladást tett, nemcsak a területhez, hanem a lakosság számához hasonlítva is. Kitűnik ez az abszolút számok összehasonlítása során is. 1895-ben az egész Magyarbirodalom területén 5.55 millió, 1935-ben — közel egynevedakkora területen — 4.7 millió sertést számláltak, míg a baromfiállomány 1895-ben 25 millió darabból állt, negyven évvel később a csonkaországban alig valamivel kevesebbre, 22.9 millióra rúgott.

A változásról sokkal megbízhatóbb és pontosabb képet alkothatunk, ha Magyarországnak azokat a megyei törvényhatóságait tesszük összehasonlítás tárgyává, amelyeknek területe 1895 óta változatlan maradt. Ezekből a reprezentatív adatokból egyúttal az egyes országrészek állatállományának alakulására is következtetést vonhatunk.

	Szarvasmarha	ló	sertés	juh	baromfi
Fejér m. 1895	82.056	30.109	129.533	269.929	401.628
1935	84.981	33.213	260.217	80.359	866.338
%	+3.5	+10.3	+108.5	-70.0	+115.7

¹A Magyarbirodalom egész területéhez ill. lélekszámához viszonyított adatok.

²Csonkamagyarország területéhez és lakosságához viszonyított adatok.

	Szarvasmarha	ló	sertés	juh	baromfi
Tolna m. 1895	85.509	38.888	155.401	157.763	525.852
1935	89.132	41.010	264.292	65.180	930.828
%	+4.2	+5.5	+70.3	-58.8	+77.0
Somogy m. 1895 ...	158.592	62.343	254.677	355.571	655.783
1935 ...	145.595	69.160	369.450	139.256	1.719.167
% ...	-8.2	+10.9	+45.2	-60.9	+166.6
Pest m. 1895	225.895	106.007	304.168	212.655	1.376.691
1935	174.602	115.229	481.389	123.366	2.831.093
%	-22.7	+8.7	+58.4	-42.0	+105.6
Heves m. 1895	70.788	34.536	93.114	149.216	324.056
1935	58.500	33.196	132.764	69.488	857.114
%	-17.3	-3.8	+42.5	-53.2	+163.2
Szolnok m. 1895 ...	107.178	59.080	178.564	147.295	775.665
1935 ...	82.136	59.169	269.496	90.051	1.443.528
% ...	-23.3	+0.2	+51.0	-38.7	+86.2
Békés m. 1895	74.906	56.251	206.570	108.445	643.649
1935	53.459	48.290	264.645	55.946	1.129.453
%	-28.5	-14.1	+35.5	-48.5	+75.7
Hajdú m. 1895	43.486	24.047	95.563	101.186	347.264
1935	36.342	20.996	92.370	57.657	535.026
%	-16.4	-16.8	-3.3	-43.1	+54.0
Borsod m. 1895	68.721	29.969	81.454	147.560	315.483
1935	73.878	30.185	107.121	65.685	745.686
%	+7.4	+0.7	+32.7	-55.5	+136.4

Ezen reprezentatív vármegyék adataiból az tűnik ki, hogy a szarvasmarhaállomány negyven év alatt igen kedvezőtlenül alakult. Valamelyes emelkedés csak a Dunántúlon észlelhető (Fejér és Tolna megyékben), bár némely törvényhatóságban (Somogy) itt is csökkenés mutatkozik. Feltűnő azonban a depekoráció az Alföldön és a vele határos északi megyékben, ahol 16—28%-kal kisebb a szarvasmarhalétszám, mint negyven évvel ezelőtt. A lóállomány is főleg az alföldi törvényhatóságokban csökkent. A sertéstartás adatai is jellemző képet mutatnak. Amíg a dunántúli megyékben 45—108%-kal emelkedett az állomány, az Alföldön és Északon a gyarapodás mérsékeltebb, sőt Hajdúban csökkent a sertéslétszám. Ebből is az Alföld nagyobb szegénységére következtethetünk. A juhállomány kivétel nélkül mindenütt igen tetemesen fogyott, a Dunántúlon mégis valamivel nagyobb mértékben, mint az Alföldön és Északon. Ezzel szemben a baromfitartás általában megduplázódott. Feltűnő mégis, hogy némely alföldi vármegyében (Hajdú, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok) a gyarapodás az átlagon jóval alul maradt.

Nem akarjuk a számadatokat szaporítani arra, hogy kimutassuk azt a roppant eltolódást, amely negyven év alatt a népesség lélekszáma és az állatlétszám között bekövetkezett. Itt természetesen elsősorban a legfontosabb állatfajtára: a szarvasmarhaállományra gondolunk, amelynek visszafejlődése döntő befolyással volt szántóföldi terméseredményeink stagnációjára. A külföld jobb termésátlagait részben a jóval nagyobb szarvasmarhaállomány is magyarázza. Erre nézve néhány összehasonlító adatot alább közlünk.

100 négyszögkilométer mezőgazdasági művelés alatt álló területre jutott Magyarországon 1935-ben 2529 darab szarvasmarha; ezzel szemben

Dániában	11.930	drb,	371·7%-kal	több,	mint	Magyarországon
Németországban	6.832	„	170·1	„	„	„
Finnországban	5.488	„	116·8	„	„	„
Ausztriában	5.399	„	113·4	„	„	„
Csehszlovákiában	5.129	„	102·7	„	„	„
Franciaországban	4.455	„	76·1	„	„	„
Lengyelországban	3.982	„	57·4	„	„	„
Olaszországban	3.101	„	22·7	„	„	„
Jugoszláviában	2.885	„	14·0	„	„	„
Romániában	2.515	„	kb. ugyanannyi,	„	„	„

NAGYON TANULSÁGOS volna behatóan foglalkozni azzal a kérdéssel, hogyan változott negyven év alatt az egyes termelési ágak területi megoszlása, történt-e ezen a téren haladás a belterjesebb művelést igénylő, több munkáskezet foglalkoztató kultúrnövényeink termelésének kiterjesztése irányában. A rendelkezésre álló statisztikai adatokból erre nézve pontos áttekintést nem nyerhetünk. Meg kell elégednünk néhány globális számmal, amelyekből azonban valamelyes következtetést mégis csak vonhatunk. Ezek a számok azt mutatják, hogy Csonka-Magyarország ma éppen olyan egyoldalúan szemtermelő állam, mint volt 40 évvel ezelőtt a Magyarbirodalom. A kalászosok vetésterülete a kilencvenes években a szántóföld 54—56%-át foglalta el, aminthogy az elmúlt évtizedben is pontosan ugyanez volt az arány. A tengeri vetésterülete akkor 17—20% között ingadozott, ma ez 20—25%. A gabonafélék és a tengeri együtt tehát a szántóterület háromnegyedrészt kötik le ma éppen úgy, mint negyven esztendővel ezelőtt. Szántóföldi termelésünk egyoldalúsága tehát semmit nem változott, noha ezalatt az ország, de a mezőgazdaság szociális struktúrája is óriási átalakuláson ment keresztül. A szemtermelésnek ez a túlnyomósága annál aggályosabb, mert, amint láttuk, a termésátlagok terén — az egy tengeri kivételével — nincs számottevő javulás, ami azt jelenti, hogy 7·5 millió kát. hold szántóföld majdnem ugyanannyit terem, mint negyven évvel ezelőtt, amikor még egyharmaddal kevesebb volt a lakosság, tehát viszonylag jóval több volt a munkaalkalom egy sokkal gazdagabb országban. Ez a szomorú tény sok mindent megmagyaráz mezőgazdasági munkástömegeink égető szociális bajait illetően.

A szántóföldi termelés egyoldalúsága, a termésátlagok makacs mozdulatlansága, a szarvasmarhaállomány számbeli visszafejlődése negyven év távlatában kétségtelenül kedvezőtlen színben tüntetik fel a magyar mezőgazdaságot. Rá kell azonban mutatni arra, hogy vannak vigasztalóbb jelek is, amelyek valamennyire enyhítik a kép sötét színeit. Igaz, hogy a gabonafélék termésátlagai stagnációra mutatnak, tagadhatatlan azonban, hogy a minőség sokat javult. A növénynemesítés terén kiváló eredményeket értünk el. Egyes búzafajtáink világhírnévre tettek szert és minőség (sikértartalom) tekintetében bármely külföldi búzával állják a versenyt. Persze itt megint felvethető a kérdés: mi az oka annak, hogy kitűnő nemesített félésekkel rendelkezünk, amelyek nemcsak minőség, hanem hozam dolgában is messze vezetnek a háború előtt termelt búzákkal szemben, mégis termésátlagaink majdnem változatlan szinten mozognak? A tengerinél már valamivel jobb a helyzet mennyiség tekintetében is. Feltétlenül sokat javult gyümölcsstermelésünk a tervszerűbb és szakszerűbb gyümölcsstelepités folytán. Ez főleg

az elmúlt évtized eredménye, amikor mintegy 14 millió fiatal fával gazdagodott az ország gyümölcsfaállománya. A csemegezőlő és a kerti termelés is fejlődött s így némely vidéken egy kissé enyhítette a gabona- és tengerigazdálkodás nyomasztó egyoldalúságát. Kedvező jel még, hogy az ugaron hagyott terület, amely 1895-ben a szántóföld 12.5%-ára rúgott, azóta 2.2%-ra csökkent.

Vitathatatlan az is, hogy az állatállomány nemesedett és teljesítőképebbé vált. Ez különösen a haszonállatokra vonatkozik. Amennyire sajnálatos a szarvasmarhaállomány fogyása, nem kevésbé örvendetes a minőség javulása. Negyven évvel ezelőtt még csak 20.9% volt a szimmentáli fajta számaránya, ma már közel 75%. Ezzel együtt járt természetesen a tejhozam emelkedése is. A kilencvenes években az évi átlagos tejtermelés tehenenként 1000 liter körül mozgott, ma 1800 liter. Ha figyelembe vesszük továbbá, hogy a tehenek arányszáma akkor 37-8% volt, ma pedig 51%, a javulás itt is szembetűnő. A sertés- és baromfiállomány minőségileg is sokkal különb, mint volt 40 évvel ezelőtt, ami örvendetes eredménye az ezen a téren végzett nemesítől munkának.

Nem hallgathatjuk még el a mentőkörülményeket sem, amelyek némi magyarázatul szolgálnak mezőgazdaságunk fejlődésének fent kimutatott négy évtizedes pangását illetőleg. Mindenekelőtt a világháborút kell említeni, amely ugyan minden országot sújtott, amelyik csak résztvett benne, de keveset akkora mértékben, mint Magyarországot. A szerencsére rövid ideig tartó forradalmi gazdálkodás és a román megszállás is nagy rombolást vitt véghez, főleg a szarvasmarhaállományban. A termelési szempontból hibásan elgondolt és végrehajtott földreform szintén nem kedvezett a termelés fejlesztésének. Ez különben csak annyiban hozható fel mentségül, amennyiben kikerülhetetlen szükségesség volt azokban a vészterhes időkben. A mezőgazdasági válság pedig olyan roppant erőpróbának tette ki az országnak a konjunktúra rövid néhány éve alatt még kellően nem regenerálódott földművelését, hogy meg lehet érteni, ha akkor már nem fejlődött, sőt több tekintetben visszaesett. Az ipari államokat is sújtotta a világháború, akárhányat a forradalom is, a gazdasági válság sem kímélte őket, a mezőgazdaság azonban ott különösen védett — az agrárállamoknál mindenestre sokkal védettebb — helyzetben dolgozhatott. Részben ez a magyarázata annak, hogy legtöbbször a mezőgazdasági termelés oly bámulatos eredményeket ért el.

Mindez azonban nem ad kielégítő magyarázatot a magyar mezőgazdaság elmaradottságára. Itt mélyebben, mezőgazdaságunk struktúrájában rejlő és az általános agrárpolitikával összefüggő okokat kell közelebbről megvizsgálni ahhoz, hogy teljesen tiszta képet nyerhessünk mezőgazdaságunk fejlődésének akadályairól. Semmiesetre sem elégedhetünk meg a stereotip válasszal, amely Trianont, a forradalmat, a földreformot, a gazdasági válságot állítja oda bűnbaknak. Annál kevésbé, mert ennek a négy évtizednek a fele a háború előtt telt el. Reméljük, legközelebbi cikkünkben erre a kérdésre sikerül elfogadható választ adnunk.

A SZÉLSŐSÉGEK ÉS A TITKOS VÁLASZTÓJOG

MINÉL JOBBAN KÖZELEDIK a titkos választójog törvénybeiktatása, annál inkább nő a magyar társadalom egyes köreiben a nyugtalanság, hogy az általános titkos választójogra való hirtelen áttérés nemzeti közérdekeink súlyos veszélyeztetését, társadalmi és politikai helyzetünk forradalmi átalakítását hozhatja. Tekintélyes közéleti tényezők is az időbeli és érdembeli fokozatosság álláspontján vannak, mondván, hogy a demokráciának lassú evolúcióval, a nemzet életérdekeinek szem előtt tartásával kell megvalósulnia.

Szükséges óvatosság a politikai okosság érvényesülése érdekében mindenesetre e kérdésben is helyénvaló. A túlzott óvatosság azonban s még inkább az ebből fakadó jogkorlátozásra irányuló törekvés, nem szolgálná a nemzeti élet haladásának előmozdítását és egy, a mainál demokratikusabb és szociálisabb nemzetrend békés kialakulásának lehetőségét. A helyzet ma az, hogy míg a konzervatív elemek félnek a szélsőségektől s ezért biztosítékokat keresnek velük szemben, a szélsőségek egyre hangsúlyosabban követelik a titkosság bevezetését. Az ellentétes álláspontoknak ez az elhelyezkedése kelti a magyar közvélemény egy részében azt a téves hitet, hogy a titkos választójog a szélsőségeknek használ, ezek eminens politikai érdeke fűződik hozzá, tehát a jelenleg kormányzó erők joggal félhetnek a politikai és társadalmi helyzet felborulásától a szélsőségeknek — szerintük — kedvező titkos választójog általánossá tétele esetén.

Ha azonban ezzel az előítélettel szemben behatóbb szemlét tartunk a politikai erőviszonyok mindenkori alakulása fölött, azt látjuk, hogy a teljes alkotmányosságon és a titkos választójogon alapuló, kellő időben bevezetett demokrácia — ahol t. i. el nem fajul vagy forradalomba nem szédül — a szélsőséges erők átmeneti térnyerése után végeredményben mindig és mindenütt a politikai hagyományokkal rendelkező, iskolázott és mérsékelt programot valló pártok érvényesülésének kedvez. Az alkotmányos szabadság levegője és parlamenti gyakorlata rendszerint a szélsőségek megszelídítéséhez, elpolgárosodásához juttatja az egyébként kiegyensúlyozatlan politikai helyzetet. A szélsőséges erők alkotmányos úton, különösen átmenet nélkül, csak a legritkább esetben tudják megszerezni a hatalmat, megtartaniok pedig egész bizonyosan csak diktatúrával sikerül. Forradalmi uralomrajutásuk esetén első dolguk ezért az alkotmányos szabadságjogok korlátozása,

a gyülekezési, a sajtó és a szervezkedési szabadság teljes eltiltása. A szabadság és a jog nem a szélsőségek eleme.

Igen tanulságos lehet erre nézve a magyar közvélemény emlékezetébe idézni a hazai szociáldemokrata párt háborúelőtti és háborúutáni pályafutását, mint olyan szélsőséges forradalmi pártét, amely sohasem tagadta meg a fennálló politikai és társadalmi renddel élesen szembenálló programját. Meggyőző lehet ez a szemle mindenféle szélsőség politikai esélyeinek lemérésére, mert jól mutatja, hogy az alkotmányos küzdelem terén milyen jövő vár a szélsőséges politikai törekvésekre.

Előljáróban csak röviden utalok azokra az évtizedes, nem egyszer véres politikai küzdelmekre, amelyeket a szociáldemokrata párt a titkos választójogért folytatott. A választójogi harc jegyében szervezték és egyesítették évtizedeken át az ipari munkásságot, amelynek ez volt jóformán egyetlen politikai programja. Föltehető, hogy a magyar munkásmozgalom háborúelőtti vezetői a munkássággal együtt őszintén hittek abban, hogy a titkos választójog bevezetésével a demokrácia általuk elképzelt rendszere jut uralomra vagy legalább is számottevő hatalomra tesz szert. Tény, hogy régi választójogi törvényünk, az 1874. évi XXXIII. t.-c., igen szűkkörű választójogot kodifikált. Ez ellen folyt a küzdelem nemcsak a szocialisták részéről, hanem a haladószellemű nemzeti polgári pártok körében is az egész háborúelőtti időszakban. Mikor aztán 1918-ban a baloldali radikalizmus uralomra jutott és törvénybeiktatta az általános titkos választójogot (1918. évi I. néptörvény), maguk a forradalmi pártok ijedtek meg és félték legjobban saját alkotásuk várható politikai fejleményeitől. Meglepő fordulatot vett ekkor a forradalmi pártok magatartása és felfogása a népjogok és az alkotmányos szabadság tekintetében. Az 1919 áprilisára kiírt nemzetgyűlési választások előtt már azt írta a szociáldemokrata párt lapja, hogy „amennyiben az általános választások nem hozzák meg a szocialista többséget, a párt nem tartja tiszteletben a népakaratot, hanem erőszakkal is kész elveinek érvényt szerezni“ (Idézi Pethő Sándor: Világostól Trianonig, 209. 1. Encyklopedia kiad. 1925.) Ez a kijelentés hidegvizes zuhany volt mindazok számára, akik elég naivak voltak a forradalmi pártok szabadság-programmjában őszintén bízni. A titkos választójog bevezetése helyett így szakadt ránk a proletárság diktatúrája 1919 tavaszán.

A forradalmi rendszer jó szimattal megérezte akkor is, hogy hatalmát alkotmányos alapon meg nem tarthatja. A forradalom lezajlása után az 1920-ik évi első nemzetgyűlési (valamint az 1921. évi fővárosi törvényhatósági) választás negative, az 1922. évi II. nemzetgyűlési választás és az 1925-ben tartott újabb fővárosi választás eredménye pedig pozitíven is bizonyította, hogy az évtizedes választójogi küzdelem sem tudta a baloldali szélsőség mellé állítani a titkos választójoggal felruházott tömegeket. Beigazolódott ekkor, hogy a titkos szavazás jogával felruházott polgárságnak és munkásságnak más választása is van, mint hogy a politikai szélsőséget képviselő baloldali radikalizmus pártjára adja szavazatát. A hazai szociáldemokrata párt, amely sohasem tagadta meg szélsőséges politikai programját, a későbbi választások során sem tanúsított semmi fejlődőképességet, még kevésbbé

átütő erőt. Az 1922. évi választások óta ugyanis országos viszonylatban a következőképpen alakult a szocialista párt országgyűlési szavazatainak abszolút száma és aránya:

Szociáldemokratapárti szavazatok száma

A választás éve	Összesen	Titkos kerület			Nyílt kerület	Az összes érv. szavazat százalékában
		Buda-pest	Pest-környék	Vidék		
1922	278.124	121.834	45.925	43.972	66.389	15,3%
1926	123.809	59.292	22.122	26.508	18.932	7,2%
1931	166.431	67.512	26.123	37.976	34.820	11,1%
1935	132.030	56.136	35.199	40.686	—	5,5%

A szavazatok alapján 1922-ben 25 mandátum (az összes mandátumok 10.2%-a), 1926-ban és 1931-ben 14—14 mandátum (57%), 1935-ben pedig 11 mandátum (4,5%) jutott a nemzetgyűlésen, illetőleg az országgyűlésen a szocialista pártnak, amely 1922-ben szerzett szavazataival és 25 mandátumával még egyik legnagyobb ellenzéki csoportja volt a nemzetgyűlésnek. Ez kétségtelenül jelentős sikere és nagy eseménye volt a magyarországi munkásmozgalomnak, elemi erejű feltörésről azonban szó sem lehetett, különösen országos vonatkozásban nem. A párt szavazatainak ekkori 15.3%-os aránya, egybevetve azzal a másik adattal, hogy az I. nemzetgyűlési választásokon a szavazásra jogosultaknak csak kb. 20%-a nem vett részt, azt igazolja, hogy a háborút követő időkben az ország lakosságának legfeljebb 15—20%-a hajlott a szélsőséges programmú szociáldemokrata párt támogatására. Később ez a kezdeti viszonylagos lendülete is visszahanyatlott a pártnak. Egyetlen parlamenti időszak elég volt arra, hogy a forradalmi szocializmus üdvözítő voltából még azokat a tömegeket is kiábrándítsa, akik az 1918—19. évi események ellenére is bíztak a szociáldemokráciában. Az 1926. évi választáskor 278.000-ről 124.000-re zuhant a párt szavazatainak száma, az arányszám pedig 153%-ról 7.2%-ra esett. Ebben a katasztrofális veszteségben csak kevés része volt annak, hogy az 1925: XXVI. t.-c. a választás titkosságát még szűkebb keretek közé szorította és hogy — különösen a nyílt szavazásos kerületekben — az akkori kormányzat igen erős választási eszközökkel szorította vissza a szociáldemokráciát. A helyzet ugyanis az volt, hogy a titkosan szavazó kerületekben még súlyosabb vereséget szenvedett a párt, mint másutt. Amilyen könnyen jöttek 1922-ben a párt szavazói, ugyanolyan könnyen el is fordultak tőle négy év után. Az ismételten elhatározott nagy szervező és toborzó munka ellenére később sem javult a párt helyzete, mert az emlékezetesen válságos időben tartott 1931. évi választásokon sem tudta visszaszerezni a párt 1922. évi birtokállományát. A szavazatok száma ekkor mintegy 43.000-rel több volt ugyan, de az országos arányban (íri%) messze elmaradt az 1922. évi 15.3% mögött. A mandátumok száma változatlanul 14 maradt, pedig ez volt az utolsó alkalom arra, hogy a hazai szociáldemokrácia — legalább a titkosan választó kerületekben — politikai átütőerejét bebizonyítsa. Az 1930. évi új szocialista agrárprogramm u. i. a mezőgazdasági népesség szélesebb köreiben is érdeklődést kel-

tett a párt iránt, amely érdeklődést az 1931-ben elhatalmasodó agrár-válság is tovább növelt. A nyílt és a titkos kerületekben olyan rétegek is a szocialista pártra szavaztak ekkor, amelyek azelőtt hírből is alig ismerték a pártot, de akkori elkeseredésük kifejezésére alkalmasnak tartottak.

Az 1931. évi nagy válság által okozott átmeneti térnyerést is elveszítette a következő négy év során a párt. A Gömbös-féle 1935. évi választásokon a nyílt kerületekben már teljesen visszavonult a szociáldemokrácia s megmaradt erőit a titkos kerületekre koncentráltta. Az eredmény 132.030 szavazat volt az ugyanitt 1931-ben kapott 131.610 titkos szavazattal szemben. A szavazatok országos aránya 1931-hez viszonyítva éppen a felére, 5.5%-ra csökkent. A nemzeti társadalom és polgári pártok mindjobban erősödő politikai szervezkedése nyomán így szorult vissza a szélsőséges politikai és gazdasági programot képviselő szociáldemokrácia. Pedig az 1935. választásokon még alig jutott jelentősebb szerephez a párt legesélyesebb ellenfele, a jobboldali szélsőség.

Természetesen sok igazság van abban, hogy ez a hanyatlás részben a választójogi törvény és főleg a választási harc eszközeinek számlájára Írandó s hogy titkos választás esetén országos viszonylatban újabb lendület és előretörés válthatja fel ezt az elsorvadást. Ennek a magyarázatnak azonban s különösen ennek az aggodalomnak nem kell túlsók jelentőséget tulajdonítanunk, ha megvizsgáljuk, miként alakult a háború óta a titkosan választó kerületekben a szociáldemokrata párt szavazatainak száma.

A hazai szociáldemokrácia legfontosabb erőforrásai mindig Budapesten, Pestkörnyéken és a hat legnagyobb törvényhatósági jogú városban voltak. Ezekben a többnyire ipari jellegű kerületekben minden háborúutáni választáson résztvett a szocialista párt és pedig mindig titkos választás rendjén. Kiválóan alkalmasnak látszik tehát e forradalmi szélsőséget képviselő párt politikai erőviszonyainak lemérésére az említett titkos kerületekben szerzett szavazatainak számbavétele. Budapesten a törvényhatósági választások eredményeivel is kiegészíthetjük a megfigyelést, minthogy a szavazók száma alig különbözik az országos és a községi választásokon.

A Budapesten tartott háborúutáni nyolc politikai választás eredményei szerint a következőképpen alakult a szociáldemokrata párt helyzete:

Szociáldemokratapárti szavazatok száma és aránya a budapesti választásokon 1921-től 1935-ig.

A választás éve ¹	Összesen	Százalékban	Budai Északi Déli választókerület		
			Budai	Északi	Déli
1921*	A szociáldemokrata párt nem vett részt a választásban				
1922	121.643	39.1	32.8	40.4	41.3
1925*	59.400	27.0	—	—	—
1926	59.292	27.4	22.2	30.9	27.3
1930*	73.427	27.6	20.0	32.1	27.8
1931	67.514	28.5	20.1	31.6	30.7
1935*	48.600	22.3	12.3	25.5	
1935	56.136	22.5	15.9	25.3	24.2

¹A csillaggal jelöltek törvényhatósági választások, a többiek nemzetgyűlési, illetőleg országgyűlési választások voltak. Az 1935. évi községi választásokon a párt az I. és XII. kerületben nem indult, ez az oka az arány szám akkori alacsonyságának.

Az ellenforradalmi idők viszonyai között az 1921 július 11., 12-én tartott fővárosi választásokon még nem vett részt a szociáldemokrata párt. A titkos szavazásra jogosultak 35%-a tartózkodott ekkor a szavazástól, amely arány megközelítően egyezik a félévvel később tartott második nemzetgyűlési választáson a szocialista pártra eső szavazatok 39%-os arányával. Ez utóbbi választás idején mintegy 135.000 szervezett munkás tartozott Budapesten és Pestkörnyéken a szociáldemokrata párthoz, amely munkásréteg erős támasza volt a párt akkori politikai törekvéseinek. Így sikerült 121.643 szavazattal megszerezni a budapesti szavazatok 39,1 %-át. Ez a viszonylagos siker önértetessé, szinte elbizakodottá tette az ekkori első erőpróba után a pártot.

A további politikai térhódításra legelsősorban a budapesti városháza kínálkozott. A biztosabb győzelem érdekében a szociáldemokrata párt a demokratikus polgári pártokkal is összefogott. Az 1925. évi fővárosi választáson ennek az egyesült demokrata bloknak sikerült is megszereznie a szavazatok abszolút többségét, 52,1 %-át. A nyert 114.484 szavazat alapján 128 mandátum jutott a 250 képviselőtestületi helyből a demokratikus bloknak, amelyből 54 volt a szocialisták részesedése. A budapesti városháza jobboldali vezetését ekkor csak a közgyűlés kinevezett és hivatali tagjainak szavazatával sikerült biztosítani. A választás valóban komoly erőpróbája volt a konzervatív jobboldali és a radikális baloldali erőknek Budapesten, bár a „feudális reakció“ elbuktatása mégsem sikerült. Az 1922. évi nemzetgyűlési választáson egyedül a szociáldemokrata pártra 122.000 szavazat esett, az 1925. évi községi választáson már csak kb. 59.000. A demokratikus koalíció együtt is kevesebb szavazatot kapott, mint 1922-ben az egyedül küzdő szociáldemokrata párt.

Ez súlyos csalódást jelentett a budapesti szocialisták számára, de önbizalmukat ekkor még nem veszítették el. Ekkor írták, hogy „a szociáldemokráciára a budapesti városházán még súlyos küzdelmek várnak, de a párt öntudatos szívóssággal lépésről-lépésre küzdi előre magát nagy célja: a szocialista Budapest megteremtése felé“, ami annál könnyebbnek látszott, mert most már birtokon belül szólhatott bele a főváros politikai életének irányításába.

A táblázat további adatainak figyelmes áttekintése után alig szükséges bővebben fejtegetni a szociáldemokrata párt budapesti pályafutásának eseményeit. Félévvel a városházára való bevonulás után országgyűlési választás volt Budapesten, amelyen most már önállóan vett részt a szociáldemokrata párt. Ekkor már csak 27,4%-át tudta megszerezni az érvényes budapesti szavazatoknak az 1922. évi 39,1%-os arányszámmal szemben. A párt átütőerejének hanyatlása már ekkor nyilvánvalóan megmutatkozott. Ettől kezdve pedig a budapesti polgárság szervezkedése nyomán mindinkább hanyatlott a szocialista párt helyzete Budapesten. Az 1930—1931-es választásokon elért csekélymértékű javulás után az 1935-ös választásokon már csak 22,5%-ot kapott a párt. A budai választókerületben, amelyhez Óbuda munkásnépessége is tartozik, 32,8%-ról 15,9%-ra, az erősen baloldali érzelmű északi kerületben 40,4%-ról 25,3%-ra, a déli kerületben 41,3%-ról 24,2%-ra hanyatlott a szocialista szavazatok arányszáma,

a szavazók abszolút száma pedig 54%-kal csökkent 1922 óta. A bizottsági tagok száma ugyanekkor 57-ről 21-re apadt.

Ugyanílyen kedvezőtlenül alakult az 1922 óta tartott választások során a szociáldemokrata párt helyzete a szintén titkosan szavazó pestkörnyéki választókerületben is, amelyhez a fővárost övező 17 munkásközség és öt megyei város tartozik. Erről a tervesztésről tájékoztat a következő áttekintés:

	összes érvényes szavazat	Ebből szociáldemokrata	Százalékban
1922.....	81.090	45.925	56,6
1926.....	61.326	22.122	36,1
1931.....	75434	26.123	34,6
1935.....	110.385	35.199	31,9

Bár a szociáldemokrata párti szavazatok abszolút száma a népesség nagyarányú növekedése miatt 1926 óta emelkedőben van a pestkörnyéki választókerületben, a polgári pártok szervezkedése nyomán itt is egyre hanyatlik a szocialista párt politikai súlya és befolyása, amit az arányszámok következetes csökkenése, végeredményben 56-6%-ról 31-9%-ra való hanyatlása jól érzékeltet. A baloldali szélsőséget legitim formában képviselő szociáldemokrata párt erejének több mint 40%-os hanyatlása igazolja, milyen sikeres küzdelmet folytat ezen a területen a polgári és nemzeti gondolat a marxizmust képviselő szociáldemokráciával szemben a titkos választójog által politikai felelősségének tudatára ébresztett polgárság támogatásával.

Ha a titkosan választó főváros és Pestkörnyék szocialista szavazatait összevonnjuk, a következő képet kapjuk a szociáldemokrácia itteni tervesztéséről:

A választás éve	Budapesti és pestkörnyéki szocialista szavazatok	
	száma	százaléka
1922	167.568	42,8
1926	81.414	29,3
1931	93-Ö37	30,0
1936	91-335	25,4

Az együttes arányszámok alakulása világosan mutatja, hogy a forradalmi szociáldemokrácia még a számára legkedvezőbb viszonyokat jelentő terepen sem bizonyult fejlődőképesnek, sőt egyre inkább visszaszorul még ott is, ahol a titkos szavazás és lajstromos választás mellett minden erejét kifejthetné az alkotmányos küzdelemben.

Adataink meggyőzően bizonyítják, hogy csak ott és csak addig tud a baloldali szélsőség is érvényesülni, ahol és ameddig nem sorakozik fel vele szemben öntudatosan szervezett polgári erő. Ebből a szempontból a titkosan szavazó vidéki törvényhatóságok különös figyelmet érdemelnek, mert itt az a helyzet — éppen a polgárság szervezkedésének elégtelensége miatt —, hogy nem látjuk a szociáldemokráciának azt a következetes visszaszorulását, mint Budapesten, vagy a főváros környékén. E kerületek szocialista szavazatainak aránya ugyanis így alakult az utolsó választások során:

A választás éve	Szociáldemokrata szavazatok	
	száma (kerekben)	százaléka
1922	31.000	27.9
1926	26.500	28.9
1931	38.000	31.9
1935	40.700	29.6

Ezek szerint csak a legutolsó választás idején csökkent a vidéki törvényhatósági városokban a szocialista arányszám, amivel szemben a fővárosban és Pestkörményeken teljesen ellentétes a fejlődés irányzata. Ha a szocialista pártra eső szavazatok abszolút számát tekintjük — 100-zal egyenlősítve az 1922. évi szavazatok számát —, az index későbbi alakulása a következő képet mutatja az ország különböző titkos területeiben:

A választás éve	A vidéki titkos választókerületben volt szocialista szavazatok	A budapesti titkos választókerületben volt szocialista szavazatok	A pestkörményégi titkos választókerületben volt szocialista szavazatok	Országos átlagban volt szocialista szavazatok
1922	100.0	100.0	100.0	100,0
1926	85.5	48.7	48.1	44.5
1931	122.5	55.5	56.8	59.8
1935	131.2	46.1	76.6	47.8

Az 1926. évi választáskor vidéken is visszaesett ugyan a szocialista szavazatok abszolút száma, de távolról sem olyan erős mértékben, mint Budapesten és Pestkörményeken, illetőleg mint országos átlagban. De míg az ország többi részén 1926 után is csak kis mértékben emelkedett a szocialista szavazatok száma; az arányszám pedig erősen visszaesett, a titkosan szavazó vidéki törvényhatósági jogú városokban előbb 22.5%-kal, majd 1935-ben 31.2%-kal emelkedett a párt szavazóinak száma, mialatt Budapesten már csak 46.7%-a maradt meg az 1922. évi szocialista szavazatoknak.

A vidéki titkosan szavazó városokban egyenkint a következőképpen alakult a szociáldemokrata pártra eső szavazatok aránya:

Törvényhatóság	1922	1926	1931	1935	Lakosság száma
Debrecen	23.2	21.9	26.2	24.3	117.275
Győr	34.7	34.2	37.3	40.0	50.881
Hódmezővásárhely	29.0	24.5	29.9	34.4	60.342
Miskolc	39.0	30.7	41.8	38.2	61.559
Pécs	35.3	43.6	46.6	37.1	61.663
Szeged	18.5	25.4	23.7	18.2	135.071
Az arányszámok összege	179.7	180.3	205.5	192.2	

A táblázat jól mutatja, hogy ahol nem eléggé erőteljes és öntudatos a nemzeti és polgári pártok szervezkedése, ott a titkos választójog, ha lassan is és talán csak átmenetileg, de valóban erősítheti a szélsőséges pártok politikai helyzetét, döntő érvényű áttörésre azonban itt sem kerülhet sor.

E városok példája mindenesetre komoly intelem lehet a nemzeti társadalom számára a tekintetben, hogy ahol hiányzik a vezető rétegeknek a széles tömegekkel való megértő kapcsolata, a dolgozók szociális

érdekeivel szembeni szolidaritása, ahol egy céltudatos és őszinte szociális program munkálása helyett a tömegek szervezését átengedik a politikai szélsőségeknek, ott könnyen kicsúszik a talaj a nemzeti alapon álló vezetőség lába alól és észrevétlenül megnövekedik a szélsőségek ereje.

Amennyire terünk engedi, meg kell még emlékeznünk a nyíltan szavazó választókerületek szocialista szavazatainak alakulásáról is. Az eddig nyíltan szavazó 190 kerület jövő sorsa a választás titkosságának bevezetése esetén egyelőre kérdésesnek látszik. Az a tény, hogy a legutolsó választáson a szociáldemokrata párt a nyílt kerületekből teljesen visszavonult, nem jelenti azt, hogy ezekben nincs semmi talaja a pártnak. Ezt a korábbi választások adatai is megcáfolnák, hiszen 1922-ben 21, 1926-ban 12, 1931-ben 14 vidéki nyílt kerületben jutott el a választásokig a párt, sőt 1922-ben hat képviselőt is behozott 66.400 szavazat révén. E szavazatok száma 1926-ban 18.900-ra csökkent ugyan, de 1931-ben a nagy mezőgazdasági és kisipari válság nyomán ismét 34.800-ra emelkedett. Igaz, hogy ebben az időben a jobboldali szélsőséges szervezkedés még nem sok eredményt ért el, tehát az elégedetlen elemek mind a szociáldemokrata pártot támogatták, de az 1935-ös választásokon 132.030 szocialista szavazattal szemben már 68.640 nemzeti szocialista párti szavazat állott, amelynek jó része a nyílt kerületekből került ki, kiszorítva onnét a talajátvesztett szociáldemokráciát.

A háborúutáni választások során (a legutóbbit kivéve) 44 vidéki nyílt kerületben jelentkezett a választási küzdelemben a szociáldemokrata párt, amelyekben

1922-ben 66.389 szavazatot,

1926-ban 18.932 „

1931-ben 34.132 „ illetve

1931-ben 46.942 ajánlást kapott. Ezek a kerületek azért érdemelnek figyelmet, mert föltehető, hogy a titkos választás általánossá tétele esetén elsősorban most is ezekben fog jelentkezni a választási küzdelemben a baloldali szocialista párt. E kerületek egyik csoportja a csonkaország délkeleti viharsarkán, a körös-marosközi vidéken, az agrárszocializmus régi fészkeiben fekszik. Battonya, Békés, Békéscsaba, Elek, Gyoma, Gyula, Kiskundorozsma, Makó, Orosháza, Szeghalom, Szarvas és Szentesen kívül idetartozik a titkosan szavazó Hódmezővásárhely és Szeged is. E két utóbbi közül Hódmezővásárhely éppen a legutóbbi választáson kapott szocialista képviselőt, míg Szegeden csak néhány szavazattal maradt kisebbségben a szocialista jelölt.

A szocialista pártra is szavazó nyílt kerületek másik csoportja a Pestkörnyéki választókerületet övező helységeiben van. Ide tartozik Alberti, Bia, Gyömrő, Soroksár, Törökbálint, részben Vác és Abony is. E választókerületeket jórészt a fővárosba és a Budapestet övező ipari központokra bejáró munkások és egyéb alkalmazottak lakják, akik számszerű többségükkel titkos szavazás esetén mandátumhoz juttathatják a baloldali szociáldemokrata pártot.

Néhány bányavidéki, illetve ipari vidék jöhet még figyelembe a szocialista párt előtörése szempontjából. Így Dorog, Pilisvörösvár,

Pomáz, Tatabánya, Sajószentpéter, Ózd, Edelény, Mezőkeresztes, Salgótarján és vidéke, Sopron és környéke s egy-két dunántúli ipari gócpont (Kaposvár, Magyaróvár, Pápa, Székesfehérvár és Szombathely).

Az 1931. évi választások idején mindezekben jelentkezett a szociáldemokrata párt és föltehető, hogy szervezeteit a titkos szavazás bevezetésére mindenütt felkészültségben tartja. Mégis, hogy ezekben a most még nyíltan szavazó kerületekben milyen mértékben tud majd érvényesülni a titkos választójog általánossá tétele esetén a baloldali és a jobboldali szélsőség, az nem annyira a választás titkosságától, sokkal inkább a választások idején uralkodó gazdasági és szociális viszonyoktól, illetőleg a kormányzati politikától függ.

A választások háború utáni története általában azt mutatja, hogy a nyílt választásról a titkos választásra való átmenet azokban a kerületekben sem juttatta elemi erejű érvényesüléshez a szélsőséges politikai pártokat, ahol számukra legkedvezőbb volt a talaj. Sőt az első sikerek lendülete után az egész vonalon fokozatos és állandó hanyatlás, visszaszorulás következett be. Így lesz ez akkor is, ha újabb nyílt kerületek, esetleg valamennyi nyílt kerület áttér a titkos szavazás rendszerére. A legelső alkalommal bizonyosfokú térnyerés kétségtelenül mutatkozni fog, de a magyarság politikai géniuszának nem kell félnie a politikai műveletlenség, az alacsony tömegösztönök feltörésének versenyétől mindaddig, amíg az alkotmányosság egyenes útján marad.

De — véleményem szerint — nem kell tartania a magyar politikai géniusznak a nép politikai éretlenségétől sem, attól a veszélytől t. i., hogy ha most — elejtvén a nyílt szavazás rendjét — eleresztjük a politikai iskolázottság magasabb fokával még át nem itatott néptömegek kezét, úgy ezek föltétien bizonyossággal a szélsőségek felé fordítják vezetést igénylő tekintetüket. A titkos választás általánossá tétele esetén a mérsékelt programot képviselő és szociális haladást hirdető polgári pártoknak legalább is ugyanolyan mértékben rendelkezésükre állanak a széles néprétegek meggyőzésére és politikai megszervezésére való eszközök, mint a szélsőségeknek. Csak a túlságosan kényelmes semmittevésről kell lemondaniok a siker érdekében.

A fent ismertetett adatok elég meggyőzőek lehetnek a tekintetben, hogy ahol a titkos szavazás rendszere nem biztosítja a politikai pártoknak azt a kényelmes biztonságot a mandátumszerzés terén, amit a nyílt szavazás rendszere nyújt, ott a polgári pártok is messzemenő erőfelfejtésre képesek a tömegek megszervezése terén. A szélsőségek legnagyobb erőssége: a szociális elégedetlenség, egyben a legnagyobb gyöngeség is, mert se anyagilag, se erkölcsileg nem bírja kitartó küzdelemre sarkalni a tömegeket. Éppen ezért, mert kitartó, szívós pozícióharcra képtelenek, az elégedetlen tömegek mindig gyors és radikális rendszerváltozást akarnak s egykettőre kiábrándulnak a radikalizmus helyett mérsékletet, törvényes utat és a törvényalkotás terén fontolva haladást jelentő parlamentarizmusból, illetve saját radikalizmusok „megalkuvó“ parlamenti képviselőitől és visszasorakoznak a realisabb programot hirdető polgári pártokhoz, amelyek-től — föltéve, hogy ezek őszintén a korszerű demokrácia és szociális

haladás elvi alapján és gyakorlati programján állanak — sokkal több eredménnyel remélhetik sorsuk jobbrafordulását.

Ha nem így lenne, semmivel sem volna magyarázható, miért nem tanúsít a radikális baloldali szélsőség a tömegek felé nagyobb vonzóerőt. Miért nem hódítja meg még a proletártömegeket sem a titkos választás mellett s miért szorul vissza egykori fellegvárában is a legutolsó pozíciókra. A nyílt kerületekről itt nem szólunk, ahol a kormányhatalom „támogatása“ a múltban nagymértékben érvényesült a választók „akarátának“ kialakításánál. De a titkos kerületekben ez a „támogatás“ hiányzik. Mégis visszaszorult a forradalmi szélsőségek pártja. Pedig nem mondható, hogy a polgári pártok olyan szociális programot képviseltek a múltban, amely ma már egyedül mentheti meg a tömegeket a polgári és nemzeti gondolat számára. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a jobboldali szélsőség a maga tömegeket sodró szociális programjával és nem kevésbé hatásos nemzeti és fajvédelmi jelszavaival a múltban alig szólt bele az alkotmányos küzdelembe. A jövőben pedig előreláthatóan az lesz a helyzet, hogy a szélsőségek hullámai elsősorban egymás birtokállományát szagatják majd. A szélsőségek harca közben okos, reális és korszerű szociális, valamint gazdasági programmal s különösen az ezek őszinteségét igazoló szociális tettekkel a polgári középpártok éppen úgy, sőt még biztosabban maguk mellé állíthatják a boldogulni akaró tömegeket, mint az irreális programmözönnel agitáló szélsőségek.

A háború óta lezajlott választások során kétségtelenül bebizonyosodott, hogy se a választójog titkossága, se széleskörű kiterjesztése nem segítheti uralomra az osztályharc és a társadalmi rend felforgatásának elvi alapján álló szélsőségeket. Sőt egyenesen ezek ellen dolgozik. Bebizonyosodott, hogy a marxizmus mai alakjában semmi fejlődőképességgel nem bír hazai viszonyaink között.

Az alkotmányos szabadság nem eleme sem az osztályharcot hirdető marxizmusnak, sem a jobboldali radikalizmusnak. Más népek példája nem lehet minden tekintetben irányadó magyar viszonyaink között, mert a magyar nép politikai tehetsége mindenkor fölötte állt egyes, kultúrában talán előhaladottabb, de politikailag kevésbé tehetős népek színvonalának. Éppen ezért, ahogy a faji kérdés tekintetében nem engedhetjük lelkünkhez férni a kishitűséget, amely visszariad más, itt élő, még be nem olvadt fajok versenyétől, ugyanúgy nem riadhat vissza a magyar életképesség a politikai téren sem a nyers tömegek feltörésétől. Külső és belső politikában ezeréven át mindenkor a kvalitás erejére támaszkodott a magyarság s most ismét be kell bizonyítania, hogy a kvalitás diadalmaskodik a nyers számok hatalma fölött. Bizonyos, hogy a választás titkossága nem olyan döntő jelentőségű, sem a politikai, sem a szociális helyzet megváltoztatásában, mint azt némely tényezők gondolják.

Ne tévesszen meg senkit, hogy a szélsőségek minden eszközzel agitálnak az általános titkos választójog mellett, azt a hitet keltve ezáltal, hogy ennek bevezetésétől politikai helyzetük megerősödése várható. A szociáldemokrácia jól tudja, a jobboldali szélsőség pedig meg fogja tanulni, hogy a demokratikus választójog egyáltalában nem

kedvez a szélsőségeknek s ezért nem is érdekük ennek bevezetése. Csupán parasztfogásnak használják a titkos választójog jelszavát, csak azért, hogy a népjogok előharcosának szerepét játszassák. Mihelyt a titkos választójog meglesz, a szélsőségek elvesztik legfőbb agitációs területüket, szinte egyetlen politikai programjukat és népszerűségük azonnal hanyatlásnak indul. A titkos választójog a legjobb politikai nevelőiskola, amelynek nyomán mindjobban úrrá lesz a tömegeken a szélsőségekből való kiábrándulás és a józan politikai bölcsesség hatalma. Nincs arra semmi szükség, hogy akár az ipari munkásságot, akár a mezőgazdasági tömegeket a demokratikus, alkotmányos útról lezorítva, arra kényszerítsük, hogy a parlamentáris eszközök elkerülésével a maguk módja szerint akarják problémáikat megoldani.

A parlamentáris út nem jelenti a feladatok megoldásának eltusolását. Jelenti ellenben azt a lehetőséget, hogy a kérdéseket a nemzet egyetemes érdekeinek megfelelően, a közösség javára lehet megoldani. Ehhez kell alkotmányos lehetőséget adni a népakarat szabad megnyilvánulása révén s nem kell attól félni, hogy ennek nyomában a szélsőségek többségre kerülve, egyedül vállalhatják az ország vezetését. Az 1918/19-es példát nem lehet emlegetni, mert ott nem alkotmányos felülkerekedésről volt szó. A parlamenti képviselőt a legjobb út a szélsőségek megszelídítése felé.

Nem azok tesznek tehát jó szolgálatot a nemzeti közösségnek, akik távol akarják tartani a néptömegek szabad akaratmegnyilatkozását a nemzet sorsának intézésétől, mert ezek az erőszakos megoldásokra kényszerítik az elégedetlen tömegeket, hanem azok, akik a magyar nép nagy többségének politikai józanságában bízva, lehetővé teszik a népakarat alkotmányos megnyilatkozását. A titkos választójog általánossá tétele nem kedvez olyan mértékben a szélsőségeknek, hogy ettől az alkotmányos rendszer felborulását félthetnek, ellenben a titkos választójog korlátozása valóban a törvénytelen megoldási módszerek felé szorítja a tömegeket. A titkos választójog senkit sem tesz ellenzékivé vagy éppen szélsőséges forradalmárrá. Ilyenné csak a kormányzati politika mulasztásai vagy hibái teszik a tömegeket. Egy radikálisabb irányzatú parlamenttel és pedig mindkét szélsőség irányában mindenesetre számolni kell, még akkor is, ha a titkos választójog mellett erős nemzeti korrektívumokat alkalmazunk. Végző következtetésképpen azonban én is ahhoz a nézethez csatlakozom, hogy a baloldali szélsőségtől, tehát a kommunizmustól, a mai európai helyzetben és a mai politikai körülmények mellett titkos választójog esetén sem kell tartanunk. A jobboldali szélsőség viszont nem fog komoly mértékben kifejlődni és szerepet játszani akkor, ha a magyar néprétegek érezhetik azt, hogy a keresztény és nemzeti politika nemcsak jelszavakban él, hanem gazdasági és szociális téren valóban reformokat csinál.

ÁFRA NAGY JÁNOS

A KÉMELHÁRÍTÁS AZ ÁLLAMVÉDELEM SZOLGÁLATÁBAN

TUDJUK, hogy az állam hatalmi erejét manapság már nemcsak a hadseregének nagysága, hanem ipara, kereskedelme, gazdasági teljesítőképesége, külpolitikai kapcsolatai, belpolitikai nyugalma s végül néplélektani viszonyai együttesen szabják meg. Ezek az erőteényezők az államnak háborúra való felkészültségét is nagyban befolyásolják. Hogy tehát a háborút a legkedvezőbb körülmények között lehessen megindítani, már eleve tudni kell azt, hogy mely államokkal kerülhetünk harcba, milyen erőteényezőkkel szemben kell a harcot felvenni és a tekintetbe jövő állam milyen ellenállást tud kifejteni.

Az államoknak eme célok kifürkészésére irányuló tevékenységét nevezzük hírszerzésnek, rejtett úton, titokban, földalatt irányított és végrehajtott aknamunkáját kémkedésnek.

Ha az érdekellentétek terén a húr már annyira feszült, hogy pattanni kénytelen, a fegyveres erő, mint végső eszköz lesz az az erőteényező, mely az érdekellentéteket el fogja intézni. Ezt a végső nehéz munkát a fegyveres erő, támaszkodva a többi erőteényezőkre, a haza iránti felelősség teljes tudatában, a siker reményében fogja végezni. Ha ez így van, akkor a hírszerzésnek is a fegyveres erő igényeihez kell alkalmazkodni, az tehát csakis katonai irányítás alatt állhat.

Ha tudjuk azt, hogy az erőteényezők kifürkészése, felderítése a háború megkezdésére és annak sikeres lefolytatására milyen nagy kihatással vannak, akkor feltétlenül szükséges, hogy a hírszerzéssel, kémkedéssel szemben a harcot felvegyük, annak működését megakadályozzuk. Ez a harc a kémelhárítás.

Miután a hírszerzés katonai irányítás alatt áll, el sem képzelhető másként, mint hogy a kémelhárítás is a fegyveres erő kezében legyen.

Ha ellenségeink az erőteényezők iránt érdeklődnek s e téren, hogy kítűzött céljaikat elérjék, sokszor óriási pénzáldozatoktól sem riadnak vissza, úgy az államnak elsőrendű kötelessége az, hogy erőteényezőit védelemben részesítse. Ez a védelem a kémelhárítás feladata és ez a felület az, ahol a kémelhárítás szorosan bekapcsolódik az államvédelem szolgálatába.

Harcról van tehát itt szó mindkét részről! Harcol a felderítő, a hírszerző, vagyis a kém, hogy kítűzött célját elérje s megbízatásának eleget tegyen; harcol a kémelhárító, hogy a felderítést ha lehet eleve, csírájában megakadályozza, ha pedig a kém ezt a falat már áttörte,

úgy megakadályozza őt abban, hogy támadásának célpontját, a hírforrást elérhesse s végeredményben a kémet elfogja, ártalmatlanná tegye.

Ez a kettős harc már a békeviszonyok között megkezdődik, a háborús szelek, politikai feszültség idejében fokozódik, s tetőpontját a háború alatt éri el.

Ha a kémkedés keletkezésére vissza akarnánk pillantani, talán azt mondhatnánk, hogy akkor megindult, amikor az ember már nemcsak az állatokkal, hanem embertársaival szemben is kénytelen volt felvenni a küzdelmet. Az az első harcos, aki észrevétlenül kúszva megközelítette az ellenség táborát, volt az első „hírszerző“, s kémmé változott akkor, mikor megtévesztés céljából ellenségének ruháit, harci díszét öltötte magára s feltűnt annak tábora közelében vagy táborában. Mit akart ez a kém kikutatni? Nem egyebet, mint a legfőbb erőtényezőt, az ütőerőt, a fegyveres erőt!

Az erőtényezők azonban az állami élet fejlődésével mindig jobban és jobban a fegyveres erő szolgálatába állottak, azok kifürkészésének szükségessége is mind jobban és jobban előtérbe helyezkedett.

A nagy hadvezérek, mint II. Fülöp, Nagy Sándor atyja, maga Nagy Sándor, Hannibal, Dzsingiszkhán, Jenő herceg, Nagy Frigyes, Napokon viselt háborúikban a kémek útjáni hírszerzést már eredményesen alkalmazták, arra nagy összegeket áldoztak, fényes haditetteik alapját igen sokszor kémszervezetük sikeres munkája vetette meg.

Nagy Frigyes a kémek működésére vonatkozólag egyszer így nyilatkozott: „Ha az ellenség szándékáról mindig értesülnénk, akkor egy gyengébb hadsereggel mindig győznénk. Háborúban csak egy szakácsra és száz kémre van szükségem.“

Napoleon 1808-ban Soult tábornokhoz, a spanyolok ellen vezetett hadak főparancsnokához intézett levelében, többek között a következőket írta: „Vannak háborúk, melyeket nem annyira a gyalogság, lovasság vagy tüzérség nyer meg, hanem a kémkedés, éppen ezért a hadvezérnek ezzel is mint döntő tényezővel számolnia kell.“

Napoleon leghíresebb kémjéről, Schulmeisterről, a „grand espion“-ról, kit így nevezett el, Murat tábornok előtt így nyilatkozott: „Ez az ember felér egy egész hadsereggel!“ Majd mikor Mack osztrák tábornokot Ulmnál körülzárta s egész hadseregével együtt elfogta, az előtte megjelenő Schulmeistert, akinek sikeres kémkedésének köszönhette ezt a győzelmét, tábornokainak a következőképp mutatta be: „Íme az ulmi győző!“

Csak egy pillantást vessünk a még élénk emlékezetünkben élő világháborúra.

Ellenségeink nem kímélték a pénzt, már békében igyekeztek bejutni az egyes minisztériumokba, hogy politikai, gazdasági és katonai titkainkat, erőtényezőinket ellessék. Ki ne emlékezne a guruló rubelekre!

A kémek özönét zúdították az Osztrák-Magyar monarchiára s Németországra, valóságos orosz kémrajok lepték el keleti határvidékeinket. Az eszközök megválasztásában sem voltak nagyon változások, talán azt tartván szemelőtt, hogy a cél szentesíti az eszközöket.

A legelvetemedettebb cselekményektől sem riadtak vissza, s gyakran találkozunk az ármánnyal, cselszövésssel, betöréssel, gyilkokkal, törrel, revolverrel, bombával, csak azért, hogy az útban levő akadályokat elgördítsék s végeredményben, ha kell gyilkosság útján is elérjék azt, amit elérendő vágyaikul kitztek.

Csak jellemzéseként említem meg, hogy az Osztrák-Magyar monarchiában 1910. évben 10, 1913. évben 30 és 1914. évben a háború kitöréséig 35 orosz kémeket ítélték el jogerősen. Hát még a többi, aki nem került hurokra! Ez az emelkedő szám egyben azt is mutatja, hogy a kémkedés a háborús szelek, politikai feszültség idejében mily arányban emelkedett.

Annak jellemzésére pedig, hogy a kémkedés a háború alatt milyen arányban működött, az angol vezérkar statisztikáját említem meg, mely szerint a világháborúban résztvett összes államok részéről kb. 150.000 nyilvántartott kém működött állandóan — ezek úgynevezett hivatasos kémek voltak — s ugyanannyira tehető azoknak az alkalmi kémeknek a száma, akik csak átmenetileg vállalkoztak erre a szolgálatra.

300.000 ember! Egy óriási hadsereg! Működésük meg is felelt egy hadsereg működésének, sajnos most már minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy azok döntötték el a világháborút.

1914. év augusztus havában Rennenkampf és Szamszonov hadseregei Berlin ellen vonulnak. Szamszonov hadserege augusztus 25-én déli szárnyával Soldaunál állott, közepe energikusan nyomul előre, hogy Tannenberg mellett a németek felett győzelmet arasson. Augusztus 27-én orosz repülők jelentették, hogy német erősítések érkeztek s a szárnyak felé előnyomulnak. Szamszonov a haditanács alapján a közép előnyomulását meg akarta állítani s éppen a parancsot írták, mikor Varsó felől egy orosz repülőgép érkezett s belőle egy fiatal vezérkari tiszt lépett ki. Azonnal Szamszonov elé vezették, hol mint báró Kellner vezérkari kapitány mutatkozott be s Nikolajevics nagyhercegtől — az orosz hadsereg főparancsnokától, egy írásbeli parancsot nyújtott át, mely súlyos szemrehányást tartalmazott, hogy Szamszonov hadseregének közepe mért halad oly lassan előre. Az előnyomulást a leggyorsabb iramban folytatni kell, — hangzott a parancs — mert Osterode elfoglalása jelenti az út megnyitását Berlin felé.

Szamszonov a megállásra vonatkozó parancsot nem adja ki, elrendeli a közép további előnyomulását. Augusztus 28-án az orosz hadsereg szárnyai a német támadás alatt összeroppannak. Szamszonov látja a körülkerítés veszélyét, Varsóból, a hadsereg főparancsnokságtól felmentő sereget kér. Nikolajevics nagyherceg az eseményekért szemrehányást tesz s midőn Szamszonov jelenti a vett parancsot, Nikolajevics aziránt érdeklődik, vajjon Szamszonov eszénél van-e.

Az események most már rohamosan érlelődnek. Augusztus 29-én a német gyűrű bezárul s az egész Narew hadsereg megsemmisül. Szamszonov összeroppan, agyonlövi magát.

Ez a kém volt a történelem egyik legzseniálisabb kéme s az eredmény egyike a legnagyobbaknak: ez az ember felért egy hadsereggel!

A békekötések értelmében az antanthatalmaknak joguk volt a központi hatalmak hadianyaggyárait ellenőrizni. Az ellenőrző bizott-

ságok tagjai természetesen szakemberek voltak. Az egyik ilyen bizottságban egy főhadnagy — polgári életben jámbor asztalosmester — volt. A kiszállások alkalmával a főhadnagy állandóan a repülőgépfalkatrészeket előállító műhelyben forgolódott s ott főképpen a ragasztási különleges eljárásokat figyelte meg. Az illető állam hamarosan látta, hogy itt ipari kémekkel van dolga s azonnal kieszközölte felváltását.

Folytatnám tovább az erőtenyvezők ellen irányuló kémtámadások példáinak a felsorolását, de azt hiszem felesleges, úgy vélem, hogy e kevéssel is eléggé reá mutattam arra a kém munkára, mely az állam hatalmat veszélyezteteti.

A veszély nem múlt el, a jelenben még fokozottabb mértékben fennáll. Lehet-e még nagyobb érdekellentét, mint ami ma van?

Csak jellemzésül említem, statisztikai adataink szerint a háború után a Csonkaország ellen működő leleplezett és jogerősen elítélt kémek száma nagy mérvben emelkedett. Ezek az adatok kétségkívül amelletts bizonyítanak, hogy szomszédaink hatalmas kémszervezettel dolgoznak ellenünk, de ezek a számok és a múlt tapasztalatai intenek egyben arra is, hogy a kémek hada ellen minden rendelkezésre álló eszközzel védekeznünk kell.

A védekezés rendszerének a felépítése az állam feladata.

A kémek elleni nehéz küzdelmet a kémelhárító szervek veszik fel.

Egyetlen egy állam sem tarthat fenn akkora szakképzett szervezetet már pénzügyi szempontból sem, hogy a hírszerzésnek széles alapon mozgó rendszere ellen önmagában harcolni képes legyen.

A kémelhárítás rendszerét tehát úgy kell kiépíteni, hogy abba az államnak mindazok a szervei, melyek hivatásuknál fogva oly téren, munkakörben, szakmában dolgoznak, amelyben végbemenő munka felé az állam ellen irányuló hírszerzés érdeklődéssel fordul, szorosabban bekapcsolódjanak, azaz abban közreműködjenek, viszont azok a szervek, melyeknek területei alkalmasak arra, hogy ott hírszerzők gyanútlanul meghúzódhassanak, támogatólag működjenek, összegezve tehát, azt mondhatjuk, hogy az állam minden szervének s végeredményben az állam minden polgárának be kell kapcsolódnia, mert az erőtenyvezők összessége az államé s így a szociális jólét, az érdekközösség minden polgáré; a kémek támadása is tehát nemcsak az államot, — annak szerveit — hanem minden egyedét egyformán érinti.

EZEK UTÁN FELVETŐDIK annak a kérdése, hogy kik is azok a kémek, miben áll a kémkedés és mi a célja?

Az 1874. évi bruxelles-i deklaráció a kém fogalmát a következőkben határozza meg: „Azt a személyt kell kémnek tekinteni, aki titokban vagy hamis ürüggyel olyan helyen gyűjt vagy igyekszik gyűjteni értesületeket, melyet az ellenség megszállva tart és ezt oly szándékkal teszi, hogy a szerzett értesületeit a másik félnek kiszolgáltatja.“ Ezzel szemben az olyan egyének, „kik katonai jellegük, vagy küldetésük titkolása nélkül az ellenségről híreket szereznek, hírszerzőknek tekintendők.“

E két meghatározás magában foglalja a végrehajtást is, melyben lényeges különbség mutatkozik.

Míg előbbi földalatti aknamunkát végez, titokban dolgozik, magát nem fedi fel, addig a másik nyíltan, kézbe vett fegyverrel, járőrök, felderítő osztagok alakjában derít fel, sokszor a fegyveres harcot keresi, azért, hogy az ellenséget színvallásra kényszerítse.

A kémekről, akár az ördögök ivadékairól undorral és borzalommal beszél az ember; a kémkedés általában aljas, becstelen foglalkozás, üzlet, melynél a piszkos pénzvágy nyer kielégítést, s így ellenszenvet vált ki mindenkiben, mert a munka olyan természetű, hogy árulást követtet el azzal, aki benne dolgozik. Nem fogjuk azonban a kémeket és munkájukat megvetni akkor, ha annak forrása a tiszta önzetlen és önfeláldozó hazaszeretet. A történelem ilyen példákkal is rendelkezik.

Ezért már az elnevezésben megvonhatjuk az éles határt azok között, kik pénzvágyuk kielégítését célozva és egyéb rejtett szándék-
nak megvalósítását remélve vállalkoznak a kémkedésre, és azok között, kik munkájukért jutalmat nem fogadnak el, azt meggyőződésből, a nemes hazaszeretettől indítatva végzik; előbbieket a szó szoros értelmében a kém, míg utóbbiakat a felderítő, szemrevételező név illeti meg. Ellenséges szemmel nézve természetesen mindkettő csak kém számításba jöhet.

A kémkedés (hűtlenség) tényét röviden talán az alábbiakban foglalhatnánk össze:

Kémkedés (hűtlenség) büntettét követi el, aki a külhatalom kormányával szövetkezik azért, hogy azt az állam ellen ellenséges cselekményre bírja, avagy azt ilyenre indítani törekszik, továbbá az, aki az állam: politikai, gazdasági (ipari, kereskedelmi), néplélektani, katonai erőtenyezőinek viszonyait, titkait megszerzi, megszerezni igyekszik, azért, hogy azt a külhatalomnak pénzért, egyéb szolgáltatásért vagy esetleg ezek nélkül is kiszolgáltassa, valamint mindazok, kik a híryananyag megszerzésében, elszállításában közreműködnek, segédkezett nyújtanak.

Kémkedés (hűtlenség) büntettét követi el az is, aki hivatali állásánál fogva tudomására jutó olyan titkokat, melyeknek nyilvánosságra hozása az állam érdekeit veszélyezteti, illetéktelenül közöl, kifecsegi, avagy azokhoz a hozzáférhetőséget — akár gondatlanságból is — lehetővé teszi.

Ha eme összefoglalásból kiszakítjuk az erőtenyezőket, akkor azt látjuk, hogy a kémkedés az állam életének főbb vonásaiban négy terén működik. E terek között teljesen éles választó falat húzni nem lehet, mert a politika, ipar, néplélektan és hadviselés követelményei sem választhatók el határvonallal egymástól, azok egymásba folynak. Itt talán csak azt nézhetnők, hogy az egyes téren mi érdekli a kémeket?

Politikai téren a bel- és külpolitika irányai, különösen más államokkal kötött szerződések, melyek lehetnek akár semlegességi nyilatkozatok, fegyverbarátságok, kultúregyezmények, ipari és gazdasági egyezményeit stb.

Gazdasági téren, főleg katonai vonatkozású gazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységek, hadianyaggyárak és ezzel kapcsolatos egyéb ipari üzemek teljesítőképessége, munkáskérdések, kereskedelmi

szempontból kivitel és behozatal, nyersanyagtermelés, állatállomány minőségé, mennyisége stb.

Néplélektan terén hangulat, lakosság fegyelme, politikai élet és annak kihatásai, szélsőséges megmozdulások, bomlasztó propaganda lehetősége, hatása és eredménye, osztályok közötti ellentétek stb.

Katonai téren létszámviszonyok, fegyverzet milyensége és mennyisége, kiképzés időtartama és módszere, laktanyák befogadóképessége, oly előkészületek, melyeket nem nyíltan teszünk stb.

Csak nagy vonásokban mutattam reá a kémek célpontjaira, hisz ebből is kiviláglik, hogy a kémek igyekeznek bejutni mindenhová, igyekeznek kémhálózatukat akként kiépíteni, hogy az egyformán körülvegye a diplomáciát, gazdasági életet, hadsereget, sőt a hétköznapi emberek életét is, hogy majdan polipkarjaival kinyúljon a legelői lévő lövészárókig s borzalmas ölelésével megfojtsa az élet-halál harcát vívó hős katonát s ezen keresztül az életfenntartásért küzdő békés polgárt.

De itt még nem áll meg a kém, hanem folytatja tulajdonképpeni kitérőt célját, a szabotázs és a propaganda terére lép, az előbbivel igyekszik a lüktető életet, ipart megbénítani, utóbbival hamis, bomlasztó híreket a nép és a hadsereg leikébe dobni, bizalmatlanságot szítani a vezetőkben, hogy végeredményben, mint azt a világháború utolsó fázisa szomorúan mutatta — az ellenség sorait megbontsa s az állam életét romlásba vigye és felborítsa.

NÉZZÜK MOST MÁR hogyan is védekezzünk a kémek ellen?

Első és legfontosabb tevékenységünk az, hogy a kémeket megakadályozzuk abban, hogy erőtényezőinkről adatokat gyűjthessenek.

Ennek folyományaként a kémelhárítás feladata kettős lesz: általában megakadályozni a kémkedést, ez a megelőző preventív kémelhárításban nyilvánul meg; a konkrét kémkedési esetekben eljárni, ami a megtorlásban érezteti hatását.

Az elhárításnál két elemet kell figyelembe venni. Az egyik az ellenséges ügynökök, a másik az esetleges hazaárulók, előbbieket az ellenség kiküldöttjei, utóbbiakat saját sorainkban kell keresni.

Miben áll a megelőző, preventív kémelhárítás?

A kémek ellen nemcsak úgy védekezhetünk, hogy elfogjuk őket, hanem legelsősorban munkájukat megnehezítjük, vagyis olyan akadályokat gördítünk eléjük, hogy azt áttörni egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen lesznek képesek.

Ezek az akadályok az alábbiak lennének:

Titoktartás, nem fecsegés! Szándékosan veszem legelsőnek, mert a tapasztalatok szerint sajnos e téren történnek a legnagyobb hibák. A reánk bízott titkot sohase mondjuk el, azt hüien meg kell őrizni. Még jóbarátainknak, rokonainknak sem szabad arról említést tenni, mert a hólabda megindul, lavinává alakul s ki tudja, hol áll meg.

A világháború elején a központi hatalmak egyik gyárában újfajta gázgránáttal kísérleteztek. A gyár közelében lévő vendéglőben üdögélt egy betelepített antant kém, kinek a gyár területén már sok ismerőse volt, köztük egy őrmester. Egy alkalommal a gyár két mérnöke a vendéglőbe ment ebédelni s szóbakerült, hogy az új gázgránátokat a

napokban fogják kipróbálni s azon több előkelő vendég is meg fog jelenni. A kém eleget hallott, hogy tervét megalkossa. Elment őrmester barátjához s a jólétesültséget adva kijelentette, hogy nem hisz abban, hogy egy gránátba gázt lehessen beleszorítani. Az őrmester a vita hevében kifecsegte, hogy a hatást birkanyájon fogják kipróbálni, mire a kém egy tekintélyes összegű fogadást ajánlott fel s erősítette, hogy a gáztól egyetlen birka sem fog elpusztulni. Az őrmester ráállt a fogadásra s a kém kérésére, hogy ha el találná veszíteni a fogadást, legalább lásson is valamit, lehetővé tette, hogy a kísérlet helyének közelében tartózkodhasson. A kísérlet fényesen sikerült, három lövés után a gránátokból kiömlő gáz a birkanyáját percek alatt megölte. Az előkelő vendégek eltávozása után az őrmester nevetve figyelmeztette a kémét a fogadásra, ki a felajánlott összeget nyomban le is fizette. A kém savanyú arccal jegyezte meg, hogy ha már a fogadást elveszítette, legalább fájdalomdíj fejében egy gránátrepeszdarabot kapjon. Az őrmester teljesítette a kívánságot. A kém a repeszdarabot jól becsomagolva az antant államokba juttatta, hol vegyi vizsgálattal a gáz összetételét megállapították. Ezek után már könnyű volt a közömbösítő gázálarcbetétet kitalálni. Természetes, nagy volt a meglepetés akkor, mikor az első gázgránát-szállítmány beérkezte után a részünkről várt hatás nem mutatkozott.

Katonai dolgokról tehát, még ha azok véleményünk szerint nem képeznek is katonai titkot, vonaton, villamoson, kocsmában, szóval nyilvános helyeken ne tárgyaljunk. Sohasem tudhatjuk azt, hogy nincs-e közelben úgynevezett néma kém, akinek épp az a feladata, hogy a nyilvános helyeken folyó beszélgetéseket kihallgassa.

Ha az az iparos, kereskedő, gyáros üzemének titkait féltett kincs gyanánt őrzi s e tekintetben nem fecseg, mért ne tudnánk azokat a titkokat is megőrizni — talán még jobban —, amelyek az állami érdekközösségé, tehát mindnyájunké.

Legyünk óvatosak különösen olyan idegenekkel szemben, kik feltűnően keresik barátságunkat, ügyes-bajos dolgokban készséggel állanak rendelkezésünkre, ígéretet tesznek, kölcsönt ajánlanak, mert sohasem tudjuk, hogy mi rejlik ennek mögötte. A kém, ha kell, tud kedves is lenni, fizet is, kölcsönt is ad szívesen, de ha valakit a karmai közé kaparint, az nem szabadul többé, az el van veszve.

Titkos természetű ügyszerabokat, rajzokat, terveket stb. csak annyi példányban szerkesszünk, amennyire szükség van, azokat olyan helyen őrizzük — lehetőleg páncélszekrényben —, hogy lopás, betörés által megszerezhetők ne legyenek. A páncélszekrények olyan helyiségben legyenek, melyek éjjel-nappal megfigyelhetők, tehát inkább lakott, mint félreeső helyen.

Olyan épületekbe, hol nem a nyilvánosság számára szánt ügyeket kezelnek, csak külön belépő-igazolvánnyal engedjük meg a belépést s ha az illető teljesen ismeretlen vagy gyanús, figyeltessük meg.

A legnagyobb szolgálatot akkor tesszük meg, ha mindenki saját portáján és hivatásán belül már eleve gondoskodik arról, hogy még a lehetősége se legyen annak, hogy munkaköréből bármily csekélynek látszó adat is az ellenünk dolgozó kémeknek tudomására jusson.

Ha tehát a fenti figyelmeztetéseket szem előtt tartjuk, a kémek munkáját már nagymértékben megnehezítettük s egy fontos lépést tettünk a kémelhárítás sikere érdekében.

A kémelhárító szervezetek és az erre hivatott állami és közbiztonsági szervezetek a feladata lesz az, hogy együttes intézkedésekkel szabályozzák és óvják meg az állam érdekeit az idegenek betelepédése, munkavállalása és birtokvásárlása terén, valamint az idegen forgalom ellenőrzése tekintetében.

A konkrét kémkedési esetekben az erre hivatott szakkémelhárító szervezet járnak el. Ezek nehéz munkát végeznek, sokszor csak hónapokig tartó fáradtságos munka hozza meg a sikert és eredményt.

Ezeknek a szervezetek a munkáját megkönnyíthetjük, ha azokat a jelenségeket vagy tüneteket, melyek kémgyanúra engednek következtetni, a legközelebbi közbiztonsági közegnek — csendőr, rendőr — vagy honvéd (határőr) parancsnokságnak azonnal, lehetőleg szóban, feltűnés nélkül bejelentjük, anélkül, hogy erről bárkinek említést is tennénk. A bejelentőt e hatóságok, parancsnokságok titokban tartják.

Azok a jelenségek, melyek kémgyanúra engednek következtetni s melyek gyakran nyomra is vezetnek a következők:

Kémgyanúsna tekinthetjük azt, aki katonai célokat szolgáló épületekről, tárgyakról, berendezésekről, gyártmányokról engedély nélkül fényképfelvételeket készít; aki olyan épületekbe, területekre lopózik be, melybe a belépés hatóságilag tilos; akinek engedély nélkül postagalambja, vagy rádió-adóállomása van; aki, mint külföldi, gyakran ide-oda utazgat, sehol nem jelentkezik, nevét, lakását gyakran változtatja, más-más névre szóló igazolványai, okmányai vannak; aki bevételeivel arányban nem álló módon költekezik; aki ismeretlen forrásokból pénzt kap.

A gyanúokok észlelése azonban még nem jelenti azt, hogy az illető kém, ezt a hatóság fogja kideríteni. Ne akarja senki se a hatósági közegek teendőit végezni. Ez nagy hiba lenne. Az észlelt gyanúokok bejelentésén kívül tehát egyebet ne tegyünk.

A kémgyanúsna vélt egyéntől ne kérdezzünk túl sokat, de ne is áruljunk előtte el semmit, vigyázzunk azonban minden szavára, azt jól jegyezzük meg és vessük elménkbe az illető személyleírását, jellemző tulajdonságait s különös ismertető jeleit. Magatartásunkkal azonban semmiesetre se áruljuk el, hogy az illetőben kémgyanúst sejtünk.

Végül is ne büntetéstől való félelem, hanem a hazaszeretet kötelezzen bennünket az óvórendszabályok betartására, a bejelentésre s így a kémelhárításban való részvételre, illetőleg a kémelhárító szervezet támogatására.

A kémelhárítás az állam életében egy nagy gépezet, melyben a fogaskerekek szerepét az állami szervezetek, testületek s az egyedek töltik be, a fogaskerekeknek a nagy munkában egybe kell kapcsolódnia, együtt kell forogni, dolgozni, mert ha ez a gépezet megáll, akkor veszélyeztetve van az állam lüktető élete.

FERENCZY ÖDÖN

A REFORMKOR MAGYAR FESTÉSZETE

A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN fellobbanó nemzeti öntudat a szellemi életnek azokban az ágaiban tükröződik vissza a legtisztábban, amelyeknek múltjuk és magyar hagyományuk volt. A XVIII. század ötvenes éveiben föléledő új magyar irodalom ekkor már Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi és Arany személyében meghozta gazdag termését. Munkásságuk megtisztulva az idegen elemtől, ízig-vérig a magyar alkotó szellem megnyilatkozása. A zene, a régi magyar tánczenében, a verbunkosban megtalálta sajátosan magyar formakincsét, amely nemcsak Liszt Ferencet, hanem a nagy külföldieket, Beethovent, Webert, Schubertét, később Berliozt és Brahmszt is megihlette. Csupán a képzőművészetet nem segítette át az újrakezdés nehézségein a magyar hagyomány, hiszen a XV. század gazdag emlékanyaga után következő századok alkotásaiban csak helyenként csillan fel a magyar szellemiség. Míg az irodalomban megvolt a folytonosság, a képzőművészetben idegenek, előbb olaszok, majd osztrákok segítettek és hidalták át a fejlődést. A XVIII. században és a XIX. század elején az olasz és osztrák vándorfestők közül többen meg is telepednek hazánkban. Az egyre nagyobb számban jelentkező magyar tehetségek Bécsben kapják az első művészeti oktatást és így az ő révükön is tovább él az idegen szellem. A jellegzetesen magyar festészet kibontakozása elé nemcsak a hazai viszonyok gördítenek akadályt, hanem mindjárt újraéledése idején hatása alá kerül annak a kulturális szellemnek, amely ellen az önállósági harcot hirdette.

Művészetünknek magyarrá válását a század első felén túl is a külföldön nyert oktatás lassította, amelynek befolyását csak nagy művészegyéniségeink sajátosan magyar szellemisége, vérmérséklete és képalkalító fantáziája csökkentette.

Művészetünk újjáéledésekor nemcsak a közvetlen hagyományt nélkülözte, hanem még a korviszonyok mostoha sága ellen is küzdenie kellett. A nemzet irányítóinak művészeti tájékozatlansága és hozzá nem értése nyomot hagyott művészi életünkben. Nem ismerték fel idejében, hogy a művészet éppen úgy, mint az irodalom, hatásos terjesztője lehetne a nemzeti eszméknek, hogy megvan benne az a lelkesítő és nevelő erő, amelyet a katolikus egyház oly példaadóan állított évezredek át eszméi szolgálatába. Széchenyi és a többi nagy hazafi bármennyire hangoztatta is a magyar művészet szükségességét, tevékenységük inkább a lelkesítésben, mint a hatékony támogatásban merült ki.

Nem érzékelték kellőképpen, hogy a művésznak nemcsak ihletre van szüksége, hogy művét megalkossa, hanem kézügyességre és technikai tudásra is, aminek egyedüli eszköze az iskola. Művészeink tisztában voltak e hiánnyal és közülük többen tervezetet is készítettek. A pozsonyi Schaff János 1804-ben, Kazinczy pártfogoltja Balkay Pál 1819-ben, a bécsi akadémiát tanulmányozó Hess János Mihály 1820-ban, a szobrász Ferenczy István 1826-ban és az egri rajztanár Joó János 1831-ben készítették el a művészképző iskola tervezetét, de nem találtak meghallgatásra. Joó János kérésével Széchenyi Istvánhoz folyamodott, de elképzelése nem ragadta meg a nagy reformert.

A meddő kísérletek okát talán abban lehet keresni, hogy a nemzetet vezető egyéniségek a szellemi életnek főleg azokat a területeit vették pártfogásukba, amelyek már átestek a kezdet tapogatódzásain és hatásosan szolgálták a nemzeti eszméket. A művészet kialakításához és hasznosításához pedig évtizedek türelmes munkájára lett volna szükség, ami ebben a lázas és tettekre feszülő időben a legkevésbé volt meg.

A művészetet sorsára bízták és kibontakozásához az erkölcsi támogatáson kívül csak keveset áldoztak. A magára hagyott művészet pedig megindult azon az úton, amely telve volt nehézségekkel és fejlődését gátló akadályokkal. A művészeknek nemcsak önmagukban kellett a nehézségeket leküzdeniük, hanem harcolniuk kellett a környezet mostohasága, a közöny ellen is. E kettős harcban elbuktak olyanok is, akik más országban vagy szerencsésebb körülmények között számottevők lehettek volna. A legtöbbjének akár tudatosan, akár öntudatlanul számolnia kellett azzal, hogy művészi becsvágya szárnyaszegetten vagy csak félig teljesül. Sokan megriadva a küzdelemtől külföldre menekülnek, hogy kedvezőbb légkörben fejlesszék ki tehetségüket.

Az itthon maradottak sorsát összevetve a vándorokéval világosan látjuk, hogy mennyit vesztek azok, akik újraéledő művészetünknek munkásai lettek. Markó, Brocky és Borsos példája bizonyítja, hogy művészetük nyugodt fejlődése, egyenletesen emelkedő értékszínvonala és technikai tudásuk állandó gazdagodása a környezet kedvező hatásának köszönhető. Az itthoniak ingadozó fejlődési vonala, amelynél egy-egy kiemelkedő alkotásra reménytelen visszaesések következnek, s technikai tudásuk hiányossága arra mutat, hogy nem tehetségük gyengesége, hanem a környezet mostohasága okozza elmaradásukat külföldön élő honfitársaiktól. Ez a helyzet még a század második felében is fennáll. Művészeink megítélésénél tehát figyelembe kell venni a környezet hatását, amely hihetetlen méretekben jut érvényre tehetségük vizsgálatánál.

Markótól és Brockytól eltekintve, akik nem tértek vissza hazájukba, csak azokat a művészeket vehetjük számításba, akik hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodtak és aztán itthon folytatták munkásságukat. Barabás legkiemelkedőbb alkotásait, a vízfestményeket velencei tanulmányútján készítette, Borsos „Leányok a bál után“ című képét Bécsben, Zichy „Orgiáját“ Szentpétervárott, Madarász „Hunyadi Lászlóját“ Párizsban, Székely „önarcképét“ Münchenben, Lotz operaházi freskóját egy hosszabb itáliai tanulmányút után festi, Munkácsy

„Siralomházát“ Düsseldorfban, Paál tájképeit Barbizonban, Szinyei „Majálisát“ Münchenben alkotja meg.

Ezekben a mesterművekben nemcsak az alkotóik tehetségének fokát pillanthatjuk meg, hanem művészetük európai értékét és környezetükhöz viszonyítva korszerűségüket is.

Megfordítva a gondolatot, megdöbbentő elevenséggel tárul elénk a hazai környezet tehetséget bénító hatása.

Barabás művészete hazatérése után veszít lendületéből és lassan a mindennapiság unalmába süllyed. Borsos Bécsből hazatérve kedvtelően elöbbséget veszít, majd a Szép Juhászné kocsmárosa lesz. Madarász még egy ideig megkísérli, hogy művészetének átütő ereje a korszerűség magaslatán maradjon, de belefásulva a környezet hozzáértésébe, a vásári romantika útvesztőjébe téved, hogy végül mint vaskereskedő keresse meg kenyérét. Zichy a letelepedés gondolatával tér haza. Állami megrendelésre készíti el „Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál“ című képét, melynek hamis páthosza és képzelet-szegénysége híven fejezi ki Zichy vergődését a vele szemben ellenséges hazai környezetben. Székely önmagát marcangolva dolgozik, hogy végül a szadai remete váljék belőle. Munkácsy egyetlen állami megrendelésre készült műve, a „Honfoglalás“ bizonyítja, hogy a hazai művészet sorsát irányítók mily elmaradtak a külföldtől, hiszen olyan feladat megfestésére sarkalják Munkácsy tehetségét, amely ekkor már anakronizmus: a történeti festészetre. Lotz a XVIII. századi freskóhiányokat pótolja és így kikerül a fejlődés sodrából. Szinyei Merse zseniális kezdeményezése után, megértés hiányában hosszú évtizedekre felhagy a festéssel.

A felsorolt példák bizonyítják, hogy a művészeti viszonyok még a század második felében is útját állták egy-egy nagy tehetség kifejlődésének. Ez a helyzet még élesebben tükröződik vissza a század elején meginduló és az újrakezdés akadályaival küzdő művészeknél. Félig kiforrott tehetségek, derékbe tört művész-sorsok és külföldre menekült hontalanok tragikus alakjai jelzik azt az utat, amelyen újraéledő művészetünk haladt. A munka azonban, amelyet végeztek, alapvető és a magyar festészet jövőjét előkészítő volt.

Ezt a munkát, amely a hétköznapok csendes és szorgalmas tevékenységére emlékeztet, miután sem az állam, sem pedig a király támogatásban nem részesítette és a fejlődéséhez szükséges intézményeket is nélkülözötte, az egyes művészek végezték. Az együttes és rendszeres munka helyett a művészet sorsa tehát az egyének sorsával és tevékenységével volt egybekapcsolva.

A magyar reformkor művészete magán viseli a kezdet, jobban mondván az újrakezdés jellemző tüneteit és ezért természetesen nem lehet összehasonlítani azoknak a nemzeteknek művészeti tevékenységével, amelyeknél évszázados vagy évezredes a folyamatos fejlődés. Az összehasonlítást még a magyar szellemi élet más területeivel sem állja ki. A századeleji művészeink között nem akad egyetlen Széchenyi, Kossuth, Vörösmarty, Petőfi vagy Liszt egyéniségéhez fogható festő sem. A politikát, irodalmat és zenét képviselő egyéniségeknek gyökerei mélyebben nyúlnak vissza a magyar múlt televényébe, mint a művé-

szeké. A festészet csak akkor kezd hatalmasan kibontakozni, amikor az irodalom és a zene már túl jutott a csúcsponton és a nagy egyéniségek célkitűzéseit a szorgalmas és rendszeres munkások a részletek kidolgozásával támasztják alá. A XIX. század elején nehezen kibontakozó művészetünk nélkülözi a nagy szellemeket és a zseniális tehetségeket. A művészetre is alkalmazhatjuk a nagy biológus Carrelnek mondását: „A tudománynak nagyobb szüksége van történetének kezdetén magasrendű elmékre, mint csúcspontján.“

A klasszicizmus nem tudott mélyebb gyökeret eresztetni a magyar talajba, annak ellenére, hogy a nemzet szellemi életet élő rétege klasszikus műveltségű volt és latinul beszélt. Ennek okát elsősorban magában a stílusban kell keresnünk. A klasszicizmus a friss alkotó készségű századok után az önálló képzelőerő hanyatlásának stílusa, egy kifinomult és magát túlélő kultúra dekadens megnyilvánulása. Szabályokhoz ragaszkodása, józanul kiszámított és kiegyenlített szépségkultusza kiforrott kultúrát és akadémikus művészeti nevelést feltételez. A magyar szellem pedig ekkor dekadencia helyett épp az újraéledés lázas, tettekész és bizakodó életét élte, akadémikus művészeti nevelés helyett pedig vándorfestők tanítása az egyetlen iskola, nem szólva a dilettáns önképzés gyakori esetéről. A klasszicizmus jórészt Bécsen keresztül érkezett hozzánk, ahol már jelentős változáson ment át. A mindennapi életen való felülemelkedés és a fönség vesztett előkelő zárkózottságából és megközelíthetlenségéből, mindjobban megtelt az élet apró színeivel, családi közvetlenséggel és a hétköznapok subjektív vonásaival. A bécsi klasszicizmus csak külsőségeiben hasonlít a franciához. Az uniformis alatt egy önmagával megelégedett nyárspolgár szíve dobogott.

A klasszicizmus idején újjáéledő magyar festészet, mint minden kezdet rendszertelen és esetleges tevékenységek sorozata. A művészet mesterségszámba megy és az emberi hiúságon, a portrén keresztül férközik a közönség szívéhez. A külföldiek mellett csak nehezen érvényesülő magyar festők munkáiban, ha egyéni jellemvonásokat keresünk, azokat leginkább a megfigyelés közvetlen és naiv örömeiben találhatjuk meg. A művész mint egy váratlanul elétáruuló új világot fedezi fel az életet, amelyhez félénken közelít, de amely lelkesedést és örömet ébreszt benne. Szerény képességeivel meg sem kíséri, hogy a klasszicizmus gazdag témaköréből, a mitológiából merítsen ihletet, inkább az újonnan felfedezett világot, a környezetét viszi vászonra.

A klasszicizmus idején csak elvétve akadunk számottevő művészre. Nevükkel gyakrabban ott találkozunk, ahol a régi magyar művészet még élő valóság: a Felvidéken. A Szepességen egész kis művészközpont alakul. A tájfestészet terén Markó Károly első tanítója, Müller János (1780—1828) válik ki, míg az arcképfestészet helyi igényeit Czauczik József (1780—1857) elégíti ki. Bájos családi arcképein a beállítás természetességét azzal is fokozza, hogy az alakokat mindennapi környezetükbe állítja. Képeiben nemcsak a kor hangulata, hanem a saját halkszavú líraisága is megnyilvánul.

Míg ő a helyi megrendelések elvégzésével tölti el életét, addig kalandosvérű honfitársa, Rombauer János (1782—1849) Lőcsétől egész

az orosz fővárosig terjeszti ki munkásságát. Arcképeinek rajzossága és plasztikus formaadása a klasszicizmus jellemvonása, de a karakter hű visszaadásában és a táj portrészzerű festésében már a biedermeier szellem ütközik ki.

Ugyancsak a Szepességből indult el útjára a klasszicista tájfestészet nagymestere, id. Markó Károly (1791—1860). Bár reá nagy feladatok hárultak volna az új magyar festészet kialakításában, vágyai abba az országba vitték, amely a klasszikus hagyományok leghűbb őrzője: Itáliába. Az ő példája bizonyítja, hogy művészetünk újjáéledésének idején már nemcsak kapott, hanem adott is tehetségeket a külföldnek. Benne elsőnek pillanthatjuk meg azt a magyar alkotó szellemet, amely az európai értékekig emelkedett fel, amikor olyan környezetbe került, ahol évezredek művészete vette körül. Ez az alkotó készség ha nem is lendült a merész újítók magasságába, mégis az akkori olasz művészet legjobb színvonalán álló, kitűnő alkotásokat teremtett. Markó művészetét azonban csak a magyar alkotó készség szempontjából, mint példaképet vallhatjuk a magunkénak, mert munkássága csak éppen megérintette, de irányítólag nem hatott a hazai művészetre. Művészete mint egy magányos csúcs emelkedik ki a századeleji festészet kezdeményezéseiből, mintha évszázadok ismeretlen magyar művészetének egyetlen megmaradt képviselőjét találnék meg benne.

A szepesi festők művészközpontot és hagyományt teremtő csoportjához hasonlót nem találunk a század elején. Az ország különböző vidékein dolgozó festők magányos jelenségek, akik közül említésre méltó Györgyi Alajos első tanára, az arcképfestő Pesky József (1795—1862) és a virágcsendélet terén kiváló Szentgyörgyi János (1793—1860).

A klasszicizmusnak hazánkban nincsenek fejlődési fokozatai, csupán átmeneti jelenség, amely szinte észrevétlenül hangolódott át a biedermeier melegebb és őszintébb világába. A technikai kivitel lassú átalakulásához képest leginkább a téma meggazdagodásában lehet a változást észrevenni. De amíg a klasszicizmus csupán halvány visszfénye a külföldi művészetnek, addig a biedermeier idején megsokasodott művészek munkáiban már tisztán fejeződik ki a magyar szellemiség.

A klasszicista arcképek nagyobb részét az országnak azokban a városaiban készülték, ahol túlnyomó többségben német eredetű polgárok éltek. A magyar arisztokrácia ilyen irányú igényeit főleg idegen művészek elégítették ki. Ezért állt elő az a különös helyzet, hogy amíg külföldön a klasszicizmus az arisztokrácia művészi vágyainak kifejezője, addig nálunk polgári színezetet vesz fel. Viszont a biedermeier, mely a germán nemzeteknél a nyárspolgári esztétika megszólaltatója, Magyarországon a köznemesség művészete lesz. Mert a nemzeti öntudat megerősödése következtében az addig számottevő idegen eredetű polgárság háttérbe szorul és a nemzeti feladatok, így a művészet pártolása is annak az osztálynak vállára nehezedik, amely — mint Szekfű Gyula írja — vagyoni és szellemi jóléttel, politikai érettséggel és iskolázottsággal, amellet magyar származással bírt, s ez az osztály a köznemesség. A német nyárspolgári művészet a magyar társadalmi viszonyokhoz idomulva lényegében változik meg és így természetes, hogy egyéni jellemvonásokat vesz fel.

A bécsi biedermeier hű kifejezése annak a szellemnek, amelyet Metternich igyekezett a birodalom népeibe oltani: a nyugodt konzervatívizmusnak. A politikai helyzet állandósulása és megszilárdulása az ő elgondolása szerint csak akkor lehetséges, ha a polgárság belső nyugalomhoz, lelki kiegyenlítetttséghez és anyagi megelégedettséghez jut. Ahol a vágyak a családi élet szűk körére zsugorodnak össze és az álmodozás nem terjed túl az egyén szűk határain. Ahol a képzelet nem az általános eszmékért hévül, nem vágyik ki a végtelenbe, nem sarkalja a *sensus communis*, hanem a közvetlen környezet apró örömeiben éli ki magát és a kozmosz helyett az egyén mikrokozmoszához száll le. Ez a nyárspolgári életfilozófia, amely mesterséges elbódítása a szenvedélynek és korlátozása a temperamentumnak, nem felelhetett meg a magyar léleknek, mely friss tettekre vágyott, liberális eszmékért hevült és az egyén, önzés helyett a nemzet közösségéért áldozta fel magát.

Az OSZTRÁK És NÉMET értelemben vett biedermeier stílus nem tudott a magyar művészet keretében kialakulni. Határai beleolvadnak a népi és történeti romantika területeibe, mint ahogy a latin nemzetek, a francia és az olasz művészetében sem jelenik meg mint önálló stílusforma. A biedermeier elnevezés művészettörténeti használatát Hevesi Lajos, a Bécsben élt magyar származású kritikus vezette be, átvéve és komoly értelemben használva ezt a német nyárspolgári világ kigúnyolására használt szót. Manapság csak kevesen gondolnak arra, ha a biedermeier szót használják, hogy valamikor egy egész korszak gúnyos szimbóluma volt. Ugyanis a múlt század közepén egy német orvosnak, Kussmaul Adolfnak a kezébe került egy verseskötet, amelynek szerzője egy szegény falusi tanító, Sauter Simon volt. A versek a kispolgári élet halk megrezdüléseit, fellengős álmodozásait és félszeg örömeit szólaltatták meg döcögős rímekben. Az orvos nemcsak jót nevetett ezeken a szívből fakadó verseken, hanem utánozta is őket és barátjának, a jogász Eichrodtnak, mint a „humor tárházát“ elküldte. Eichrodt átvette barátjától a sauteri modort és a derék tanítóból megalkotta a német filiszter mulatságos mintaképét. Így keletkezett az öreg tanítómester: Gottlieb Biedermeier, akinek alakját már 1848-ban a *Fliegende Blätter*-ben megtalálni, hol mint Biedermann, hol pedig mint Bummelmeier. E két szóból eredt a Biedermeier név. Viselője az ötvenes években egész Németországban ismert és kedvelt alakja volt a vicclapoknak.

Hevesi példáját követve a magyar művészettörténeti irodalom is hamar átvette az elnevezést, amely a közönség fogalmai közé fészkelte magát, annak ellenére, hogy nem egy írónk megkísérelte a „táblabíró világ művészeté“, „a polgári realizmus“ és a „polgári romantika“ elnevezéssel kiküszöbölni. Ezek a stílusmeghatározó szók azonban csak részben fedik a kor művészeti szellemét és irányát. Miután sem a klasszicizmus, sem a biedermeier, sem pedig a romantika egy-egy különálló stílusjegységre nem bontható szét, megjelölni azzal a fogalommal lehet és tán kell, amely a XIX. század magyar szellemi életére jellemző: a reformkorral.

A múlt század elején dolgozó művészeink alkotásaiban az idegen hatások ellenére is megfigyelhetők olyan jellemvonások, amelyek a fejlődés folyamán mint sajátosan magyar jellemvonások domborodnak ki. Az az érzelgősség, amely az osztrák művészek alkotásait áthatja, a magyarok közül csak azoknál található meg, akik a hatásuk alól nem tudnak szabadulni, vagy ideig-óráig az ő útmutatásuk nyomán haladnak. Az önálló útra tért festőknél azonban ez az érzelgősség, az érzés őszinteségébe és a megfigyelés józanságába mélyül el. A klasszicizmus óta megfigyelhető valósághoz ragaszkodás a biedermeierben is megtalálható. Az egyszerű előadás a festői látással párosul. Művészeink festői érzésének kéréséhez hozzájárult az, hogy Bécs mellett Olaszországban is tanultak. A múzeumok régi mestereinek képein, de az élőkén is éppen az ragadta meg képzeletüket, amit Bécsben a legkévésbé találtak meg, a festőiség.

A klasszicizmus mellett fellépő biedermeier elég korán jelentkezik nálunk azoknak a festőknek munkáin, akik a húszas években Bécsben tanultak. A tragikus sorsú Melegh Gábor (1801—1835) már 1827-ben festett. Férfi arcképén (Szépműv. Múz.) már tisztán áll előttünk a biedermeier családias közvetlenségű stílusa. A magyar jellemvonások nem annyira képeiben, mint inkább művészeti érdeklődésében figyelhetők meg. Az ő esetében is megismétlődik a régi magyar festészetnek az a jellemvonása, hogy a német igazodás mellett az olasz impulzusok is érvényesülnek. Vallásos tárgyú művein a raffaeli szellem hű követőjének mutatkozik.

Ugyanezt a kettős igazodást látjuk Brocky Károly (1807—1855) művészetében, annak ellenére, hogy a németalföldi és az angol művészetet is tanulmányozta. Már első bécsi tartózkodása alatt készített képein is a bársonyos színskála különbözteti meg mestereitől, a hidegebb temperamentumú Daffingertől és Enderőtől. Festőisége a régi velenceiek, Rembrandt, Van Dyck és az angol arcképfestők tanulmányozása következtében bővére és zamatos lesz. Képeinek festői értékei mellett az egyetlen magyar művész ebben a korban, akit a mezítelen emberi test szépsége foglalkoztat. Sajnos, gazdag munkássága nem volt hatással festészetünkre, mert hamar külföldre került és pályáját idegenben futotta meg. Benne a magyar alkotókészség egyik európai értékű képviselőjét láthatjuk, aki az egyéni vonások és a fejlett színérzék mellett éppen úgy mint Markó, összefoglalja a festészet meglévő értékeit. Festőisége e kor magyar művészei között feltűnően kiérzik, de ha az új magyar festészet fejlődésébe állítjuk és Munkácsy, Paál, Székely, Szinyei, Ferenczy és a maiak, Csók, Vaszary, Iványi-Grünwald, vagy a fiatalabbak közül Aba Novak, Szőnyi műveihez kapcsoljuk, ez a festőiség mint sajátosan magyar jellemvonás tűnik ki.

A múlt század első felében dolgozó festőink között nem egy érdekes életsorsot találunk. A tanulási vágy és az ismeretlen utáni sóvárgás, amely Brockyt is országról országra űzte, több művésznél figyelhető meg. A legnagyobb utat Schöffl Ágoston (1809—1888) tette meg, bejárva Indiát, Kis-Ázsiát, Oroszországot, Afrikát és az európai országokon kívül Mexikót. Ecsetjével és ügyességével vagyont szerzett, palotája volt Velencében és Londonban, ahol utazásain gyűjtött műkincseit őrizte. Művészete a biedermeier és a romantika mesgyéjén halad.

Ugyancsak a romantika és a biedermeier keveredését látni Kozina Sándor olajképein (1801—1873). Kalandvágya vitte el Olaszországba, Franciaországba, Londonba és Szentpétervárra, önarcképe (Szépm. Múz.) lendületes ecsetkezelésével és a háttérben megjelenő fantasztikus megvilágítású tájban éli ki romantikus érzéseit.

A bécsi tanulmányai után hosszabb ideig Párizsban időző Hóra János Alajos (1812—1868) művészetén sem látni nyomát annak, hogy Párizsban együtt élt azokkal a festőkkel, akik a művészet fejlődését előre lendítették. Művészete mégis kiválik a biedermeier festők között, mert a mély barna színek fojtott erejében inkább egy elmélyedésre hajló művész nyilatkozik meg, mint a biedermeier, édeskés és a látszatszépségeknél megmaradó festő.

A fentemlített művészek képei bizonyítják, hogy a romantika a század harmincas éveiben, ha nem is tudott gyökeret verni, csiráiban nem egy művésznél megtalálható. Igazi kifejlődéséhez azonban túlságosan messze estünk a Nyugattól. A festészet még nem érkezett el arra a fejlődési fokra, amikor a maga erejéből tudta volna meghatározni irányát és még nem volt elég ellenálló a közvetlen befolyások áramlataival szemben. A század első felében félénken jelentkező romantikus érzések leginkább a nemzet történelmi eseményeinek megfestésében nyilatkoznak meg. Weber Henrik és Kovács Mihály próbálkozásai, mint önálló stílus kísérletek nem jöhethék számításba. A romantika csak a szabadságharc után jut el arra a fokra, amikor a nemzeti érzések megszólaltatója és képviselője lesz.

Az első művész, aki századeleji festészetünk történetében mély nyomott hagyott, Barabás Miklós (1810—1898) volt. Őt már a kulturális megújulás vágya emelte ki a mindennapiságból és ragadta magával a siker útján. Tehetsége és szorgalma, mely a nemzetépítők lázas tevékenységére emlékeztet, alkalmassá tették arra, hogy a külföldi művészek szerepét csökkentse, központot teremtsen és festőkrónikása legyen a nemzetnek. A festőkrónikás Barabásnál a művészettörténet magasabbra értékeli Barabást, a festőegyéniséget. Több ezerre tehető műveit szemlélve, hosszú a névsora azoknak a művészeknek, akik művészetének meg-megújuló lendületet adtak. £ külső hatásokat sikeresen hangolta egyéniségéhez. Megvolt benne a Markóra emlékeztető józanság és észszerűség, de egészséges realizmusa megóvta attól, hogy a való élettől eltávolodjon. Fogatékos technikai tudása és komponáló készsége leginkább az arcképfestés szűk területére szorította.

Mai szemmel nézve, olajképeinél értékesebbek vízfestményei, amelyekben önmagára talált. Velencei tanulmányútján (1834) ismerkedett meg az angol Leitch-el, akinek hatása alatt friss szemléletre tett szert. Azok a gátlások, amelyek mint autodidaktát az önkritika béklyóiba verték, mintha egycsapásra megszűntek volna. A józan megfigyelőből lelkes rajongó lett, a miniatűr ecsetkezelésből lendületes festői előadásá alakult át.

Barabás legértékesebb munkáit a velencei tartózkodás után következő tizenöt évben alkotja. Arcképein, ha nem is találjuk meg vízfestményeinek szenvedélyesebb hangját, a megfigyelés frissesége a jellemábrázolás elevenségével egyesül. Minden kép, amelyet fest, egy-egy művészi probléma számára és alkalom az elmélyülésre. Hazatérése után még egy ideig tovább él benne a lendület, de aztán mindjobban a mindennapiság fásultsága ütközik ki képein. A közönség ízlésének kielégítése olyan témák megfestésére csábítja, amelyek nem felelnek meg egyéniségének és tudásának. Életképei és szentimentális genrejelenetei, ha sikert hoznak is, nem sarkalják művészi becsvágyra. Az élményt kereső és élményt festő művészből lassan lelkiismeretes munkás lesz.

Barabásban mégis a magyar alkotó szellem egyik jelentékeny képviselőjét kell látni, aki a valósághoz ragaszkodásában és szerencsés pillanataiban festői látásában nyilvánul meg.

Jelentőségéhez és tehetségéhez fogható művész az itthonmaradottak között nincsen. A népszerűség terén vele versenyre kelni csak

egy művész próbálkozott, az olasz származású Marastoni Jakab (1804—1860), akinek lelkesedése hívta életre az első magyar festőiskolát. Idegen származása megakadályozta abban, hogy Barabástól elhódítsa az elsőséget, de művészete sem váltott ki oly nagy visszhangot. Képeinek rajzos karaktere, hideg színskálája, mely pléhszerűvé teszi a formákat, nem felelhetett meg a festőiséghez ragaszkodó magyar ízlésnek. Iskolájában sok magyarnak lett első tanítója, de ő sem vonhatta ki magát művészetünk hatása alól. 1853-ban készült Leányarcképén a rajz helyett a színek melege járja át a formákat.

Érdekes megfigyelni, hogy a század első felében működő festők közül azok, akikben a rajz iránti vonzalmat látni, kevés kivétellel idegen származásúak, míg a magyarok közül ez a tulajdonság csak a kismestereknél jelentkezik.

A biedermeier festészet leghűbb megszólaltatói a történeti festészettel is kísérletező Weber Henrik (1818—1866) és a tragikus művészsorsú Borsos József (1821—1883). Weber Bécsben és Olaszországban tanult. Egész művészetén végigvonul e kettős forrásból merített élmény tusakodása. Érzésvilága inkább a bécsi nyárspolgári szellemmel tart rokonságot, míg színeinek kiérését a naptól hevített római campagna ragyogása segítette elő. Arcképeiben előtérbe nyomul a biedermeier családi közvetlensége és a részletek anekdotikus visszaadása, viszont történeti tárgyú képein a festőbb szemlélet érvényesül. A magyar nacionalista környezet megérintette ugyan képzeletét, de sajátosan magyar festőt nem alakított ki belőle.

A biedermeier stílus leghűbb képviselője, Borsos József, művészi pályáját Bécsben futotta meg. Fejlődésének egyenletességét, tudásának kiegyensúlyozottságát annak köszönheti, hogy a tehetségek kibontakozását elősegítő környezetbe került. Amit hazulról magával vitt, az az érzés őszintesége, amit még 1846-ban festett Anyai gond című képében megtalálni. Minél jobban elszakad a hazai környezettől, annál inkább kiütözkönek művészetén az idegen vonások, az anekdotikus hang, a részletek aprólékos kivitele, az érzelgősség és a rejtett erotika. Munkássága éppen arra az időre esik, amikor a magyarság legnehezebb évtizedeit éli, a szabadságharc és az utána következő nyomasztó Bach-korszak idejére. Borsos képeinek nyugodt és problémamentes világát látva, szembetűnően rajzolódik ki az az ellentét, amely azokat a magyar érzéstől és szellemtől elválasztja.

A reformkorszak magyar festőinek művészete, ha nem fejeződik is ki benne a maga teljességében a nemzetet átformáló lázas tevékenység és a nacionalista érzésvilág, jellemző mozaikdarabja a kor szellemi képének. Mint ahogy a nagy hazafiak új alapokra fektették a nemzet politikai, gazdasági és kulturális létét, úgy a festészet is alapvető munkát végzett és tradíciót teremtett a szellemi életnek azon a területén, ahol hagyományok híján indult el.

BALÁS-PIRI LÁSZLÓ

KÖRNYÉKRENDEZÉS

A PÁRIZSI PÉLDA

A NAGYVÁROS környéke két tényezőtől tevődik össze: az egyik a nemzetközi jellegű külváros és a másik a városhoz tartozó természeti és kultúrértékek. Ez a két tényező egymással ellentétben áll. A külváros rendszertelen és csúnya terjeszkedésével megtámadja és gyakran elpusztítja a természeti szépségeket. Apró viskók, rozszant házak, félszerek, szegényes kerítésekkel körülvett piszkos udvarok penészgomba módjára szaporodnak, körülveszik a kastélyokat, parkokat, erdőket, ellepik a folyópartokat. Egyszer csak arra eszmél a város, hogy tíz-húsz kilométer körzetben már nem talál semmit a régi szépségekből, amit ez a mérgező terjeszkedés megkímélt volna.

Ki ne ismerné a külvárosok e nemzetközi képét, bérkaszárnnyakkal vegyes viskók tömegét, szennyes udvarokat száradó rongyaikkal, sáros utakat, kormos, bűzös ipartelepek környékét? Alig akad nagyváros, mely ne volna körülveve ilyen szegénygyűrűvel. Néhány évtized előtt, amikor a főközlekedési eszköz még a vonat volt, a külváros nem tűnt annyira szemünkbe. A vonat átrobogott rajta, az utasok már készülődtek a kiszálláshoz, legtöbbször csomagjaikkal foglalatoskodtak és nem figyelték a külváros szomorú látványát. Az utóbbi időben a helyzet lényegesen megváltozott. Az autó tömegközlekedési eszköz lett. Megjelentek a magánautók között az autocarok. Utazók tömegei járnak autóval az országokat. Kint a szabad úton, zavartalan szép tájakon át, nagy iramban haladnak a kocsik, de amint megközelítik a nagyvárost, mindjobban belekerülnek a külváros fojtogató gyűrűjébe. Az autó csak lassan haladhat és utasa, aki kíváncsian várja a nagyváros látványát, első benyomásként a külváros nemzetközi, sivár hangulatát kapja. Tekintete kopott házak tűzfalaiba ütközik. Meglátja a szegényes rongyokba burkolt szintelen nemzetközi piszkot.

Némely országban már nagy gondot fordítanak arra, hogy a városból kivezető útvonalakat mentesítsék a külváros szomorú látványától. A módszerek különbözők. Vagy elkerülik a legcsúnyább negyedeket, vagy kihalásnak belőlük széles utakat és növényzet spanyolfalával takarják a dísztelen városrészeket. Bármely megoldást választják is, az orvoslás csak külsőleges. A csúnya település tovább folytatódik és az átkos ragály terjeszkedik az ország belseje felé.

A külváros problémája azonban nemcsak városszépészeti kérdés, hanem főképpen városgazdasági és szociális hibák kivetítődése. Nem

véletlen az, hogy a külváros nemzetközi fogalom, hogy ez a terjeszkedés minden nagyváros körül többé-kevésbé egyformán mutatkozik. Nem nevezhetjük a mai idők városbetegségének. Minden időben körülvette a gazdag várost az elhullatott falatra leső szegények tábora. Legjellemzőbb volt ez a középkorban, mikor a szegénység kiszorult a városból és az erődfalakon kívül telepedett le. Akkor is a gazdasági berendezkedés jellemzője volt, ma is az. A városrendezők parazita-városnak nevezték. Bármennyire meglepően találó a kifejezés, mégis félreismerésre ad okot. Parazitajellegű a külváros, mert a város közigazgatási határain túl letelepült osztály a városból él, annak kulturális berendezkedéseit élvezi, értve alatta főként a kórházakat és iskolákat, de ugyanakkor adóját nem a városnak rója le. Mégsem fedí a parazita szó a külváros lényegét, mert a külváros nem a város testéhez tapadó idegen test, hanem a város jelentékeny gazdasági erőinek rossz elhelyezkedése. Ezen a helyzeten kívántak segíteni a nagyvárosok azzal, hogy kiterjesztették közigazgatási határaikat és ezzel magukba olvasztották a külső letelepedetteket. A módszer azonban nem bizonyult célravezetőnek. Megrendszabályozták új közigazgatási határaikon belül az építési tevékenységet és igyekeztek az új területeket közművekkel és jobb utakkal ellátni, de a jobb közlekedés lehetővé tette, hogy a városi terheket elviselni nem tudó réteg, megint csak a városon kívül, most már az új határokon túl, telepedjék le. Különösen elharapódzott ez a terjeszkedés a háború utáni években. A pénz értékének bizonytalansága arra ösztönözte a kispolgárt, hogy bankbetét vagy ládafia helyett ingatlanba fektesse pénzét, bármennyire kevés volt is az. Fokozta ezt a törekvést a háborúutáni lakáshiány és lakásdrágaság is. Az a különös helyzet állt be, hogy egy rossz városi lakás párhónapi lakbéréből vagy a „lelépési díj”-ből a lakó a városon kívül már vásárolhatott egy apró telket, ahol nem terhelték városi adók és nem korlátozták építkezését városi rendszabályok. Az apró ingatlanokban mutatkozó kereslet maga után vont a város határain kívül lévő nagyobb telkek feldarabolását. A nagyméretű újabb külvárosi terjeszkedés gazdasági hátrányait és a városkörnyéki szépségek elpusztulásának mérhetetlen kárát úgyszólván minden nagyváros felismerte. Felmerült újra a városhatár kiterjesztésének szükségessége. Nálunk ebben az időben született meg Nagy-Budapest gondolata; ez volt alapja Gross-Berlin megteremtésének, ezért írtak ki 1919-ben tervpályázatot Nagy-Párizs rendezésére. Ezeket a törekvéseket még a terjeszkedés gondolata hatotta át, a bekövetkező dekonjunktura azonban gyökeresen megváltoztatta a felfogást. Ma a cél már nem a terjeszkedés elősegítése, hanem a telepedések korlátozása.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a városhatár kiterjesztése nem oldja meg a kérdést. A megnövekedett városterület a külvárosias terjeszkedés megisméltődését vonhatja maga után, utak és közlekedések javulásával megint beáll a régi helyzet és a városi terhektől menekülő legsoványabb réteg újra a határokon túlra telepszik le. A városszálen lévő ipartelep munkása kerékpárjával 10—15 kilométert is megtesz naponként azért, hogy olcsó telken, olcsó építkezéssel, városi terhek nélkül, saját házában lakhassák. Számot kell vetnünk azzal, hogy ez a törekvés mindenkor fenn fog állni. A városi polgárság legszélesebb

rétegének ez az expanzív törekvése a nagyváros terjeszkedésének állandó erőtenyezője. Városhatárkiterjesztéssel csak az esetben lehetne ezt az erőt elfolytatni, ha oly nagy mezőgazdasági terület venné körül a várost — a közigazgatási határon belül —, amely már nem alkalmai arra, hogy azon keresztül naponként átutazzon a városban dolgozó, de határain túl tanyátűtő munkás. A mai közlekedés mellett az ilyen város átmérője legalább 50—60 km lenne és a közigazgatás gyökeres átrendezését tenné szükségessé. Még bonyolultabbá teszi a kérdést az, hogy a városokat körülölelő területen önálló falvak és városok vannak. Kérdés tehát, hogy a városhatár kiterjesztésének ily nagymérvű s a jövőben még mindig kétségessé válható eredménye megéri-e a kiterjesztéssel járó áldozatokat. A legújabb gyakorlat más megoldást keres. A város nem változtatja meg közigazgatási határait, hanem módot keres arra, hogy beleszólhasson környékének telepédési kérdéseibe. A város tehát nem területileg, hanem hatáskörileg terjeszkedik. Hatáskörének kiterjesztését pedig arra használja fel, hogy a városias telepédés terjeszkedését korlátozza. Nyilvánvalóan veszedelmes jog ez. Nemzetpolitikai szempontból nagy haladást jelent, hogy a nincstelen városi polgárság saját otthonhoz jut. Kikerül a belső város nyomorult bérkaszárnáinak szellőzetlen és aránylag igen drága lakásából. Gyermekait, bármilyen nyomorult viskóban is, de kint neveli jobb levegőn, közelebb a természethez, a saját föld, ház, kis kert szeretetében. El kell ismerni ennek a törekvésnek jogosságát és hasznosságát. Másik oldalról figyelembe kell venni a város gazdasági berendezésének védelmét, a külváros lakóinak nyomorúságos helyzetét és az apró telkek egészségügyi veszedelmeit. Nyilvánvaló, hogy a csatornázatlan, apró telkekből álló városkörnyéki település közegészségügyi veszedelem fészke, mert a kutakat és az egyes házak szennygödreit csak néhány méter távolság választja el egymástól. Már pedig a határokon túl fekvő telepédések általában csatornázatlanok, útjaik porosak, burkolatlanok és ezzel igen leromlik az az egészségügyi előny, hogy távol vannak a város szennyezett levegőjétől és alacsony építésmódjuk folytán a lakásokba több fény hatol. Az olcsó és hatóságilag nagyon kevés ellenőrzött építkezések legnagyobb százaléka, főképp a hiányos szigetelés következtében, amúgyis egészségtelen.

A HÁBORÚ UTÁN VILÁGSZERTE bekövetkezett építkezési prosperitás alatt a környéktelepédések alacsonyrendűsége nem volt olyan szembeötlő, mint a néhány év után beállott gazdasági romlás idejében, amikor a környékbeli telepédés számbelileg alig csökkent, minőségileg azonban erősen romlott. Rossz közlekedésű, mezőgazdasági szempontból leggyengébb minőségű földeket osztottak fel, ahol gyakran még az ivóvíz sem volt megfelelő. Ekkor ráeszméltek a nagyvárosok arra, hogy a környékbeli telepédések ügyét rendezni kell.

A környéktelepédések veszedelmes elharapódzására legjellegzetesebb példa Párizs.

Ennek a városnak a közigazgatási területe aránylag igen kicsi, határa az a körút, amely a múlt században épített és azóta lebontott katonai erődítmények helyén létesült. A város egész területe sűrűn

beépült, belsejében úgyszólván nem maradt hely, ahol a háború után a főváros felé özönlő tömeg letelepedhetett volna. A franciák igen liberálisak a magántulajdon jogainak védelmében. Már a város területén belül is alig korlátozzák az építkezést, a város határain kívül pedig úgyszólván teljes szabadsággal építkezhetett mindenki kedve szerint.

Párizs környéke ezért az építési anarchia képét mutatja. A legteljesebb rendszertelenséggel, út- és csatornahálózatoktól függetlenül épültek a legkülönbözőbb földszintes és többemeletes házakkal vegyes városrészek; műhelyek és gyárak váltakoztak üres telkekkel, szemétdörrökkel és mezőgazdasági területekkel. Ez a terjeszkedés a dekonjunktura idején is folytatódott, csak silányabb minőségben. Pusztulás felé közeledett Párizs gyönyörű környéke.

Megalakították 1928-ban a környékrendező főbizottságot, mely elsősorban megállapította a rendezésre szoruló környék terjedelmét. Igen egyszerűen. A főváros gyakorlati középpontjától, a Notre Dame templom tornyától, 35 km sugarú kört vontak. Ezen a területen 656 községben 6.3 millió lakos él. Elképzelhető, hogy ily terület városrendezési feldolgozása milyen munkát jelentett. Ha a bizottság egy-egy községgel átlag csak 10 napig foglalkozott volna, akkor még ma is a feldolgozásnál tartanának. Ezért törvényerővel kötelezték az egyes községeket, hogy városrendezési terveiket készítsék el. A 100 tagú bizottságnak az volt a feladata, hogy a községek rendezési terveit közös nevezőre hozva, azokat végül is Párizs érdekeinek rendelje alá.

Így készítették el a nagy, 70 km átmérőjű körterületnek rendezési tervét. A legfontosabb szerepet az országos közlekedésnek Párizsszal való helyes összekapcsolása játszotta. A második főszempont a telepedés korlátozása volt. Ez tulajdonképpen minden környékrendezés lényege. Ezért érdemes vele kissé részletesebben foglalkozni.

A kijelölt terület akkora, hogy azon az eddigi építési szabadsággal 200 millió lakos helyezkedhetett volna el. A rendezés célja, hogy ezen a területen ne engedje szétszóródni az építési tevékenységet. Így elérhető, hogy az egyes helyekre irányított település el tudja látni önmagát közművekkel és az építkezésektől eltiltott területen a természeti szépségek megmaradjanak mai állapotukban.

Az 1932-ben hozott törvény kötelezte az egyes községeket, hogy megjelöljék városias kialakításra szükséges területeiket, mely azonban nem lehet nagyobb, mint amit a község igazolt költségkeretein belül 15 év alatt közművekkel és közintézményekkel el tud látni. Igazolnia kell tehát, hogy 15 év alatt mennyi utat, csatornát, vízvezetékét és világítási hálózatot képes kiépíteni, hány iskolát, kórházat és templomot tud létesíteni. Ezeknek a lehetőségeknek megfelelően hasítják azután ki azt a területet, amelyen a községnek építkeznie szabad és amelyre vonatkozólag szabályozási terveit el kell hogy készítse. A községi terület többi része mezőgazdasági megművelés alatt marad, azon építkezni nem szabad. Ez a rendelkezés felbecsülhetetlen eredményt jelent, lényeges eredményt, közhatóság pénzáldozatának igénybevétele nélkül.

A környékrendezés tehát nem egyéb, mint helyes energiagazdálkodás megteremtése a környék építési tevékenységében. Nagy területre szétszórta települési energiák helyes göcökbe való egyesítése. Ez az intézkedés természetesen drágulást idéz elő az építési telkek piacán, mert a kínálatra kerülő telkek mennyiségét körülbelül tizedrészére csökkenti. Ügyelni kell tehát arra, hogy ez a telekdrágulás ne szorítsa az építési tevékenység egy részét az újabb határokon túlra. Az egyetlen védekezési mód: a főváros hatásköre alá vont terület megfelelő nagyságú megállapítása. A határokon túl lévő terület oly távol legyen a fővárostól, hogy telepedés szempontjából már számításba ne jöhessen.

Az építési energia kiáramlásának veszedelmét még jobban fokozzák az építési korlátozások, melyek pedig nélkülözhetetlenek az általános rendezési terv kapcsán, egyrészt az egészségügyi követelmények, másrészt a környék övezeti beosztása miatt. Hozzátartozik ugyanis a főváros helyes életműködéséhez, hogy sokféle követelmé-

nyének kielégítése szerint más és más irányba, különbözőképpen rendezze a környékét. Gyárövezetével kapcsolatban szükség van pl. a munkások letelepedésére alkalmas községekre. A főváros kereskedelmi útöreiből kapcsolatban ipar- vagy bányavidék kifejlesztése kívánatos. A főváros vízi- és szárazföldi közlekedése, kereskedelmi élete, sportélete, kiránduló- és idegenforgalma megfelelő környékövezet kifejlesztését kívánja. Az általános szabályozási terv és az építésügyi előírások a környékbeli csatlakozó övezetek lassú kikristályosodását idézik elő. Ezt a folyamatot az utak és közművek központi irányítású kiépítésével lehet siettetni.

A beépítési módokat ezek szerint a környék övezeti jellege, egész általánosan pedig az egészségügyi követelmények és a passzív légvédelem állapítják meg. Az övezeti előírások természetesen az építkezések drágulását eredményezik. Gazdasági terhet ró úgy a magányosra, mint a közületre a passzív légvédelem is, melynek alapelve, hogy a település lehetőleg alacsony és ritkásan elhelyezett épületekből álljon, távol a főforgalmi utaktól. A főforgalmi utaknak egyébként is követelménye, hogy a települések ne szorítsák össze. Az övezeti és légvédelmi előírások az építkezést lényegesen megdrágítják és ezáltal előidéznek a kiáramlásra való törekvést, amit nem lehet mással ellensúlyozni, mint a szabályozásba vont terület nagyságával. Ha a szabályozásba és korlátozásba nem vont terület közlekedéssel könnyen elérhető, akkor megindul az építési energia kiáramlása, a környékrendezés elerőtlenedik és éppen az ellenkező hatást éri el. A közvetlen környék elsorvad, a távolabbi — határokon túli — környék rendetlen fejlődése megindul, ami felmérhetetlen gazdasági kárt és közlekedési csődöt eredményez. A környék övezetei nem kristályosodnak ki, a befektetett közművek kihasználhatatlanok maradnak, az előírások a molesztálás jellegét veszik fel és a környék rendezetlensége nagyobb lesz, mint volt. A hatásköri terület nagyságát nem a város lakosainak száma, hanem az utak használhatósága és a közlekedési járművek sebessége szabja meg. Ez a tapasztalat irányította a franciákat, amikor Párizs környékének rendezési területét 70 km átmérőjű kör területében állapították meg.

Tíz évbe telt, amíg kellő előkészítés után kidolgozták és törvényerővel megállapították a párizskörnyéki általános szabályozási tervet. Az utolsó években a közmunkákat már az általános tervbe illesztve végezték el. A munkálatok sorrendje azonban ma sem szisztematikus.

A munkanélküliség enyhítésére elrendelt közmunkák sorrendjében nem a szabályozási tervvel egyidejűleg megállapított munkamenet volt az irányadó. Ez csak harmadsorban jött számításba. A munkálat helyének megválasztásánál első szempont volt, hogy a munkanélküliség enyhítésére melyik vidék szorult rá legégetőbben. A második tényező leginkább politikai jellegű volt: hogy melyik vidék képviselője volt ügyesebb, befolyásosabb, illetve politikailag kedvezőbb helyzetben. Bár így — különösen az utak építésénél — meglehetősen rendszeretlenség uralkodik, a kiviteli módokat mégis az egységes szabályozási terv szerint hajtják végre. A Párizsból kivezető főútvonalakat a környékrendezési terv igen nagyvonalúan állapítja meg. Csak öt főút-

vonalat vesznek fel a szabályozási tervbe. A város közigazgatási határán végigfutó katonai körútból indulnak ki és szélességük 100 és 120 m között váltakozik. Ma még nem építik ki az utakat teljes szélességben, mert a forgalom nem igényli. Az út régi nyomvonalát lehetőleg megtartják, főleg ott, ahol az utat árnyas fasor szegélyezi. A fákat mindkét oldalon meghagyják és az egyik fasonon túl még egy, a régi útvonal szélességének megfelelő másik utat építenek. Ezáltal az új útvonal közepén áll a régi fasor. Ahol a helyi forgalom megkívánja, ott a főforgalmi kettős-út mellett, jobbról-balról egy-egy helyi utat is építenek. A kivezető utaknál tehát a jövőben legtöbb helyen négy útvonal fut majd egymás mellett, növényszegéllyel elválasztva. A főútvonal 100 m szélességet minden esetben fenntartják. Amennyiben még nincs szükség kisajátításra, úgy csak építési tilalommal védik ezt a szélességet, a jövőbeni kiépítés érdekében.

A nagyarányú kisajátítások lebonyolítására új módszert vezetnek be, ami a mi viszonyainkra is átültethető lenne. A kisajátítandó ingatlan értékét bizottság állapítja meg. Amennyiben az ingatlan adóvallomás szerinti értéke kisebb, úgy nem a becslési értéket veszi figyelembe, hanem az adóvallomás szerinti értéket. Az ingatlantulajdonost nem készpénzzel kártalanítják, hanem bonokkal, — szabályozási értékpapírral — ami törvényes százalékkal kamatozik és forgalmi értéke van. A hatóság köteles 15 év alatt az értékpapír névértékét kifizetni, vagy helyette beépítésre alkalmas ingatlant adni.

Például: a szabályozási terv egyik útvonala keresztülhasít egy telektömbön és beépítésre alkalmatlanná teszi az otlévő összes telkeket. A hatóság ezeket kisajátítja és a tulajdonosokat értékpapírral kártalanítja. Az értékpapír mindenkorai tulajdonosának elővételi joga van az újonnan kialakított telkekre. Ez az oka annak, hogy az értékpapír néha névértékénél magasabb áron cserél gazdát. A hatóság a régi felépítményeket lerombolja, az új utat kiépíti és az új telkeket áruba bocsátja. Nagyobb területen keresztülvitt szabályozás után a megmaradó telkek értéke nagyobb, mint a kisajátításért adott papírok értéke. Ezzel a hatóságnak visszatérül a kifizetett kamatok összege, sőt rendszerint az út- és közműépítés költsége is kitelik. A számítások azt mutatják, hogy 1 millió tőkével olyan szabályozási terv vihető keresztül, amihez a múlt törvényadta rendelkezései alapján legalább 20 millió forgótőke kellett volna. Ilyen pénzügyi elgondolások alapján a magányosok kára és nagyobb áldozata nélkül — még francia viszonylatban is — igen nagy arányú szabályozásokat és útépitéseket tudnak keresztülvinni.

Elméletileg ezt a módszert mi is nagyon jól fel tudnánk használni. Tegyük fel pl. a következőt: Óbudán van valakinek egy keskeny teleksávja. A szabályozási terv széles útvonallal hasítja keresztül az egész telektömböt, s a szóbanforgó telket is. A telektömbön már áll egy-két értékesebb ház, a régi szabályozási vonal mentén. A meglévő házak lebontása és az új telkek kialakítása oly nagy forgótőkét igényelne, hogy a város még hosszú ideig nem tudja végrehajtani a telektömb kisajátítását. Az építkezés a régi vonalon a szabályozás miatt el van tiltva. A kisajátításhoz csak forgótőkére lenne szükség, mert a széles

útvonalon újraosztott telkek értéke jóval meghaladja a kisajátítás költségeit. A forgótöke hiánya azonban megakadályozza a végrehajtást. A fejlődés megáll és a telektulajdonos ingatlanértéke kamatozatlanul hever. A telkek kommasszalása, — egyesítése és újraosztása — amire a törvény módot ad, gyakorlatilag igen nehezen vihető keresztül.

Ezt a nehézséget a kisajátítási értékpapír — amire fedezetet maga az ingatlan ad — áthidalja. A teleksáv tulajdonosa eladja telkét, értékpapír fejében. Ettől kezdve tőkéje kamatozik, mindaddig, amíg a bontás és újraosztás befejeződött. Ha időközben az értékpapír tulajdonosának készpénzre van szüksége, az ingatlanpiacon értékesítheti papírját, valószínűleg felárral, mert hiszen az új városrész ingatlanaiban jóval nagyobb kereslet mutatkozik, mint a jelenleg építési tilalom alatt álló ingatlanok iránt. Ez a gyakorlati, emberséges és igen észszerű eljárás Párizs környékén nagyszerűen bevált.

Sajnos, a hiányzó forgótöke pótlásáról nálunk még ily módon nem gondoskodtak. Inkább azt a módszert követik, hogy a szabályozási terv rovására nem merik a telektömböket nagyvonalúan áthasítani. Inkább csak a régi, rosszvezetésű útvonalakat szélesítik ki. A tervezett utakat és tereket így sajnálatosan elszűkítik.

Sokkal nagyobb eredményeket tudunk azonban felmutatni a környékrendezés terén. Az 1938. évi január hó i-én életbelépett városrendezési törvény Budapest környékét a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörébe utalja. A Tanács elkészíti a környék általános szabályozási tervét a főváros követelményeinek megfelelően, övezetekkel, kivezető főútvonalakkal és a természeti szépségek megóvásának figyelembevételével. Van már tehát módunk arra, hogy a környék építőenergiáját koncentráljuk a párizsihoz hasonló eredmények reményében. Most már csak az a kérdés, hogy a végrehajtási utasítás mekkora területben állapítja meg Budapest környékét? A párizsi példából látjuk, hogy végeredményben csak ettől függ az eredmény. Megfelelő nagyságú terület teljes rendet és gazdasági nyugalmat biztosít, míg a szűkkeblűen megállapított terület éppen az ellenkező eredményt hozhatja: a külterjes fejlődés távolabbi gyűrűbe tolódik ki, gazdasági és közlekedési téren újabb bonyodalmakat okoz és a messzebb vidék szépségeit veszélyezteti. Eredmény csak az esetben biztosítható, ha a legalább 30 km sugarú körön belül lévő területek bekapcsolhatók a rendezésbe. Amennyiben az országos városrendezési törvény keretében az egyes községek városias kialakításra szánt területei szigorúan korlátozottak, — mint Franciaországban — akkor a szűkebb környékterület veszedelme kisebb, mert a kiszivárgásra alkalmas terület is kevesebb. Mindenesetre igen lényeges, hogy a környékrendezésre kijelölt terület magába foglalja a fővárosi létesítmények és övezetek érdekterületét. Szükséges lenne pl. — kirívó jellemzésül — Budaörs bekapcsolása a repülőtér körzete miatt. Elképzelhetetlen, hogy ez a község ne vegye alapkiindulásul építményeinek engedélyezésekor, beépítési területének, szabályozási tervének és útjainak megállapításakor a főváros országos jelentőségű létesítményének, a repülőtérnek érdekeit. Ugyancsak be kell vonni az általános rendezési terv keretébe Budakeszi községet, illetve az egész területet, amely kihat a Jánoshegy oldalában létesített

szanatórium levegőjére és kilátására. Az északnyugati, Dunáig terjedő erdős hegyvidék Budapest egészségügyi érdekkörébe tartozik, nemcsak az onnan áramló levegő miatt, hanem mert ez a vidék rendeltetésénél fogva tervszerűen kifejlesztendő a főváros kiránduló és hétvégi táborozóhelyévé. Az általános szabályozási terv és környékszabályzat ezért fel kell, hogy ölelje Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Üröm és Solymár környékét is. A fővárosi vízművek és vízisportélet érdeke Szentendre, Szigetmonostor és Göd bekapcsolását igényli. A pesti oldalon a kereskedelmi és ipari élet övezeteinek hatáskörét, mintegy 20 km széles félgűrű formájában forgalmi lehetőségek szabják meg.

A kiáramlás veszedelme nagyobb a kivezető főútvonalak mentén. A szabályozási terv és a szigorított építési szabályok által okozott feszültség a főútvonalak környékén nyerhet legkönnyebben egerutat, ezért a védőterület legfeljebb 25 km hosszban lehet hatásos.

A párizsi tízesztendős tapasztalatok mindenesetre megmutatták, hogy a környék területmegállapításánál nem az a mérvadó, hogy mekkora területre terjedt ki eddig a főváros hatása, nem az a mérvadó, hogy hol van jelenleg városból kiáramlott külvárosias rendezetlen település, hanem az, hogy meddig terjed a veszedelmes zóna, a bekövetkezendő új városszabályozási jogállapot beállta után.

Az 1938. évi január hó i-vel életbelépett törvény módot ad arra, hogy a végrehajtási utasítás kapcsán kellő nagyságú terület kijelölésével ez a nagyjelentőségű kérdés megfelelően rendeztessék. Mindenesetre már a törvény életbelépése is új fejezetet nyit meg a főváros rendezésében, mert beiktatja a jelentőségében külföldön már régen felismert, nálunk csak most testet öltött új fogalmat, a környékrendezést.

A MODERN ROMÁN DRÁMA

HA A ROMÁN IRODALOM egyes műfajainak életét vizsgáljuk, kétségtelen, hogy legfiatalabb hajtásnak a drámairodalmat találjuk.¹ Míg a líra és az elbeszélő irodalom gyökerei többé-kevésbé belenyúlnak az íratlan népköltészet talajába, a színjátszás és a színpadi költészet terén efféle kapcsolatot alig fedezünk fel. Bár a népi színjátszás formái, különösen a betlehemes játékok és a keleties bábtáncoltatás, aránylag elég fejlettek és változatosak, lehetetlen hidat verni tőlük a román színészet és a román drámairodalom kezdetei felé. A kárpátalji fejedelemségek társadalmi élete a legújabb időkig oly kezdetleges volt és az európai fejlődéstől annyira elmaradt, hogy még a valamennyire művelt bojártság sem válhatott a színpad hathatós támogatójává. A színjátszás lehetősége még akkor is jóformán ismeretlen maradt, mikor Nyugat felé tekintő, tollforgató bojárok már kezdtek idegen darabokat fordítgatni román nyelvre. Jellemző, hogy mikor 1821-ben Beidimán Elek, kinek munkái jórészt Budán jelentek meg, lefordítja az „Erzsébet, vagy a szibériai száműzöttek“ című szentimentális drámát — valami „comédie larmoyante, , lehetett — művét az előszóban csak olvasásra s nem előadásra ajánlja.²

A kezdeményező lépés kétségtelenül idegenektől származott. A román irodalomtörténet ugyan elsősorban a fanarióta görögöktől eredő ösztönzést tartja számon, de mi úgy látjuk, hogy a német és a magyar hatásnak is jelentős része van a színjátszás s a nyomán sarjadó színi irodalom meghonosodásában. E fejlődésben különösen Brassó szerepe domborodik ki, hol már 1815-ben — tehát négy évvel a legkorábbi havasalföldi előadás előtt — egy német színtársulat, vendégjátéka során, románnyelvű darabot ad elő.³ Azt is tudjuk, hogy már 1782-ben játszottak itt műkedvelők kisebb lakodalmi pásztorjátékot.⁴ Nem véletlen, hogy 1821-ben a Kárpátokon túli mozgalmak elől

¹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*. București, 317 kk. I., T. Vlădescu, *Considerații asupra teatrului și asupra teatrului românesc*, Gândirea, XI. 222—28.1., I. Sán-Giorgiu, *Das rumänische Drama der Gegenwart*, Klingsor, VII. 208—11.1., G. M. Zamfirescu, *II teatro rumeno contemporaneo*, Giornale di Politica e di Letteratura, V. 1379—92.1., Haig Acterian, *Pretexte pentru o dramaturgie românească*, București, 1936. A magyar fordításban megjelent román darabokról I. Makkay L. Erdélyi Helikon, 1936. 68—70. 1.

² Vö. *Catalogul manuscriselor românești* (A Román Akadémia kéziratainak jegyzéke), 1913. II. 138. lap.

³ H. Petra-Petrescu, *Publicul nostru și teatrul*, Soc. pentru fond de teatru rom. Anuarul XV. Brassó, 1912. 33—4. lap.

⁴ F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daziens*, Wien, 1781, III. 19 1.

Erdélybe menekült bojárok éppen Brassóban ismerkednek meg a bontakozó magyar színpadi kultúrával. Egy kolozsvári színész, a székely Gödé István feljegyzéséből ismeretes, hogy a Brassóban időző Filipescuk, Văcărescuk és Ghica hercegek kitörő tetszéssel fogadták „Báthory Máriát“, Dugonics hazafias szomorújátékát.¹ S e magyar kapcsolatokról szólva feledhetjük-e azt, hogy Balázsfalván 1780 körül feltűnik a legelső román iskoladráma is, melynek felépítése és kidolgozása piaristák, jezsuiták iskoladrámáinak közvetlen hatásáról tanúskodik!²

E rövid összefoglalásban, mely célja szerint elsősorban a modern drámaírásról ad számot, nem terjeszkedhetünk ki a színjátszás meghonosodásának további részleteire. Csak emlékeztetőül jegyezzük föl, hogy 1833-ban alapítja meg Heliade Rădulescu, a román újjászületésnek e sokoldalú, fáradhatatlan munkása a Filharmóniai Társaságot, melynek célkitűzései közt az állandó színház tervét és a rendszeres színészképzést is megtaláljuk.³ Ennek hatása alatt a nagyobb városokban, különösen Bukarestben és Jászvásáron mind gyakrabban tartanak román előadásokat. A színházi kultúra elmélyítéséhez a vendégszereplő magyar színtársulatok is jelentősen hozzájárulnak. 1842-ben Pály Elek játszik Bukarestben magyarul, németül, franciául és románul, 1860-ban pedig Havi Mihály, a kolozsvári színház bérlője tart ugyanott 26 előadást. Ebben az időben Havasalföld operakultúráját nemcsak Bellini, Donizetti és német szerzők gazdagítják, hanem Erkel „Hunyadi László“-ja is. A színjátszás ekkor már annyira gyökeret ver, hogy a 60-as években a havasalföldi társulatok Erdélybe is ellátogatnak. 1846-ban még Szigligeti „Szökött katoná“-ját játsszák Balázsfalván, ahol a Gazeta de Transilvania tanúsága szerint is „a magyar nyelvvel szemben semmiféle ellenszenvet nem éreznek“ s ahol, amint a kolozsvári Vasárnapi Újság jegyzi meg, „a magyarosodás világos jeleit adták a' méltóságos kanonok urak 's a' hittanászok is“.⁴ Húsz évvel később, 1865—68-ban az erdélyi románok Fanny Tárd ininak, Pascalynak tapsolnak s nem kétséges, hogy e Kárpátonkon túli társulatok jelentékenyen hozzájárultak a románlakta vidékeket összekovácsoló nemzeti szolidaritás megerősödéséhez.

A színjátszás kialakulását nyomon követi néhány színpadi műfaj gyors meghonosodása. Az egész kárpátalji kultúrát franciás szellem hatja át s így természetes, hogy a színjátszásban is francia hatás érvényesül, bár nem tagadható, főleg kezdetben, német szerzők (Kotzebue) utánzása sem. Bármily primitív még e színiirodalom, műfaji keretei már világosan kirajzolódnak s e tények tanulságait az egész további fejlődésre alkalmazni lehet.

Legelterjedtebbek a vígjátékok, melyeknek egyes jeleneteit zene kísérheti. A könnyű szórakozás eszközei ezek, melyekben a gúnyolódásra hajló havasalföldi temperamentum kedvére csaponghat. A román vígjáték kezdettől fogva kifejezetten satirikus élű s a hibák, melyeket

¹ Ld. Bitay Árpád közleményét, Vasárnap, XVIII. 54—5. lap.

² Göbl L. A legrégebb oláh iskolai dráma, Debreceni Szende, 1933, május, A. Ciorănesc, Occisio Gregorii Vodae, Rev. Fundapilor Regale, 1937 aug.

³ V. ö. Sulica Sz. Román színjátszás, Színészeti Lexikon, Budapest, 1931.

⁴ G. Bogdan—Duică, Viata si ideile lui Simion Bărnuțiu, Bucuresti, 1924, 220—221. lap.

pellengére állít, mind az erőszakolt, gyökértelen európaiasodás feleségeiből folynak. A szerzők gyakran idegen származásúak, kiket a népi talajhoz semmi melegebb kapocs nem köt s kik környezetüket minden érzelmi gátlás nélkül támadhatják. A legelső vígjátékok közé tartozik Faca darabja, a „Franciás hölgyek“ (1833). A szerző görög származású, a kis vígjáték pedig nem Molière „Tudós női“-hez hasonló, gazdagon színezett társadalmi szatíra, hanem csupán a felületes franciáskodás még felületesebb kigúnyolása. A komikus hatás nem jellemekből és helyzetekből adódik, hanem legtöbbször pusztán a neológizmusoktól hemzsegő, kiforratlan nyelvhasználatból ered. Ezt a mélyebb tartalomnélküli stíluskomikumot Alexandra fejleszti tovább, kinek életműve sajátos kettősséget mutat. Míg a lírikus Alexandri, különösen szerelmi költeményeiben, erősen elvont és szentimentális merengő,¹ addig a vígjátékíró Alexandri valósággal ontja az élesen támadó, maró gúnnyal telt darabok hosszú sorozatát. Ezek a vígjátékok, melyek cselekmény dolgában francia mintáiktól messzire elmaradnak, ma elsősorban azért érdekesek, mert összességükben tekintve döbbenetes képét adják a XIX. századi román társadalom belső válságának.² Világosan látjuk belőlük, hogy a két fejedelemségben román középosztály, román polgári elem egyáltalában nem volt s hogy a parasztok és a nagybirtokosok között tátongó űr szükségszerűen telt meg a mindenfelől beözönlő idegenekkel, kik között volt görög, török, örmény, német, lengyel, magyar és zsidó. Ha Alexandri szereplőinek etnikai tarkaságát szemléljük, valóban elmondhatjuk, hogy amint Trajánus gyarmatosai „ex toto orbe Romano“ sereglettek Dáciába, úgy most „ex tota Europa Orientali“ jött bevándorlók öntötték el a fejedelemségeket. A társadalmi szatíra persze együtt jár a politikaival, s e téren Caragiale „Elveszett levele“ egyenes folytatója Alexandri „Bojtárok és parvenük“ című darabjának. De azért Caragiale működése haladást is jelent. A jellemeket először ő mélyíti el s a helyzetkomikum terén is oly tipikus változatokat teremt, melyeknek hatása alól az utána következő nemzedékek máig sem tudtak szabadulni. A mai román irodalmi viszonyokra jellemző azonban, hogy Caragiale művészetének értékelése a legutóbbi években kritikus helyzetbe jutott: még 1930-ban Dragomirescu az „Elveszett levelet“ klasszikus darabnak, igazi remekműnek nyilvánította a budapesti irodalomtörténeti kongresszuson tartott előadásában, de ma már a román faji öntudat Caragiale szatíráját megalázonak találja, az íróban balkáni renegátot lát s legjobban szeretné műveit a fejlődésből egészen kitörölni.³

S milyen a mai vígjátékirodalom képe? Nem kételkedhetünk abban, hogy Caragiale a túlzó nacionalisták ellenzése mellett továbbra is eleven irodalom marad, elsősorban azért, mert az utóbbi húsz év alatt jelentős haladásról tulajdonképpen szó sem lehet. Az újabb

¹ Alexandri egyik verskötetét magyarra Bardócz Árpád fordította le (Emlék, 1935).

² N. Iorga, La sodété roumaine du XIXe siècle dans le théâtre roumain, Revue Historique du Sud-Est Européen, 1926.

³ N. Davidescu, Ultimul ocupant fanariot sau inaderenja lui Coragiale la spiritul românesc, Familia, 1936, jan.

írók csekély érdeklődést tanúsítanak e műfaj iránt s azok, kik divatos regények üzemszerű termelése mellett alkalmi kirándulást tesznek a vígjátékirás területére, kényelemszeretetből és talán óvatosságból is megmaradnak a régi ösvényeken. Rebreanu, kit sokan egyenesen a modern román regény megteremtőjének tekintenek, teljesen Caragiale színpadi eszközeihez ragaszkodik a „Borítékában (1923), a korrupciótól fulladozó kisvárosnak e sivár komédiájában, anélkül azonban, hogy az „Elveszett levél“-ből ismeretes „kellékeket“ valamilyen irányban is tovább fejlesztené. Témájánál fogva érdekes és aktuális az „Apostolok“ (1926), mely a kapzsi ókiráltságbeliek erdélyi terjeszkedését próbálja megeleveníteni egy szélhámos lakáshivatali főnök érdekházzásával kapcsolatban. Kár, hogy e hálás ötletet, mely az erdélyi Rebreanunak szívéhez is közel áll s mely Nagyrománia társadalmi tagozódására próbál világot vetni, a színpad terén kevésbé járatos író nem tudta időálló formába önteni. Határozottan jobb e kísérleteknél Caton Theodorian darabja, az elevenen pergő, de helyenként a naívságig leegyszerűsített „Bujorescu-család“ (1915). Az öregedő bojár, ki csak azért véteti el leányát egy névrokonával, akit azelőtt nem is ismert, hogy a család neve tovább öröklődjék, kedves és a román környezetbe jól illő típus, kinek monomániáját Sadoveanu regényeinek hasonló lelkiségű öregjei nagy mértékben valószínűvé teszik. A gyógyszerész, Amos Bujorescu, ki az ősi hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó családba pusztán neve révén csöppen belé, csupa jóság, ártatlanság és szelíd félszesség s így amúgy is passzív szerepében még bábszerűbbé válik. A szereplőknél azonban szerencsére sokkal fontosabb a remek környezetrajz, a meghitt családi kör festése, mely Victor Ion Popa biedermeier hangulatú „polgári vígjátékainak“ is legfőbb erőssége (Muskátlis ablak, 1929). A román irodalom szempontjából valamivel eredetibb G. Ciprian műve (Az ember és a ló), mely némileg Pagnol „Topáz“-ára emlékeztet. Hőse Chiricá, a kis szürke levéltáros, ki csak a lóversenyért rajong s kit sem a gúny, sem felesége hűtlensége, sem az elszegényedés nem tud szenvedélyétől, helyesebben mondva a Fáraó V.-be vetett bizalmától eltántorítani. A hit valóban segít, a ló sikert sikerre halmoz, s a kis levéltároshoz egyszerre csakúgy dűl a pénz. E váratlan fordulat azonban nemcsak a hőst, de magát a szerzőt is megszedíti, s ezért Ciprian a vége felé műve céljától és tárgyától teljesen idegen, misztikus távlatokba téved. Egységesebb megszerkesztés mellett ezt a darabot állíthattuk volna a mai vígjátéktermés élére, így azonban az elsőséget sok más ötletes darabbal kell megosztania, melyek közül főleg Eftimiu paradox fordulatokra épített, franciás helyzetvígjátékát érdemes kiemelnünk. (Aki látta a halált.)

A könnyed, felületes vígjáték ellentéte a tirádás, emelkedett nyelvezetű történelmi dráma, melynek hagyományait szintén az első román színdarabokig, Asachi, Heliade koráig tudjuk visszavezetni. A vígjáték leplezetlenül tárja fel a jelen alacsonyosságát, a dráma viszont, a modern fejlődés erősen nemzeti jellegének megfelelően, elsősorban a múlt felmagasztosítására irányul. Az efféle daraboknak nagy részük van abban, hogy a vajdaságok mozaikszerűen tarka s erkölcsileg kevésbé

emelkedett történetéből egyes mozzanatok, egyes jellemek mégis tisztultabban illeszkednek bele az utókor nemzeti tudatába. Kár, hogy a fejlődés kezdettől fogva elkanyarodott nemcsak a görögöktől, Shakespeare-től és a német drámától — ez irányban Eminescu kísérletei sem vezettek eredményre — de még a francia „Grand Siede“ klasszikusaitól is. Így történt, hogy a román történelmi dráma jóformán mindmáig a francia romantikus dráma mellékhatása maradt s hogy a mélyebb, szervezettebb felépítés hiányát majd minden esetben Victor Hugo és Rostand hangos pátozásával volt kénytelen takarni. A XIX. század folyamán a filológus Hasdeu drámai próbálkozásán (Rácván és Vidra, 1867, hőse egy moldvai cigányszármazású zsoldosvezér) kívül főleg Alexandri verses drámáiról kell megemlékeznünk, bár az utóbbiakban is a politikai célzat a költői szárnyalásnak folytonos akadály. Ovidius csak azért jelenik meg a színen, hogy halála előtt Tomiban megjósolja az elkövetkezendő dáko-román dicsőséget, s Horatius kertjére, hol ott csobog Bandusia kútja (melyet a szerző következetesen Blandusia-nak ír), csak azért van szükség, hogy ebben az idillikus környezetben tanúi lehessünk egy géta lány s egy gall rabszolga szerelmének. „A gallus virágéneket fű“, mondhatjuk el Alexandri drámájáról is, de csak azért, hogy e géta-gall szerelem méltóképp példázza a latin nemzetek összetartozását. A jelen küszöbénél a komoly becsvágyú és nagyon intelligens Delavranceának drámai trilógiája áll (Naplemente — Fergeteg — Hajnalcsillag, 1909), mely Nagy István uralkodásának utolsó szakaszát és az utódai alatt beállott sülyedést tárja a néző elé. A téma tulajdonképpen a történelmi darabok egyik legközismertebb hagyománya, hisz a nagy uralkodó halála után támadt pártviszályok általában oly drámai magot alkotnak, melyet a magyar irodalomban is sokszor feldolgoztak (idetartozik Kodolányi „Pogánytűz“-e is). A belvillongásokban oly gazdag román történelem az efféle témák valóságos tárháza; a hozzájuk fűződő feldolgozások közül Sorbul drámája, a realiztikusabb színezetű „Kronika“ emelhető ki. Fejedelem és bojárok ellentétét tükrözi a francia származású Davilának „Vlajku vajda“ (1902) című darabja is, mely e téren valóságos hagyományt teremtett. E dráma tárgyánál fogva is érdekességgel bír számunkra. Vlajku, az ortodox fejedelem éles összeütközésbe kerül magyar mostohaanyjával, a Racine Agrippinájára emlékeztető Klára asszonnyal, ki a katolicizmusnak és a magyar befolyásnak legfőbb támogatója. Családi és nemzeti konfliktus robban ki a színen, a kettő egymást erősíti, a grandiózus háttér pedig Nagy Lajos korának keleti expanziója s az egész Közép-Európában érvényesülő magyar hegemónia. Csak sajnálni tudjuk, hogy e klasszikusan elgondolt dráma kidolgozása a tárgyhoz nem méltó, s hogy az egyes alakok csak romantikus abstrakciók. Nagy kár az is, hogy Mircea, kit a nemzethű bojárok az ingadozó Vlajku helyére akarnak állítani, halvány, elmosódott jellem, igazi „pále soupirant“ a francia tragédiából, kit akkor sem tartunk energikus fellépésre képesnek, mikor Klára-Agrippina ösztönzésére Vlajku életére tör. Szinte természetesnek vesszük, hogy a vajda a merényletet idejekorán megakadályozza, s mint egykor Racine Augustus-a Cinnát, most Ő is nagylelkűségével kényszeríti

térdre az álnok összeesküvőt. A laza szerkezetet a terjengős kidolgozás nagyon kidomborítja s misem jellemzőbb, mint hogy a feleslegesen hosszú tirádákat utóbb maga a szerző volt kénytelen rövidíteni.

A jelen történeti drámái szintén jórészt a román múlt talaján mozognak. Az idegen tárgyúak közül csupán Mircea Radulescu „Bizánc“-át (1927) és Camir Petrescu máig sem játszott „Danton“-át említjük meg. Eftimiu „Ringalá“-ja a „Vlajku vajdá“-ból ismert katolikus-ortodox ellentétet Jó Sándor korába helyezi át. Igen termékeny drámaíró Iorga Miklós is — negyvennél több darabot írt! — de művei között maradandó értéket alig találunk. Pompás nyelvezet s egy-egy történelmi mozzanatnak ügyes meglátása: érdemük mindössze ennyi. Érdekes megemlíteni, hogy Iorga az egyetlen Író, ki Vitéz Mihály romantikus ellentétekből szőtt alakját — melyet Seton-Watson is román történetében drámai feldolgozásra kiválóan alkalmasnak vél¹ — a mai színpad világában megörökíteni próbálta. A fejlődés azonban a nagyszabású, tirádás daraboknak egyre kevésbé kedvez: a legutóbbi években a romantikus történelmi dráma is elhagyta verses köntösét, anélkül azonban, hogy az alapfelfogásában rejlő hibák kiküszöbölődtek volna. Ezt figyelhetjük meg a lírikus Lucian Blaga színműveiben, ki egyike ama keveseknek, kik még szeretnek történelmi témához nyúlni. A mitikus homályba elvesző „Zamolxe“-nál (1921) feltétlenül jobb a „Gyermekek kereszteshadjárata“ (1930), melynek elgondolása némileg „Vlajku vajdára“ és „Ringalára“ emlékeztet. Az 1212-ben dél felé vonuló s egy dunai román várba érkező keresztesekkel kapcsolatban megint katolicizmus és ortodoxizmus, Nyugat és Kelet ellentéte vetül elénk. A történelmi távlat azonban csakhamar elhalványodik, hogy helyét egyéni tragédiának engedje át. Radu, a vár úrnőjének fia szintén felesküszik a gyermek-keresztesek közé s mikor anyja nem engedi elindulni a sereggel, búskomorságba esik és esküjének akaratlan megszegése miatt elsorvad bánatában. Az exozicció, a kis keresztesek után jövő kétségbeesett anyákkal, kitűnő, de a drámai feszültség hamar lankad és Radu haldoklása szinte úgy tűnik fel, mintha a „Sasfiók“ utolsó jeleneteinek szintelen reminiszcenciája lenne. Maga a történelmi keret is zavaróan hat: a XIII. század eleji Havasalföldről oly keveset tudunk, hogy alig lehetne eldönteni, létezett-e vajjon efféle, minden középkori kényelemmel ellátott vár ebben a korban az Alduna mellékén. A környezet-ábrázolás bizonytalanságáért a szép nyelv és néhány hatásos, sőt megindító jelenet végeredményben kevésbé kárpótol. Nem jelent haladást Blaga életműve és a román drámairodalom szempontjából „Avram láncú“ (1934) sem: a költő, nem tudván diadalmaskodni tárgyának epikus jellegén, csak jelenetezett képsorozatot ad s a drámai feszültséget csak itt-ott képes érzékeltetni. A nyelv, melyen a szereplők beszélnek, nem az 1848-as események román politikai stílusa s így nem egy kifejezés zavaró anakronizmusnak tetszik. Az epizód szerepekben rejlő lehetőségek sincsenek kielégítően kihasználva (e ponton elsősorban Erzsire, a láncúval rokonszenvező magyar kocsmáros-lányra gondolunk). Bizonyos fokig érdem a romantikusan széles fel-

¹ R. W. Seton—Watson, Histoire des Roumains, Paris, 1937, 79. lap.

vonásoknak, melyek előbb jóformán minden történelmi darabot jellemeztek, apróbb szakaszokra való tördelése, ami nyilván a mai színpadtechnikának megfelelő újítás. Mégsem hisszük azonban, hogy Blaga „Avram Iancu“-ja a további fejlődés kiindulópontjául szolgálhatna.

A történelemből tiszta legendába hajlanak át a román Kőműves Kelemennek, Manóié mesternek különböző feldolgozásai. Leglátványosabb kétségtelenül Eftimiunak verses drámája (1925), melynek egyes jelenetei valóságos operaszerű tablóvá szélesednek. Ennek ellentéte Iorga rövid egyfelvonásosa (1925), mely a drámai cselekvényt csupán Neagoe fejedelem és Despina fejedelemasszony dialógusán át érezteti. Blaga és Adrian Maniu „Manole mester“-e (1923) a legenda építész öngyilkosságával végződik, Goga hasonló című darabja pedig a középkori legendát modern történetre alkalmazza (1925), kissé hidegen és mesterkélten.

A legendától a fejlődés szempontjából két út vezet tovább: az egyik visszakanyarodik a mesejáték felé, a másik pedig végre ily módon próbálja, legalább külsőségeiben megközelíteni az antik tragédiát. Mindkét úton a ragyogóan verselő és élénk képzeletű Eftimiu műveivel találkozunk, melyekben a romantikus hagyományokon túl Shakespeare és Goethe ösztönzése is világosan jelentkezik. Az első típust, a mesejátékot képviselő darabok közül „A fekete kakas“-t (1912) érdemes röviden jellemeznünk. Az egész cselekmény alapja és állandó háttére a Jó és a Rossz küzdelme, mely a román néphit bogumiüsztikus elképzelése szerint, Satanail és Mihály arkangyal szimbolikus harcában nyilvánul meg.¹ A Zöld Király egyik fia, Nenoroc (neve is annyi, mint szerencsétlenség) rossz csillagzat alatt jött a világra, mert születésekor megszólalt a fekete kakas. Hogy balsorsától megszabaduljon, lelkét eladja az ördögnek és így küzd a saját testvére, Jó-Kedv vajda ellen, ki természetesen a Jó megszemélyesítőjének, Mihály arkangyalnak kegyében áll. Az alapötlet kettősségét, a néphitbe oltott új Faust-mondát a zilált cselekmény semmiképp sem tudja egységbe forrasztani. Az ördög lendületes tirádái, egyszer az aranyról, máskor a hazugságról, tipikusan romantikus rekvizitumok, melyek ebben az érdekesen induló mesejátékban teljesen feleslegesek. Sajnos, Eftimiunak klasszicizáló műveit is hasonló kevertség, forrongás, kialakulatlanság jellemzi. Ilyen a legendaszerű művek második útját jelző „Prométeusz“, melyet Budapesten is előadtak. E darabot sem tekinthetjük kimagasló alkotásnak. Eftimiu alap gondolata nemcsak azért erőltetett, mert Prométeuszt Krisztus előképének tekinti, hanem azért is, mert Hefaisztosz és Apolló ellentétében megint a Jó és a Rossz örök küzdelme lappang, oly módon, ami a mitikus környezettel összhangba semmiképp sem hozható. Alikor Racine és később Goethe keresztény szimbólumokkal telítette Ifigénia történetét, felfogását mennyi körültekintéssel, mennyi óvatossággal alapozta meg! Ilyesminek a román szerzőnél nyoma sincsen. Nem csodálhatjuk, ha ilyen előzmények után mind a mesejáték, mind a misztikus drámai legenda divatja gyorsan letűnt. A keresésnek, a nyugtalan tapogatózásnak csupán átmeneti álomása volt

¹ A román líra bogumil elemeire O. Densușianuval kapcsolatban utaltunk, 1. A modern román líra, Magyar Szemle, 1936. nov.

ez, melyből eleven erőként ható kezdeményezés nem fakadt és nem is fakadhatott.

E cikk olvasóinak világosan feltűnhetett a román szinirodalom műfajainak sajátos véglelessége, melyet talán a fentebbiekben sikerült kidomborítanunk. Egyfelől a kultúrálódás nehéz kezdeteit kegyetlenül kigúnyoló szatirikus vígjáték, másrészt a történelmi dráma, mely még a múlt túlzott idealizálásával sem tudja leplezni a román vajdaságok történetének sötét szövevényeit. De hol a középfajú színmű és a társadalmi dráma, mely a modern ember érdeklődéséhez mégis csak a legközelebb áll?

Úgy érezzük, e kérdés, mely maguknak a román íróknak is sok fejtörést okoz, mindmáig megoldatlan maradt. Nem lehet kifogásul és egyben magyarázatul csupán a társadalmi élet fejletlenségére hivatkozni, hiszen a regényirodalom, mely szociális jellegű tényezőknek nem kevésbé van alávetve, aránylag rövid idő alatt magas színvonalat ért el. A hiba — véleményünk szerint — nem annyira magukban az írókban, mint inkább a román színházpolitikában és román közönség ízlésében keresendő. Mindenesetre tény az, hogy a társadalmi dráma kezdetlegességét maguk a román kritikusok sem tagadják. E szempontból elég utalnunk Mihail Sebastiannak és Pompiliu Constantinescunak a közelmúltban lefolyt polémiajára.¹ Sebastian cikke a legteljesebb pesszimizmust tükrözi: maradandó értékű új művek e téren alig vannak s rég elfelejtett darabok szerencsés reprizzel azért válhatnak újra sikerré, mert a drámairodalom nem fejlődik párhuzamosan a lírával és a regénnyel, s mert az időbeli távolodás nem jelent egyszersmind haladást is. Constantinescu védelmébe veszi a drámaírókat — de a közönséget nem! — és felsorol 21 darabot, melyet a XX. század terméséből élet- és színpadképesnek tart. 21 darab számbelileg sem jelentős s értékük a mi szemszögünkben nézve még csekélyebbnek tűnik föl, ha meggondoljuk, hogy közöttük alig van egynéhány dráma és komolyabb fajsúlyú színmű. Sebastian a polémia befejező cikkében még azt is megjegyzi, hogy a Constantinescu említette 21 darab közül 6 háború előtti, 8 közvetlen a háború utánról való s a többi, ami 1926 óta számításba jöhet, mind beérkezett író műve s nem új tehetség szárnypróbálgatása. Utánpótlásról, új szerzők felbukkasásáról tehát e téren vajmi ritkán lehet szó.

Mégis megkíséreljük a modern román irodalomnak e területén is bizonyos belső összefüggések felvázolását. E rendszerezés, bármily töredékes is, bizonyos fontossággal bír, elsősorban azért, mert a legjobb román munkákban is, így Lovinescunak most megjelent modern irodalomtörténetében csak pusztá felsorolást találunk, összefoglaló szempontok alkalmazása nélkül.

Kétségtelen, hogy a leggazdagabban szétágazó hagyományt franciás családi drámák képviselik, az elmaradhatatlan háromszög különböző változataival. Ilyen volt már 1913-ban Duiliu Zamfirescu darabja, „A megszépítő messzeség“. Hőse Valeanu miniszter, ki vetélytársát, a saját törvénytelen fiát úgy próbálja lerázni, hogy egy külföldi követséghez nevezi ki. Számításában téved: az asszony, kit

¹ Rev. Fundapilor Regale, 1936, I. 679—682. lap.

mindketten szeretnek, ezután még jobban eped a távollevő után. A miniszter öngyilkosságba menekül s az asszony a hazatérő vetélytársat már elhidegülten fogadja. Idetartozik Sorbul színműve, „A szökevény“ is (1916), mely Zolából merített témája ellenére jól tükrözi a világháború alatt megszállott Bukarest hangulatát. Schwalbe, a Romániában született német gyáros mint főhadnagy tér vissza a hódító csapatokkal. Ugyanoda szállásolják be, ahol békeidőben mint albérlő lakott s ahol az asszonnyal viszonya volt. A férjről azt hiszik, hogy már nincs a fővárosban s ezért Schwalbe ismét udvarolni kezd szerelmének. Az asszony ura azonban váratlanul visszatér, vetélytársát megöli s aztán maga is öngyilkos lesz. A dráma értékét nagyban fokozza a színes, kifejező nyelv s a Caragialeból ismert külvárosi (mahalá) környezetnek reálisabb, kevésbé romantikus rajza. A románok fordulópontnak tartják a modern dráma történetében¹ Sorbul másik darabját, a „Vörös szenvedély“-t, Kolozsvárt magyarul is bemutatták. Keserű kép ez a bukaresti egyetemi hallgatónők életéről, de a züllöttség rajzán nagyon érződik, hogy nem annyira reális megfigyelések, mint inkább irodalmi elgondolások leszűrődése. Igazi „piece a these“, részeges „raisonneur“-rel, ki az író aforizmáinak kötelességszerű tolmácsa. Hortensia Papadat-Bengescu (öregember, 1921), G. M. Zamfirescu (Anasztázia kisasszony), M. Ștefănescu (Az ügyvéd, 1925) darabjainál talán jelentősebb G. Mihaescu műve, „Árnyak a pavillonban“. E darabban az író, ki erősen hisz a pszichológiai determinizmusban, tulajdonképpen két családi háromszöget épít egymásra. Ilarie földbirtokost megcsalja felesége, Angéla, mire a férj lelövi a csábítót, az asszonyt pedig elüzi a háztól. Évek múltán lánya, Liána közeli barátságba kerül a romlott Geoval, ki előre számít arra, hogy Liána szeretője lesz, ha majd férjhez megy. Ilarie keresztülhúzza a csábító számításait, kötelezván őt arra, hogy feleségül vegye Liánát. A váratlanul férjjé lett udvarló most már folyton attól retteg, hogy Liánából előbb-utóbb kitör az anyjától öröklött könnyelműség. Gyötrelmeinek öngyilkossággal vet véget, mikor megtudja, hogy a lány, kit erre időközben visszatért anyja is biztat, valóban megcsalja őt. £ fordulatos drámát 1936-ban a kolozsvári Nemzeti Színház nagy sikerrel elevenítette föl.

A tipikus háromszög-drámákból kivezető utat mutatnak talán a lírikus Minulescunak pirandellista darabjai (Szerelmes próbababa,² 1926, Allergo ma non troppo, 1927), melyeknek központjában mindig egy könnyelmű bohém-típusnak excentrikus kalandjai állanak. Kár, hogy mindezek, mint Blaga freudista kísérletei (A tett, 1924, Daria, 1926) a való életábrázolástól távoleső absztrakt alkotások.

A városi élet rajzának eme változataival szembeállíthatók azok a darabok, melyeknek célja a falusi románság lelkületének feltárása. A drámairodalom aránylag csekély mértékben foglalkozik a parasztság problémáival. Caragiale műve, az oroszosan fojtott hangulatú „Hamis vád“ tradíciót alig teremtett. Hatását csak Saulescunak sötét szenvedélyektől, babonás hittől fűtött darabjában (Húsvét heté-

¹ Vö. M. Dragomirescu bevezetését az 1916-iki kiadáshoz.

² Ld. ehhez Makkay L. idézett ismertetését.

ben) és I. M. Sadoveanunak magyarra is lefordított színművében (A mételey, 1930) fedezzük fel. A parasztság ábrázolásában Sadoveanunál ibseni hatások is érvényesülnek. Az erdélyi román-magyar viszonyt már Goga színpadra vitte az annak idején nagy port felvert „Jegyző úr“-ban (1914), s most e tárgykörből merít Victor Papilian, „A másik hang“ (1934)¹ kolozsvári szerzője. Darabja erdélyi vegyes lakosságú faluban játszódik. Szabó István magyar gazda, ki román asszonyt vett feleségül, halálos beteg. A rossz hírre hazaérkezik fia, Gábor, ki Pesten csendőr, de akinek román állampolgárságát apja titokban megtartotta, hogy halála után reáhagyhassa földjéből a neki járó részt. A román asszony azonban — aki inkább román, mint anya — viszályt szít gyermekei között. Nem engedi, hogy lánya egy becsületes magyar iparos felesége legyen s azt is megakadályozza, hogy Gábor Jóskát, a kisebbik fiút magával vigye Budapestre. Gábor elkeseredetten küzd a női intrika ellen, mert apjának megígérte, hogy otthon marad és az egész család magyarságának hű őre lesz. Az anya és elrománosodott gyermekei azonban diadalmaskodnak s végül Gábor ellen a falu is fellázad. Sötét e kép s nem egy ponton valószínűtlen is. Annyi kivílglik azonban belőle, hogy az asszimiláció folyamata ilyen vegyes családokban könnyen az uralmon lévő faj javára dől el s hogy ezt a fejlődést a nemzetmentő hivatásukat jól teljesítő magyar papok (a darabban Gabányi) sem tudják meggátolni.

E rövid áttekintésből maguktól adódnak a megoldandó feladatok: a román dráma fejlődése mindeddig szakadozott volt s hogy végre a kor irodalmának általános színvonalára emelkedhessen, szélesebb megalapozottságra, nagyobb tartalmi tagozottságra, a nép sajátos problémáinak jobban megfelelő változatosságra van szüksége. Nem ügyes mesteremberek kellene, hanem alkotó egyéniségek, kik az európai ösztönzések átfogóbb értékelése kapcsán felismerik majd azokat a hatóerőket is, melyek a fejlettebb magyar színiirodalomban rejlenek s melyek kedvezőbb légkörben a románok számára is hasznosíthatók lennének.

GÁLDI LÁSZLÓ

¹ Megjelent a nagyváradi „Família“ 1935. évf.-ban.

TÖRTÉNELMI FILMTÁRAK

ATÖRTÉNETTUDOMÁNY a mult eseményeit, a mult jelenségeit kutatja ugyan, de magát az életet igyekszik rekonstruálni. Az életet, amely elhalt, melynek hullámai elgyűrűztek és csak az élettelen anyag az, amelyből a történetudós megelevenítheti.

Az anyagi műveltség fejlődésével egyre jobban szélesedik és tágul azoknak az anyaghoz kötött tárgyi emlékeknek a köre, melyekből a történelmi élet képe tükröződik szemeink elé. Minden tárgyról, amely egykor az emberi élet szolgálatában állott, vagy annak útjába került, a történelmi életnek megannyi mozzanata olvasható le. Elsősorban a szó szorosabb értelmében vett írott emlékekről, melyek a papír diadalmas előretörése és a nyomdatechnika óriási lendülete óta olyan korlátlan lehetőségeket kínálnak az élet folyamának írásbeli megrögzítésére, melyek a jövő történetkutatói számára már szinte áttekinthetetlen tömegben termelik korunkról az írott emlékeket. Különösen a tömegtermelés következtében az olcsóbb, de egyúttal silányabb minőségű papír hódította meg az élet minden területét s máris megállapítható, hogy bár ez az anyag a mindennapi élet írásbeli közléseire kiválóan alkalmas ugyan, de mire írott emlékké válhatna, el is pusztul. A jövő történetkutatói a mai korban termelt írott emlékek felhasználásakor e két nehézség mellett szembetalálják magukat azzal a harmadik nehézséggel is, melynek leküzdésére irányuló törekvés a kritikai történetírás egyik legjellemzőbb vonása. A ma létrejövő írott emlékeknek ugyanis éppen úgy megvan az eredendő hibájuk, mint mindenik, a történelem folyamán létrejött írásbeli feljegyzésnek. A tolat ugyanis emberi kéz vezeti és emberi gondolat irányítja, amely egyéniségét sohasem vetheti le. Egyéni a látás, mely az élet jelenségeit szemléli, de egyéni az a látás is, mely az írott emlékekből életrekelhető múltat nézi. A történettudomány örökké tartó küzdelme éppen arra irányul, hogy az egyéni látásmódoknak minél jobban fölébük emelkedve, megközelítse a tárgyilagosságot.

E ponton siet a történettudomány segítségére az anyagi műveltség egyik legújabb terméke, amely már az események megrögzítésénél diadalmaskodik az egyéni látás felett, a film, a mozgófényképfelvétel. Felesleges részletezni ennek az anyagnak a jövő történeti kutatás számára való nagy jelentőségét, mely a felvevőgép objektívjának segítségével kiküszöböli az emberi szem és tudatosítás szubjektivitását.

Hiszen ez az anyag úgy pörgeti le a késői kutatók szeme előtt az eseményeket, ahogy az a lencse előtt valóban lefolyt. Megörökíti a mozgást, sőt megörökíti ma már a hangot is, és így szinte az élet lüktető valóságát rögzíti képsoraiba. E képsorokból a jövő történetkutatója tehát jobban megismerheti egy félóra eseményeit, mint kötetekre menő leírásból. A film anyagának a jövő számára való megőrzése sem nagyobb technikai feladat, mint a rosszminőségű papír konzerválása. S ha a film, mint történeti forrás, az írott emlékeket történeti forrásértéküktől sohasem fogja megfosztani, legalább azokkal egyenrangú szerepet követel magának és pedig teljes joggal.

A filmnek ezt a történeti jelentőségét a nyilvánosság előtt az orosz Boleslav Matuzewski hangoztatta először 1898-ban Párizsban megjelent kis munkájában, mely az „Une nouvelle source de l’Histoire; création d’un dépôt de cinématographique historique” címet viselte. Amint a munka címe is mutatja, Matuzewski ebben nemcsak a filmek történeti jelentőségét fejtette ki, hanem mindjárt felvetette azt a gondolatot is, hogy a történeti eseményeket megörökítő filmeket meg kell őrizni a jövő számára és e célból azokat „történelmi filmtárak, -ban megfelelően raktározni kellene. Matuzewski az úgynevezett „films documentaires” megőrzésének a fontosságát és szükségességét hangoztatta. Igaz ugyan, hogy az általa felhozott példák, mint az orosz cár és a francia köztársaság elnökének találkozásáról, vagy az angol király uralkodói jubileumáról készült filmek ma már nem töltik ki teljesen a „films documentaires” fogalmát, hanem csak annak egy kis részét: a jövő számára készült programmatikus filmek szűkebb területét. A Matuzewski fellépése óta eltelt három évtized alatt a „films documentaires” (okmányyszerű film?!) fogalma sokkal szélesebb körre terjeszkedett ki és felöleli mindazokat a filmeket, melyek a folyó élet egyes jelenségeinek megrögzítésével a jövőben történeti forrásértékkel bírhatnak; melyek a megrögzített események, jelenségek mozgó bizonyítékai, mozgó okmányai. S ha ma filmeknek a jövő számára való megőrzéséről beszélünk, úgy elsősorban ezekre a filmekre, a jelen e mozgó okmányaira gondolunk. Kétségtelen, hogy az államfők találkozásához, uralkodói jubileumokhoz hasonló ünnepélyes alkalmakról Matuzewski fellépése óta a filmfelvételek százai készültek s bár ezek sem érdektelenek a jövő történeti kutatása szempontjából, sokkalta nagyobb a történeti értéke azoknak a filmeknek, melyek nem kivételes ünnepeket, hanem a mindennapi élet eseményeit, annak egyes jelenségeit rögzítik a filmszalagra, a legteljesebb objektivitással téve bizonyosságot azok pontos lefolyásáról. Köztudomású, hogy a filmnek ezt a bizonyító erejét a bíróság is felhasználja, például balesetek alkalmával a felelősség megállapításánál. Ilyen történeti forrásértékkel bíró filmek elsősorban a híradók, de az oktatófilmek, a reklám céljait szolgáló ipari-, kereskedelmi-, üzemifilmek nagyrésze és sok másjellegű felvétel is.

A Matuzewski által felvetett gondolat a maga korában nem talált ugyan visszhangra, de mégis övé az érdem, hogy jóformán a filmkultúra kezdetén már felismerte ez új kultúrtermék történeti forrásértékét. A kezdeményezés terén a következő lépést a német Ludwig

Bauer tette, aki tíz évvel később, 1908-ban nagyvonalú tervezetet készített a történeti értékkel bíró filmek megőrzésére szolgáló „Film-archiv“ szervezéséről.

A gondolat két évvel később Belgiumban vetődött fel újra és itt el is jutott a megvalósulás útján az első állomáshoz. 1910-ben Brüsszel város tanácsának megbízása alapján a város levéltárnoka: Guillaume Des Marez hozzáfogott a város levéltárának jelenkori gazdasági és társadalmi osztályához szervesen hozzáilleszkedő filmtár megszervezéséhez és e munkája során nyert tapasztalatai alapján az 1910 augusztusában Brüsszelben összeült nemzetközi könyvtárnok- és levéltárnokkongresszus elé terjesztette a történelmi filmek megőrzésével kapcsolatos kérdéseket.

A megoldás legelső formája is már a levéltárhoz kapcsolta a történeti forrásértékű filmek megőrzését s ezzel kijelölte a további fejlődés számára a követendő utat, melyre a múlt írott emlékei és ez új történeti forrásanyag között fennálló történeti értékbeli közeli rokonság mutatott rá.

A világháború kitörése azonban a levéltárügy terén tett nemzetközi kezdeményezéseket csirájában fojtotta el, ezzel együtt természetesen a történelmi értékű filmek megőrzése kérdésének még alig elvetett magját is, és pedig nemcsak nemzetközi téren, hanem egyes államokon belül is. De más oldalról éppen a világháború juttatta nagyobb jelentőséghez a filmfelvételeket, különösen pedig azoknak történeti jelentőséggel bíró fajtát, a világháború eseményeiről készült okmányyszerű filmeket. Ezek a hadműveletekről készült felvételek a világháború katonai történetének legértékesebb forrásai. De nagy számmal készültek egyéb, a háborúval kapcsolatos eseményekről, életjelenségekről is felvételek, melyek reáterelték nemcsak a hadvezetőség, hanem a kormányhatóságok figyelmét is a filmfelvételek történeti jelentőségére, egyben pedig megvetették az alapját úgyszólván kivétel nélkül mindenik hadviselő államban a történeti értékkel bíró filmek gyűjteményeinek. A világháború által adott e lökés jelentőségét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy ama nyolc állam közül, melyekben a történelmi értékű filmek gyűjtése ezideig megindult, háromban és pedig Angliában, Franciaországban és Kanadában az összegyűjtött filmanyag jóformán csak a háborús felvételekre korlátozódik, de Németországban is ez volt az az alapkő, melyre a történelmi értékű filmgyűjtés épületét fokozatosan felépítik. Az amerikai filmtár anyagának tekintélyes részét is a háborús felvételek szolgáltatták.

Ha a világháború éppen a hadviselő államokban termelt is nagyobb számmal olyan filmfelvételeket, melyeket a jövő történetírása nagy mértékben hasznosíthat, mégis érthető, hogy hasonló történeti értékkel bíró filmek további gyűjtésére a háború utáni súlyos években nem történt további lépés.

A világháború után elsőnek a nem hadviselő Hollandiában szervezték meg a történeti értékkel bíró filmek gyűjtését. Amellett, hogy a háború megrázkódtatásait Hollandia lényegesen kevésbé érezte meg, a szervezés létrejött a holland levéltárügy fejlettségének is sokat köszönhet, különösen pedig a hágai birodalmi levéltárnoknak, Fruin

professzornak. Fruin nemcsak odahaza segítette elő e kérdés megoldását, hanem nemzetközi téren is szorgalmazta azt. Mint a Történettudományok Nemzetközi Bizottsága ikonográfiai bizottságának elnöke 1932-ben részletes ankét keretében kért választ az egyes államoktól arra, hogy milyen lépések történtek náluk e nagyjelentőségű forrásanyag megőrzésére és a nemzetközi szerv — sajnos, igen erélytelennek bizonyult — szavával felhívta az egyes államok kormányainak figyelmét e korszerű kérdésre. Utóbb, mint a Történettudományok Nemzetközi Bizottsága levéltári bizottságának elnöke, ott is programra tűzte a történelmi értékű filmek megőrzésének időszerű kérdését.

A belga Des Marex és a holland Fruin, a történelmi értékű filmek lelkes pártfogói azonban nem érhették meg, hogy a jövő történeti kutatása számára mindenütt tervszerűen meginduljon e becses forrásanyag gyűjtése és megszerveztessék annak kellő megőrzése. Igaz, hogy Brüsszel város példáját követve München és Leiden a városi levéltárakban, Drezda a tanácsi levéltárban, Párizs pedig külön filmtárban, „cinémathèque“-ban rendszeresen gyűjti a város története, társadalmi, kulturális és gazdasági élete szempontjából értékkel bíró filmeket, de országos gyűjteménnyel ezideig csak három ország dicsekedhetik.

Hollandiában már 1919-ben berendezték a „Nederlandsch Centraal Filmarchief“-et, amely a hasonló nevű egyesület tulajdona és az anyaország és gyarmatai életéről készült és készített, történeti szempontból értékkel bíró filmek megőrzését szolgálja. Állami szubvenciót élvez és a tagok (magán és jogi személyek) tagdíja biztosítja a gyűjtemény fenntartásához és gyarapításához szükséges anyagi forrást. A „Filmarchief“ anyaga két módon gyarapodik. Az egyik az, hogy az ott való megőrzés céljából, hatósági rendeletre készített filmek negatívjai az állam tulajdonában maradnak és a „Filmarchief“ őrzi meg azokat; a másik mód a filmgyárosok részéről történt ajándékozás, vagy olyan filmek negatívjainak csekély összegekért való megvásárlása, melyek amúgy is igen rövid időn belül elvesztik aktualitásukat. Ilyen filmek pl. a híradók, amelyek két-három hét elteltével már nem kerülnek többé bemutatásra és amelyek negatívjait az egyesület ingyen vagy igen olcsón megkapja azzal a feltétellel, hogy tíz éven belül nem készít róla pozitívot és a nagyközönségnek nem mutatja be. Ugyancsak csekély összegekért szerezhetik meg az egyes iparvállalatok által reklám céljából készített filmek negatívjait is. A holland belügyminiszter elrendelte volt azt is, hogy a helyi hatóságok ne engedélyezzék a felvételeket — amennyiben azok közbenjárásuk nélkül nem volnának elkészíthetők —, ha a filmgyár nem tesz ígéretet arra, hogy a negatívot beszolgáltatja a „Filmarchief“-ba. Erre a rendeletre a filmgyárosok bojkottálták ugyan a „Filmarchief“ -et, miért is most ilyen értelmű törvénnyel tervezik őket erre kényszeríteni. Ha tehát a holland központi történelmi filmtár nem is állami szerv, hanem magánegyesület tulajdona, az állam minden módon — szubvencióval, megfelelő rendeletek kiadásával — támogatja a történelmi értékkel bíró filmek megszerzésére irányuló munkáját, sőt az egyesület kérésére a miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a filmraktárt a hágai birodalmi

levéltárban rendezzék be azzal a feltétellel, hogy az elhelyezési engedélyt mindenkor visszavonhatja, hogy a felelősség és a költségek az egyesületet terhelik, azonban a filmeket a raktárból csak a birodalmi levéltárak engedélyével lehet kivenni és csak a birodalmi levéltár személyzetének van joga a raktárba bejárni.

Az Amerikai Egyesült Államok Állami Levéltárját az 1934. évi június 19-i törvény szervezte meg s ez külön szakaszban rendelkezik a levéltár mozgófénykép- és hanglemezes-osztályának felállításáról, melynek feladata minden olyan film és hanglemez átvétele, raktározása, megőrzése és a kutatók részére való kiszolgáltatása, melyek az Egyesült Államok történetére vonatkoznak. Anyaga a szövetségi és az egyes államok kormányhatóságai részéről beszolgáltatott filmekkel s emellett vásárlás útján, indokolt esetben pedig az osztály által közvetlenül készített felvételekkel gyarapodik.

Németországban a világháborús filmanyagot 1920-ban átadták a potsdami birodalmi levéltárnak, mely azóta is igyekezett pótlólag megszerezni a „Filmarchiv“-ja részére minden még megszerezhető háborús filmet, sőt a háború utáni évek jelentősebb eseményeit megőrkítő felvételeket is. A potsdami birodalmi levéltár filmállagát (amely 1932-ben körülbelül 200.000 méter hosszúságú 300 negatívból és közel 650 pozitívból állott) az 1935-ben alapított önálló „Reichsfilmarchiv“ vette át. A „Reichsfilmarchiv“ a birodalmi filmkamara alá tartozik és szabályzata értelmében azok a filmek kerülnek benne megőrzésre, melyek megőrzés céljából ott letétbe helyeztetnek, vagy hatósági rendeletre oda beszolgáltatattak. Ezekon kívül pedig minden olyan kulturális, oktató, ipari, üzemi filmek és híradók, melyeket a birodalmi filmkamara elnöke megőrzésre érdemesnek ítél. Az anyag gyarapítása — elvileg — vásárlás útján történik, bizonyos, a hollandihoz hasonló, korlátozott bemutatási engedély mellett. Azok a filmek, melyek állampolitikai vagy egyéb szempontok miatt különösen értékesnek látszanak, ennek megállapítása után bizonyos adókedvezményben részesülnek, amiért viszont az előállító gyár a film egy kópiáját ingyen köteles a „Reichsfilmarchiv“-ba beszolgáltatni. Ezzel egyidejűleg elrendelték, hogy a filmek negatívjait a filmkamara elnökének hozzájárulása nélkül sem megsemmisíteni, sem külföldre kivinni nem szabad.

A nem hadviselő Hollandián kívül tehát a megőrzésre szánt filmállag tekintélyes részét mindenütt a világháború termelte felvételek alkotják. A történelmi értékkel bíró filmek megőrzésének szervezése terén legelői járó három államban: Hollandiában, az Egyesült Államokban és Németországban egyaránt a saját történelmükre vonatkozóan értékkel bíró filmek gyűjtése a kiválasztási elv ugyanúgy, mint azokban a városokban is, amelyek levéltárhoz kapcsolva vagy önállóan már megszervezték a város történelmére vonatkozó felvételek gyűjtését. Ez az elv a gyűjtés figyelmét elsősorban a híradókra terjeszti ki, melyek történelmi forrásértékét aligha kell külön kiemelni. De nem hagyja figyelmen kívül a kulturális, oktató, ipari stb. filmeket sem. Ezek különben is alig választhatók el egymástól. Sorakoztassunk fel néhány oktatófilmet: üvegyártás; rizs-

termelés; a röntgensugarak gyakorlati alkalmazása; a magyar házi-szöttes készítése; a víz energiájának felhasználása (vízi kerekek, turbinák, erőművek); a varrógép gyártása és működése, vagy a gyalogszerrerrel és járművel való közlekedésről készült oktatófilm. (A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Oktatófilm Kirendeltsége és a főváros oktatófilmjeiből.) A reklám céljából készült ipari, üzemi stb. felvételek, mint pl. a cukorrépatermelésről és a cukorgyártásról; a dohánytermelésről és a dohány feldolgozásáról; az olajfinomításról; a kaucsuktermelésről stb. (a holland „Filmarchief“-ben) a maguk területén ismeretterjesztő hivatást töltenek be és kétségbe lehet-e vonni, milyen értékes forrásanyag válik ezekből az ipartörténeti, a gazdaságtörténeti kutatás számára? Mert ha ezek a filmek ma gyakorlati célt szolgálnak is, kétségtelen, hogy bizonyos idő elteltével elvesztik gyakorlati értéküket, hogy ugyanakkor a jövő történeti kutatása számára forrásanyaggá váljanak, történeti forrássá érjenek, vagy mint a németek mondják: „levéltári jelentőség“-hez jussanak. De Hollandia és az Egyesült Államok az elől sem zárkoznak el, hogy indokolt esetben a filmek megőrzésére hivatott intézmény maga is készítsen vagy készíttessen felvételeket. Ilyen esetek Hollandiában pl. a Zuiderzee lecsapolásával teljesen megváltozó táj életformái; a szélmalomok, vagy a gyarmati lakosság élete, és az Egyesült Államokban is az anyagi műveltség hatását még kevésbé érző területek életjelenségei (indianok), melyek mind-mind igen fontosak arra, hogy a mai formájukban megrögzíttessenek a jövő gazdasági- és társadalomtörténeti kutatás számára. A modern városrendészet olykor nemcsak egyes városrészek képét, hanem ezzel azok életét is teljesen átalakítja, melyet a fényképfelvételek csak töredékesen tudnak visszaadni. A városok filmgyűjtésében éppen ez a szempont domborodik ki.

Meg kell még említeni az első pillanatban történeti értékűnek nem is látszó, úgynevezett szórakoztató filmeket is, hiszen ezek is képviselhetnek sajátos történeti értéket. Elsősorban tekintettel a kor érdeklődésére és felfogására, mely azokat létrehozta és tekintettel a művészeti fejlődés állomásaira, amelyeken helyet foglalnak. Ezek gyűjtésére is történtek már a külföldön — a történelmi értékű filmektől elkülönítve — bizonyos kezdeményezések, de inkább csak magánosok és magánintézmények részéről.

A rohamosan növekvő magyar filmtermelés ez utóbbi filmek terén sajnos alig produkál olyan filmeket, melyek előnyös megvilágításban mutatnak be a kor felfogását és érdeklődését s legkevésbé azt a fejlődési fokot, melyen filmművészetünk napjainkban áll. A történelmi értékkel bíró magyar filmfelvételek azonban egyre sürgetőbben kiáltnak megőrzés után. Eltekintve a magyar filmhíradóktól, melyek ma már igen serény krónikásai napjaink eseményeinek, különleges alkalmakról — híradó cél nélkül is — készültek hatóságilag felvételek, amelyek vagy egyáltalában nem, vagy csak részben kerültek a nyilvánosság elé bementésre. Számítani kell arra, hogy az ilyen felvételek száma egyre nőni fog és a felvételek megszervezése egyre rendszeresebb lesz. S ha a kultuszminisztérium felügyelete alá tartozó magyar oktatófilmtár száznál több filmje közül ma még csak

egy-kettő vétetett is ki a pedagógiai szolgálatból, kétségtelen, hogy ezeknek a száma fokozatosan nőni fog s azok értéktelen ballasztként nehezednek majd az oktatásügyi igazgatásra, mely őket készítette. Hasonló lesz majd a helyzet a főváros pedagógiai filmgyártása terén is. És teljesen bizonytalan a sorsa a külföldiekhez hasonlóan reklám céljából készült ipari, üzemi stb. felvételeknek, melyek pedig értékes forrásai a fejlődő magyar ipar történetének.

A történelmi értékkel bíró filmek megőrzése attól kezdve, hogy Brüsszel város 1910-ben a városi levéltárhoz kapcsolva megszervezte, szoros kapcsolatban áll a levéltárakkal. De a „Filmarchief“, „Filmarchiv“ fogalmak magyar megjelölésére a „történelmi filmtár“ elnevezés látszik alkalmasnak még akkor is, ha az valamely levéltári szervezetbe tartozik bele, míg a filmtár a gyakorlati célokat szolgáló filmek gyűjteményét jelenti, pl. oktatófilmtár. Nálunk a történelmi értékkel bíró filmek közül talán csak éppen oktatófilmtárjaink darabjai számíthatnak átmeneti megőrzésre. De a gyakorlati értéküket elvesztett felvételek a többi, megőrzésre érdemes felvételekkel együtt igazán megérdemelnék egy magyar történelmi filmtárban való összegyűjtésüket és megőrzésüket ahelyett, hogy megfelelő gondoskodás hiányában egész bizonyosan elveszzenek a jövő történelmi kutatása számára.

PÁLFY ILONA

FIGYELŐ

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK

ECÍM ALATT egy kiadványsorozat jelenik meg s közeledik immár negyvenedik számához. Kisalakú, szürke füzetek; igénytelen külsejük és olcsó áruk az avatatlanok előtt alig sejteti a bennük felhalmozott értékeket. Rövid cím nem is fejezheti ki pontosan a sorozat füzeteti által képviselt tartalmi gazdagságot és változatosságot. Ha ritkaság alatt szokás szerint csak kuriózumot értünk, nagy lesz a meglepetésünk, midőn némelyik kötetben múltunk klasszikus irodalmi emlékei tárulnak föl. A Magyar Irodalmi Ritkaságokban egyrészt olyan régi magyar könyvek új kiadásai sorakoznak, amelyek éppen régiségük miatt ma már országos nagy könyvtárainkban is alig találhatók s csak igen körülményesen közelíthetők meg; másrészt pedig olyan, csak szakemberektől számontartott szövegek, amelyek mindmáig kéziratban lappangtak s csupán most, e kiadványok révén válnak mindnyájunk közkincsévé.

De vájjon tényleg azzá válnak-e? A gyűjtemény kötetei ugyanis aránylag nem nagy példányszámban jelennek meg s elsősorban iskolai, pedagógiai feladatok kielégítésére szorítkoznak. Nyomós oka van ennek, mert e kiadvány nem üzleti, hanem tisztán kulturális vállalkozás lévén, megvalósítása csak ily szűkebb keretek között biztosítható. A sorozat köteteit az önzetlenül buzgólkodó szerkesztőnek, Vajthó Lászlónak ötletessége és fáradozása, valamint tanártársainak közreműködése hozza létre, és pedig olymódon, hogy a lelkes tanári kar a felső osztályok tanulóit munkaközösségbe vonja. A szerkesztőség elkészíti a kiadvány tervezetét, a diákok elvégzik a másolási munkálatokat, a vezető tanár sajtó alá rendezi az anyagot, megírja a bevezető tanulmányt, a szöveget jegyzetekkel látja el, végül az intézet igazgatója ajánló sorokkal pecsételi meg a művet s egyben — ami a legfontosabb! — akkora példányszámot vállal a kiadványból, amely az előállítási költségeket többé-kevésbé fedezi. A vásárlásból persze maguk a diákok is kiveszik részüket; meghatóan sorakozik fel az egyes kötetek függelékében azoknak a tanulóknak a névsora, akik a maguk munkájával és előfizetésével együttesen az illető kiadvány filléres mecénásait képviselik. Ekként azután a példányoknak alig egyharmada kerül könyvtárusi forgalomba.

Minél nagyobb az elismerés, köszönet és hála művelődésünk lelkes munkásai iránt, annál hangosabb a vád is azokkal szemben, akiket illet. Elsősorban kiadóvállalatainkkal szemben: mulasztásaikért, közönyükért, kizárólag profit-szemponyokat ismerő üzletpolitikájukért. Tekintsünk végig listájukon s látni fogjuk: milyen kevesen vannak, akik valóban eleget is tesznek annak a bizonyos, alkalmas pillanatokban oly fennen hangoztatott hivatástudatnak és kulturális kötelezettségnek, ami pedig mindannyiok számára állandó feladat volna. Szomorú jelenség, hogy ezeket a kallódó szép magyar értékeket csak egy szellemi elitnek, érdemes tanári társadalmunknak áldozatkészsége segítségével lehet napfényre hozni, s még hozzá csak a százesztendőös előfizetési rendszer igénybevételével. De csöppet sem hízelgő

ez a ténymegállapítás arra a „művelt“-nek és „nyájásának becézett olvasóközönségre nézve sem, amely a kolportázs-műveket és az irodalom álarcában megjelenő ponyvát oly mohó étvágygal fogyasztja. Úgynevezett „jobb társaságainkban“ presztízskérdést csinálnak abból, hogy ki olvasta egy fejhosszal hamarabb a könyvpiac legújabb szenzációit, — ugyanakkor azonban az említett körökben a legszerényebb igények sem jelentkeznek irodalmunk múltjának, művelődésünk fejlődési gyökereinek megismerésére ...

Kívánatos volna, hogy ez a gyűjtemény, a többi, hasonló jellegű kiadványokkal egyetemben, ne csak az iskolai irodalmi nevelés vezérfonalául szolgáljon, hanem a nemzet szélesebb rétegeiben is gyöngye lábón álló önismeretünk és nemzeti öntudatunk táplálója legyen. Szívesen állapítjuk meg, hogy a sorozat összeállításának szempontjai a pedagógiai követelmények mellett az irodalom lélek szerinti barátainak igényeit is kielégítik. A gyűjtemény kitűnő segédkönyvtár az irodalmi korok megismeréséhez, oly bőséges olvasmányanyaggal, aminőt természetszerűleg egyetlen, még a legjobban felszerelt kézikönyv sem nyújthat.

HA A MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK eddig megjelent harminchét kötetét, megjelenési sorrendjüket megbontva, tárgyuk és szerzőik időrendjében csoportosítjuk, úgy — egyelőre kisebb-nagyobb hézagokkal, amelyeket a sorozat további kiadványai vannak hivatva betölteni — a magyar irodalom fejlődésének hatalmas láncolata vonul el előttünk. Nem célunk, helyünk sincs hozzá, hogy a köteteket egyenként, részletesen ismertessük. Világos tájékozódást szerzünk sokféleségükről és gazdagságukról akkor is, ha csak futólag soroljuk fel őket.

Első keresztény századaink szellemét, kódexirodalmunk eszmekörét a Szent Erzsébet és Szent Elek legendáját, valamint a Halál himnuszát tartalmazó füzet idézi fel. A Temesvári Pelbárt műveiből összeállított szemelvényekből a késő középkor világképe bontakozik ki; ez a Brisits Frigyes által gondosan szerkesztett bilingvis kötet pompás foglalata a Mátyás-korabeli nagy skolasztikus hitszónok egykor Európa-szerte ismert műveinek.

A magyarországi humanizmus termésének sajátos ízeivel, egyéni árnyalataival és színdús képeivel ismertet meg a sorozat egy másik, hasonlóan kiváló kötete, amely az eredeti latin szövegek mellett ugyancsak élvezetes magyar fordításban közli a legnevesebb magyar renaissance írók: Vitéz János, Janus Pannonius, Oláh Miklós, Forgách Ferenc stb. szemelvényes írásait. E kötetet Kardos Tibor gondozta.

A XVI—XVII. század egyéniségeivel, szellemi áramlataival és törekvéseivel hat érdekes és jellemző kiadvány hoz kapcsolatba. Így mindjárt elsőül Bornemisza Péternek Sophokles Elektrájából magyarított tragédiája, amelyet — mint emlékezetes — Móricz Zsigmond átdolgozásában a Nemzeti Színház is bemutatót 1931-ben. Károlyi Gáspár Két könyv című munkájának lapjairól egy hívő keresztény lélek mély vallásossága, egy nemzete romlásán búsongó protestáns magyar hazafi keserve szól az olvasóhoz. A következő nemzedékek, az ellenreformáció jeleseinek lelkiségét egy Pázmány műveiből szerkesztett florilégium, egy imádságos- és egy énekeskönyv tárja föl. Pázmány világát Brisits Frigyes körvonalazza, megvilágítva a nagy egyházférfiú emberi alakját, vallásos és politikai meggyőződését és írói értékeit. Hajnal Mátyás 1629-i imádságoskönyve, „az Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltatott“ háromszáz éves könyvecske elmélkedéseinek ma is közvetlenül ható hangulatát a bájos szentkép-reprodukciók külön is növelik. Irodalmi múltunk megbecsülését illetőleg igen jó szolgálatot tesz legrégebb nyomtatott katolikus egyházi énekeskönyvünknek: a Cantus Catholici-nak új kiadása. Az előszót író Sik Sándort idézve:

„A magyar énekkincsnek ez az ősbányája a tudomány, a költészet és a magyar zene szempontjából megbecsülhetetlen értékű.“ A korszak világi irodalmát Zrínyi Miklós sokáig kétségesnek tartott Siralmas panasz című megrázó hatású prózai munkája képviseli.

A XVIII. század szellemi műhelyeibe vezet s a barokk ízlés jellemző hazai példáit mutatja be Benyák Bemét egyik piarista iskolai drámája és Dugonics András Magyar példabeszédek és jeles mondások című gyűjteményének szemelvényes kiadása. Nyomukban a hazai felvilágosodás vezére, Bessenyei György, akinek nem kevesebb, mint négy kötetet szentel a gyűjtemény. Mi, idestova húsz évvel ezelőtt, még csak címükből s tartalmi ismeretésekből tanulhattuk a nyugtalan testőrírő számunkra alig hozzáférhető, izgató és lelkesítő iratait: a Jámbor szándékot, a Magyarságot és Magyar nézőt, az Anyai oktatást és Törvénynek útját. A mai diák, szinte irigyeljük, ezekből a 80 filléres és egypengős füzetekből közvetlenül ismerheti meg művelődésünk e nagyjelentőségű emlékeit.

Múltunk tündöklő csillagai mellett az irodalmi kegyelet közelhoz olyan másod- és harmadrangú bolygófényeket is, akiket már szinte teljesen betakart a száz-százötven éves feledés. A gyűjtemény kötetei között ugyanis nemcsak könyvészeti ritkaságokat, hanem egyszersmind irodalmi kuriózumokat is találunk. Így Édes Gergely kéziratban fennmaradt Eredeti oktatómeséi a minden korbéli írói különcségre szolgáltatnak tanulságos példát. Barcsay Ábrahám költeményei, nagyrészt Orczy Lőrincchez írt költői levelek, szintén kor- és ízléstörténeti adalékok. Verseghy Ferenc Rikóti Mátyása, a nagyralátó fűzfapoéta tragikomédiája, az első magyar víg eposzok egyike, nem méltatlan társa Gvadányi Falusi nótáriusának és Csokonai Dorotttyájának. E régebbi korok emlékeihez kapcsolódik két, helyi irodalmi kultúráról beszámoló kiadvány: Szeged és Sopron a régi magyar irodalomban. Az előbbit a Szegedi Ref. Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Bethlen Gábor köre rendezte sajtó alá, az utóbbit vitéz Házi Jenő és Augusztinovicz Elemér. Vajha minden nagyobb városunk követné e dicséretes példákat, s helyi kultúrájuk irodalmi emlékeit rendre valamennyien kiemelnék az idők porából!

A századforduló nagyjainak alkotásai az iskolai és népszerűsítő kiadványokból elég könnyen megközelíthetők. Itt tehát helyénvaló, hogy Vajthó László igen jó, tömör, tartalmas Kazinczy-anthológiája kivételével inkább csak kiadatlan s alig hozzáférhető kiadványokat hoz a sorozat, úgymint: Vedres István szegedi földmérő plánját „A Tiszát a Dunával öszvekapcsoló új hajókázható csatornáról“ 1805-ből és Berzsényi Dániel értekezését „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályaink,‘. Berzsényi dolgozata a magyar falu mindig aktuális, ma meg éppen izzó problémáit dobja felszínre. Szembenéz az alapvető kérdéssel: „Van-e földünk terjedelméhez és termékenységéhez képest a mezei szorgalomra megkívántaié elegendő földművelő népünk?“ S nyomban megadja a választ, hogy nincsen! Felelete ma is érvényes, ha „népünk“ alatt a tényleges magyar népet értjük, már pedig ezt kell értenünk, „mert ebben áll a nemzeti erő legfőbb fejele“. Esztelen, bűnös kivándorlás helyett „földművelő népünk minden lehető módon való szaporítását“ ajánlja s kifejti ennek némely módjait. Figyelmeztet a „külföldi gyarmatszállítás“ végzetes következményeire, rámutat a belföldi telepítés lehetőségeire, hangsúlyozza a népművelés szükségességét és feladatait, arcunkba vágja az iparral és kereskedelemmel, általában a gyakorlati pályákkal szemben kitenyészett ostoba előítéleteinket, egyszóval mindazt, ami 1833-ban még csak keserű igazság volt, de ma már kíméletlen számonkérés.

A reformkor irodalmi mozgalmaiba két jellemző kiadvány nyit betekintést. Az egyik a század első felének három vezető folyóiratából

(Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár) ad ügyesen összeállított szemelvényeket, a másik egy eddig ismeretlen irodalomtörténettel lep meg. Horvát Istvánnak, a délibábos történet- és nyelv kutatás buzgó művelőjének irodalomtörténete ez, amelyet „Pauler Tódor 2-ik esztendőbeli bölcselkedő“, a későbbi kultusz-, majd igazságügyminiszter 1832-i jegyzeteiből adott ki Pap Károly debreceni egyetemi tanár. Ez előadásoknak külön érdekessége, hogy Horvát István egykori hallgatói sorába a múlt század számos olyan kiválósága tartozott, mint a fiatal Eötvös, Szalay László, Madách Imre, Vasvári Pál, Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula és mások. A magyar nőnevelés egyik úttörőjének, Raracs Ferencné Takács Évának nevét Imre Sándor professzor előadásai nyomán kezdik ismét megismerni fiataljaink; válogatott munkái között „a leánykák házi neveléséről“, „a házasságban lévő asszonyok kötelességeikről“, sőt „a földművelő nép állapotáról“ is olvashatunk tanulságos és bizonyos tekintetben szintén aktuális „barátságos beszélgetéseket“.

A Madách-centenárium alkalmával — kiadóink jóvoltából — őszinte hiányát éreztük Madách ma már egyáltalán nem kapható műveinek. Ezen a hiányon kívánt részben segíteni a sorozat egyik kötete, amely a költő levelezéséből ad elég gazdag gyűjteményt. Akik az alkalmi szépirodalmi feldolgozásokat annakidején oly mohón olvasták, bizonyára élvezettel lapozzák ezeket a leveleket is; közvetlen betekintést nyerhetnek belőlük a költő életébe és lelkivilágába. Hasonló szempontból ajánlhatjuk sürgős elolvasásra a sorozat másik idevágó darabját: Vachott Sándomé emlékiratait (Rajzok a múltból), amelyek a kortárs közvetlen benyomásai alapján rajzolnak képet a főthi szüretről, a Csapó Ételkének udvarló Petőfiről, az Özvegyi fátylat elvető Szendrey Júliáról és az önkényuralom éveiről. Ezt a kötetet Áprily Lajos szép sorai vezetik be.

A hátralevő kötetek három kiváló esszéírónk kiadatlan tanulmányait hozzák. Greguss Ágost írói arcképeit 29 magyar íróról; Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatait négy kötetben és zenekritikáit egy kötetben; végül Riedl Frigyes egyetemi előadásait Vörösmartyról, Madáchról \$ a századvég irodalmi viszonyairól és legfőbb képviselőiről: Vajdáról, Reviczkyről, Komjáthyról.

A KIADVÁNYSOROZAT SZERKESZTŐJÉNEK ügyességét és kartársai harmonikus együttműködését bizonyítja, hogy közép- és középfokú iskoláink testvéri egyetértésben vesznek részt a közös munkában. Minden iskola megtalálja a hozzá leginkább közeleső író, akihez mint egykori diákjához, tanárjához vagy névadó pátronusához szinte családi szálak fűzik. Valamennyiök közül a budapesti V. kér. Berzsenyi Dániel gimnáziumé a pálma, amelynek diákjai eddig hat kötet kiadását tették lehetővé. De elismerés illeti a többieket is, állami és felekezeti iskolákat egyaránt, lelkes tevékenységükért. Vidékről eddig Baja, Debrecen, Kaposvár, Kecskemét, Sopron, Szeged és Szolnok csatlakozott a nemes mozgalomhoz. Minden tizedik kötet a sorozatot kiállító Egyetemi Nyomda költségén jelenik meg.

Irodalmi kultúránknak s közönségünk jobb tájékozottságának érdekében szeretnők, ha ezek a könyvek mielőbb megszűnnének ritkaságok lenni. És szeretnők, ha művelt magyar közönségünk — amelyet oly sokszor idézünk, de oly kevésszer látunk — ugyanolyan fogékonyságot tanúsítana végre az igazi irodalom iránt, mint amilyen szeretet és odaadás annak munkáit áthatja s szűk baráti körét lelkesíti.

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

Tatarescu nyilatkozata és Pop Valér cselekedetei — A sepsiszentgyörgyi nagygyűlés — A román sajtóvisszhang — A marosvásárhelyi találkozó — Munkácsatlakozások — Az EGE működése — Megélénkül a szervezeti élet — Atrocitások — A választások küszöbén — Szászok és magyarok

A Z IMPÉRIUM VÁLTOZÁS óta talán még sohasem jutott olyan erőteljesen, mint az utóbbi hónapokban, kifejezésre Romániában az a tétel, hogy a kisebbség mindenkor az ország bel- és külpolitikai helyzetének függvénye. A kisebbségi élet rendkívül érzékelhető sikokon vett tudomást arról a küzdelemtől, amely a román politikai életben már hosszú ideje zajlik. A távozóban lévő Tatarescu kormány egyáltalában nem volt hajlandó a kisebbségek ügyeivel törődni, sőt a legbrutálisabb kisebbségellenes politikát folytatta, hogy ezzel kiegyensúlyozza a szélsőjobboldal radikális követeléseit és maga tűnjék fel olyannak, mint aki ezeket a követeléseket felállítja és végrehajtja. Tatarescu nem volt hajlandó résztvenni azokban a tárgyalásokban sem, amelyek Magyarország és a kisantant között indultak meg és megelégedett azzal a stereotip kijelentéssel, hogy Romániában a kisebbségeknek nincsen panaszra okuk és ennél fogva hiányzik a tárgyalások alapja is, miután nem volt hajlandó a népszerűtlenség újabb teherterelést ezáltal magára venni. Csupán Hodzsa csehszlovák miniszterelnök ismételt megnyilatkozásai után kényszerült a román miniszterelnök is a nyilvánosság előtt állástfoglalni, a kisebbségi kérdésben. „Az idő fuvallatától sugalmazva a méltányosságból és igazságosságból eredő törvényeink keretein belül biztosítani akarjuk a kisebbségek szabad fejlődésének minden feltételét, ha azok lojális módon teljesítik a román állammal szembeni kötelezettségeiket. E kötelességük közül első az, hogy az állam összes érdekeit és aspirációit magukévá tegyék és kötelességük, hogy ne akadályozzák meg a román elem megsegítésének munkáját.“

Tatarescu miniszterelnök tehát egyetlen hajszállal sem ment túl az eddig elfoglalt vonalon és megelégedett azzal, hogy a román alkotmányra hivatkozzék a kisebbségekkel kapcsolatban, amely pedig mint ismeretes, nem tartalmazza a kisebbségi szerződés rendelkezéseit, holott annak idején Romániát kötelezték e rendelkezések alaptörvényekül való elismerésére. Ezzel szemben a lojalitást olyan mértékben kívánja kiterjeszteni, ami elfogadás esetén egyenlő a kisebbségek létfeladásával. És ugyanakkor, amikor Tatarescu miniszterelnök az alkotmányosság húrjait pengette Nagyváradon, Pop Valér ipar- és kereskedelemügyi miniszter megírta ismert körlevelét, amely a nemzeti munka biztosítását célzó törvény végrehajtási utasításaként felszólította a vállalatokat, hogy minden munka és alkalmazási kategóriában legalább 75 százalék fajrománt alkalmazzanak. Mint ismeretes, a körlevél ügyében az Országos Magyar Párt vezetősége a Nemzetek Szövetségéhez fordult panasszal, miután hiába próbálkozott a kisebbség ellenes rendelkezéseket a kormánnyal visszavonatni.

Az Országos Magyar Párt szeptember első napjaiban tartott sepsiszentgyörgyi nagygyűlésén világosan jutott kifejezésre a rendkívül súlyossá vált helyzet. „Tizenkilenc év telt el — mondotta beszédében gróf Bethlen György elnök — anélkül, hogy akadt volna egy kormány is, amely komolyan foglalkozott volna a kisebbségi kérdésekkel. A mindenkori kormányok minden cselekedete az elnyomatás jegyében született. A kultúraautómia igényét hangoztató székely népről ki akarják mutatni, hogy román eredetű.

öntudatos bátorsággal be kell vallanunk, hogy a Magyar Párt politikája mindezeideig kevés eredménnyel járt. Békét keresünk az itt élő román néppel, azonban ennek a békének olyan feltételeit szabják meg számunkra, amelyeket senki, akiben a faji önrzetet parányi szikrája él, el nem fogadhat.“ Bethlen György gróf ezután a Magyar Párt szervezeti kérdéseiről beszélt és rámutatott arra, hogy a „Párt, amely nemzeti szövetség jellegével bír, minden erdélyi magyar embertől elvárhatja, hogy teljes odaadással és önzetlenséggel támogassa“. A gyűlésen sorra megvitatásra kerültek az összes aktuális problémák. Feltűnést keltő volt, hogy az előadók sorában igen sok fiatalember szerepelt. A párt vezetésének felfrissítése és utánpótlása e jelek szerint már is jórészt biztosítva van.

A nagygyűlésre meghívták a román sajtó képviselőit is, azzal a szándékkal, hogy a román újságírók a szemüklátára és fülük hallatára történő eseményeket az újságírói etikának megfelelően híven közöljék lapjaikban. Jakabffy Elemér, az Országos Magyar Párt alelnöke a Magyar Kisebbség hasábjain számolt be arról az „eredményről“, amellyel a meghívás járt. A román sajtó képviselői ezúttal is a legpéldátlanabbul durva támadásokat intézték a Magyar Párt ellen és a nagygyűléssel kapcsolatban, államellenességgel, irredentizmussal vádolták meg a párt vezetőit, akiknek szerintük nincs is kapcsolatuk a néphez, hanem csupán a „régii feudális Magyar - ország“ állapotát tartják fenn saját népi közösségükben. A meghívás és annak eredménye újabb bizonyítékul szolgált arranézve, hogy a románsággal való megértés politikája a jelen körülmények között reménytelen.

Ez a felismerés egyre nagyobb tért hódít az erdélyi magyarság körében. A néhány évvel ezelőtt még lelkes „hídverők“ is beszüntették munkájukat, mert látják, hogy a románság túlfűtött mámorában észre sem akarja venni a kisebbségek jogait és életigényét, hanem minden eszközzel a totális állam megvalósítására törekszik és ezzel kapcsolatban a kisebbségek teljes elpusztítását tűzte ki célul maga elé. Ez a felismerés új népi politika gyakorlására készítette az erdélyi magyarság még eddig ingadozó csoportjait is. Az új politika jelszavai: az önállóság és önsegély, a belső munka és a belső megerősödés. A sepsiszentgyörgyi nagygyűlés határozatai kivétel nélkül ebben az irányban jöttek létre és ha fiatalabb lendülettel és talán részletkérdésekben messzebbmenően, de az erdélyi magyar ifjúság marosvásárhelyi találkozója is ugyanezeket a hitelveket szögezte le.

A marosvásárhelyi találkozó elé számosan bizonyos aggodalommal tekintettek, mert kétségkívül joggal attól tartottak, hogy az ifjúság e parlamentjében szélsőséges és nem kívánatos elemek ragadhatják magukhoz a vezérszerepet. Az erdélyi magyar ifjúság azonban el tudta hallgattatni ezeket a hangokat és olyan egységes álláspontot foglalt el, amely Erdély határain túlmutató jelentőségű a magyarság egyetemére nézve. A Hitvallás, amelyben a marosvásárhelyi találkozó rezolúcióit egybefoglalták, bizonyítéka annak, hogy az erdélyi magyar ifjúság szellemisége mélyen gyökerezik a magyar múltban, de ugyanolyan erővel és világossággal ismeri fel a jelen adottságait és a jövő lehetőségeit is. A marosvásárhelyi találkozó egyúttal bebizonyította azt is, — mint azt az erdélyi magyarság vezetői örömmel állapították meg — hogy az erdélyi magyarság kebelében nincsenek nemzedéki ellentétek, ellenben példátlanul erős egységre való törekvés tapasztalható minden téren. A Hitvallás tartalmában azok az ifjúsági csoportok sem találtak kivéttnivalót, akik különben a találkozó lefolyását taktikai szempontból kritizálták.

Igen figyelemreméltó jelensége az erdélyi magyar élet legutóbbi fejleményeinek, hogy a munkásság, amely eddig a szocialista és a különböző román pártokba tömörülve igyekezett anyagi érdekeit és osztályadta jogait

megvédeni, most egyre nagyobb tömegekben csatlakozik a Magyar Párthoz. Tárnyilagosan meg kell állapítani, hogy a csatlakozás első oka a román-ság részéről kifejtett nyomás, amely a nemzetközi szellemű és felfogású munkásságot arra a felismerésre kényszeríti, hogy a nemzetiség nem vethető le és annak minden terhét és áldását a bölcsőtől a sírig viselni kell. A magyar szakszervezeti csoportok Kolozsváron, Szatmáron, Temesváron és egyebütt sorra jelentették be csatlakozásukat a Magyar Párthoz, azzal a kijelentéssel, hogy szakmabeli érdekeiket továbbra is a szakszervezetek segítségével kívánják megvédeni. A gyors egymásutánban következő csatlakozások második oka azonban — ugyancsak köteleo tárgyilagossággal megállapítva — az a fokozott lendületű és eredményeiben egyre gazdagabb munka, amit a Párt és testvérszervezetei a népközösség érdekében kifejtének.

Elsősorban az Erdélyi Gazdasági Egyesület munkássága az, amely a tömegeket magához vonzza. Már más alkalommal is megemlékeztünk arról a kiváló eredményű munkáról, amelyet az egyesület, kiváló elnöke, dr. Szász Pál vezetésével kifejt. Az egyesület lapja valóban az ideális kisgazda szaklapok közé sorolható és a mozgalmi és egyesületi életéről való pontos tájékoztatás mellett állandóan időszerű tanácsokkal szolgál a kisgazdaközönségnek. Az Egyesület a kisgazdák egyesülete lett, ahol azok valóban vezetőszerepet visznek. Az általa rendezett tanfolyamok, kiállítások, a megszerzett piaci lehetőségek és a jelentős kedvezményekkel nyújtott vetőmag, mezőgazdasági gép és tenyészállat segélyek rendkívüli mértékben megkönnyítették az erdélyi magyar kisgazdák munkáját és boldogulását. A tejszövetkezetek, háziipari szövetkezetek, valamint a különböző beszerzési és értékesítési szövetkezetek óriási forgalmat bonyolítanak le és lassanként lüktetővé teszik a hosszú éveken át pangó magyar gazdasági életet.

A magyarság főszervezetei, a Párt, a gazdasági egyesület és az egyházak mellett megélnékült tevékenységet fejtettek ki az utóbbi hónapokban a különböző kisebb egyesületek és a helyi szervezetek is. Így igen figyelemreméltó a szatmári magyar párttagozat októbervégi határozata, amely színpártoló egyesület felállítását mondta ki. Az egyesület a legnagyobb eréllyel lépett fel a szatmári magyar színjátszás érdekében, azonban sajnos eddig a város vezetőségének ellenséges magatartása miatt kevés eredményt tudott elérni. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság irodalmi továbbképző tanfolyamok címén előadásokat tart, amelyek során a magyar nyelv és irodalom alaposabb ismeretére képezik ki azokat az ifjakat, akik az iskolákban e téren nem szerezhettek megfelelő tudást. A határozat meghozatala alkalmával a társaság tagjai megállapították, hogy a marosvásárhelyi gimnáziumban ezidén érettségizett 12 magyar ifjú közül csak egy tudott helyesen magyarul írni. A bánáti református egyházkerület lugosi közgyűlésén a szórványok megmentésével kapcsolatban hoztak érdekes határozati javaslatot. A javaslat szerint a jövőben ideiglenesen meg kell szüntetni a református egyházközségek lelkészválasztási jogát és ezután az egyház vezetősége küldje ki az egyházközségekbe a lelkészeket, hogy így mindenkor megfelelő ember kerüljön megfelelő helyre. Aki Balázs Ferenc „A rög alatt” című könyvét olvasta és azon keresztül átélt a szórványon hivatással dolgozó pap emberfeletti munkájának jelentőségét, az minden bizonnyal értékelni tudja a lugosi javaslatot is. A határozatot kétségkívül befolyásolta Vásárhelyi János erdélyi református püspök nyilatkozata, aki október elején tért vissza óromániai körútjáról, ahol a csángó szórványokat vizsgálta meg. A püspök emelkedett szavai, amelyekkel a nagy román tengerben elszórtan élő magyarokról megemlékezett, minden bizonnyal buzdítóan hatottak elsősorban egyháza papjaira, hogy vállalják a szórványokon való munka mérhetetlen nehézségeit és feladatait.

Szinte magától értetődik, hogy az elmúlt hónapok alatt is egymást követték az atrocitások. Az iskolai beiratások során újból tömegesen fordultak elő a visszaélések, a névrománosítás, az anyakönyvi bejegyzések meghamisítása, és a hideg terror más raffinált eszközeivel akadályozza meg, hogy alkotmány és törvényadta jogánál fogva magyar gyermek magyar iskolába járhasson. A különböző törvényszékeken egymást érték az „irredenta bűnperek“ tárgyalásai, amelyek során nem egy esetben súlyos büntetéseket szabtak ki. A nyelvvizsgák réme is újból felütötte a fejét és többszáz vasúti alkalmazott vesztette kenyerét, vagy került családjától és otthonától elszakítva Dobrudzsába, vagy Bukovinába. A városokban változatlan erővel folyt a kisebbségi munkaerő kiszorítása munkahelyeikről. Szatmáron a város időközi bizottsága törvényellenesen az összes magyar feliratokat és cégtáblákat karhatalommal távolította el. Nagybányán a város vezetősége sorra kidobta lakásaikból a Nagybányai Festők Társasága régi tagjait, köztük nem egy európai nevű festőművészt, hogy helyükbe fiatal románokat ültessen. Az egyik legfeltűnőbb irredenta ítéletet a temesvári katonai törvényszék hozta meg november xz-én Willemin József karmester és 12 tagú zenekara ellen, amely „Tulipán-zenekar“ néven működött az egyik temesvári mulatóban. A zenészek bűne az volt, hogy egyenruháik karjára tulipánt hímeztettek. A bíróság az „irredenta“ izgatás tényét látta fennforogni a tulipánokban és ezért a zenekar tagjait fejenként 2—8000 lei között ingadozó pénzbüntetésre ítélte.

A rendkívül súlyos helyzetben sötétek a jövő kilátásai is. A megindult választási küzdelem azt mutatja, hogy a magyarság ismét teljesen magáramaradt és nagy kérdés, hogy a Maniu vezetése alá került nemzeti parasztpárt uralomrajutása esetén beváltja-e azokat az ígéreteket, amelyeket a kortézia során tett. Az a minden eddigit felülmúló terror és jogfosztás, a kerületek képtelen beosztása, a jelöltek Önkényes letartóztatása, a csendőrb Brutalitások és a korrupt választási rendszer ezer más fortélyja olyan erővel és animozitással nyert alkalmazást a magyarsággal szemben, mint soha eddig. Amikor e sorokat írjuk, a választások még nem zajlottak le, de a praejudikálás szándéka nélkül is megállapítható, hogy az adott körülmények között a választáson elért legkisebb eredményt is rendkívül nagyra kell becsülni.

Ezzel kapcsolatban nem mulasztható el megemlíteni az erdélyi német-ség magatartását sem a magyarokkal szemben. A mérsékelt szászok egyik vezetője, aki jelenleg a Fabrizius-csoport szellemi irányítója, nyilatkozott a Független Újság munkatársa előtt a magyarokkal való együttműködés problémájáról. A szász népvezér kijelentette, hogy mindaddig, amíg a magyarországi német-ség olyan elbánásban részesül, amely igényeinek nem felel meg, nem lehet szó arról, hogy az erdélyi szász-ság kezettfogjon az erdélyi magyarsággal. Nem áll módunkban ellenőrizni, hogy milyen információkat kap a német népvezér a magyarországi német-ség sorsáról, azonban leszögezhetjük, hogy a magyarországi német-ség „legszélsőségesebb vezetői“ is elismerik, hogy népük gazdaságikig elnyomva nincsen, megvannak adva számára a társadalmi felemelkedés lehetőségei és esetleges panaszai olyan természetűek, amelyek bizonyos oldalról egyformán érintik a magyar polgárságot is, úgyhogy azok jellegüknél fogva nem nevezhetők kisebbségi sérelemnek. Arról, hogy mennyiben dolgoznak a német kisebbség részéről egyenesen a magyarság ellen Romániában, most nem beszélünk.

ZATHURECZKY GYULA

KIK ÉS MIÉRT HARCOLTAK BUDAVÁR ALATT 1686-BAN?

AKORSZERŰ TÖRTÉNETÍRÁS legkomolyabb feladata és egyben legszebb eredménye az, hogy a régmúlt eseményeket nem a világháború előtti egyoldalú, illúziókkal telt, politikai színezetű és célzatú történet szemlélet szerint nézi és ismer-teti, hanem a valóságot sokkal jobban megközelítő, hűvös tárgyilagos-sággal és az igazságkeresés pártatlanságra törekvő eszközeivel. Erre a módszerre nemcsak azért van szükségünk, hogy megszabadítsuk a magyar történetírást a hamis és ingatag alapokon nyugvó felületes szövegektől és az olvasóközönséget a tudatos vagy jóhiszemű történeti tévedésektől és ferdítésektől, hanem főleg azért is, hogy az igazság fegyvereibe öltözve felvértezzük magunkat minden olyan, külföldről jövő helytelen vagy célzatos történeti megvilágítás ellen, amely a magyarországi hadtörténeti eseményeket útólagosan konstruált eszmék vagy gondolatok szolgálatába szeretné állítani saját céljai érdekében. Azok a hangok, amelyek Budavár visszavételének ünnepeivel kapcsolatban a külföldi sajtóból felénk hangzottak, igen alkalmasak arra, hogy meggyőződjünk ennek a megfigyelésnek igazságáról.

A múlt év szeptember 2-án ünnepeltük annak a dicsőséges nap-nak 250-ik fordulóját, amelyen Buda hosszú, keserves török rabság után visszakerült a kereszténység birtokába. Ezzel a jelentős hadiese-ménnyel kezdődött a török uralom pusztulása Magyarországon. A következő évtizedekben hazánk hódolt területe fokozatosan szabadult fel a félhold uralma alól. A felszabadítás művét Savoyai Jenő herceg hadvezéri genialitásával vezetett háborúi fejezték be, amelyek vissza-szerezték Magyarország területi integritását. A felszabadítás ünne-péseivel kapcsolatban igen sok érdekes és valóban értékes szakmunka, értekezés jelent meg, mind a belföldi, mind a külföldi — főleg osztrák és német — sajtóban. Majdnem minden közleményben foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy voltaképpen kinek az érdeme az, hogy Budavára felszabadult? Részletes adatokat olvashattunk arról, hogy Európának milyen nemzetiségű csapatai vérezték Buda falai alatt, de arról is, hogy milyen ideális vagy reális célok lebegtek e hadjáratban résztvett különféle nemzetiségű csapatok államfőinek, fővezéreinek szemei előtt, amikor hadrakelt seregük e részeit magyar földre, a törökök kiűzésére küldték. A külföldi eredetű értekezések legtöbbször csodálkozással kellett azt megállapítanunk, hogy azok írói az 1686-ik év eseményeit, annak a nagy világháborúnak keletkezését, céljait, — mai szemükkel

akarják meglátni és a nem magyar csapatkontingensek szerepét a történeti valóságtól többé-kevésbé elkanyarodva, *mai* politikai vagy világnézeti elgondolásaik szemszögéből ítélték meg.

Megpróbálom alábbi fejtegetéseim során megvilágítani ezeket a kérdéseket és igyekszem az ostromot előkészítő tárgyalások történetét nem a jelenlegi világnézeti kérdések visszatekintő pillantásaival szemlélni, hanem az akkori kor eseményeibe visszahelyezve megítélni. Ezért fogok főleg külföldi forrásokra hivatkozni, hogy azoknak állításait boncolgassam s ezzel saját fegyverüket fordítsam vissza reájuk.

KÖZÉPEURÓPA HELYZETE a XVII. század közepe után a válság tetőpontja felé közeledett. I. Lipót császár nagy német birodalmát két oldalról fenyegette veszély. Keleten a török terjeszkedése, nyugaton XIV. Lajos francia királynak európai hegemoniáért folytatott küzdelme. A török uralom pusztításait és a török veszély nagyságát szükségtelen részletesebben leírnom. A három részre szakadt Magyarország maga erejéből nem volt képes a török igát lerázni. Nem volt magyar nemzeti hadseregünk és — bár annak a kornak legnagyobb magyarja Zrínyi Miklós gróf, a szigetvári hős dédunokája, lankadatlan eréllyel fáradozott azon, hogy kinyissa Lipót császár tanácsosainak szemét és megértesse velük azt, hogy a török megmaradása nemcsak Magyarország, hanem az egész nyugati kereszténység vesztét jelenti, — nem hallgattak rá. A bécsi és a regensburgi tanácskozásoknál a magyar rendek nem jutottak szóhoz. Hiába sürgette Zrínyi egy magyar hadsereg felállítását, amellyel véleménye szerint a törököt végleg kiűzhették volna Magyarországról, a bécsi udvar örökletes bizalmatlansága minden nemzeti megmozdulás ellen lehetetlenné tette ennek a tervnek megvalósítását. A törökök nyugodtan ültek Magyarországon, Nyugat-Európa kapujában, a bécsi kormány erélyesebb közbelépésre nem volt kapható, mert keleten békét akart. Hazánk nagy szerencséje az volt, hogy az ozmán állam akkor már a katonai és állami hanyatlás lejtőjén csúszott lefelé, amikor I. Lipót nehéz elhatározások előtt állott. A törökök utolsó támadó lendülete megtört 1683-ban Bécs alatt, az onnan Magyarország felé visszaözlő török hadak újabb támadó hadjáratra már nem voltak alkalmasak. Eddig a török volt a támadó fél, azután már csak védelemre szorítkozhatott, — a támadás hadműveleti előnye a keresztény nagyhatalmak kezébe került. A török háború ettől kezdve az egész nyugateurópai kereszténység közös, egységes támadó hadjáratává alakult át.¹ A jövő harcok színtere sajnos, természetesen ismét csak Magyarország sokat szenvedett földje lehetett, de az a haderő, amelyet a császár, főképpen XI. Ince pápának és Buonvisi, bécsi pápai nunciusnak ösztökélésére összegyűjtött, — Európának úgyszólván valamennyi országából származott.

Lipót nehéz feladat előtt állott. A XIV. Lajos részéről, nyugat felől közeledő veszély tudatában nem fordulhatott teljes erővel a német birodalom keleti ellensége felé. Lajos király a nymwegi békében kapott területnagybodás után 1681-ben váratlanul Strassburg városát is

¹ Rudolf Kiszling: Die Eroberung von Ofen 1686. Militärwissenschaftliche Mitteilungen, Wien. 1936. 587. 1.

magához ragadta, sőt még újabb területekre is igényt tartott.¹ Lipót császár szorult helyzetében kénytelen volt tehát néhány német fejedelmet rábírní arra, — természetesen nem csekély áldozatok árán — hogy vele szövetségbe, egységesen lépjenek fel XIV. Lajos hatalmi politikája ellen. Ezzel szemben a francia királynak is sikerült néhány német fejedelemséget megnyerni terveinek. Lipót császár és udvara ilyen körülmények között a nyugati veszedelmet súlyosabbnak tartotta, mint a keletit s ezért elmulasztotta a törökök ellen előbb-utóbb elkerülhetetlen háború alapos előkészítését. Magyarország sorsa nem fájt neki, igyekezett tehát a törökkel valamiféle félig békés, félig fegyveres egyensúlyhelyzetet fenntartani, hogy nyugat felé szabad keze lehessen. XI. Ince pápa, Bounvisi nuncius és Marco d'Aviano kapucinus páter érdeme az, hogy meggyőzték a császárt és környezetét a törökök kiűzésének feltétlen szükségességéről s megértették vele azt, hogy vallásának parancsa és hatalmi politikájának érdeke egyaránt megköveteli tőle a török elleni szent háború sürgős megindítását. 1684 óta kezdett Lipót megbarátkozni ezzel a gondolattal és kezdte meg a nagy kereszties hadjárat előkészítését. Hadseregét és a magyarországi végvárakban és városokban a törökökkel küzködő magyar miliciát e feladatok megoldására nem tartotta elég erősnek.² Külföldi diplomatáinak a feladata volt tehát megnyerni minél több birodalmi fejedelmet e háborúban való részvételre. A politika, különösen a háborús politika, sohasem volt s abban az időben legkevésbé, — az önzetlenség és őszinteség ragyogó színjátéka. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a német fejedelmek sem küldték csapataikat tisztán a kereszties háború eszméi fényétől elkápráztatva, minden ellenszolgáltatás nélkül, a magyar-török harctérre, hanem közreműködésüknek nagy árat szabtak. Lipótnak nemcsak arra kellett magát köteleznie, hogy e zsoldos csapatokat a háború tartamára fizeti és ellátja, hanem más tekintetben is kellett neki e fejedelmeket kárpótolni. A velük kötött rendkívül érdekes szerződések részletes ismertetése nem fér e rövid tanulmány keretei közé.

A háború kitörésének előjátéka a „Szentszövetség“ létrejötte volt, amelyet a császár, Sobieski János lengyel király és a velencei köztársaság 1684-ben kötöttek. Ezzel a szövetséggel szemben és ilyen, kifejezetten keresztény hadjárat küszöbén, lehetetlen lett volna XIV. Lajosnak, a „legkeresztényibb királynak“ megghiúsítani a keleti háborút, a Habsburg-ház és a német-római birodalom nyugat felől való megtámadásával. Másrészt viszont eddigi barátait, a törököket, ilyen keresztény mozgalom ellen mégsem illett volna támogatni, ezért a regensburgi békében (1684 augusztus 15-én) megígérte azt, hogy az elkövetkező küzdelemben semleges marad.

Lipót tehát most már nyugodtan megkezdhette készülődését a török háborúra, ami azért is könnyebb lett, mert 1685 végén sikerült neki végre a brandenburgi választófejedelmet is ügyének megnyerni és elhódítani XIV. Lajos oldala mellől. A Budavár visszafoglalására

¹ Dr. Gerhard Oestreich: Die Eroberung Ofens. Zur Erinnerung an den 2. September 1686. Wissen und Wehr. IX. füzet. Berlin 1936. évf. 554. 1.

² Homan—Szekfü: Magyar Történet. Újabb kiadás. IV. k., III. feje.

megindított felszabadító hadjárat ilymódon európai jelentőségre emelkedett.¹ Nemcsupán azért, mert a pápa ezt a hadjáratot általános nagy keresztény háborúnak minősítette és annak megindítását Lipót császár hitvédő kötelezettségévé tette, hanem főképpen azért, mert Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emánuel bajor választófejedelem parancsa alatt, közel 90.000 harcosból álló sereg gyülekezett Európa minden országából. E sereg részletes tagozódását most már pontosan tudjuk. Az adatokat a bécsi Kriegersarchiv 1685—86. évi iratai őrzik, azonfelül pedig Budapesten, m. kir. Hadüvéltárunk birtokában van az a rendkívül értékes eredetű „Operations; oumal“, amelyet a várát ostromló sereg főhadiszállásán szerkesztettek s amelynek több fejezete a Lotharingiai herceg kezeírása.² Ezeknek az adatoknak figyelmes tanulmányozásából az ostromló sereg, mely hivatalosan a „Kaiserlich und alliirte Reichs Truppen“ néven szerepel, származását illetően három nagy csoportra osztható.

A sereg zömét és számban legerősebb részét a császár örökös országaiból származó kontingens alkotta. Túlnyomó részben német nemzetiségű csapatok, sok más egyéb nemzetiségű keverékkel (csehek, egyéb szláv törzsek, horvátok, vallonok stb.). Számban ennél kevesebb, de még mindig tekintélyes kontingens volt a német fejedelemségektől küldött segédcapatok összessége. A harmadik, számban legkisebb csoportba sorolhatjuk a magyar eredetű csapatokat, melyek egyrészt mint nemzeti felkelés (Nationalmiliz) önálló kötelékekben szerepeltek, másrészt pedig a császári sereg ezredében mint zsoldos katonák szolgáltak.

A Lotharingiai herceg ostromló serege nem egy tömegben és egy időben érkezett Buda alá. A főszereg 1686 június elején vonult Esztergomon át, a Duna jobb partján, Buda felé. Ebben volt 24.000 császári katona (a Lipót császár örökös tartományaiból származó katonaságot a rövidség okából fejtegetésemben így nevezem), 8200 brandenburgi, 4000 sváb, 1500 frank és 1300 svéd zsoldos. A bajor választófejedelem serege ebben az időben még a Duna balpartján táborozott s június 17-én még csak lovasságát küldte előre. Ennek sikerült a törököket Pestről Budára átkergetni. A bajor sereg később azután szintén átkelt a Dunán és a balparton csak néhány császári lovas és néhány magyar huszárcsapat maradt. A bajor sereg 21.000 emberből állott, ebben azonban csak 8000 bajor és 4700 szász zsoldos volt, a többi a császári sereg német ezredéből került oda.

Buda ostroma június 21-ik és 24-ik napjai között kezdődött és szeptember 2-ig tartott. Ez alatt az idő alatt érkeztek a magyar segédcapatok, közöttük Esterházy János gróf győri vicekapitány serege. Az ostrom utolsó napjaiban jött az Erdélyből felrendelt hadtest gróf Scherffenberg tábornok alatt (10.900 ember).

A német fejedelemségekből Buda ostromában való részvételre a Lotharingiai herceg táborába érkezett végeredményben összesen 24.400 német katona. A császári seregben szolgáló német nemzetiségű

¹ Franz Kronés: Handbuch der Geschichte Österreichs. (Berlin 1878). III. k., 661. l.

² Kiszling: Beilage II, zum Aufsatz „Die Eroberung von Ofen“ 1686. A m. kir. Hadüvéltárban fekszenek a török iratok, 1686—13—3. sz. alatt.

katonák (osztrákok, tiroliak, stájerok stb.) pontos számát megállapítani nagyon nehéz. Az előbb említett adatokból készült táblázatokból az tűnik ki, hogy a főereg császári katonaságában kereken 14.000 német nemzetiségű katona volt. A bajor hadtestet (21.000 ember) teljesen német eredetűnek mondhatjuk. Gróf Scherffenberg Erdélyből jött seregében csak 5500 volt német származású, a többi cseh, lengyel, kevés magyar.

Azoknak a magyaroknak számát, akik Buda ostromának közvetlenül, vagy az ostromot biztosító külső portyázásokban közvetve, résztvettek, legújabb kiváló történeti munkáink,¹ az előbb említett Kriegsarchivbeli és magyar Hadilevéltári eredeti iratok figyelembevételével 14.000—15.000 harcosban állapítják meg. Az elmondottakból tehát az következik, hogy Budavár visszavételében összesen kb. 60.000 német, 14.000—15.000 magyar és 16.000 más nemzetiségű (főleg szláv és svéd) harcos vett részt. E tarka néprajzi kép kiegészítésére még meg kell azt is említenem, hogy a felsorolt nemzetiségeken kívül sok más, idegen tiszt és katona is sereglett Lotharingiai Károly zászlaja alá. Ezeket vagy fanatikus keresztény buzgalom, vagy harcvágy, de bizonyára nem utolsó sorban, a zsákmányban való osztozkodás reménye hozta messze földről hazánkba. Buda falai alatt sok spanyol katona, olasz, angol, skót előkelő tiszt, barcelonai mesterember és az akkori harctereket bejárt más nemzetiségű kalandor is küzdött és vérzett.

HA ENNEK A TÖRÖK HÁBORÚNAK — amely Budavár visszafoglalásával végződött — fejlődéstörténetét figyelemmel kísérjük, akkor kétségtelenül megállapíthatjuk azt, hogy Európa valamennyi nemzete között, közvetlenül Magyarország élvezte legnagyobb mértékben és legközvetlenebbül a keresztény fegyverek győzelmének hatását. Ez a magyarázata annak, hogy felületes külföldi szemlélők erről a hadjáratról azt hihetik, hogy a háború elsősorban magyar érdekekért folyt. Ebből pedig az következik, hogy az ostromban résztvevő sereg német nemzetiségű katonasága, — amely, mint megállapítottuk, az ostromló sereg zömét és legerősebb kontingensét alkotta — Buda falain magyar célokért, magyar ügy szolgálatában ontotta vérének és áldozta legjobbjait a becsület mezején. A múlt évi visszafoglalási ünnepekkel kapcsolatban ismételtén olvastuk — főleg német eredetű értekezésekben — ezt a nézetet és többek közt azt is, hogy a németek győzelme megnyitotta az utat olyan terület későbbi békés megtelepedésére, amelyen át német emberek sokasága és német kultúra kerülhetett Európa délkeleti vidékeire. E megállapítás szerint tehát a Budavár felszabadításában való közreműködés — német befogás szerint — jogos alapja a mai német „Südostraum“-politikának.²

Vizsgáljuk közelebbről ennek az álláspontnak valódi értékét. Ezt legjobban úgy tehetjük, ha keressük azt, hogy milyen módon

¹ Hóman—Szekfü: IV. k., 212. 1. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban (Budavár 1686) II. kiadás, átdolgozta: Wellmann Imre (1936. Budapest), II. fejezet, 114. 1.

² Wissen und Wehr, i. h. 564. 1.

kerültek a német nemzetiségű csapatok Buda alá, milyen körülmények között és feltételek mellett küldték azokat fejedelmek Lipót megsegítésére? De azt is meg kell vizsgálnunk, hogy milyen ideális vagy reális célok lebegtek Lipót császár, a német fejedelmek, végül a magyar vezérek és csapatok szemei előtt, amikor hűséges fegyverbarátságban, minden nagyobb súrlódás nélkül, közösen tudták előkészíteni és győzelmesen végrehajtani Budavár visszavételét?

Fejtegetéseimben ismét csak az ostromló sereg előbb említett, nemzetiségi és származási szempontok szerinti hármias csoportosításából indulok ki. Ez a csoportosítás magától adódik, nemcsak nemzeti-ségi alapon, hanem a német-római birodalom, a: „römisches Reich deutscher Nation“ akkori helyzetéből és összetételéből. I. Lipót mint német császár és egyúttal Magyarország királya, olyan háborúban, amelyet a németbirodalmi érdekekért és ennek keretében Magyarország helyzetének megkönnyítéséért kellett viselnie, csupán örökös tartományainak és a magyaroknak részvételére számíthatott, mert felségjoga és — hogy egy ma használatos kifejezéssel éljek — legfőbb hadúri joga, birodalmának csakis e részeire terjedhetett ki. Örökös tartományaiából toboroztatta össze azokat az ezredeket, amelyek mint császári sereg jelentek meg a harctéren. Magyarország véderő rendszere egészen különleges volt. Azzal sem a császár, sem tanácsosai nem foglalkoztak eléggé és nem igyekeztek a magyar nemzet harc-készségét kellően támogatni és felhasználni a török ellen, pedig ennek kiűzésére, mint kifejezetten magyar nemzeti ügyre, a magyar rendek és a nemzet összessége szívesen felkészült volna, ha a császár és haditanácsosai lehetővé teszik egy magyar nemzeti hadseregnek, — Zrínyi Miklósnak elgondolása szerinti — felállítását. De az örökös bécsi bizalmatlanság nem merte a magyar nemzetet felfegyverezni még a török ellen sem, mert félt egy fegyveres nemzeti felkelés árnyékától. Lipót helyzetét és személyes magatartását ebben az esetben kitűnően jellemzi egy legújabbkori osztrák történetíró, amikor azt mondja, hogy: „Lipót sohasem tekintette magát elsősorban Magyarország gondviselőjének. A külpolitikát és hadviselést akkor nem a birodalmi tanács, hanem az ő szűkebb körű tanácsa irányította. E tanácsosai szemében Magyarország nagyon távol feküdt Közép-Európa eseményeitől, ép úgy, mint egy folyónak holt ága, amely csak akkor kerül a nagy folyam sodrába, ha annak árja megdagad“.¹

A bécsi udvar sohasem akarta megengedni azt, hogy a magyar katonaság a császári katonaság mellé rendelve, annak szilárdabb keretei szerint megszervezve jelenhessék meg a hadtörténet színpadán, mint állandó, hivatásos hadsereg. A magyar nemzet tehát csak milíciákat, felkelő seregeket állíthatott talpra, amelyeknek kiképzése, harcértéke, felszerelése és fegyelme természetesen sohasem érhetette el a reguláris császári ezredek színvonalát. Ez az oka annak is, hogy Budavár visszavételében magasabbrangú, és döntő befolyású magyar tábornokok nevével sem a Lotharingiai herceg környezetében, sem a csapatok élén nem találkozunk. Batthyány, Esterházy, Pálffy grófok és más

¹ Dr. Reinhold Lorenz: Türkenjahr 1683. (Wien—Leipzig. 1934.) 62. 1.

jeles magyar katonák a vár vívásában vitézül harcoltak kisebb-nagyobb csapataik élén, de főbb vezetői szóhoz nem jutottak. A magyar csapatok csekély létszámával szemben tehát Lipót seregének számban is túlnyomó részét a német római birodalomhoz tartozó örökös tartományok császári katonasága alkotta. Ez a katonaság mint hivatásos, nem meggyőződésből, hazafias lelkesedésből, hanem zsoldért, hadidicsőségért harcoló haderő, Európa minden hadszínterén egyforma vitézséggel és ügyességgel küzdött. Azt haditapasztalatokban bővelkedő vezérei a császár parancsára bármilyen hadszíntérre elvezethették, mert ennek a seregnek egészen mindegy volt az, hogy nyugaton a franciák, vagy keleten a törökök ellen kell-e hadbaszállni.

Az ostromban résztvevett magyar csapatok harcokésztségét egészen más rigók feszítették. Nekik Budavár visszafoglalása valóban létérdekük volt, a hazafias és keresztény felbuzduláson felül még megmaradásukért, elnyomorodott állapotukon való felemelkedésükért vívott, elkeseredett küzdelem. Ezek a szegény hajdúk, huszárok szível-lellekkel csupán önmagukért, tehát összességükben a magyar felszabadításért küzdöttek. Hogy ezt milyen mértékben, milyen lelkesedéssel és haláltmegvető hősiességgel tették, azt felesleges még külön, nyomatékosan hangsúlyozni. Magyar történettudósaink nagy mesterének, Károlyi Árpádnak, Budavár visszavívásáról 1886-ban kiadott és a múlt évben újból átdolgozott hatalmas könyvében erről sokat olvashatunk.¹ Ezt egyébként a külföldi szakirodalom is elismeri: „Valóságos csodákat mesélnek a magyarok vitézségéről“ — írja egy újabbkori osztrák historikus — „akik itt, hazájuk imádott földjén, az oroszán bátorságával harcoló Petneházy huszárezredes alatt valóságos csodákat hajtottak végre.“² De nemcsak Petneházy nevét ismerjük e harcok történetéből. Ott volt gróf Esterházy János, a vitéz győri vicekapitány, ott volt Barkéczy Ferenc, Gombos Imre, Koháry István, Csáky László és Sámuel, báró Károlyi István, Jászai Kis Balázs, Deák Ferenc, Horváth János, Tunyogy Sámuel, Semsey András, Zsigmond és János, Sennyey István, Bagossy László, Kovács András, Ragályi János, Berthóty István. Az Esterházyak közül Jánoson kívül még Zsigmond, Mihály és Farkas, aki Buda alatt el is esett, Babocsay Ferenc, Zichy Imre, gróf Batthyány Ádám, a fiatal Bercsényi Miklós, Bottyán János, Miskey István, Fiáth János, mind kiváló katonák, akik közül igen soknak nevével később Rákóczi seregében találkozunk. A felkelő nemesek soraiban látjuk gróf Kéry Ferencet, Ottlyk Györgyöt, két Motesiczkyt, Baranyay Gáspárt, négy Pálffy, úgymint János Károly altábornagyot, Ferencet, Miklóst (a későbbi nádort) és Jánost (a későbbi híres tábornagyot és nádort). Ez a névsor korántsem teljes, csak néhány nevet ragadtam ki annak jellemzéséül, hogy a nemzet főnemesi és nemesi rendjének tagjai az ország minden részéből egy értelemmel, egyforma lelkesedéssel harcoltak ebben a felszabadító háborúban. Annak a sokezer derék magyarnak, akik e tisztek vezetésével hősiességgel küzdtek Buda visszafoglalásáért, még a nevét sem tudjuk,

¹ Károlyi—Wellmann: II. fejezet. Hóman—Szekfü: IV. k., III. fejezet.

² Dr. Reinhold Lorenz: Ofens Befreiung in der deutschen Geschichte. Berlin, 1936. 28. 1.

csak azt az egyet állíthatjuk nyugodt lelkiismerettel, hogy e nagy végső küzdelemben a magyar nemzet színe-java harcolt az árkokban, a falakon és a várat környező mezőkön. A magyar felszabadítás gondolatának lánglelkű apostola, Zrínyi Miklós gróf, már 20 év óta pihente örök álmát, de lelke, szelleme tovább élt volt katonáinak szívében. Az ő lankadatlan fáradozásának köszönhetjük azt, hogy az akkori magyarságot sem a bécsi udvar közönyössége, sem a török elnyomatás nem tudta elpusztítani, vagy tehetetlen, részvétlen és fásult emberek siralmas maradékává nyomorítani. Azok a hajdúk, akik a falakra hágtak, azok a huszárok, akik a Duna partjain viaskodtak, Zrínyi - lélekkel szívében küzdöttek megmaradásukért, hazájuk felszabadításáért.

Az ostrom lefolyása alatt mindenütt találkozunk a hadvezéri jelentésekben a magyar csapatokkal. Tevékenyebb részt vettek a Dunamenti városokból hajón szállított élelmiszerek védelmezésében, az ostromsáncok ásásában. Közben még arra is ráérttek, hogy a Buda felmentésére közeledő török seregekkel a vártól távolabb, Eger, Veszprém környékén verekedjenek. A júliusvégi első, kudarcra végződő, ostromban eörményesi Fiáth János, a győri vitéz hajdi k őrnagya volt az első, aki 600 hajdi ja élén elérte az árkok felső vonalát. Ugyancsak Fiáth vitézkedett másnap, amikor a vár Duna felé eső részén a várfalak romjaiban leselkedő janicsár csapatra vetette magát hajdiival és azt széjjelverte. Az ostrom kezdete előtt a Lotharingiai herceg magyar hajdúkat osztott a rohamozó csapatok élére, mert erre a nehéz feladatra az ügyességükről és bátorságukról ismert magyarokat tartotta a legalkalmasabbaknak. Ezek voltak tehát a réstörő csapatok, amelyek megnyitották az utat a németek hősi támadásai előtt. Ugyancsak a vitéz győri hajdúk egyik ismeretlen hőse, egyik zászlótartója tűzte ki e támadásnál az első keresztény lobogót a vár falaira. Esterházy János győri vicekapitány érdeme egy kitűnően megtervezett és magyar hajdúkkal végrehajtott megtévesztő roham megrendezése, amellyel magukra vonták a török védősereg főerejét. Schmettau gróf porosz tábornok írta az ostrom alatt egyik jelentésében azt, hogy a gróf Barkóczy Ferenc keze alatt harcoló magyarság a legtöbbet ér az egész keresztény seregben. Esterházy János hajdúi az ostrom közben csakjakkáról harcolva könnyítették meg a rohamosztagok előrejutását.¹

E rövid vázlatos összeállításból is meggyőződhetünk arról, hogy a keresztény nagy ostromló sereg magyar csapatai milyen szerephez jutottak és milyen részt vettek a vár felszabadításában, tehát milyen rész illeti meg őket a dicsőségből. Ezzel korántsem állítjuk azt, hogy a keresztény sereg többi részei, különösen a németek nem harcoltak volna ugyanilyen vitézséggel és eredménnyel, csak azt hangsúlyozzuk, hogy a magyar csapatok szerepét lekicsinyelni vagy egy célzatos történetírás kedvéért elhallgatni — olyan történethamisítás, amit nem hagyhatunk szó nélkül.

A harmadik csapatkontingens, melynek nevéhez fűződik—katonai szemszögből kétségteljesen jogosan és igazságosan — a visszafoglalás legnagyobb érdeme, a német fejedelmektől ideküldött segédcsoport volt.

¹ Károlyi—Weltmann: 296—298. 1.

Hallottuk azt, hogy Lipót császár e segítség nélkül sohasem tudta volna, csupán maga erejére támaszkodva, Budát visszafoglalni. Hogy a német fejedelmek segítségének megszerzése nem volt könnyű feladat, azt az a sok tárgyalás bizonyítja, amelyet Lipót külföldi diplomatai német fejedelmi udvarokkal nyíltan és titokban folytattak.¹ ígéretekkel, engedményekkel, ellenszolgáltatások felajánlásával kellett e fejedelmek hajlandóságát megnyerni. A szászokkal, frankokkal való tárgyalások könnyen mentek. Nehezebb volt a bajorok — legnehezebb pedig a brandenburgiak segítségének biztosítása. Miksa bajor választófejedelem, aki az elő'bbi évek török háborúiban már mint seregvezér kitűnt, az 1685-ben a törökök felett aratott győzelmeire hivatkozva, eléggé súlyos feltételeket szabott, úgyhogy a tárgyalások soká elhúzódtak és a végső megállapodás, a „Subsidienvvertrag“, csakis az év utolsó napjaiban jöhetett létre. A bajor választó, aki egyébként elég súlyos anyagi kötelezettségeket is vállalt, még hadisikerekre és hadi tapasztalatokra is hivatkozhatott, a tárgyalások folyamán tehát ragaszkodott ahhoz, hogy az 1686-ban megindítandó hadjárat alatt mint önálló hadvezér működhessék. A császár kénytelen volt e feltételét is teljesíteni, ami a hadműveletek előkészítésében, főképpen pedig Buda ostroma alatt, többször adott okot politikai súrlódásokra és nézeteltérésekre Miksa és a fővezérül kijelölt Lotharingiai herceg között.²

A legnehezebb feladat volt a brandenburgi választófejedelem segítségének megnyerése, aki nehezen tudta magát kiszabadítani XIV. Lajos francia király befolyása alól. Politikájának változása csak 1685 vége felé következett be.³ Frigyes Vilmos, a brandenburgi nagy választófejedelem, Lipót diplomataival való tárgyalása közben sokáig mereven ragaszkodott ahhoz, hogy továbbra is fenntarthassa barátságos viszonyát Franciaországgal, ami az adott esetben nem jelenthetett mást, mint azt, hogy elzárkózik a magyarországi török háborúban való részvétel elől.⁴ Báró Frydag — Lipót berlini követe — 1685 elejétől kezdve állandóan Berlinben tartózkodott és ügyes diplomáciai fogással használta fel azt az ellenszenvet, amely — a német népben a hugenották kegyetlen üldözése miatt már 1683 óta — a franciák ellen megnyilvánult, arra, hogy a szakadékok a párizsi és a brandenburgi udvarok között kimélyítse. 1686 január 4-én sikerült neki szerződést kötni, amelyben Brandenburg lemondott Szilézia birtokára támasztott igényeiről, de kárpótlásul megkapta egy nagy terület, a Schwiebus-i tartomány feletti fennhatóságot. Frigyes Vilmos április 27-én Krossen mellett búcsúztatta el a Magyarországra induló segédcsapatot. Ennél az ünnepélyes csapatszemlénél Frydag is jelen volt és mint fultanu jegyezte fel a császár búcsúbeszédének fontosabb részeit. E beszédben hiába keresünk olyan kijelentést, amellyel a mai történetírás német művelői be tudnák bizonyítani azt, hogy ez a segédcsapat valóban a németek keleti területi terjeszkedésének gondolatával, ígéretével, vagy egyenes parancsával szállt volna hadba. Frigyes Vilmos csupán annyit mondott az expedíció céljáról, hogy katonáit: „ő Csá-

¹ Krones: 661—662. 1. Lorenz: Türken)ahr. 1—35. 1.

² Lorenz: Ofens Befreiung. 12. 1.

³ Krones: i. h. 662. 1.

⁴ Lorenz: Türkenjahr. 139. 1.

szári Felségének megsegítésére, az ősi ellenség elleni harcba küldi magyar földre.“ Annál érdekesebb azonban a Frydaggal kötött szerződés néhány más pontja. A brandenburgiak például kikötötték azt, hogy abban a zsákmányban, amit ők szereznek, senki más ne osztozhassék. Hogy pedig Frigyes Vilmos nem kényen adta németjeit a császár szolgálatába, kitűnik a szerződésben kikötött ama feltételéből, hogy joga van a brandenburgi csapatot bármely pillanatban visszarendelni Magyarországból, ha Brandenburgot más oldalról fenyegetné veszély.¹

Valószínűleg a török udvarból jövő hírek és a török hadak készülődésének előjelei voltak végül az okai annak, hogy 1686 elején már minden, a segítségre felkért német fejedelem szint vallott és csatlakozott a nagy kereszties hadjáratához. Nem utolsó sorban az a megfontolás is siettette a német fejedelmek csatlakozását, hogy saját érdeküket védik, ha a törököt Magyarországból kiűzni induló sereggel vonulnak kelet felé, mert ezáltal elhárítják a török veszedelmet saját feléjük, tehát Magyarországon is közvetve országaik, tartományaik biztonságáért fognak hadakozni.²

Az is természetes, hogy a kitűnő, hivatásos német zsoldos katonaságot, amelynek lételeme a harc, a háború volt, vonzotta ez a török hadjárat, hiszen a magyarországi hadszíntér állandó harcaival Európának akkor legérdekesebb területe volt. Itt lehetett legalaposabban megismerni a háborús életet, megtanulni a hadművészet és hadviselés minden módját. Így kell értelmeznünk egy francia történetírónak erről a háborúról írt megjegyzését, amely így hangzik: „A Lotharingiai herceg külföldről sok segítséget kapott, amelyet ez alkalommal jóformán egész Németország küldött neki a győzelem dicsőségének reményében.“³

ILYEN ELŐZMÉNYEK UTÁN lépett a hadtörténet színpadára az a hatalmas sereg, amely Németországnak valamennyi tartományából szegődött Lipót császár zsoldjába, hogy magyar földön a német-római birodalom hatalmi politikájának eszközeként mérje össze fegyvereit a törökkel. Ezek a német ezredek bámulatos vitézséggel harcoltak, derék katonák voltak, akik becsülettel éltek és haltak. Megvagyunk azonban győződve arról, hogy — mint hivatásos katonaság — ugyanilyen vitézséggel, ugyanilyen kitartással harcoltak volna akkor is, ha a császár akarata őket nem a török ellen vezeti Európa keleti vidékeire, hanem dinasztijának más ellenségei ellen nyugaton, északon vagy délen veti harcba.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk azt, hogy a Budavár dicsőséges visszafoglalásával végződő 1686-ik évi hadjárat szellemi kezdeményezője és mindvégig serkentője, XI. Ince pápa és bécsi

¹ Curt Jany: Geschichte der kgl. Preussischen Armee. I. k., 291.1. Károlyi—Wellmann: 47. 1.

² Freiherr Philipp Röder v. Diersburg: Ludwig Wilhelm von Baden. Feldzüge wider die Türken. Carlsruhe, 1839. I. k., 18. 1.

³ Albert Lefáivre; Les Magyars pendant la Domination Ottomane en Hongrie (1526—1722), Paris. 1902. 157. 1. “L’armée du due de Lorraine avait resu de nombreux renforts, envoyés cette fois par l’Allemagne tout entière, entraîné par le prestige du succès.“

nunciusa volt. A német birodalom e harcban a végrehajtó szerepét töltötte be és hogy vállalt feladatát becsülettel teljesítette, annak bizonyítéka az, hogy a Buda alatt elesett hősök 50—60%-a német nemzetiségű volt. A magyar nemzet sohasem fogja elfelejteni a birodalmi és a császár örökös tartományából származó németeknek ezt a segítségét. A budavári ostrommal kapcsolatban Schönning porosz tábornok, Brandt, a Kurlandi herceg, Dohna gróf ezredesek, Marwitz, Blankensee, Arnio őrnagyok és sok más hős porosz, bajor, szász, frank tiszt neve, az Esterházyak, Pálffyak, Fiáth, Petneházy és a többi magyar hősök neveivel együtt szerepel örök időkre a magyar hadtörténet lapjain. Ugyanilyen kegyelettel emlegetjük a császári fővezér, Lotharingiai Károly neve mellett, a seregében vitézül harcoló osztrák, tiroli, stájer származású tisztek neveit is. Budavár alatt ezek a német nemzetiségű hősök nem Magyarország felszabadításának közelebbi céljaiért harcoltak és véreztek, hanem közvetve saját nemzeteik biztonságáért egy nagy keresztény ügy szolgálatában. A hadszíntéren való megjelenésük az akkori államrendszerek kereteiben abszolutisztikusán uralkodó fejedelmeknek szabad elhatározása volt, akik — legújabb magyar történetünk erről szóló fejezetéből idézem egy mai történetírónk szavait: „addig nem bocsátották a visszafoglaló háborúba katonáikat, míg Lipót császártól hosszas alkudozásokban nagy anyagi előnyöket nem szereztek maguknak, amely tárgyalásaik ismerete magában véve is utólagos magyarázattá teszi azt a ma terjedő felfogást, mintha a visszafoglaló háború a németeknek a „keleti keresztény tér“ meghódítására és birodalmába beillesztésre törekvő tudatos, vagy legalább ösztönös vállalata lett volna.“¹

A magyar nemzet örök tragédiája az, hogy maga erejéből abban az időben már nem volt képes a törököt hazájából kiűzni. Ha uralkodóink a török hódoltság első időszakától kezdve felismerik azt a nagy értéket és erőt, ami egy önálló magyar hadseregben rejlik és lehetővé teszik a magyar nemzeti hadsereg felállítását és ha az egész nemzet széthúzás helyett összefog, akkor nem szorultunk volna idegen segíségre, hiszen mint az újabbkori történetkutatás megállapította, a magyarországi török megszálló sereg létszáma alig volt 10—12.000 főnél több,² és az is a hódolt területek végvárai között nagy területen felosztva. Igaza volt Zrínyi Miklósnak, amikor azt írta: — „ha kérde: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézebb nemzetség!“

MARKÓ ÁRPÁD

¹ Hóman—Szekfű: i. h. 220.!

² Lásd a szultáni deftereket és a magyarországi török pasák levelezését: Fekete Lajos: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy (1606—1645). Budapest. 1932.

ÉVSZÁZADOS KÜLPOLITIKAI CÉLKITŰZÉSEK

KÜLPOLITIKAI KÉRDÉSEKSEL szakszerűen foglalkozó előtt önkénytelenül is felvetődik az a kérdés, hogy vajjon az egyes nemzetek, illetőleg azok vezető államférfid elé műy igazságok, mily örökérvényű normák szabnak célkitűzéseket nemzetük, államuk külügyeinek irányításában? Mert még az e téren iskolázatlan elme előtt is természetesnek tűnik fel az a gondolat, hogy külpolitikát csupán a hétköznapi és állandóan váltakozó eseményekhez igazítani, anélkül hogy messzemenő és konkrét tervekkel rendelkez-nénk, csak alkalmoszerű lavírozást jelentene, mely merőben nélkülöz-né a nemzet egyetemes érdekeinek képviselését és a nemzet sorsának jövőbeni biztosítását.

Valóban rendkívül érdekes választ nyerünk, ha e témakört a követ-kező kérdések felvetésével tesszük vizsgálat tárgyává:

Vajjon létezik-e az egyes népek életében öntudatos és független nemzeti külpolitikai eszmekor, miként alakul ez ki és hogyan kerül az illetéknéppen kitermelt elgondolások vázlata a köztudatba, továbbá mily eszközök segítségével tartják ébren az illető nemzet közönségének állandó külpolitikai érdeklődését?

Mindezen kérdések közül a legmélyebbre ható azon vizsgálódás, hogy vajjon léteznek-e az egyes nemzeteknél oly nagyvonalú, a nemzet történelmi fejlődéséből, egész népi, földrajzi, gazdasági és nemzetközi helyzetéből kialakult elgondolások, melyek a maguk koncepciójával messze távolba nyúlnak előre? Eme külpolitikai sarkigazságok képezhetik-e a mindenkori kormányok reális, jól vezetett külpolitikájának tudományos előfeltételét? És hozzásimulhat-e a gyakorlati külpoli-tika mindennapi változásaiban a pillanatnyi helyzet adta szükséges magatartással ezen elvekhez?¹

E kérdésekre pozitív értelemben adhatunk választ: igenis létezik, vagy legalább is minden önálló állami életet élő nemzet részére kellene hogy létezzen egy nagyvonalú, évszázadokra terjedő külpolitikai koncepció! Hiszen Ranke történelmi ideatana is bizonyítja, hogy az emberiséget ideák vezetik. Oly ideák, melyek csak korszakok, évszázadok elmúltával változnak és azonosak a történelem bizonyos tenden-ciáival. £ hatalmas eszmék hosszú-hosszú időközön át irányítják a nekik hódoló emberi közösség fejlődését. Másrészt viszont függetlenek a tények

¹ Lásd részletesen vitéz Técsői Móricz Kálmán: Évszázados külpolitika. Buda-pest, 1938. Gergely R. könyvkereskedés. 275 lap. 4.80 P.

és események rengeteg tömegétől, mindent elborító áradatától. G. Lebon nézete szerint az intézmények és kormányformák faji produktumok, a népek úgy kormányoztatnak, ahogy jellemük megkívánja és így az intézmények teremtményei a korszakoknak. Viszont ebből kifolyólag századokra van szükség a politikai rezsim kialakításában!

Ahogy Ranke ideatana a múltba visszatekintve kutatja a vezetőeszmék sorát és fejlődését, ahogyan Lebon a nagy eszmeáramlatoknak a tömegek lélektanára való multbani és jelenbeni hatásával foglalkozik, ugyanúgy fel lehet kutatni a külpolitikai vezetőeszmék évszázados érvényességét a múltban, azoknak kihatását a jelenre, valamint azt is, mennyire ki lehet hámozni az egyes nagyobb nemzetek külpolitikai magatartásából generációkra előrevetített irányzatukat.

E fogalmakat a nemzetek nagyvonalú külpolitikai orientációjával foglalkozó tanulmányok szintjébe vetítve, különbséget tehetünk évszázados célkitűzések és a gyakorlati külpolitika között. Az évszázados koncepciók állítják be a nemzeteket a külpolitikai fejlődés kívánt irányvonalába. A történeti események hátterét képező, állandóan változó, mindennapi tényezők pedig mindenkor más és más színezetet adnak a külpolitikai magatartásnak, mely ok- és okozati összefüggésben lévén az eseményekkel, jelenti egyben a kormányzat gyakorlati külpolitikáját. Mindamellet, ha megkülönböztetünk a külpolitikában egy állandó — nagy célkitűzéseket magába foglaló — részt és egy állandóan változó, mindennapi gyakorlati magatartást, akkor hangsúlyoznunk kell azt is, hogy eme gyakorlati külpolitikának vezetése rendkívüli államférfiúi bölcsesség tulajdonságait kívánja meg az egyes nemzetek külpolitikájának irányítójától. Megkívánja pedig azért, hogy az állandóan változó körülményekhez igazodó napipolitikumban se veszítse el szem elől a nagy elgondolást, mely vezető fonálként kell hogy végigvonzuljon a nemzet életén. Évszázadokra szóló koncepció, az angol által oly találóan elnevezett „Policy for Centuries“, ez a piros vezérfonál. Hosszú időkre kitervelt, szélesen alapozott külpolitikai orientációs elképzelés, mely előírja a nemzet követendő útját az egyes eshetőségek bekövetkezésére, valamint messze célkitűzést szab az állam külpolitikája elé. Ezt úgy teszi, hogy számol az ország földrajzi és néprajzi helyzetével, a nemzet népi adottságával, rátermettségével és számol a nemzetközi lehetőségekkel. De amellet a maga nagyvonalú elgondolásában annyira rugalmas, hogy a mindenkori külügyi kormányzat hozzá tudja idomítani a gyakorlati külpolitika terén követett magatartását. Azaz a külpolitikum két nagy területe, az állandó és az állandóan változó rész, egymással összeegyeztethető legyen mindenkor, úgyhogy sem tárgyi, sem eszmei ellentétbe ne kerülhessen!

Az ily nagykoncepciójú elgondolás, az évszázados külpolitikai célkitűzés már nem is külpolitika, hanem történelem, még pedig a nemzet jövőbe vetített történelme! Évszázados távlatok elgondolást, tudományos és látnoki elmélyedést igényelnek, dogmát és tételt jelentenek; a gyakorlati külpolitika pedig a programmok tettel való megvalósítását, a terveknek az életből, a történelmi és politikai fejlődésből lassú részletmunkával való kifaragását.

Hogy az egyes nemzetek életében valóban léteznek ily nagyvonalúan, évszázadokra is értékállóan megfogalmazott célkitűzések, azt az egyes nagy népek múltja és jelene bizonyítja legjobban, különösen az angol, francia, német és olasz történelem. Bennünket azonban természetesen az érdekel legközelebről, hogy vajjon létezett-e a magyar évezredes történelem folyamán oly lényeges külpolitikai koncepció, mely hosszú időkre kiterelve, alkalmas volt arra, hogy a nemzet követendő külpolitikai útját évszázados távlatokba, égő fáklyaként előre megvilágítsa? És ha létezett — egyszer, valamikor —, hogyan történhetett az, hogy a világháborús idők magyar nemzete nagy általánosságban semmit sem tudott magyar külpolitikai problémák létezéséről?

CENTRÁLIS EURÓPAI HELYZETE folytán hazánk ősidőktől fogva a legerősebb döntéseket kierőszakoló tendenciák középpontjában volt. A népvándorlás keleti tömegei számára a legjobban járható utat a Duna—Rajna völgye képezte. Jött légyen ez az ázsiai beözönlés akár északkeletről, az Ural tájáról, akár pedig Kis-Ázsiából a Boszporuson át, áradata törvényszerű biztonsággal mindig a Kárpátok koszorúja övezte nagy, sík medencének vette irányát és innen iparkodott a Duna felső folyását követve, nyugat felé előretörni. Ugyanígy vették a nyugatról keletnek előnyomuló európai hadak útjokat mindenkor a Duna völgyében. Egy nagy défilée vonul végig földrajzilag egész Európa derekán, mely nagy défilée mentében zajlottak le évezredek óta az emberiség történetének legnagyobb hadjáratai és következményeikben legnagyobb népi megmozdulásai. E nagy défiléet északon a cseh fennsík, a morva medencével és a galíciai síksággal, délen pedig a Dráva és a Száva medencéje biztosítja. Nagy Károly császár e ténnyel teljesen tisztában volt, mert mielőtt döntő csapással támadt volna az avarokra, nyugatról indulva neki a Kárpátok medencéjének, északon a csehekkel kötött szerződéssel biztosította magát, délen pedig a Friaul határőrgrófság megszervezésével.

Viszont ennek a földrajzi és stratégiai ténynek fel nem ismerése volt nem utolsó sorban az oka annak is, hogy az ókor végén és a középkor legelején Ázsiából beözönlött népek, amelyek még emellett különleges államalkotó képességgel sem rendelkeztek, előbb-utóbb a nyugatról jövő visszaható támadásokkal szemben megsemmisültek.

Hazánk földje ezenkívül ethnográfiai választóvonal is, átmeneti terület, mely Európa keleti és nyugati felét egymástól egyrészt elválasztja, másrészt pedig összeköti egymással. E kettős felosztás számtalan küzdelemnek, de ugyanakkor rengeteg kulturális előnynek is volt forrása. Amióta Nagy Károly hadai szétverték az avarok birodalmát, azóta megindult a küzdelem a germánok és a szlávok között: Kié legyen Pannónia istenáldotta földje? Évezredes végzetes küzdelem ez a szlávok és a germán terjeszkedési törekvések között, melybe a középkorban még Bizánc hatalmi aspirációi is közbeszóltak. Ezen ellentétes erővonalak közötti egyensúlyt fenntartani az a magyarság hivatott, mely a Kárpátok medencéjét birtokába véve, megakadályozta azt, hogy akár germánok, akár szlávok uralják e földet.

Ennekfolytán nemzetünk a nyugati és keleti világot elválasztó határterületen élve, ezer év óta ugyanazon külpolitikai problémával áll szemben:

Keleti és nyugati erők egyensúlyozása, az úgyszólván minden irányból a Kárpátok medencéjére törő erővonalaknak egymás ellen való kijátszása, főképpen azonban párhuzamos fejlődésbe terelése és közöttük való biztonságos elhelyezkedés olyaténképpen, hogy ezek az erők soha közösen a magyarság ellen össze ne foghassanak.

Hogy őseink a biztonság problémáját mily nagyszerű történelmi érzékkel fogták fel, bizonyítják a honfoglalás utáni tévesen „kalandos hadjáratoknak“ nevezett háborúik, melyek értelmét legutóbb Hóman Bálint végleg megoldotta. Mert ezek a hadjáratok elsősorban az előbb említett défilét, különösképpen pedig a Dunavölgyét, illetőleg a Kárpátok koszorúja övezte térséget északról és délről biztosító területeken létező országok ellen és ezeken át vezettek! A lechmezei vereség után azonban a magyarság kénytelen volt feladni a Lajtán és Moraván túl eső területeket, ezzel lemondani hazáját földrajzilag és stratégiailag biztosító országrészek megtartásáról és további megszerzéséről és ugyanakkor a németiséggel szemben csak védelmi álláspontra helyezkedni. De egyben fel kellett hagyni a vezérkorszak nagy külpolitikuskatonájának, Bulcsúnak koncepciójával is, mely a hanyatló bolgár hatalom elleni fellépést jelentette. Pedig ez volt az alapja a későbbi-középkori magyar nagyhatalmi politikának a Balkánon.

Majd midőn a már csak jelentéktelen politikai hatalommal rendelkező szlávság helyébe az akkor in floribus uralkodó keletrómai császári hatalom terjeszkedési vágyai léptek, Géza fejedelem számára csak egy út nyílt: felvenni a kereszténységet, ha meg akarja népét menteni attól, hogy az avarok sorsára ne jusson. Emellett azonban két tényezőre kellett figyelemmel lennie: ne avatkozzon ebbe a folyamatba sem a német, sem pedig a görög császár! Géza mesteri érzékkel oldotta meg uralkodása tartamára e kérdést, azonban fia, Szent István külpolitikájában Örökségképpen még mindig ugyanazt a feladatot kapta: biztosítani a fiatal magyar királyság függetlenségét e kétoldali behatásokkal szemben. Szent István e feladatot a minden irányban békés törekvések realizálásával oldotta meg, minden esetleges külső törekvással szemben az ő gondolatára felépített, nagyszerűen megszervezett, erős központi királyi hatalommal rendelkező, egységes, tehát erős ország tényét állítva szembe.

Azonban a kétoldali erőteljes behatásokkal szemben való biztonság problémája olyan feladat volt, amelyet egyetlen emberélet megoldani nem tudott. Így az Árpádok idejét végig ugyanaz a nagy külpolitikai kérdéskomplexum tölti be. Világosan rajzolódott azonban eléjük a magyarság nagyvonalú külpolitikai célkitűzéseinek koncepciója: egyrészt igyekezni az átmeneti terület birtokában egyensúlyban tartani az ország felé gravitáló különböző expanzív erőket,— másrészt megszerezni azokat a mellékterületeket, amelyek a Kárpátok medencéjének földrajzi és hadászati biztosítását jelentik. Ebbe az elgondolásba illeszkedik bele I. Béla koncepciója is, aki a Szent István biztos államvezetésének korszakát követő rendkívül változékony időkben a frank

dinasztia részéről fellépő új német hódító törekvésekkel szembe a magyar-horvát szövetséget és a császárelenes német körök barátságát helyezi. Eme koncepció mögött már felcsillan a francia szövetség gondolata is. Ugyanígy harmonikusan illeszkedik bele a nagy elgondolás kereteibe Szent Lászlónak és Kálmánnak külpolitikája: Szent László horvátországi hódításai, Kálmán tengerparti és vladimiri hadjárata révén.

Önálló állami életünk egész történelme tanúbizonyság arra, hogy mily éles különbség teendő az évszázados célkitűzésekben kikristályosodott nagy külpolitikai koncepció és a mindenkori külpolitikai magatartást, szövetségkötéseket, barátságokat és háborúkat jelentő gyakorlati külpolitika között! A magyarság elé évszázados távlatokban is értékálló, sőt szükséges külpolitikai elgondolás legjelesebb részeit fentebb vázoltuk. A gyakorlati külpolitika követelte állandóan változó magatartás már az Árpádok ideje alatt hármass orientációt váltott ki: 1. Német orientáció. 2. Horvát-olasz-lengyel (francia) orientáció és 3. Keleti orientáció. Ezek azután a mindenkori fellépő veszedelmek aktualitása szerint váltogatták egymást.

A tatárjárásig a magyar külpolitika I. Béla útjait járta és a mindig erőteljesen fellépő német törekvésekkel szemben a pápaságra támaszkodó latin orientációt vette alapul. Ezen elgondolás hozta létre a horvát-magyar úniót is, mely a Balkánon is igen hasznos eszköznek bizonyult akkor, amikor a német törekvések lanyhulásával egyidőben újból erőre kapott a Komnenos-dinasztia igyekezete, hogy a magyarságot a Duna-Száva völgyétől északra visszaszorítsa, illetőleg Magyarországot is a birodalomhoz csatolja. Csak III. Bélának sikerül gátat szabni a görög hódító törekvéseknek. E ténnyel zárul történelmünkben az a másfél évszázad, amely alatt Géza fejedelemtől kezdődően sikerült a magyarságnak mind a német, mind a görög erővonalakkal szemben megóvni függetlenségét és ezáltal végleg a középeurópai átmeneti terület egyensúlyozó tényezőjévé válni! Manuel császár halálával hanyatlásnak indult a bizánci hatalom. III. Béla protektorként avatkozik a birodalom ügyeibe, ezzel Magyarország első ízben szerepel mint kelet-középeurópai nagyhatalom!

III. Béla fiai alatt Hüim, Bosznia, Macsó, Szerbia, Szörény és Bulgária hódolnak be és így Magyarország Közép-Kelet-Európa vezető hatalmává nőtt. A királyi ház francia barátsága pedig megfelelően ellensúlyozta a német szomszédságot.

Ezt a szép fejlődést hirtelen disszonanciával zárta le a tatárok megjelenése. Keleti határaink túl hosszú ideig tartó biztonsága elterelte a magyarság figyelmét az ázsiai veszedelem eshetőségeitől; az ezzel szemben hathatósan bizonyult nyugati orientációt ennekfolytán el is hanyagolta. A tatárdúlás elmúlása után IV. Béla a német szövetség alap gondolatára építi fel külpolitikáját, amely szövetséggel, ha előzőleg létezett volna, fel lehetett volna tartani a tatárokat. De keleten is keres összeköttetéseket orosz, lengyel és kun házasságokkal. Délen pedig expanzív tervekkel foglalkozott.

Mindent összevéve, megállapíthatjuk, hogy Árpádházi királyaink tökéletes érzékkel fogalmazták meg azokat az elgondolásokat, amelyek

évszázadokra értékálló külpolitikai célkitűzéseket szabnak a magyar nemzet elé, gyakorlati külpolitikájuk pedig eme nagy koncepciónak megfelelően alakult és mindenestre megmutatta a nemzetnek a kövendő utat.

Anjou uralkodóink alatt kristályosodott ki azután legjobban az a nemzetünk elé évszázadokra is érvényesen kirajzolódott külpolitikai eszmekor, melyet legtalálóbban a magyar fogalmazású középeurópai gondolatnak nevezhetnénk! Ez a pozitív külpolitikai realitásokra támaszkodó gondolat nemcsak hogy számolt a magyarság földrajzi helyzetével, államalkotó képességeivel és történelmi tradícióival, de egyben legbiztosabb tényezőjét jelentette az európai egyensúlynak is, miután Európa szívében alkotott szilárd, jól megszervezett hatalmat, egyesítve mindazokat a területeket és országokat, amelyek együtt legalkalmasabbak, hogy a középeurópai nagy défilée nyomában úgy keletnyugat, mint nyugat-kelet irányban ható erővonalaknak ellenálljanak.

A Magyarországon kívül Horvátországot, Dalmáciát, az északi Balkánt, a román síkságot és egész Lengyelországot magába foglaló nagy lajosi birodalom ideális súlypontot képezett Európa szívében. Az Árpádok koncepciójánál több is vált valóra, viszont Anjou királyaink külpolitikája az Árpádházi elgondolások egyenes folytatásaként kezelhető. Az akkor legerősebben ható osztrák és szerb törekvésekkel szemben a régi lengyel-magyar-horvát-bosnyák szövetség elevenedett fel és az olasz orientáció, melynek háttérében francia barátság és a német elégedetlennel való szövetség gondolata húzódott meg.

Nagy Lajos idejében másodízben vált nagyhatalommá a magyar királyság. Latin és pápai orientációjú birodalma az utódok gyengesége és a magyar pártoskodás miatt sajnos, túl rövid ideig állott fenn ahhoz, hogy az összetartozás és egymásrautaltság gondolata úgy a magyarságban, mint az akkor vele sorsközösségben élő többi nemzetben történelmileg kialakulhatott volna. Így szomorú dekadencia váltotta fel ezt a fénykort, melyben csak egy ragyogó epizód, de nem egy új fejlődés kezdete a harmadik magyar nagy hatalmi éra: Mátyás király kora.

Mátyásnak, az utolsó önálló magyar külpolitikai elgondolással bíró uralkodónak történelmi szereplése e tekintetben sokban hasonlít az Anjoukéhoz: latin orientációjú hatalom; egymásután fordul szembe a szlávssággal, majd a németséggel, egymás ellen játszva ki őket. A Kárpátok medencéjének földrajzi biztosítását nagyrészt megvalósítja Horvátország, Dalmácia és az Északi Balkán, továbbá Szilézia, Morvaország és Alsó-Ausztria birtokával. Sajnos, a törökkel szemben csak defenzív küzdelmekre szorítkozott, mert a vele való leszámolást csak legnagyobb vágyának, a németrómai császári koronának elérése után lényegesen megnagyobbodott erőttöbblet birtokában óhajtotta volna megkezdeni. Így nem foglalkozott eléggé ezzel az újult erővel fellépő keleti veszedelemmel. Halála után a legsötétebb süllyedés jellemzi hazánk történelmét: belső harcok, kegyenc- és párturalom. Nem csoda tehát, hogy az ország védelmével, azaz a külpolitikával nem törődött senki. A széthúzás és szervezetlenség erői oly szabadon működtek, hogy nagy renaissance-uralkodónk halála után elegendő volt egy emberöltő ahhoz, hogy a harmadik magyar nagy hatalom, Mátyás szép biro-

dalma széthulljon és a mohácsi vészben kifejeződő történelmi tragédiánk bekövetkezhesen.

KÜLPOLITIKAILAG NÉZVE, a mohácsi vésszel kezdődő korszaknak, az úniós állami élet korának legszembeszökőbb jellegzetessége az, hogy a magyar nemzet négy évszázadon át nélkülözte a független államiságnak, illetőleg a nemzeti szuverénitásnak azt a fokát, amely a külügyek önálló intézését, a külpolitikai orientációnak súlypontját, a nemzetben belüli és az országon belüli tényezőkben jelentette volna! Ebből folyólag a mohácsi vész történelmi következményeként megszűnt az önálló magyar külpolitikai eszmekor. Ettől kezdve már a török hódoltság, erdélyi partikuláris érdekek, és uralkodóink világpolitikai, vagy legalább is dinasztikus célkitűzései szabták meg a magyar fejlődés számára is a vezető külpolitikai eszméket.

Mátyás alatt újból csak túlrövid ideig tartozott egy jogar alá a Közép-Duna medencéjének és hozzátartozó részeinek népe, úgy-hogy halála után újból csak a centrifugális erők működtek. Így fellelhetjük a kettős királyválasztásban is a belpolitikai és személyi szempontok mellett a gyakorlati külpolitikának különböző értelmezését is. Mert a köznemesség, mely a német veszélyt tartotta imminensebbnek, — holott akkor a török volt a fenyegetőbb — Zápolyai Jánost emelte trónra, ő pedig a nagylajosi hagyományokra alapított lengyel szövetség híve volt. Ez azonban vajmi kevés segítséget tudott nyújtani a Habsburg-ház ellenséges magatartása mellett a török ellen. Mire ezt János király és Martinuzzi belátták, későn volt. A török bevonult Budára. Ha kétségbeesett helyzetünkben azután időnkint felmerült Erdélyben a harmadik, a keleti orientáció is, ez hamarosan helytelennek is bizonyult.

A Habsburg monarchia, miután területileg ugyanolyan helyzetben volt, mint a középkori magyar királyság, a magyar történelem kitermelte koncepciók talajára helyezkedett. Az Árpádok és Anjouk nagyhatalmi politikáját látjuk a Habsburg-ház külpolitikájában, sőt számos területet egyenesen a magyar király történelmi jogára való hivatkozással szereztek meg¹ és csatoltak uralkodóink birodalmukhoz. A hiba azonban emellett abban gyökerezett, hogy a császári államférfiak azt a körülményt, hogy annak a monarchiának, melynek külpolitikai problémái javarészt magyar történelmi kérdések voltak, természetes súlypontja Magyarország lett volna, nem ismerték fel. Ehelyett súlynak a családi és alkalmi szerződésekből összetákolt Ausztriát vették. A pánszláv, cseh és nagyromán gondolat felhasználásával törekedtek a magyarság gyengítésére, így a Dunavölgye népei között semmiféle összetartozandóság érzése nem fejlődhetett ki. Pedig, hogy ez a terület, mely nagyjában egyezett azzal a térrel, amelyet az európai egyensúly egyetlen biztos középeurópai tényezőjének jelöltünk meg, valóban összetartozott, hogy népei egymásra utaltak, bizonyítja az a tény, hogy minden hibás politikum mellett is ily hosszú időn át együvé tartozott, 1686-tól 1918-ig!

¹ Passzarovid béke, 1718: Bosznia, Szerbia és Oláhország határvidékei. 1772-ben Galícia elnevezés alatt: Halics és Ladomér, 1797-ben Dalmácia és 1878-ban Bosznia és Hercegovina.

Az ezalatt eltelt időben, az évszázados állami függés korában, melyet a nemzet küzdelme jellemzett szemben a királlyal, alkotmánya védelmében, közjogi helyzetünk annyira a belpolitikai érdeklődés irányába állította az embereket, hogy a hosszas ellenzékieskedő magatartás kapcsán lassan-lassan elsorvadt bennünk a külpolitika problémái iránti érzés, senki sem gondolkodott sem időben, sem térben a határokon túl — megszűnt a független magyar külpolitikai közvélemény. Ez a tény jellemzi azt a kábult készületlenséget, amellyel a magyar nemzet a világháború végét jelző összeomlást, a forradalmat és a trianoni békeszerződésben megpecsételt megszállással elszenvedett területi és vérvesztését fogadta.

TRIANONNAL a külpolitikai döntés súlya újból a nemzeten és országon belüli tényezőkre szállott vissza. A Csonkaország gyakorlati külpolitikája megtalálta a helyes utat, amely a bűnbaknak odaállított és megsarcolt kis országot a teljes izoláltságból kivezette és külpolitikai súlyát területi nagyságát és lélekszámát jóval felülmúló arányban növelte. Mindez azonban nem elég, mert még hátra van az évszázados külpolitikai koncepció kialakítása! Tudatában vagyunk annak, hogy egy négyszázéves időszak e téren mutatkozó hiányait rövidesen kiegyenlíteni oly rendkívül nehéz feladat, amely ólomsúllyal nehezedik a jelenleg élő generációk vállára. De vállalkoznunk kell rá, mert a világháború befejező időknél a magyarságra nézve oly tragikus nemzetközi vonatkozású tanulságai élénk bizonyossággal szolgálnak arra, hogy mennyire szükséges az önálló nemzeti külpolitikai ideológia és annak úgy külföldi, mint belföldi propagálása.

A világtörténelem pedig azt igazolja, hogy csak az az államalkotó nép tudta hosszabb ideig önálló államiságban, fejlődő nemzeti étellel országát birtokolni, amely évszázadokra szólóan tudott külpolitikai koncepciót felépíteni!

Fejtegetéseink során kimutattuk, hogy a múltban tényleg létezett oly magyar koncepció is, amely évszázadokban gondolkodott. Azonban múlhatatlanul szükséges ma is az, hogy egy oly integrálódási folyamat induljon meg, amely reális, évszázados külpolitikai célkitűzések megfogalmazásával alakítaná ki önálló külpolitikai eszme körünket, a magyar Policy for Centuries-t. Mert ne feledjük el, hogy még a legteljesebb revízió megvalósulása esetén is Magyarország legfeljebb csak közép-állam lenne Európában, mely nemcsak európai és világpolitikai viszonylatban, de Közép-Európát tekintve is, ugyanúgy szembetalálná magát általános külpolitikai problémákkal, mint a legkisebb állam, különösképpen azonban a speciális magyar sorskérdéseket illetően ugyanúgy, mint jelenleg a Csonkaország.

A magyar Policy for Centuries-t pedig csak egy alapos külpolitikai nevelésben részesült magyarság, ennek köréből kitermelt független külpolitikai közvélemény segítségével tudja majd megfogalmazni. Eme külpolitikai eszme kialakításában vissza kell nyúlnunk az önálló állami élet korára, amikor is az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak nagyszerű külpolitikai érzéke örökérvényű igazságokkal világította meg előre az utat. Ez az egy évezreddel ezelőtt kialakult és századokon át

helyesnek bizonyult koncepció alapján véve ma is kell hogy értékkel bírjon. Csak a XX. század viszonyaihoz kell igazítanunk, csak annyiban kell fogalmazását átértékelnünk, amennyiben az európai viszonyok ma megváltoztak.

De ezek a változások inkább csak a gyakorlati külpolitikát befolyásolják. A nagy elgondolásokhoz vezető úton sok újmutatást találhatunk, ha analógiát keresünk történelmünkben, például a mai Csonkaország és az akkori Erdély között, vagy pedig negative az 1848/49-es idők külpolitikai hibáiban.

A történelem tanulságai örökérvényűek.

Történelmet helyesen alkalmazni pedig annyit jelent, mint külpolitikát csinálni.

Helyes külpolitikai logikával gondolkodni viszont nem jóslás — hanem a nemzet történelmének a jövőbe való előrevetítése, azaz: évszázados távlatokba tekintő külpolitikai célkitűzések megfogalmazásai.¹

VITÉZ TÉCSŐI MÓRICZ KÁLMÁN

¹ Ezzel a kérdéssel a közel jövőben részletesebben szándékozunk foglalkozni.

FEGYVERKEZÉS A TENGEREN

ATENGEREK SZABADSAGÁNAK TÖRVÉNYE, — amelyet először Hugo Grotius fogalmazott meg 1609-ben a „De mare libero“ című könyvében, — az egész emberiség L egyetemes és örök követelménye és a tengeri jognak állandó érvényű alaptétele. A tenger, amely a nemzetek és világrészek között nemcsak elválasztó természetes határt, hanem összekötő elemet is képez, nem az egyes államok, hanem az egész emberiség közös tulajdona, amelyen mindenki szabadon közlekedhetik.¹ A szabad tenger törvénye azonban csak az elméletben érvényesül, mert a valóságban az óceánok és beltengerek egyes nagyobb vagy kisebb hatalmak és hatalmi csoportok érdekkörébe tartoznak, amelyek hatalmi eszközeikkel adott esetben könnyűszerrel meg tudják akadályozni más államok hajóinak az érdekerületükön való szabad közlekedését. A tengeri hatalom megszerzése a tengerparti népek ősi eredetű törekvése, de a jelenlegi tengeri nagyhatalmak csak a tengeri közlekedés meggyorsulása, a gőzhajó feltalálása óta alakultak ki.

Valódi világhatalom csak egy tengeri nagyhatalom lehet, amely gazdasági, politikai és katonai hatáskörletét a föld lehető legnagyobb távolságaira képes kiterjeszteni és települési területeit, gyarmatait, nyersanyagforrásait és hadászati támpontjait minden érdekelt területen meg tudja védeni, sőt akaratát más hatalmakra is képes rákényszeríteni. A tengeri hatalom három alaptényezőjének — a tengeri kereskedelemnek, tengerentúli birtokoknak és az állam hatalmi helyzetének megfelelő haditengerészetnek — megszerzése, fejlesztése és megtartása már évszázadok óta hatalmi versengésre készítette az érdekelt hatalmakat és a világháború befejezte óta lázas ütemet vett versenyfegyverkezés a tengeri fegyverkezés terén is megnyilvánult. Az utolsó két évtizedben minden érdekelt hatalom igyekezett haditengerészetét a hadászati követelményeknek és anyagi teljesítőképeségének megfelelő mértékben a lehető legütőképesebb fokra emelni és arra törekedtek, hogy az egyes érdekerületeken a rivális hatalmak erejét lehetőleg felülmúlják. Míg azonban a szárazföldön az államok fegyverkezésének mérvét a közvetlen közelben lévő — általában szomszédos — riválisok katonai ereje szabja meg, addig a tengeri

¹ Régi szokásjog alapján, amelyet később számtalan egyezmény is megerősített, csak a tengerpart mentén fekvő három tengeri mérföldnyi (5556 m) vízterület (mer territoriale) tartozik a parttulajdonos állam felségjoga alá, azaz kb. akkora terület, amennyit a tengerparti ütegek pásztázni képesek.

fegyverkezésnél ilyen korlátozó tényező nincsen. A tengernek nincsen határa és így az egyes érdekerületeken minden érdekelt hatalom riválisnak tekintendő. Különösen vonatkozik ez olyan hatalmakra, amelyeknek a föld távolosó pontjain szétszórta fekvő birtokai vannak. Ez az oka annak, hogy a tengeri fegyverkezés mértékét — természetes korlátozó tényezők hiányában — a jelenlegi tengeri nagyhatalmak kialakulása óta állandóan szerződésekkel és egyezményekkel igyekeztek korlátozni az érdekeltek.

Az egyes hatalmak tengeri fegyverkezését tehát két tényező befolyásolja: egyfelől a mennél erősebb haditengerészet kiépítésére való törekvés, másfelől a fegyverkezés ütemében többé-kevésbé fékező tényezőt jelentő szerződések megkötő határozványai. A szerződések jelentősége és ereje azonban az utóbbi években jelentősen csökkent. Míg a huszas évek elején az érdekelt hatalmak ellentétei még nem éleződtek ki és így aránylag könnyen meg tudtak egyezni a tengeri fegyverkezés mértékének kérdésében, addig ma, a világpolitikai helyzet általános zűrzavarában, a tengeri nagyhatalmak érdekei számtalan ponton ütköznek egymással, minek következtében a megegyezés rendkívül nehéz és a tengeri fegyverkezés úgyszólván korlátlan mértékben folyik.

MÍG A TENGERI HÁBORÚ ESZKÖZEI az utolsó fél évszázadban a technika fejlődése következtében rohamosan fejlődtek és egyre hatásosabbak lettek, addig a tengeri háború harcselekményei lényegileg hosszú idő óta nem változtak semmit. A tengeri háború döntő jelentőségű harcselekménye ma is a tengeri csata, amelyet a repülőkkal támogatott ellenséges csatahajóhadak vívnak meg egymással, az egyéb harcselekmények, mint a kereskedelmi háború és az erőszakos partraszállás alapelvei ma is változatlanok maradtak.¹

A tengeri fegyverkezésnek szerződésekkel és egyezményekkel való korlátozása a múlt évszázad közepe óta folyik. A törekvés általában kettős irányú: a szerződésekkel egyrészt a tengeri háború harcselekményeinek (úszóegységek, lövegek, torpedók, repülők, stb.) számát, nagyságát és hatóképességét akarják korlátozni, másfelől a tengeri hadijog szabatos fogalmazásával és hatályossá tételével kívánják a tengeri háború szélsőségeit enyhíteni.

A világháború előtt a tengeri fegyverkezés és a tengeri hadijog kérdését az 1856. évi párizsi és 1909. évi londoni deklarációk, valamint az 1895. és 1907. évi hágai békekonferenciák szabályozták. Ebben az időszakban az egyes államok hajóhadának nagyságát és egymáshoz

¹A kereskedelmi háborúnak általában három formája ismeretes. A „Konterbande,” (a latin „contra bandum” kifejezésből származik) az a művelet, amikor egy állam ellenséges blokádon keresztül hadianyagot szállít. Az „embargó” (a spanyol „embargar” szóból származik) az a művelet, amikor a hadviselő állam megakadályozza más államok hajózását, illetve áruinak kirakását. A kereskedelmi háború leghatásosabb eszköze a blokádnak, azaz a tengerpart, vagy bizonyos terület teljes lezárása. Az idegen kereskedelmi hajók feltartóztatása és árujának átkutatása, esetleg lefoglalása (Kaperkrieg) már a kalózkodás (pirateria) jellegével bír és már az 1856. évi párizsi tengeri értekezlet óta tilos. Ilyen kalózkodás folyt a spanyol belháború alatt, aminek a meggátlását tárgyalták a nyoni értekezleten.

való arányát igen kevés és kevésbé jelentős szerződés szabályozta¹ és így a tengeri hatalmak minden korlátozás nélkül fejleszthették tengeri haderejüket. Az alábbi táblázat a tengeri hatalmak csatahajóhadának (sorhajók és cirkálók) 1914. évi nagyságát mutatja az építés alatt álló (zárójelben lévő számok) úszóegységekkel együtt.

	hajók száma	tonnatartalom	
Britbirodalom	176 (38)	2,006.400	(542.490)
Németország	97 (17)	932.576	(316.400)
USA	76 (6)	857.620	(198.120)
Franciaország	48 (15)	651.380	(328.300)
Japán	51 (6)	529.670	(180.240)
Oroszország	26 (20)	310.560	(364.020)
Olaszország	38 (8)	366.580	(170.600)
Osztrák-Magyar Monarchia	27 (10)	225.100	(141.850)

hatalmi túlsúlya, ami a «two power standard» közismert elvében nyilvánult meg, azaz a birodalom hajóhada nagyobb volt, mint a következő két hatalomé együttvéve. Németország a tengeri fegyverkezés terén a második helyen állott, az Északamerikai Egyesült Államok pedig a harmadik helyre szorultak. A világháború alatt a helyzet alig változott és a háború végeztével az egyes hatalmak hajóhadának arányszáma általában ugyanaz volt mint 1914-ben. Jelentős változást csak az jelentett, hogy Japán, — amely a háború terhét csak igen kis mértékben érezte — a háború alatt nagyszabású építkezéseket hajtott végre és 1918-ban, Franciaországot megelőzve, a negyedik tengeri nagyhatalom helyére küzdötte fel magát.

A világháborút befejező Versaillesi békeszerződéssel a tengeri fegyverkezésnek új időszaka következett, amely 1936-ig tartott. Ezt az időszakot négy tényező jellemzi: a Németbirodalom teljes kizárása a tengeri fegyverkezésből, az Északamerikai Egyesült Államok váratlan előretörése a tengeri nagyhatalmak élére, Japán hatalmas arányú fegyverkezése és a Britbirodalom fegyverkezésének hanyatlása. A tengeri fegyverkezés fejlődésének ezt az időszakát a szerződések korszakának is nevezhetjük, mert ebben a másfél évtizedben kötötték a legtöbb tengeri fegyverkezési egyezményt és az egyes államok haderejének fejlődését ez idő alatt a szerződések erősen korlátozták, illetve befolyásolták.

A szerződések sorát a Versaillesi békeszerződés nyitotta meg, amellyel a Németbirodalmat teljesen kizárták a tengeri nagyhatalmak sorából.

A szerződés 181—197. pontjai értelmében a Németbirodalom haditengerészete mindössze 6 sorhajóból, 6 kis cirkálóból, 12 torpedórombolóból és 12 torpedónaszádból állhatott. Búvámszádok tartását eltiltották. Az egyes hajónemek űrtartalmát maximálták, a haditengerészet létszámát a tisztek beszámításával 15.000 főben (zsoldosok) állapították meg. A volt császári hajóhad egy részét megsemmisítették, más részét hadizsákmányként vették el. Parti erődítmények építését eltiltották. A szerződés 198—202. pontjai pedig a haditengerészeti légi erők szervezését tiltották el. A 380—386. pontok a kieli-csatornát tették nemzetközivé, a 115. pont Helgoland erődítményeinek lerombolását rendelte el.

¹ Legjelentősebb ilyen szerződés az 1911/12-ben kötött brit-német egyezmény volt, amely a két hatalom csatahajóhadának nagyságát 16:12 arányban szabta meg.

A német rivális kidőltével a tengeri versenyfegyverkezés élén a két angolszász világhatalom haladt. Az Északamerikai Unió, — amely a világháború előtt csak féllakkora tengeri haderővel rendelkezett, mint a Britbirodalom és a tengeri hatalmak rangsorában csak a harmadik helyen állott, — belátta, hogy világhatalmi állását csak egy olyan tengeri haderő kiépítésével tudja biztosítani, amely mind az Atlanti-, mind a Csendes-óceánon fölényben van a többi érdekelt hatalmak helyi erői felett. House ezredes már a béketárgyalások idején ilyen értelmű emlékiratot terjesztett Wilson elé és az egész amerikai közvélemény követelte a hajóhad haladéktalan kiépítését és a tengeri hatalmi állás szerződészerű biztosítását. Az egységes amerikai közhangulatnak megfelelően hívta össze Harding elnök 1921-ben Washingtonba az első tengeri leszerelési értekezletet, hogy az összes érdekelt hatalmak hajóhadát arányba hozzák és számszerűleg korlátozzák. Az Egyesült Államok mögöttes célja azonban az volt, hogy a szerződés keretén belül a másik angolszász nagyhatalommal egyenlő nagyságú hajóhadra tegyen szert és így világpolitikai kérdésekben döntő súlyát, — amelyet a világháborúba való döntő jelentő, ségű részvételével szerzett meg, — továbbra is biztosítsa.

A washingtoni szerződésben a tengeri nagyhatalmak csatahajóinak és repülőgépanyahajóinak arányszámát az alábbi táblázat szerint határozták meg.

	repülőgép- arányszám csatahajók anyahajók űrtartalma tonnában ¹		
Britbirodalom	5	525.000	135.000
USA	5	525.000	135.000
Japán	3	315.000	81.000
Franciaország	1,75	175.000	60.000
Olaszország	1-75	175.000	60.000

A csatahajók maximális nagyságát 35.000 t-ban, lövegeinek űrméretét 40,6 cm-ben, a repülőgépanyahajók nagyságát 33.000 t-ban, lövegeinek űrméretét 20,3 cm-ben állapították meg. A többi úszógység maximális űrtartalma 10.000 tonna, lövegeinek űrmérete 20-3 cm lehet. Megengedték, hogy a kereskedelmi hajókat 15-2 cm-es lövegekkel szereljék fel. A búvárnaszádok számát a szerződés erősen korlátozta. Szabályozták a haditengerészeti támpontok építését is: a Britbirodalomnak Kanadában, Ausztráliában, Újzélandban és Szingapúrban, az Egyesült Államoknak az anyaországban, Alaszka félszigeten, a Panama-övezetben és Hawai-szigetén, Japánnak az anyaországban és a szomszédos szigeteken engedélyezték támpontok építését. Eltiltotta a szerződés a támpontok építését: a Britbirodalomnak Hongkongban, az Egyesült Államoknak a Fülöp-szigeteken, Guam-szigetén és az Aleutákon, Japánnak a Kurili, Bonin, Riu-Kiu, Formosa és Pescadores szigeteken.

Az egyes hatalmak közötti ellentétek már a washingtoni értekezleten kiéleződtek. Japán nem volt megelégedve az engedélyezett csatahajók mennyiségével, Franciaország több búvárnaszád engedélyezését kérte és a szerződésnek a búvárnaszádok korlátozását tartalmazó részét nem is írta alá. A washingtoni egyezményt a szerződő felek a többi hatalmakkal is el akarták fogadtatni és ezért 1924-ben Rómába haditengerészeti szakértői értekezletet hívtak össze, amely

¹ Az űrtartalmat a szerződés II. fejezet 4. bekezdése „Replacement” tonnában határozta meg, tehát az úszógység a teljes fegyverzettel, lőszerrel, minden egyéb hadianyaggal, de tüzelőanyag és tartalék vízkészlet nélkül van feltüntetve.

azonban Spanyolország és Oroszország teljesíthetetlen követeléseik következtében eredménytelenül oszlott széjjel.

Az 1927 június 20-án Genfben összehívott leszerelési tárgyalásokon már csak a két angolszász nagyhatalom vett részt, Franciaország és Oroszország csak megfigyelőket küldött a tárgyalásokra. Az értekezleten a washingtoni egyezmény részletkérdései kerültek tárgyalásra. Ezen az értekezleten, majd az 1929. évi angol-amerikai előkészítő tárgyalásokon a cirkálók kérdésében ütköztek a tárgyaló hatalmak érdekei: az Egyesült Államok megbízottai a 10.000 tonnás cirkálók nagyobb számban való engedélyezését kívánták, az angolok pedig ellenezték ezt a kívánságot. Közben a két rivális hatalom mellé felsorakozott Japán is a maga külön kívánságaival: Takanabe tengerészeti miniszter a japán cirkálók számát az Egyesült Államokhoz viszonyítva 7: 10 arányban követte.

Ilyen előzmények után ült össze 1930 április 22-én Londonban a második tengeri leszerelési értekezlet, amelyen a washingtoni egyezményben részes hatalmak 1936-ig újból szabályozták haditengerészetük fejlesztését. A londoni egyezményben azonban csak a két angolszász nagyhatalom és Japán hajóhadának nagyságát szabályozták és pedig oly módon, hogy az építés alatt álló és engedélyezett úszóegységekkel együtt 1936-ig a Britbirodalom 1,084.900 t-ig, az Egyesült Államok 1,072.386 t-ig és Japán 702.140 t-ig építheti ki hajóhadát. Franciaország és Olaszország tengeri haderejének nagyságát ezen az értekezleten nem tudták rendezni, mert az olaszok a franciákkal egyenlő nagyságú hajóhad (parita na vale) engedélyezését követelték, amit természetesen a franciák elleneztek. Ezért 1931 február 28-án a két hatalom hajóhadának egymáshoz való viszonyát külön értekezleten rendezték és a megállapodást utólag illesztették be a londoni egyezmény keretébe. A megállapodások eredményeként (félhivatalos közlések szerint) 1936-ig a franciák 670.723 t-ig, az olaszok 443.256 t-ig építhették ki hajóhadukat.

A VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ELSŐ ÉVTIZEDBEN kötött egyezmények szerint 1936-ig az egyes nagyhatalmak hajóhadának aránya az alábbiak szerint alakult.

	repülő- csata- hajók	repülő- anya- hajók	cirká- lók	torpedó- rombo- lók	buvár- naszá- dok	tonna- űrtartalom
Britbirodalom	15	6	50	145	45	1,840.900
USA	15	4	38	145	40	1,072.386
Japán	9	3	33	101	45	702.140
Franciaország	8	1	szerződéssel szabályozva		nincs	670.723
Olaszország	6	1				443.256

A londoni egyezménnyel — amely tulajdonképpen már csak a három vezető hatalomra vonatkozott — a szerződések korszaka végétért, mert az egyezmény lejáratának időpontjában, 1936-ban már hiányzott egy újabb, egyetemes szerződés megkötéséhez szükséges békés és nyugodt légkör. Ezzel a tengeri fegyverkezésnek új időszaka kezdődött. A Németbirodalom 1935 tavaszán egyoldalúlag felbontotta a versailles-i szerződés katonai határozmányait és hatalmi állásá-

nak megfelelő fegyverkezésbe fogott, Olaszország etiópiai hódításának el nem ismerése és a szankciók miatt külön úton halad és Japán is kilépett a washingtoni szerződő hatalmak sorából. Az angolok 1936 tavaszán megkísérelték a washingtoni egyezményben résztvevő hatalmakat összehívni, de kísérletük kudarcot vallott. Japán már 1935-ben felmondta a régi egyezményeket és nyomatékosan hangsúlyozta a teljes egyenlőségre való jogát, Olaszország pedig távol tartotta magát az új értekezlettől és így 1936 március 25-én már csak a két angolszász nagyhatalom és Franciaország képviselői ültek össze a második londoni értekezleten.

Az értekezleten újból szabályozták az egyes hajókatóriák nagyságát. Az újonnan építendő csatahajók nagyságát ismét 35.000 t-ban állapították meg, lövegei legnagyobb ürméretét azonban az eddigi 40,6 cm helyett 35,6 cm-ben szabták meg. A csatahajók nagyságát a két elsősorban érdekelt angolszász nagyhatalom egyrészt a Panama-csatorna méreteihez, másrészt a brit haditengerészet dokkjainak befogadóképességéhez méretezte, mert ilyen nagyságú úszóegységeket jelenleg csak Portsmouth, Málta és Szingapúr kikötőjében lehet elhelyezni. A cirkálók kérdésében — amelyben eddig a két angolszász nagyhatalom nem tudott megegyezni — úgy állapodtak meg, hogy azok nagysága 10.000 és 17.000 tonna között mozoghat, lövegeinek ürmérete pedig 25,4 cm-nél nagyobb nem lehet. A repülőgépanyahajók tekintetében változatlanul érvényben hagyták a washingtoni egyezmény által megszabott méreteket, a búvárnaszádok maximális nagyságát 2.000 t-ban, lövegeinek ürméretét 13 cm-ben szabták meg. Végül a szerződő felek arra kötelezték magukat, hogy minden hajóépítés előtt négy hónappal kölcsönösen értesítik egymást az építendő úszóegységek részletes műszaki adatairól.

A második londoni egyezményben az egyes hatalmak hajóhadának egymáshoz való arányát újlag nem szabályozták. A németek már 1935 tavaszán egyezményt kötöttek az angolokkal, mely szerint hajóhadukat a brit hajóhad 35%-ig építhetik ki. Ezen egyezmény szellemében csatlakoztak 1937 július 17-én a második londoni szerződéshez is. A csatlakozás alapjául a szerződés eredeti szövege szolgált, azzal a különbséggel, hogy a németek csatahajóikat 40,6 cm-es lövegekkel is felszerelhetik. Egyben részletesen szabályozták a százalékos arányszám kérdését is, amennyiben a németek búvárnaszádokat, az angolokhoz viszonyítva, 45%-os arányban építhetnek, a cirkálókat és torpedórombolókat pedig közös osztályba sorolták. Végül meghatározták az egyes hajókatóriák korhatárát, különös tekintettel a versailles-i szerződés határozmányai értelmében épített kisméretű úszóegységekre.

A szerződéshez már a németek előtt az oroszok csatlakoztak, ami annak volt köszönhető, hogy a szerződő hatalmak sorából kilépett Japán korlátlan fegyverkezése erősen veszélyezteti az oroszok távolkeleti hatalmi állását. Az oroszok a németekhez hasonlóan a 40'd cm-es lövegek engedélyezését követelték, amihez a szerződő hatalmak hozzájárultak.¹

A tengeri fegyverkezés az utolsó évek feszültségei következtében, világszerte ugrásszerű lendületet vett. A versenyfegyverkezés élen

¹A csatahajók lövegeinek ürméretében a szerződő hatalmaknak azért kellett engedni, mert a Britbirodalomnak 2 drb 40,6 cm-es és 13 drb 38 cm-es, az Egyesült Államoknak 3 drb 40,6 cm-es, Japánnak 2 drb 40,6 cm-es, Olaszországnak 2 drb 38 cm-es és Franciaországnak 2 drb 38 cm-es lövegekkel felszerelt csatahajója van.

ismét a Brit Államszövetség halad. Bár a tengeri hatalmak rangsorában eddig is az angolok álltak az első helyen, a birodalmi hajóhad már sem mennyiségileg, sem minőségileg nem felelt meg azoknak a feladatoknak, amelyek a német általános fegyverkezés bevezetésével, az olasz földközitengeri és a japán csendesóceáni hatalmi politika következtében a brit haditengerészetre háramlanak. A változott erőhatalmi viszonyok a birodalmi hajóhad erőelosztásának teljes átszervezését követelték. A birodalom katonai vezetői tehát 1937 márciusában a világháború előtti „two power standard“ elve helyett a változott viszonyoknak megfelelően a hajóhad nagyságának és erőelosztásának mértékéül egy új elvet, a „two hemysphaera standard“ elvét állapították meg. Ez azt jelenti, hogy a birodalomnak a földgömb mindkét felén olyan erős hajóhaddal kell rendelkeznie, ami meghaladja a rivális hatalmak helyi erőit és nem lesz szükség arra, hogy a Csendes-óceán medencéjében felmerült konfliktusok esetén az anyaországból vagy máshonnan vonjanak el erőket.

Ezért a másfél milliárd fontos katonai beruházási hitel zömét a hajóhad fejlesztésére fordítják.¹ Az eddigi hírek szerint 136 új úszóegységet építenek, köztük 5 csatahajót és 5 repülőgépanyahajót 531.000 tonna űrtartalommal. Az új építkezések mellett egyes régi úszóegységeket korszerűen átépítenek: gyorsaságukat növelik, fedélzetüket repülőök ellen páncélozzák és korszerű lövegekkel szerelik fel. Ezzel az új építkezéssel a birodalom hajóhada meg fogja haladni a kétmillió tonnát. A földgömb nyugati felén a brit tengeri erők zömét az anyaország hajóhada (home fleet) és az ugyancsak az anyaországban állomásozó tartalék hajóhad fogja képezni, míg a keleti félgömbön Szingapúr lesz a legfontosabb haditengerészeti támpont, amelynek kibővítése és korszerűsítése éppen napjainkban folyik és ahol kb. 90 úszóegységből álló hatalmas hajóhad fog állomásozni.

A jelek szerint valószínű, hogy az Északamerikai Egyesült Államok nem követik az angolokat a tengeri fegyverkezés terén, mert mindössze 66 úszóegység építését vették tervbe 240.000 tonna űrtartalommal. Ennek a legfőbb oka az anyagiakban keresendő; Roosevelt nem akarja a költségvetést a gazdasági és szociális befektetések rovására fegyverkezési kiadásokkal terhelni. Másrészt a biztonság kérdése is mérsékeli a fegyverkezés ütemét: az Északamerikai Unió hajóhadára kevesebb feladat hárul, mint a másik angolszász hatalomra, a Csendes-óceánon pedig a két hatalom érdekei teljesen azonosak. Bár az amerikai sajtó még mindig a „second to none“ flottát emlegeti, valószínű, hogy az unió — a hatalmi, biztonsági, presztízs- és gazdasági okokat mérlegelve — meg fog elégedni a tengeri hatalmak rangsorában a második hellyel.²

Japán tengeri fegyverkezésének ütemét főként anyagi teljesítőképessége korlátozza. Az eddig ismert tervek szerint mindössze 30 új úszóegységet építenek 1 58.000 tonna űrtartalommal, ami nem áll arányban az állam hatalmi törekvéseivel és Japán hajóhada ilyen ütem

¹ nemes Erdeős László: A Brit Államszövetség fegyveres hatalma. Magyar Szemle, XXX. kötet, 310. 1.

² NewYork Herald 1937 augusztus 8-i száma.

mellett a Csendes-óceánon belátható időn belül nem kerül fölénybe a két angol-szász nagyhatalom helyi erői felett.

A francia flottafejlesztés lassú ütemben halad, jelenleg mindössze 161.000 tonna űrtartalmú úszóegység épül és egy készülőben lévő terv szerint a hajóhadat a jelenlegi 600.000 t-ról 850.000 t-ra akarják emelni. De még ez a tervezett építkezés sem elegendő ahhoz, hogy a hajóhad a változott viszonyoknak megfelelő erővel rendelkezék, mert úszóegységeik nagy része, köztük négy csatahajó már elavult. Franciaország a tengeri fegyverkezés terén nem tartott lépést a többi hatalmakkal és helyzete erősen emlékeztet a világháború előtti helyzetre, amikor az 1912-ben kezdett hétéves flottafejlesztési programmed a világháború miatt nem tudták befejezni.

A németek a tengeri fegyverkezés terén is meglepetés elé állították a világot. Mint Pierre Barillon a „Sacrifiera-t-on la marine Francaise?” c. röpiratában írja, az angolok az egyezmény megkötésekor abban a hiszemben voltak, hogy a németeknek legkevesebb hét évre lesz szükségük ahhoz, hogy hajóhadukat a szerződés szerinti nagyságra emeljék. A németek azonban minden képzeletet meghaladó ütemben dolgoztak: az állam ipari és gazdasági teljesítőképességét a maximumra fokozták, a gyárakban három munkásrészt heti 120 munkaórát dolgozik és így a birodalom a legrövidebb időn belül a szerződés szerinti 421.000 tonna nagyságú hajóhaddal fog rendelkezni. Újabb építkezésekkel pedig néhány év leforgása alatt — ha a rivális hatalmak megfelelő ütemben nem építkeznek — az európai tengeri nagyhatalmak rangsorában könnyen a második helyre kerülhet.

Olaszországot az afrikai hódítás új katonai feladatok elé állította. Mint Cavagnari tengernagy, tengerészeti államtitkár 1937 tavaszán a korporációk tanácsában kifejtette, a haditengerészet fejlesztése ma életkérdés az olasz nemzet számára, mert csak azzal lehet biztosítani az új gyarmatterülethez vezető tengeri utat. Míg az olasz hajóhad eddig védőleges és beltengeri jellegű volt, addig ma a változott feladatoknak megfelelően egy nagy ütőerejű és nagy hatótávolságú csatahajóhad építése elkerülhetetlen, mert számítani lehet arra is, hogy a hajóhadnak az óceánra is ki kell futnia. A hajóhad fejlesztése ennek a követelménynek a jegyében folyik és a két Littorio típusú, 30 csomóval haladó és egyenként kilenc darab 38 cm-es löveggel felszerelt gyorsjáratú csatahajónak 1937-ben történt vízrebocsátása, valamint a 12 új torpedóromboló, 16 nagy torpedónaszád és 20 közepes búvárnaszád építése, Pantelleria szigetének tengeri és légi támponttá való építése azt bizonyítja, hogy az olaszok gyors ütemben igyekeznek haditengerészetüket az új feladatoknak megfelelően átszervezni.

Az oroszok annyit emlegetett flottaépítése a katonai szaksajtó hírei szerint megkezdődött. Az angolokkal folytatott tárgyalások során az oroszok kétségtelenül nagy igényekkel léptek fel: két 35.000 t-ás, 40-6 cm-es lövegekkel felszerelt csatahajó engedélyezését követelték és nemcsak hogy a németekkel, hanem Japánnal is egyenlő nagyságú hajóhad építését emlegetik. Hogy ebből a hatalmas arányú tervből mit fognak megvalósítani, az a jövő titka, de a 300.000 t-án alul lévő hajóhadukkal ezidő szerint igen távol állanak a fenti helyzettől. A nyil-

vánosságra jutott adatok szerint ezidőszerint 10 cirkáló és 130 búvárnaszád építését tervezik, a nagyságra és fegyverzetre vonatkozó adatok azonban ismeretlenek.

A SZÁMOTTEVŐ TENGERI HATALMAK fegyverkezése irányának és mértékének, valamint az azt befolyásoló tényező'knek ismertetése után lássuk azok hajóhadának, valamint az épülőfélben lévő, továbbá az elavult úszóegységeinek számszerű nagyságát az 1938. év első napjai adatainak alapján összehasonlítva.¹

	Szolgálatban lévő		Építés alatt álló		Elavult	
	száma	tonna	száma	tonna	száma	tonna
Brit Államszövetség ...	376	1,200.000	136	531.000	104	184.000
USA	190	986.000	66	240.000	213	246.000
Japán	212	758.000	30	158.000	59	134.000
Franciaország	247	581.000	67	161.000	3	20.000
Oroszország	264	244.000	?	?	31	36.000
Olaszország	253	411.000	54	121.000	48	45.000
Németország	114	123.000	78	268.000	—	—

A táblázat egyben a tengeri hatalmak rangsorát is mutatja és a számok rideg adatai azt bizonyítják, hogy a tengeri hatalom megszerzése elsősorban pénz és anyagi felkészültség kérdése és a tengeri fegyverkezés terén elmaradt államoknak hosszú időre és anyagi teljesítőképességük teljes megfeszítésére lesz szükségük, hogy az élen járó nagyhatalmakat e téren csak megközelítőleg is utolérjék.

NEMES-ERDEŐS LÁSZLÓ

¹ Weyers Taschenbuch der Kriegsflootten, 1938. J. F. Lehmanns Verlag, München-Berlin.

A táblázatban csak a hard *egységek*, tehát a csatahajók, repülőgépanyahajók, cirkálók, flottillavezetők, búvárnaszádok, stb. vannak felvéve.

A NÉMET KATOLICIZMUS HELYZETE 1937-BEN¹

KARÁCSONY VIGILIÁJÁN XI. Pius pápa a konzisztórium teremben a német katolicizmus helyzetéről mondott beszédében ezeket a kijelentéseket tette: „Németországban vallásüldözés van. Régóta mondják és hirdetik, hogy nincs, mi pedig tudjuk, hogy van... Fájdalmas — kimondjuk —, hogy olyan üldözés folyik, amelynél nem hiányzik és úgy látszik nem fog hiányozni a kegyetlen erőszak, sem a hamisságnak és hazugságnak sok cselvetése és csalárdsága... Senki sem kételkedhetik abban, hogy ilyen súlyos dologról nyilatkozva, amely annyira közelről érinti felelősségünket, Krisztus földi helytartója nincs helyesen tájékozódva és mást mond, mint ami valójában van.“ XI. Pius e szavaival újat nem mondott tavaszi körlevelével szemben és így a mostani megállapítása arról tesz tanúságot, hogy a német katolicizmus súlyos helyzetében a tavaszi körlevél óta javulás nem történt, ellenkezőleg az ú. n. „pozitív“ kereszténység álarca alatt a nyílt és titkos harc tovább folytatódott a kinyilatkoztatott kereszténység mindkét formájával szemben. A német katolicizmusnak 1937. évi helyzetére jellemző események időrendben és logikusan is a következőképpen csoportosíthatók: 1. a hitvallásos iskolák megszüntetése; 2. a pápai körlevél; 3. az erkölcsi pörök; 4. a nemzeti vallás megvalósítása felé mutató tények és kijelentések.

A HITVALLÁSOS ISKOLÁK MEGSZÜNTETÉSE alkotta 1937 januárjában a nemzeti szocialista kormány kifejezett törekvésének tárgyát.

Az iskolaharc logikus folytatása volt az 1936 végén hozott Hitler-Jugend-törvénynek, amely az állami ifjúsági szervezetbe a belépést általánosan kötelezővé tette. A Hitler-Jugend-törvény és az iskolaharc célja az ifjúság kivonása az egyházi nevelés befolyása alól.

Mivel a kettős tagság, tehát H.-J.-be és valamely katolikus egyesületbe való tartozás, a H.-J.-törvény szerint nem lehetséges, így a katolikus ifjúsági egyesületek sorsa a lassú sorvadás.

A hitvallásos iskolák fokozatos megszüntetésére az elmúlt években céltudatosan törekedett a kormány, 1937 januárjától kezdve azonban

¹ Lásd a német katolicizmusról szóló korábbi referátumokat: Kühár Flóris: Egyház és állam közti kérdések Németországban (IV. kötet, 23 lap.) König Antal: A német katolikusok és a nemzeti szocializmus (XV. kötet, 124 lap.) Szeffü Ignác: Totális állam és kapitalizmus (XX. kötet, 28 lap.) A szerk.

sürgetőbben és erélyesen lépett fel. A közösségi iskolák javára végrehajtott „önkéntes“ leszavazások és „önkéntes“ beiratkozások módszere sikerrel is járt, úgyhogy a jelenben tulajdonképpen csak Németország nyugati részében állnak még fenn a katolikus hitvallásos iskolák, de 1937 második felében már ez a terület is hadszíntér lett, novemberben bezárták a trieri katolikus és protestáns hitvallásos iskolákat.

München, Felső-Bajorország, Pfalz, Württemberg és a Saarvidék hitvallásos iskolái egymásután tűntek el 1936—37-ben. Legerősebb volt a küzdelem Münchenben, ahol Faulhaber bíboros évekig állta a harcot a hivatalos személyektől vezetett propagandával szemben.

Hogy miért ragaszkodott a katolikus egyház oly elszánt kitarással a hitvallásos iskolákhoz, arról Faulhabernek június 13-án Truntenhausenben a katolikus szülők zarándoklatán mondott szentbeszéde ad drámai felvilágosítást. Ez a beszéd két nappal a Felső-Bajorországban végrehajtott „önkéntes szavazás“ után hangzott el, amely alkalommal 1066 hitvallásos iskola tűnt el. (Mindaddig Felső-Bajorországban csak 100 közösségi iskola volt.)

„1937 június 11-én Felső-Bajorországban München kivételével a pártalakulatok segítségével megszerezték a szülők szavazatát a közösségi iskolákhoz ... A birodalmi konkordátum 1933 júniusában a Szentatyának biztosította az eddigi hitvallásos iskolák fennmaradását és újak felállítási jogát. .. Ameddig még német szerződésűség, ameddig német aláírás és német becsület szó még valamit ér, addig a katolikus szülőknek a német birodalomban joguk van a hitvallásos iskolákhoz. . .

Katolikus Szülők! Szóban és írásban tárják elétek e jelszót: Egy Vezér, egy nép, egy iskola! — „Egy Vezér és egy nép“, mint a népközösség maga fenséges cél. Ha azonban ebből valaki a közösségi iskola gondolatát akarja levezetni, akkor ugyanolyan indokolással az egységes német egyházat is követelheti. Mi nem állítjuk, hogy a közösségi iskola szóvivői valamennyien tudatosan utat készíteni akartak a német közösségi egyháznak. De senki sem tagadhatja, hogy a nép között erősen dolgoznak már ebben az irányban: Egy Vezér, egy nép, egy iskola, egy hit í

Minden hangnemben biztosítják ugyan, hogy a közösségi iskolában is meglesz a hitoktatás, mint eddig ugyanolyan óraszámában, ugyanazoktól a hitoktatóktól előadva, hitvallások szerint elkülönítve. Azonban én nagy kérdőjelet teszek a mögé az állítás mögé, hogy a hitoktatás a közösségi iskolákban is épúgy meglesz, „mint eddig“ volt. Eddig a hitvallásos iskolában a tanító ugyanazon hitű volt, mint az iskolásgyermekek. A közösségi iskolában lehet máshitű is, lehet némethitű is, lehet pogány is, a bibliai történeteket nevetségessé teheti, Krisztus Urunkat, a mi Megváltónkat gyalázza, ahogy az hétről-hétre a német újságokban történik. Az Evangéliumot kisebb értékűnek nyilváníthatja ki a német múlt hőstörténeteivel összehasonlítva, a kereszténységet a német nép szerencsétlenségének és elfajulásának tüntetheti fel. . . Az ily tanítás többé már mégsem az a hitoktatás, „mint amely eddig“ volt. Az ilyen nevelés a gyermek lelkében meghasonlást idéz elő.“

Faulhaber aggodalma még 1937-ben beigazolódtott. Gróf Preysing, Berlin püspöke októberi pásztorlevelében szomorúan közölte, hogy püspöksége területén a papságnak a jövőben nem lesz többé lehetséges „csekély kivételtől eltekintve“ az iskolákban a hitoktatás végzése. A rottenburgi püspök, a kölni és münsteri érsekek hasonlóképpen jelentették novemberi ill. decemberi pásztorlevelükben, hogy a kiadott állami rendelet következtében az elemi iskolában ezentúl papok nem taníthatják a hittant, hanem csak tanítók. A berlini püspök megállapítja, hogy „ezzel beteljesedett ez a jelszó: ki az iskolából

a papokkal!“ Preysing szerint ez az intézkedés azonban csak kezdetnek nevezhető. Hogy milyen lesz a folytatás, arra nézve Tübingia kultuszminiszterének októberben közzétett hitoktatási tanterve nyújt fogalmat.

Az Osservatore Romano október 6-án közölte az új tantervet. E szerint 1. A tananyag kiválasztása és a hitoktatás módszere olyan legyen, hogy kidomborítsa a kereszténység férfias és harcias jellegét... 5. A hitoktatásnak mindig összhangban kell lennie a német esztendő kalendáriumával. Ezek a rendelkezések az elemi iskolákra vonatkoznak. A közép- és felsőbb iskolák számára elrendelte Tübingia kultuszminisztere, hogy ezentúl el kell hagyni az egész Ószövetséget és az ószövetségi témákat. Jézus Krisztust úgy kell leírni, mint antiszemitát. Az elemi iskolák ötödik osztályának tananyaga ezentúl: „Jézus harca a zsidó egoizmus ellen“. A hatodik osztály tananyaga pedig: „Jézus harca a judaizmus ellen és a farizeusok meg a papok által képviselt klerikalizmus ellen.“

Aki csak kicsit is ismeri Rosenberg „pozitív“ kereszténységét, azonnal láthatja a megegyezést Rosenberg elgondolásai és Tübingia új hitoktatási tanterve között. Rosenberg elveti az Ószövetséget, a kereszténységből csupán a „hősi“ Jézust tartja meg, aki szerinte erőgyéniségű árja volt és mint ilyen engesztelhetetlen ellentétben állott a zsidósággal; „a bennünk levő Isten-ország“ hirdetésével az árja panteizmust hirdette, az „istenivel“ való egygyélevést. Hauer tübingi professzor, a Deutsche Glaubensbewegung megalapítója, reménytelen kísérletnek tartja Jézus átfestését árjává; a németek hite szerinte csak a Jézus nélküli panteista „német hit“ lehet.

A fejlődés útja tehát világos. Félmegoldások nem elégíthetik ki azokat, akik a Ludendorff-házaspár főművének címében: „Erlösung von Jesu Christo“ a németységnek Jézus Krisztustól való megszabadítását kívánják!

A hitvallásos iskolák fokozatos megszüntetése kézzelfogható megsértése a konkordátumnak. Az események összefüggése azt mutatja, hogy ez volt közelebbi indítóoka a pápai körlevélnek.

A pápai körlevél március 14-énkelt. Kezdőszava: „Mit brennender Sorge.“ Virágvasárnap, március 21-én meglepetésszerűen olvasták fel a német templomokban. A nagyhét komor gyásza illő háttér volt a körlevél jelentőségének: a világegyház hívei gyászolták az egyházban továbbélő Krisztus szenvedését.

Különös megfontolást érdemelnek a körlevél szavai, mert a pápa évekig várt állásfoglalásával. Várakozását az a megfontolás vezette, „hogy a konkollyal együtt ki ne tépjük a tiszta búzát, továbbá az a szándék..., hogy mások hűségét a megkötött szerződéshez addig végleg meg ne tagadjuk, amíg a valóság kérlelhetetlen ereje... az egyház ellen intézett támadást“ fel nem fedi.

A körlevél sorra veszi az egyháznak a konkordátum által biztosított jogait és az ellenük elkövetett sérelmeket.

A hit szabad megvallása és szabad gyakorlása. „A ti országokban egyre erősödő kórusban hallatszanak hangok, amelyek az egyházból való kilépésre csábítanak ... A katolikusok, különösen a katolikus tisztviselők egyes osztályainak hithűségét leplezett és nyílt kényszerrendszabályokkal, fenyegetésekkel, gazdasági, előmeneteli, polgárjogi és egyéb természetű hátrányok kilátásba helyezésével nyomás alá veszik.“

A hitvallásos iskolák és a hitoktatás. „Krisztus egyházának nem akkor kell kezdeni a bánkódást és panaszkodást, amikor már az oltárokat ledöntik ... Amikor megkísérlik a gyermekleteknek a keresztiségekben

megszentelt szentélyét krisztusellenes neveléssel megszentelteleníteni és az üyen élő templomokból a krisztushit örökmécsét eltávolítani és helyébe valami póthatnak lidércét tenni ... akkor a lelki templom meggyalázása már közel van ... A hitoktatásnak, azaz illetéktelenek felügyelete alatt álló és megbénított hitoktatásnak megmaradása olyan iskola keretében, ahol más világnézeti tantárgyak előadói tervszerűen és gyűlölettel a vallás ellen dolgoznak, nem lehet elégséges alap ahhoz, hogy hívő keresztények önként helyesljenek ilyen vallásromboló iskolát. Jól tudjuk, Kedves Keresztény Szülők, hogy nálatok ilyen önkéntes beleegyezésről szó sem lehet. A szabad és titkos szavazás hatalmas megnyilatkozás volna a hitvallásos iskola mellett.“

A katolikus egyesületek. „A konkordátumban biztosított egyházi egyesülethez való tartozás miatt „sok katolikus ifjút⁴ megkárosítanak a kenyérkeresetben és a társadalmi életben.“

A hit eredményes hirdetéséhez szükséges az egyház szolgálainak erkölcsi tekintélye. Ennek aláásására irányuló aknamunkáról a következőképpen emlékezik meg a körlevél: „Az emberek által működő egyház isteni küldetésére — fájdalom — homályt boríthat az emberi, sőt nagyon is emberi gyarlóság, amely időnkint mint a konkoly fölburjánzik az Isten országának búzája közt. .. De aki a feltétlenül elítélendő visszáságokon kívül. . . szándékosan elhallgatja az egyház tagjainál tapasztalható komoly erényesség . . . megszámlálhatatlan kinceit, az sajnálatos vakságról és igazságtalanságról tesz tanúságot. S ha ezeken kívül még nyilvánvaló, hogy a szigorú mértéket, amelyet a gyűlölt egyházra alkalmaz, azonnal elejti, amikor más emberi közösségekről van szó, amelyek az ő érzésvilágához és érdekköréhez közel vannak, akkor az állítólag megsértett kényes erkölcsi érzékével tulajdonképpen azok közé valónak bizonyul, akik az Üdvözítő szava szerint a felebarát szemében látott szálkától a saját szemükben nem veszik észre a gerendát. .. Nem becsületes azoknak a szándéka, akik az egyházban megnyilvánuló emberi gyarlóságok felhánytorgatásával hivatásszerűen foglalkoznak.“ A papság erkölcsi megítélésének tekintetében. „Későbbi nyugodtabb idők kétségtelenül több igazságot tanúsítanak, mint a zűrzavaros jelenkor.“

A konkordátum a bekövetkezett jogsértések miatt szinte érték-telenné vált, ennek ellenére „még most is azt tanácsolja aggódó atyai szívünk, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül a szerződéses hűséghez való visszatérés még fennálló, akármilyen csekély valószínűségét.“

A körlevél jelentősége elsősorban abban áll, hogy tisztázta a felelősség kérdését a konkordátum megszegésére vonatkozólag, bár a körlevél szövege meg sem említi sem Hitler nevét, sem a pártét: „A közelmúlt esztendőök szemléltetően tisztázták a felelősség kérdését. Leleplezik a fondorlatokat, amelyeknek kezdettől fogva nincs más céljuk, mint az egyház elpusztítása.“

A körlevél nagyjelentőségű még azért is, mert rávilágított az újpogány mozgalmak támogatásáért járó felelősségre is és ezzel eloszlatott sok téves felfogást. E tekintetben nálunk, Magyarországon is üdvös volt a pápai szó. Az újpogányság lármás propagandáját nem lehet többé csak a felelőtlen elemek számlájára írni. Világos szavakkal elhangzott ugyanis Krisztus helytartójának állásfoglalása „a folyton támadó és befolyásos helyekről — sajnos — sokféle módon támogatott újpogányság ellen“.

A körlevél szerte a világon nagy hatást ért el nemcsak a katolikus egyház hívei között, hanem a hívő protestánsok körében is. Bátorítást adott és állhatatosságot sugallt a lelkekbe.

Az ellenfél támadó kedvét azonban a körlevél nem csökkentette, hanem még csak fokozta; a kibékülés felé legalább az eddigi látszat

szerint nem tudott biztató eredményt elérni. A szembenálló frontok tisztázásával azonban beláthatatlanul sokat használt a katolikus ügynek.

A körlevél nyitva hagyta az utat a további diplomáciai tárgyalásokra, amelyeknek célja lenne a konkordátumban biztosított jogok visszaszerzése. A körlevél után ugyanis a diplomáciai kapcsolat megszakítása nem következett be. A birodalmi kormány a Szentszékkal fennálló feszült viszonya ellenére is óvakodott ettől a lépéstől. A berlini nuncius is megmaradt állomáshelyén. A körlevél kihirdetését követő feszültség ellenére a konkordátum felmondására sem került sor, bár erre vonatkozólag a német lapokban jelentek meg utalások.

A körlevél diplomáciai előzményei közt meg kell említeni a német püspöki karnak és a vatikáni diplomáciának szakadatlan fáradozását 1936-ban *modus vivendi* megteremtésén. Az újpogány propaganda azonban egyre jobban átítatta a párt szellemét, majd megindultak 1936 tavaszán a papság erkölcsi hírnevének megsemmisítésére irányuló pörök, velük párhuzamosan pedig megkezdődött a hitvallásos iskolák fokozatos megszüntetése. A püspökök a híressé vált 1936-os fuldai közös pásztorlevelükben a legvégső határig mentek el az engedékenységekben és a békülékeny szellem megmutatásában azzal, hogy a hatalom birtokosainak felajánlották együttműködésüket a kommunizmus elleni küzdelemre. A püspöki kar körlevelére adott válasz az egyház ellen folytatott harc még erősebb felszítása volt. A Vatikán végül is szükségesnek látta, hogy az egész világ előtt a tavaszi pápai körlevélben felfedje a nemzeti szocializmus harcmódorát.

A pápai körlevélre a kormány „panaszjegyzékkel“ válaszolt, amely a Vatikánt azzal vádolta meg, hogy „németellenes világfront felállításán dolgozik“. A nemsokára bekövetkezett kibékülés Hitler és Ludendorff között, továbbá a Ludendorff-ház vallási mozgalmának egyenjogúsítása éppoly jellemző volt, mint az a mód, ahogy Rossaint káplán és társai ellen kommunista szervezkedés vádjával eljárak (11 évi fegyház!). Hitler beszéde május i-én megismételte a nemzeti szocializmusnak azt az igényét, hogy az egyház a Harmadik Birodalomban a nemzeti szocializmus totális uralmának joghatósága alatt áll és szigorúan csak belső egyházi tevékenységre szoríthatja ténykedését. Majd Hitler tárgyalása az osnabrücki püspökkel és a berlini pápai nunciusnak eredménytelen diplomáciai demarsa mindkét részről nyilvánvalóvá tették a megegyezés lehetetlenségét. A német tiltakozó jegyzékre adott pápai válaszjegyzék után egyelőre kilátástalanná vált a *modus vivendi*-ért folytatott tárgyalások újrafelvétele.

Az egyházügyi miniszter megtiltotta a körlevél kinyomtatását és terjesztését az összes püspökökhöz március 23-án küldött rendelkezésben ezzel az indoklással: „A pápai körlevél. .. súlyos támadásokat tartalmaz a német állami élet java és érdeke ellen.“ A miniszteri rendelet következtében a rendőrség azonnal lefoglalta a már kinyomtatott körlevél-példányokat. A sokszorosítást végző nyomdavállalatokat pedig — az egész Németország területén számszerűt tizenkettőt — bezárták, vagyonújat elkobozták.

A fuldai püspöki konferencia elnöke, Bertram boroszlói bíboros a német püspöki kar nevében április 27-én válaszolt az egyházügyi miniszternek: „Ha valami az állam életének javára és érdekére káros, akkor az a tény bizonyosan, hogy a kereszténység ellen Németországban meg-

szakítás nélkül folyó harcot most már évek óta eltűrik, sőt a hivatalos cáfolatokra ügyet sem vetve, mértékadó körök szemmel láthatólag pártólólág elősegítik.“

Az ERKÖLCSI PÖRÖK MEGINDÍTÁSA volt a tulajdonképpeni felelet a pápai körlevélre és ez egyben hatásos fegyverül is szolgált az iskolaharc folytatására.

A pápai körlevél kihirdetése után lázas munkába kezdett a propagandaminisztérium. Az újságok erkölcsellenes bűnökkel vádolták a papságot. A propaganda-gépezet működése megindult eddigi arányait messze felülmúló módon. Cikkek, gúnyversek és karikatúrák özöne árasztotta el a német társadalmat.

Az erkölcsi pörök kínos feltűnést keltettek külföldön is. Mundelein chikagói bíboros (német ember, a háborúutáni éhező Németország nagy jótevője, amerikai segélyakció megszervezője) szükségesnek látta, hogy a papság szokásos negyedévi konferenciáján május 18-án 500 papja előtt a német helyzetről felvilágosító beszédet mondjon:

„Az erkölcsi pörök újfelfételének közveden indító oka az iskolákért folyó harc volt. A kormány egy évvel ezelőtt a katolikus klérusnak ízelítőt adott az erkölcsi pörök ártalmas következményeiből, de az olimpiai játékok előtt beszüntette a porokét. 1936 őszén és telén azonban a kormány e Damokles-karddal továbbfolytatta a katolicizmus két fontos bástyája ellen a támadást — a hitvallásos iskolák és a katolikus ifjúsági szervezetek ellen.“

„A hitvallásos iskolákat elnyomták a ‚legtöbb helyen‘. A klérus mitsem törődve a Damokles-karddal, támadásba kezdett. Az iskolai szavazatokat csalásnak minősítette .. . Minden hónapban püspöki körlevelek jelentek meg, amelyek tiltakoztak a konkordátumnak az iskolaharc által üzött megsértése ellen. Végül jött virágvasámpon a pápai körlevél... Erre a kormány az összes erkölcsi porokét egyidőben a bíróság e.é vitte és működésbe hozta félelmetes propagandamasináját, hogy általa a pörök a lehető legnagyobb mértékben a nyilvánosság elé kerüljenek ...

Kétmillió katolikus iskolásgyermek nevelése alkotja a jelenben a küzdelem tárgyát... A sajtó nem titkolja el a kormánynak azt a reményét, hogy a pörök a katolikus nevelés iránt jelentősen meg fogják ingatni a közvélemény bizalmát. Az egyház helyzete sohse volt oly védtelen Németországban, mint ma . . . “

Mundelein beszéde, amelyet Amerika többi püspökeinek, a svájci püspöki karnak, majd Innitzer bécsi bíborosnak egyetértő nyilatkozata kísért, kedvező alkalmul szolgált Göbbelsnek a Deutschland-csarnokban május 28-án elmondott beszédéhez. Az összes leadó-állomások közvetítették a beszédet. Külföldi hallgatók is felfigyeltek rá. Göbbels utánozhatatlan ügyességgel, nagy színpadi rendezésben kijelentette, hogy a papság vétségei nem egyes sajnálatos jelenségek, hanem általános erkölcsi romlás tünetei „oly megdöbentő és fel-lázító fokban, amelyhez hasonlót a népek kultúrtörténetében alig lehet találni“. A továbbiakban felemlítette Göbbels, hogy a nemzeti szocialista párt dicséretes példaadással tisztította meg sorait, amidőn a vezetőség 1934 június 30-án „minden tétovázás nélkül“ („kurzer Hand“) 60 párttagot az erkölcsellenes bűnért agyonlövetett és ezáltal a pártból kiirtotta ezt a bűnt.

Ez utóbbi kijelentés valótlansága nyilvánvaló: 1. Rohm, Heines, Heydebreck és társainak kivégzése pártpolitikai és nem erkölcsi okokból történt. A párt ugyanis évekig türte Röhmék erkölcstelen üzelmeit,

sőt Röhm Hitler legjobb barátai közé tartozott. Kivégzésük csak azért és csak akkor történt meg, amidőn a párt belső egységének megbontása miatt politikailag váltak veszedelmesekké az államéletre; 2. az 1934 június 30-án kivégzettek között másrésztől nagyon soknak semmi köze sem volt Röhm erkölcsi eltévelyedéseivel (Schleicher, Klausener stb.).

Göbbels vádjának megcáfolására június 13-án a német püspöki kar közös nyilatkozatot olvasatott fel a szószékeken: „21.461 világi pap közül 49 ellen indult eljárás. Elítéltek 21-et, 28 eljárás még folyamatban van. 4.174 szerzetespap közül 9-et helyeztek vád alá, elítéltek 1-et, 8 pörben még nem történt döntés. A 25.635 főnyi létszámból 58 ellen indult eljárás. E szám még negyedszázalék sincs, tehát 500 papra kb. egy pörös eljárás esik“.

A közölt adatokban jelentős változás egészen év végéig nem történt. Kerrl kultuszminiszter hageni beszédének (dec. 2) szavai szerint 45 papot ítéltek el eddig, 93 ellen folyik eljárás és 29-et felmentettek! Az erkölcsi pörök folyamata minden szomorú és fájó volta ellenére is tartalmaz vigasztaló vonást: ha az egyház elkeseredett ellenségei minden erejüket megfeszítve és minden rendelkezésükre álló eszközzel is csak ennyi ítéletet tudnak összehozni, akkor az egész hajsza végeredményben nagy apológia a katolikus papság erkölcsi színvonala javára.

NEMZETI VALLÁS MEGVALÓSÍTÁSA felé mutató jelenségek bőven akadtak 1937-ben; és pedig nem hirtelen kirobbanások, hanem az évekre kitervezett taktika megfontolt sakkhúzásai.

A nemzeti szocializmus mint világnézet totalitás-igénnyel lép fel, az egész embert akarja magának. Ezért a teljes uralom igénye kiterjed az összes egyéni és társadalmi életmegnyilvánulások területére, az egész kultúrára, az ifjúság nevelésére, tudományra, sőt a nemzet erkölcsi felfogásának irányítására is. A teljes uralom igényéből következik, hogy a társadalom legfőbb mozgató erőinek egyikét, a vallást sem hagyja a nemzeti szocializmus figyelmen kívül.

Hitler ugyan nem beszél könyvében a nemzeti egyház felállításáról, sőt a nemzeti vallás megalkotását egyenesen elutasítja: „A politikai vezér számára ugyanis — mondja Hitler könyve 127. oldalán — népének vallási tanai és intézményei érinthetetlenek legyenek.“ Azonban Hitler könyve nem egyenlő a nemzeti szocializmussal! Hitler mellett Rosenberget is nagyon számításba kell venni, akinek befolyása a párt világnézeti felfogásának irányításában egyre jobban szembetűnő. Rosenberg a nemzeti szocialista világnézet lényegéből levonja a logikus következtetést a német nemzeti egyház felállítására. Nem törekszik a katolikus és protestáns istentiszteleti formák eltörlésére, hanem csak az eddigi „negatív“ kereszténységnek az általa konstruált „pozitív“ kereszténység szellemében történő átalakítására, így a katolikus és protestáns milliók részei lennének majd a nemzeti egyháznak, amelybe beletartozhatnának azok a nemzetiszínű panteisták is, akik „az eckeharti lelkiség jegyében összetalálkoznak“ („Mythus“ 6x0). A nemzeti egyház lényegét „a néplélek mítosza és a becsület fogalma alkotja“.

Rosenberg módszere a kereszténységre sokkalta veszélyesebb, mint a Ludendorff-ház fanatikus gyűlölete, vagy az agitatórikus, de vallási tartalomban üres Deutsche Glaubensbewegung. Rosenberg felfogása szerint az egyház érintetlenül megmarad külső keretei között intézményeivel és szertartásával, azonban Rosenberg az egyház lényegét vájja ki és az üres héjat, a külsőt megtölti friss germán tartalommal. Rosenberg szerint az előmunkálatokat a mostani nemzedék végzi el, a nemzeti egyház megalakítása pedig egy későbbi nemzedék feladata lesz.

Szükséges tehát meglátnunk, hogy a németországi egyházpolitika fejleményei nem egy önkényesen megkezdett egyházpolitika napi-eseményei, hanem a kereszténység történetében szinte példa nélkül álló világnézeti harc, amely elvi ellentétben gyökerezik. Mivel félmegoldások és a világnézeti eszmék félelgondolásai az életben tartósak nem lehetnek, a totális államfelfogás előbb vagy utóbb elő fog állni a nemzeti vallás követelésével. Elviselhetetlen ugyanis a totális államfelfogást valló Harmadik Birodalom számára, hogy alattvalói egyharmadának szellemi-vallási feje a pápa legyen, aiti nem német állampolgár. Főképpen a katolicizmus római-latin jellege az a botránykő, amely a legnagyobb gyűlöletet váltja ki és a legtöbb támadás célpontja. A háborúelőtti „Los von Rom!“ mozgalom ekként a nemzeti szocialista törekvések előfutárjaként tekintendő.

Hivatalos nemzeti szocialista megnyilatkozások mindenkor tagadták ezt a célt; elszólások azonban annál gyakrabban fordultak elő.

Így Müller Lajos, Hitler „bizalmi embere“, az újdonsült protestáns birodalmi egyház püspöke (a „Reibi“) a türingiai tartományi egyháznak a birodalmi egyházba történt erőszakos „bekebelezése“ alkalmával, 1934 május 14-én jelentette ki először, hogy a nemzeti szocializmus végső célja „a Rómától mentes nemzeti egyház“. Majd 1935-ben Jäger, a „Reich“ ügyésze, aki új állásának elfoglalása előtt a porosz kultuszminisztérium egyházosztályának igazgatója volt, a birodalmi kormányhoz benyújtott emlékiratban már mérlegelte is az egyetemes egyház megvalósításának lehetőségeit. Eszerint lehet remélni, hogy „rövid időn belül megvalósítható a nemzeti egyház, bár számítani kell mintegy négy-millió katolikus és néhány százezer protestáns ellenállására, amely azonban könnyen múltó akadály csupán. Akkor aztán eljön majd a keresztény eszmével szemben a népi eszmének diadala.“

A nemzeti egyház megvalósítása, bár nem lehetetlen, azonban mégsem oly egyszerű feladat, amint Müller és Jäger gondolták. A protestantizmus hitvalló része (Bekennende Kirche) által kifejtett ellenállással is számolnia kell a diktatúrának. Ezt igazolja Rosenbergnek 1937 őszén a hitvalló egyház ellen kiadott műve: „Protestantische Rompilger. Der Verrat am Luther und der Mythos des 20. Jahrhunderts“ (München, 86 l.), amelyben a hitvalló protestánsokat Luther ellen elkövetett árulással vádolja meg, mert a pápa után „szaladnak“ és ezáltal a nemzeti egység útjába akadályokat gördítenek.

A pápai körlevél és Göbbels beszéde után beállott feszült helyzet idején nemzeti szocialista politikai körökben felmerült az a gondolat, hogy az 1937. évi őszi nürnbergi pártnap a kultúrharc jegyében folyjék le, a konkordátum ünnepélyes felmondásával. A nemzeti egyház megalakítására még nem érett meg a helyzet. Elhatározó lépések azonban történtek 1937-ben is a még ki nem mondott cél felé.

1. Az új pogányság fokozatos benyomulása a párt szellemébe. Ezt igazolja a nürnbergi pártnap, amelyen Rosenberg kapta meg a Nobel-díj pótlására alapított nemzeti díjat.

Az SS szellemére jellemző, hogy a „Das Schwarze Korps“ folyóirat közleményeket hozott októberi számaiban az újpogány Frenssen Gusztávnak 1936-ban kiadott könyvéből (Der Glaube der Nordmark).

Hogy ekként mily könyvet ajánl a „Das Schwarze Korps“ Hitler gárdistáinak) jellemzésül legyen elég e könyvből vett pár idézet: „mint a többi ezer meg ezer vallás“ a kereszténység is „időben élt emberek időbeli kitalálása“, „összetakolt és múlandó természetű“; tanítása „kitalált történetekből) mondákból és mesékből“ áll, amelyeknek „az olasz halász vagy bortermelő) a francia kispolgár“ hitelt adhat) de nem a germán ember. „A germán lélek mélyebb, igazabb, önmagával szemben felelősségteljesebb, jámborabb, nehezen viseli el hosszú ideig, ha tudja, vagy ha csak sejt, hogy a komoly, jámbor, tudományos kutatás megállapította, hogy hite okmányainak igazmondása, történeti hitelessége megdőlt“ stb. (Frenssen könyvére a hitvalló evangélikus lelkészek közösen írtak feleletet „Nordmark in Glaubenskampf“ (Kiel, 1936) címmel, katolikus részről pedig Nissen: „Heimat-Heide oder Christ“ (Graz, 1937).

Igaz ugyan, hogy Göbbels május 9-én betiltotta az izgága „Blitz“ című újpogány lapot. Ezzel az intézkedéssel szemben áll azonban az a tény, hogy az előkelő, divatos és „tudományosan“ megalapozott (Hauer professzor) Német Hitmozgalom követői közt található a párt elitjének és az SS-nek egyrésze. A Hitler-Jugend-ből is szépszámmal vannak képviselve a Német Hitmozgalom tagjai közt. Ezért a „Durchbruch“, a Német Hitmozgalom lapja, bár nem hivatalos pártlap, mint pl. a „Das Schwarze Korps“, nem tekinthető felelőtlen egyének vállalkozásának. Szelleme a keresztény vallás gyűlöletének megdőbentő tanú jele. E mellett egészen mellékes szerepet jelent az az állandó törekvése, hogy a pápát és a püspököket, mint a német nép ellenségeit állítja be.

2. Az újpogányság előretörése 1937-ben. A Német Hitmozgalom és a nemzeti szocialista párt között fennálló kapcsolatokon kívül megemlítendő, hogy az 1937—38. tanévre Hauer tübingai egyetemi tanár és a Német Hitmozgalom jelenlegi vezetője (1937 áprilisától fogva), Wiedenhoefl Bernát Berlinben a Német Hitmozgalomról egyetemi előadások tartására kaptak engedélyt. A Német Hitmozgalom diadalként könyvelheti el, hogy 1937 tavaszán közzétett programjának több praktikus követelése máris megvalósult, illetve megvalósulás előtt áll. (V. ö. a 7. programmpont követeléseit az alább közölt tényekkel.)

A 7. programmpont így szól: „A Német Hitmozgalom követeli a keresztény felekezetek befolyásának megszüntetését a nyilvános életben a következő praktikus intézkedések által: a) az egyházaknak adott állami segítség eltörlése; b) a közösségi iskola megteremtése az iskolaügynök a felekezeti befolyástól való megszabadítása által; c) a kórházak megszabadítása a felekezetekkel való kapcsolatoktól; d) a teológiai fakultások bezárása az egyetemeken; e) a hadseregben a felekezetekkel fennálló kapcsolatok megszüntetése; /) a szerzetesrendek és kolostorok eltörlése; g) a kötelező kereszténység eltörlése; AJ az állam és az egyház szétválasztása.“ — Mindez pedig a Német Hitmozgalom 3. pontjában jelzett célért történék: „A Német Hitmozgalom a leghatározottabban elutasítja a kereszténységnek minden formáját.“

Az újpogányság diadalmas előrenyomulásában nagyjelentőségű esemény, hogy Hitler és Ludendorff kibékülésének következményeként a legszélsőségesebb újpogány alakulat a „Ludendorff-ház istenismerete“ a keresztény vallásokkal egyenlőjogú vallássá lett Frick belügyminiszter május 12-én kelt rendelete alapján. A rendelet szerint az egyenjogósított vallási alakulat hivatalos elnevezése: „Istenismeret“ és e szó elé tett „L“ betű (= Ludendorff),

Hauer és Ludendorffé mellett az újpogányságnak harmadik vezetőalakja Bergmann Ernő 1937-ben Önálló vallási alakulatot szervezett meg. Bergmann legújabb könyvét: Die natürliche Geistlehre-t a római szent Officium kongregációja indexre tette.

Hogy e tények messze túlhaladták már a taktikai manőverek határát, azt az október 17-én Torgauban lejátszódott esemény bizonyítja: első ízben alakítottak át egy keresztény — ezúttal evangélikus — templomot nemzeti szocialista istentiszteleti helyé („Weihestätte der Bewegung“). Hogy Rosenberg maga végezte az avatás aktusát, e körülmény eléggé mutatja, hogy ez az eset nem lesz egyedülálló a jövőben. (1937-ben még két helyen volt hasonló avatás, Segebergen és Pasewalkban.)

3. A közösségi iskola megvalósítása a hitvallásos iskolák megszüntetése által. Rosenberg 1930-ban adta ki a „Mythus“-t; benne már álkor a közösségi iskola megvalósítását célként jelölte meg a nemzeti

egyház megteremtése felé. Rosenberg e kérdés tárgyalására „Német népegyház és iskola“ címmel egész fejezetet szentelt könyvében.

4. A hitoktatás korlátozása és a hitoktatás anyagának megváltoztatása. (Az erre vonatkozó adatokat cikkünk első részében láttuk.)

5. Az egyház ellen szórt vádak célja, hogy elidegenítsék a híveket papjaiktól és meglazítsák a német katolicizmus összeköttetését Rómával.

A „politikai katolicizmus“ évek óta visszatérő vád. A nemzeti szocializmus vezetői kezdettől fogva hatalmi és nem teológiai problémát láttak az egyházban és így azt hiszik, hogy mások is hasonlóképpen gondolkozhatnak; ezért a nemzeti szocializmus vezetői el sem tudják képzelni, hogy a Vatikánt és a német egyházfőket lelkipásztori munkájuk betöltésében nem politikai célok vezetik.

Amint már láttuk, a pápai enciklikára adott diplomáciai jegyzék „németellenes világfront felállításának“ törekvésével vádolta meg a Vatikánt. A német sajtó felújította e vádat Pacelli államtitkárnak Franciaországban tett látogatásakor júliusban, amidőn Pacelli felszentelte a lisieuxi bazilikát. A „Das Schwarze Korps“ is helyt adott annak a gyanúsításnak, hogy Pacelli ez alkalommal titokban valószínűleg találkozott az angol külügyminiszterrel, Edennel is és a francia diplomatákkal s az angol külügyminiszterrel titkos megállapodást kötött Németország ellen. A pápa a „politikai katolicizmus“ vádját ünnepélyesen visszautasította a konzisztórium teremben karácsony vigíliáján mondott beszédében: „Ugyanezt a vádat, a mi Urunk Jézus is magára akarta vállalni, hiszen Pilátusnak azért adták át, hogy felforgatja a népet, mintha a császár ellensége lenne ... A vallás politikai célokra való felhasználásának vádjá vád és rágalom, amelyet a püspöki kar és a bíborosi rendben levő annyi tisztelendő testvérünk ellen szórtak ...“

A kommunista törekvések vádját kimeríthetetlen változatban ismételte a nemzeti szocializmus az egyház ellen 1937-ben annak ellenére, hogy a pápa határozottan leszögezte az egyház álláspontját a kommunizmusról kiadott körlevelében, amely pár nappal a „Mit brennender Sorge“ körlevél előtt jelent meg.

E vád könnyebb terjesztése végett lefoglalták a kommunizmus ellen kiadott körlevél példányait Berlinben 60.000 példányban, ahogy gróf Preysing írja decemberi püspöki körlevelében. A kommunista társaságok államellenes tevékenységének meggátlására 1933 február 28-án kelt „lex Hindenburg“ alapján pedig feloszlatták augusztus 3-án a paderbomi, majd a münsteri és a limburgi egyházmegye katólikus ifjúsági egyesületeit, vagyonukat lefoglalták. Ezzel párhuzamosan augusztusban az osnabrücker közigazgatási kerületben tiltották be a katólikus ifjúsági szervezeteket (a Jungschar és Sturmschar szervezeteit), ezt megelőzően ment végbe június végén Württembergben a felsőbb tanintézeteket látogató katólikus tanulók egyesületének, a „Neudeutschland“-nak feloszlata. E betiltó rendelkezések nem hagynak kétséget a katólikus vallási egyesületek további sorsa felől.

Az Osservatore Romano november 14-i száma közli, hogy a „Das Schwarze Korps“ a keresztség eltörlését a következő indokolással szeretné megalapozni: „Azt mondják — írja az SS hetilapja —, hogy a keresztség Jézus Krisztustól alapított szentség, azonban mi tudjuk, hogy a pap ember, akinek minden tavasszal éppúgy megjön a náthája, mint a többi embernek és hogy körmei alatt ugyanazok a bacillusok vannak mint más halandónak.“ Tehát a keresztséget egészségügyi okokból kell eltörölni.

Az Osservatore Romano július 28-i száma foglalkozik a nemzeti szocialista folyóiratnak, a „Weltanschauung und Schule“ -nak cikkével, amely a teológiai fakultások eltörlését azzal az indokolással követeli, hogy az állami egyetemeken kebelében a teológiai fakultások „idegen testet“ alkotnak és éles ellenmondásban állanak a német egyetemeken szellemével, amely a tanszabadságot és a tudományos kutatás szabadságát jelenti. Az Osservatore Romano megjegyzi: „A szabad kutatás és a szabad tudományos munka nevében mozdították el katedrájuktól — hogy csak az utolsó eseteket említsük meg — Jaspers Károly bölcselettanárt és Grisenach Ágoston művészettörténészt Heidelbergben. Így akarják a teológiai tanszabadságot is elnyomni. Mint mindig, ez alkalommal is megfelelkeznek a konkordátumról.“

A keresztség szellemi megfojtása a keresztyén szellemű könyvek, napilapok és folyóiratok betiltásában, részben megfélemlítésében áll.

Példa az utóbbi esetre az azelőtt kitűnően szerkesztett Schönerer Zukunft, amely most is hozza az egész világról az egyházi híreket, ellenben a német vallásüldözéssel szemben nem meri szavát felemelni, itt a síri hallgatás a magatartása.

Az államsegély fokozatos megvonását is kilátásba helyezte Kerrl miniszter november végén Fuldában és december 2-án Hagenben tartott beszédében, mondván, hogy „a vallási közületeket híveik áldozatkészségére“ fogja az állam utalni. Alig tehát 1937-ben az eredményes lelkipásztori munka erkölcsi alapjait igyekeztek tönkretenni, 1938-tól kezdve „lassan és fokozatosan“ a lelkipásztorkodás anyagi alapjai ellen fog valószínűleg irányulni a harc. Kerrl fuldai és hágeni beszédek az a látszata, mintha az egyházaknak nyújtott államsegély az állam által önként adott kegydíj volna, nem pedig jogszerint kijáró kötelezettség, részint kárpótlás az 1803-ban szekularizált katolikus egyházi vagyonért, részint pedig a tartományok által a XIX. század folyamán vállalt és tartományi törvényekben biztosított hozzájárulás a katolikus és protestáns egyház költségeihez.

Világos, hogy az államsegély lassú és fokozatos megvonásától már nincs messze az út a templomok felosztásáig.

Ezzel azután teljessé is lesz a nemzeti szocializmus „babérkoszorús prófétájának“ jóslata. Az 1930-ban kiadott „Mythus“-ban ugyanis, mint jövő program, sorban fellelhetők a kereszténység ellen folytatott harc eddigi szakaszai és módszerei: a hitvallásos iskolák megsemmisítése (599—636), az egyház ellen felhozott erkölcsi vádak, „a politikai katolicizmus“, Németország ellenségeivel való szövetkezés és a marxizmus vádja (476—7), az ellenfél szellemi elnyomása, szervezeteinek elsorvasztása (636), az államsegély megvonásának követelése és végül a templomok felosztása a „pozitív“ és „negatív“ keresztények közt (610).

Ha majdan a „babérkoszorús próféta“ ez utóbbi jóslata is beteljesül, a német „népegyház“ megfakultnak lesz tekinthető!

Ennek bekövetkezése — túlzás nélkül megállapíthatjuk — beláthatatlan következményekkel járna nemcsak a német katolicizmusra és protestantizmusra, hanem magára Németországra, sőt az egész keresztény kultúrvilágra is!

A MAGYAR GYÁRIPAR JÖVŐJE

A MAGYAR GYÁRIPAR megteremtésében főleg két követelmény játszott fontos szerepet: az őstermelésben nem foglalkoztatható népfeleslegeknek munkához juttatása és a belső piac iparcikkszükségletének az ellátása. Az iparfejlesztés elmúlt 16 esztendeje jórészt meghozta a várt eredményeket. Az ipartelepek száma ez idő alatt 2.124-ről 3.629-re, a termelés értéke pedig 979-4 millió pengőről 2.555-3 millió pengőre emelkedett. A gyár-
ipar jelentős tényezővé vált az ország gazdasági életében.

Mindezek az eredmények nem győzték meg a kétkedőket. A közgondolkodás általánosságban most is bizalmatlanul nézi az iparosodást és kevésbé méltányolja törekvéseit. Gyakran vetődik fel a kérdés, vajjon csakugyan eleget tett-e a gyár-
ipar az alapvető követelményeknek és a bírálatok szempontjainak egyik legfontosabbika a népfeleslegek foglalkoztatásának az ügye. Érthető ez az aggodalom. Szociális problémáink sorában vezető helyen az agrármunkásság lecsapolása, kellő foglalkozáshoz juttatása áll. Ennek egyik útja az iparosodás. Az agrárproletáriátus levezetésének ezt a fontos lehetőségét legutóbb e hasá-
bokon Kerék Mihály kétkedően ítélte meg. Valóban, ha a gyár-
ipar nem tudna megfelelni e feladatának ekkor — ha egyéb szempontok meg is maradnak — a további iparfejlesztés egyik döntő érve értéktelenné válnék. Szemlét kell tartani tehát az eddigi eredmények felett, hogy megállapíthassuk: eleget tett-e a magyar gyár-
ipar a követelményeknek.

Gyár-
iparunkat általában a vámtarifa megalkotásának az évétől, 1925-től számítják. Helytelen ez a kiindulás, mert az iparfejlesztés 1921-ben vette kezdetét. Az összeomlást követő valutazavarok megnehezítették a behozatalt és így kedveztek a hazai ipar megindulásának. 1921-től 1925-ig 1.036 ipartelep létesült, míg az 1925—1936. években összesen 469 új üzemeltetést állítottak fel. Gyár-
iparunk alapjait tehát még a vámtarifát megelőzően rakták le, eredetét 1921-től kell számítani.

A gyár-
ipari munkásfoglalkoztatás adatainak az elbírálásnál is figyelembe kell venni egy-két eddig elhanyagolt szempontot. A statisztika még 1912-ben kelt rendelkezés alapján sorozza az üzemeket a gyár-
ipar kategóriájába, míg az 5—20 munkást és megfelelő erőgépeket foglalkoztató üzemek jórészt a kisipar csoportjába kerültek. A technika fejlődése áttörte a régi határokat és ezek az üzemek is tulajdonképpen a gyár-
iparhoz volnának sorozhatók. A helytelen séget észrevette a statisztika is és 1935-ben ezekre az üzemekre közép-

ipari adatfelvételt hajtott végre. Ennek a kategóriának munkásfoglalkoztatási adatait szintén számadásba kell vonni, már azért is, mert ezek az üzemek részben a nagy-gyáriparnak végeznek munkát, részben pedig az iparfejlesztés eszközeinek a hatására elmaradt külföldi árubehozatal pótlására rendezkedtek be. Ugyancsak számadásba kell venni a kohászat, valamint a magyar gyáripár nyersanyagát kitermelő vas- és egyéb ércbányászat munkáslétszámát, továbbá azt a munkástömeget is, amely a magyar gyárüzemek által felhasznált szénmennyiséget kitermeli. Ezek a kategóriák összevéve adják a gyáripárunk által foglalkoztatott munkástömeget, melynek adatai a következők:

	1921.	1936.
gyáripár által foglalkoztatott munkások	158.928	265.152
középipar „ „	32.000	53.220 ¹
kohászat, ércbányászat	1.369	2.800 ¹
ipart-ellátó szénbányászat	18.894	18.704
Összesen	211.191	339.876

Az iparfejlesztés 16 éve alatt a gyáripár 128.685 embert állított munkába és ez a létszám az eltartottakkal együtt 289.385 főt tesz ki. Az eltartottak számát feltétlenül figyelembe kell venni, mert hiszen ezeket is a népfeléből szívta fel az iparosodás és a mezőgazdasági munkásréteg számának a megállapításánál az eltartottak ugyancsak mint munkára várók, vétettek számításba. Ilyen alapon állapíthatjuk meg azt is, hogy a magyar gyáripár a foglalkoztatottak 1936. évi létszámát véve alapul 764.721 egyén megélhetését biztosítja. (A helyes számítás tulajdonképpen megkövetelné, hogy a gyáripári munkanélkülieknek családtagjaikkal együtt mintegy 40.000 főre becsülhető számát is figyelembe vegyük.)

A gyáripár foglalkoztató erejének a vizsgálatánál figyelembe kell venni még a tisztviselői létszámot.

	1921.	1936.
tisztviselők a gyáripárban	17.797	22.042
a bányászatban	2.493	2.543
összesen	20.290	24.585

Itt is 4.295 főnyi gyarapodás mutatkozik (eltartottakkal 9439 személy), ami azért is figyelemreméltó, mert enyhítette azt a feszültséget, amely az érettségizettek, diplomások munkátlanságából sűrűsödött és a gyáripár nélkül még súlyosabban jelentkezett volna.

Az ipari népesség növekedését a népszámlálás adatai is mutatják. 1920—1930 között az ipari keresőnépesség számában 207.000 főnyi gyarapodás mutatkozott. Ennek nagyrésze a gyáripár fejlődésének a javára tudható be, amennyiben a foglalkoztatott munkások száma az idő alatt (fenti szempontok szerint) 82.817 fővel nőtt meg. Ehhez kell tudni a becslés szerint mintegy 41.000 főnyi gyáripári munkanélkülit, vagyis az összes szaporodás ebben a termelési ágban 123.817 személy volt. Ugyanez idő alatt a mezőgazdasági keresőnépesség száma a népszámlálási adatok szerint 95.250 fővel fogyott, amiből

¹1935 évi adatok alapján történt becslés, a mutatkozó fejlődés figyelembevételével.

jogosan következtethetünk arra, hogy az iparosodás nemcsak a saját népessége szaporodásának biztosított munkát, hanem a mezőgazdaságot a munkásfeleslegek nyomása alól némileg tehermentesíteni tudta. Ezt a megállapítást alátámasztják dr. Széli Tivadar számításai, amelyek szerint „az 1920—1930-as évtized alatt is az ipar a tényleges népszaporodásnak több mint felét abszorbeálta. A hazánkban 1920—1930-ig mutatkozott 698.117 főnyi népszaporulatból egyedül az iparra (kis- és nagyipar) 358.502 lélek, vagyis 51,4 százalék esik“.

Mindehhez hozzáfűzhetjük még, hogy az utolsó népszámlálás évtizedében az ipari népességnek az össznépeséghez viszonyított aránya az 1920. évi 19-1 százalékról 21,7 százalékra emelkedett. A gyáripár tehát az adott lehetőségekhez viszonyítva teljesítette népességfelszívó feladatát. Miként felel meg ennek a jövőben, erre csak a további fejlődési lehetőségek megállapítása adhat útmutatást.

Gyáripárunk fejlődésének további útját részben az eddigi vonal tovább folytatásában, vagyis a hazai fogyasztás-ellátásban kell keresnünk. Ennek a lehetőségei:

1. A külföldi iparcikk-behozatal kiszorítása. Ez a követelmény pontosan közrejátszott a magyar iparfejlesztésben és eredménye kielégítheti a reményeket. 1925-ben iparcikk-szükségletünknek még 18,5 százalékát kellett külföldről beszerezni, míg 1936-ban már csak 4,3 százalékának a behozatalára volt szükség. Ebben az évben összes iparcikk-behozatalunk 110,2 millió pengőt tett ki. Ennek túlnyomó részét hazai forrásokból is fedezhettük volna. A behozatalt nem annyira a szükségesség, mint inkább kereskedelmipolitikai megfontolás indokolta. Ez irányban tehát szűkek gyáripárunk továbbfejlődési keretei.

2. Iparcikk-kivitel növelése. E téren állandó fejlődés mutatkozik. 1934-ben 87,4 millió, 1936-ban már 108,4 millió pengőt tett ki a készárukivitel, amihez még ugyanezen években 29,7, illetve 44,4 millió pengő értékű félgyártmányexport is csatlakozott. A gyáripár technikai felszerelése a legtöbb iparágban teljesen modern, úgyhogy versenyképességünk a további fejlődést e téren lehetővé teszi. A belföldi és kiviteli célokra termelt iparcikkek aránya nem kedvezőtlen. 1935. évi adatok szerint összes ipari termelésünknek 7-5 százaléka került kivitelre és ez az arány azóta sem változott. A belföldi áralakulást terhelő esetleges külföldi árverseny nem befolyásolhatja túlságosan a belföldi árszínvonalat. A kivitelben tehát még sok lehetőség van.

3. Az ipar által teremtett fogyasztás növekedése. Az iparosodás maga teremtette fogyasztásnövekedést sokan kétségbevonják. 1925-ben fejenkénti iparcikkfogyasztásunk 278 pengő volt, 1936-ban 280 pengő. Csekély különbség mutatkozik csak, de figyelembe kell venni, hogy ugyanez idő alatt az összes iparcikkfogyasztás értéke 182,8 millió pengővel növekedett. Mivel a mezőgazdasági népesség iparcikkfogyasztása az azóta kedvezőtlenebbé vált kereseti viszonyok mellett nem javult, hanem, sajnos, inkább romlott, így feltételezhetjük, hogy az iparcikkfogyasztási többlet a szaporodó ipari népesség (városi lakosság) javára esik.

4. A mezőgazdasági munkabérek megjavítása. Az agrárproletáriátus úgyszólván semmi iparcikket nem fogyaszt, mert arra kereset-

ből nem telik. A „hárommillió koldus“ helyzetének a jobbrafordulása jelenti a magyar ipar legnagyobb fejlődési lehetőségét. A fogyasztásból teljesen kizárt e hatalmas rétegnek fogyasztóképesse tétele, mai ipari termelésünknek, mintegy 25—30 százalékkal való megnövekedését jelentheti. A napszámberék, kereseti viszonyok szükséges megjavítása, amihez a kisbirtokosréteg fogyasztóképesseégének javulása is csatlakozik, erősen megnövelheti a belső piac jelentőségét.

5. A népesség természetes szaporodása szükségszerűen fokozza az iparcikkfogyasztást. De következménye az is, hogy

6. agrártermelésünk kiviteli hányada állandóan csökken. A szaporodó népesség az eddig nagyjából változatlan agrártermelési keret mind nagyobb részét veszi igénybe. Egy felnőtt férfire eső átlagos élelmiszerfogyasztás 1925/26-ban 3.184, 1935/36-ban 3.244 kalória volt, vagyis nagyjából változatlan. A belföldi élelmiszertermelés kalóriaértékének 1925/26-ban 73,8 százaléka, 1935/36-ban 84,8 százaléka esett a belföldi fogyasztásra. Ez az emelkedés a népszaporodás következménye és azt jelenti, hogy változatlan termelés, fogyasztás és népszaporodás mellett a belföldi élelmiszertermelésnek ma még a kivitelre eső 15,2 százalékos hányada további 10 év alatt elenyészik, vagyis agrártermékek-ből nem lesz kiviteli feleslegünk.

Ha pedig az élelmezési viszonyoknak — különösen az agrárnépességénél — szükséges megjavítását is figyelembe vesszük (ez javuló napszámberénél feltétlen bekövetkezik), akkor ez a várt helyzet még előbb is időszerűvé válhat.

A következmények két irányban várhatók. Ha fenn akarjuk tartani agrárkivitelünket, akkor többtermelésre lesz szükség, ami intenzívebb gazdálkodást, több munkás foglalkoztatását, tehát több iparcikkfogyasztást is jelent. Ha pedig arra rendezkedünk be, hogy agrárcikkeinket itthon fogyasszuk: ez a világgpiactól független, tetszés szerint alakítható, tehát valószínűleg magasabb terményárakat jelent. Következik ebből az agrártermelés kedvező és állandó rentabilitása, ez pedig szintén nagyobb iparcikkfogyasztáshoz vezet.

Ezek az iparfejlődési lehetőségek azt mutatják, hogy nemcsak az adott fogyasztási keretek betöltésére kell törekednie az iparnak, hanem a fogyasztás megnövelésére is. De észrevehető az a közvetlen hatás is, amit a helyes agrárpolitika az iparfejlődésre gyakorol.

A továbbhaladásnak e megadott irányától függetlenül határozottan megállapítható, hogy a magyar gyáripár fejlődésében és fejlesztésében fordulóponthoz érkezett el. Minden új ipar — s így a mienk is — megindulásakor a legkisebb ellentállást, a legkönnyebb megoldást keresi és ez a fogyasztási cikkek előállítására. Később a fejlődés — ha egészséges — eljuttatja ahhoz a ponthoz, amikor biztosabb támaszt, saját nyersanyagbázist akar teremteni. Ennek ideje most érkezett el.

A magyar gyáripárt gyakran illették „üvegházi“ jelzővel, azért, mert termelésében külföldi nyersanyagokra támaszkodik. E vádban van némi igazság, mert a hazai nyersanyagtermelésre való berendezkedésnek már előbb kellett volna bekövetkeznie. De tudnunk kell azt is, hogy ezen a téren már igen komoly eredmények mutatkoznak, másrészt pedig régi „ipari országok, sok vonatkozásban még kedvezőt-

lenebb helyzetben vannak. Az eddig elért eredmények igazolására szolgál, hogy 1930-ban a gyáriparunk által felhasznált nyersanyagoknak 30 százaléka, míg 1936-ban már csak 20 százaléka származott külföldről. Külföldi iparok nyersanyaghelyzetére pedig jellemző, hogy például az osztrák textiliparról (ennek létjogosultságát senki nem vonja kétségbe) dr. Edmund Grünsteidl, a bécsi Kereskedelmi és Iparkamara Iparpártoló Intézete nyersanyagosztályának a vezetője ilyen megállapítást tesz: „A nyersanyagokat legnagyobbbrészt importálni kell. Pamutot, jutát és selymet teljes mértékben, míg kenderből, lenből gyapjúból és műselyemből számottevő a saját termelés. Jelenleg a gyapjúszükséglet 95 százaléka külföldről fedeztetik és csak 5 százaléka belföldi eredetű. A selyemgubótermelés meghonosításához meg kell jegyezni, hogy a kiterjedt hernyótenyésztéshez Ausztriában minden feltétel hiányzik... A mi leginkább üvegházinak tartott textiliparunk ennél jóval kedvezőbb nyersanyaghelyzetben van.

Gyáriparunk tehát a természetes fejlődés és egyéb körülmények hatására elérkezett a hazai nyersanyagtermeléshez. Ennek nemcsak gazdasági, hanem lélektani vonatkozásai is vannak. Agrárországban a gazdasági ténykedés akkor értékelt és befogadott, ha a földdel való kapcsolata megállapítható. Ha ez nem is jelentkezik tudatosan, létét a tények igazolják és szükségszerűen következik az agrártermelésnek évszázadok folyamán a közfelfogásba is felszívódott szelleméből.

Az őstermelés állandó kapcsolatban van a földdel, mindent onnan kap, mindent ahhoz mér, tehát más tevékenységénél is kapcsolatban látja a megalapozottságot. Ezt a szálát, amely az ipart a magyar étellel szorosán összefűzné, nem érzi kellően a gazdaságilag amúgy is képzetlen közvélemény és különösen az agrárfelfogás. Éppen emiatt várható a továbbfejlődés ez új irányától kedvező lélektani hatás, amit kiegészít még az is, hogy e kapcsolat megszilárdulása által az agrártermelés érdekeltté válik a magyar gyáripar létében.

Fentebb közölt adatokból kitűnik, hogy az anyagi nyersanyagforrásokra való átállítás már megkezdődött és meglazult iparunknak a külföldhöz kötöttsége. Ipari nyersanyag és félgyártmány behozatalunk azonban még tetemes értékkel jelentkezik a külkereskedelmi mérlegben és 1936-ban 262,7 millió pengővel összbehozatalunk 60,7 százalékát tette. Ennek a tételnek jelentős része olyan nyersanyag, amit Magyarországon előállítani nem lehet, de komoly hányada az, amelynek a termelésére, gyártására be lehet rendezkedni.

A magyar gyáriparnak hazai nyersanyagforrásokra való beállítása részben mezőgazdasági, részben iparfejlesztő jelentőségű. A szükséges nyersanyagok egy részét a hazai agrárgazdaság állíthatja elő és ez nemcsak új termelési lehetőségeket, de biztos értékesítést is jelent. Gyapjú, len, kender, selyem, olajosmagvak, cserzőanyagoknál, csak a mai behozatali keretet figyelembe véve, mintegy még 20 millió pengő értékű mezőgazdaságtermelte anyagra van szüksége gyáriparunknak. Ha ehhez vesszük még az eddig importált félgyártmányok előállításának megkezdése esetén szükséges agrártermékeket, akkor — ugyancsak a mai termelési keret esetén — 45—50 millióra becsülhetjük ezek értékét. Ez esetben még nem vettük figyelembe azokat a lehető-

ségeket, amelyek pamutnak részben lennel, jutának kenderrel, stb. helyettesítésénél adódhatnak.

Az iparilag előállított nyersanyagok, félgyártmányok gyártására való berendezkedés az ipar fejlődésének új irányát jelenti. Ez a folyamat tulajdonképpen csak most indul meg. Legfontosabbakat említve: marónátron, cserzőanyagok, cellulóze, műselyem, alumínium gyártása, részben a közelmúltban kezdődött meg, részben most van készülóban. Ezeknek hazai előállítása kb. 40—50 millió pengővel növeli meg gyáripari termelésünk értékét. Az újabb műanyagok: műrost, mübenzin, stb. gyártásának szükségszerű elkövetkezése, ugyancsak nagy értékőbbllettel jelentkezik majd s ha ehhez hozzáveszük az idehaza előállítható félgyártmányokat, akkor nem túlzott—a mai fogyasztást feltételezve — a 80—90 millió pengős értékőbbllet.

Jelentős tételek ezek, s jelentőségük még fokozódik, ha az iparcikk-fogyasztás várható emelkedését követő nagyobb ipari termelés több nyersanyag felhasználását számításba vesszük. Nem túlozunk tehát, ha gyáriparunk új fejlődési irányát kellően értékeljük.

Ezzel az új fejlődési iránnyal új problémák is felvetődnek, fgy elsősorban az, hogy az ország mai tőkeállapota lehetővé teszi-e még ezt a sok befektetést igénylő folyamatot. Minden józan gazdaságpolitika törekvése a saját tőkével dolgozó gyáripar, amelynek termelését, hitelkamatok és hitelintézeti érdekek nem befolyásolják. Gyáriparunk ebben a vonatkozásban is fordulóponthoz érkezett. Az iparvállalatok tekintélyes része függetlenül a hitelszervezettől. Nem becsüljük túl a magyar gyáripar tőkeerejét és nem túlozzuk az elmúlt években történt öninvestíciók jelentőségét, de a saját tőkék gyarapodását egészségesnek tartjuk főleg a továbbfejlődés szempontjából. Gyáriparunk önmagában — hitelintézeti támogatással pedig feltétlenül — is elég erős ahhoz, hogy a nyersanyaggyártáshoz szükséges investíciókat maga elvégezze. Nem kell tehát ehhez a gazdasági élet egyéb területeiről elvonni a szükséges tőkét.

Nem kevésbé fontos kérdés a nyersanyagtermeléssel kapcsolatban az, hogy miképpen történjék a berendezkedés, különösen azokban az esetekben, amikor a mezőgazdaság termelte nyersanyagok feldolgozásáról van szó. Pontosabban: nyers- vagy félkészállapotban adja-e át a mezőgazdaság az iparnak a produktumokat. Hazai anyagokból történő cellulózegyártásnál, olajosmagvaknál stb. fontos ez a kérdés, mert a melléktermékeket az agrárüzem használhatja. De fontos az ipar decentralizálása, munkásfoglalkoztatás szempontjából is, amit nemcsak az itt említett nyersanyagtermelésnél, de az összes többi fejlődési lehetőség kihasználásánál is szem előtt kell tartani.

A MAGYAR GYÁRIPAR jövődő fejlődése tehát biztosítva van, a lehetőségek a fogyasztási cikkek gyártása és a nyersanyagtermelés vonalában egyaránt adottak. Ezeknek a lehetőségeknek a vizsgálata megmutatta, hogy a jövőben szerveesebben összekapcsolt ipar- és agrárpolitikára van szükség. Az ipar fejlődésének elősegítése nem képzelhető el gazdaságilag és szociálpolitikailag helyes és eredményes agrárpolitika nélkül, ennek támogatása tehát fontos érdeke az iparnak.

Az agrárpolitikának pedig gondolnia kell az iparra, mint nyersanyag- és élelmiszerfogyasztóra és a mezőgazdasági munkásfelesleg felszívójára.

Ezekután felelhetünk csak arra a kérdésre, hogy a gyáripár a jövőben miként tud megfelelni az agrármunkásfelesleg felszívásával kapcsolatos feladatának. Agrárrésről leggyakrabban a hárommilliónyira becsült agrárproletáriátust állítják szembe a gyáripár munkásfoglalkoztatási képességével. Ez helytelen, mert csak a munkakeresőket szabad figyelembe venni, az eltartottak nélkül és ezek közül is csak annyit, amennyit a mezőgazdaság nem tud foglalkoztatni. Matolcsy Mátyás becslése szerint a mezőgazdaságban ma mutatkozó kellően nem foglalkoztatott munkásfelesleg 250.000 főre tehető. Intenzív gazdálkodás és helyes földreform ebből a tömegeből mintegy 150.000 munkásnak tud kellő foglalkoztatást biztosítani, marad tehát 100.000 fő, amelynek jövőben való foglalkoztatásáról a magyar iparnak kell gondoskodnia. Van-e ennek lehetősége?

E kérdésnél figyelembe kell venni, hogy ha az ipar továbbfejlődéséről van szó, akkor semmi esetre sem választható olyan élesen ketté a gyáripár és kisipár, mint ahogy az a közvéleményben sok esetben történik. A kisipár fejlődése részben a gyáripari termelés fejlődésétől is függ, hiszen igen sok esetben a kisiparos a gyáriparnak dolgozik, vagy az általa meghagyott hézagokat tölti ki munkájával. Helyes kisipárpolitika esetén a kisipár érdekei egyezők lehetnek a gyáriparral és fejlődése is azonos vonalban haladhat előre.

Az ipar által a jövőben felszívásra kerülő mezőgazdasági munkásfelesleg lehetőségének elbírálásánál a jelen helyzetet és a jövőt egyaránt figyelembe kell venni. Az erős ütemben megindult ipari szociálpolitika a 48 órás munkahéten keresztül már a közeljövőben is meg fogja növelni — még a mai termelési keretek esetén is — a munkáslétszámot. Ezek az intézkedések tulajdonképpen csak most terjednek ki a gyáriparra és legalább két esztendőre vesz igénybe, amíg a gyári termelés minden vonatkozásában megvalósul. Valószínű, hogy a 48 órás munkahét következménye a mai gyár- és kisipari munkáslétszámnak mintegy 10 százalékkal való megnövekedését hozza magával, ami 40.000 embernek munkába állítását jelentheti.

Ehhez csatlakozik iparunknak nyersanyagtermelésre való berendezkedése és ezzel kapcsolatosan új üzemek felállítása. A munkásfoglalkoztatás a fejlődés eme vonalában egyelőre megbecsülhetetlen, mert hiszen még nem alakult ki, hogy ez a berendezkedés milyen ütemben történik és a szükséglet milyen hányadára terjed majd ki. Kétségtelen azonban, hogy számottevő munkástömeget foglalkoztathat a nyersanyaggyártás. A fogyasztásicikkgyártó iparok további fejlődése — aminek szükségszerűen be kell következnie — ugyancsak fel fogja szívni, természetesen csak a távolabbi jövőben, a mezőgazdaságban mutatkozó munkásfelesleg egy részét. Így nyugodtan állíthatjuk: hogy a magyar ipar a jövőben eleget fog tenni a várakozásnak és képes lesz arra, hogy a fentebb említett 100.000-nyi mezőgazdasági munkásnak foglalkoztatásáról gondoskodjék.

KECSŐ ISTVÁN

SZÍNHÁZAK ÉS SZÍNDARABOK

SZÍNHÁZBAN NINCS HIÁNY. Ha seregszemat tartunk fölöttük, a kisszínházakat és a külvárosi theatrumokat is figyelembe véve, szinte másfélutcatig elszámolhatunk.

Az új intézetek jórészt nagyszínházaink filiáléi. A Nemzeti nek ős óta ismét van Kamaraszínháza s így alkalma, hogy intim hatású darabjait arányaiknak megfelelőbb keretben mutathassa be. A Vig-színház már tavaly fiókot — vagy ahogy kommunikéje annak idején pátriárkális közvetlenséggel hirdette — „testvérszínházat“ nyitott, az exkluzív Pesti Színházat. A Belvárosi domíniuma a Művész Színház; anya és gyermeke a művészi és pénzügyi szempontokat felváltva érvényesítik, ma klasszikust, holnap operettet játszanak. A Magyar érdekességébe tartozik az Andrássy Színház, a Nemzeti régebbi Kamaraszínházának Paulay Ede-utcai otthonában. Végül a Városi a Royallal lépett kapcsolatba, amely a körüli tömegzés kiszolgálására rendezkedett be. A kisszínházak egész estét betöltő darabok előadásával igyekeznek kiemelkedni kabaréjellegükből, míg a külső kerületek színházai (Erzsébetvárosi, Józsefvárosi és óbudai Kisfaludy Színház) hol önálló akciót folytatnak, hol a nagyszínházak „bombasikerű“ portékáit, főleg az újból sűrűn tenyésző operetteket közvetítik a harmadhetes mozik mintájára. A Király két éve elárvult, a Bethlen-téri egy éve mozivá vedlett, a Budai Színkört még nyáron lebontották. De olvassuk, hogy lelkes mozgalom indult egy állandó budai színház, a Déryné Játékszín létesítésére. Színházban tehát nincs hiány.

A túlprodukción a közönség tájékozódását már a színházakra nézve is éppen eléggé megnehezíti. Némelyiket prózai színháznak, operett- vagy kabaré-brettlinek egyforma joggal lehet tekinteni, amint a divat, a véletlen vagy a pénztár szempontjai szerint módosul. Még bonyolultabb feladat a színdarabok dzsungelében eligazodni. Előrelátható volt ugyan a színházak megszaporodásával a bemutatók számának emelkedése is, de tavaly óta a színdarab-statisztika minden józan valószínűségszámítást felborít. A színházak között élénk versenyfutás indult meg a sikerért, és a verseny túlnyomórészt nem a minőségben, hanem az újdonságok számerején s a karzat étvágyán alapszik. Színházaink nem panaszkodhatnak. Közönségünk, ha fel- nem is, de mindenestre megnött. A pénztárak elég sűrűn dicsekedhetnek táblás házzal.

A heves start után néhány kísérlet szerencsésen bevált; hetek, hónapok óta tart egypár széria, melynek tartama alatt a rendező is,

a kritikus is föllélekzik kissé. Ennyi színház és ennyi színdarab iramával a napilapok is alig tudnak lépést tartani, a folyóiratoknak meg éppen le kell mondaniok arról, hogy beszámolóikban á jour legyenek. Mire ez a krónika megjelenik, az újdonságok egyik fele méltó feledésbe merült, másik feléhez pedig újak csatlakoznak, ma még csak házi-próbákon bontakozó, készülő premerek.

DE BÁRMILYEN MOZGALMAS és eseménydús volna is színházi életünk, a szezon uralkodó eseménye akkor sem lehetne más, mint a százéves Nemzeti Színház jubileuma.

Az évfordulók általában a kegyelet lerovásának elkerülhetetlen alkalmai. A nagy műveket és nagy embereket azonban nem az ünneplések éltetik s lélekszerinti híveiknek nincs szükségük naptári figyelemzetetésre. Az olyan jubileum, mint a Nemzeti Színház fennállásának századik évfordulója, különbözik is ettől a megszokott sablontól, mert pusztá emlékezésnél mélyebb értelme és jelentősége van. Az ünnepi évben nemcsak a Nemzetit létrehívó reformkor szellemének áldozunk, hanem az örök Magyar Géniusznak is, amely alapjait előkészítette, hivatását megszabta s nekünk nemes örökségként átadta. A mi Nemzeti Színházunk sohasem volt pusztán színházi üzem. „Művészet templomának“, „műzsák csarnokának“ hívták — és az elnyűtt kifejezések ma is kötelező magatartást fednek. Közintézmény a szó szoros értelmében, nemzeti és kulturális feladatokkal súlyosan megterhelve. Száz éven át tudatosan és eredményesen fejtette ki hivatását, ezzel szolgálta meg, hogy nemcsak nevében, de sorsának minden rezdületében a nemzet színháza lön. Nyomatékosan ki kell emelnünk Nemzeti Színházunk e sajátos magyar jellegét — amely egyébként kismemzet voltunkkal függ össze —, különben érthetetlen volna: miért tartja minden társadalmi réteg, osztály és párt a Nemzeti Színház dolgait személyes ügyének s nem tér ki előlük, mint ahogy azt annyi más intézményünkkel szemben nyugodt közönnyel teszi. Örvendetes jele nemzeti játékszínünk nemzeti lélekbe gyökerezettségének, de azért oda mégse vezessen, hogy amiért valaki véletlenül egy előadásra betéved, rögtön hitese szakértőnek képzelje magát...

Visszatekintve a Nemzeti Színház ünnepeire, adjunk számot annak főbb mozzanatairól. Október 25-én délelőtt, a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében volt a jubiléus év hivatalos megnyitása, Magyarország kormányzójának jelenlétében. Három ünnepi beszéd hangzott el. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a színház létrejöttének végzetesen magyar gyökereit tárta fel s megvilágította további fejlődése távlatát; Tasnádi Nagy András államtitkár a „nemzet napszámosságának“ elévülhetetlen érdemeit fejtette ki; Németh Antal igazgató az intézet korszerű feladatait vázolta. Majd Kiss Ferenc szavalt el Szabó Lőrinc alkalmi ódáját, az üdvözlések után pedig Márkus Emilia fejezte ki a Nemzeti Színház köszönetét. Este a színházban meghívott közönség előtt folytatódott az ünnepség. Bajor Gizi az első „színésznék“ biedermeier-köntösében tolmácsolta Herczeg Ferenc Ünnepi köszöntőjét. Ezután a színház Vörösmarty-nak az 1837 augusztusi megnyitó-előadásra írt Árpád ébredése című

„előjátékát“ mutatta be, a küzdelmes múlt egyik patinás emlékét. Majd az Operaház művészei adták elő Ruzitska József: Béla futása című „vitézi játékának“ első felvonását, annak emlékezetére, hogy a dalművek bölcsője is a Nemzetiben ringott.

A centenárium fölelevenítette az épületkérdés végleges megoldásának rég vajúdó problémáját is, hogy ismét felépüljön a színház saját otthona, amelyet a háború előtti évtized „világváros“-építő szenvedélye oly könnyelműen feláldozott. A hivatalos ünnepleseket egyébként a Nemzeti Színház érdemeinek törvénybe iktatása tetőzte be.

Maradandó hatású megnyilatkozása volt a jubileumnak a Nemzeti Színház november 30-án megnyitott emlékkiállítás az Iparművészeti Múzeumban. A gondosan és ötletesen összeválogatott anyagon keresztül színházi múltunk és jövőnk felé egyaránt kitekintést nyerhetett a szemlélő. A hőskor nagyjainak fennmaradt relikviái: írások, képek, csecsebecsék forró sikerek néma tanúi. A század második felének gazdag dokumentációs anyaga után felvonul a jelen is: makettek, kicsinyített színpadtervek, díszletek, kosztümök, színészetünk élő jeleseinek emléktárgyai. És végül a szemünket jövőbe irányító képek: az új Nemzeti Színház épületmegoldásainak tervei...

A centenárium eseményeihez kapcsolódik az a két kiadvány is, amely szintén az ünnep lelkesültségében fogant. Éppen az október 25-i megnyitóra jelent meg a Magyar Szemle Társaság alkalmi kiadványa, Magyar Bálintnak „A százéves Nemzeti Színház“ című Kincsestár-kötete. Sikerült, tömör foglalata a Nemzeti múltját illetőleg mindenki számára kötelező tudnivalóknak. Rédey Tivadar „A Nemzeti Színház története“ című nagyobbszabású monográfiája nemrég megjelent első kötetében az első félszázad eseményeit tárja fel. Az adott bőséges keretek között részletes fejlődésképet alkot, színes leírásokban, plasztikus jellemzésekben állítva elénk színházi kultúránk fényes csillagait s bolygó fényeit. A tudós apparátusát az író művészi eszközeivel együtt alkalmazza, adatainak tömegét könnyed előadásban oldja fel, s így nemcsak a kor alakjaival és eseményeivel ismertet meg, hanem az évtizedek hangulatának, szellemének is részeseivé tesz. Az író tollát — érezni — az őszinte tárgyszeretet valósággal áthatja. Terjedelmesebb színháztörténeti munka nem lehet meg illusztrációs anyag nélkül, Rédey könyvében e részről sincs hiány. A mű méltó kiállításáról az Egyetemi Nyomda gondoskodott.

A NEMZETI SZÍNHÁZ jubiléum évének eddigi műsora összhangban áll az ünnepi megnyilatkozásokkal. A műsor klasszikus része és a felújítások a hazai repertoár elismert értékeiből teltek ki. Valóságos drámatörténeti ciklus, kitűnő alkalom színházi közönségünk beiskolázására. Gaal József Peleskei nótáriusa, Az ember tragédiája, Csiky-től a Proletárok, Rákosi Jenő A szerelem iskolája című újromantikus drámája, Gárdonyitól A bor, Herczegtől Bizánc, Harsányi Kálmán Ellákja és Zilahy színműve, Süt a nap, a műsor egyik fele. Ide sorozandó a Szentivánéji álom előadása is, miután Shakespeare nevétől nemzeti színjátszásunk s drámaírásunk elválaszthatatlan. Szezonnyitó darabnak a színház szinte egyidős kortársát, a Peleskei nótáriust

szemelte ki. Ez a bohózat hozta a Nemzetinek az első magyar sikert, ma is tud hatni és mulattatni, nem méltatlanul esett tehát a választás rá. Az előadást vendégrendezőként Galamb Sándor készítette elő, ugyanő alkalmi utójátékot is írt a darabhoz. A játék pompásan érvényesítette a mű kifogyhatatlan humorát, a színészek, élükön Kiss Ferencel, derűt, jókedvet árasztottak, pódium és nézőtér valósággal összeforrt. — A Tragédiát Németh Antal új rendezésében láttuk viszont. A tömegjelenetek impozáns méretekben, dinamikus erővel érvényesültek, a mű vizuális hatása nem egy értékes új vonással gazdagodott, de ez a megoldás Madách szövegéből az eddigieknél is nagyobb arányú törléseket tett szükségessé. — A Szentivánéji álom előadásával viszont Németh igazgató eddigi legszebb, jól megérdemelt rendezői sikerét aratta. Szinte minden szerep új kezekben, az összjáték mégis egységes, a képek frissen perdülnek, élet, lendület van az előadásban, nem zavarja semmi a mese légies finomságát. Jaschik Álmos oszlopcarnoka előtt görög ég alatt érzi magát az ember, de már erdei díszletei nem annyira harmatosán, mint inkább porosán hatnak.

A felújítások nagyobb számából következik, hogy a színház az újabb termésből mértéktartóbban válogatott. Eddig mindössze öt premierre került sor. Ebből kettő külföldi, egy olasz és egy német, kulturális kapcsolataink kimélyítésének célzatával. Rino Alessi: Medici Katalin-ja tipikus történelmi életrajz-dráma. A Szent Bertalan-éj megrendezése áll a történelmi adalékokkal túlszűfolt jelenetek középpontjában, de sem a cselekmény, sem az alakok nem keltenek igazi drámai hatást. Tétélei és dialógusai hevesen pattognak — meggyőző erő nélkül. — Hanns Johst a mai Németország irodalmi életének egyik vezető személyisége, Thomas Paine című drámájának hazájában nagy sikere volt. A dráma az északamerikai szabadságharc egyik méltatlanul elfelejtett hősről szól, aki angol publicista létére az amerikaiak oldalára állt, s a küzdelmekben cikkeivel, gyűjtőhatású szónoklataival, lelkesítő dalaival tevékeny részt vett. A műnek a látszatok ellenére sincs igazi drámai hitele. Szövegében túlteng a retorika, ahol leginkább számít a hatásra, ott túltheatrális. Ellentmondásain, anakronizmusain már fenn sem akadunk.

A magyar újdonságokat Nyirő József „havas története“, a Jézusfaragó ember vezette be. Tavaly a Vígszínház már megkezdett egy erdélyi drámaciklust, de mivel az első kísérlet nem felelt meg a hozzáfűzött pénzügyi reményeknek, hirtelen egész tervét levette a napirendről. A Nemzetit nem ilyen kizárólagos szempontok irányítják s így remélhetőleg módot talál a szép s hozzáértő feladat folytatására, függetlenül attól, hogy Nyirő drámája történetesen üzletnek is jónak bizonyult. Nyirő József ma egyik legkitűnőbb elbeszélőnk. Írásainak egyéni íze, nyelvi zamata, látásának tisztasága, romlatlan természetérzése — legfőbb művészi jegyei. Született elbeszélő, a szerkesztés nem erős oldala. Ezzel eleve számolnunk kell, nehogy téves illúziókba essünk. Hőse Ajnádi Ferenc fiatal szobrász, aki meggyötört lelke vívódásait testesíti műveibe. Utolsó erőfeszítése, egy Krisztuskereszt; az Istenember vonásait fájdalom torzítja, a művész lelkének döbbenetes expressziója, amely azonban nem fedi

a tömegek hitében megalkotott Krisztus-ideált, nem kell a templomnak s így a művésznek sem hoz segítséget, megváltást. Erdély ma éppen nem kényezteti gyermekeit. Szobrászunk véső helyett fejszét fog kezébe, elmegy erdőirtani, felesbe dolgozni azzal a favágóval, kinek családját épp az imént mentette meg a régi szerető bosszújától. Egy fatörzs, az ő ügyetlenségéből, jóltevőjét halálra sújtja. A véletlen ugyan nem drámaformáló tényező, jelen esetben mégis ez oldja meg mindkét fél sorsát. Éltés Dávid özvegyét s árváját vetélytársa veszi oltalmába — majd ha kiülte hátralevő büntetését; hősünk is eljut a katharizishoz. A kis árvának karácsonyi ajándékkul faragott betlehemi Jézuson keresztül elérkezik a mindenható szeretethez: a talaját-vesztett individualista lélek népének testvéri közösségében oldódik fel. Az allegória különösebb hangsúlyozása nélkül is kicseng az erdélyi író hitvallása: itt mindnyájan egyek kell hogy legyünk s közös a Krisztusunk... Minden elismerést megérdemel ez az emelkedett művészi felfogás, ritka drámai koncepció, költői varázsú szimbólum. Egy eleven színházi kultúra légkörében — amelytől a mi Erdélyünk most olyan messze van! — bizonyára Nyirő József is hibátlanabban épített, istenáldotta kivételes tehetségét hívebben kifejező drámát alkot. De így is megilletődve köszöntjük a vérbeli író s feledjük a mesterségbeli hiányosságokat — elvégre Ajnádi Ferenc is művész a javából, amiért a favágás nem kenyere! Az első felvonás felépítése szilárd, az eresztékek a másodikban lazulnak meg s csak a harmadikat érezzük elnagyoltnak. A hiányokon valamit a dramaturg is segíthetett volna, de talán jobb, hogy nem nyúlt hozzá idegen kéz. Elegünk volt a rutin remekeiből. Ismételjük: ennek a drámának helye van a Nemzeti Színházban, sikere jól megérdemelt, örvendetes jutalom. Várjuk, hogy a Pesten lelkesen ünnepelt író mielőbb hozza el ismét Erdély üzenetét.

Bibó Lajosnak egyetlen nagy élménye a paraszt. Ügy szereti, ahogy van s úgy szeretné láttatni, ahogy látja a maga „igazi“ mivoltában, az egyszerű lélek és a sötét ösztönök leplezetlen megnyilatkozásaival. Szentségtörésnek tartaná egy árnyalattal is stilizálni, a szemlélet síkjából a kifejezésébe vetíteni. A veszély állandó: az ábrázolás éppen a realitásra törekvés merevsége miatt elrajzolódik. Falu és város hagyományos, nálunk meg éppen éles ellentéte határozza meg Bibó új darbjának alakjait s viszi dűlőre történetét. Eszter, akiről a darab cím szerint is szól, egyike azoknak a kis parasztlányoknak, akik naponta tucatszám érkeznek a Keletre s esnek cselédsorból a nagyváros olcsó prédáivá. Esztert első bukása után felkarolja Mihály, a kubikos. Falu a faluval találkozik — múltó epizód. A város nem ereszti áldozatát. A lánynak gyermeke volt a külvárosi csirkefogótól, de nincs az urától s emiatt ez elidegenedik tőle. Mihály még elintézi a várossal a maga dolgát: leszúrja az ismét felbukkanó kültelki lovagot, leüli büntetését, aztán hazamegy a falujába. Bibó Lajos faluja nem békés, szelíd idillum — egy külön világ, kemény, másíthatatlan törvényekkel. Esztert, aki karácsony estéjén, halálra fázva beállít a Mihályék hajlékába, a férfi anyja felháborodva kiutasítja. Mihály megbocsát, késő. De felesége holtteste mellett valahogy jobban meg-

világosodik előtte az ember helye a föld és az ég között... Bibó Lajos félig kültelki, félig paraszt-drámájában az alvilági romantika falusi ízekkel keveredik. Annak körvonalai s figurái elrajzoltak, színei riktók, ezt helyenként igaz drámaiság fűti, ha nem is mindig ott, ahol a leghangosabban pattognak a szavak.

A Roninok kincse a tértávolság exotikumával, G o d i v a, Kállay Miklós új drámája, az időbeli messzeség varázsával tudatosan törekszik a színpadi kereten belül hatványozottan a műre koncentrálni minden figyelmet. Az író ars poétikájának figyelemreméltó törvénye ez. A középkor misztikus homályából, egy óangol legendából szövi Kállay Miklós új drámáját. „Godiva, a fehér galamb“ Lord Clermond szépséges leánya, egyébként Maeterlinck Monna Vannájának is ihletője, kiben a középkor női eszményének a szentséggel határos jegyei egyesülnek, feláldozza boldogságát egy elvetemült emberért, hogy megmentse ennek pokolraszánt lelkét. Nőül megy Leofric grófhhoz, ehhez az emberi dúvadhoz, akiben szikrája sincs a tisztességnek; kegyetlen rablólovag, züllött kéjenc, hitetlen pogány. Feleségét megalázza, kínozza, gyötri. Betelik a mérték, következik a vég. Az asszony orvosi tanácsra vérét adja a betegnek, de az mérgezésből tartva, elveti az asszony áldozatát. Hátra van az utolsó, a legnagyobb próbatétel: férje lelkét csak azzal mentheti meg, ha mezítelenül végiglovagol a városon. Godiva meghozza ezt az áldozatot is. A város szájtáti népe felcsigázva várja a szemérmetlen látványosságot. Az asszony meztelensége azonban láthatatlan marad, mert útján fehér galambok felhője veszi körül; a galambok (igazi legenda-motívum!) visszafizetik úrnőjük jóságát, amiért egykor tulajdon testével fedezte életüket férje nyílveesszői ellen. A próba sikerült; csoda történt, Leofric gróf megtér, de Godiva sem veszti el üdvösségét, hiszen a testét egyetlen tekintet sem illette . . . Ezen a színes középkori legendán épül Kállay mélyértelmű misztériuma, saját műfaji meghatározása szerint: „játéka a lélek értékéről“, azzal a tanulsággal, hogy egy emberi lélek minden áldozatot megér. Két elvont képlet, a Jó és a Gonosz eszméje áll egymással szemben s vívja elszánt küzdelmét, amelyből végül is az előbbi kerül ki győztesen. Amaz szeplőtlenül fehér, árnyéka sincs; ez újabbnál újabb szörnyűségekkel árnyalja magát. A Jó szerepe passzív, de végtelen rugalmassága minden próbát kiáll. Az író előtt a misztériumok példaképei lebegtek, a tárgyban egyébként a műfaj is adva volt. Feladata nem lehetett más, mint a mélyértelmű parabola drámai felépítése. Misztériumát két síkban játsszatja, egy transzcendens és egy reális síkon, amennyiben az egyes képek eseményeit három szimbolikus alaknak: Lucidor az ég angyala, Belfegor a sátán és Azrael az enyészet szellemének versengése előzi meg s a cselekmény tulajdonképpen az ő disputáiknak megjelenítése. Az író hatalmas feladatra vállalkozott s a kivitel nem maradt mögötte a szándéknak, hiszen egy távoli korszak világérzését gyűjtja fel a nézőben. Műgondja a nyelvre s a tárgyi részletekre egyaránt kiterjed.

A MAGÁNSZÍNHÁZAK közül az idén negyvenéves Magyar Színház tűzte maga elé a legmagasabb feladatot a III. Richárd előadásával.

Hevesi Sándor avatott fordításában s rendezésében és Törzs Jenő alakításában került színre ezeken a régi, bár még nem patinás deszkákon Shakespeare izgalmas problémájú tragédiája. Törzs az alaknak inkább groteszk elemeit hangsúlyozta, a mélyebb feladatra, a gonosztevő grandiozitásának érzékeltetésére tanulmánya nem terjedt ki. A Művész Színház Shaw-előadása, Barbara őrnagy, emelkedett ki még a színműaratdból. Barbarát, az Üdvhadsereg szoknyás őrnagyát súlyos csalódás éri, amikor ráeszmél, hogy az emberiségnek tulajdonképpen nagyobb jótévi a hadiszergyártók, akik munkával, semmint a hivatásos jótékonykodók, akik csak alamizsnával küzdenek közös ellenségük, a szegénység ellen. Leveti tehát egyenruháját — és férjhez megy egy szépreményű hadseregszállítóhoz. De a kissé pállott bölcsesség köré hevenyészett mese csak pusztá keret. A lényeg ezúttal is: a szerepekben megbúvó cinikus vagy érzelmes, de mindig paradox tanítások, a dialektika teljes vértzetében kiálló szatíra, a shaw-i fitorok. Végeredményben a kapitalizmus paródiáját kapjuk, megírása után pár évtizeddel kissé bizony megkésve.

Ami színmű hátravan, otthonosabban elhelyezkedik csoportosan, bokrosán, mint láncvonulatban. Amelyik mű önmagában nem sokat mond, valamit mégis csak jelent nemének vagy fájának együttesében. Kifejezi a célt, mivégre hozta a szerző e világra, a divatot és ízlést, mely fölkapja, tenyészt, elveti. De mást is kifejez az átlag. Nemcsak a szerzőre s a műre világít, hanem a színházra is. Mert legyünk végre tisztában vele, hogy a közönség nemcsak aszerint kap ilyen vagy olyan darabokat, hogy a lektor asztalfiókja pillanatnyilag mivel szolgál, hanem hogy az a bizonyos művészeti vagy üzleti színházpolitika mit tart a maga szempontjából célszerűnek.

Az utóbbi évek óta minden szezon meghozza a maga é l e t r a j z i dráma termését. A Nemzeti mellett a Víg és a Művész Színház is hódolt ennek a divatnak. Laurence Housman Victoria Regina című színművét Angliában csinos sikerrel adták. Érthető: Anglia tavaly a nagy királynő trónraléptének centenáriumát ünnepelte s egyidejűleg királykoronázásra készült. Mi tárgyilagosabban nézhettük meg. Képsorozat a királynő életéből; olyan mint egy regény, de könnyebb, mert nem kell olvasni. Eljátszani már nehezebb: három óra alatt hatvan évet élni, óránként húszat öregedni! .. Bulla Elma tudása és játékskálája evvel is bravúrosan megbirkózott. — Lengyel Menyhért a francia történelem hírhedt nyakláncpörének főszereplőjét, Jeanne de la Motte-ot vitte színre, nyilván Carlyle nagy munkája alapján. Nem kimondottan életrajz-zsáner, de megfér ebben a keretben. Két legsikerültebb jelenete: amikor a kalandornő megtudja, hogy ő tényleg „Királyi vér“ és amikor Mária Antoinette a börtönben, melyből emezt kiszöktette, ízelítőt kap eljövendő sorsából.

Ennek a reális tényekre támaszkodó és történelmi adatokra hivatkozó műfajnak homlokegyenest ellentéte a r u t i n - s z í n d a r a b . A tárgy közömbös, szinte fölösleges, a hatás úgyis a technikai virtuozitáson fordul meg. Molnár Ferencről kapjuk az effajta játék legmutatósbabb példáit. Személyei többnyire nem is élőlények, hanem merő absztrakciók, ha úgy tetszik bábok, de bábnak kifogástalanok. Leg-

újabb műve, Delila (Pesti) amaz ószövétségi eset modern változata. A mai Sámsonok ereje pénzükben rejlik, vedd el a pénzt s oda az ereje. Ez a sovány ötlet a szerzőnek elég ahhoz, hogy csalhatatlan színpadismerettel hibátlan gépezetet állítson elénk, amely pontosan azt teszi, amit a szerző akar: minden igénytelensége mellett is elkápráztatja a közönséget. — Lakatos László is kipróbált tagja az iskolának. Kézügyességét Kosztolányi Édes Annájának színpadra írásával tavaly is bebizonyította. Szezoneleji újdonsága, a Láz (Művész) lélekelemző feladatokkal kísérletező bűnügyi-szerelmi dráma, jellegzetes mesterségbeli fogásokkal. A Magyar Színház Matolcsy Andor Utolsó fórumának bemutatásával, ősszel, új szerzőt avatott. A kezdet a szerzőt a színpadi rutiniék tanítványának mutatja.

Sokszor megírtuk mi is, mások is, hogy színházi életünk legfőbb erőssége a kitűnő színészi játék. Nincs évad, hogy néhány jelentéktelen alkotást sikerre ne vinne a színészi teljesítmény, ez és semmi más. A darab eltűnik, körvonalai rég elmosódtak, a színészi arc még mindig elevenen él emlékezetünkben. Jó színész kell, rászabott szereppel, ez ma a siker kolumbusztozása. Kizárólag Vaszary Piroskára s mulatságos szerepére volt alapítva például A 101 éves asszony előadása (Magyar). Mert Mazo de la Roche kanadai író nő regényből készült színművének meséje anekdotánál nem futja többre: egy matuzsálemkorú nagymamáról szól, aki arra hagyja vagyonát, akire legkevésbé számítanak. A Vígszínház ugyanekkor egy vaudeville-t mutatott be a bohózatok örökéletű figurájáról, a szegény ördög-ről, akit grófnak adnak ki (Szabó a kastélyban). A Belvárosiból ide-szerződött Páger Antallal ez a pehelysúlyú vígjáték is elkelt. Ha egyetlen jó szerepre föl lehet építeni egy egész előadást, mennyivel biztosabb annak az írónak a dolga, aki elejétől végig csupa hálás szerepet ír. Járuljon ehhez a színház részéről kifogástalanul hangolt összjáték s műélvezetünk hiánytalan. Íme, az angol Gerald Savory, az Édes otthon szerzője ilyen szerencsés ember (Vígszínház). Egy darab, ahol a színpadon egy életen át unatkoznak, a nézőtérben pedig három órán át szakadatlanul nevetnek. Nyárspolgárné asszony paródiája; nem maró szatíra, nem sziporkázó szellemeskedés, kényelmes, lompos angol humor, de mindig fejjén találja a szöveget.

Mint látható, színműveink jó variációs lehetőségeket rejtenek, ha kedvünk s türelmünk van a többé-kevésbé azonos, hasonló vagy ellentétes vonásokat, véletlen egyezéseket, kontrasztokat stb. kereszt-rejtvény-fejtéssel egyértékű agymunkába venni. Újságjaink kedveskedtek is ezzel a csemegével a nyájas olvasónak. Így megtanulhattuk, hogy nemcsak Az Úr katonái-nak volt csupa férfiszereplője, hanem a Thomas Paine-nek is, sőt egy kis jóakarattal a III. Richárd is ilyen „férfias” dráma. Pendantjában, az Asszonyok-ban viszont férfi nem teszi lábát a színpadra, a tízperceket leszámítva. Kuriózum az is, hogy az idén két darabban az akció láthatatlan szereplők körül forog: az Asszonyok folyton a távollevő férfiakat szapulják, az Édes otthon lakói pedig egy minduntalan látogatásukkal fenyegető, de folyton elmaradó házaspár elől menekülnek pánikszerűen.

A téma már szorosabban fogja össze a heterogén termést. Alapjában nem fontos tényező: a témától még jó is, rossz is lehet a darab. Az idén a színművek egy része fűrtösen csügg egy témán: az illegitim viszonyon. A „hűtlenség komédiái” nyolc-tíz változatban, legalább három érdekelt féllel, akik közül az egyik többnyire „azzal a handicappal indul, hogy férj”. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a faj-súlydifferenciákat, amikor egy sor színdarabot pusztán azon az alapon állítunk egymás mellé, hogy a témájuk közös. Minden színnek ezer árnyalata van, ízlés és nemízlés, mester és kontár között hosszú az átmenet.

A Nemzeti Színház Kamaraszínháza kapunyitás óta egyetlen darabot játszik, a Kék rókát, amelyben Herczeg Ferenc írásművészete talán minden színpadi munkája között legteljesebben, fölényesen, kristálytisztán tündököl. Cecile, ez a kifinomult, dekadens teremtés, a megnemértett asszony egyik pompás, klasszikus példánya, aki egy ostoba kalandon keresztül jut el végre igazi boldogságához, Cecile Varsányi Irén után, húsz év múlva most Bajor Giziben inkarnálódik. Cecilének legjellemzőbb, legasszonyibb vonása az az ösztönös alakoskodás, amellyel legbensőbb lényét, legégetőbb titkait úgy el tudja rejteni, hogy a végén maga sem tudja, hányadán áll. Ezt az alapvonását Bajor Gizi tökéletes, fejlődésében úgy látszik soha meg nem álló művészettel juttatja érvényre. — Eugene O’Neill drámájában, „Mindörökké..(Víg) sem pusztá hatás eszköz vagy éppen öncél a véletlen kaland, amelybe itt történetesen a férj keveredik, hanem a konfliktus szerves része, nélkülözhetetlen motívum. A lélek jó és démoni ösztönei ütköznek össze a meghasonlott John Loving-ban. Dilemmáját készülő regénye megoldásától teszi függővé, a regény hősnőjét öngyilkosságra ítéli, mert tudatalatti énje a feleségének — akivel regényét megismerteti — ugyanezt sugalmazza. Az a jelenet, amikor az asszony erre ráeszmél, e pszichoanalitikus dráma csúcspontja. Ettől fogva lendülete hanyatlik; a megoldást már nem drámai, hanem irracionális tényező hozza meg: a kegyelem forrásából fakadó csoda. Ezzel a végső kicsengéssel mintegy ellenpárját adja az Amerikai Elektrának, amelynek csomóit a görög tragédiák kiengesztelhetlenebb istenei tartják kezükben. O’Neill új drámája, szervi hibái ellenére is, a Nobel-díjas nevéhez méltó, magasrendű irodalmat képvisel. — A titkos szerelemnek is megvan a maga külön morálja. Nem mindegy az, hogy kitől jön és milyen úton érkezik a szépasszony a virágdíszes legénylakásba. Lám, a derék Maximé, az öregedő Henry Bemstein új színművének, a Kéjutazásnak hőse (Pesti), csak egy-két Celsiusszal lesz hűvösebb, amikor rövid úton, telefonüzenettel örökre nekiadják az asszonyt, de abból már majdnem tragédia támad, amikor az asszony közbeeső múltját is hozományul kapja. A végén persze megenyhül a helyzet s a szellemes, szórakoztató írói játék feloldja a pillanatnyi szorongást. Muráti Lili alakítása a szezon egyik emlékezetes teljesítménye. A Magyar Színház a párizsi előadást megelőzve mutatta be Denys Amiéi Élettársak című új színművét. Nyilván az ugyané szerzőtől való Virágzó asszony tavalyi sikere megisméltésének reményében. Új darabjának alapviszonya azonban túlmerész, semhogy — ha mégoly

decens eszközökkel is, mint szerzőnk dolgozik — lélektani hitelét el lehetne fogadni. Sakkfigurái: a hűtlen asszony, aki mindazáltal szereti az urát és a szenvedő férj, aki nagylelkűen rendezi öngyűlöletét ügyeit. Makay Margité a főszerep; tiszta művészettel és fölényes intelligenciával alakít, mint mindig; szerepe és egyénisége szervesen összefor; dekoratív megjelenés, hangban, színben, vonalakban gazdagon árnyalt játék — olyan adottságok, amilyenekkel rajta kívül kevesen rendelkeznek. Az „Asszonyok“ a Vígszínházban voltaképpen nem tesznek egyebet, mint pletykálnak. Jóbarátnők, természetes tehát, hogy főleg egymást csipkedik. Így aztán hamarosan megtudunk róluk mindent, sőt annál is többet. A vígjáték szerzője, maga is nő, Clare Boothe, nem fárasztja magát ú. n. drámai helyzetek teremtésével, rábízta a dolgot huszonkilenc nőszereplőjére, csinálnak azok elég bonyodalmat, csak győzzük követni! A mese és szerkezet teljes hiányát észre sem vesszük. — Kipróbált eszközökkel dolgozik Bókay János franciás könyvnyelvi vígjáték: a Szakíts helyettem (Belvárosi). Képtelen szituációi abból fakadnak, hogy felcserélve a háromszögű viszony hagyományos rendjét, a megcsalt férjet ülteti páholyba. A férj a kényelem, a lovagé az asszony, minden szeszélyével, sőt ráadásul a férj túlradó bizalmával együtt. Öncél a komédiázás Békeffi István és Stella Adorján vígjátékában is: Holnap ágyban marad! (Magyar). A férj itt csak a második feleség programjaiban felbukkanó analógiákból tudja meg, hogy az elsőtől csinos agancsokat örökölt. Az új asszonyka is a legjobb úton van, hogy folytassa a kijelölt utat, de egy tüszentés és egy pofon tökéletesen helyrebillenti a megingott világrendet. A darab könnyű, mint a hópehely, csak nem olyan fehér. A rendezés ügyessége s a közönség ízlése szolgáljon magyarázatul s mentségül, hogy a Belvárosi Színház századik előadás felé röpíti a „Párisi nők“-et, akik két szerző, egy átdolgozó és egy fordító jóvoltából elszántan képviselik a szobalány-romantikát. A felsorolt címek is elég híven tolmácsolják a tartalmat. Az Andrássy Színház zenés vígjátéka meg éppen nem hagy fenn semmi kétséget tartalma felől. „Egyetlen éjszakára!“ — mondja Éri-Halász Imre puritán egyszerűséggel. Kezdő operettbarátoknak adja fel a nyugtalanító kérdést, hogy vájjon a hölgy, aki a hajón komplett kalandot bonyolít le, grófnő-e vagy kokott? Lázár Mária tehetsége külön feladatokra hivatott.

Miután minden jót elmondunk és sok rosszat elhallgattunk a szezon eddigi újdonságairól, volna még egy zokszavunk kitűnő színészeinkhez, főleg a fiatalokhoz. És pedig az, hogy szíveskedjenek több gondot fordítani a helyes magyar beszédre. Egyelőre (és nem „egyenlőre“!) két dolgot ajánlunk nb. figyelmükbe: A Nemzeti-beliék sürgősen sajátítsák el az ö-ző nyelvjárás alapelemeit (lásd Bibó-előadás!), az összes többi hölgyek és urak pedig — már akiket illet — a meghonosodott idegen szavak „á“ és „é“ hangjait ejtsék nyíltabb „a“-val és „e“-vel, magyarosan. Mert káoszot, árisztokratát, kátasztrófát, autót és télfont mondani — nevetséges affektálás. Kabarében a helye!

BISZTRAY GYULA

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF MŰVÉSZETE

TÖBBSZÖR is VÉGIGNÉZTEM azt a kiállítást, melyet múlt év végén Petrovics Elek Rippl-Rónai József legjava műveiből kivételes hozzáértéssel az Ernst-múzeumban rendezett. Valahányszor ott jártam, a termek mindig telve voltak látogatókkal, még hétköznapokon is, amit tudvalévőén nem igen tapasztal az ember a budapesti képzőművészeti kiállításokon. A szemlélők megilletődve, áhítattal élvezték a nagy mester alkotásait, visszavisszatértek egy-egy elragadó képéhez, hogy jól emlékeztükbe vessék, hiszen a kiállítás anyagát magángyűjtemények szolgáltatták, amelyek nálunk nem éppen könnyen megközelíthetők.

Mennyire más volt ez a kép, mint az, amelyre szintén tisztán emlékezem, pedig félig-meddig még gyerekeMBER voltam akkor, amidőn Rippl-Rónai a kilencvenes évek második felében és a századforduló körül Budapesten kiállítani kezdett. Művei előtt meghökkenve, sokszor megbotránkozva vagy nevetgélve állottak a nézők, az élclapok sem mulasztották el a jó alkalmat, kigúnyolták a különös művészt és a legtöbb szemlélőnek teljesen érthetetlen műveit. Három csoportra oszlott a közönség. Az egyik, a legnépesebb, egyszerűen furcsa kurió-zumnak tartotta Rippl festményeit, amelyeken legfeljebb csak mulatni lehet, a másik megsejtette, hogy jelentkezése nagy változások előjele és festészetünk nemzeti hagyományainak elárulásán sopánkodott, miközben a dekadens Párizs mérgező hatását emlegette, a harmadik — de ez talán nem is volt csoportnak nevezhető, mert igen kevés emberből verődött össze, a művész mellé állott, megérteni törekedett, mert megérezte, hogy képzőművészetünk jövőjének egyik legszámottevőbb tényezőjével találkozott. Ehhez a harmadik csoporthoz tartozni némi bátorságra volt szükség, a közvélemény akkor Rippl művészetének méltánylóit vagy talajtalan forradalmároknak, vagy minden újért ízlés-telenül lelkesedő sznoboknak tartotta.

Rippl-Rónait ez a fogadtatás nem hozta ki sodrából. Fanatikusan bízott a maga igazában, a meg nem értés, a gúnyolódás egy pillanatra sem szegte kedvét, tovább is csak úgy festett, rajzolt, ahogyan azt lelkiése előírta, de olyan tapasztalatokra is támaszkodhatott, amelyeket az akkori magyar közönségnek csak egy elenyésző kis része ismert, róluk inkább csak külföldet járó művészeink szerezhetek tudomást: Párizsban látnia kellett, hogy az impresszionisták, akiket a francia közönség éppen olyan ellenkezéssel fogadott, mint ahogyan őt itthon

fogadták, miképpen hódítanak évről-évre mindjobban tért a megbecsülésben, milyen diadalmasan vonulnak be a francia gyűjteményekbe.

Ez a meg nem értés az azóta elmúlt négy évtized alatt lassanként teljes elismeréssé alakult át és ma körülbelül abban a megállapodásban csúcsosodik ki, hogy Szinyei után működő kiváló festőink között Ferenczy Károly mellett, sőt számosak meggyőződése szerint még Ferenczy Károlyt is meghaladva, Rippl-Rónai József volt a legkiemelkedőbb alkotótehetség. Azok a szavak, melyekkel a Szinyei társaság gyászjelentése tíz év előtt elbúcsúztatta: „szemei, melyek örökre bezárultak, bátran és élesen néztek a világba, meglátták az élet szépségét és gazdagságát. Keze, mely örökre kihült, könnyen és biztosan adott alakot annak, amit szemei láttak. Ezért nagy és eredeti művész volt. Művészi hitéhez áldozatok árán is hű maradt, sohasem alkudott és meg nem tántorodott. Ezért tiszta és erkölcsös művész volt...” ma már egyáltalában nem mennek túlzás számába és igaza van Petrovics Eleknek, mikor azt hangsúlyozza, hogy a halála óta eltelt idő Rippl-Rónainak dolgozott. Ma már bátran elmondhatjuk, hogy a századforduló egész európai művészetében kiváló hely illeti meg őt és hogy csak magyar voltán, nem pedig tehetségének nagyságán múlik az, ha nem emlegetik egyszerre Európa-szerte úgy, mint azokat a francia kortársait, akikkel egyszerre indult útnak.

Ma már tisztán láthatjuk, hogy nem utánzója, hanem kongeniális társa volt a francia posztimpreszionistáknak, Vuillard-nak, Bonnard-nak és a velük együtt haladóknak. Sőt éppen úgy, mint a fiatal Szinyei, nem maradt el néhány évtizeddel az európai festészet kialakulása mögött, hanem egyike volt azoknak a művészeknek, akikről a korszerűség ma annyira hangoztatott követelményét sem lehet elvitatni.

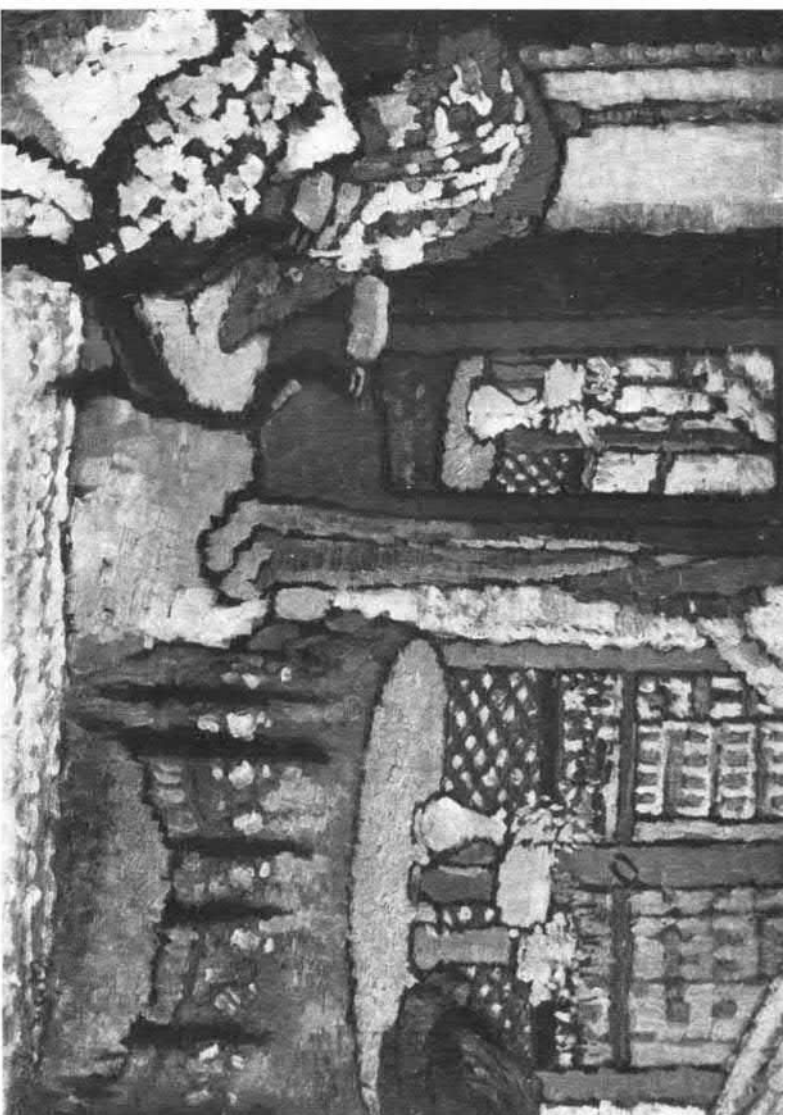
Amikor Rippl-Rónai József műveivel a magyar közönségnek a kilencvenes évek végén és a század fordulója körül bemutatkozott, ez a közönség nem érthette meg, mert még teljesen benne élt a millenniumi idők gondolat- és ízlésvilágában és egyáltalában nem ismerte azokat a nagy átalakulásokat, melyeket a francia impresszionizmus és posztimpreszionizmus világa jelentett, hiányzottak tehát az átmenetek, melyek Rippl-Rónaihoz vezettek. A millennium korának gondolat- és ízlésvilágát teljes egészében a múlt határolta körül, mely nagy súllyal nehezedett az akkori időkre, csak kevesen sejtették meg, hogy a jövő másképpen fog kialakulni. A gondolatvilág történelmi arisztokratizmus volt, mely nem látta meg a felszín alatt kezdetben mélyen, de évről-évre hozzá mind közelebb feszülő erőket, az ízlés az akadémiák ízlése volt, mely a hétköznapi emberhez annyira közelálló naturalista szemlélet mérsékelt elemeivel egészült ki, de csak mérsékelttel, mert arra is visszaemlékezhetünk, hogy Mednyánszky csavargóciklusa, melyet ma lelkesedéssel ünneplünk, mekkora megdöbbenéssel találkozott.

A művészet kifejezőmódjai tekintetében ez a közönség a már régóta bevált formákat kedvelte és értette meg, mert azokat a művészet története már igazolta s az akadémiák egymással összeegyeztették. De valószínű, hogy ha valaki ebben az időben az öreg Rembrandt módján talált volna festeni, ezen a festési módon, mely annyira elűt az akadémiák síma és aprólékos festési módjától, nem kevésbé megütköztek

Rippl-Rónai József: Apám és Anyám
40 éves házasság után. 1897.

MFI. Petrásfelv.

Rippl-Rónai József : Intérieur. 1910.

MFI. Paris félt.

volna. Hiszen ekkor ért talán tetőpontjára nálunk az a meggyőződés, hogy festeni csak a múlt bevált hagyományainak tiszteletben tartásával lehet, az akadémiák kiszűrték az addig élt nagy művészek alkotásmódjából a képzőművészet örök normáit, melyeket nem lehet és nem szabad büntetlenül megsérteni. És az a művész, aki ezidőben nálunk a legnagyobb közönség- és nem kisebb hivatalos sikereket is aratta, Benczúr Gyula, aki alapjában kedveltebb volt ekkor, mint Munkácsy Mihály, valóban jól megfelelt a közönség ízlésének. Kisujjában volt a virtuóz festés technikájának minden csínja-binja, pompázó kompozíciókban festette meg a magyar múlt nagy eseményeit, mert hiszen a nagy művészettől akkor még majdnem mindenki a tárgy emelkedettségét is kívánta. Festési módja lendületes volt és kétségtelen nagy biztonsággal folytatta a barokk szenvedélyes mozgalmasságát, amely annyira jól illett a millennium díszmagyar felvonulásaihoz, pazar ünnepélyeihez, ahhoz az örömmámorhoz, melyben a történelmi múltja glóriájában tetszelgő magyarság tobzódott.

Ehhez az emelkedett hangulatú, a múltból és jelenből is pompázó élőképet rendező, a hétköznapi embereit színpadiasán heroizáló művészethez egy másik kisebb igényű is járult. Enyhe realizmus keretein belül, de a megfestés módjának szintén hagyományos eszközeivel felvonultatta a műtermekből látott magyar tájat és népeletet, de a legszélesebb körök kedveltje mégis az a zsánerképfestés volt, mely kissé humoros és nem kevésbé kacérkodó beállításban mutatta be a mindennapi élet jelenségeit. Ebben az időben Margitay Tihamérnál, aki ebben a műfajban a legolcsóbb eszközökhöz nyúlt, nem volt népszerűbb festő széles e Magyarországon.

Formai szempontból ez a művészet majdnem mindenben a német festőakadémiák eszközeivel élt, alig néhány embernek volt sejtelve arról, hogy Franciaországban a művészet mélyreható átalakulásokon ment át, melyek új formákat és új témákat adtak a festészetnek. Ki gondolt ekkor arra, hogy évtizedekkel cammogunk az európai festészet vonalának új kialakulása mögött? Ki tudta azt, hogy Szinyei-Merse Pál megfestette a Majálist, a magyar festészetnek ezt a nagyszerű remekét? A közönség és a művészek egyaránt benne éltek a történelem romantikájában, melyet a kiegészítő realista hajlandóságokkal ma találóan neveznek romantikus realizmusnak. Munkácsy Mihálynak hallatlanul erős festői tehetségét is inkább csak felszínesen élvezte e kor, a nagy kompozíciók drámaiságát valamennyire még csak felfogta, de azt a festőiséget, mely ábrázolásmódjában megnyilvánult, alig tudta méltányolni. Beöthy Zsolt írásaiban nyomát sem találjuk Munkácsy igazi nagyságának.

EBBE A VILÁGBA csöppent vissza Rippl-Rónai József első párizsi korának alkotásaival. Tanulóéveit Munkácsy Mihály mellett töltötte, aki kezdetben hívének tartotta, amíg utánozta őt és festményeit másolgatta. De Rippl nem esküdött vakon mesterére, éles szemmel nézett körül Párizs világában. Kezdetben iparkodott ugyan, hogy mestere irányához igazodjék, de el kellett tőle szakadnia. A minden ízében polgáris jellegű világváros más érzékeléseket, más meglegyetéseket

kínált neki, mint Munkácsy nagy kompozíciói, más festési módra csábította. Rövid és reménytelen küzdelem után el kellett egymástól szakadniok, hiszen Munkácsy, aki Manet-t mázolóknak tartotta és a párizsi festészet kifejlődéséből legfeljebb Courbet-t fogadta el, nagyon is érthetően tudtára adta, hogy ama művei, melyeket spontán, a maga ízlése szerint fest, egyáltalában nincsenek ínyére.

Az a világ, mely Munkácsy mellől Rippl-Rónait elhódította, egészen más volt, mint amilyenben Munkácsy műtermében élt. Polgári környezet volt, mely egyáltalában nem lelkesedett a nagy történelmi elgondolásokért, a hozzájuk tapadó színpompás atelié-színekért, hanem körülnézett a maga életében és ennek elemeit más irányban felgyűlő érzékiséggel, más formaadással törekedett művészetté alakítani. Ekkor már régen kinőtt a Bastien Lepage névvel jelzett realizmus formaadásából is, mert elfinomodott vizuális érzékenységének új szenzációk kellettek, az atmoszféra, a fény és a mozgás mohón élvezett tünevényei. Egyszerre dúsan virágzott ki a XIX. század művészetének legerősebb átalakító forradalma az impresszionizmus, mely azt hirdette magáról, hogy a valóságnak leghívebb visszatükrözetője, pedig dehogy volt az, csak némely megnyilvánulásának néha végletesen egyoldalú hangsúlyozása. De a fejlődés ennél az iránynál sem állott meg, mint ahogyan minden korral együtt törvényszerűen változnia kell irodalmának és művészetének is, nem ritkán jóslatszerűen a kor többi átalakulásait jóval megelőzve.

A fiatal Rippl-Rónai már ezekbe a posztimpresszionista átalakulásokba jut, abba az áramlatba, mely az impresszionizmussal felszínre jutott új formakincset erősen átalakítva és szinte víziószerűen használja fel ismét új stílusalakításra. Rippl-Rónai még néha-néha belényúl az impresszionizmus formavilágába, de gyorsan kiemelkedik belőle. Művészetében olyan összefoglaló és átalakító hajlandóságok kezdenek érvényesülni, amilyenek Vuillard, Bonnard és Maillol művészetében is érvényesültek, legerősebb kihangsúlyozásuk pedig Gauguin művészetében csendült ki. De ugyanekkor megismerkedik a japán fametszetek világával is, amely nem csekély befolyással volt rá, és Van Gogh-ért is lelkesedik.

Kevés festéssel, félig rajzolja, félig festi első párizsi korának festményeit, melyekből gazdag összeállítást láthattunk most az Ernst-múzeumban. Meglehetősen elfordul bennük a világ színtarkaságától, csak fekete, szürke és néha fakóan piszkos barna színeket használ, amelyekből a testszínek halványan csillognak elő. Ezek a képek kerülnek az olajfestés technikájának ama csillogó mélységét, melyet Munkácsy festményein csodálhatunk, a festék szerepe fakó és csillogástalan fedés, mintha krétarajzot akarna helyettesíteni. Legnagyobb-részt egysíkú ábrázolások, melyekben a tér mélységének alig jut szerep. Nagy egyszerűséget mutatnak, ami nemcsak a hétköznapi témák igénytelenségében nyilvánul meg, hanem az aprólékos részletek elhanyagolásában is. Majdnem mind figurális ábrázolások, melyek egészen híjával vannak a tetszetősséggel való kacérkodásnak. Nemcsak hogy a közvetlen tárgyi szépséggel nem törődnek, hanem a tárgy elrendezésében sem vetnek ügyet a megszokott fogásokra. Sötét színeik

tartózkodók és ha sugároznak is valami temperamentumot, e szót irodalmi értelemben véve, egy kissé melancholikusak, bár nem szomorúak, inkább valami megdöbbenésfélét árulnak el, egy olyan felfedező, aki önmagában és a világban egyszerre és váratlanul ismeretlen és újságukban meghökkenítő dolgokat fedez fel. Óvakodik ugyan attól, hogy hangos kiáltásra fakadjon, de mély boldogságot érez, hogy messzire kitért a mindennapi művészet országútjáról. Ezek a különös rezerváltságban elhelyezkedő, a tarkabarka színekkel csillogó művészettől messzire eső képek igen választékos és szokatlan meglátásokkal telt, az eddigi formáktól messzire álló olyan világot alakítanak ki, amelynek az ezernyi megszokástól és emléktől körülhatárolt közönséges látáshoz alig van köze és formái csak önmaguktól függenek. Festői értelemben azonban egyáltalában nem szenvedélytelenek, fakó színük csak külső takarója az újfajta látásmód örömein felgyulladt képzeletnek.

Rippl-Rónai emlékezéseiben, amelyeket eddig még olyan kevésbé használtak ki lelki fejlődésének megrajzolására, érdekesen magyarázza ezeket a fekete képeit. „Neuillyben festettem fekete képeim sorozatát. Nem mintha feketének láttam volna a dolgokat, hanem mert a fekete festékből kiindulva akartam azokat megfesteni. Az a meggyőződésem támogatta abban, hogy az ilyen festésnek éppúgy jogosultsága van, mint a lila, kék vagy más színből kiinduló festésnek. A fekete és szürke szín akkor nagyon érdekelt s izgatott az a kérdés, hogy mit és hogyan lehet velők művészileg megoldani... Ha elképzelem, hogy mit csinálna ilyen szürke hangulatból az én nemrég odahagyott mesterem, a súlyos és zsiros ecsetű Munkácsy, az így elképzelt festmény valami teljesen idegen dolognak hat mindattól, amit a természetben magam előtt látok és már e képzeletbeli összehasonlítás kedvéért is most már minél nagyobb intenzitással figyelve figyelek.“ Azok pedig, akik már a századforduló körül idehaza lelkesedéssel fogadták, még többet is olvastak ki műveiből. Petrovics Eleket idézem: „Egy új világot nyitott meg számunkra művészetében. Megtanított arra, hogyan kell a valóság reális ábrázolása helyett meghitt érzéseket, elfutó látomásokat, lelki élményeket minél kevesebb eszközzel s mégis lélekbe ható erővel kifejezni.“ S tegyük hozzá, hogy ez a lélekbe ható erő olyan monumentalitáshoz juttatta, amely későbbi művészetében már alig nyilvánult meg. Tekintsék meg olvasóink szüleinek 1897-ből való képét, mely komor egyszerűségével egyik legszebb reprezentánsa Rippl első párizsi korának s meg fogják érteni első stílusának nagy jelentőségét.

Amidőn a század fordulóján Párizsból visszatért Dunántúlra, Somogyba, ábrázolásmódja erős változáson esett át. Ebben a döntő szerepet nyilván az játszotta, hogy férfikorban látási érzékisége erősen kiteljesedett. Talán az is, hogy párizsi barátai hatása alól kikerült és nem csekély szerepe volt a hazai földdel való érintkezésnek is. A színadás egyhangúsága eltűnik képeiről, sőt a lelegevenebb színtarkaság jelentkezik, teljesen elmaradnak az eddig sem nagy szerepet játszó árnyékolások. Erős, töretlen, sárga, vörös, kék, fekete színek sorakoznak fel a világító fehérek mellé. A körvonalak élesebbekké válnak és rajtuk belül apró színes foltokra bomlik szét az azelőtt sommázóan összefoglalt terület. A látás mohóságát nem leplezi szürke

fátyol, minden riktóan virít, a részletek csak úgy, mint egybefonódó együttesük. Témakörük nagyjából ugyanaz, mint a párizsiaké. A leg-hétköznapibb hétköznap eseménynélküli helyzetei, egyszerű tárgyai, látképei. De az viszont, ahogyan látva és ábrázolva vannak, minden egyéb csak éppen nem a megszokott hétköznap művészet, nem az elkoptatott hagyományok módja, hanem valami könnyörtelenül harsogó és mégis hideg látási mohóság, a színek pompájában kéjelgő szem villogása, mely nem sugároz vágyat, megkívánást és nincsen egyéb hangulata, mint meglepett meghökkenés. Néha egy-egy erős hangot üt meg, hogy aztán éppen olyan hirtelenül elvágja, az előző korszak mélyhangú és folyamatos melodikussága mintha teljesen eltűnt volna.

Az úgynevezett valósághoz, azaz a szubjektíve át nem alakított képhez, Rippl eme korszakának éppen olyan kevés köze van, mint az elsőnek, tőle mindig távol állott az, hogy a természetet egyszerűen utánozza. Ahhoz ugyan, hogy fessen, mindig maga előtt kellett látnia a témát, de sohasem rajzolt le vagy festett le valamit, mindig megfestette, megrajzolta, azaz átalakította a látottakat. E második korszakának színpompás művei a tárgyknak és alakoknak már jóval nagyobb sokaságát vonultatják fel, mint első párizsi korának festményei, változatosabbak, kevésbé tartózkodóak, derűsebbek, de nem olyan monumentálisak, mert hangsúlyuk széteszlik a képen, sőt erősen dekoratív-elemek is jelentkeznek rajtuk.

Ezeket a festményeit már jóval több megértés fogadta, mint első jelentkezését. Nem mintha a közönség igen nagy részének nem lettek volna éppen annyira szokatlanok, hanem azért, mert közben a publikumnak egy — igaz, hogy kisebbik része—szembefordult az akadémikus festéssel. Sok tényező következménye volt ez. A társadalom erős átalakulások tüneteit mutatta, a művásárlók és műélvezők sorába nagy számmal kezdett bevonulni a gazdag polgári osztály, mely műveltségét nyugati hatásokkal egészítette ki. A történelmi osztályok ekkor kezdenek kimaradozni a művészet támogatásából, helyüket a mind nagyobb gazdasági befolyáshoz jutó zsidóság foglalja el, mely műveltségét szívesen egészíti ki a francia kultúra megismerésével. Azonkívül idehaza is erős változásokon kezd átesni a művészet, a nagybányaiak érvényesülése ekkor kezdődik. Ebben az időben külföldre vágó művészeink Mekkája már nem München, hanem Párizs és hiába köti ki a konzervatív gróf Andrassy Dénes, hogy nagy külföldi ösztöndíjának élvezője Párizsba nem mehet tanulni, az addigi szinte kizárólagos német befolyást a francia váltja fel festészetünkben. Szinyei-Merse Pál egyszerre híres emberré válik, Benczúrnak és iskolájának egyeduralmát mindenképpen kikezdi az idő. A Képzőművészeti Társulat konzervatív törekvéseivel szemben egy csomó új művészeti egyesülés alakul, új kiállítási helyiségek állanak azoknak a művészeknek rendelkezésére, akik nem tartják magukra kötelezőnek az akadémizmus hagyományait.

KÖZBEN RIPPL-RÓNAI stílusa ismét erős átalakuláson esett át. A dekoratív hajlandóság mind erőteljesebben nyilvánult meg festményein. Szélesen rajzolt sötét körvonalakkal foglalja be alakjait,

mintha üvegfestmény ólmát kanyarítaná köréjük és e kontúrok közé kukoricaszem nagyságú, egymással nem teljesen érintkező, keveretlen festékfoltokat rak. Ez a stílusmodora volt talán a legkevésbé szerencsés, bár e némű alkotásai között is gyakoriak a meglepően hatásosak.

Amidőn aztán a háború közben francia fogságából visszatért közénk, ismét átalakulással lepett meg. E modorához egészen haláláig hű maradt. Ettől az időtől kezdve eszköze mindig a pasztellkréta volt, amit könnyű megérteni, mert az olajfesték áttetszőségét sohasem alkalmazta, hanem azzal is inkább hamvasságot, később pedig rikító, világító erőt keresett, aminek elérésére a pasztellkréta jóval kezelebb anyag. Első korából átvette a lágyságot, hamvasságot és a sötétebb szülékét és olyan tulajdonságokat is szóhoz juttatott, amelyeket azelőtt alig. Lágyabbá, az átmenetdere is támaszkodóvá tette festését, a kontúrok merevségét pedig párás bizonytalansággal váltotta fel. E pasztellfestmények beállítása és elrendezése hajlékony vonalak kalligrafikus lendületében és enyhe tónusokban oldódott fel, aminek nem az volt csupán az oka, hogy e korszakában a nagyvárosi nő lett majdnem kizárólagos témájává. Nem csupán, mert ennek az átalakulásnak lényegesebb oka mélyebben rejtett, a késő férfikor, majd az öregség ama meleg derűjében, mely utolsó tizenöt életévét bearanyozta.

Ami sok embernek gyötrő probléma és örökös vajúdás, az élet, neki mindig állandó gyönyörködés, az örömök forrása volt. Éles szemmel, mohó figyelemmel leste szépségeit, hogy aztán bőségesen visszaadja azt a látási örömet, azt a hogyant, amiképpen ő látta és érezte ezt a világot. Sok, nagyon sok látásbeli kincset tudott szétajándékozni. Sötétes ruhák keretéből opálosan elővilágító kezek és arcok hamvas üdeségét, fátyolos szemek bársonyos álmodozását, vérző gyümölcsként meghasadt és könnyen ívelődő ajkakát, lágyan előrehajló női fejek bánatosan kacér vágyakozását, hervadt fáradtságban felejtett kezek sápadt lanyhaságát, panaszosan fehérlő, elemyedte ujjak ívelt vonalait és így száz és száz egyéb felejthetetlen látási élményt. Színei közül már csak egy-két hangsúly sikoltott fel mélyenzengő melódiák legmagasabb hangjaként. Édeskissé ezeken a képein sem lett, bár jóval közelebb lépett a nézőkhöz, mint egykoron. A témához is kissé jobban hozzásimult, miközben szívéből valamivel több melegséget is öntött reá. De ebben a korában sem lett naturalistává, mindig erősen átalakított, ami különösen portréin volt szembetűnő, ezek ekkor sem dicsekedhettek meglepő testi hasonlósággal.

Rippl-Rónai József nem volt gondolati művész, nem volt hangulatok megszólaltatója, hanem egyik legtisztább megjelenése a festők ama fajának, amelyet a szem művészenek lehetne nevezni. Rippl szeme nagyszerűen eleven és friss vizuális érzékiséggel volt megáldva. Ha valami jellegzetes jelenséget látott, ha megragadta egy vonal, egy mozgás érdekessége, ha izgató színjelenségekre bukkant és felébredt alkotókedve, a látotthoz érzékei felfokozott izgalmából mindig sokat hozzáadott és meg sem látta a többi, számára érdektelen valóságalemet. Ez az egészen szuverén szabadság volt egyik oka annak, hogy évek hosszú során át kevés megértéssel fogadták. Hiszen egészen másféle, teljesen átalakító ábrázolásmód volt ez, mint a kilencvenes évek

ateliéművészetének mindent szorgalmasan lefestegető szelíd realizmusa. Teljes művészi Önkénnyel hagyott ki és alakított át, hogy a valóságot egy, vagy néhány vonatkozásban művészté alakítsa. Ez volt komponálásának módja és nem ama megszokott, amely sablonokat ismételt. Nem volt sohasem úgynevezett nagy stílusa, mely tartalmilag is jelentős és inkább irodalmi témákat patetikusan ábrázolt volna, mert a nemzeti büszkélkedés korában is hétköznapi tárgyakra pazarolta átalakító látásmódjának eredetiségét. És ez a hétköznap sem jelentkezett mosolygós, a nézővel kacérkodó zsánerképek alakjában és még a népélettel sem foglalkozott anekdotikus, vagy etnografikus formában. Márpedig ezek voltak és a nagy tömeg számára ma is ezek a művészet kívánt megnyilvánulásai. Hiába adott egyes képeinek tréfásan egészen zsánerképszerű címeket, ezeknek a csendeltszerű színeképeknek semmi közük sem volt a festői adomázáshoz, melyet a kilencvenes évek közönsége annyira kedvelt; tiszta festői látományok voltak.

Egyszerre és váratlanul jött, sőt olyan jelentős fejlődési fokokat átugorva, mint a naturalizmus és a pleinair, amelyeken az akkori közönségnek is át kellett volna esnie, hogy Rippl-Rónai képeit kezdetben vissza ne utasítsa. S bár géniuszának voltak kezdetől fogva itthon is felismerői és lelkes barátai, új nemzedékeknek kellett felnőniök, amelyek másképpen látnak és másnak örülnek, mint az előzők, hogy Rippl elfoglalhassa azt a helyet, amelyen ma ünnepeljük.

Művészete, mint minden kiemelkedő alkotó művésze, a világnak új meghódítása, új hangsúlyozása, új élvezése volt. A körülöttünk lejátszódó élet szépségeinek olyan érzékelése és felfokozása, mely új gazdagsággal ajándékozott meg. Olyan másoktól addig meg sem látott, meg sem érzett intim érzések és látományok naplója, amelyet megíUetÖdött érzékeink mámoros örömevel fogadunk.

FARKAS ZOLTÁN

A MAGYAR NAPTÁR

ÚJÉV napján már mindnyájunk kezében van a naptár, többnyire el is olvastuk. Nem kelt nagyobb érdeklődést, mint más olvasmányunk, elábrándozunk novelláival, mosolygunk — ha mosolygunk — humoros részein, átfutjuk szemléit, némi megilletődéssel az elmúlt év krónikáját, s azután félretesszük, később már csak ritkán van rá szükségünk, a napilap és a rádió minden nap tudunkra adja a naptárból azt, amire szükségünk lehet. Valamikor másként volt. Valamikor a naptár volt a tudományok és az irodalom foglalátja. Újév kezdetén áldozhatunk néhány percet a régi naptáraknak is és felkeresve a magyar naptárt első alakjában, figyelemmel kísérhetjük útján, miként lett a magyarság közkincsévé.

A honfoglaló magyarságnak nem volt rendszeres időszámítása. Finn-ugor eredetű szórétegünk tanúsága szerint a nomád elődök megkülönböztették az évszakokat, megnevezték az eget, mennyet, Holdat és a csillagot, a magyarságba olvadó bolgár-török törzsek valószínűleg hoztak magukkal valamit a Nap és a Hold időmérő hatalmából, amelynek ismeretét déli szomszédaiktól szereztek. De nomád életmódjukban nem juthatott komolyabb szerep sem a csillagászati előismereteknek, sem a rendszeres időszámításnak. Ilyesmi csak földművelő népek körében alakulhat ki, ahol a mezőgazdaság évi rendszere szorosan kapcsolódik az égitestek mozgásának megfigyelhető rendszeréhez, s ahol a csillagok éppen ezért királyi, isteni hatalommá nőnek, kormányozzák az egész földi életet, és ahol a királyi udvarokban rendszeresen számolják az évek egymásutánját valamely korszakos kezdettől, mint a zsidók a világ teremtésétől, a rómaiak Róma alapításától, a kereszténység Krisztus születésétől.

A keresztény naptár mögött akkor már nagy múlt volt, amikor a magyarság megkeresztelkedett, s kezdett megismerkedni a rendszeres időszámítással és csillagászati alapjaival. A nyugatázsiai holdszámítás már régen elvegyült az egyiptomi napévszámítással, sőt már egész évezred telt azóta is, hogy a hónapos és az évi napszámításban mutatkozó ellentétet nyugvópontra juttatta Rómában az egyiptomi Sosigenes kidolgozása alapján Julius Caesar Kr. e. 45-ben kiadott rendeleté, amelynek alapján az egész középkorban használt naptárt juliánus naptárnak nevezzük.

A juliánus naptár azonban csak a kerete a keresztény naptárnak; azzal a tartalommal, amellyel ma is használatos, az egyházi gyakorlat

és a középkor naptári tudósai, a computisták töltötték meg. A naptári napok az egyházi gyakorlat révén lettek a szentek emléknapi s így névnapok, így lettek ünnepnapokká is. A naptár ókori pogány asztrológiai hagyományai és a fejlődő keresztény naptári elemek kiegyenlítésén a VII. században Isidorus Hispalensis, Szevilla püspöke, dolgozott, majd az angolszász Beda Venerabilis fejezte be a munkát a VIII. század elején.

Beda naptára természetesen egyházi naptár. De mindazok a természettudományi ismeretek is helyet kaptak benne, amelyek a csillagászathoz fűződtek idők folyamán. Azt mondhatjuk, hogy Beda naptárában korának minden természettudományi ismerete megtalálható naptári, vagyis asztrológiai rendszerben. Ezt ma tarthatjuk kevésnek vagy babonának, a pogányok, kivált a nomádok rendszertelen sámánizmusához viszonyítva mégis haladás, magasabb lépcső. Ez magyarázza, hogy Bedát később nagy varázslónak tartották, ő volt az Alpoktól északra az első azok közt, akiknek sorát Albertus Magnus, Faust, nálunk pedig Hatvani folytatni. Még a múlt században is nálunk is jelent meg naptár, amely Bedát mint a „Bölts Astrologust“, a legtudósabb jövendőmondót és naptártudóst emlegeti.

Beda munkái, köztük naptára, a középkorban az egész római kereszténységhez tartozó Európában elterjedtek, másolataik országról országra, kolostorról kolostorra vándoroltak, ebből merítette naptári és természettudományi ismereteit századokon át a középkor népe. A magyarság is, amelynek körébe természetesen szintén hamar eljutott a bencésekkel Beda munkáinak, mint Zalán Menyhért kimutatta, többféle középeurópai másolata. A Beda rendszerében készült első magyarországi naptárak közül az maradt ránk, amelyet a borsodmegyei Boldva régesrégén elpusztult bencés kolostorában állítottak össze a kolostor misekönyvében, sacramentariumában. Ma a Pray-kódex része.

Pillantsunk bele az első ránk maradt magyar naptárba! Nagyon különbözik mai naptárainktól, avatatlan akkor sem venné semmi hasznát, ha nem latin nyelven írták volna. Úgynevezett öröknaptár, a középkorban mást nem is ismertek. Tulajdonképpen minden rovata számítási képlet, a napok felsorolásától kezdve a legfontosabb változó ünnepig, a húsvétig. Előnye volt, hogy nem évelt el, hátránya, hogy csak bonyolult számítással juttatta el tulajdonosát a szükséges alkalmi adatokhoz, hogy a hónap bizonyos napja a hétnek mely napja, hogy a szökő nap milyen eltolódást okoz stb. Bizonyos, hogy nem ú. n. nagyközönség számára készült, hanem kizárólag írástudóknak, a naptár-számításban járatosoknak, a computistáknak.

A boldvai, valamikor a XIII. század legelején készült magyar naptár a Beda-féle naptárrendszernek többi elemét is átvette, a középkor természettudományának az asztrológia egységébe foglalt összefoglalását. A hónapok elején két hexameteres sort olvasunk, az első az illető hónap állatjegyének jellemző foglalatja, a második az egyiptomi vagy szerencsétlen napok meghatározása. A hexamétereken kívül minden hónap mellett egy-egy egészségügyi előírást olvasunk, amelyek megszabják, mikor lehet húst enni, mikor kell böjtölni, mikor kell fürdeni, eret vágni, s mikor milyen gyógyfüvet tegyünk boritalunkba.

A jövendőmondó tudományokból a boldvai naptár átírója a heti napok születési jóslásait és az élethalál-kereket vette át. Itt azt olvassuk, hogy az embernek 219 csontja, 441 ere van. A születésnap eldönti az ember természetét, mert aki vasárnap születik, nagy lesz és híres; aki hétfőn, erős; aki kedden, szerelmes természetű és kard oltja ki életét. E jóslások alapja a hét napjain uralkodó bolygóisten természete. Ma is közkedvelt babona ez a jóslás, a bolygók latin nevével planétának nevezik.

Az öröknaptáron, a naptári egészségügyi rendszabályokon és a jövendő tudományokon kívül nevezetes része a boldvai naptárnak az ünnepek neveiből készült verses naptár, mint később kezdő szaváról elnevezték, csizió. Ez már nem Beda találmánya, hanem a XII. századé. De ettől kezdve éppúgy elmaradhatatlan része a naptárnak, mint Beda rendszerének elemei. A verses naptár készítője disztichonba szedte az ünnepek, illetve a megfelelő szentek neveinek szótagjait, az ünnep nevének azt a helyet kell elfoglalnia a sorrendben, ahányadikára esik a hónapban. Természetesen csak a fontosabb állandó ünnepek nevei szerepelnek. A vershez szükséges teljességet töltő szótagok közbeiktatásával érték el. A verses naptár tulajdonképpen a legjellegzetesebb keresztény középkori naptár. Bár használata nehézkes, megjegyzése nagy emlékezési képességet kíván, egyes országokban keltezésre is használták, így Zsigmond lengyel herceg budai számadáskönyvében, mint Szentpétery Imre közli.

Kérdés mármost, vajjon magyarnak mondhatjuk-e ezt az idegenből latin nyelven másolt naptárt? Kétségtelen, hogy a boldvai miscskönyv naptára magyar naptár. A kolostori középkor embere nem kereshetett más magyar elemet a naptárban, mint a magyar szentek neveit, s ezeket a maguk helyén találjuk első öröknaptárunkban. Sőt a verses naptár másolóját olyan szokatlan feladat elé állította a kor magyar követelménye, amelynek megoldását a szerzői eredetiség egyik első fecskéjének kell tekintenünk. A verses naptárba bizonyos szabályok szerint kellett beiktatni a magyar szentek nevének egyes szótagjait, s így képviseli a boldvai naptárban április 23-át A1 (Adalbert), június 27-ét Ladi (Ladislaus), augusztus 20-át regis (rex Stephanus) stb.

A HUMANIZMUS kora több új követelményt támasztott a középkori naptárral szemben. A humanisták visszanyúltak a naptárkészítés elveihez, s felkutatva a régi eredeti csillagászati munkákat, egyrészt előtérbe állították a naptár asztrológiai elemeit, másrészt maguk is foglalkozni kezdtek csillagászati megfigyelésekkel. A természettudományoknak az az asztrológiai egységes rendszere, amely a kolostori naptárakban elrejtve szunnyadt, most előtört, s lassanként magának foglalta le az egész naptárt. A természettudomány így kezd különválni az egyházi tudománytól, s a világi, a renaissance uralkodó így ölt magára mágusi tulajdonságokat, sőt a szentek is ebben a korban több vagy kevesebb mágusi jelleghez jutnak.

A humanista hatások nálunk a XIV. században kezdenek mutatkozni, s latin naptárkészítőink egyre jobban követik az új irányt.

E század elején Erdélyi Péter dömés szerzetes foglalkozott a naptárkészítés elméletével, sajnos, munkái elvesztek. A XV. században Magyarország egyik központja lesz az asztrológiai munkálkodásnak. Magyarországon munkálkodik 4—5 évig a legkiválóbb humanista asztrológus, Müller Johann, aki születési helyéről a kor divatja szerint Regiomontanus néven jegyezte munkáit. A vele foglalkozó dolgozatok főként azt szokták kiemelni, hogy tőlünk távozva, Nürnbergben olyan kiváló csillagászati munkásságot fejtett ki, hogy 1475-ben a pápa meghívta Rómába s megbízta a naptár reformjával. Minthogy azonban Regiomontanus a következő évben meghalt, anélkül hogy megbízatását elvégezte volna, fontosabbnak tartjuk itt annak kiemelését, hogy Regiomontanus írta a második nyomtatott naptárt, amelyre még vissza kell térnünk, mert ez volt első nyomtatott naptáraink közvetlen forrása.

A XV. században kezd nálunk egyre nagyobb mértékben mutatkozni a krakkói egyetem hatása, amely — mint látni fogjuk — a XVII. századig eltart. Krakkói András, a szepesi prépost jegyzője, vezeti be a sort, akinek csillagászati munkáját napjainkban is őrzi a krakkói egyetemi könyvtár. Regiomontanuszal egyidőben jött Magyarországra a krakkói Ilkusch Márton, s itt is maradt Mátyás haláláig, akinek udvari asztrológusa volt. Kétségtelen, hogy Ilkusch hatása alatt fejlődött nagyra nálunk a csillagjósolás. Magyarországi Bálint pálosrendi szerzetes 1496 végén Krakkóban nyomatta ki ilyen tárgyú munkáját, amelyből két levélnyi töredék maradt fenn. Munkájában a következő évre különféle csapások elkövetkezését jósolja meg, hogy a budai és a krakkói polgárok épüljenek belőle.

Hogy a képet teljessé tegyük, utalunk Mátyás király és főpapjai, kivált Vitéz János könyvtárára. Ezekben a számos természettudományi munka közt legfontosabbak a csillagászatiak, amelyek akkor mind a csillagjósolást s így közvetve vagy közvetlenül a naptárt szolgálták. Az ókori tekintély természetesen Ptolemaios, mellettük pedig az újak, így Regiomontanus és Tolhopff stb. munkái, valamint a régiek kommentárjai. Ezekben bizonyos mértékig jártasnak lenni akkoriban nemcsak a divat követelte, hanem olyan komoly tudományos meggyőződés is, amelyet mai szóval világnézetnek nevezünk.

A humanizmus másik hatása a nemzeti nyelv előnyomulásában mutatkozott. Láttuk, hogy a kolostori naptár csak a magyar szentek beiktatásával alkalmazkodott a magyarsághoz. A humanisták merész lépéssel és nagy alkotókészséggel megteremtették a magyarnyelvű naptárt. Aki nem él abban a téves hitben, amelyre avatatlan körökben olyan nagy a hajlandóság, hogy a magyarság a nomád korból hozta magával minden kultúrelemét, kalapot kell emeljen a magyar humanisták magyarosító törekvéseinek kiváló eredményei előtt. Világi dolgokban vajmi keveset kaptak a mi magyar humanistáink a kolostori középkorból, a legtöbb világi fogalomra maguknak kellett szót alkotniok.

Az érdeklődést a világi dolgok, így a természettudományok és kivált a csillagászat iránt már a legelső, iskolai célra készült latin-magyar szójegyzékeinkben megtaláljuk. A Schlagli-szójegyzéknek rendszerbe szedett magyar szavai vannak a legegységesebb csillagászati

és naptári fogalmakra. Az annus már év, a mensis hó, a septima hét, amelynek napjai ma is használt magyar nevüket hordják, a Sol Nap, Luna Hold, Lucifer (Venus) Fényes csillag, Vesperus Estcsillag, Flaustum Szekércsillag, Arctica Kaszacsillag. Az utóbbi kettő nagyon fontos szerepet játszott a régiek növénytermesztési tudományában, ezért kaptak már ekkor magyar nevet. Arra is felhívta a figyelmet a humanista iskolai szójegyzék, hogy az asztrológus csillagbanező, az eclipsis pedig holdszegés.

A XV. században magyar naptárakat is írtak. Kódexeinkben ebből a korból három magyar öröknaptárt és két verses naptárt ismerünk. Az első magyar öröknaptár a Münchener-kódexben maradt ránk, s eredetije, melynek azonban csak másolatát ismerjük, a naptárhoz rajzolt naptárkerék alapján, 1416 és 35 közt készült. Bizonyos, hogy latinból fordították, de a fordító neve ismeretlen, nem azonos a kései másolóval. A másik magyarnyelvű öröknaptárt az 1489-ben írt Batthyány-misekönyv őrzi. Fánchy Antal jegyző írta Batthyány Boldizsár kőszegi kapitány számára. Ekkor azonban már magyarból lehetett másolni a magyar öröknaptárt. A harmadik magyar öröknaptárt a Winkler-kódexben olvashatjuk, amely 1506-ban készült. Ezek a humanista magyar naptárak sokkal nagyobb magyarságra törekednek, mint korunk. Nemcsak a szentek és az ünnepek neveit magyarosítják meg, hanem a hónapokat is csupán magyar nevükön írják a naptárban, így nem januárt írnak, hanem Boldog Asszony havát, nem februárt, hanem Bőjtelő havát stb. E téren a múlt században visszaestünk.

Legérdekesebb alkotása a humanizmusnak a naptár magyarosítása terén a magyar verses naptár. Ehhez már nem lehetett gyűjteni az élő magyar nyelvből az elemeket, ezt már — hogy mai szóval éljünk — költeni kellett, ha könnyítette is a munkát a latin eredeti, amelyet le kellett fordítani. Melich János megállapítása szerint az első írott magyar verses naptár az Akadémiai-kódexben maradt ránk, s valamikor a XV. század második felében készült. A másik ismert írott magyar verses naptárunkat a Peer-kódex őrizte, később azonban külön választották a kódex többi részétől. Ez már a XVI. század elején készült.

Hogy oldotta meg az első ismert magyar verses naptár készítője a fordítás és verselés követelményeit, elég érdekes kérdés, hogy megítéléséhez itt egymás mellett tüntessük fel a boldvai naptárban ránk maradt latin s az Akadémiai-kódexben olvasható magyar verses naptár januári sorait.

Cisio Janus Epiph sibi vendicat Oc Feli Marcel
Prisca Fab Ag Vincén Thim Paulus nobile lumen

Kys karachontol kerezth vyz
lwth pal remethe minth nagh dyz
Antaltól fab annos kezben
pal fordola fenesseg(ben)

Verstani tekintetben Szilády Áron és Horváth János foglalkozott a magyar verses naptárral. Megtanulni és fejben tartani nem könnyű, de a középkorosan köszörsült emlékezet szívesen kevélykedett ilyesmivel.

Sokáig használták, s még a múlt században is megtaláljuk egyik-másik régmódi naptárunkban.

Az ELSŐ NYOMTATOTT naptárak még szintén öröknaptárak. Az első nyomtatott naptárak a könyvnyomtatás feltalálójának hazájában, Németországban készültek. A legelsőt Johannes de Gamundia (Hans von Schwäbisch-Gmünd) adta ki 1439-ben. Szintén még fatábláról nyomták a következő nyomtatott naptárt is, Regiomontanus már említett kalendáriumát, amely 1474-ben jelent meg. Kétségtelenül Regiomontanus kalendáriumának hatása alatt születtek meg mindenütt a nemzeti nyelveken az első humanista, vagyis asztrológiai naptárak, amelyek az asztrológiai ismereteket a XVI. században széles körben mindott elterjesztették, ahol betűismerő ember akadt. A XV. században az asztrológia és asztrológiai naptár még fejedelmi udvarok kiváltsága, a nemzeti nyelvű naptár még egyházi jellegű, mint nálunk is az említett három írott magyarnyelvű öröknaptár és a magyar csízio.

Regiomontanus, illetőleg az ő naptára nyomán és nevével jegyzett naptárak készítője, nemcsak a kolostori naptármesterek naptárainak tartalmát vette át, hanem mint igazi humanista visszanyúlt az ókorba is és pogány szerzők munkáiból is merített. Mint kimutatták, a humanista naptárak főként a IV. század közepének latin naptárából dolgoztak át sokat, amelynek versei Philocalus alkotása. Szintén erre a korra vezethetjük vissza azokat a kezdetleges képeket is, amelyek az első nyomtatott öröknaptárakban feltűnnek s napjainkig hűséges kísérői a hónapoknak.

Magyar nyelven az első nyomtatott naptárt Székely István reformátor készítette és adta ki Krakkóban, ahol az egyetemen még mint ferences szerzetes tanult, valamikor a XVI. század 30-as éveiben. Maga elmondja, hogy külföldi példák serkentették erre a munkájára, s hogy idegenből, vagyis németből fordította: „Mikoron minden nemzetet látnék, hogy az ű nyelvén calendariumot szerezne, kiből esztendőnek innepit meg tudhatná, igen jónak vélem én is, hogy az magyar nyelvre az calendariumot fordítanám.“ Székely kalendáriuma átmenet írott magyar öröknaptáraink és verses naptáraink s a teljes asztrológiai naptárak közt, amelyek később jelentek meg magyar nyelven is. Azonban mégis van benne már pogány származású elem is, u. i. a hónapok napjainak felsorolásán és a verses naptáron kívül mint új naptári rész jelentkezik a hónapok természetét jellemző vers. Pl. január, vagyis Boldogasszony havának verse így hangzik:

Vígan lakik Boldog asszony hava hó pecsenyével,
Vígan tartja az ű vendégét az meleg házba.

Nem a teljes humanista asztrológiai naptár az sem, amely 1592-ben Debrecenben jelent meg ismeretlen szerző fordításában. Jelentősége nemcsak krónikájában van, amellyel a barokk kor naptárainak előfutára, hanem címében is rejlik, amely röviden Cisio. Hogy miért éppen Cisio, jobban megértjük a szintén 1592-ben Kolozsvárt Heltai Gáspár fordításában és kiadásában megjelent öröknaptár alapján, amely szintén a Cisio címet viseli. Ez első teljes humanista asztroló-

giai Öröknaptárunk. Hogy mennyire teljes asztrológiai tekintetben, legjobban szemlélteti címe: „Cisio magyar nyelven és az éghjárásának és csillagoknak külömb külömb természetinek folyásából való practica. Melyből gyermekeknek születéseknak természetek, és az napoknak mivolta meg ismertetnek. Az az magyar planétás könyv.“ A hónapok napjainak jegyzéke, a verses naptár itt már csak kis része a könyvnek, a túlnyomó rész a többi, a csillagistenek természetének és természetfeletti hatásának ismertetése, az asztrológiai jövendölések stb. A csízio tulajdonképpen a verses naptár, itt azonban már kibővült és átalakult a jelentése, az asztrológiai jövendőmondó naptárt, a planétás naptárt jelenti. A humanizmus így változtatta meg a csízio régi kolostori középkori jelentését, s ilyen jelentésében maradt ránk és lett központja a róla szóló szállóigéknek: Érti a csízio!

Hogy ez a szolás ma is él, a csízio-naptár új meg új kiadásai tették lehetővé. A XVII. században Lőcsén fordították és nyomták újra magyarul a német eredetiből a csízio-naptárt. A lőcsei csízio-naptár a szerzőt is megnevezi Király Hegy János személyében, aki természetesen nem más, mint Regiomontanus, németül Königsberger Johann. A lőcsei csízio-t szinte szórólszóra újra kiadta 1815-ben Pesten a Landerer-nyomda, s a legújabb csízio-korunk ponyvatermékei. Mennyire ragaszkodtak a csízio-k a fordításban az eredetihez, mutatja az említett múlt századi csízio következő mondata: „Ez tévelygésnek eltávoztatásáért az elmúlt esztendőben a Római Pápa reformálta a régi kalendáriumot“. A lőcsei és pesti csízio-sorozatnak tehát valamely 1583-ban kiadott német csízio-naptár az eredetije!

Az öröknaptár sorsa a könyvnyomtatással meg volt pecsételve. De a hagyományokhoz ragaszkodó emberi természet nemcsak az asztrológiai humanista öröknaptárt, a csízio-t tartotta fenn korunkig, hanem még arra is vállalkozott, hogy a barokk kor kívánalmaihoz alkalmazza, s így megújítva terjessze a XVII. és XVIII. században. A barokk kor az öröknaptárból gazdasági naptárt csinált. Nálunk Lippai János a megalkotója, s első kiadásában 1662-ben Nagyszombatban jelent meg. Címe: *Calendarium Oeconomicum Perpetuum*, Az az Esztergami Érsek Urunk ő Nagysága Posoni Gondviselőjének Majorságrul írt Laistroma, minden esztendőre, kívül minden Major Gazda hórul hóra egész Esztendő által mit munkálottasson a Majorság körül, meg tudhattya. Ez a hónapok szerint szakaszolt gazdaságtan eléggé kedvelt olvasmány lehetett a magyarság körében, mert 1753-ban jelent meg nyomtatásban újra ötödször.

Lippai e kalendáriumának forrásait nem ismerjük. Korszakos munkájáról, a Pozsonyi kertről, kimutattam, hogy német és itáliai szakmunkák felhasználásával készült önálló szerzői alkotás. Ilyennek látszik gazdasági kalendárium is. Mindenesetre a csízio-k gazdaságtant szakaszainak színvonalánál sokkal magasabb rendű. Aki meg fogja írni a magyar mezőgazdálkodás tudományának történetét, alaposan kell foglalkoznia ezzel a munkával, bár tény, hogy jelentősége nem mérhető szerzőjének kertészeti munkájához.

Az asztrológiai és gazdasági öröknaptárnak vegyülete és utolsó hajtása a százéves kalendárium, amelynek különösen az időjárás száz

évre szóló előre megjövendölése a jellemzője. Az elsőt Knauer apát készítette 1700-ban Németországban. Magyarországon csak németnyelvű kiadását ismerem 1807-ből. De a százéves időjárési jövendölés sok magyar naptárban megtalálható a múlt század óta.

A NAPTÁR VIRÁGZÁSA a barokk korban következett el. Ezt nagy változások vezették be. Az első volt az évinaptár megjelenése a könyvpiacra. Az öröknaptár tulajdonképpen sohasem lehetett közhasznú munka, mert a nap helyének megállapítása az évben olyan bonyolult feladat volt, amelyre avatatlan nem vállalkozhatott. A könyvnyomtatás azonban lehetővé tette, hogy minden napra meghatározott, a változó ünnepeket is a naptári napok közt feltüntető, de így csak egy évre érvényes naptárt is kiadhassanak a nyomdák. Az első évinaptárt 1513-ban nyomták Nürnbergben.

Nyilván az évinaptárak rendszeres megjelenése tette időszerűvé a naptárreformot is. A XVI. század második felében a juliánus és a tényleges (tropikus) év közt már tíz nap volt a különbség, ezért — mint tudjuk — XIII. Gergely pápa elrendelte, hogy 1582 október 4. után nyomban 15. számíttassák. A reformált naptárt a különböző országok különböző idő múlva fogadták el, Magyarország most üliheti az új naptár 350 éves jubileumát, mert Rudolf király 1587 novemberére hívta össze Pozsonyba azt az országgyűlést, amely elfogadta az új naptárt, s 1588 januárjában az 1587. évi 28. törvénycikket kihirdette. A Gergely-naptár bevezetéséről Wodetzky József újította fel napjainkban a tudnivalókat. Az átmeneti időkben a naptárak mind az ó, mind pedig az új időszámítást felvették s ezt címükben is kifejezték, azért jelentek meg ekkoriban Ó és új kalendárium címmel.

A természettudomány is nagy átalakuláson ment át ebben a korban. GalÜei, Kepler és Newton matematikailag kifejezett, személytelen erőkre vezették vissza a bolygók mozgását, s ezzel a csillagistenek emberies elképzelése hitelét veszítette, megbukott az asztrológiai naptár, az asztrológiai rész rövid prognosztikonná zsugorodott össze. A naptár tartalmában ezután a merkantilizmussal fellendülő gazdasági részek, főként az országos vásárok jegyzéke és a nemzeti öntudat ébredését szolgáló krónika a központ. A barokk naptár tehát a Gergely-naptáron s a hozzá szorosan kapcsolódó verses naptáron és az eredeti Philocalus-féle havi versektől egyre jobban távolodó havi verseken kívül rendszeresen hozza az egyre jobban időjárési jellegű prognosztikont, a gazdasági tudnivalókat, az országos vásárok jegyzékét, s végül mint olvasmányt, a nemzeti krónikát, amelyhez azonban később tudományos értekezések vagy szépirodalmi cikkek társulnak.

Az első magyar évinaptárt Jakobeius Szaniszló krakkói naptárából fordította Egyedüli Gergely, a nagyszombati érseki udvar gondviselője, az 1571. évre s Bécsben nyomták. Ettől kezdve állandóan a magyar olvasó asztalára teszik a nyomdák az évinaptárt. A legtöbbet Bécsben, Kolozsvárott, Lőcsén és Nagyszombatban nyomták. A XVII. század közepéig többnyire krakkói mester nyomán készült a magyar naptár, amelynek címlapján Jakobeius Szaniszló, Slovacius Péter, Fontanus Bálint, Tenatius János, Krakkai Bernhard, Joannicius

Gábel, Jakobejus Lőrinc, Mileius Alexander, Sdakowski, Hertzius Pál, Bandorkovecs János, Zorawsky Miklós, Tonski János, Jablonski Miidós és Treteri K. Mátyás nevével találkozunk 1657-ig a krakkói naptármesterek közül. Minthogy ebben a korban bontakozik ki a szerzői egyéniség fogalma, a fordító neve gyakran nem is szerepel a naptáron, csak eleinte a XVI. század utolsó tizedeiben s a XVII. század első éveiben. A jezsuita hatást mutató naptárak fordítója Egyed-úti után főként Pécsi Lukács, aki egyébként is élénk fordítói tevékenységet fejtett ki. A református hatást mutató naptárfordítók neve közül egyedül Ujfalvi Imrée ismeretes, aki Debrecenben adott ki naptárt 1599-re; egyébként mint a sárospataki Fabricius Balázs szójegyzékének első kiadója és hányt-vetett életű, száműzetésben korán elpusztult szenvedélyes egyéniség él az utókor emlékezetében.

A XVII. században német naptárszerzők nyomulnak előtérbe s a század közepétől a XVIII. századon át a magyar naptárakon kizárólag német mesterek nevei olvashatók, ilyen pl. Hancken Bálint, Herlicius Dávid, Haberman János, Puchler Vid, Slabius F. János, Argolus András, Kürner Leopold és Máté, Neubarth Kristóf és Neubarth János. A német mester nyomán készült naptárak közt leghíresebb volt ebben a korban a lőcsei kalendárium, amelyből az első Herlicius Dávid, a pomerániai Stargard „asztronomusának“ naptára nyomán készült 1626-ra. Jellegzetes barokk naptár napokra tagolt verses naptárral, havi verssel, a „sokadalmak“ jegyzékével, prognosztikonnal, gazdasági előírásokkal és magyar krónikával. Az utóbbit természetesen magyar szerző készítette, de nevét nem árulta el a kiadó Breuer Lőrinc nyomdász. A lőcsei naptár elterjedését és hírnevét az biztosította, hogy a magyar nyelven megjelent naptárak közül az egyetlen, amelynek megjelenésére biztosan lehetett számítani minden esztendőben. Más naptáraink ekkor még hol megjelentek, hol elmaradtak.

A lőcsei naptár története vezet a magyar naptárkészítőkhöz. Név szerint csak egyet ismerünk ebben a korban, Fröhlich Dávidot, 1630-tól késmárki rektort, aki az odera-frankfurti egyetemen tanulta a. matézist, csillagászatot, történelmet és orvoslást, s munkásságának híre eljutott III. Ferdinánd császár-királyhoz, aki felhatalmazta a császári matematikus cím viselésére. Naptári munkássága igen kiterjedt. Naptárait 1623 és 1646 közt írta latin és német nyelven. Németországban ekkor egyebek közt a boroszlói naptár volt nagyon híres, ezeket a nevezett időszakban Fröhlich készítette. A maga idejében a lőcsei naptárt is Fröhlich naptarából fordították, de jelent meg magyarra fordított naptára másutt is az országban, így Kolozsvárt, Fehérváron, Csepregen, Nagyváradon, Kőszegen.

Legmagasabb színvonalú naptáraink a XVII. század közepétől kezdve latin nyelven jelentek meg, s ezek voltak a jezsuiták nagy-szombati, kassai és győri kalendáriumai. Jelentőségükkel eddig senki sem foglalkozott, pedig helytelen lenne jelentőségüket alábecsülni csak azért, mert latin nyelven jelentek meg. Sőt, éppen ez a tanultak és felsőbb körök naptarává tette a latinnyelvű jezsuita naptárakat. Ezek is jellegzetes barokk kalendáriumok, de magas színvonalú tudományos értekezéseket találunk bennük akkor is, ha eltekintünk a teológiaiaktól.

Más helyen kifejtettem, milyen magas fokra fejlesztette nálunk a természettudományi irodalmat Szentiványi Márton. A kassai latin jezsuita naptár a XVIII. század közepén Szentiványi sok gazdasági és természettudományi értekezését hozta évi részletekben. Hogy mást ne említsek, csak arra hívom fel a figyelmet, hogy azokat a növényteni szenzációkat, amelyekkel most szívesen foglalkoznak napilapjaink, először Szentiványi írta meg nálunk magas színvonalú növénytanában Admiranda plantarum címmel. A jezsuiták alapították meg nálunk az önálló csillagászati megfigyelést, kutatást is, Kéri Ferenc maga készített tükrös távcsövet, Weisz Ferenc pedig 1756-tól 1770-ig rendszeresen közzétette asztronómiai megfigyeléseit. Hová emelkedett ezzel a csízió világából a magyar természetszemlélet!

A XVIII. század második felében a tudományok kilépnek zárt műhelyeikből s köznyelven jelennek meg a nagyközönség előtt. A csillagistenek mint jelkép is elavultak s megbukik a nép körében is a csízió. A közönségnek szakmunkák közvetítik a szakismereteket, s ezzel megbukik a barokk naptár. A magasraívelést a hanyatlás kora követi. Szépirodalmi vagy közgyűlési tartalommal tengődik mint évkönyv, almanach. Fenntartja a hagyomány tisztelete, de már nem éreznők komolyan hiányát, ha nem kopogtatna be vele az újsághordó. Korunk embere nem él a századok távlatában, mint a középkori ember, sőt meghaladta az évek távlatát is, amelyhez eljutott a barokk kor embere, nekünk már nem évi, hanem napi naptárak kellene, mert mi egynapos kérészek vagyunk, világunk órákból és percekből áll, de e percek és órák alatt újra és újra átéljük az egész világegyetemet.

RAPAICS RAYMUND

NEGYVEN MILLIÓ OLVASÓ

MINDEN NEMZET IRODALMA két rétegben áramlik. A kifinomult, nehéz, a kor szellemi csúcserkéit képviselő, az utókor által számontartott, de csekély közönségű elitirodalom rétege alatt él a stereotipizált, sekélyes, könnyű, szitakötő-életű, de óriási elterjedtségnek örvendő ponyva- és giccsirodalom. Az utóbbi típust főleg az analfabétizmust nem ismerő nagy demokráciák fejlesztették ki; a nagy tömegek irodalomfogyasztását legpontosabban Anglia példáján tanulmányozhatjuk. Az angolok a két szépirodalmat külön szavakkal is tartják számon, az egyik a „literature“, a másik a „fiction“. Az előbbi a kisebbség fényűzése, az utóbbi a tömegek életszükséglete. Mindenkor divat volt lenézni vagy legalább is közömbösnek nyilvánítani az irodalom alvilágát. Ma azonban, amikor Amerikában egy szociológiai beállítottságú irodalomtörténész-nemzedék kutató érdeklődéssel fordul elmúlt korok tömegolvasmányai felé, hogy eme legalacsonyabb vegetáció vizsgálatával a kor kiemelkedő alkotásait beszédesebb háttérbe helyezze, mi sem mehetünk el közömbösen mai milliók olvasmányai mellett, már csak az anyag társadalom-lélektani vonatkozásai miatt sem.

A vulgáris irodalom megjelenési formái Angliában is nagyjából ugyanazok, mint más államokban: olcsó folyóiratok folytatásos regényei, meg szentimentális, detektív- és kalandorregények. A változatok, keresztezések száma, az elterjedtség és a színvonal foka természetesen e három típuson belül végtelen. Nagy általánosságban ez a tömegszórakoztató irodalom három elosztóállomáson át éri el a negyven milliónyi angol olvasmányfogyasztót: az olcsó áruházak könyvosztálya, az újságosüzletek és a kölcsönkönyvtárak útján.

Feltűnő, hogy a könyvkereskedéseknek nem jut számottevő szerep a vulgáris irodalom terjesztésében. Az olvasók számához képest aránylag Angliában van a legkevesebb könyvkereskedés. Nagy raktárral, bő nem-szépirodalmi választékkal is felszerelt üzletek csak Londonban találhatók, meg a fontosabb egyetemi városokban és még egy-két vidéki nagyvárosban. A többi város könyvkereskedései írószerüzletekkel kapcsolódnak, vagy kizárólag az olcsó, szórakoztató, aktuális szórakoztató regények gyors elárúsítására vannak alapozva. A tömegek könyvre kevesebbet költenek, mint mozira vagy cigarettára vagy akár újságra, ők a könyvet inkább bérlik, kölcsönzik. A Publisher's Weekly kimutatásai szerint a szépirodalom legnagyobb vásárlói a kölcsönkönyv-

tárak, melyek a két shillingnél drágább könyvek eladott példányainak mintegy 70%-át veszik át a kiadóktól.

A szórakozásért és időtöltésért olvasó tömegek legfőleg a 3 és 6 pennys Woolworth-áruházak „könyvosztályán“ vásárolnak könyvet. Mennyiségileg Woolworthék Anglia legnagyobb könyvkereskedői. A hatpennys Reader's Library kötetekből a sorozat első öt esztendejében közel ötven millió példányt adtak el.¹ A munkásasszony és kispolgárné háztartási bevásárlásai során a paradicsomkonzerv, fogpaszta és padlóviasz beszerzésével kapcsolatban a család intellektuális szükségleteiről is gondoskodik. A választék minőségileg rendkívül körülhatárolt: egyfelől Amerikában kiadók nyakán maradt és Angliába exportált, vastag fapapírra nyomott regénymagazinok, az ú. n. pulp, melyek egy pennyért kaphatók, másfelől hasonló papírra nyomott fűzött könyvek, melyek hat pennynél sohasem drágábbak. Ez utóbbiak többnyire népszerűségüket rég kifutott best-sellerek vagy specialista kiadók által összeszerkesztett sablontörténetek. Néha egy-egy feltűnő sikerű filmhez utólag megírt regény is szóhoz jut. A Reader's Library, Novel Library, Detective Fiction, a már sokkal igényesebb Penguin Books és más cégek olcsó sorozatai töltik meg a pultokat. A vásárlók a szerző nevével semmit s a címmel is keveset törődve turkálnak a tarka halmazban, a b l u r b-re (a borítékre nyomott guszthuscsináló reklámmondatokra), vagy egyszerűen a kötetek színére bízva magukat. Mert miképpen kis magyar méhészetekben az egyes kaputárak bejáratát más és más rikító színre festik, hogy a méhek könnyebben hazataláljanak otthonukba, azonképpen a sorozatok élelmes kiadói is megkönnyítik a naiv vevők tájékozódását színes címlappal. Szerelmi regények piros, detektívtörténetek zöld, misztikumok fekete, kalandregények kék, stb. borítékjukkal sok problémától és csalódástól kímélik meg a kiegyensúlyozott lelki diétára törekvő vásárlókat.

Még nagyobb forgalmat bonyolítanak le az újságosboltok, a news-agents. ők a vulgáris irodalom tulajdonképpeni könyvkereskedői, bár forgalmuknak a könyv alakjában megjelenő szellemi tartalom csak a kisebbik hányadát teszi. Az újságosboltok igazi területe a hírlap és a magazine. A hírlapok közül csak az önálló vasárnapi lapok jöhetnek itt számba, mert ezek példányszáma nagyobb a hétköznapiakénál és mert céljuk nem a hírközlés, hanem a szórakoztatás. A nyolc legnagyobb vasárnapi hírlap több mint tíz millió példányban jelenik meg hetenkint. Tudva, hogy egy vasárnapi szám átlag 3—4 kézben fordul meg, láthatjuk, hogy vasárnap Angliában mindenki olvas. A lakosság nagy részének ez az egyetlen heti betűtápláléka. Ezeknek a harminc-nyven millió közönség számára szerkesztett újságoknak színvonala megdöbbentően alacsony. Az Observer-től és a Sunday Times-től eltekintve ezek a vaskos lepedőkötegek feltűnő fényképeikkel, rikoltozó címeikkel és alcímeikkel, töméntelen hirdetésükkel, asszonykgyereknek dobált mellékleteikkel és az egész lapot megtöltő útszéli szenzációkra, szerelmi ínycsiklandozásra, mozi- és sportpletykára, vulgáris bálványokra, jelentéktelen események felfújására és kiszíne-

¹ Számadataim egy részét Q. D. Leavisnek Fiction and the Reading Public című ízléstörténeti művéből veszem.

zésére alapított cikkeikkel valami hihetetlenül sivár és infantilis szellemi világot táplálnak és teremtenek.

Az újságosbolt hétköznap ugyanazt az óriási tömeget szolgálja ki, melynek a vasárnapi lap a *pièce de resistance*, csak éppen a tíz-tizenöt nagy újság helyett a sajtótermékek sokkal nagyobb választékát nyújtva minden ízlés számára. Európai országok tömegkultúrájának keresztmetszetét legkönnyebben az újságboltok nyújtotta termékek tanulmányozásával nyerhetjük. Különösen áll ez Angliára s Londonra, ahol a *newsagent's shop*-ok ugyanolyan gonddal vannak rajonírozva — ha nem is hatósági beavatkozással —, mint nálunk a patikák.

Az újságosboltokban az obligát politikai napi- és hetilapokon kívül rendszerint megtalálható néhány kulturális heti folyóirat is, mint a *New Statesman & Nation*, de a jobbak már csak rendelésre. Viszont minden vicclap raktáron van, a középosztály gusztusára szerkesztett konzervatív *Punch*, meg az alsóbb osztályok humorigényét kiszolgáló *Humourist*, *Passing Show*, etc. Azután van egy csomó példány a nálunk is ismert, fényűző kiállítású képes hetilapokból a sport, társadalmi élet, autózás és színház iránt érdeklődő középosztály, a klubok, tisztikantinok, hotelhallok és orvosi várószobák számára, mint pl. a komoly és nívós *Illustrated London News*, a sekélyebb *Sphere*, *Tatler*, *Sketch*, *Country Life*, *Bystander*, etc. Újabban ezen csoport mellett erősen felnyomul egy amerikai mintára alapított („*Time*“) hetilapcsoport, mint a *News-Magazine*, *Cavalcade*, etc., mely szemtelen elevenséggel megírott, kulisszák mögött settenkedő, leleplezgető, hírességek intimitásait és közügyek néha nagyon is emberi háttérét szellőztető cikkeivel és celebritásokat legelőnytelenebb helyzetben ábrázoló fényképeivel nyíltan a nagy tömegek pletykaéhségét szolgálja ki. Ez a maliciózus kulcslyuk-sajtó aratta le legbővebben a trónválság zurnalistikái profitját. Viszont az igazi magas angol kultúrára jellemző nagymultú és igen magas színvonalú heti, havi vagy évnegyedes folyóiratok (*19th Century*, *Round Table*, *London Mercury*, *Times Literary Supplement*, a nemrég megszűnt *Athenaeum*, stb., stb.) még véletlenül sem találhatók meg az átlagos nagyválasztékú boltokban.

A főleg hírszolgálati folyóiratokkal szemben „irodalmi“ igényeket akar kielégítem legalább egy tucat illusztrált ú. n. *slick* (vagyis síma papírra nyomott) „*story-magazine*“, mint pl. *Strand*, *Nash's*, *Happy*, *Britannia & Eve*, *Wide World*, stb., melyek hosszú novellákat, több kiadás regényfolytatást nyújtanak jó másod- és harmadrendű írók tollából, elvegyítve nagyon népszerű tudományos cikkekkkel és csevegésekkel. Némelyikük asszonyokra specializálódik, s az ilyen magazinokban az „irodalom“ mellett megvan a szokásos háztartási, lakberendezési, kozmetikai anyag kiadás lelkiklinika-rovattal (*Ideal Home*, *Good Housekeeping*, *Modern Woman*, etc.). Ezeknek az Angliára annyira jellemző otthonkultusz jegyében fogant folyóiratoknak fontos velejárója a lap felét kitevő hirdetésanyag. A reklám és a hirdetés többé-kevésbé minden angol napi- és főleg hetilapnak elengedhetetlen alkatrésze. A hirdetések mennyisége és a példányszám veszedelmes *circulus vitiosus*ban állanak, káros hatással a szellemi színvonalra. Mert minél nagyobb cirkulációjú egy lap, azaz minél

alacsonyabb színvonalú, annál többen hirdetnek benne, tehát annyival olcsóbban lehet adni, ami viszont ismét a lap forgalmát emeli.

Még egy fokkal alacsonyabban áll az a féltucat, hollywoodi pletykákból, sztárfényképekből és filmregényekből összeállított mozi-magazine, melynek túlnyomó része amerikai import cikk. Ezeknek a lapoknak a forgalma óriási. Viszont a két-három év óta lassan tért nyerő, óvatos akt-fotográfiákkal megtűzdelt „Paris“, „Venus“ stb. című, a meztelenkultusz ürügyével kiadott, serdülőknek és öreguraknak írott magazinok egyelőre még csak szaküzletekben található. Példányszámbelileg legnagyobb forgalmat azonban az áruházaknál már említett angol-amerikai illusztrálatlan pulp-magazinok érik el, melyek a legprimitívebb ízlésnek nyújtanak hosszú történeteket szigorúan specializált magazinokban, mint Love Stories, Detective Stories, Gangster Stories, stb. stb.

A különböző ár- és minőségcsoportba tartozó, folytatásos regényeket és novellákat közlő magazinoknak rendszerint nagy gonddal megrajzolt színes fedőlapja van. H. G. Wells Álom című regényében leírja újságíró inaskorát egy ilyen szerkesztőségben és azokat a raffinált pszichológiai szempontokat, melyeket a címlaprajzolóknak szem előtt kellett tartaniok. A habozó folyóiratvevő befolyásolására a tömeg ízléstípusát képviselő, hazai Elida-plakátjainkra emlékeztető fiatal leányok bájmosolya látható a színes címlapon, vagy verekedést, üldözést, pisztolyharcot, esetleg csókolódzást ábrázoló erős akcióképek.

Az újságárusbolt azonban egyúttal könyvkereskedés is. A készlet túlnyomólag áruházi sorozatokból és fűzött regényekből áll, Orczy, Oppenheim, Wallace és hasonlók műveiből, hat- és kilencpennys meg egyshillinges kiadásokban. A legnagyobb forgalma ennek a két könyvtípusnak van. Ezenkívül még szórványosan fellelhető a Benn-cég egyik-másik hatpennys sorozata, a népszerű tudományos füzetek — a Magyar Szemle Kincsestár előképei — és az „Augustan Poets“, túlnyomórészt jelenkori költők kis antológiái, körülbelül ötven füzetben. Az igényesebb newsagent's shop-ban megtalálható a Nelson kiadó cég másfél és kétshillinges kötött sorozata az angol irodalom nagy klasszikusaiból — legjobban ma is még Dickens fogy — s valamelyik élelmes kiadó által újra kiadott egykor nagysikerű hét és fél shillinges best-sellerek, most olcsó kiadásban két shillingért piacra dobva. Gyerekkönyvek, szótárak és szakácskönyvek egészítik ki a minden ízlésnek minden minőségben és áron szellemi táplálékot nyújtó újságboltok nagy vonalakban felvázolt leltárát.

A munkásosztály vásárlóereje és kedve megáll az áruházak nyújtotta könyvnél és a vasárnapi lapnál. A középosztályok alsó rétegei erősen igénybeveszik az újságosbolt által nyújtott holmit. De a különböző angol középosztály-rétegek fogyasztásának jelentékenyebb részét nem is annyira a vásárolt folyóirat és könyv, hanem a kölcsönkönyvtár elégíti ki. Az angliai kölcsönkönyvtárak forgalmáról nehéz pontos adatokat szerezni. A Board of Education által tíz év előtt kiadott Report on Public Libraries szerint a városok által fenntartott ingyenes nyilvános könyvtárakat csak a lakosságnak mintegy 12%-a, azaz alig ötmillió ember veszi igénybe. Ez a szám körülbelül egyenlő arányban

oszlik meg a munkásság és a kispolgárság között. A városi ingyenes kölcsönző-könyvtárak kb. 37%-ban tartalmazzak szórakoztató könnyű olvasmányt és 63%-ban komolyabb nem-szépirodalmi munkákat. Ahogyan az évente tartott könyvtáros-kongresszusok jelentései mutatják, a fenti százalékaránnyal kifejezett jobb olvasmányra terelő szándék mindegyre kudarcot vall. Mert a szépirodalmi kikölcsönzések az összeforgalom 78%-át teszik ki, szemben a sokkal nagyobb mennyiségben hozzáférhető nem-szépirodalommal, mely csak 22%-nyi forgalomhoz jut. Pedig egy kis kegyes család már ez adatokba is beférközött: a végeredményt szépíteni igyekvő könyvtárosok az ifjúsági könyveket és a klasszikus regényeket rendszerint a nem-szépirodalmi csoportba sorolják.

A könyvtárak minden lehető eszközzel igyekeznek olvasóikat a művelődést nyújtó olvasmányok felé terelni. Newcastleben pl. a könyvtár hangosfilm-vetítő berendezésével ingyenes előadásokat tart, hogy bizonyos tudomány-népszerűsítő munkák iránt az érdeklődést felkeltse. Manchesterben a kölcsönző közönség számára hozzáférhető válogatópolcokon össze vannak keverve a regények a non-fictionnal, hogy bizonyos könyvek legalább kezébe kerüljenek a válogatóknak. Ugyanott kísérleteztek a primitívebb közönség színbefolyásolásával: regényeket feketébe és sötétbarnába kötöttek, míg történeti munkákat, életrajzokat, útleírásokat, könnyű természettudományos műveket élénk zöld, piros és sárgába, tudván, hogy naivabbak néha nem tudnak ellenállni a kötés színének. Mindezek a trükkök azonban kevés sikerrel járnak. A könyvtárosok kezdenek rezignáltan beletörődni abba, hogy az olvasóközönségnek a szórakozási szempont a legfontosabb. A birminghami munkás kietlen munkabörtönéből csak megmaradt szellemi képességeit teljesen lekötő, de agymunkát nem kívánó könnyű költött olvasmányhoz tud menekülni. A munkával és háztartással agyonfárasztott londoni külvárosi asszony nem foglalkozik megnemértett asszonyok problémáit tárgyaló intellektuális regényekkel (van neki magának is elég gondja), a történelmi regény hosszadalmas és nem eleven, a bonyolultabb szellemi mondanivaló számára a lélek pedig már kifáradt, őt csak olyasmi érdekli, ami életkorén kívül esik, de számára is lehetséges: izgalmas detektívregény, vagy romantikus kaland.

A főleg az alsó osztályok által látogatott városi nyilvános könyvtárakkal szemben a középosztály különböző rétegei számára a magán-könyvkölcsönzők egész sorozata áll rendelkezésre. W. H. Smith ötszáz fiókja, a Boots drogériák 350 könyvtára, a nemrég megszűnt Mudie-cég, a nagy és elegáns áruházak könyvkölcsönzői fel egészen a disztigvált Times Book Clubig aránylag csekély összegért, napi egy-két pennys előfizetésért látják el a közönséget olvasnivalóval. Mivel ezek tisztára üzleti vállalkozások, könyvállományukat a kereslet diktálja. Az előfizetők 95%-a beéri a könyvtár által nyújtott anyaggal (Boots és Smith cégeknél morális cenzúra van) és csak az előfizetők elenyésző hányada veszi igénybe a drágább „on demand“ előfizetést, mely bármely, az olvasó által kívánt és raktáron nem tartott könyvet is rendelkezésre bocsát. De erre vajmi ritkán van szükség, mert a közönség a tapasztalt könyvtároskisasszonyokra bízta magát. „Can you recommend me a nice book?“, — tud valami jó könyvet ajánlani? — hangzik az egész

világon ismert kérdés, melyben a „jó“ jelző nem erkölcsi vagy intellektuális értékmérőt jelent. Így természetesen a szórakoztató irodalom forgalma toronymagasan áll minden más kategória fölött, a legtöbb előfizető — többnyire nők — naponta cseréli a könyvet, mert az olvasás megszokott narkotikum lett, mint a cigaretta, ital vagy mozi, automatikus, egyhangú, megerőltetés nélküli, de nélkülözhetetlen időtöltés.

A kölcsönzők tehát már befolyásolják az olvasót azáltal, hogy egy átlagízlésre berendezett, bár elég bő választékot tartanak. Sokkal messzebbmenően standardizálja a középosztály irodalmi fogyasztását a könyvklubok ízlésdiktátori működése. Az amerikai Book of the Month Club nagy üzleti sikerére Angliában is megalakult 1927-ben a Book Society, 1930-ban a valamivel alacsonyabb színvonalú Book Guild és később még néhány könyvbíráló és ajánló bizottság. Az elmúlt évben létesített Left Book Club baloldali és a folyó év tavaszán válaszkép alapított jobboldali Right Book Club nagy sikere arra mutat, hogy a politikai beállítottság az olvasmányválasztásra is befolyást gyakorol Angliában. Eltérően a nálunk is ismert német könyvtársaságoktól, az angol klubok egy bizottságból állanak, mely havonta összeül és a kiadók által még a megjelenés előtt benyújtott példányok, „advance copy“ alapján kiválasztja azt a könyvet, melyet azután a megjelenés napján az előfizető klubtag kézhez kap. A könyvhöz mellékelve van egy jegyzék azon nagyjából egyidőben megjelenő új könyvekről, melyek valamelyikére az előfizető négy-öt napon belül becserélheti a neki esetleg meg nem felelő „hónap könyvét“. Az évente szétküldött tizenkét új könyv túlnyomórésztben regény, Vicki Baum Grand Hoteljének nivóján, azonban tekintve a könyvárral, átlag hét és fél shillinggel is jelzett közönség színvonalát, a művek irodalmilag is többé-kevésbé számottevők. A Book Society tekintélye igen nagy a legszélesebb rétegekben is, mert a kiválogatóbizottság népszerű kritikusokból és írókból áll és így egy-egy választásuk könnyen best-sellert, vagyis néha százezres vagy még nagyobb példányszámú sikert csinál valamelyik szerencsés szerző könyvéből.

Míg az alsó osztályok a borítéklap színétől és rajzától befolyásoltatják magukat olvasmányválasztásukban, addig az ugyancsak hatalmas fogyasztású középosztály a mennyiség, a példányszám fétisé után megy. A szerencsés kiadó reklámja: ezt a könyvet választotta a Book Society! Az esetek túlnyomó részében pedig a fő reklámérv egyszerűen ennyi: ebből a könyvből már ötvenezer példány kelt el. Szinte kihallatszik belőle: ha ennyi embernek jó volt, neked is jó lesz. S a tömeg szalad a tömeg után. Az a hét-nyolc százalék, amit manapság egy angol kiadó a bruttó-forgalomból reklámra szokott költeni, persze sok közönség-befolyásoló tényezőbe oszlik el. Elsősorban a nagy példányszámú napilapok és vasárnapi újságok könyvismertető oldalán verik a dobot. Kibérelve a közelmúltban sikerrel szerepelt ismertnevű regénykészítőket, kiknek neve a publikum milliói előtt bizonyos garanciát jelent, összeállítanak a szerzőre vonatkozó szimpatikus pletykákból és étvágygerjesztő tartalmi ismertetésből valami „kritikát“, megtűzdelve a könyv kapósságára utaló megjegyzésekkel („tízezer példányt jegyeztek elő már a megjelenés előtt“) és nagy általánosságokban mozgó érték-

ítéletekkel, mint pl. „Aki ezt a mélyen szívbemarkoló könyvet elolvassa, másképpen fogja ezután látni az életet“ stb. A könyvsiker evvel már elindult. Azontúl elegendő legyezni a tüzet a vasárnapi lapok negyed- és féldoldalas hirdetéseivel, ahol regisztrálják a példányszám növekedését és lenyomnak még néhány ismert kritikustól származó, a fentihez hasonló semmitmondó lelkenedezést. Ha a könyv tényleg mindenki szájízére való, úgy könnyen best-sellerré válik s esetleg egy év alatt eléri a félmillió, ritka szerencsés esetekben, az amerikai könyvpiac kihasználásával a millió példányszámot. Ettől kezdve az író későbbi új művei számára a legmegbízhatóbb ajánlólevél a régebbi könyv nagy sikere. Ezért nyomják oly gyakran az angol regények címlapján a szerző neve elé régebbi nagy sikereinek címeit is.

A választékosabb ízlésű közönségnek természetesen igen magas színvonalú kritikai lapok is állnak rendelkezésére, így pl. a mintegy négyezres forgalmú, nagyon szigorú standardokkal a legkisebb kisebbség számára értékelő Criterion, a nagyobb hatótávolságú, de még mindig megbízható értékítéletű Times Literary Supplement vagy a London Mercury és hasonló folyóiratok. A negyven-ötvenezres példányszámú népszerű hetilapok, mint a John O'London's Weekly, Listener, Everybody's már a vasárnapi újságok publikum és kritikusszínvonalához alkotnak átmenetet.

MEGISMERVE AZ ÁRUHÁZBAN, újságosboltban és kölcsönkönyvtárban azon csatornákat, melyeken át az irodalmi termék eljut az olvasóhoz, érdemes szemügyre venni magát azt az irodalmat is, mely millió példányszámokban elégíti ki az átlag angol szellemi szükségleteit. Nagy általánosságban a tömegolvasmánynak három főtípusát különböztetjük meg, a detektívregényt, a kalandregényt és a szentimentális szerelmi történetet.

A detektívregény a legelterjedtebb lelki izgatószer, a standardizálódás korának tipikus terméke. Edgar A. Poe agyalta ki, Edgar Wallace csinált belőle gépies tömegárut és napjainkban egyik kiváló angol készítője, Dorothy Sayers az oxfordi egyetemen tartott előadásában demonstrálta rajta az arisztotelészi poétika kérlelhetetlen törvényeit. Ebben a műfajban szinte nem is a tartalom a fontos, hanem a forma. A sikerült detektívregény elindulópontja az első lapon befejezett tényként felbukkanó gyilkosság. Ezután következik a lényeg: a gyilkos megállapítása, a kiderítés, egy növekvő izgalommal („thrill“) játszott játék-találgató. Az olvasó előtt van a látszatbizonyítékok ellenmondó serege, melyek megrostálásával az író — az olvasót az utolsó lapig félrevezetve — kideríti az igazi tettet. Egy detektívregény olvasása emlékeztet tehát a keresztrejtvénymegfejtésre, vagy a kártyajáték izgalmaira. A műfaj ma már meglehetősen konvencionálizálódott, gépies standard-mutatvány lett. Aki egyet olvasott, az tulajdonképpen már ismeri valamennyit. Bemard Fehr kimutatta, hogyan hántott le magáról ez a műfaj minden ékítményt, mindent, ami csak irodalom, mint lelkiéletet, vagy humort és stílust, hogyan desztillálódott le ijesztő emberi automatákkal dolgozó, lélekzet visszafojtó játékká. Kellékei sorában minden hatásos, generációk által levetett

lom elfér, a preromantika elkopott trükkjei, mint baljós sánta figurák, eltolható falak, összekeverve a gépek korának vívmányaival.

Írói között a sok nagygyáros mellett disztíngvált nevekre is bukkanunk, Chestertonra, Father Ronald Knoxra, az oxfordi egyetem katolikus káplánjára. Az olvasógárda nem kevésbé vegyes. A „fan-mail“, az elragadtatott olvasók által a szerzőkhöz írott levelek tanúsága szerint nemcsak a csekély műveltségű osztályok és iskolásfiúk mindennapos olvasmánya, hanem orvosok, papok, ügyvédek, üzletemberek, általában az ú. n. művelt középosztály férfiainak fontos irodalmi tápláléka. Lord Balfour óta egy miniszterelnök sem szégyenli kedvenc olvasmányául bevallani s csak minap tartott a yorki érsek hosszabb előadást a detektívregények dicséretében.

Persze a hihetetlen bőségben nap-nap után megjelenő detektívregényeknek csak kis része műgonddal megírott okos játék. A többség otromba hátborzongatás, esti órák izgalomhajszolása. Különösen alacsony etikai és esztétikai színvonalat képvisel a nagyban importált amerikai változat. Egyelőre azonban még a különböző neveken (pl. Crime Club stb.) működő detektívregény-szétosztó társaságok hihetetlen példányszámokat adnak el. Mégis lassanként mintha a fogyasztó közönség kezdené unni a szokványos tálalást. Időnként új kísérletek látnak napvilágot, mint pl. Crime File-sorozat, mely nem a nyomozás történetét nyújtja, hanem csak annak adatait, néha még a corpus delictiket is. Ez azonban valószínűleg csak ínyenckedés, a lényeg megmarad: a kornak ez a legelterjedtebb olvasmánya. A legelőkelőbb kritikai lapok, Observer, Times Lit. Suppl. is hetenként komolyan megbeszélik a tucatszám felburjánzó termést. Angliában a detektívregényt nem lehet elkerülni, hanem tudomásul kell venni.

A kalandregény előkelőbb családfára tekinthet vissza: középkori gesztákból és a pikaeszk regényből fejlődött Dumas közvetítésével modern kommersz áruvá. De míg ötven év előtt Dumas a serdülők olvasmánya volt, addig huszadik századi hasonmása, P. C. Wren vagy Zane Grey a felnőttek olvasmánya, mert a tömegek nem nőnek fel soha. íme egy műfaj, mely az olvasó troglodita ösztöneire, verekedés, szökés, üldözés és rabló-pandurosi izgalmakra van felépítve, nagy testi erőfeszítésekre és féligmese tájakra, indiai dzsungelekre, texasi farmokra és idegenlégiós arab városokra. A Beau Geste és a Sapper-féle Bulldog Drummond történetekben a lényeg folytonos akadályokkal, rejtélyekkel és borzalmakkal telített rohanás a halál elől. Ezek a színtelen staccatostílusban megírott, eseménybő, az angolokra annyira jellemző kötelességteljesítés ideállal motivált, de teljesen valószínűtlen történetek tulajdonképpen a detektívregényeknél is károsabb felnőtt olvasmányok. Chesterton ugyan a Defence of the Penny Dreadful-ban jogosan vette védelmébe ezeket a műveket, mint a serdülőkor nélkülözhetetlen táplálékait, de mint felnőtt olvasmányok a Shejk-ek, Kék Lagúnák és Tarzánok, XVIII-ik századi párbaj- és bosszúhistóriák, modern cowboy- és kalózregények a fantazialás megszokásához, a mindennapi étellel való összeférhetetlenségre és e s c a p i s m-re, a sűrű valóság elől légvárakba menekülésre vagy kalandor ösztönök tényleges kiélésére vezet.

Az áruházaknál és újságosboltoknál említett pulp, az Amerikából behozott folyóirat a kalandregény primitívebb fajtáját képviseli. Ezek a csomagolópapírra nyomott heti folyóiratok szigorúan specializálva vannak, egy-egy, kb. százezres forgalmú pulp kizárólag cowboy- vagy gangster, vagy világháborús, természetfölötti, azaz kísérteties, aviatikái, tengerészeti, Verne—Wells-típusú áltudományos vagy szerelmi regényeket közöl. Minden számban legalább két kisregény van átlag harmincezer szó terjedelemben, néha pár novella is. Népszerű regényhősök neveit a szerkesztő a siker érdekében néha a legkülönbözőbb szerzőktől származó műbe is beleírja. A nevek mögött azonban annyi jellemábrázolás van csak, ami három sorban elfér, s a regény hihetetlen élmények megszerkesztetlen sorozata, minden írói elmélyülés, akár csak leírás nélkül. A jól bevált klisék alapján megírott regények mindig azonos explozív drámai helyzetek sorozatai. E. T. A. Hoffmann némely története csekély név- és háttér-másítással mind-egyre új tálalásban kerül a publikum elé. Dumas Három Testőréről elképzelhetetlen mennyiségű bört húztak le amerikai pulp-írók. A lelkiélet vagy képzelőerő híján lévő és vágyaikat meg álmaikat készen, szinte megemésztve kívánó olvasók a fanmail igazolása szerint mindig ugyanazt a történetet és hőst kívánják, akárcsak a mesével betelni nem tudó gyermek.

Szemben a két, majdnem a klasszikus műfajok zártságára emlékeztetően standardizált műfajjal a szentimentális szerelmi regény (gyakran a kalandregény elemeivel keresztezve) lényegesen szabadabb szerkezetű. Struktúráikig egyedül a happy end-ig kötelező, azontúl már csak világnézeti szempontok betartása fontos. A számos angol-amerikai regényíró tanfolyam tanmenete és a nagy novella elhelyező ügynökségek prospektusai szerint a lényeg: a közönség szívét megdobogtatni, mosolyát és könnyét váltakozva foglalkoztatni. Legyen a regényben drámai, de nem túlveszélyes és minél fehérebb szerelmi bonyodalom, a középosztály légköre, de a szabványos romantikus hangulati kellékekkel, sok nőies báj, egyszerű fekete-fehér jellemek, mindez könnyű, esetleg viccelődő, nem megerőltető, s a fejezet végződéseket tablószerűen megíró stílusban. Legfontosabb a könnyen érthetőség és a meglepő hatások keresése. Újabban megkívánják, hogy legyen a regényben egy egészen kevés nemi izgatóanyag is („sex-appeal“), bölcsen keverve megnyugtató hatású erkölcsi tanításokkal és bőséges költői igazságszolgáltatással. Ne legyen azonban a regényben semmi huzamosabban deprimáló vagy kísérteties hatás és brutalitás, kerülendő minden különység, lelki tévelygés és neurózis, minden, ami egyszerű embereknek nehezen érthető, vagy a puritánnak tisztátalan. Ezen követelményeken belül a szerző szabadon válogathatja össze eseményeit és kellékeit. Célszerű azonban számontartania a modern film-drámák hatás eszközeit. A kész mű rendszerint hatvanezer szónál nem rövidebb és nem hosszabb, s főleg könyvekben, ritkábban magazinokban kerül a túlnyomólag női olvasóközönség elé, fölmentve őket egy estére, a mindennappal való szembenézésről. A nagy népszerűségű és még nagyobb jövedelmű specialista szerzők Leavis szerint maguk sem tekintik best-sellereiket irodalomnak. P. C. Wren büszkén hang-

súlyozza, hogy ő nem író, hanem csak szemfüles mesterember és szórakoztató, de mint ilyen fontosabb a társadalomnak, mint D. H. Lawrence vagy James Joyce.

Miként az írók, úgy az olvasórétegek is teljesen elkülönülnek; az elit olvasók ügye lett az igazi irodalom eltartása. Ez a kisebbség nem lépi át a low brow-nak, műveletlennek, ízlésnélkülinek tartott olvasó milliók határát, viszont a tömegek sem tudnak a gúnyos high-brow jelzővel illetett, finomkodóknak, nagyigényűnek, felhúzott szemöldökűnek tartott időálló irodalomról. Ennek következtében a tömegek ízlése változatlan marad, egy ponton stagnál évtizedek óta. Végigtekintve az egy-két évig élő best-sellerek jegyzékén harminc-negyven évre visszamenőleg, azt vesszük észre, hogy a milliónak mindig ugyanaz a típusú regény kell. Verseket, kritikái tanulmányokat, komoly drámákat ugyan ki tart ma számon egy maréknyi érdeklődőn kívül? Nincs ma egy ember sem Angliában, aki versírásból meg bírna élni. A költői pálya a köztudatban a legutolsók közé tartozik. A világháborús leszereléskor kiadtak egy miniszterelnöki rendeletet (Demobilisation Order of Precedence), mely az összes foglalkozásokat nemzeti fontosság szempontjából rangsorba állította. A költőket a negyvenegyedik, utolsó kategóriába osztották a papagáj-idomítókkal és szilutt-vágókkal együtt.

A civilizációs tömegirodalom apostolai hiába hirdetik, hogy a milliók a ponyván és giccsen át érnek el az igazi irodalom megismeréséhez. Az író-művésznek Angliában is meg kell halni ahhoz, hogy idővel, az irodalomtörténeten és az iskolákon át eljusson a negyven millió olvasóhoz. A múlt századok high-brow alkotásai ma már a tömegolvasónak „biztos” dolgok, mert az évtizedek és a tisztelőhordák kanonizálták. A nagy tömegek a klasszikus angol írókat igen respektálják, bár persze nem nagyon olvassák. Cambridgeben 1930-ban több száz egyetemi hallgatónak kellett egy körkérdésre válaszolni: ki a kedvenc írója a múlt századból és a jelenkorból. A legnépszerűbb halott írók Carlyle, Dickens, Hardy, Ruskin és Tennyson voltak, csupa többszillagos, iskolából ismert érték. De a jelenkori favoritok P. G. Wodehouse, E. P. Oppenheim, Zane Grey, G. S. Porter, Warwick Deeping, P. C. Wren és hasonló negyedrangú szórakoztatók voltak. Az utóbbi csoportban a körkérdezett egyedüli támpontja egyéni ízlése volt. Kétségtelen, hogy a ma átlagembere ezekkel az írókkal kellemesen el tudja tölteni idejét. Bennük kárpótlást lehet találni a mindennapi élet korlátjaiért, el lehet velük üzni azt az unalmat, amit a civilizáció idő és emberbősége okozott és el lehet kerülni azt is, hogy egyedül maradjunk és gondolkozni kényszerüljünk.

A betű ma tényleg öl. Megöli az üres időt, époly jól megöli, mint a mozi vagy a meccsrejárás, de mellesleg milliókban megöli a gondolkodóképességet és felületességet ültet a helyére. Milyen furcsa paradoxont teremtett is a rotációs, az általános népoktatás, a művelődés erőszakos terjesztése lefelé. Az olvasás kiterjedése ma a kultúra halála. Vájjon sejthette-e ezt az optimista tizenkilencedik század?

FIGYELŐ

A HÓNAP KÖNYVE

AZ ŐSI KÜLDÖTT

ÉLETMŰNEK ELGONDOLT háromrészes történeti regény befejező kötete is megjelent. Tormay Cecile már nem érthette meg, hogy ezt a záró részt nyomtatásban láthatta, sőt még azt sem, hogy végig megírhatta volna. E kötetnek körülbelül a közepén vette ki kezéből a tollat a halál. Idegen kéz volt kénytelen belenyúlni a regény-szövegbe és végigvinni a csonkán maradt elbeszélést. Megilletődés és szomorúság lepi meg minden olvasóját, mihelyt ezt a könyvet maga elé teszi.

„Az ősi küldött“ a magyarságnak szánt üzenetnek készült, ihletője pedig az országromlás volt. A tatárdúlás idejébe helyezett cselekvényben Ung vitéz, a regény főalakja, járja végig egész magyarságunk lelkiismeretvizsgálatának nehéz útját. A magyar lét titkainak megfejtését keresi. E titkok megfejtéséért és az összeomlott ország megépítésének eszközeiért, még a maradék pogányság rejtekét is felkutatja, de a hiábavaló keresés után testben és lélekben sebzetten, szinte öntudatlanul kopogtat be egy kolostor kapuján. Nyugat és kelet, világosság és pogány misztika átélése után itt vár reá a harmadik életforma, az Istennek való szolgálat. „Fehér barát“-tá lesz s így lép ki újra cselekvőleg a tönkrement magyar életbe. Az lesz a feladata, hogy lelket öntsön a pusztulás szélén állókba. A meg nem értés, a rosszakarat, az üldözés sem tudja egyesítő és öntudatra rázó munkáját megállítani. Az ország feléled, ő maga pedig látomássá finomulva tűnik el a végtelenbe vesző magyar síkságon.

Ez a regény azonban személyes vallomás is. Különösen az e harmadik, befejező kötet. Nemcsak maga a vékonyfonatú történet, hanem a főalak is, a jelen és múlt analógiás egymáshoz közelítésében minden mozzanattal áttöri a szimbólumok nagy műgonddal felrakott zománcát. Az önzetlenség és az aszkétikus önfeláldozás magyar talajra állított, szenvedő hőség alakul itt a nemzetnek a megmaradás üzenetét hozó „ősi küldött“. Akkor, midőn az élet legkínzóbban személyes természetű kérdései már rendre mind megoldódtak s a fehér barát eljut odáig, hogy az egyedül Istennek való szolgálatból merítheti az erőt az országépítés munkájához: az emberi gonoszság ördögei támadnak fel ellene, önmaga démonjaival meg tudott küzdeni, ezekkel szemben tehetetlen. Az a fel-felködlő mélabú, mely már az előző két kötetnek is alapszíne volt, itt egy fokkal még sötétebbé válik s az olvasónak könnyű munkája lehet, ha mindenáron meg akarja keresni azokat a keserű tapasztalatokat, melyek Tormay Cecile elbeszélő és ábrázoló művészetét e kötet írása közben sugalmazták. A kifejlet nem lesz ugyan vigasztalanná, mert mindennek az újabb személyes gondnak és tragikumnak bénító erejét el tudja venni a szolgálattévással való eljegyzettség, de az ütött sebek még a rezignációs gyógyulásban is sajognak.

Befejezetlen életmű, letörölhetetlen keserű vonás a lélek arculatán ... Kell-e több, hogy Tormay Cecilét is valahol ott keressük a megkínzott lelkű magyar írók néha már-már képletté merevedő sorában. Nincsen szükség erre. A műre kell néznünk, Prófécia és vallomás szintézise a mesterművek sajátja. Közéjük való Tormay Cecile regénye. Még akkor is, ha csonkán, ha keveseknek szól is.

KERECSENYI DEZSŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Delbos körútja után—XL Pius pápa karácsonyi beszédei — Az angol-amerikai és japán konfliktus fejleményei; Roosevelt üzenetei—A román választások és Románia új külpolitikai orientációja; Micescu utazásai—Beck és Stojadinovic Berlinben—A budapesti tanácskozások—A francia kormányválság.

MINTHA az 1937. év karácsonya cezúráját jelentene az európai külpolitikában. Decemberben izgatott tárgyalások középpontjába került Közép-Európa, melynek problémái felé — a német tervekre való tekintettel — kettőzött gonddal figyelt föl Franciaország és Anglia. Előbb Lord Halifax utazott Berlinbe, hogy tájékozódjék a német gyarmati és középeurópai tervek, illetőleg igények felől; majd meg a francia miniszterelnököt és külügyminisztert kérte Londonba az angol kormány, hogy felvilágosítsa őket Lord Halifax németországi útjának eredményeiről s közös eljárást beszéljen meg velők: hiszen egyre világosabb lett Franciaország és Anglia érdekközössége; aztán Delbos francia külügyminiszter indult el — mintegy Anglia és Franciaország közös követeként —, hogy tájékozódjék a középeurópai kérdések felől a helyszínen. Mondották, hogy Delbos mérséklőleg hatott volna közre némely középeurópai államok kisebbségi politikájára s figyelemreméltó, hogy maguk a hivatalos német körök is jóindulattal figyelték a körutat, melynek nem tulajdonítottak oly „bekerítő“ szándékot, mint amely jellemezte Barthou keleteurópai utazásait pár évvel előbb. Delbos útjára különösképp a francia külpolitikának volt nagy szüksége, — hiszen egyre jobban háttérbe szorult a német külpolitika középeurópai eredményeivel szemben. Szükséges volt a régi középeurópai francia kapcsolatokat feleleveníteni, mert Jugoszlávia és Lengyelország meglehetősen elszakadtak az egyenes francia vonaltól. Lengyelországban és Jugoszláviában — bár a hivatalos körök siettek bizonyosságot tenni a francia szövetséghez való változatlan hűségükről — Delbosnak egyformán tudtára adták, hogy ezek az országok kényes helyzetük miatt ú. n. „egyensúlyi“ politikára kényszerülnek. Korlátlan odaadásra Delbos csupán útjának végén talált, Csehszlovákiában, ahol nyilvánvalóan módja nyílt a francia államférfiúnak megismernie mind a hivatalos csehszlovák, mind a kisebbségi, elsősorban a szudétánémet álláspontokat. A prágai látogatás alkalmat adott a hivatalos csehszlovák köröknek, hogy bőségesen dokumentálják Franciaország iránti odaadó szövetségi hűségüket s megállapítsák a teljes érdekazonosságot minden területen. Bár Franciaország és Csehszlovákia is belátni kényszerültek, hogy a kollektív biztonság gondolata többé nem vihető keresztül, mégis mindketten hangoztatták a népszövetségi politikához való hűségüket. Hivatalos csehszlovák szempontból is szükség volt a francia külügyminiszter látogatására: meg kellett erősíteni a franciabarátságot és a „demokratikus“ politikai irányt, — hiszen már Csehszlovákiában is egyre gyakoribbak azok a hangok, melyek a belpolitika „jobbratolásával“ kapcsolatban a Németországhoz való közeledést, a baloldali pártoknak háttérbeszorítását, a szudétánémeteknek a kormányba való bevitelét követelik, — ezen tervekkel elsősorban is az agrárpárt bizonyos körei kísérleteznek.

Karácsony előtt zárult le Delbos utazása a prágai ünneplésekkel, de utána nem jött folytatás, mint azt várni kellett volna a nagy előkészületek s a fontos tárgyalások után. Ennek magyarázata a francia politika belső válságaiban keresendő. Angliát is, mely a német gyarmati igények miatt egy pillanatra gondterhelten odafordult Közép-Európa bizonytalan tájaira, túlságosan lekötik a maga növekvő távolkeleti gondjai.

Karácsonyra elcsendesült kissé az általános európai zűrzavar. XI. Pius pápa intó szavakban fejezte ki többek között a németországi vallási állapotok fölötti aggályait; amennyire elítélt egyes jelenségeket, oly szeretettel beszélt

az örök Németországról, a szellem országáról; szembeszállt azon nézetekkel, mintha a Szentszék politizálna; hangoztatta, hogy egyedül az igazság vágya és az Egyház sorsa iránti aggodalom vezet. Külön nagy visszhangot keltettek XI. Pius pápának Verdier párizsi érsekhez intézett szavai, melyekben nem zárja el annak lehetőségét — válaszolva a francia kommunista párt ilyen irányú törekvéseire —, hogy a kommunisták is, mint megtérők, a keresztényi szeretetre és jóságra igényt tarthatnak; szükség volt külön magyarázatokra, mert úgy a kommunisták oldaláról, mint ellenkező oldalról a pápának szavaival ellentétes kijelentéseket tulajdonítottak; e magyarázat szerint az Egyház álláspontja a kommunizmus kérdésében változatlan.

A TÁVOLKELETI FESZÜLTSEG e hónapban is folytatódott. A japán erők nagy küzdelem után elfoglalták Nankingot, a nemzeti ellenállás eddigi székhelyét és a kínaiak beljebb szorultak a mennyei birodalom belsejébe, hivatkozván rá, hogy Nanking elfoglalása csupán pyrrhusi győzelem. A sorozatos „véletlen“ támadások, melyek az angol és amerikai állampolgárokat és hajókat japán részről érték, erélyes föllépésre készítették az angol és amerikai kormányokat. A japán közhangulat szívesebben volt hajlandó Amerika kiengesztelésére, de Angliával annál élesebben szembe fordult. Anglia és Amerika komoly intézkedéseket tett s újabb angol és amerikai egységek jelentek meg a keleti vizeken. Amerika a mikádótól követelt közvetlen bocsánatkérést, amit a japán közvélemény a nemzeti becsület sérelmének tekintett. Anglia, Amerika és Franciaország együttműködését kétségtelenül megerősítette a keleti veszély s emellett még Olaszországnak és Németországnak Japánnal való egyre közelebbi kapcsolata. Ez az összhang csendült ki Chamberlain angol miniszterelnöknek december 21-én mondott beszédéből, melyben részletesen kitért Lord Halifax berlini megbeszéléseire is. Örömet fejezte ki a spanyol helyzet enyhülte fölött (ahol tudvalevőleg már hosszabb ideje tart az állóháború és a frontok megmerevedésébe az utolsó hetekben a köztársaságiak részéről TERNÉL mellett elért kisebb előretérés sem hozott lényeges változást), hiszen a spanyol helyzet az elmúlt hónapokban már kevésbé akut, — de annál gondterheltebben beszélt a távolkeleti bonyodalomról. Sajnálattal emlékezett meg róla, hogy Japán sohasem kísérelte meg az összeütközések békés elintézését s kitért a brüsszeli értekezleten való részvétel elől is; az angol kormány most nem tehet mást, mint várja, hogy a japán kormány megakadályozza az incidensek megismétlődését, de nem szabad azt gondolni, mintha az ismételt kihívásokkal szembeni türelem közömbösséget jelentene a Britbirodalom nemzetközi kötelezettségei, vagy az angol érdekek védelme iránt. Megemlékezett Chamberlain Olaszországnak a Népszövetségből való kilépéséről is, sajnálattal idézve az olasz bejelentés azon szavait, melyek szerint a genfi intézmény nem tud eleget tenni némely reabízott kötelesegeinek. Az angol politika közben keveset foglalkozhatott Van Zeeland volt belga miniszterelnöknek az európai gazdasági helyzetről szóló jelentésével, melyben a valuták rögzítését megkönnyítő nemzetközi kiegyenlítő alap létesítését ajánlja, mely lehetővé tenné a befagyott hitelek mozgósítását az elszámolási rendszer javítása, illetve későbbi megszüntetése céljából. A távolkeleti kérdés bonyodalmai közvetve megnehezítették az angol-olasz viszonyt is. Az angol közvélemény idegesen reagált a hírre, hogy az ír szabad állam, melynek új alkotmányát — mely a teljes ír szuverénitás alapján áll s Angliáról nem is tesz említést — december 29-én hirdették ki, követet küldött Rómába — amely intézkedés válasz arra, hogy az olasz kormány még tavaly követség rangjára emelte a dublini konzulátust; s De Valera — bár hangoztatja, hogy az olasz impérium elismerése „de facto“

és nem „de iure“ jellegű — mégis sem előbb, sem utóbb nem kérdezte meg az angol kormányt intézkedése felől. Foglalkoztatta az angol közvéleményt és a parlamentet az arabnyelvű olasz rádiópropaganda is, melyet egy új arab leadó létesítésével vélnék ellensúlyozni. Olasz szempontból érdekesek voltak azok a hírek, melyek szerint a távolkeleti ügyekben elfoglalt angol flottát a Földközi-tengeren a francia flotta helyettesítené. Később ez az angol flottatüntetési terv úgy módosult, hogy nem lehet szó a földközitengeri erők teljes átcsoportosításáról a távolkeleti vizekre, az ilyen flottatüntetés csak Amerikával együtt hajtható végre. E tanácskozások során és a kínai-japán előretörés hatása alatt csak még jobban megerősödött az angol-amerikai összetartozás. Japán magyarázkodásaira Anglia elzárkózó magatartással felelt s az amerikai közvélemény izgalma a végletekig fokozódott. Az angol király karácsonyi üzenete a békéről beszélt és a népe iránti és a népek között szükséges szeretetről; Chamberlain újévi beszéde növekvő prosperitáról beszélt (minden hír ellenére, mely szerint Amerikából új válság közeledik) s kiemelte, hogy a nemzeti kormány vezetése alatt az elmúlt évben a munkanélküliség 25%-kal csökkent. Az angol külpolitikában e nehézségek között némi változás következett; Eden külügyminiszter kimerültsége miatt hosszabb szabadságra ment; ezalatt Chamberlain maga helyettesíti; s az eddigi állandó külügyi államtitkár, Sir Robert Vansittart lett az angol kormány állandó diplomáciai főtanácsadója, akire az angol diplomáciában eddig egészen új szerepben nyilván igen fontos föladatak megoldása várokozik. Úgy vélik, hogy egyik legaktuálisabb föladata az angol-amerikai kapcsolatok kimélyítése lesz.

Mialatt japán hivatalos és intellektuális körök egyre nyíltabban ismételtetik a fehér faj elleni hadüzeneteket, azalatt az eddigi angol-amerikai együttműködés alapján nem hatott meglepetésként Roosevelt elnök újévi üzenete: a háborús provokációk ellen és a béke mellett beszélt a tőle megszokott morális lelkesülte éggel és szuggesztivitással az amerikai elnök, aki egyre erélyesebben avatkozik bele a világpolitika menetébe — szakítva az amerikai elszigetelődés eddigi irányával. A nemzetközi viták elintézésénél ma is szükségesnek tartja a békés módszereket, de ugyanakkor szavaiból kicsendült az a meggyőződés is, hogy Amerikának minden eshetőségre készen föl kell megfelelően fegyverkeznie. Intő szavakat intézett a kötelességeiket nem ismerő nagyvagyonok felé és kifejezte azt a hitét, hogy a világnak egyszer vissza kell térnie a demokráciához. Angol részről fontosnak tartották az elnöki beszéd értelmezése során azt, hogy Roosevelt szerint a világ békéjét azok az államok veszélyeztetik, melyek szakítottak a demokratikus gondolattal; ugyanilyen mély hatást keltettek az elnöknek a demokráciáról mondott szavai Párizsban is. Anglia mindenestre komoly intézkedésekhez látott s ha a Földközi-tengerről nem is vonja ki erőit, Szingapúrban hatalmas légi bázist létesít, mialatt Japán azon tanakodik, formálisan is hadat üzenjen-e Kínának és mialatt Kína, bízva nyilvánvalóan Anglia és Amerika hallgatólagos és a szovjet tényleges támogatásában, elutasított minden japán békeföltételt. Olasz szempontból különös érdekességgel bír az az angol terv, mely a Szuezi-csatoma mellett új nagy flottabázist teremt. Közben az angol kormány intim megbeszéléseket folytatott Rómában az abesszíniái olasz hódítás valamilyen formában való elismeréséről.

A KÜLPOLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS csakhamar visszafordult Közép-Európa felé s Románia körül összpontosult. A francia irányzatú — s így a csehszlovák — kisantant politika vonalát is követő Tatarescu-kormánynak nem sikerült megszereznie a sajátos román „prémiumos“ választási rendszer szerint a többséghez szükséges negyven százalék szavazatot. Minden erő-

szakoskodás mellett is a magyar párt viszont 19 mandátumhoz jutott, ami körülbelül a leadott szavazatok öt százalékának felel meg. A liberális párt 152, a nemzeti parasztpárt 86, a „mindent a hazáért“ párt 66, a keresztény nemzeti párt 39, a magyar párt 19, a liberális disszidensek csoportja 17, a radikális parasztpárt 9 mandátumhoz jutott. Tatarescu a legkülönbözőbb módszerekkel próbálkozott, hogy megtarthassa az uralmat. Az uralkodó azonban radikális megoldáshoz nyúlt, mivel Tatarescu különféle szövethozási kísérletei sorra meghíúsultak, a keresztény nemzeti párt vezérért, Goga Octavian hívta meg miniszterelnökül. Szó volt katonai uralomról, de az uralkodó végül is a kisebbik rosszat választotta. A keresztény nemzeti párt szélsőséges nacionalista programja sok egyezést mutat Zelea Codreanuék „mindent a hazáért“ pártjának programjával, de az uralkodót e párttal való eddigi kellemetlen viszonya (Codreanuéknak a Lupescu-ügyben elfoglalt álláspontja és Miklós herceg melletti nyilatkozataik) természetesen éppúgy megfontolásra intette, mint a parasztpárttal s főképp a köztársasági velletásokkal gyanúsított Maniuval való feszült helyzete. Maniu nem is késett — az uralkodónak címzett loyális megnyilatkozások mellett — kijelenteni, hogy a Goga-kormány kinevezése kihívása a nemzetnek. Goga Octavian kormánya rögtön radikális reformokkal jött, melyek között főleg az állampolgárságok revíziójára és a kisebbségekre és a zsidókra vonatkozó tervezett intézkedések és már megjelent rendeletek keltettek aggodalmat és Nyugat-Európában Romániának éppenséggel nem javára váló föltűnést. Goga kormánya ellen nemcsak Maniu hirdet harcot, de Zelea Codreanu s a vasgárda is s Maniuhoz csatlakozott a volt külügyminiszter, a választások hírére gyorsan külföldre utazott Titulescu is. Parlamentáris viszonyok között e kisebbségi kormánynak kétségtelenül nehéz helyzete volna; a pártok előtt mindenek fölül még nem vált javára az sem, hogy híveit más pártok renegátjaiból szerezte. De Goga Octaviannak, aki egyike a román nacionalizmus legkíméletlenebb úttörőinek, mások a tervei, — máris új választásokat tervez és diktatúrát készít elő.

Az uralkodó, úgy tetszik, teljesen reábizta magát Goga kormányára, bár mint a román politika egyetlen szilárd tényezője, nyilvánvalóan igen erélyesen közreműködik abban, hogy Románia külpolitikája megmaradjon az eddigi utakon. Erre nyilvánvalóan nagyon nagy a szükség; a francia és angol tőkének Romániában érdekelt része nyugtalanodik; az angol és a francia kormányok közösen figyelmeztették Romániát a kisebbségeket illető szerződéses köteleseire: amire viszont német oldalról, ahol örömmel fogadták a román változást, rögtön kész volt a szemrehányás: Anglia és Franciaország nem érdeklődtek ennyire a szudétanémetek és egyéb német kisebbségek sorsa iránt! Az újévet és a karácsonyt folytonos belső izgalmak közt élte át Románia. Olasz- és Németország szívesen sorozzák be az új román kormányzatot feleik közé. A szovjet viszont igen hűvösen fogadta a változást s még nagyobb volt a fölzúdulás a francia politikában, mely jelenleg természetesen inaktív s egyelőre beérte annak kijelentésével a francia közvélemény, hogy ily viszonyok közt Románia nem számíthat Franciaország támogatására. Annál jobban érezhető volt Bukarestben a német befolyás hatása s szóba kerültek azon hírek, melyek szerint Németország Románia kedvéért — mint Göring ezt Gogának kijelentette volna — elállott volna a keleti magyar revíziós törekvések támogatásától. De a kisantant többi államaira sem maradhatott hatástalanul a román változás. Belgrád örömmel üdvözölte Goga kormányát, annál aggodóbban tekintett eléje a prágai diplomácia a német befolyás romániai hatása, a „demokratikus“ eszmény veszélyei és a kisantant jövője miatt. Ilyen körülmények között indult el bemutatkozó látogatásra január közepén Micescu, az új román

külgügyminiszter, aki a kisantantot, mint az idén soros vezető külgügyminiszter, a közeli genfi összejövetelen képviseli. A prágai tanácskozásokon a szokásos udvarias és baráti hangok között állapították meg a kisantant egységének erejét és szükségességét. Szóba került-e Micescu prágai tárgyalásai nyomán egy kedvezőbb német-csehszlovák viszony lehetősége és Románia közvetítői szerepe? — mindezt a jövő mutatja meg. Románia külgügyminisztere úgy foglalta össze politikája irányát, hogy Románia meg akarja tartani eddigi barátait és újakat akar szerezni még; nyilvánvalóan itt a lengyel és a jugoszláv „egyensúlyi“ politika csábító példa lehet s a lengyel és a jugoszláv „egyensúlyi“ politika lényege az elhajlás Berlin felé; e helyzeten Delbos decemberi útja és a sok franciabarát megnyilatkozás mit sem változtatott. Mialatt a román külgügyminiszter szokatlan mozgékonyással utazgatott Közép-Európa fővárosai között s mialatt a román sajtó újra a legdurvább magyar-ellenes kirohanásokra ragadtatta magát, ezalatt Lengyelország is újra bekapcsolódott, mintegy a román diplomácia törekvéseivel párhuzamosan, a német diplomácia körébe, míg a román változások hatása alatt francia körök Magyarországot az eddigiektől lényegesen eltérően értékelik. Beck lengyel külgügyminiszter január közepén rangrejtve Berlinbe utazott, ott főleg a gyarmati kérdésekben folytatott, mint hírlik, fontos tárgyalásokat s egyeztetette állítólag a lengyel gyarmati igényeket a németekéivel, — másfelől pedig bejelentette volna Lengyelország fokozottabb érdeklődését a dunavölgyi kérdések iránt. Még Berlinben időzött, mikor ugyancsak odaért, a Micescuval való megbeszélések után azonnal, Sztojadinovic jugoszláv miniszterelnök is, akit Berlin lelkesedéssel fogadott. A hivatalos kommentárok súlyt helyeztek a közös szovjetellenes eszmei állásfoglalásra is, de ennél fontosabbak azok a megjegyzések, melyek különben a római jegyzőkönyv államainak Budapesten nem sokkal előbb lezajlott értekezletével kapcsolatban is elhangzottak német részről; hogy t. i. Németország klasszikus politikai hatóterülete a Dunavölgye, s Németországnak hivatása van a Dunavölgyének politikai és gazdasági irányítására. Mikor e sorokat írjuk, nem áll még módunkban a berlini tárgyalásokról való számadás, de külön érdekességet jelent, hogy azokon résztvesz, mint hírlik, Beck lengyel külgügyminiszter is. Mindezek a jelenségek Berlin fokozódó középeurópai érdeklődéséről tanúskodnak, melyek mellett — különösképp akkor, mikor Berlin Magyarországgal ellentétes államok barátságára is oly súlyt helyez — Magyarországnak sem szabad megfontolás nélkül elmennie.

BERLIN e mind erősebb dunavölgyi aktivitása mögött ott áll az inaktivitásba szorult francia politika, melynek sorra inogtak meg — legutóbb a román választások alkalmával is — biztosnak hitt középeurópai pozíciói — s e változások egyúttal súlyos csalódásokat jelentenek a csehszlovák külpolitika eddigi iránya számára is; hiszen Párizs passzivitásával együtt jár megfigyelhetőleg Prága bizonytalansága is. A francia politikát már december óta súlyos belső bajok foglalkoztatják. A csuklyás összeesküvés után a december végi nagy párizsi közüzemi sztrájk következett; kommunista puccshírekről beszéltek és Chautemps miniszterelnök minden erejét összehozta, hogy gátat állítson a sztrájkmozgalom terjedésének. A frank helyzete megingott; Franciaország is kénytelen, mint Anglia, további fegyverkezésekre; a liberális-kapitalista gazdálkodási elv, melyet Bonnet pénzügyminiszter képvisel, összeütközött a szocialista miniszterek és a népfront gazdasági nézeteivel. A frank válságának okai között ott vannak a decemberi szociális viszályok is, a tőkét megriasztotta a decemberi sztrájkhullám s a munkaadók és a szakszervezetek ellentéte kiélesedett. A dilemma, mely Chautemps bukásához vezetett, ez volt: Chautemps tudta, hogy lehetetlen

kormányát kommunista támogatással fönntartani, anélkül hogy a szociális zavarok ne folytatódjanak, — a kommunistákkal szemben agresszív magatartást vett föl; a pártok is és a kormány állandóan változtatták álláspontjukat, többek között a devizaellenőrzés kérdésében. A szocialista frakció tartózkodott a szavazástól, nehogy a kormány ellen legyen kénytelen szavazni s a szocialista miniszterek kiléptek a kormányból. A népfront-arcvonal bomlóban volt s a kormányalakításra Bonnet pénzügyminiszter kapott megbízást (január 15.), aki új, polgáribb, kombinációkkal kísérletezett. Bonnet mellett szólt pénzügyi szakértelme, az angolszász világ előtt személye (nemrég még washingtoni követ volt) és a valutaforgalom szabadságáról vallott fölfogása egyformán rokonszenves. De a szocialisták nem voltak hajlandók támogatni Bonnet kormányát és így a kibontakozási tárgyalások oda vezettek, hogy Léon Blum, majd az ő sikertelen kísérlete után megint csak Chautemps vállalta a kormányalakítást.

Január közepén Budapesten a római jegyzőkönyvek államainak külügyminiszterei értekezletet tartottak. A találkozást az azóta bekövetkezett események különösképp aktuálissá tették. Szükségesnek látszott az összes európai kérdések, de különösképp a középeurópai helyzet megbeszélése. Német részről a tanácskozások előtt rossznéven vették Schuschnigg kancellárnak egy nyilatkozatát, melyben arról beszélt, hogy Ausztria semilyen erőszaknak nem enged. Az angol lapban megjelent nyilatkozatot a német sajtó hevesen támadta és amellet, hogy utalt az új középeurópai helyzetre is, kifejtette azt a nézetét, hogy Schuschnigg kancellár személye az olasz-német viszony kedvező alakulása révén az osztrák kormány élén nem kívánatos. Ez az intermezzo a budapesti tanácskozásokra természetesen nem lehetett befolyással, — de annál inkább az érdeklődés és a találkozások homlokterében állott az olasz-román viszony új alakulása, mely párhuzamosan haladt az új német-román viszonyal és így Magyarországot közvetlenül érdekelte. Kétségtelenül olasz részről kifejezték azon óhajt, hogy a román-magyar viszony javulni fog; s hasonló reményeket hangoztatott Goga román miniszterelnöknek egy azóta nyilvánosságra került nyilatkozata is. Francia részről viszont attól tartottak, hogy az új helyzet következtében közel áll Románia és Jugoszlávia csatlakozása a római csoporthoz. A találgatások középpontjában állott a magyar-csehszlovák viszony is, mely iránt kiváltképp Ausztria nem lehetett érdektelen, de Olaszország figyelmét is felkeltette, különös tekintettel a Berlin—Róma-tengelynek a német-csehszlovák viszonyhoz való vonatkozásaira. A külügyminiszterek pohárköszöntői kiemelték a három állam politikájának békés és építő jellegét; Ciano olasz külügyminiszter szükségesnek tartotta hangsúlyozni az olasz-jugoszláv, az olasz-német egyetértést, továbbá Ausztria és Magyarország viszonyát Németországhoz, mint a római jegyzőkönyv államai csoportjának kiegészítő tényezőit Schmidt Guido osztrák külügyi államtitkár a római csoportról, mint a dunai újjáépítés szilárd tényezőjéről beszélt. Külföldi visszhangok hangsúlyozták Magyarországnak a római jegyzőkönyvek keretein belül is követett „középutas“ és mérsékelt politikáját. A tanácskozások az érdekelt államok egyetértésének újólagos hangsúlyozásával végződtek. Magyarország és Ausztria szívélyesen üdvözölték az olasz-német és japán kommunistaellenes paktumot s kijelentették a kommunizmussal szembeni elutasító álláspontjukat *i* közölték Olaszország képviselőjével, hogy elismerik Franco kormányát; tudomásul vették az olasz kilépést a Népszövetségből és méltányolták annak okait, megjegyezvén, hogy a Népszövetségnek az ezen kilépés következtében előálló változások nyomán is óvakodnia kell, hogy egyoldalú ideológiai alakulattá váljék; Ausztria és Olaszország elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúsági igényeit; nagy érdeklődéssel várják a magyar-román

viszony fejlődését s kifejezték azon nézetüket, hogy a magyar-román tárgyalások kielégítő eredménye jelentősen hozzájárulna Közép-Európa békéjéhez; a nyilatkozat még szól a három ország közti árucserre kimélyítéséről és a békét akaró államokkal való együttműködés reményéről. A budapesti tanácskozások újra aktuálissá tették a dunai államok együttműködésének sokat vitatott kérdését; a francia érdeklődés elsősorban az osztrák problémának szolt; a német érdeklődés pedig a román változások nyomán az eddiginél is élenkebben fordult az egyetemes dunavölgyi kérdések felé, — hangoztatván azt a nézetet, hogy Olaszország és Németország között nem lehet más, csak egyetértés a dunai kérdésben: mert Olaszország természetes uralmi és természeti területe a Földközi-tenger, Németországot pedig politikai és gazdasági érdekei és akarata a Dunamedence felé utalják, melynek vezetésére föltétlenül igényt tart.

OBSERVANS

MAGYAR KISEBBSÉG JUGOSZLÁVIÁBAN

Kisebbségi szellem öntudatosítása, kisebbségi statisztika létesítésének gondolata. — Iskoldnkivüli népnevelési szaktanfolyamok alakítása a Vajdaság nagyobb községeiben. Új alapítású magyar közművelődési egyesületek. — A budapesti Tkökölianum és Julián iskolák kérdése. — A belgrádi magyar főiskolai hallgatók Bolyai Farkas-körének tisztújító közgyűlése. — A magyar tanítóhiány egyes magyarlakta községekben. — A szabadkai Kossuth Lajos-alapítvány sorsa. — Báni rendelet a felekezeti iskolaépületek visszaadásáról. — Az 1938/39. évi jugoszláv tanügyi költségvetés. — A zombori állami tanítóképző növendékeinek képesítő vizsgája. — A belgrádi képzőművészeti főiskola magyar hallgatói. — Új főgimnázium létesült Újvidéken. — A burkolt sajtócenzúra működése. — Három új jugoszláviai magyar lap. — A Fen Club magyar kisebbségi tagjai Belgrádban. — A jugoszláviai magyar műkedvelés köréből.

ÚJABB BESZÁMOLÓNK nagy általánosságban a jugoszláviai magyarság helyzetének lassú, további javulásáról adhat számot. Különösen, ha a magyar kultúrkörök előadástilalmi megszorításaitól eltekinünk, elmondhatjuk, hogy a délvidéki magyar nemzettömb kulturális fejlődésének számottevő jelenségei mutatkoztak az elmúlt negyedévben.

így örömmel szólhatunk a műkedvelői színjátszás (jóllehet igen fontos) kérdésének az általános népnevelés terén a második vonalba szorulásáról és helyette a különböző népművelő előadások előtérbe nyomulásáról. Az általános népnevelés kérdésének fontosságáról minden nagyobb jugoszláviai magyar kultúrkör vezetősége meggyőződhetett, mert ma már ezen a téren, követendő példaként több egyesület tevékenységét említhetjük meg. Hovatovább, a szabadkai Magyar Olvasókör népegyetemén tudományosan foglalkoznak a kisebbségi kérdés problémáinak megvitatásával. Utóbb pedig az újvidéki Magyar Polgári Kaszinó vette programjába a kisebbségi gondolat körébe vágó kérdések megtárgyalását. A legújabb ilyen előadás december 8-án, Kende Ferenc vajdasági publicista tartotta, amelyen a vajdasági kisebbségi szellem kialakításához és a gyakorlati kisebbségi törekvések megvalósításához a vajdasági magyar társadalmi osztályok minden különbség nélkül való összemunkálkodását sürgette. A kisebbségi törekvések gyakorlati kivihetéséhez pedig a modem szervezkedés megtanulását és alkalmazását, az egyéni képességek és teljesítmények legmagasabbra való fokozását és az egységes szervezetekbe való tömörülést tartotta fontosnak. A kisebbségi magyarság gazdasági, kulturális és szociális viszonyainak számbavételéhez halaszthatatlanul szükséges kisebbségi statisztikát sürgette Bodroghy Szabolcs fiatal közíró, a Reggeli Újság dec. 12-i számában. A statisztikai adatgyűjtés elemeit ismertetve, tanácsolta a községenként! „nyilvántartó

bizottság“ megalakítását, melynek tagjai vasárnaponként végigjárnák a községet és összeírnák azokat az adatokat, amelyekre egy központi adatgyűjtő szervezetnek a vajdasági magyar kisebbséggel kapcsolatban szüksége volna.

A kisebbségi népnevelés kérdése tárgyában egyébként az alábbi kultúrkörök tartottak az utóbbi évnegyedben igen figyelemreméltó előadásokat: a szabadkai Magyar Nép kör kisebbségpolitikai előadássorozatot tartott, egyidejűleg pedig analfabéta-tanfolyamot rendezett. Szabadkán még a Munka című gazdasági szaklap rendezett a magyar gazdatársadalom, de főleg a gazdaifjak szaknevelésére több szaktanfolyamot. A Bánáti Gazdasági Egyesület támogatásával Nagykikindán ugyancsak a Munka szerkesztősége rendezett székely varrottas- és méhészeti tanfolyamokat, melyeket jelentős számú hallgatóság látogatott jó eredménnyel. A kossuthlajosfalvai Polgári Magyar Kaszinó első ízben tartott iskolán kívüli népnevelő előadást. Ez alkalommal Dévaj Lajos ref. lelkész oktatta 700 főnyi hallgatóságát a gyermek- és ifjúság-nevelésre. Ugyancsak iskolán kívüli népnevelést végeztek Szuzán, ahol Fodor Sándor jogvégzett gazda beszélt a családvédelem kérdéséről, majd Arany János és Ady Endre családi költészetét ismertette, az idevágó költeményeknek jó szavatoktól történt előadásával. A bánáti Pádé községben a Polgári- és Gazdakör rendezésében Kristály István, a jeles vajdasági elbeszélő Arany költészetét ismertető előadást tartott, nagyszámú, lelkes hallgatóság előtt.

A nagykikindai Gazdakör rendezte szakelőadások a legkiválóbb gazdasági szakelőadók közbejöttével tartattak meg a november 3-tól december közepéig lefolyt időben. Végül a zsablyai Magyar Olvasó kör iskolán kívüli népművelődési előadássorozatát említhetjük meg, amelynek első előadásaként Klein Sándor orvos, nagyszámú közönség előtt a vér- és nemibajokról oktatta ki hallgatóit.

Ha már a közművelődési egyesületek működésének ismertetésénél tartunk, számoljunk itt be az újonnan alakult magyar kultúrkörökről is, amelyek az elmúlt év utolsó negyedében Tamásfalván, Újverbáson, Törzsudvamokon és a szlavóniai Hrtkovci és Korog községekben Magyar Közművelődési Egyesület elnevezéssel alakultak meg. Ez új alakítású öt egyesülettel az utóbbi években létesült magyar kultúrkörök száma Jugoszláviában körülbelül ötvenre emelkedett s ha elegendő terünk volna az egyesületek vezetőségének névsorát közölni, szívesen tennénk, mert szinte példaadásul szolgál, hogy a magyar művelődés érdekében buzgolkodó vezető emberek az egyszerű földműves napszámosok sorából éppen olyan gyakran kerülnek ki, mint a jogvégzett intellektusok, orvosok vagy papok köréből.

Nem érdektelen a jugoszláviai magyarságra az újvidéki Szerb Mátkáknak az az óhaja, hogy az idén százéves alapítását ünneplő budapesti Thökölianum ismét szerb kézre kerüljön. Ez a kérdés a Matica vezetőségének decemberben tartott ülésén olyan értelemben került szóba, hogy kívánatos volna, ha a budapesti Thökölianum és Angelianum intézménye az ezidő szerinti zárlat alól felszabadulna és a magyarországi szerb kultúrcélok szolgálatába volna állítható. A Matica elnökségi ülésén elhangzottak szerint e kérdésben már tárgyalások folynak és a magyar kormányban megvan a hajlandóság a Thökölianumot a horvátországi Julián-iskolák ellenében átengedni. Megvalljuk őszintén, hogy ez a rekompenzációs kultúrügylet hasonlíthatatlanul nagyobb előnyöket jelentene a délszlávokra, mint reánk, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a fenti szerb kultúrintézmények értéke 15 millió pengő körül mozog, míg a Julián-iskolák értéke ennek a tizedét sem teszi.

A délvidéki magyar tanügyi kérdések során elsőnek kell megemlítenünk, hogy a belgrádi magyar főiskolások Bolyai Farkas Köre november

elején tisztújító közgyűlést tartott, amelyen Szántó Gábor szkupstinai képviselő, a kör díszelnöke is jelen volt és az ifjúság felkérésére a tisztújító gyűlést vezette. Előzően azonban beszédet mondott, amelyben hangoztatta, hogy Stojadinović miniszterelnök programját ismerve, kijelentheti, hogy a jugoszláv diákság mellett a magyar nemzetiségű végzett főiskolások is mindenkor megkapják a tehetségükhöz méltó helyet a délszláv körzetben. Majd így folytatta: „Jó jugoszlávnak lenni tehát egyet jelent építő, hű magyarnak lenni. Aki hű marad népe, nemzete nyelvéhez, kultúrájához és a maga évezredek erejével segíti a jóemberek megbékítő munkáját, arra ebben az államban szerep, hivatás és elegendő kenyér vár.“ Az elhangzott beszéd után megejtett választás e fontos főiskolai egyesület élére a következőket állította: Cellik István ifjúsági elnök, Kovács Jenő alelnök, Rmetz Imre titkár, Bállá László jegyző és Pászthy Ottó háznagy. A főiskolai diákmenza vezetője Silberleitner Ferenc lett.

A Stojadinović-kormány egyes tagjainak októberben történt kicserélésével, a közoktatásügyi tárca is gazdát cserélt és Stosovic kultuszminiszter helyét Magarasevic Dimitrije töltötte be. Dr. Szántó Gábor az újonnan kinevezett közokt. miniszternél látogatást tett és felhívta figyelmét több rendezetlen magyar iskolakérdésre. Válaszában a miniszter kijelentette, tudomása van arról, hogy vannak magyar elemi iskolai osztályok, magyarul nem tudó tanítókkal. Egyidejűleg intézkedett a miniszter a magyar kisebbségnek a minisztériumban vezetett tanügyi statisztikája kiegészítéséről, hogy a magyar oktatás igényeit ennek figyelembevételével oldhassa meg.

A miniszter ígérete értelmében november hó folyamán a csantavéri párhuzamos tanyelvű iskolák két magyar tanítót, a törökkanizsai és torontál-vásárhelyi iskolák pedig egy-egy magyar tanítót kaptak.

Itt említjük meg, hogy a szerémségi Maradék község magyar lakossága mozgalmat indított 136 tanköteles magyar gyermek részére nyitandó párhuzamos magyar osztály érdekében. Ugyanígy mozgalom indult Magyar-kanizsán, a környék tanyai iskoláiban mutatkozó magyar tanítóhiány pótlására. A magyar tanítóhiányra jellemzően említjük meg példaképpen, hogy Adorján községben egyetlen magyar kisebbségi tanítóra 180 növendék jut.

A tanügyi kérdéséhez tartozik a szabadkai Kossuth Lajos-alapítvány novemberi beszámolónkban már említett ügye, amelyet Lungulov Radivoj szabadkai városi tanácsnok olyan nagy rokonszenvel védett meg, illetve tett a magáévé. A kérdés ezúttal Evetovic városi tanácsnok indítványára ismét a szabadkai városi közgyűlés elé került, azonban Evetović az előbbi közgyűlési határozattal szemben, a Kossuth-alapítványt eredeti rendeltetésétől eltérően, ismét az általános közoktatásügyi alaphoz akarta csatolatos Lungulov tanácsnok — mint a múltban — ezúttal is helytelenítette, hogy a magyar iskolás gyermekek segélyezésére még a békében alapított összeget más célra akarják felhasználni. Fel is szólalt a kérdésben és a közgyűlés színe előtt a következőket mondotta: „Mivel látom, hogy ezúttal az egész közgyűlés Evetovic tanácsnok nézeteit osztja, magam nem tehetek egyebet, mint lemondok képviselőtestületi tagságomról.“ Lungulov lemondó szavai után Burnáti városatya is bejelentette lemondását. Radović Stevan képviselőtestületi tag közbelépésére azonban Evetovic tanácsnok indítványát heves vita után elvetették és az alapítványt eredeti rendeltetésének megfelelően fogják felhasználni. Ezért nyomban alapítványi bizottságot alakítottak, amelynek tagjai Lungulov, Radović és dr. Strelitzky volt magyarpárti képviselő és még mások lettek.

Nem érdektelen, hogy amíg a magyar oktatásügy érdekében egykor létesült alapítványt alig lehetett rendeltetésének megmenteni, addig a báni közoktatásügyi osztály alig magyarízható jóindulattal, a felekezeti iskolák

épületeinek visszaadásáról rendelkezik. Eszerint utasítatnak a községek és városok iskolaszékei, hogy amennyiben valamely hitközség telekkönyvi kivonattal bizonyítja tulajdonjogát egyes iskolaépületekre, amelyek eddig állami oktatás céljait szolgálták, úgy azokat per nélkül kell az illető hitközségnek visszaadni. Ha az iskolaépületet visszakövetelő egyházközség tulajdonjoga pedig nem volna nyilvánvaló, az iskolaszéknek csak az esetben szabad pert kezdenie, ha erre a kincstári ügyészségtől engedélyt kapott. A felekezeti iskolaépület visszaadásakor új tárgyalást kell kezdeni az épület további bérbevételére, ha azonban a tárgyalás nem vezetne eredményre, úgy az iskolaépületet az illetékes egyháznak vissza kell adni és egészségügyileg kifogástalan, más, alkalmas épületet kell iskolai célra kibérelni.

A közoktatásügyi tárca bizottsági tárgyalásán Magarasevié közoktatásügyi miniszter ismertette a jugoszláviai iskolaügy főbb, anyagi vonatkozású adatait. Eszerint az 1938/39. iskolai évre elemi iskolai célokra az állam 520 millió dinárt, a bánóságok pedig 117 millió dinárt irányoztak elő. A jövő iskolai évben 27.500 tanerő látja el az 1,440.000 népiskolás oktatását. Az 1931. évi népszámlálás adatai szerint Jugoszláviában a lakosság 45%-a analfabéta a 10 éven felüli lakosság körében. Természetesen ez az országos átlag, amellyel szemben a verbászi bánóságban az írástudatlanok arányszáma a lakosság 70%-át is eléri, míg a drávai bánóság (Szlovénföld) népessége mindössze 5%-ig analfabéta.

A zombori állami tanítóképző gyakorlóvizsgát tett 33 növendéke közül 6 magyar tanítónövendék is képesítővizsgát tett, akik mindannyian jeles eredménnyel végeztek; névszerint: Pál Kató, Orosz Júlia, Kisgéczy Aranka, Búzás Mária, Haverda Kató és Krémer Gizella. Sajnos, e végzett tanítók a többségi iskolákban való oktatásra képesítették.

A magyar kisebbségi diákság térhódításáról számolhatunk be az újonnan alapított belgrádi képzőművészeti főiskolán is, amely 40 hallgatóval most kezdte meg működését. A negyven hallgató az ország legkülönbözőbb vidékeiről és legkülönbözőbb nemzetiségeiből került ki. A nehéz feltételű felvételi vizsgával járó beiratkozás ellenére négy magyar nemzetiségű képzőművész-növendéknek sikerült beiratkozni. A beiratkozottak: Erdei Sándor és Tolnay László (Szabadka), Boschán György (Bácstopolya) és Fehér Etel (Belgrad). Boschán kivételével, aki a rajztanári szakra iratkozott be, valamennyien a festészeti szak növendékei.

Újvidék új főgimnáziumot kapott, amellyel a báni székhelynek ezidőszere három főgimnáziuma van. Két fiú- s egy leánygimnáziuma. A jelenleg működő tanintézetek 1250 növendéket fogadtak be, akiknek oktatását 60 tanár látja el. Sajnos a három tanintézet egyikében sincs párhuzamos magyar osztály, jóllehet az újvidéki 17.354 főnyi magyarság sorából feltétlen kikerülne a megkívánt középiskolai tanulói létszám.

A jugoszláviai magyar közművelődés és oktatásügy kérdését általánosságban letárgyalva, lássuk milyen helyzetképet nyújt a délvidéki magyar sajtó kérdése. E téren, mint ismeretes, változatlanul fennáll a burkolt cenzúra tevékenykedése, amelyről az újverbászi „Középbácska“ című lap is meggyőzhet bennünket, mivel októberi számainak egyike háromhasábos fehér folttal jelent meg a vezércikk helyén. A cenzúra munkája egyébként e lap belső oldalain is megmutatkozik kisebb-nagyobb fehér mezőnyök alakjában. Ugyanígy az újvidéki Reggeli Újság december 20-i számában „A horvát katolikus papság nem foglalkozhat napi politikával“ című cikkét a cenzúra több helyen törölte. A sajtókérdés során még három magyar lap megindulásáról számolhatunk be, Újvidéken Kovách Ágoston szerkesztésében Polgár címmel indult egy hetilap, Nagybecskereken Gazdaújság elnevezéssel alapítottak magyar gazdasági szaklapot, amely a Bánáti Mezőgazdasági

Egyesület hivatalos lapjaként jött létre, végül Jugoszláviai Magyar írás címmel, Arányi Jenő szerkesztésében havonként kétszer megjelenő társadalmi és irodalmi folyóirat indult Szabadkán. A lap munkatársait kizáróan a jugoszláviai magyar tollforgatók köréből veszi.

Itt említjük meg, hogy a jugoszláviai magyar napilapok karácsonyi számai feltűnően tartalmas és terjedelmes kiadásban jelentek meg. Az újvidéki Reggeli Újság 40, a szabadkai Napló pedig 100 oldalon került ki a nyomdából.

A jugoszláviai magyar írók a belgrádi Pen-Club-ban résztvettek a klub november 2-i évi közgyűlésén. A vajdasági magyar Pen-Club tagok képviselőiben Borsodi Lajos, Havas Emil és Radó Imre jelentek meg Belgrádban. A klub elhatározta, hogy évi 12 kötetnyi irodalmi munkát ad ki, melyből egyet Predic Milán szerb Pen-tag indítványára magyar írók műveiből, magyar nyelven jelentetnek meg.

Negyedévi szemlénk kiegészítéseképpen beszámolunk még a jugoszláviai magyar műkedvelés múltévi mozgalmas tevékenységéről. A téli évad derék műkedvelőinket olyan szorgos és gyakori munkára sarkallta, hogy a különböző helyeken megtartott előadásokat teljességében számbavenni itt nem tudjuk, így hát kizáróan a jelesebb és nagyobb tömegek látogatta előadásokról számolunk be.

Az óbcesei Magyar Népkör, dr. Draskóczy Ede egyesületi elnöknek a „Magyar dal története” címmel tartott nagyvonalú előadása után sikerült dalestet rendezett. Az újvidéki Polgári Magyar Daloskör is a magyar dal-kultúrának áldozott, amikor november 7-én kivételes szépségű és a vidéki kereteken túlnövő hangversenyt tartott. Az est bevezető előadását itt Magassy Antal, zombori nyug. főgimnáziumi tanár tartotta. A nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület műkedvelő gárdája Torontáloroszipban két egyfelvonásos színdarabbal vendégszerepeit. A katolikus kultúrkörök műkedvelő gárdái Óbecsén, Veprődön, Csurogon, Kulán, Bácsstopolyán, Kishegyesen és Temerinben tartottak előadásokat, míg a jugoszláviai református felekezeti kultúrszervek Szabadkán, Kishegyesen és Pacséron rendeztek színielőadásokat. A jugoszláviai magyarság egyik zenei kitűnőségét, a 12 éves, szabadkai Pálffy Lacit szeretnénk még megdicsérni e sorokon. A gyermek-zongoraművész, aki a múlt év júliusában kitűnő eredménnyel tette le a zongoratanári vizsgát Zágrábban, október 14-én koncertet adott a horvát báni palotában, a Rotary-Szövetség éppen ott időző kiküldötteinek tiszteletére. A kiváló fiatal művésznek, akire a horvátok is büszkék, nagy jövőt jósolnak zenei körökben.

A magyar kultúregyesületek műkedvelőköreinek működésében némi zavar állott be az elmúlt hó folyamán. Az újvidéki rendőrigazgatóság ugyanis a város magyar kultúrköreinek előadástartási engedélyét megtagadta. A magyar egyesületek vezetőiből alakult küldöttség ekkor felkereste Rajic segédját, hogy magyarázatot kérjen az indokolatlan intézkedésről. A bán szerint az újvidéki báni színház érdekei tették szükségessé a tiltó rendelkezést, mert noha a báni színház magyar szerző darabját mutatta be, a város magyarsága a színház helyett a műkedvelők előadásait látogatta.

Mindenesetre különös volna, ha valamely budapesti színházban magyarul előadott szerb darabra a budapesti szerbeket ilyen eszközökkel invitálnák az előadásra. Mindazonáltal dicsérendő az újvidéki szerb színházi együttes igyekezete, amellyel a magyar darabot a közönség elé vitte, de talán mégis más eszközökkel kellene az előadás iránti érdeklődést felkelteni.

ZRÍNYI VILÁGA
ELŐHANG EGY TANULMÁNYHOZ

ZRÍNYI VILÁGAHOZ közeledni: két század óta élménye a magyarságnak. Vörösmarty ódája az ősi dicsőséget élesztgeti alakjában; Arany és az összehasonlító iskola kutatásai az európai motívumokat igyekeztek költészetéből kibogozni; Beöthy Zsolt a megváltó formulát kereste, amely a költő-hadvezér epikumát örökre a magyarság létgondolatához kapcsolja; Négyessy László klasszikus kommentárja máig a legjobb keretet adja a költő megértéséhez; a szellemtörténet új szempontját: a barokk-keresztény-heroizmus fényességét Horváth János gyűjtötte föl a Zrínyiász köré; Király György remekbekészült tanulmánya Zrínyiben a reneszansz-individualizmus hőseit mutatta meg; Joó Tibor a barokk világnézet antithetikus kettőségekben látja Zrínyi titáni egyéniségének magyarázatát; Kardos Tibor elsőnek kísérelte meg beállítani Zrínyit könyvei alapján a tizenhetedik század gondolatvilágába; Szerb Antalnak expresszióban gazdag Zrínyi-portréja a prófétai-mágikus misztikumot érezteti az irreális vonások mögött —: a Zrínyihez vezető utak folyton sokasodnak.

Megkísérelhetjük a könyvein keresztül hozzáférközni tragikus, szinte félisteni titkaihoz. De nem lehet kiszakítani az ő inspiráció-komplexumából egy-egy attribútumát univerzális lényének, amelyben minden-mindennel összefügg. Talán éppen az a legjellemzőbb rá, hogy poláris ellentétek kohéziója nőtetí hősí méretekre ihletadó alakját. A dinasztia iránti hűség és a nemzeti függetlenség összebékítéséhez bánki lélek kellett. A tragikus magyarok sorozatába tartozik, akikre bujdosás, vérpád, öngyilkosság vagy pályájukat fátumszerűen megakasztó baleset vár.

Gondolatainak állandóan visszatérő szimbolikus antithézisei: elfolyó Idő és megmaradó Hírnév; Penna és Szablya; Mars és Venus; Szerencse és szerencsét-kovácsoló Akarat. Ő az a lágyszavú szirén, akinek énekét adriai nereidák hallgatják: azonos a politikai íróval, aki a nemzet élére áll szavával és kiáltja-üvölti a magyarság eszméit. A társasjátékköltészet termeiben csak egy ablaknyitás, hogy beáradjon a történelem viharzó levegője. A Viola kegyetlenségével küzködő, Ekhóval játszó idilli Vadász államgépezeteket mozgat hősí eposzában, ő maga pedig a theatrum europaeum színpadán királyi szerepet játszik: a velenceiek őt ajánlják XIV. Lajosnak a fölszabadítandó magyar trónra, az országnagyot, akiről kortársai szinte vallásos tisztelettel szólnak.

Két ország hőse: a horvát királyság szülötte a legnagyobb magyarok közé emelkedik — talán ez az egy pont, ahol egységgé olvadnak benne a lehetséges ellentétek, szimbólumául a magyar és horvát évszázados testvériségnek. Katolikus eposzt ír, de világnézete a protestáns predesztináció kozmikus hálójában vergődik. Miközben az eposz műfaji technikáját tanulmányozza, a század egyik legszebb hősi eposzát rendezti hadvezért életével. Vallásos költő, de a török ellen a religion kívül is harcot hirdet, protestánsokkal szövetkezik és a tolerancia híve az eretneküldöző században. Pázmány neveltje: a kor nagy gondolatával, a katolikus restaurációval szemben idegen — hazafiságból. Verskötetet kap ajándékba a pápától, de a pápaság politikáját szigorú kritikával kommentálja. Pacifista könyveket olvas és ábrándozó humanistákkal társalog, miközben vára épül a modern technika elvei szerint. Fantáziája eget-földet bejár és a poklokra is alászáll és egy grandiózus Assunta-képben ábrázolja a megdicsőülő mártírhősök égberagadtatását, de — mint jó számadó — nem feledkezik meg a tábor kicirkalmazásáról: széli 456 rúd, hossza pedig 180 rúd legyen, hogy benne egész tábor, melyben 25.000 emberekből álló had, minden cselédivei, szükségével bőven elférjen ... *Asors bona nihil aliud pessimizmusára egész életének aktivitásával cáfolt: mintha az ellen-aforizmat valósítaná meg: quisque suae fortunae faber* — de a két princípiumnak tragikus ellentéte minden gondolatát és cselekedetét aláaknázza. Élete nem klasszikus harmónia, hanem a végtelen perspektívák és véges lehetőségek disszonanciájában hangzik el. Egy titáni lélek fegyelmezi önmagát, de irodalmi kitörései mutatják a belső lázongás hőfokát. Tétlen multba-merülés helyett a jövő felé riadóz, mint a haladásban hívő századok, de erejét a régi dicsőségből, Mátyás példájából, Tacitus eszményeiből meríti. Egyik historikusa üstökösnek nevezte: itt valóban frázistalan ez a kép, mert a korszak nem az uniformizált embertípus termelője, hanem a kivételes egyéniségeké, akik nem tudnak beilleszkedni a naprendszerkörök zárt és szabályos mechanizmusába. Zrínyiben a barokk kornak fausti, emberfölötti vágyai öltenek testet. De tragikumuk éppen az volt, hogy nem találta magát a komplikált antithetikus barokk világban, ősi hagyományokon alapuló erkölcsisége és tiszta nacionalizmusa elbukott a barokk univerzalizmussal és abszolutizmussal szemben. Kijátssza őt az igazi barokk ember, az udvari Montecuccoli. Zrínyi a nyílt és csiszolatlan erőt szimbolizálja a sokrétű précieux kor légkörében. De morális egysíkúsága mellett gazdagabb és kulturáltabb lelkű volt mindenkinél...

EGY PILLANTÁS KÖNYVEIRE és írásaira: egész világkép alakul ki azokból a témákból és problémákból, amik a tizenhetedik századi magyar hadvezér fejében megfordultak: irodalomismerő humanista, állambölcselelő-hadtudós, lélekkutató és filozófus vonásai determinálják lelki portréját.

A törökverő kapitány mindenekelőtt a tökéletes európai világfi képében áll előttünk, akinek irodalmi kultúrája az előkelő társadalom követelményeinek a legmesszebbmenően megfelel. A *venanda antiquitas* kincsei ott hevernek polcain: epikus mintáinak,

Homerosnak és Vergiliusnak művei Melanchton és más humanista szerzők jegyzeteivel; a „keresztény“ Seneca tragédiái, Terentius komédiái; a fatalizmus költője, Horatius, Pulmann gondozásában; Thukidides, Laurentius Valla interpretációival; Cicero beszédei a velen-
cei Aldus-cég nyomdájából, filozófiai munkái és levelei; Ovidius Meta-
morfózisai olasz ottava rimákban; Valerius Maximus spanyol fordítása,
Hesiodus latinul, Xenophon olaszul; plátói gnómák olasz föltalálás-
ban; Aristoteles Logikája és Fizikája, egybekötve Philippe du Trieu
Manuductió-jával...

Az ókor kétségkívül előkelő helyet kapott Zrínyi világában. Minden korszak, minden író megalkotja magának az ókor portréját és élet-céljaiba belekalkulálja a klasszikus kultúra segítségét. Zrínyi nem a huma-
nisták lázas örömeivel közeledik a fölszabadító görög-római régiségek-
hez. Nem akarja forradalmasítani a jelent az aranykor képeinek muto-
gatásával: a fölvilágosodás még nem érintheti lelkét. Nem építi bele
az ókor mesekereteibe modem elképzeléseit, mint a francia klasszi-
cizmus tette. De elfogadja az ókort, mint költői motívumot és dekorá-
ciót, mint erkölcsi fabulát és államszervező, hadvezető eszményképet.
Tacitushoz kommentárt és megjegyzéseket fűz egyik hadtudományi
munkájában: Aphorismi supra C. Taciti libros Annalium. Politikai
elmélkedéseihez Homerosból, Lucanusból idéz; Quintus Curtiusra,
Xenophonra, Plutarchosra hivatkozik; a görög és római történelemben
benne él. Maga az élet telítve volt klasszikus elemekkel a barokk kor-
ban. Zrínyi egyik olvasmánya, Vittorio Siri a legújabb történelmi ese-
ményekről szóló munkájának II Mercurio címet ad... A görög
mitológia annyira eleven valóság volt, hogy Zrínyi még önmagát is ebbe
a tudósközvetítésű világba travesztálja: Orpheus keservében a saját
panaszát énekli; kedves Driadesekben, ékes Najádokban, széptermetű
Nimfákban gyönyörködik; Gorgo orcájával, Busiris fene lovával,
Fúriákkal ijesztgeti önönmagát; versenytársát Lykaon képébe öltözteti és
költői szókészletének természetesen fölbukkanó szavai az alabastrum,
a porfirus, a laurus ... Az alvilág fúriáját maga a keresztény Isten hasz-
nálja föl eszköznek, hogy megbüntesse hűtelen magyar népét. Az eposz
végének rubensi víziókra emlékeztető kozmikus jeleneteiben az alvilág
szörnyei vereséget szenvednek az égi seregektől. Zrínyi barokk kettős-
ségét jellemzően mutatja, hogy egyfelől teljesen benne él a pogány-
humanista mitológiában, másfelől romantikus módon összekeveri
palettáján az ellentétes színeket, bizarr hatású személyes érintkezést
létesítve a kétféle hit alakjai között:

Ily fúriát archangyal megszabadta,
És Isten hatalmával neki így szóla:
„Allecto, az Isten nékem parancsolja,
Hogy tégedet küldjelek Törökországban.“

Zrínyi elmondhatta volna Du Bartas-val: a költészet annyira át
van szöve görög metonímiákkal, hogy csak lassan-lassan lehet tőlük
megszabadulni. De Zrínyinél a metonímia eleven valóság, sőt objek-
tuma a hitnek, amelyet a legmagasabb égi helyen is szankcionálnak...
Másképp viszont Zrínyi képeiben örömet lelhettek mindazok,

akik — Du Bartas-val az élen — keresztény inspirációkat, keresztény hitregét követeltek az epikus költőtől. Persze kissé barokk keverésben kapjuk a zsidó-keresztény, klasszikus és modern-perszonifikációs elemeket. Isten trónusának leírásában a Kegyelem, Fortuna és Echo, valamint a humanista-allegorikus Dicsőség egyenrangú helyet kapnak:

Szerencse s természet alázatossággal
 Állnak őalatta, készek szolgálattal,
 Dicsőség előtte foly nagy patakokkal,
 Végtelen kegyelme tengerformára áll.
 Égi musikának gyönyörű szózatja,
 Szép Echonak választját megváltoztatja.
 „Szent, szent, szent mindenható Isten, Jehova“,
 Égész mennyei sereg vígan kiáltja.

Zrínyi hitvilága olyan, mint egy forgó színpad. Mikor szerelmi játékot rendez magának, a dii minorum gentium szókdécselnek a deszkákra. Mintha az istenek csak arravalók lennének, hogy a halandók enyélgeseit bonyolítgassák:

Ó, hányszor kívánnak az szép Nymphák engem!
 Hányszor csókot hánnak rám utón mentemben!
 Esküszöm te néked az szűz Diánára,
 Esküszöm Cupidóra s az ü nyilára ...

Cupido teljhatalommal beavatkozik a keresztény Űristen eposzi cselekményébe. Ez a pajkos meseszöví az istenfia nevet kapja a pogányul alakoskodó költőtől... De amikor nemzetére gondol: kitérülnek a kulisszák és a végtelen égre nyílik kilátás. Ilyenkor Szűz Máriához fohászkozik. A mennyországból Gábrriel harcba küldi az égi sereget:

Alázatossággal Szívárvány kapuját
 Megnyitá előttük és mond áldásokat,
 Az szép tejes-út is megcifrázza magát,
 Látván az nagy Istennek sok szép angyalát.
 Az Göncös-szekere viszi sok fegyverét,
 Mennyei seregnek könnyebbíti terhét
 Fegyverhordozó sas készíti menykűvét
 Kivel letaszítsák ördögös szekerét.

Van ebben a kecses-ünnepi kivonulásban valami bájoság-keresés, cifra-idillikus szépségekben való gyönyörködés, némi népmeséi magyaros mellékízzel. De egy gombnyomás és ismét a klasszikus mitológia szövetséges országa áll előttünk:

Fohászkozik Hercules, nem mehet vélek,
 Nem lehet üressége az ő helyének,
 Áll mozdulatlanul, strázsát az égnek
 Tart ő nagy botjával, ellenz ellenségnek.

Ünneplő-pásztorjátékszerű és grandiózus főnség: összekeverődnek a barokk-précieus kor mozgalmas tablóin. Zrínyi ezt a két stílust variálja az eschatológiai inspirációkon kívül is.

Nevéből anagrammát farag — Serin Syren — műveinek címképehez., amelyen a legjátékosabb barokk cikomnyák táncolnak: csupa hullámforma és kagylóvonal, kígyószalag, kecses teltidomú nőalakok, tekerődő halfarkban végződve, dagadó vitorla, leomló hajfonatok, gondosan kicirkalmazott kövér hajótest, derűs körökben gomolygó felhők, göndör puttófej a gálya orrán, sötét árnyékok és derűs fehérségek; még a betűk is eltérnek a klasszikus metszés szabályosságától és hol karcsúbb, hol kövérebb vonalakkal illeszkednek bele a domboruló síkokba; csupán az arcok merevsége jelez arisztokratikus impasszibilitást. Zrínyi szereti a klasszikus inverziókat, szerelmes verseiben a rímjatekot, hosszúkkal váltakozó röpke sorokat, a renaissance-líra és a „fajtalan” Balassi-hagyomány mesterkedéseit — de az igazi természete ott nyilatkozik meg, amikor a barokk realizmus „hangosabb” szavait hallathatja és „úgy írhat, mint volt”. Hihetetlen variációkkal és szógazdagsággal írja le a meghalás jeleneteit, vissza sohasem riadva a riktó reális színektől és a rúttnak ábrázolásától. Pál saját vérét kegyetlenül kóstolja, Balbazán nemcsak vérét, hanem lóikét is a fővénybe nyalja. A szigetvári Zrínyi török vérben gázol. A költő vértajtékot hány szerelmi bánatában. A barokk heroina-típus egyik legszenvedélyesebbre formált alakja Zrínyi Cumillája, aki tehetetlen szerelmében saját vérével itatná harcba induló Delimánját:

Kegyetlen! ha csak vért kívánsz te elmédben,
Nyisd meg az én mellyemet: vagyon vér ebben j
Igyál, ne szomjuzzál; szerencsétlenségem
Soha nem lehet kisebb ennél énnékem.

Az olasz eposzokból ismert dühöngő Delimán szintén a barokk-exztatikus szellemet ordította felénk, a Lessing-féle klasszikus eszményteljes megtagadásával:

Nem kiált, de ordít oroszlány módjára.
Valahol kit talál, öl, ront és szagatja.

A tengerparton meztelenül futkosó, fehér mellét, haját szagató Arianna leírása: rubensi fantáziára vall. Zrínyi, ha festő lett volna, a német-gótikus vagy a spanyol-barokk művészek módjára ábrázolja a tátongó sebeket, a hullák ereit, a csurgó vért. Grandiózus valóságkultusza és fönséges elragadtatása őt is az extatikus megszállott hősök attitudejében mutatják. Nem szent ember és az esztétikum is helyet kap életében, de vallásossága kozmikus távlatokat nyit. Költői inspirációját az égből származtatja, mint a vallomások jámbor szerzői, az eretnekek, janzenisták, akik a predesztinációban, az isteni kiválasztásban, az elhivatottságban hittek:

Bán cselekedetét az én kezem írja,
Mellyet Isten lölke elmémben befűja.

Ez az isteni lélek másra nem lelkesítheti, mint a hősök kultuszára. De hőse nemcsak Zrínyi, a ragyogó és mozdulatlan sarkcsillag, nemcsak a rettenetes Szulimán, hanem az üdövel megtölt, iszonyú tudományú, hatalmas Alderán is, a világerőnek legkülönbözőbb megnyilvánulásai:

Alderán, az mely birt iszonyú lelkekkel,
Minden elementummal és nagy folyhökkel,
Égi planétákkal, föld-rözzenésekkel,
Nagy villámásokkal, meny-ütő küvekkel.

Zrínyi Alderán pusztításaiban is a maga tudatalattiságát éli ki, a barokk félisten-héroszt, akinek világrontó varázsereje „Istenek, Jézusok“ tudományánál is nagyobb, a „tudomány“ szót eredeti „ható-erő“ értelmében véve... Ez a fausti mindentbírás érzelme mutatkozik Zrínyinek azokban a könyveiben is, amelyek az univerzumot akarják meghódítani. Ilyen például Johannes Ludovicus Gotofredus (alias Jean-Philippe Abelin) folio-kötete, az Archontologia cosmica, amely nemcsak címével, hanem a címképen is bemutatja, hogy „világokat“ akar felölelni: bájos és hullámos alakokban, angyaloktól körülröpdösve, békés-mosolygós együttesben gömbölyödnek az olvasó elé Európa, Asia, America, Africa heroikus nemtői. Fönség bájos formákban, báj: kozmikus távlatokba helyezve. Abelin a scientia mundi jegyében írja világföldrajzi munkáját, amely egyébként humanista versekkel indul világ-mutogató útjára:

Terra movetur et astra quiescunt.

A tizenhetedik században még a neoklasszikus gondolatvilág melengette a természettudományt és a humanista költő az univerzum ismerőjét, a kozmografust világbíró császárnak nevezi, amint Zrínyi egy másik földrajz-könyvének előverséiben — Epigrammata Danieüs Rogersii Albimontani in Theatrum Orbis terrarum ab Abrahamo Ortelio elaboratum — olvassuk:

... O quem, o qualem in örbe et o quantum
Te, te Orteli canemus Imperatorem!

Sebastian Münster szintén ezt a fölfogást vitte Zrínyi elé Cosmographia universalis című folio-kötetében (1559): a földet uralja, aki ismeri a geográfiát. De még egyébre is tanít ez a fausti lélekből fakadó természetkutatás. A metallumok titkai tárulnak föl a kereső előtt. A szörnyetegek pedig, amiket Münster büszke illusztrációkban ábrázol, a háromfejű kígyó, a szarvas-ló (unicornis): a természet ősi-széles teremtőerejét sejtetik.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a benső barátságot, amely a természet titkai felé forduló Zrínyit — könyvein keresztül — Athanasius Kircher német jezsuitához és bécsi professzorhoz (1602—1680) fűzte. Mit kereshetett a török ellen csatázó, párviadalok leírásában kedvét lelő Zrínyi a középkori szellemű, okkultista polihisztor fantazmagóriái között és skolasztikus módszertanában, szimbolikus logikai ábráiban? A jámbor Kirchert nekromantiával, az ars lulliana propagálásával vádolták... Ars magna című könyvének már az ajánlásában leleplezi vétkes tudásvágyát: Nihil, quam omnia scire, divinius esse, Plato pronunciavit. A barokk világszemlélet szellemi orgiáit üli ezekben a könyvekben, amelyek Zrínyit még a hieroglifok „universalis“ írásába is bevezették: ideák és az ideák ábrázolásai misztikus módon azonosulnak ebben a kircheri tudományban.

A barokk allegóriák és rejtvények kultuszába tartozik Zrínyinek egy könyve, amely a *Aenigmatographia* titokzatos címét viseli, (A század szerette az allegorikus-rejtett könyvcímeket: Adriai tengernek *Syrenaia*, Gehamschte *Venus*, Porából megélemedett *Phoenix*, Siebenbürgischer *Würg-Engel* stb.) Az *Aenigmatographia* szerzője — Nicolas de Reusner strassburgi jogtudós és latin költő — antik és modern humanista auktorokból (Erasmus, Scaliger, Kircher, Reusner) gyűjtötte össze az obscurus szentenciákat, amphibologikus mondásokat, rejtett értelmű formulákat, megtoldva munkáját egy *Γρηγορολογία* című résszel, amelyben anagrammákat farag, a szavak-fogalmak belső tulajdonságait analizálva ilyen módon: a barokk szellem ezek mögött is az okkult dolgokba való behatolást sejtett. A humanista műveltségű Zrínyi maga is szerette a jelmondatokat, aenigmákat, amiknek mélyebb jelentőséget, sors-kimondó erőt, inscriptio-szerű szuggesztív hatást tulajdonított. A leírt szó vagy szimbolikus jel varázserővel bír ebben a fölfogásban. Alderán, ez a török milieube helyezett Faust, rézvesszőt vesz a kezébe és „iszonyú circulust“ von maga köré, hogy az alvilág szörnyeit földézzze:

Csuda karakterek tüle formáltatnak,
Keresztény véréből minden circulusnak ...

A szellemek azonban csak akkor engedelmeskednek, mikor a kimondhatatlan istenség „hetvenhét nevével“ fenyegeti meg őket. A kereszt mint szimbólum — „két fa, körösztil dült“ — természetesen szintén mint egyszerű varázseszköz szerepel a pogány-török fölfogásban. Zrínyi Kircher Athanáznek *Oedypus Aegyptiacus* című nagy monográfiájában találta az effajta pogány varázslatoknak legbővebb leírásait... Zrínyi legszemélyesebb enigmatikus élet-jelentő formulái: a csodáslényű *syrena*, amelyet költeményei 1651-es kiadásának címlapján örökít meg, a mai napig fejtörést okozva az allegorikus kép magyarázóinak; a sors *bona nihil aliud* pregnáns jelmondata, amelyet annyiszor ismétel, hogy szinte víziós képletté válik és babonás hittel mindenütt maga előtt lát. A *fortima* és a *fatum* Reusner enigmái között nagy helyet foglalnak el. Csak egy példát idézzünk, Scaliger disztichonját:

Quod vitare nequis, tamen evitare laboras,
Orbis sum prisci, sumque catena növi.

Zrínyi utolsó izenete, amit nemzetének hátrahagyott, szintén enigma volt: az ördögök által pokolba hurcolt ember példázata, amely a töröktől, némettől sanyargatott Magyarországra és Erdélyre alkalmazható ...

Zrínyi misztikus és mágikus természet-érdeklődése már az enciklopédikus kornak közeledtét jelzi. Semmi emberi és semmi természeti dolog nem volt idegen előtte. Ő az első magyar költő, aki metafizikai-kozmikus körütekintésben látja a dolgokat. Jellemző rá, ahogy Istent az eposz elején ábrázolja: „egy szemfordulásból világot megnéze“. Zrínyi maga is körütekintett mindenfelé a világon, látja „mint egek

forognak örök környezetben“ és könyveiből a természet furcsaságait, a világhistoria tragikus-komikus novelláit: Mikessel rokon ebben. Simone Majoli *Colloquia sive dies caniculares* című művében (1609) sok olyan témát találunk, amilyent Zrínyi említ prózai írásaiban: a zsidók történetei, a csodák, a bajthozó üstökösök, a derült égből lecsapó villám, a föld csodálatos megmozdulásai, tollas emberek, amazonok, démonok, legendák, babonák, álmofejtés, asztrológia, II. Mahomet jósoltatásai, *fortunae ludibria*, Belizár, Conradin szomorú sorsa, Cyrus viszontagságai stb.

A természettudományok szeretetét akarja terjeszteni Zrínyinek egy másik olvasmánya is, Giambattista Portának *Magia naturalis* című, sokat vitatott könyve (1597), amely medicinát, scientiát és mágiát a barokk korra jellemző összekeverésben talál föl. Az alchimiának és asztrológiának ebben a „hermeticus“ légkörében természetesen az elemek tulajdonságai érdekelték: itt eljutott az akkori tudósvarázsló a tovább nem analizálható őanyaghoz. Porta hitt benne, hogy a vas rézzé változtatható: ez a hit akkor még tudománytalan volt. A titokzatos égi befolyásokra Ptolemaioszt, Aristotelest, Herakleitoszt, Platont, Hermest idézi Porta: nem csodálhatjuk, ha Zrínyi is hitt a varázslatokban. Ezt bizonyítja még az is, hogy megvolt könyvtárában Jean Bodin párizsi humanistának *Demonomania*-ja, olasz fordításban (1592). Bodinus a fölvüágosodásnak előfutárja és ugyanakkor a középkori bűvészkedés és boszorkányhit tudós folytatója, valóban inspiráló olvasmánya lehetett a barokk kornak. Bodin azzal mentegeti a démonokba, mágusokba és varázslókba vetett hitét, hogy voltak pápák és császárok, akik mágusok karmaiba kerültek és hogy az egész világ, Orpheus és Homeros óta Aquinói Tamásig, hisz a gonosz szellemek tradíciójában, a tetemrehívásban, catoptromantiában, onomantiában, aruspicinában és hasonlóknak ... Hozzátehetjük: Zrínyi Alderánja is ennek a fausti hitnek köszönheti létét.

Zrínyi gondolatvilágában nagy hely jutott a középkor örökségének. Egy Andrea nevű augsburgi humanista könyvében (*Aureum sane opus*, 1589) Raymundus Lullus tanait kapta Zrínyi, amelyből Kircher ábráiban is élvezhetett furcsa ízelítőt. Andrea *more scholasticorum*, azaz — szerinte — velős rövidséggel akarja eljáratni világát, az universaliákból kiindulva pár definícióba és formulába, fogalmi hierarchiába szorítva a Mindenséget. Mi örömét lelhetette a török ellen portyázó Zrínyi ebben a logikai játékban? Ügylátszik nemcsak Viola kegyetlenségével, hanem Raymundus Lullus *subdivisióival* is szívesen játszott... A természettudomány ebben a szemléletben még nem szakadt le a teológia és filozófia emlőiről. A mechanika törvényei a „bölcsest“ titokzatos ruházatában jelentek meg, amint Nicolaus Zucchi jezsuita könyve — *Nova de machinis philosophia* — mutatja Zrínyi bibliotékájában.

A filozófia és a természettudomány iránt való érdeklődése nem ártott Zrínyi hitének. Sőt mennél jobban elmélyedt a titkokba, annál személyesebb élményformájában alakul ki benne a megmagyarázhatatlan felsőbb Elvégezés gondolata. Ez a fatalizmus hol a harcmezőn forgó vitéznek magabizása (sors bona nihil aliud!), hol pogány

humanista elképzelése a játszó isteneknek (ludit in humanis, assai ben bállá a ebi la fortuna suona) — végső konklúzióiban azonban a keresztény Providentiának hódolt. Ha tovább analizáljuk Zrínyi világnézetének ezt a centrális eszméjét, a predesztináció tanához jutunk el. Zrínyi janzenista katolikus volt hitében, anélkül, hogy tudott volna a franciaországi hitvitákról. Tagadja az érdemszerzést, janzenista-kálvinista érzelmi beállítottsággal. A szigetvári Zrínyi és rajta keresztül az eposzíró — kegyelmet, nem jutalmat kér a feszülttől:

Halld könyörgésemet kegyelmességedből
És ne csinálj törvényt az én érdemből...

Mert az én érdemem nálad annyit téssen,
Mennyi vizet kis fecske szájában vészén,
Az megmérhetetlen tengermélység ellen,
Annyi én érdemem te kegyelmed ellen.

Zrínyi mártírságát is az isteni Providentia határozza el a determinizmusnak ebben a harmonikus világában. Isten a kiváltságos magyarok Istene, aki választottjait győzelemre vezeti. Maga az epikai cselekmény az ő irányító-retardáló befolyásának köszönheti minden fordulatát.

Minden univerzalizmusa és vallásos-kozmikus érdeklődése mellett Zrínyi megmarad humanistának és írónak. A művészetek és az irodalom hangos és rikító színekkel dominálták a barokk kor életét. Ez a szellem, mely a templomokat a világi pompa csarnokaivá ékesítette, hajlandó volt az univerzumot is színpadi rendezésnek elképzelni. (A metafora itt is jellemző a főségest és bájost egybekeverő korra.) Zrínyi könyvei számos példáját adják ennek a spectaculummá finomított világnak.

Caspar Bauhinus az emberi test filozofiko-fiziológiai bonctanát Theatrum anatómiáim néven adja ki (1605), orvosi prózáját — plasztikus ábrák között — időnkint versekbe szöktetve. Laurentius Beyerlink minden emberi dolgokat ebbe a keretbe von: Magnum theatrum vitae humanae (1656); Conradus Lycosthenes hasonlóképpen. Heinrich Khunrath a teológia igazságát hozza az ünnepi nézők elé: Amphitheatrum sapientiae aeternae solius verae (1609). A történelem is színpad, Theatrum históriáim, András Hondorff frankfurti könyvében (1575). Az egész földkerekség forgó színpad, Theatrum orbis terrarum, hirdeti Abraham Ortelius híres földrajzkönyve.

Az irodalmiságnak és művészetnek ez az elsőbbsége jellemző a korra. A törökverő Zrínyi a pacifista Justus Lipsius erasmusi dialógusait olvassa és az olasz renaissance és barokk költők — Petrarca, Marino, Malvezzi, Guarini, Ariosto, Tasso stb. — verstechnikáját, stílusát tanulmányozza. Ő, aki török farkasokra vadászott és egy királyságot kormányzott: életberendezésében helyet tudott juttatni a szótagmértékek tanulmányozásának is, amint a könyvei között levő Henricus Smetius műve mutatja: Prosodia quae syllabarum positionem et diphtongis carentium quantitates demonstrat (1660).

Balassi renaissance-lírája csiszoltabb és nőiesebb, mint a Zrínyié. De a költészetnek magas oltárra emelése — humanista tradíciók

alapján — Zrínyi heroikus világában áll előttünk. A költészet az élet nagy értékei közé tartozik. Persze a könyörtelen kedves még a költészet kincsét is visszautasítja:

Heában fáradtam magas Parnassusban,
S ott érte fejemet ágoztam laurusban ...

Az igazi dicsőséget azonban nem a szerelmi versek, hanem a kozmikus cselekményt! eget-földet-alvilágot bejáró heroikus epeopia szerzi a Szent Hegyre törő Költőnek, amint Peroratiojában írja:

Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy üdő sem tűz el nem bonthat.

De Zrínyi nem volna Zrínyi és a barokk-kornak embere, ha rög-tön utána el nem oszlatná maga körül az egész esztétikai világot a horatiusi aere perenniusnál is maradandóbb értéket adva az ércnek, melylyel hazáját védi:

De híreket nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vígán buríttatom hazám hamujával.

A költőnek és hadvezérnek, humanistának és homo practicusnak, európaiságnak és magyarságnak ebben a szintézisében Zrínyi — nemcsak Magyarország, hanem Európa számára is — a renaissance-barokk-kor univerzalizmusának legszebb eszményét valósította meg.

ZOLNAI BÉLA

NÉPÖNGYILKOSSÁG

E HHEZ AZ ELMÉLKEDÉSHEZ az indítást egy könyv adta: Kiss Géza Ormányság című műve.¹ Ez a mű kedves nekem az írójáért, a tárgyáért, mindenekfelett önmagáért. A magyarságnak egyik legszínesebb és leggazdagabb darabját: az Ormányságot írja le aprólékos leltározással, széleskörű és biztos tárgyismerettel, mindenekfelett megragadó költészettel és szinte perzselő próféciaíval. Nem tudom, ismeri-e úgy még valaki ezt a népet, de azt tudom, hogy senki sem szereti úgy és senki sem siratja olyan gyásszal, mint ő.

Ebből a könyvből elibénk áll egy olyan tény, amelyet még mindig nem tudtunk a maga szívbénítő zordonságában megjeleníteni magunk előtt. Az a tény, hogy a drága magyar fajta, ez az árva és csodálatos nemzetest, itt-ott, talán éppen a legszebb és legértékesebb részeiben, hirtelen korhadni kezd és szemünk láttára szétroncsolódik. Vannak tiszta magyar községek tele emlékekkel, lélekkel, testi és lelki alkotások ezerféle gazdagságával és ezek a községek lassú szertartással egyszerűen megöldöklük magukat. Tudja az egész nemzet, az első embertől az utolsóig és segíteni mégsem tudnak rajta.

Az ilyen községeknek megváltozik a külső képe: csendesebbé válnak és fénytelenebbé. Nincs bennük elegendő gyermek, pedig az élet muzsikáját a gyermekek zsvivaja adja és napfényessé a világot a gyermekarcok teszik. Az iskolában 8—10 gyermek lézeng, egy-egy osztályba sokszor egyetlenegy gyermek sem jelentkezik. Ezek a gyermekek is sápadtak, fáradtak; szüleik mézbe főtt arannyal is etetnék, s úgy bebugyolálják tavasszal is, mintha a hóba akarnák kitenni, mégis könnyebben betegesznek meg és nehezebben gyógyulnak. Fialaléig sincs a faluban, sokszor 2—3 évig nem ülhetnek lakodalmat. Ha mégis egybekél egy fiatal pár, tanácstalanul válogatnak, hogy a rájuk eső 4—5 ház, sokszor egy fél utcányi ház közül melyikbe menjenek lakni, s rendesen mégis az ősi portán maradnak, fejet hajtva a szeretet vasigája alatt. Föld van bőven, több mint amennyi kellene, hiszen nem tudják megművelni, mert nincs munkás kéz. A cseléd drága, meg aztán parancsolni is kell neki, ez ismét fársztó. Maga az egykés gyermek nem szeret dolgozni, de meg nem is hajtja a szükség, s megtörténik, hogy csak a ház körül kaparják meg az ősi magyar földet, vagy az állatot hajtják ki rá legelni. Ha az az egy gyerek sem érkezik

¹ Budapest, 1938. Sylvester-kiadás.

meg negyvenéves koruk előtt oda ígérük a földet bunyevácoknak, svábnak, messziről jött idegeneknek, akik holtig eltartják őket, haláluk után azonban betülnek az ősi örökségbe. A család belső élete is nehéz; a házastársak ingerlékenyebbek és fáradtabbak, terhére vannak egymásnak, még ha szeretik is egymást. Vagy elkezdődik a konok küzdelem a második és következő gyermek ellen, vagy az első sem születik meg, hiába várják epedve, s idézgetik ezer babonassággal. Régi szokásaikat csendes gépiességgel megtartják: járnak templomba, vásárba, mezőre, kocsmába, de valami nyomasztó érzés honol a lelkekben, s valami olyan vigasztalan, lemondó életunalom úszik a levegőben, mintha alvilági faluban járnánk, vagy pedig napfogyatkozás takarná el az eget. Jönnek a falukutatók, közigazgatók, gyűlésezők, csodadoktorok, hivatott és hivatlan profétáfiak, vádolnak, tetemre hívnak, s az egykés falu lakosságának a leikébe valami konok csakazértis kövesedik bele, s kerüli azt a helyet, ahol jó érzéseinek lefojtott hőforrásai zubogva próbálják a hallgatás kőlapjait felfeszíteni. S azon a drága földön, ahol ezer esztendőn keresztül az a magyar nép annyi szépet álmódott, annyi nagyot gondolt, maradandót és értékest alkotott, búzakalásztól époszig, hímzéstől történelemig, fába, kőbe, épületbe, gazdagságba, nyelvbe, dalba, táncba, közösségi életbe, egyházba, családi szokásokban szétszórva és összefoglalva önmagát: minden lassanként múzeumi tárggyá lesz, közüle és belőle kihál az élet, s ha le nem jegyzik, össze nem szedik, meg nem őrzik, Kiss Géza-féle halottnézők, tetemsíratók, fejfafaragók: nagyobb veszteség éri a magyar szellemet, mint a tatárjárással, a török hódoltsággal, évtizedekig tartó pestis- és kolera járványokkal. Nagyobb azért, mert azt, amit ezek a hirtelen veszedelmek pusztítanak, helyrenövi az egészséges nemzet élete; de ami úgy vész el, hogy kihál, aki megcsinálta, s nem születik meg, akinek meg kellene őriznie: azt soha senki pótolni nem tudja.

Én azt hiszem, ha a statisztikai adatok arról számolnának be, hogy valamelyik vármegyében kiütött a pestis, a kolera, a sömörögös tífusz, nyakszirtmerevedés: azonnal vészbizottságok utaznának a helyszínére és nem volna nagyobb és fontosabb ügye senkinek, minthogy a baj terjedését megakadályozzák. Ugyanakkor pedig sokkal nagyobb pusztítást végez rajtunk egy népbetegség, a nemzettestet roncsoló egyke? s mindnyájunknak ezer fontosabb dolgunk van, mint ezzel a bajjal megküzdeni. Például Baranya vármegye színmagyar gazdátársadalma évről-évre fogy, azt hiszem 4—500 lélekkel minden esztendőben. Nem vesszük észre azért, mert ezzel az 500 lélekkel 100—150 község magyarsága lesz kevesebb. Pedig minden évben egy kis baranyai község halna meg, ha az egész magyarság fogyását, egy helyre vonnók össze. Micsoda feljajdulás lenne akkor, ha valami ellenség öt-hatszáz lelkes viruló községeket egy év alatt úgy elpusztítana, hogy csak füst és pernye maradna utána!

És mindezt nem idegen ellenség teszi, nem is belső ellenség, ezért nem lehet felelőssé tenni sem a rácot, sem a zsidót, sem a papot, sem grófot, sem a jegyzőt, mert ezt a széles, évtizedekre beosztott, óriási öngyilkosságot maga ez a megtévedt értelmű, hasadott lelkű,

megvert magyar nép hajtja végre. Mindnyájunknak ezer okunk van, menteni magunkat, s fényesen bebizonyítani, hogy mindenki hibás lehet, csak éppen mi nem, de mégis az az egyszerű tény, hogy a magyar fajtának legszebb, legmagyarabb, legértékesebb részei kihalnak úgy, mintha egy Schopenhauer-javallotta metafizikai öngyilkosságot hajtának végre: mégis csak vád erre a nemzedékre, ennek a nemzedéknek minden felelős magyarjára, sőt minden magyar emberre egyaránt.

Azért tehát nekünk mindenekelőtt tudnunk kellene, hogy mi az egyke. Azt hiszem, nincs még felderítve ennek a ténytárszövedéknek eredete, természete és hatása. Magyarországon háromszáz rendes egyetemi tanszék van, de nincs olyan tanszék, amely elsősorban ezzel a fényrendszerrel foglalkoznék és ennek a törvényeit állapítaná meg. Még mindig jelennek meg tudatlan, szónokias vagy kútmérgező írások, s az egyik azzal altatja el a lelkiismeretét, hogy az egyházakat intenzívebb munkára serkenti, a másik azt hiszi, hogy egypár szép frázistól a baranyai anyák újra szülni kezdenek, a harmadik pedig azt ajánlja, hogy térjünk át mindnyájan erre vagy arra a vallásra, s akkor pár perc alatt megszűnik az egyke.

Meg kellene már egyszer állapítani az egyke problematikáját. Nem reám vár ez a feladat, mert én sem tudós, sem szociológus nem vagyok. De világosan látom, hogy az egyke szükségképpen megjelenik minden olyan kitenyészett és zárt társadalomban, ahol a sok gyermek elszegényedéshez, az egy gyermek gyors és nem álmodott meggazdagodáshoz vezet. Ilyen helyzetben van az a kiskgazdatársadalom, amelyet nagybirtokok vesznek körül, s így a gazdák nem tudnak földet szerezni. Valami ok miatt nincs szellemi exportjuk, azaz nem nevelnek gyermekeikből tisztviselőt, iparost és kereskedőt. Ez a gazdasági lefojtás állapota, ahol a gazdára nincs más életforma, csak a gazdálkodás folytatása. A nép maga több százados, erőteljes falusi műveltsége folytán igényessé vált, s talán ki is fáradt. Fél a szegénységtől, a napszámos sorstól, de meg nem is igen van hová mennie napszámba. Az uradalmaknak megvan a cselédsége, az ősi rögöt pedig fáj elhagyni. Valami rossz példán, talán a rácok, vagy itt maradt francia katonák példáján meglátták, hogy az egy-gyermekrendszer mellett a földbirtok a család kezén egy emberélet alatt megháromszorozódik. Például ha egy húsz holdas gazdának csak egy gyermeke van, s az feleségül veszi egy másik húsz holdas gazdának egyetlen gyermekét, néhány évtized alatt a családi vagyon kétszeresére emelkedik: az egyetlen unokának már negyven hold földje lesz. Miután az egyetlen gyermekek már 20 éves fővel házasodhattak, mert hadmentességet élveztek, a nagyszülők jó erőben megérhették azt, hogy negyven holdassá vált unokájuk egy másik negyven holdassá vált egyetlen gyermekkel köt házasságot, s így még gyönyörködhettek abban, hogy dédunokájuk nyolcvan hold boldog örököse lett. Nyolcvan hold mellé kell számítani három-négy házat, s esetleg pénzbeli vagyont is. Mindez a gazdagodásnak bámulatosan gyors, egyáltalában nem fárasztó, sőt kényelmes útja ott, ahol a magyar kiskgazda az öt körülvevő nagybirtokok miatt, teste-lelke felemésztésével, a iegkétségsbe-

esettebb munkával és takarékossgal, nemzedékeken keresztül nem tudhatott volna pár hold földnél többet szerezni.

Azt hiszem, senki sem csodálkozik azon, hogy az ilyen tapasztalás mélyen beszívódik a nép lelkébe és ott ösztönösen végrehajtott népszokássá válik. A születés, házasság, haláleset úgyis az életnek olyan megrendítő östényei, amelyeket minden nép állandó szokások törvényszerűségében él át. Ezért az egyke bűne olyan elrejtve játszódik le, hogy csak a jóvátehetetlen eredmény jelentkezik, sokszor igen későn. Az ilyen népszokások úgy megcsontosodnak, hogy nem lehet ellenük küzdeni sem felvilágosítással, sem a jóérzések felindításával. Nem azért követik el a bűnt, mert nem látnák maguk is nemzetrontó hatását, nem is azért, mintha nem volna meg bennük a gyermek szeretete, az élet bőségének a szomjúsága, az a belénk irt életparancs, hogy sokasodjatok és legyetek úrrá a világon, hanem azért, mert egy vastörvény előbb érvényesül, mielőtt a lélek elég erős volna az ellenállásra.

Már most az ilyen lelkiszövődményhez csak az kell, hogy néhány nemzedéken keresztül tartson, máris annyira megerősödik, hogy a vele való megküzdés szinte reménytelenné válik. Megerősödik azáltal, hogy magára az illető néprétegre fáradság telepedik, megcsappan a fajta gyümölcsöző ereje és sokhelyt az az egy gyermek sem születik meg, amelyiket epedve várnak. Fokozza a bajt az, hogy a lelkeken úrrá lesz valami tehetetlen fáradság, a rabszolgaság reménytelensége, az az állapot, amikor a bűn az erkölcsi ellenállást egészen felemésztette és feltétlen úrrá lett egyesek és közösségek felett. Tömegbűnök lélektana éppen azt mutatja, hogy vagy kihal velük kapcsolatban az erkölcsi érzékenység, vagy pedig kilátástalanná válik a védekezés azért, mert úgyis lehetetlen volna. Azt talán nem is említem, hogy e lelkiállapotba könnyen belevegyülhet valami konok csakazértis, midőn a népiélek bűnének nyomorúságát azzal próbálja önmaga előtt menteni, hogy az urak akarnak gyermeket, szolgának és katonának, s ő csak a maga fajtáját védi a kizsákmányolás ellen azzal, hogy nem engedi megszületni.

Mindezeket azért mondtam el, hogy a gyakorlat emberének személyes megfigyelése és tapasztalása alapján felhívjam a társadalomtudósokat arra, hogy ezt az igazi magyar betegséget tanulmányozzák, s jelenjék meg már egyszer az a régvárt könyv, amelyik tudományosan, rendszeresen, az egész irodalom felhasználásával, a magyar adatok összegyűjtésével és feldolgozásával megvilágosítja ezt a kérdést. Ez lesz az egyke elleni küzdelemnek első nagy cselekedete.

RAVASZ LASZLÓ

VÁLASZTÓI JOGI REFORM

AZ ORSZÁGGYÜLÉS egyik legnehezebb és legfontosabb feladatának megoldásához érkezett. A Darányi-minisztérium az 1937. év végén, korábbi Méretéhez képest az országgyűlés elé terjesztette az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatot (546. számú képviselőházi iromány), amelyet az egész magyar közvélemény rendkívüli érdeklődéssel várt, s amely bizonyára még jóidéig a közérdeklődés tárgya lesz.¹ Ez a törvényjavaslat egyúttal lezárja az ú. n. alkotmányreformoknak a sorozatát és ezzel az alkotmányos életet nyugvópontra kívánja juttatni. A megelőző két alkotmányjogi javaslat, nevezetesen a kormányzói jogkör megállapításáról és a felsőház jogkörének a kiterjesztéséről szóló javaslatok, mint 1937: XIX. és XXVII. törvénycikkek időközben hatályba léptek és ezzel megteremtődött az előfeltétel a javaslatok legfontosabbikának: a választójogi reformnak a megvalósítására.

A választójogosultság terjedelme Magyarországon a világháború előtt alig ment keresztül lényegesebb átalakuláson; az 1848: V. törvénycikkben megállapított mérték nagyjában a világháborúig alkalmazásban volt. Az 1874: XXXIII. és 1899: XV. törvénycikkek több irányban változást hoztak ugyan, de szélesebbkörű kiterjesztést nem jelentettek. Az 1913: XIV. és 1918: XVII. törvénycikkek ugyan fokozatosan kívánták volna kiterjeszteni a választójogot a mértékét, ezek a törvények azonban a közbejött események miatt nem kerültek alkalmazásra.

A világháború után két ízben is rendelettel kellett szabályozni a nemzetgyűlési választójogot és csak 1925-ben jutott el a törvényhozás a választójog kérdésének rendszeres törvényi szabályozásához. Az ekkor alkotott 1925: XXVI. törvénycikk kisebb módosításokkal máig is hatályban van, s ezt a törvényt hivatott felváltani az a törvényjavaslat, amely jelenleg országgyűlési tárgyalás alatt áll.

Tizenhárom évvel ezelőtt, az 1925. évi választójogi törvény megalkotásánál a közvélemény jelentékeny része abban a meggyőződésben volt, hogy ez a törvény hosszú időre lesz hivatott a képviselőválasztás

¹ Minthogy a törvényjavaslat szövege 9 indokolása teljes egészében csak a betervezés után hetekkel került nyilvánosságra, e szemle hasábjain most van először módunkban azzal foglalkozni. Az ismertetés és bírálat alapjául a törvényjavaslat betervezett szövege szolgált, minthogy az országgyűlés közjogi bizottságának tárgyalása a Szende e számának nyomdába adásakor már folyamatban van és bizottsági szöveg még nincs. Azóta persze a javaslat a bizottsági tárgyalás során több lényeges részben módosult.

kérdését rendezni. Ez a várakozás nem bizonyult valósnak. Kiderült, hogy a választójog terjedelme és a választás módja tekintetében alig lehet olyan szigorúan igazságos mértéket találni, amely a változó idők változó követelményeinek nemzeti szempontból mindig megfelel. Kiderült, hogy bizonyos kérdéseket időközönként felülvizsgálat alá kell venni, mert különben visszas hatások jelentkezhetnek. Általános meggyőződésé lett, hogy a választójog túlzó mértéke épp az ellenkező eredményt vonhatja maga után, mint amely célra szolgál: a parlamentarizmus alappillérből annak megrontójává lehet.

Az 1925: XXVI. törvénycikk kétségtelenül igen nagy előnyökkel rendelkezett. Az átmeneti nemzetgyűlési rendszer felszámolásával visszavezette az országot a kétkamarás rendszer ősi alkotmányos formáihoz. Az 1919-ben és 1922-ben rendeletekkel keresztülvitt szabályozások felszámolásával a választójog kérdését visszaterelte arra a törvényes útra, amelyre alkotmányunk értelmében egyedül tartozhatik. Nagy előnye a törvénynek, hogy a háború előtt különféle törvényekben elszórt részleges szabályokat egységes rendszerbe foglalta össze és így a képviselőválasztásokra vonatkozó joganyagot könnyen áttekinthetővé tette. A választójog mértéke szempontjából is helyes középutat látszott megtalálni; a Friedrich-féle választójogi rendelet túlzásával szemben olyan középutat keresett, amely az azóta eltelt idők tapasztalatai szerint helyesnek bizonyult. Becsületesen igyekezett ez a törvény a választások tisztaságának biztosítására; a választási bizottságba választási biztosként rendes bírót is bevont és a választási panaszok elbírálását független bíróságra bízta.

Ezekkel a kétségtelen előnyökkel szemben azonban csakhamar kiderültek a törvénynek a hibái is. Ezek közé kell számítani, hogy a választókerületi beosztást nem szabályozta újonnan, hanem hatályban tartotta a háború előtt létesített beosztást, amelynek aránytalanságait az ország területének megcsonkítása még fokozta. Teljesen csődöt mondott a törvénynek ajánlási rendszere, a nemzetgyűlési bizottság rontott a választási bíráskodás szabályain.

Maradtak továbbá olyan kérdések, amelyekben a törvény nem mert határozottan állást foglalni. Így nem döntötte el a titkos és nyílt szavazás kérdését, hanem az ország területét a két rendszer között megosztotta. Nem döntötte el az egyéni és lajstromos választásnak sokat vitatott kérdését sem, hanem azokat szintén egymás mellé állította, sőt lehetővé tette országos lajstrom rendszeresítését is. Ezekben az alapvető kérdésekben a törvényhozás akkor arra az álláspontra helyezkedett, hogy kísérletképpen egyelőre egymással ellentétes rendszereket enged érvényesülni.

Az ismertetett hibák és a jelzett határozatlanságok eredményezték azután azt, hogy már rövidebb idővel a törvény megalkotása után megindult a törekvés a törvény reformja iránt. E reformtörekvések az ajánlási rendszer tekintetében részben már eredményre is vezettek és az 1937: VIII. törvénycikk ezt a kérdést kiragadva külön szabályozta. Nehezebb volt a titkosság általánosítása tekintetében felmerült kívánságnak a megvalósítása.

Habár a magyar közvélemény jelentékeny része elvileg a nyílt szavazás álláspontján van, minthogy a nyílt szavazási rendszer a választójog közjogi természetének, a polgári öntudatnak és erkölcsi felelősségnek sokak felfogása szerint jobban megfelel, mégsem lehetett a titkos szavazás rendszerének általánosítását tovább halasztani. Nemcsak a külföldi példák hatottak ilyen irányban serkentőleg, hanem erősen izgatták a közvéleményt a választási visszaélések is, amelyeket a közigazgatási bíróság igen számos esetben megállapított és amely visszaélések jelentékeny része a választóknak a nyílt szavazás következtében lehetővé vált befolyásolására volt visszavezethető.

Lassanként mind általánosabb közmeggyőződésé vált, hogy a titkos szavazásnak 1925-ben egyelőre csak a nagyobb városokban és Budapest környékén alkalmazott rendszerét ki kell terjeszteni az összes választókerületre, tehát a kisebb városok és a községek lakosságára is. Gömbös Gyula volt miniszterelnök már 1932-ben bejelentette beszédében, hogy a titkosság elvi álláspontja alapján áll és a választójogi reformot ezen az alapon kívánja keresztülvinni. Δζ 1935. évi kormányzói beszéd szerint a tervezett alkotmányreformoknak biztosítani kell, hogy a nemzet kormányzata az igazi nemzeti közvélemény szabadon megnyilvánuló akarátán nyugodjék. A Darányi-kormány pedig 1936-ban történt hivatalba lépése alkalmával egyenesen kormányprogrammá tette a szavazás titkosságának az általánosítását.

Amennyire általánossá vált a titkosság általánosításának a követelménye, époly mértékben ébredtek fel a közvéleményben az aggályok a titkosság várható hátrányos következményei tekintetében. Bár nem lehet mondani, hogy az egyelőre csak a városokban keresztülvitt titkosság jelentékenyebb eltolódásokat okozott volna, sőt a hátrányos következmények kirívó mértékben az 1929: XXX. törvénycikk által a vármegyei választásokra nézve elrendelt titkosság nyomán sem jelentkeztek — mégis sokan emelték fel óvó szavukat a bizonytalan kísérletezésekkel 'szemben és hivatkoztak arra, hogy a titkosság a felelőtlenséget, a demagógiát, a kétszínűséget mozdítja elő és társadalmunk tagozódására tekintettel veszélyes következményekkel járhat.

Ezekre az aggályokra tekintettel az országgyűlés elé terjesztett választójogi javaslat keresi azokat a biztosítékokat, amelyek a titkosságnak esetleg jelentkező hátrányait ellensúlyozni, a nemzeti törvényhozás nyugodt ütemét megtartani képesek. A mindenütt és így Magyarországon is jelentkező szélsőséges irányzatokra tekintettel, az egész polgári társadalom szükségét látja a titkosságra való átmenetet veszélytelenné tenni és legalább egyelőre olyan rendszabályokat életbeléptetni, amelyek a nagyobb kilengéseket ellensúlyozni képesek. Egyéni és részérdekekkel szemben a közérdek mindennekfőlött hangoztatása vált általánossá és ez az irányzat jellemzi a törvényjavaslat rendelkezéseit is.

A törvényjavaslat főleg három irányban keresi a titkossággal járó veszélyek megelőzésének a biztosítékait. Elsősorban erősebben korlátozza az aktív és passzív választójog feltételeit; másodsorban a választók egy részének a lajstromos szavazás révén második választójogot ad; harmadsorban a túlzott demagógia megelőzése szempont-

jából a választás szabadságát és tisztaságát biztosító különféle rendelkezéseket tesz.

Ami az országgyűlési aktív választójogot illeti, annak feltételeit a javaslat a férfiaknál három irányban is súlyosbítja. Elsősorban felemeli a választójogi korhatárt 24 évről 26-ra, másodsorban kétévi helybenlakás helyett hatévit ír elő és a négy elemi osztály elvégzése helyett hat osztály sikeres elvégzését kell igazolni. Az igaz, hogy a hat elemi helyett a családfenntartók egyes csoportjainál az írni-olvasni tudást is elfogadja (20. §), azonban mégis kétségtelen, hogy az aktív választójogosultak köre a jelenlegi helyzettel szemben jelentősen szűkülni fog. Ugyancsak korlátozódik az országgyűlési választójog a nőknél; két év helyett hatévi helybenlakás, a hat elemi osztály sikeres elvégzése mellett vagy az önállóság, vagy a férj választójogának igazolása, a csak írni-olvasni tudóknál pedig a férj választójogának és amellett három helyett négy gyermek igazolása.

A választójog szabályozásánál a törvényjavaslat az indokolás szerint abból indul ki, hogy a titkosság bevezetése következtében teljesen újra kell megállapítani a választójog feltételeit és így az új feltételeket nem szabad a régiekkel összehasonlítani. Gyakorlatilag az új feltételek mégis korlátozást és így lényegileg jogfosztást jelentenek. A korlátozást belsőleg indokolja, hogy a titkos szavazás közérdekű gyakorlása több intelligenciát kíván; egyrészt kialakultabb meggyőződést a demagóg jelszavakkal szemben, másrészt a titkos szavazás bonyolultabb formásaiban való jártasságot. Természetesen vita tárgya lehet, hogy a szavazás titkos módja a szavazati jog ily nagymérvű korlátozására mennyiben ad elfogadható jogcímet.

A javaslat nem áll meg az országgyűlési választójog új szabályozásánál, hanem tulajdonképpen rendeltetésén túlmenően szabályozza a törvényhatósági választójogot is. Régi vitakérdés, hogy az országgyűlési és önkormányzati választójog hogy viszonylanak egymáshoz, hogy nevezetesen az országos politikára vagy a közigazgatásra való befolyás kíván-e magasabb fokú értelmiséget. A vélemények e kérdésben elágazók; eddigi jogunk (1929: XXX. t.-c. 7. §, 1930: XVIII. t.-c. 13. §) a törvényhatósági választójog alapjává az országgyűlést tette és azonfelül csak a törvényhatóság területén hatévi lakást kívánt meg. A javaslat szakít ezzel a rendszerrel; a törvényhatósági választójogot egészen újonnan szabályozza, mégpedig sokkal szigorúbban az országgyűlésinél. A vonatkozó szabályozás a maga nagyszámú pontjaival és alpontjaival nagyon bonyolult; a szabályozás ismertetése nem is fér be e cikk keretébe, csak jelezzük, hogy a korhalár különböző csoportokban 26,28 és 30 évben van megállapítva s minden csoportnál mások az értelmiségi és egyéb feltételek (203. §).

Ha figyelembe vesszük, hogy a törvényhatósági választásokra már az eddigi jogszabályok (1929: XXX. t.-c. 16. §, 1930: XVIII. t.-c. 17. §) is kizárólag a titkos szavazást rendelik alkalmazni, méltán vetődik fel a kérdés, hogy mi indokolja a törvényhatósági választójog erős megszorítását. Hisz a törvényhatósági választásoknál nem most fogunk rátérni a titkosságra és a titkos szavazás rendszere eddig nem is hozott különösebb veszélyt. A felelet nem lehet más, mint hogy

a javaslat a törvényhatósági választójog jogcímén tulajdonkép az országgyűlési választójog egy második, szűkebbkörű válfaját akarja bevezetni és ezzel burkolt formában az országgyűlési választójogosultak egy részének kettős szavazati jogot biztosítani. De akkor nem helyesebb-e meghagyni a törvényhatósági választójog eddigi szabályait — hisz az országgyűlési választójog korlátozása a törvényhatósági választásokra úgyszólván automatikusan kiterjed — és nem helyesebb-e az országgyűlési választásnál nyíltan bevallani a pluralitást?

A községi választójog alapjává a javaslat az eddigi helyzettől eltérően a törvényhatósági választójogot teszi és azonfelül megkívánja a község területén két éve való adófizetést (207. §). Hogy ez a szabályozás az eddigi községi választójogosultak milyen részét fosztja meg a községi autonómiában való részvételtől, azt annál kevésbé lehet megállapítani, mert a javaslat az indoklás szerint nem is tudott határozott statisztikai adatokra támaszkodni. Az is visszásnak látszik, hogy míg az országgyűlési választásokra kétféle választójog fog érvényesülni: egy szűkebb és egy tágabb körű, az önkormányzati választásokra már csak egyféle, mégpedig a szűkebb körű; pedig az önkormányzatban a törvényhatósági bizottsági, illetőleg képviselőtestületi tagok jelentékeny része virilizmus alapján kap tagsági jogot és így legalább a többi tagra indokoltnak látszik a választójog eddigi enyhébb feltételeinek fenntartása.

A háromféle (országgyűlési, törvényhatósági és községi) választójognak jelentékenyen eltérő és bonyolult szabályai szerény nézetem szerint nagyon megnehezítenék a tisztánlátást. Az állampolgári ismereteket csak egyszerű és tiszta jogi helyzet létesítésével lehet terjeszteni, az állampolgári öntudatot csak világos és indokolt jogszabályokkal lehet fejleszteni. A tervezett szabályok a polgárok, de még a jogtanuló ifjúság részére is nehézzé, majdnem lehetetlenné tennék a tájékozódást és a bonyolultság benső indokoltságának át nem értése destruktív hatással lehetne még a tanultabb elmékre is; azonfelül e szabályok a hatóságok részére is az eddiginél sokkal több megterhelést jelentenének.

Amennyire bizonyos mértékig kifogásolható az aktív választójog korlátozása, annyira helyeseljük a választhatóság szigorúbb feltételekhez kötését és a választhatóságot akadályozó okok rendszerének teljes kiépítését. Utóbbi tekintetben a javaslat talán nem is éri el a kívánatos mértéket és különösen nem elég áttekinthető. A 25—27., valamint 52. és 53. §-ok pontjai világos rendszerbe lennének foglalandók a következő csoportosítás szerint: *a)* állampolgárság hiánya, *b)* teljes cselekvőképesség hiánya (gondnokság, kiskorúság meghosszabbítása, elmebetegség, csőd, atyai hatalom megszüntetése, kényszer-egyesség stb.), *c)* bünvádi eljárás és büntető ítélet, *d)* anyagi vagy erkölcsi megbízhatatlanság (közsegély, erkölcsrendészeti ellenőrzés, részegség, munkakerülés stb.), *e)* hazafiatlan magatartás vagy választási visszaélés. A választhatóság korlátozása és az összeférhetlenség között különben szoros kapcsolat van, a javaslat azonban — sajnos — nem veszi figyelembe az 1932. évi összeférhetlenségi törvényjavaslat újranyújtott kezdeményezéseit.

A választójog bonyolultságát talán még felülmúlják a választási rendszer bonyodalmai. A javaslat szerint tervbe vett 260 képviselő közül 135-öt ú. n. egyéni választókerületekben választanak, azaz kerületenként egy-egy képviselőt, 125-öt pedig lajstromos kerületekben, azaz kerületenként több képviselőt. Az egyéni választókerületek kisebbek, a választás a képviselőjelöltek között történik s a legtöbb szavazatot nyert jelölt lesz a képviselő; a lajstromos kerületek nagyobbak, a szavazás listákra történik és a listavezető jelöltek a listákra adott szavazatok arányában kapnak képviselői megbízást. Az első rendszer a kerület és a képviselő személyének kapcsolatát jobban kidomborítja, de viszont hátrányos a kisebbségekre; a második rendszer a kisebb pártokat is arányos képviselővel segíti, de viszont a képviselőjelölt egyéni kvalitásai helyett a pártszempontokat helyezi előtérbe és burkolt formája lehet a képviselővé kinevezéseknek.

Már az 1925. évi törvény is felhasználta mind a két rendszert, de azokat legalább más-más területekre rendelte alkalmazni. A javaslat a két rendszer összekapcsolását fenntartja, de olyan módon, hogy a két rendszer túlnyomó részben ugyanazon a területen is érvényesül és így a választók részben kétszer szavaznak. Ennek következtében a helyzet a következőképpen alakulna:

a) Budapesten több lajstromos választókerület lesz, egyéni kerületek ellenben nincsenek. A képviselők száma 27, akiket részben az országgyűlési választójogosultak, részben a törvényhatósági választójogosultak választanak. A választókerületek számát és beosztását a belügyminiszter rendeletileg állapítja meg; ugyancsak ő állapítja meg, hogy hány képviselőt választanak a szűkebb és hányat a tágabb választójog alapján.

b) Budapest környéke egy lajstromos választókerület, de azonfelül nyilván több egyéni választókerületre is tagozódik. Az egyéni választókerületekben a szűkebb, a lajstromosban a tágabb választójog lenne érvényben. Az egyéni választókerületek számát és beosztását, valamint azt, hogy a képviselők száma a két választási rendszer közt hogyan oszlik meg, a miniszter állapítja meg.

c) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye többi része két lajstromos és több egyéni kerület. Az egész megyében a képviselők összes száma 35. A miniszter állapítja meg az egyéni kerületek számát, úgy az egyéni, mint a lajstromos kerületek beosztását, valamint a képviselők megoszlását a két választási rendszer, azaz az egyéni és lajstromos választás, illetőleg az országgyűlési és törvényhatósági választójog alapján való választás között.

d) Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs és Szeged városok mindegyike egy-egy lajstromos kerületet alkot, amelyben a tágabb körű választójog alapján két vagy három képviselőt választanak. Egyéni kerületek nincsenek; a választójog pluralitása ezekben a városokban nem érvényesül.

e) Baja, Sopron és Székesfehérvár városok mindegyike egy-egy egyéni választókerület, amelyben a tágabb körű választójog alapján egy-egy képviselőt választanak. A városok lakosságából a plurális választójoggal is rendelkezők azonban amellettt részt vesznek a meg-

felelő vármegye, mint lajstromos választókerület választásaiban is; ennyiben tehát helyzetük kedvezőbb.

f) A vármegyék egyenként több választókerületet, azonfelül részben önállóan, részben Bajával, Sopronnal és Székesfehérvárral együtt, egy-egy lajstromos kerületet is alkotnak és e kétféle módon a törvényben megállapított számú képviselőt választanak. Az egyéni kerületek számát és beosztását, a képviselők számának megoszlását a két választási rendszer között a miniszter rendelettel állapítja meg.

Ha a csak főbb vonásokban vázolt ezt a választási rendszert: az egyéni és lajstromos kerületeknek, az egyes és kétszeres szavazati rendszernek, a szökébb és tágabb körű választójognak ezt a változatos kombinációját áttekintjük, lehetetlen meg nem állapítanunk egyrészt a reform rendkívül bonyolultságát, másrészt a rendeleti felhatalmazások túltengését. Teljesen méltányoljuk azt a nagy célt, amelynek a szolgálatába a kormány a reformot állította, de úgy véljük, hogy a célt egyszerűbb eszközökkel, egyenesebb módszerekkel is el lehet érni. Talán sohasem volt a közvélemény nálunk alkalmasabb a konzervatív szempontok méltánylására; ezt a kedvező lélektani időszakot fel kell használni arra, hogy a nemzeti érdekek megóvását kerülő utak nélkül is biztosítsuk. A burkolt formák ma már befelé sem tévesztenek meg, kifelé pedig igen visszas hatást kelthetnek.

Igen fontos lenne a jogfosztás lehető mellőzése; a választhatóságnak, valamint a képviselőjelölés jogának erős korlátozása mellett az aktív választójognak régi mértékét lehetőleg meg kellene hagyni és vagy a nyílt pluralitásban, vagy az elektorok útján való közvetett választásban kellene keresni a titkosság várható veszélyeinek hatályos ellenszerét. Ma a különféle világáramlatok ütközésében olyan válságos korszakot élünk, hogy indokoltnak látszik átmenetileg rendkívüli biztosítékokat keresni és senki sem fog megütközni azon, ha ősi alkotmányosságunk megmentésére, a szélsőségek leküzdésére nyíltan olyan rendszerre térünk át, amely nem érint szerzett jogokat, kifejezetten nem zár ki egy társadalmi osztályt sem, de a nemzeti érdekeket azért biztosítani képes.

Ugyancsak fontos lenne az egyéni kerületekben való választás túlsúlyának fenntartása. A lajstromos választás legfeljebb arra lehet jó, hogy az egyéni választás révén a pártok választási eredményeibe országos viszonylatban becúszó aránytalanságokat korrigálja, de ne legyen nálunk a választási rendszer alapja. Az érdekes egyének egészséges kiválasztása (szelekciója), a valamely vidék érdekében végzett önzetlen munka megbecsülése, az országos és helyi tekintélyek érvényesülése, a képviselőjelölt személyéhez fűződő bizalom erkölcsi értékének figyelembe vétele jobban lehetséges egyéni rendszerű választással. A lajstromok az egyéneket mesterségesen pártkeretekbe készítetik, mert csak a pártok útján érvényesülhetnek; ezzel szaporodnak a pártok, kiéleződnek a pártellentétek, az ország pártküzdelmek martaléka lesz; a pártközpontok uralkodnak, a képviselők egyénisége háttérbe szorul, függetlensége megszűnik. Ebből az okból nem helyeseltethetjük az egyéni kerületekben a pótképviselő rendszerét sem;

általán könnyen juthat be olyan ember a parlamentbe, akit egyénileg meg nem választottak volna.

Általában helyesek a választási küzdelem eldurvulásának megakadályozását célzó rendelkezések. A jelölt előzetes tájékoztató nyilatkozata életfolyásáról, a kortesek előzetes bejelentése, a tisztviselők (főleg a főszolgabíró és községi jegyző) kirekesztése a választási küzdelemből, a választási felvonulások és pártösszejövetelek tartásának, továbbá a zászlóhasználatnak eltiltása, a pártgyűlések utolsó heti tilalma (az ú. n. néma hét intézménye), a pártgyűlések gyorsírói feljegyzése, az etetés-ítás eltiltása, a választás előtt és alatt a szesziszolgáltatás tilalma, mind olyan rendelkezések, amelyek a választási küzdelem méltó lefolyását előmozdítani, a demagógiát és a jelöltek tisztességtelen versenyét korlátozni alkalmasak. Minthogy a rendelkezések megsértése részben büntetőjogi következmények alá is van helyezve, vagy a választás megtámadására is okul szolgálhat, megállapíthatjuk, hogy a javaslat ebben a tekintetben a követelményeket tisztességes szándékkal igyekszik kielégíteni.

Még mindig elég bonyolultnak tartjuk a képviselőajánlás szabályait és különösen túlnagynak az ajánlást aláírók számát. A pártok ezután is igyekezni fognak minél több aláírást bemutatni, egyrészt hogy ezzel népszerűségüket igazolják és a választókat maguk felé hangolják, másrészt hogy az ajánlásnak az aláírások esetleges törlése folytán szükségessé váló visszaadását megelőzzék. Tehát fel fog éledni az ajánlási iverk aláírásaiért való hajszája és az ezzel kapcsolatos minden visszaélés. Minthogy az ajánlások így gyakran több ezer aláírást fognak feltüntetni, a választási bizottság ismét emberfeletti feladat elé lesz állítva; ugyanis nemcsak az ajánlás kötött formáságainak meglétét kell megállapítania, nemcsak a választói joggal nem bírók és a két ajánlásban résztvevők aláírásait kell törölnie, de azt is ki kell derítenie, hogy az érvényes aláírók megoszlása a választókerület községei, illetőleg a szavazókerületek között megfelel-e a 75. § (6) bekezdése szabályainak.¹ Véleményem szerint a képviselőjelölés sokkal fontosabb jogkör, mint a választójog; a választójog csak szavazási jogot ad az érvényesen jelöltek között, a képviselőjelölés ellenben a jelölt javaslatba hozása, annak ajánlása, amellel való garancia-vállalás. Az előbbi, különösen titkos szavazás esetében, a polgár felelőtlen ténye, az utóbbi nyílt színvallás és személyes kezesség. Mindenképp indokolni lehetne tehát, hogy a jelölési jog a választójognál jelentékenyen szűkebbkörű legyen, nem annyira a polgárok számán, mint a tekintélyén alapuljon; utóbbi esetben pedig az aláírók számát lényegesen le lehetne szállítani és egyúttal maximálni.

A törvényjavaslat, igen helyesen, fenntartja a jelenlegi helyzetet abban a tekintetben, hogy a választási bíraskodást a közigazgatási bíróság gyakorolja; ennek a kérdésnek ezentúl nem is szabadna napirendre kerülnie, sőt az összeférhetetlenségi bíraskodást is mielőbb erre a független bírói testületre kellene bízni. A megtámadási eljárás költségeire a jelenlegi törvény a nemzetgyűlési bizottság politikai

¹ A javaslat 79. §-a különben a 75. §. (6) bekezdésének szankcióját nem tartalmazza.

szempontból keresztülvitt módosítása következtében olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek a gyakorlatban sok visszaélést tettek lehetővé; nevezetesen a megválasztott képviselő még az ítélethirdetés előtt való lemondással is minden költségviselés alól mentesülhetett. A javaslat e bajon becsületesen igyekszik segíteni (145. §). Kifogásolni lehet azonban, hogy a választás megtámadására a javaslat a választópolgárok aránylag magas számát kívánja meg, hogy a megtámadási eljárás megindítása elég magas összegű biztosíték letételétől van függővé téve és egyébként is nagyon költséges.

A javaslat zárórendelkezéseinek egyike a képviselői tiszteletdíj bírói végrehajtás alól való mentességét állapítja meg. E rendelkezés az idők erős változását mutatja. Az 1875:1. törvénycikk szerint még összeférhetetlenségi helyzetbe jutott az a képviselő, akinek napidíjára kielégítési végrehajtást vezettek; az 1893: VI. törvénycikk ezt az összeférhetlenségi okot megszüntette; ma meg már ott tartunk, hogy a képviselői tiszteletdíj lefoglalása erős korlátozásoknak lesz alávetve. Nemrég egy napilap adatokat közölt arról, hogy a képviselők jelentékeny részének végrehajtásilag le van tiltva a napidíja. Vájjon kívánatos-e, hogy a nemzet törvényhozó testületé részben ilyen eladósodott emberekből álljon; hisz az ilyenek nemcsak hitelezőikkel szemben vannak függő helyzetben, de az anyagi önállósággal erkölcsi önállóságuk is csökken; tartozásaik összevásárlása még a törvényhozás működésére is befolyást engedhet. Ha ezt a helyzetet meg nem szüntetjük, a képviselőségre törekvés valóban vállalkozássá válik, amelybe befektetett fáradságot és költséget a megválasztott gyümölcsöztetni kívánja és akkor az országháza megszűnik a nemzeti akarat hivatott fóruma lenni.

Természetesen a jelen sorok nem térhetnek ki a választójogi javaslat részletkérdéseinek tárgyalására; az összeférhetlenséget érintő rendelkezések bírálatával másutt már foglalkoztunk (Magyar Közigazgatás, február 6.). Minthogy maga a kormány sem nyilvánította a választójogi javaslat rendelkezéseit változhatatlanoknak és így ezek a rendelkezések bizonyára még számos módosításon fognak keresztül-menni, egyelőre még nem is lehet végleges bírálatot mondani.

Az kétségtelen, hogy a közvélemény túlnyomó nagy része megnyugvással fogadta a választójogi javaslatnak azt a célkitűzését, hogy a nemzet érdekeinek védelmét mindennemű szélsőséges irányzattal szemben feltétlenül biztosítani kell. Hogy ez a célkitűzés milyen eszközökkel közelíthető meg leghelyesebben, abban a tekintetben lehetnek véleményeltérések és ebből a szempontból a javaslaton bizonyára történnek is módosítások. Hisszük, hogy a javaslatban lévő visszásságok a tárgyalások során részben kiküszöbölődni, részben legalább mérséklődni fognak és a javaslat tárgyalásából olyan törvényhozási mű születik, amely a nemzet igényeit kielégíti anélkül, hogy a kifejezett jogfosztás terére lépne, vagy a törvényhozás munkájából a nemzeti társadalom bármely értékes részét kirekesztené.

A HAZAI NÉMETSÉG KÉT FRONTJA

AZ ELMÚLT SZÁZAD DEREKÁN Temesvárt Orendi-Homenau, dr. Kremling, Reinhold Hegen, Steinacker és mások vezetésével német kulturális mozgalom indult meg, amely 1905-ben „Magyarországi Német Néppárt“ néven politikai mozgalommá alakult át. A párt az 1907-es országgyűlési választások alkalmával a Bánságban, a Bácskában és Nyugatmagyarországon több tagját jelöltette, de egyikük sem jutott mandátumhoz. A kudarc nem kedvetlenítette el a párt vezetőségét; csak annál céltudatosabb munkába kezdett. Propagandája súlypontját ezóta megfelelő szellemi utánpótlás nevelésére helyezte. Amikor a mozgalomhoz az ismert szász politikus Brandsch is csatlakozott, kezdeményezésére bánsági és bácskai sváb fiúkat verbuváltak, hogy őket az erdélyi szász középiskolákban ösztöndíjjal kitaníttassák. A háború vége felé az erdélyi szász középiskolákban már mintegy 150—180 bánsági és bácskai sváb fiú végezte középiskolai tanulmányait. Fokról fokra megnevelődött Délmagyarország német nemzeti mozgalmának vezérkara.

A mozgalomnak a világháború is kedvezett. A magyarországi németség legényei a világháborúban osztrák-német és németbirodalmi ezredekkel kerültek érintkezésbe. Ennek folytán, valamint a háború más behatásai következtében önkénytelenül kialakult bennük a lelki-készség, amely alkalmas volt a jelzett német nemzeti mozgalom eszméinek befogadására. Amikor a háború derekán Délmagyarország különböző vidékein olyan jelenségek voltak észlelhetők, amelyekből a mozgalom kiszélesedésére és kimélyülésére lehetett következtetni, Bleyer Jakab elérkezettnek látta az időt, hogy kilépjen a porondra. A Központi Sajtóvállalat német napilapjában, a „Neue Post“-ban egymásután írta programmszerű vezércikkeit, amelyekben élesen polemizált Brandsch-sal és Brandsch politikájának követőivel. Célja volt a hazai, különösen pedig a délmagyarországi németséget német népi jellege és nyelv-jogainak csorbítatlan megőrzése mellett a magyar hazához való történelmi hűségében és a magyarsághoz való hagyományos viszonyában megtartani. Mikor az összeomlás után az a lehetőség fenyegetett, hogy a harctérről hazatérő és radikális szólamokra hajlandó fiatalság a Brandsch névvel jelzett irányhoz szegődik, Bleyer 1918 november 7-én megalkotta a Deutsch-Ungarischer Volksratot, hogy a radikális jel-szavak nyomán támadható és támadt vadvizeket levezesse. Politikai elgondolását, amely a történelmi Magyarországra volt méretezve,

az ország feldarabolása keresztezte ugyan, de egyben helyességét is igazolta.

A forradalom után Bleyer kulturális kisebbségi politikája a hivatalos politika programjába vétetett fel. Politikáját nemcsak a Friedrich- és a Huszár-kormány vallotta, hanem vallotta gróf Bethlen István miniszterelnök is, aki 1923-ban a hazai német közösségek iskoláinak tanítási nyelvére vonatkozóan külön törvényt adott ki. Gömbös Gyula miniszterelnök a faji védelem táborából került a miniszterelnöki székbe; a kisebbségi kérdés iránt csak fogyatékos ismerettel és fogyatékos érzéssel rendelkezett. Amint azonban hivatásából kifolyóan behatóbban kellett ezzel a problémával foglalkoznia, lassanként ő is Bleyer politikai hitvallásához közeledett. Úgyannyira, hogy 1935 karácsonyán kiadott iskolarendelvényében a Bethlen-féle három iskola-típust egységes iskolatípussá változtatta át.

Bleyer a forradalom után éles harcot folytatott Jászi Oszkár nemzetiségi politikája ellen is. Ezt a „Neue Post”-ban „Operett politikának” mondotta, amely káros a magyarságra, s amelyet a hazai németiség is elutasít. Hazafias gondolkodása, konzervatív jellege és vallásos meggyőződése a bolsevizmus alatt az ellenforradalom táborába vezette. A kommunizmus letűnése után Friedrich István meghívására az első kormányban helyet foglalt. Úgy látszott, hogy elérkezett politikája megvalósulásának ideje. Erre engedett következtetni későbbben Bethlen István gróf személye is, aki a hazai német kisebbség problémáját nagy megértéssel kezelte és Bleyer kisebbségi politikájának útját egyengette.

Közben — sajnos — a magyar közéletben mindinkább olyan légkör alakult ki, amelyben a legméltányosabb kisebbségi politika megvalósítása is előre nem látható nehézségekre bukkan. Ezek a nehézségek azonban nem riasztották el Bleyert programja megvalósításától és kitűzött célja követésétől. Rendületlenül bízott a nehézségek ellenére is a magyarság politikai életrevalóságában, reálpolitikai érzékében és a magyar génuszban, amely sorsdöntő kérdésekben a valót a fantáziától és a realitást a vágyálomtól mindig megkülönböztette. Lassanként azonban arra kellett rádöbbenie, hogy az ország feldarabolása felen érzen fájdalommal kialakult új közhangulat az ő politikájával szemben mindinkább ellenséges magatartássá vált. Közben a Bethlen-féle iskolatörvény végrehajtásának tempója is egyre lassabbodott, míg végezetül teljesen megakadt, ami német részről erős ellenhatást váltott ki. Bleyer így saját hibáján kívül és szinte nagikusan két malomkő közé került: mozgalmá fiatal munkatársainak és a magyar közvélemény ellenséges magatartásának két malomköve közé. Míg úgy látszott, hogy az iskolatörvényt végrehajtják, vagy legalább is komolyan végrehajtani fogják, tekintélyével és energiájával lefogta és letörte a radikalizmusra hajló fiatalságot. Amint azonban megbizonyosodott, hogy az iskolatörvény végrehajtásában pangás következett el, fiatalabb munkatársai elégedetlensége fokról fokra nőtt. Óvatosságát és a magyarság politikai érettségébe vetett hitét gyengeségnek és aggkori tünetnek minősítették, egyben pedig radikálisabb hangokat és ugyancsak elszántabb taktikát követeltek. Elégedetlenségük leszerelésére Bleyer 1933 májusában elmondta nagy parlamenti beszédjét, amely bár semmi

olyasmit nem tartalmazott, amin egy mai politikus megütközhetne, az akkori feszült hangulatban és mert beszédjét meg nem értették, vagy pedig megérteni nem is akarták, nagy vihart támasztott és tüntetésekre adott alkalmat. A beszédnek kézzelfogható és praktikus eredménye ugyan elmaradt, de merész kiállásával tábora elégedetlenkedőinek kritikáját elhallgattatta.

A hazai közhangulat és a hazai német kisebbség ügyének ebben a kialakulásában érte utól Bleyert a halál. Halála után fiatal munkaerői a front élére ugrottak és a hazai német kisebbségi mozgalom vezetését magukhoz ragadták. Úgy érezték, hogy elérkezett az ő idejük és hogy ezt az időt most cselekvésre kell kihasználniuk. A nemzeti szocialista mozgalom szelétől megérintve, annak szótárából vették át frazeológiájukat. Ehhez a frazeológiához idomult lassanként a mozgalom külsőségeinek felépítése és kialakulása, valamint a külső formáknak belső tartalommal való megtöltése is. Látszatra észrevétlenül, valójában azonban bizonyos fokig tudatosan is a nemzeti szocializmus alapvető formáit és politikai hitvallásának egyes dogmatikus pontjait is átvették. Ezzel ugyanannak a folyamatnak egyengették útját, amely az utódállamok német kisebbségeinek gleichschaltolását célozta és részben eredményezte is. Mivel Magyarországon egy ilyen gleichschaltolásnak előfeltételei hiányoztak, előrelátható volt, hogy a radikalizált hazai német kisebbségi mozgalom egyes vezetői szükségszerűen összeütközésbe kerülnek a magyar közigazgatással és a magyar törvénnyel. Bleyer halála után alig telt el egy év, utódai radikális programjukkal máris alaposan felkavarták a nemzeti szocializmus kinövéseitől amúgyis felizgatott magyar közhangulatot. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület főtitkára dr. Basch, aki szinte kereste a harcot és éldelgett a harcban és az ellentétek szításában, bíróság elé állított. Nem ennek a cikknek a keretébe tartozik kikutatni, hogy Basch hogy és mint tette meg a terhére rótt kijelentést, vagy hogy az elmarasztaló ítélet megindokolása mennyiben lőtt túl a célon, annak megállapítása elől azonban nem zárkozhatunk el, hogy Basch szenvedélytől átfűtött beszédei — bár szenvedélyessége pszichológiailag érthető volt — sokszor nélkülözték a politikai óvatosságot, előrelátást és tárgyilagosságot. Végelemzésben tehát áldozata lett annak a radikális kurzusnak, amelynek részben ő volt a kezdeményezője és legmarkánsabb képviselője. 1934-ben nemzetgyalázás miatt 5 hónapra elítélték. Ezzel az ítélettel természetesen nem maradhatott az egyesület főtitkára. Nyugodtabb óráiban maga is belátta, hogy erkölcsi összeférhetetlenség a nemzetgyalázás vádjával az egyesület vezető pozícióját betölteni és hajlandó is lett volna hivatalától önként visszalépni, de most már a közben megalakult „Volksdeutsche Kameradschaft“ foglya volt, amely nem engedte, hogy főtitkári állásától önként lépjen vissza. Sőt követelte, hogy a dolgot törésre vigye. Ezek után az előzmények után Gratz Gusztáv 1935 június 14-én, mint az egyesület elnöke, elnöki ügyköréből kifolyóan Bascht szabadságolta, mire Húsz debreceni egyetemi tanár, Faulstich dr. németbolyi orvos és többen, kik Basch szűkebb köréhez tartoztak, azonosították magukat vele és önszántukból kiléptek az egyesületből.

Ezzel az egyesület vezetősége és a „Volksdeutsche Kameradschaft“ között mintegy két év óta lappangó ellentét formális szakadássá vált. Ennek ellenére az egyesület vezetősége az egyesület legközelebbi közgyűléséig várakozó álláspontra helyezkedett, abban a reményben, hogy Húsz, Faulstich és körük az egyesületbe visszatérnek. Mivel ez nem történt meg, az egyesület vezetősége az egyesület legközelebbi közgyűlésén ű) erővel töltötte be helyüket, amivel a szakadás végleges lett. Az egyesület vezetősége és a Húsz—Basch-csoport közti ellentét előzményeit azért vázoltuk kissé részletesebben, mert ismeretük nélkül aligha érthető meg az az ellentét, amely Gratz és Pintér László csoportja, valamint a Húsz és Basch csoport között fennáll. Vázolása azonban azért is volt szükséges, mert — mint utóbb látni fogjuk — a németbirodalmi és a német kisebbségi sajtó évek óta állandóan arról ír, hogy Bascht és baráti körét terrorral és az egyesület szabályainak lábbaltiprásával távolították el az egyesületből.

A „Volksdeutsche Kameradschaft“ Baschnak a M. N. N. E.-ből való kiválása után propagandaapparátusának száz százalékgig való kihasználásával éles és a személyeskedéstől sem visszariadó harcba kezdett Gratz és az egyesület vezetősége ellen. A harc modorának illusztrálására néhány jellemző idézetet- közlünk:

A pozsonyi „Deutsche Stimmen“ 1935 december 12-én azt írja: „Bleyer dr. fiatal munkatársait az egyesületből erőszakkal távolították el. Ők Bleyer politikai örökségének igazi letéteményesei, akik Bleyer programját népük iránti szeretetből meg is valósítják.“ A „Das Deutschtum des Südostens im Jahre 1936“ című évkönyvben a Magyarországról szóló beszámoló azzal kezdődik: „Az elmúlt esztendő mindenekelőtt az a tényállás jellemzi, hogy a magyarországi németiség volksdeutsch vezetőinek a mozgalomból való eltávolítása befejezett tényé vált.“ Majd pedig arról számol be az évkönyv, hogy az évi közgyűlésen az egyesület vezetősége csak „szabálytalanságok sorozatával tarthatta meg pozícióját. .. Mindazoknak a vezetőknek az egyesületből való kirekesztése, akik a volksbewusst irányhoz tartoznak, a hazai németiséget két táborra osztotta“. A „Deutsche Arbeit“ 1936 októberi számában a többi között a következő sorok olvashatók: „Néhány hónappal előbb — t. i. dr. Basch elítéltetése előtt — a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület öntudatos vezetőségét végkép elvesztette. Dr. Gratz és Pintér kanonok, kik az egyesület szabályzatának megsértésével, a rendőrségi karhatalom segítségével, valamint egyéb technikai fortélyal vezették az ezidei évi közgyűlést, ... rövid öt perc lepergése előtt 17 új paragrafust, valójában tehát új szabályzatot kényszerítettek rá a közgyűlésre és az egyesületből a népnek utolsó képviselőjét is kitessékelték ... Ezzel a magyarországi németiség egyedüli kulturális szervezete sorsára bízott.“ Baldur von Schirach lapja, a „Macht und Wille“ 1936 november 15-iki számában „Nem, nem, soha“ címmel nyolcoldalas cikkben foglalkozik a hazai németiséggel, amelyben egyebek között azt írja: „...Épp olyan szomorú fejezete a magyarországi németiség mozgalmának az a tényállás, hogy Bleyer halála után a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületben szakadás következett el. Egy bizonyos, Gratz Gusztáv csak az egyesület szabályzatának megsértésével és a vezető magyar körök támogatásával tarthatja magát az egyesület élén. A magyarországi németiség népjogait minden kétséget kizáróan az a volksdeutsch csoport képviseli, amely „Kameradschaft“ néven tömörül közösségbe. És pedig képviseli úgy és olyan értelemben, ahogy azt minden népi csoport bármely országban képviseli, amely népi jellegének megőrzését komolyan veszi és pedig függetlenül attól, hogy az német vagy nem német népi csoport. A magyarországi németiség e néphű csoportját a Gratz-féle önkényuralom a mozgalomból kikapcsolta és kizárta ... Felesleges hangsúlyoznunk, hogy Gratz hívei csak kis töredékét alkotják a magyarországi

németségnek, és kétséges, hogy Gratzot és követőit egyáltalában még lehet-e a német népcsoporthoz számítani.“ A nagyszzebeni „Deutsche Tageszeitung“ 1936 augusztus 28-iki számában megállapítja, hogy: „Bleyer halála után a magyar kormány elérkezettnek látta az időt, hogy az egyesületet teljesen birtokba vegye. Az egyesület volksbewusst és volksdeutsch alkalmazottait hivatalukból eltávolították. Bleyer szellemét, amelyre taktikai okokból ugyan még hivatkoznak, más szellemmel helyettesítették. Azzal a szellemmel, amelyet a kormány exponense, Gratz és ugyancsak a kormánynak eszköze, a Magyaré Pintér kanonok hirdetnek.“ A „Der Deutsche Student“ 1936 decemberi számában „Igazságot Magyarországnak németiségének“ című cikkében olvassuk: „így dolgozik közös erővel az egyház, a sajtó és a magyar nyilvánosság a névmagyarosítás terén. Ugyanakkor összetörik a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet, amelyet Bleyer a magyarországi németiség kulturális fellegrárává épített ki. Már 1935-ben zárta ki a magyar kormánynak képviselője, Gratz Gusztáv külügyminiszter az egyesület vezetőségéből Bleyer egykori munkatársait és 1936 augusztus 20-án a „német“ Gratz úr Bleyer lelki hagyatéka utolsó képviselőjét is eltávolította az egyesületből. Lapja, a „Neues Sonntagsblatt“ pedig hétről hétre világgá kürtöli a kormány kisebbségi politikájával való megelégedettségét. Ismerni kell ennek a „Neues Sonntagsblatt“-nak munkatársait: Pintér László kanonok, Huber János kanonok, Varga József plébános, Hufnagel Ferenc pápai kamarás.“ A nagykarolyi „Schwabenpost“ 1937 augusztusi számában arról számol be, hogy „Gratznak erőszakos eljárásával, amellyel Bleyer elveit és annak hű követőit a Magyarországi Német Népművelődésből eltávolította, ebben a szervezetben minden komoly és igazi népi munkát lehetetlenné tett.“ — Ezeket és hasonló idézeteket folytathatnánk; azonban ezek is jellemzik azt a szellemet, amelyben a Harmadik Birodalom és az utódállamok német kisebbségi sajtója a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület belső életében lezajlott ellentéteket és harcokat egyoldalú és célszatos információk alapján tárgyalja.

A vázolt propaganda második fázisa az egyesület vezetője, dr. Gratz Gusztáv személye ellen irányul, akit szinte egyéni becsületében is támadnak. Támadásukat a Harmadik Birodalom légkörére hangolták és Gratzot mint olyan demokrata és liberális politikust jellemezték, aki már e miatt a politikai beállítottsága miatt is alkalmatlan német kisebbségi népcsoport vezetésére. Régi cikkeiből, tanulmányaiból, parlamenti beszédeiből és műveiből csonka mondatokat idéznek annak bizonyítására, hogy Gratz nem akarja az új idők hangját megérteni és következően nincs erkölcsi jogosultsága arra, hogy egy kisebbségi népcsoport élére álljon. A „Deutsche Tageszeitung“ 1936 augusztus 28-án azt írja: „Bleyer szellemét és a nép legjobbjait száműzték. Bleyer és munkatársainak egyesülete megszűnt létezni. Helyükbe jöttek a kormány képviselője, dr. Gratz és a Magyaré Pintér...“ Az újvidéki „Deutsches Volksblatt“ 1936 december 3-iki vezércikkében megállapítja, hogy „minden kertelés nélkül és nyíltan kijelentjük, hogy a mi meggyőződésünk szerint Basch és hű munkatársai azok a férfiak, akiknek a vállain a magyarországi németiség sorsa nyugszik... Mi úgy látjuk, hogy Gratznak minden oka megvolna népének elégtételt szolgáltatni, amiért a névmagyarosítás kérdésében olyan puha magatartást tanúsított“. Ugyanabban a szellemben ír a „Siebenbürgisches Deutsches Tageblatt“ Gratzról és szintén elvitatja tőle a jogot, hogy a magyarországi németiséget vezesse. A württembergi VDA. évkönyve dr. Gratzot ámulással vádolja, a nagyszzebeni „Volk im Osten“ 1937 júliusi száma szemére veti, hogy a magyarországi németiség asszimilációját segíti elő. A „Wille und Macht“ 1937 augusztus 15-iki számában nagyobb cikk foglalkozik a magyarországi németiséggel és abban többek között a következőket állapítja meg: „Az ember elmosolyogja magát, ha a magyarországi németiség vezérének a magyar parlamentben 1937 május 12-ikén mondott beszédét elolvassa. Ebben a beszédben olyan mondatok olvashatók, mint „Az a hatalmas expanzív erő, amely a német nemzetben lakozik, ma talán nem teljes mértékben érvényesül ellenünk, de senki sem biztosíthat bennünket arról, hogy ez a közeljövőben nem következik-e be. Ebből a szempontból tehát nagy áldásnak tartanám, ha a német politikának a gyarmatok visszaszerzéséért való törekvése sikerrel járna. Ebben az esetben ugyanis abba az előnyös helyzetbe

kerülnék, hogy a németiség expanzív ereje a gyarmatok terén érvényesülne.“ Ez után az idézet után a lap azt írja, hogy Gratz Gusztáv barátja a Budapest-Bécs és Prága háromszögnek, sőt annak csatlakozását javasolja Párizshoz és Moszkvához. A továbbiakban elítéli Gratznak a Dunamedencére vonatkozó felfogását és politikáját és az e fölött folytatott elmélkedését a következő szavakkal fejezi be: „Mindebből elég! Becsületes ember ezzel a szószátyárkodással, amely minden emigránsnak becsületére válna, nem foglalkozik. Csak kívánni lehet, hogy a magyarországi német népcsoport ennek az úrnak és barátainak diktatúrájától megszabaduljon. Elszomorító, hogy itt nem egy népcsoport kebelén belül megfigyelhető véleménykülönbségek becsületes küzdelméről van szó, hanem arról, hogy ebben a harcban tulajdonképpen csak az államnépnek a keze akadályozza meg a tisztulási folyamatot.“

Ugyanazt a gondolatmenetet azonos következtetésekkel továbbszövi dr. Gündisch Guidó a „Wiener Neueste Nachrichten“ 1937 szeptember 5-iki számában. Cikkében, amelynek címe: „Haza és nép“, elvitatja dr. Gratznak vezetőszerepét a hazai németiség mozgalmában, sőt német mivoltát is. Azt írja továbbá, hogy Gratz személy szerint sohasem tett a mozgalom és származása németisége mellett hitvallást. Nem lehet valaki négy évtizeden át magyar politikus, hogy azután — 60-ik életévében — a német kisebbséghez tartozzék és a német kisebbségnek vezére legyen. Gündisch dr. elvi kijelentéseket is szögez le, amelyek tartalmilag megegyeznek a „Macht und Wille“ fentidézett szavaival, sőt azokat még élesebben kidomborítja. Felállítja ugyanis azt a következményeiben szinte beláthatatlan kihatással járó tételt, hogy a német kisebbséghez tartozó egyénnek politikailag nem szabad Németország politikájával ellentétbe kerülnie, sőt, hogy a német expanzió lehetőségét is tagadnia kell. Azt írja ugyanis: „De mit szóljon az ember Gratznak ahhoz a törekvéséhez, hogy a magyarországi németiség vezérének tartassék, aki nem átalja a magyarságot a Drang nach dem Ostentól óvni. Szabad-e német férfinak az uralkodó nemzethez fordulnia, hogy németellenes hangulatot teremtsen? Gratz erre az ellenvetésre Svájc és Ausztria németjeire utal, akik szintén önállóságuk megtartása mellett kardoskodnak. Ez azonban rabulisztika. Gratz ugyanis nem szűkebbkörű földieit, hanem a magyar nemzetet tette a német veszedelemre figyelmessé. Aki ilyen kijelentést tesz, az hiába nevezi magát deutsch-ungamnak.“ Ennek a gondolatmenetnek végkövetkeztetése oda konkludál, hogy a magyarországi németnek tagadnia kell egy esetleges magyar-német ellentét lehetőségét és a német viszonyoknak esetleges olyan kialakulását, amely Magyarországra és a magyarságra nézve veszedelmes lehetne. Ez a gondolatmenet megfelelhet az erdélyi szászág gondolatvilágának, de éles ellentétben áll a magyarországi németiség érzelmvilágával, politikai beállítottságával, különösen pedig a hazai németiségnek a magyarság és a magyar haza iránt érzett és vallott kötelességeivel. Egy esetleges magyar-német ellentét esetén — amelyet a magyar-német sorsközösség sem zár ki — a magyarországi németiség szemrebbenés nélkül Magyarország és a magyarság mellett optálna. Mint ahogy Bleyer is optált, amikor egy ma is vezető német diplomata megkérdezésére, mit csinálna egy magyar-német konfliktus esetén, röviden azt válaszolta: „A magyarság oldalán a németiség ellen vonulnék.“ Mire a német diplomata röviden megjegyezte: „Kár, hogy gróf Bethlen nem hallotta ezt a kijelentést.“

A propaganda, amely a Basch és Húsz csoportjának az M. N. N. E-ből való kiválása után a német sajtóban megindult, nem elégedett meg Gratz politikájának és személyének diszkreditálásával; munkatársait is ugyanazzal az igazságtalan gyanúsítással és ócsárlással illette. Pintér László országgyűlési képviselőt csaknem állandóan mint papot és kanonokot említi olyan mellékízzel és árnyalattal, amellyel ma a Harmadik Birodalomban a katolikus klérust a német népközösségből kiutálják. „Magyarone“-nak és „Magyare“-nak mondják, akinek már származásánál fogva sincs a magyarországi németiséghez és annak mozgalmához köze. Amikor Neurath német külügyminiszter fogad-

tatásán a mátyásföldi repülőtéren a magyarországi németiség nevében Pintér László országgyűlési képviselő, Stumpf György, König Antal szerkesztő is megjelentek, az eszéki „Slavonische Volkspost“ azt írta, hogy megjelenésükkel hiába erőlködnek a külföldi németiséget megteveszteni, ahol németek laknak, mindenhol tudják, hogy „mindhármuk népük árulói“. A „Deutsche Tageszeitung“ 1936 decemberi számában vezércikkét a következő szavakkal fejezi be: „Most pedig jegyezzük meg magunknak a magyarországi németiség árulóinak a nevét: dr. Gratz Gusztáv, Pintér László kanonok, König Antal, dr. Stumpf György, dr. Leber Lajos, Herzog József, Bäuml stb. stb.“ A „Deutscher Student“ 1936 decemberi számában pedig a következő eszmefuttatás olvasható: „Mindenesetre kényelmes dolog egy jól kiépített fedezék védelme mögött egyéni tervek megvalósítását szorgalmazni. Mindig is akadnak egyének, akik ilyen védősánc mögötti tevékenységre kaphatók. Ilyen védősánccá vált az M. N. N. E.; kérdés azonban, hogy lehet-e tartósan olyan férfiakra támaszkodni, akiket maga a nép is mint renegátokat saját közösségéből kitagadott.“ A bonyhádi választás előtt a „Banater Deutsche Zeitung“ örömeinek adott kifejezést afelett, hogy a „Volksdeutsche Kameradschaft“ Goldschmidt György személyében volksdeutsch jelöltet állított, mert hiszen a magyar parlamentben a németiségnek képviselője nincsen. Bukása után három hasábos tudósításban arról számol be, hogy a volksdeutsch jelölt terror áldozata lett. A nagykárolyi „Schwabenpost“ ezt a tudósítást azzal egészítette ki, hogy nemcsak a magyar kormány, az összes magyar pártok, a magyar társadalom és az egyház egyesült a volksdeutsch jelölt ellen, hanem ellene felvonult a „Sváb Renegátok triumvirátusa is: König, Pintér és Gratz“.

Nyilvánvaló, hogy ha az M. N. N. E. vezetősége a magyar kormánynak vak eszköze, népének árulója és népe köréből mint renegát kiszakadt, csakis németellenes tevékenységet fejthet ki. A „Volk im Osten“ 1937 júliusi számában nyíltan megállapítja, hogy Gratz tulajdonképpen magyarosító munkát végez. Ezzel az állítással a pozsonyi „Deutsche Stimmen“-ben is találkozunk, ahol arról világosítják fel a felsőmagyarországi német olvasót, hogy az M. N. N. E. „hideg magyarosítást“ végez; ugyanazt a célt szolgálja végeredményben, mint akár a névmagyarosító egyesület, csak azzal a különbséggel, hogy tempója lassúbb és óvatosabb. Még az egyébként teljesen komoly és tudományos „Nation und Staat“ nagynevű folyóirat is követ el ilyen kisiklásokat. Az M. N. N. E-t állandóan szemrehányásokkal, Bleyer politikai örökségének megtagadásával és a kisebbségi elv feladásával illeti. Míg a „Volksdeutsche Kameradschaft“ minden egyes felelőtlen lépését mint bátor volksdeutsch kiállást regisztrálja, az M. N. N. E. működését szakadatlanul gáncsolja. Az M. N. N. E. múlt év szeptemberében Rajkán megtartott nagy aratóünnepségét öt sorban azzal intézte el, hogy az ünnepség tulajdonképpen magyar-német gazdasági aktus volt, az ünnepségen az a magyar intelligencia és közigazgatás asszisztált, amely a Bethlen- és a Gömbös-féle iskolatörvényt elgáncsolta. Megemlítést érdemel ezzel kapcsolatban, hogy ugyanakkor a mosonmegyei nyilasok lapja az aratóünnepséget pángermán

ünnepnek mondotta, amelynek zavartalan lefolyását a csendőrség szuronya biztosította.

A felsorolt idézetekből, amelyek pars pro toto-nak tekinthetők, eléggé kitetszik, milyen céllal és milyen szellemben Íródtak. A propaganda első célja az volt, hogy Gratz Gusztáv személyét, munkatársait és azt a mozgalmat, amelynek élén állanak, a Harmadik Birodalom németsege, valamint az összes kisebbségi németiség előtt hitelétől megfossszák. Második céljuk, hogy a külföld erkölcsi és politikai nyomásával Gratzot és körét a hazai németiség mozgalmának éléről eltávolítsák, hogy helyükbe Húsz és Basch vezérkarát ültessék. Első céljukat elérték: a Harmadik Birodalomnak ebben a kérdésben mértékadó tényezői Gratzot és munkatársait nem ismerik el teljes értékű kisebbségi férfiaknak, illetve kisebbségi mozgalom vezetőinek. Ez áll csaknem az összes kisebbségi szervezetekre is, amelyek csekély kivétellel Húsz és Basch mellé állottak és őket szóban és írásban támogatják. A propaganda második célja azonban hiú ábránd maradt; figyelmen kívül hagyta ugyanis, hogy a hazai németiség sorsa nem Berlinben, hanem Budapesten dől el. Elvégre talán mégis csak Magyarországon, nem pedig a Harmadik Birodalomban élünk.

Mialatt a külföldi sajtóban az M. N. N. E. vezetősége ellen a röviden jelzett és a modern újságtechnika minden lehetőségét kihasználó propaganda folyt, ugyanakkor a hazai németiség körében is szakadatlanul azon dolgoztak, hogy vezetői iránti bizalmában megrendítsék. Mindazokat a német napilapokat és folyóiratokat, amelyekben a Gratz és munkatársai elleni hírek, tudósítások és cikkek napvilágot láttak, tucatjával, sőt százával eljuttatták a magyarországi német falvakba, mintegy bizonyítékául annak, hogy Gratzot és társait Németországban elejtették, következően nem élvezik sem a Harmadik Birodalom, sem a német kisebbségek bizalmát és így nem érdemesek a hazai németiség bizalmára sem. Német főiskolai hallgatók, akik a nyáron néprajzi tanulmányokat folytattak, azzal az utasítással is járták a német községeket, hogy a hazai németiséget Gratz, Pintér László és az M. N. N. E. ellen hangolják, ami pl. Etyeken, Kurdon és egyebütt történt. Mikor a „Neues Sonntagsblatt“ egy ilyen német falukutató főiskolai hallgató özeimét leleplezte, az Münchenből helyreigazító nyilatkozatot küldött be, amelyben a leleplezésen egyet-mást kifogásolt, de egyben büszkén kijelentette: „Huber kanonok, König szerkesztő és Pintér László országgyűlési képviselő ismert németellenes és uszító egyházpolitikai cikkeivel kapcsolatban a gazdákkal közöltem, hogy Németországból a „Neues Sonntagsblatt“-ot kitiltották, hogy németbirodalmi részről csak a „Volksdeutsche Kameradschaft“-ot ismerik el mint arra hivatott képviselőit és harcosait a magyarországi németiségnek“. Nyilatkozatát azzal fejezte be, hogy hiába erőlködik az M. N. N. E. és a Neues Sonntagsblatt, mindketten máris elveszett pozíció megtartásáért küzdenek. A „Neues Sonntagsblatt“ a következő megjegyzést fűzte a fenti nyilatkozathoz: „Nehéz eldönteni, hogy min ütközzék meg az ember a fenti sorok olvasásánál: azon a szemtelenségen, amellyel Hemmel úr mint külföldi állampolgár a mi belügyeinkbe beleavatkozik, avagy pedig azon a neveltlenségen, amellyel mint a Kurdi helyicsoport

vendége azt az M. N. N. E. vezetősége ellen uszítja. Hasonlóan arról is gondoskodtak, hogy a Harmadik Birodalom különböző folyóiratait, mint pl. a „Schwarzes Korpst“, az „S. A-Mann“, a „Stürmen“, a „Volksdeutsche“, és másokat százával küldjék az előre megjelölt, illetve megadott címekre a hazai sváb községekbe, hogy a hazai németiséget lelkileg is befogadóképessé tegyék azoknak az eszméknek a felvételére, amelyek ellen az M. N. N. E. mind politikai, mind pedig világnézeti, vallásos okokból küzd. Ennek a propagandának eredménye sokféle sajnálatraméltó tünetekben jelentkezik. Nem egy községben panaszkodnak, hogy egyesek a papság ellen hangolódtak, az egyháztól és a kereszténységtől a Harmadik Birodalom keresztényellenes folyóiratainak frazeológiáját ismétlik és szajkózzák és olyan gondolkodásmódot árulnak el, amely a hazai földben nem nőtt és a hazai légkörbe nem is illeszkedik bele. Különösen áll ez a németbolyi orvosra, dr. Faulstichra, akinek baranyamegyei hívei azzal tüntetnek világnézetük mellett, hogy vasárnap a templomot és az istentiszteletet elkerülik. A vázolt propagandát a hazai németiség körében szolgálja a „Volksdeutsche Kameradschaft“ sajtója, a „Deutscher Volksbote“, a „Volk und Heimat“, a „Neue Deutschungarische Heimatblätter“, valamint a „Volksdeutscher Kalender“. Ezekben a sajtótermékekben a legkülönbözőbb változatokban ismétlik meg az M. N. N. E. vezetősége elleni támadásaikat és ferdítéseiket és német nemzeti kötelességüknek tartják a Harmadik Birodalmat azok ellen a vádak ellen megvédeni, amelyek a Harmadik Birodalom kereszténységének visszaszorításáról és üldözéséről számolnak be. Cikkeket közölnek annak bizonyítására, hogy a Harmadik Birodalomban csak a „politizáló papokat“ büntetik meg; a katolicizmust, illetve a kereszténységet senki sem bántja. Vitatkoznak Kaas prelátussal, páter Muckermannal és más „politizáló papokkal“, mintha sajtójuknak az volna a feladata, hogy a Harmadik Birodalmat és a nemzeti szocializmust kivédje és annak ellenfeleit kioktassa. Aki azonban a sorok között is tud olvasni, csakhamar rájön arra, hogy a cikkek Berlin számára is íródnak. Berlin felé politikai alibiül szolgálnak ...

A HARC A KÉT FRONT KÖZÖTT ÁLL. Bár kimenetele elvben előre látható, praktikusán még egy irányban sem dőlt el. Gratz és Pintér László országgyűlési képviselők frontjának erőssége a törvényes alap, annak minden erkölcsi előnyével, míg a „Volksdeutsche Kameradschaft“ az ellenzék nagyhangú, ígéretekben bővelkedő helyzeti és lélektani előnyeivel rendelkezik. Gratz és Pintér képviselők erkölcsi előnyeik mellett bizonyos etikai szempontok miatt azonban nehezebben mozognak. Csendesíteniök kell híveiket, kitartásukra és belátásukra kell appellálniok, míg a „Volksdeutsche Kameradschaft“ a be nem váltott ígéreteket tárja hívei elé, sérelmi politikát folytat és a szenvedélyeket kavargatja. Egyben maga mögött érzi a német kisebbségek szolidaritását, a Harmadik Birodalom erkölcsi, politikai és egyéb támogatását. Kétségtelen, hogy Gratz és Pintér László képviselő mögött a hazai németiség nagy többsége sorakozik fel, ugyancsak túlzás nélkül állítható, hogy a hazai németiség mélyen vallásos, hazafias és mikor törvény-

ben biztosított jogait követeli, akkor sem ragadtatja el magát megoldatlan lépésre. Ezzel szemben a „Volksdeutsche Kameradschaft” oldalán a fiatalság egyes aktívabb képviselői tevékenykednek, akik tudják mit akarnak, és akik a kisebbségi kérdésben nagy jártasságot tanúsítanak. Természetesen reagálnak a Harmadik Birodalom eseményeire, áhítattal hallgatják a rádiót és a modern propaganda és technika minden hajszálcsovén át fenntartják és ápolják a nagy németiséggel a szellemi és eszmei összeköttetést, amelyet sem megakasztani nem lehet, sem pedig — ha helyes szellemben történik — nem is tanácsos megakasztani.

Az idő — látszatra — a „Volksdeutsche Kameradschaft”-nak kedvez. Ezt a tényt Klein Antal országgyűlési képviselőnek a „Volksdeutsche Kameradschaft” jelöltjén aratott nagy győzelme sem gyengíti meg, hiszen a győzelem oroszlánrésze Klein személyének egyéni győzelme volt. A harcot a két front között az iskolakérdés végrehajtásának sikere vagy sikertelensége és a M. N. N. E. mozgási szabadságának biztosítása, vagy pedig korlátozása fogja eldönteni. A helyzet ma az, hogy az egyesület csak Baranya megyében örvend szabad mozgásnak és a szükséges szervezkedési lehetőségek; a baranyamegyei közigazgatás ugyanis már belátta, hogy a M. N. N. E. magyar szempontból is fontos kultúrpolitikai missziót teljesít. A többi megyében apró túsúrassal, tyúkszemrehágással, sőt néha rosszakaratú kákán-csomókereséssel bénítják meg tevékenységét, vagy pedig egészében is lehetetlenné teszik.

Semmivel sem jobb a helyzet az iskola terén. A Bethlen-féle iskolatörvény végrehajtása kezdeti sikerei után megállott. A hivatalos kimutatás szerint 1932-ben Magyarország német községeinek iskoláiban 46 iskolában az A-típus, 141-ben a B-típus és 265-ben pedig a C-típus szerint tanítottak, ami semmiképpen sem kielégítő eredmény, hisz e szerint a kimutatás szerint a hazai németiség gyermekeinek csak 33%-a részesül — úgy ahogy — az anyanyelven történő tanításban. Maga Bethlen is igen keserű hangon ír erről a Magyar Szemle 1933 júliusi számában, amikor arról panaszkodik, hogy sokan „csak a magyar glóbuszt nézik és látóképességük a magyar Alföld peremén túl nem terjed”. Majd pedig azt írja: „Különösen a vidéki magyar intelligenciának, a papok, tanítók, jegyzők, szolgabírák és a vármegyék vezetőinek egy része azzal vél hazafias kötelességet teljesíteni, ha befolyását nyíltan vagy burkoltan olyan irányban érvényesíti, hogy a német anyanyelvű gyermek népiskolai oktatásánál a német nyelv lehetőleg csekély mértékben érvényesüljön, vagy hogy a felolvasóestéken és más egyházi vagy kulturális összejöveteleken egyetlen német szó se hangozzék el.” Bár a Gömbös-féle iskolarendelet a kisebbségi iskolák tanítását leegyszerűsítette és időközben erre vonatkozóan a javuló belátásnak némi örömdetes tünetei is megfigyelhetők, lényegében ma is ugyanaz a rövidlátás szabotálja az 1935 karácsonyán kiadott iskolarendeletet, amely a Bethlen-féle törvényt is elgáncsolta.

A nép érzi, hogy igaza van. Igaza van a természetjog és a pozitív törvények alapján. Ismeri azonkívül a vonatkozó rendeleteket és törvényeket is. Látja és szinte érzékeli azt az ellentmondást, amely sokfelé

a törvény és a valóság között tátong. Hazafias érzéseiben gyanúsítják és pángermanizmussal vádolják, ha az országgyűlésen egyhangúlag megszavazott törvény és a magyar kormánytól kiadott rendelet végrehajtását szorgalmazza, ellenben hazafias érzelmenek tudják be, ha valaki a törvényt és a rendeletet sikeresen szabotálja. Ez az ellentmondás a törvény és a valóság között a népet mélységesen elkeseríti. Elkeseredett hangulatában könnyű dolga van annak (mint Baschéknak), aki érzéseire appellál és szenvedélyeit felkorbácsolja. Ez mindenesetre felelőtlen és lelkiismeretlen izgatás, de épp olyan megbocsáthatatlan rövidlátás azt hinni, hogy a nép legszentebb érzelmével és jogaival büntetlenül visszaélni lehessen. Ha a dolgok még egy-két évig úgy alakulnak, ahogy eddig alakultak, Gratz és Pintér képviselő könnyen Bleyer sorsára jutnak. Nem is szólva arról, hogy úgy ők, mint munkatársaik igaz ügyért, amely sokkal inkább magyar, mint német ügy, a külföldön jó hírnevüket és egyéni becsületüket kockáztatták, — harcuk eredménytelensége egyenlő Húsz és Basch győzelmével. Ezt jegyezzék meg maguknak azok az urak — hogy Bethlen gróf szavait idézzük: „papok, tanítók, jegyzők, szolgabírák“ —, akik tájékozatlanságukban ma is kötelességüknek tartják, hogy a Gömbös-féle iskola-rendeletet is elgáncsolják.

A kisebbségi kérdés lényegében etikai kérdés. Barátot és ellenséget egyaránt kötelez. Tehát általános érvényű és érvényessége, illetve kötelező ereje alól büntetlenül senki sem vonhatja ki magát. Betartása és követése az elvi jelentőségen túl a praktikus politikának és a szent önzésnek is előnyére válik. Áll ez a tétel elsősorban Magyarországra és a magyarságra is. A hazai németiség iskolakérdésének megoldásával ugyanis az országon belül a radikális jelszavak elől elveszük a levegőt és megkönnyítjük azok munkáját és harcát, akik az utódállamok magyar kisebbségeinek ügyén dolgoznak és fáradoznak. Épp ezért a hazai németiség problémájának a megoldása nemcsak német, hanem magyar érdekből is további halasztást nem tűr. Mindenki, akit illet, vegye tudomásul, hogy hamarosan üt a 12-ik óra.

KÖNIG ANTAL

A VASÚTI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSE A KISANTANT ÁLLAMOKBAN

A GŐZGÉP, A ROBBANÓ MÓTOR feltalálása és használatba vétele nemcsak az ipart és vele a gazdasági életet forradalmasította, hanem a hadviselést is átalakította. Kiváltképpen a katonai közlekedés terén. Az 1870/71. évi francia-porosz és az 1904/5. évi orosz-japán háborúban már erősen kidomborodott a vasutak fontossága; a világháborúban, a gépkocsi tömegszállítással együtt, a vasutak sorsdöntő tényezővé nőtték ki magukat.

Minden számottevő állam e világon, de főleg Európában, a világháború tanulságai alapján a közlekedésnek nemcsak gazdasági, hanem honvédelmi szempontokból való fejlesztésére is súlyt helyez. Néhol fokozatosan lassúbb ütemben, néhol hirtelen megindulva óriási mértékben, mint pld. Németországban. Végül találunk olyan államokat — és itt elsősorban szomszédaink egyikére-másikára gondolok —, hol folyamatosan és igen erős ütemben folyik a nemzetvédelem által szükségesnek tartott közlekedési fejlesztés, akár kívánja a gazdasági élet, akár nem.

Mert a gazdasági életnek is alapja a honvédelem. A legszerveesebben felépített nemzetgazdaság is pillanatok alatt összeomlik, ha a hadvezetés a háborút elvesztette.

Egy ország gazdasági életének minden fejezete nyitott könyv a hozzáértők előtt. Az ország gazdasági ereje áttekinthető, erőfeszítési lehetőségei lemérhetők a honvédelmi kérdésekkel foglalkozók részéről is. Elhibázott dolog tehát egyrészt oly honvédelmi követelményekkel fellépni, amelyek nem számolnak az ország gazdasági teherbírásával. Másrészt azonban a honvédelmi szempontokból kért és feltétlennek minősített közlekedési fejlesztések elodázása vagy akadályozása vétek a nemzetgazdasággal, az egész országgal, a nemzettel szemben.

Teljes egészében magukévá tették ezt az elvet a kisantant államok vezetői. És az elért eredmény sok vonatkozásban lenyűgöző, mert a tervszerű, pénzügyileg megalapozott, az összes érintett állami szervek közreműködésével végrehajtott fejlesztések után a háborúelőtti szemlélő alig ismerhet reá a kisantant államok közlekedésére.

Hogy ezt a változott képet magunk elé idézhessük, felvázoljuk a korábbi közlekedési helyzetet is, mely a jelenlegi közlekedési viszonyok alapjául szolgált. Ez pedig nem más, mint a világháború befejezésének közlekedési helyzetképe.

CSEHSZLOVÁKIA állami önállóságát 1918-ban nyerte el. Területe Csehország, Morvaország és Szilézia osztrák tartományokból, valamint a történelmi Magyarország északkeleti és északnyugati részeiből alakult ki.

Az állami területnek ily kialakulása a vasúti helyzetre is rányomta bélyegét. Az új állam vasúthálózata nagyjában két részből állott, melyek között a harántvonalat a Kis- és Fehér-Kárpátok vonulata alkotta. A két rész között az összeköttetést északon a volt Kassa-Oderberg-i vasútvonal, délen a volt Pozsony-Lundenburg-i vonal szolgálta, míg a középben csak egy másodrangú, a Vlára-szoroson átvezető vonallal volt összekötve.

A Magyarországtól elszakított terület vasúti hálózata Magyarország területi alakjának és Budapest központosító hatásának megfelelőleg nagyjában egy Budapestről kiinduló és az ország határai felé haladó sugárrendszer képét adta, melynek harántösszeköttetései ritka és csekélyebb teljesítőképességű vonalak szolgálták.

Az Északkeleti Felvidék vasúthálózatát nagyteljesítményű vonalak északnyugat-délnyugat irányban a folyók völgyében jellemezték és egy harántvonal kelet-nyugati irányban. A Latorca, Ung, Laborca völgyeiben egy-egy nagyteljesítményű vasútvonal vezetett Galiciába, melyek közül a Sátoraljaújhely—Mezőlaborc-i vonal kettősvágányú volt. (Przemysl, Lemberg felé vezető hadászati vasútvonal.) Haránt irányban csak egy összefüggő elsőrendű vonal volt és pedig a Sátoraljaújhely, Csap, Királyháza, Mármarosziget-i vonal.

Az Északnyugati Felvidék vasúthálózata már valamivel kedvezőbb volt az új állam területi alakjához viszonyítva, mint az előbb ismertetett részé.

A teljesítőképes vasútvonalak az északkeleti Felvidéken általában kelet-nyugati irányban haladtak (a volt Kassa, Oderberg-i vonal, a Miskolc, Bánréve, Füle, Zólyom, Ruttka, Zsolna-i vonal, valamint a Budapest, Vác, Érsekújvár, Pozsony-i vonal).

Az ÉK-i és ÉNy-i Felvidék hálózata között az elszakított területen csak a másodrangú Legenye—Mihályi, Barca-i vonal szolgálta az összeköttetést.

A történelmi cseh tartomány vasúti hálózata kívánni valót nem hagyott hátra. Prága központ körül igen fejlett nagy teljesítőképességű vasúti rendszer állott rendelkezésre.

Morvaország fő ütőerét a Wien—Oderberg-i kettősvágányú vonal képezte.

A Szilézia-i vasútvonalak a tartomány kicsisége és excentrikus fekvése következtében szerepet nem játszottak.

Nagy vonásokban ez volt a vasúti helyzet a csehszlovák állam megalakulásakor.

Az állam alakja olyan, hogy míg a Ny.-K. irányban a távolság a határtól a határig kb. 950 km., addig É.-D. irányban csak kb. 400 km.

Az ország fővárosa, szellemi és gazdasági súlypontja, valamint a cseh lakosság zöme az ország Ny. részében van, így az ország ideális vasúthálózati súlyának K.-Ny. irányú harántvonalakon kellene nyu-

godnia, mely harántvonalakat É.-D. irányú összekötő vonalak egészítenék ki.

A cseh vezetőség fentieket felismerte és ezért az 1920. évi március hóban kelt 235. számú törvény egy nagyszabású vasútépítési és fejlesztési terv alapját adta meg. E terv keretén belül legfeljebb a sürgősségi sorrendben eszközöltek — elsősorban a változó katonapolitikai helyzetnek megfelelően — változtatásokat, de a tervbe vett fejlesztések a cseh államvezetést jellemző szívóssággal részben már végrehajtottak, részben végrehajtás alatt állanak.

Az állam haderejének és közigazgatásának megszilárdulásához mérten a végrehajtott vasútfejlesztésekben két ütem állapítható meg.

Az első ütem időtartama 1918 végétől 1925 végéig tehető és a közlekedési hálózat rendszeres kiépítését célozta általában a Nyitra vonaláig. Ez idő alatt az elszakított magyar Felvidéknek Csehországhoz való szorosabb kapcsolata érdekében főleg a Kis- és Fehér-Kárpátok-on átvezető közlekedési vonalakat állították helyre, illetve sűrítették új vasútépítésekkel.

A második ütem alatt, mely 1926. évtől napjainkig terjed, a vasútvonalak helyreállítását, megerősítését és új vasutak építését a Nyitrától K.-re fekvő területre tolták ki s ezzel az északnyugati és északkeleti Felvidéket szorosabb kapcsolatba hozták az új államot vezető és irányító történelmi Csehországgal.

E munkálatokból — csak a lényegeseknek szentelve figyelmet — említésreméltók a Vágújhely—Veseli n. Mór., Vsetin—Brumov, Korpona — Zólyom, Bánóc — Vaján, Nyitrabánya—Felsőstubnya, Vereskő—Margitfalva, Horni Lidec—Pucho újonnan épült vasútvonalak, a C. Trebova—Prerov, Brünn—Pozsony, Garamberzence—Zolyóm és Zdice—Pilsen vonalak kettősvágányúsítása. E munkálatokkal párhuzamosan haladt számos gyenge vonal megerősítése (elsőrangúsítások), forgalmasabb állomások kibővítése és a vasúti gördülőanyag (mozdonyok, vasúti kocsik) felfrissítése és ezzel korszerűsítése.

Fenti munkálatok nagyságát misem jellemzi jobban, minthogy a világháború befejezése óta 320 km új vonalat építettek, túlnyomórészt hegyvidéken, közlekedésileg eddig elzárt, lakatlan vidéken, rendkívül nehéz terepviszonyok mellett.

Érdemes ezekből a Handlova—Felsőstubnya-i vonalat kiragadni, melynek 28%-a vezet alagútban és felépítményének 30%-a fekszik mőtárgyakon.

A kettősvágányúsított vonalak összege pedig elérte az 500 km-t és új vasúti felépítménnyel (kavicságy, talpfa, sínanyag) ellátta majdnem minden vonalát, úgyhogy vonalainak 90%-a ma már elsőrendű.

Az újonnan beállított mozdonyok rendkívül erősek. Teherkocsijaiknak már csak töredéke az emberi fékező erőt igénylő és csak korlátolt sebességet lehetővé tevő kézfék berendezésű; ehelyett a mechanikus légfékes berendezéseket szerelték fel kocsijaikra, melyek az óránkénti 75 km-es sebességet is lehetővé teszik.

Az eddig felsorolt eredmények — melyekből egyedül a vasútépítések egy milliárd Kc összeget emésztettek fel — nem hatottak

mérsékeltül a folyamatos vasútfejlesztésekre, hanem ellenkezőleg, fokozottabb ütemben dolgoznak a jelenben, mint tették azt a vasútfejlesztés terén minden elismerést megérdemlő múltban. Jelenleg 140 km új vasútvonalat építenek és kb. 450 km egyvágányú vonal kettősvágányúsításán dolgoznak. Az eddig ismeretes tervek szerint pedig tervezésileg kész és a közeli jövőben megkezdik további 300 km új vonal építését és kb. ugyanily hosszú vonalszakaszok kettősvágányúsítását.

Rendkívüli eredmények ezek, s a fejlesztést pénzügyi nehézségeik dacára sem fékezik. Sőt, minél súlyosabb a külpolitikai helyzetük, annál erősebb ütemű a vasútfejlesztésük.

ROMÁNIA jelenlegi vasúti helyzete két tényező egymásra hatásából alakult ki.

Az egyik az összeomlás után megalakult Nagy-Románia vasúti helyzete, a másik az azóta bekövetkezett, a vasút minden ágazatára kiterjedő fejlesztés.

Az összeomlás utáni vasúti helyzetet az a széttagoltság jellemezte, mely négy állam, különböző célokat szolgáló, eltérő vezetésű és berendezésű vasúti helyzetének volt természetes következménye.

Erdély és a Bánát vasúti hálózatát a földrajzi, gazdasági és vasútpolitikai szempontok általában kelet-nyugati irányba kényszerítették.

Órománia hálózatát gazdasági közlekedési vonala, a Duna befolyásolta. Ennek megfelelően szembe-tűnő az észak-déli, azaz a Dunához vezető vonalvezetés.

A beszarábiai vonalak tisztán hadászati céllal épültek és az orosz felvonulási szállítmányok kelet-nyugati irányának széles nyomtávú vonalai voltak.

Bukovina hálózata viszont tisztán helyi gazdasági érdekeket szolgált és csak a földrajzi viszonyok befolyásolták. Egy észak-déli fővonal és a számos — nagyrészen további összeköttetések híján lévő — kelet-nyugati vonalak alkották e tartomány hálózatát.

E részek más-más vasútigazgatásból származván, egymásnak nagyrészt idegen előírások, különböző nyelvű és műveltségű alkalmazottak s eltérő vasúti anyag felhasználása mellett működtek. A világháború pedig mindnégyet megviselte. Erdély egy részét és a Bánát-ot a karbantartó és utánpótló eszközök hiánya s a fokozott igénybevétel, a többit pedig még ezen felül a legsúlyosabb, a harc közvetlen pusztítása.

Ez volt Nagy-Románia vasúti helyzete 1918 őszén.

E súlyos helyzet kényszerű felismerése után a román vasútpolitikát a következő célkitűzések vezették: a különböző államokból származó és ezen belül különböző közlekedési vállalatok vezetése alatt álló vasútvonalak legfelsőbb irányításának, vezetésének, kezelésének élő és holt anyagának központosítása és egységesítése; a vasútforgalom megindítása és fenntartásának biztosítása céljából a háború okozta pusztítások (rombolások stb.) helyreállítása és az anyagvesztések pótlása (anyagzsákmányolások útján s pl. a MÁV kifosztása Budapest megszállása alatt); a megnagyobbodott és új politikai, katonai, valamint gazdasági célkitűzésekkel rendelkező állam céljainak

megfelelő vasúthálózat, vasúti berendezések és gördülőanyag létesítése, továbbá kellő számú vasúti személyzet kiképzése és ezzel kapcsolatban az új vonalakkal átvett, de román szempontból megbízhatatlan alkalmazottak kicserélése.

Az új Románia vasútpolitikájának egyik legégetőbb kérdése volt az állam területén lévő összes vasútvonalak egy kézben való összefogása. Központi vezetőségül önként kínálkozott erre a C. F. R. Igazgatósága.

Az újonnan szerzett területeken lévő és az állami tulajdont alkotó vonalhálózat bevonása pénzügyi és jogi vonatkozásban nem, csupán a személyzetet illetően okozott nehézségeket. Az eddig igazgatott és újonnan vezetendő vonalak hossza úgy aránylott egymáshoz, mint 1:3-hoz, — Erdély vonalai egyedül 20%-kal haladták meg a Regát vonalainak hosszát és teljesítőképességük, valamint technikai fölényük szintén ide helyezte az új állam vasúti súlyát.

A súly helyzete és tulajdonságai, szembeállítva a helyzetileg távol fekvő és eltérő felfogású vezetéssel, sok nehézség kútforrása lett. Hiszen még 1927-ben is előfordult, hogy az erdélyi üzletvezetőségek vonakodtak az igazgatóság intézkedéseinek érvényt szerezni és nem egy alkalommal megakadályozták a vasúti kocsiknak Regátba irányítását, félve, hogy azok csak nagysokára és igen-igen megviselten fognak visszaérkezni.

A háború okozta pusztítások helyreállítása és a legsürgősebb anyagvesztességek pótlása Romániának a németek által történt kiürítésével vette kezdetét. Felgyújtott vasútállomások, fűtőházak, javító-műhelyek, felrobbantott üzemi berendezések és hidak, tönkretett gördülőanyag, kisiklasztásokkal és összeütközésekkel járhatatlanná tett pályatestek — így festett Beszarábia és Románia vasúti helyzete.

A még kielégítőnek nevezhető helyzet Erdélyben és Bukovinában, úgy a vonalakat, mint a gördülőanyagot, de főleg a személyzetet illetően, volt az új Románia vasútgazdálkodásának alapja. Az itt talált anyag nélkül csak hónapok múltán indulhatott volna meg Órománia vasúti forgalma.

A helyreállítások végrehajtása — bár sokszor szakértelem nélkül és korrump eszközökkel történt — végeredményben nagy teljesítménynek mondható és a vonalakat szükségforgalomra képessé tette.

A gördülőanyag beszerzését pedig Magyarország egy részének megszállásakor zsákmányolás útján, másrészt más államokban történt megrendelések által eszközölték. A gördülőanyag mennyisége azonban távolról sem érte el a szükségletet és a szakértelem nélküli javítások csak még rontottak a helyzeten.

Ez időszakot (1918—1921) a sürgős és gyors munkák, valamint kíségetések kísérője, a rendszertelenség és a lelkesedés fűtötte túlsokra hajlamos, ki nem forrott tervezetés jellemezte,

A szükségszerűen helyreállított román vasúti forgalomnak megjavítására és továbbfejlesztésére irányuló vasútpolitika alapjai az 1921. évig vezethetők vissza, mikor is a kormány egy tervezetet dolgozott ki ezzel a programmal: új vasúti vonalak építése, kettősvágányú vonalak kiépítése, széles nyomtávú vonalak szabványosítása, szükség-

télén vonalak felszedése; állomások és egyéb üzemi berendezések kibővítése, rendbehozatala; vonalak javítása és elsőrangúsítása (kavicsolás, talpfa- és sínkicserélés); vasúti hidak újjáépítése és rendbehozatala; gördülőanyag kiegészítése és rendbehozatala; javítóműhelyek fűtőházak, mozdony- és kocsigyárak létesítése; kellő számú és megfelelő személyzet kiképzése.

Az ország tökeszegénysége, a vasútügyi kölcsönműveletek folytatólagos sikertelensége, a zilált közgazdasági viszonyok, a jótételi (német eredetű) anyagszállítások csekély volta és a folytonosan, mindenütt megnyilvánuló korrupció azonban az 1921-től 1928-ig terjedő időben csak nagyon keveset engedett megvalósítani az előbbi programúiból (Nagyvárad, Arad vonalon a Nagyszalonta, Kisjenő-i vonalszakasz megépítése).

Az 1925. évig való igen lassú fejlődés után a vasutak helyzete azonban rohamosan rosszabbodott és az állam gazdasági fejlődésének egyik lényeges akadálya lett. A fokozatosan növekvő szállítási igényeket a vasút már nem bírta kielégíteni, a javításra szoruló mozdonyok és vasúti kocsik száma pedig állandóan emelkedett.

E kritikus helyzet orvoslására a belföldi tőke távolról sem volt elegendő. A szükséges összeget a C. F. R. Igazgatósága 1926-ban 40 milliárd leire becsülte. Ez pedig csak külföldi kölcsönnel lett volna biztosítható. A külföldi tőke a konjunkturális időkben igen nagy érdeklődést mutatott Romániával, a természeti kincsekkel rendkívül megáldott országgal szemben. E kölcsöntervezetek alapfeltétele volt azonban a vasutak rendbehozatala, mert ezek nélkül a gazdasági fellendülést lehetetlennek tartották.

Az 1929. év döntő jelentőségű volt a román vasutak történelmében. Ez évben jutott Románia a nagy külföldi kölcsön birtokába, melynek tekintélyes részét az államvasutak helyreállítására szánták.

A helyreállítást — a szükséges munkák sürgősségének megfelelően — két időszakra tervezték, 3—3 évi időtartammal. Az első időszak 1929 februárjától 1932 februárjáig terjedt és 7500 millió lei felhasználását tervezte, végeredményben azonban csak 4751 millió lei befektetését eredményezte. A második időszak 1932 február 7-én vette kezdetét és 1935 február 7-én ért véget. Ez idő alatt 14.000 millió lei került felhasználásra. Az 1935 február óta eltelt időt valójában egy harmadik időszaknak tarthatjuk, melynek pénzügyi része még nem tekinthető át, de vasútfejlesztést tényei azt bizonyítják, hogy intenzitásban túlhaladja az előző időszakokat.

A végrehajtott nagyobbarányú fejlesztések lényege új vonalak építésében a Nagyszalonta—Kisjenő, Galati—Remi, Cainari—Revaca és a Crasna—Husi vonalakkal van adva, míg a kettősvágányúsítás terént említést érdemelnek az Adjud—Tecuci és Cernavoda—Constanca vonalak.

Az újonnan épített vonalak hossza kb. 300 km, míg a kettősvágányúsítottaké 110 km, mely építkezések igen nagy munkásságról tesznek tanúságot.

A román vasútfejlesztés jelenlegi munkájának nagyvonalúságát és rendkívüli célkitűzéseit pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy

a Kárpátok gerincét egyszerre három helyen támadják meg a munkások a katonák tízezreivel, hogy mielőbb három új kárpáti átjáró vasútvonallal szaporítsák Erdély és Órománia kapcsolatait. Egyidejűleg dolgoznak a Kisilva—Dornavatra, Brassó—Nehoiasu (Buzau), Targu Jiu—Petrozsény vonalakon, továbbá a Karánsebes—Resica és Babadag-Tulcea közötti új összeköttetések, összesen kb. 180 km hosszban. Ugyanakkor kettősvágányúsítják az Apahida—Tövis vonalat no km hosszban.

A gördülőanyag minősége és számbeli fejlődése, valamint a gyenge vonalak elsőrangúsítása terén hasonló eredményekkel dicsekedhetnek — jogsan.

JUGOSZLÁVIA területe a volt Szerbiából, Bosznia és Hercegovinából, Montenegróból, Horvát-Szlavonországból, Dalmáciából, Istria és Karintia részeiből, továbbá Dél-Magyarországból alakult ki.

Az állam területének ily nagymérvű megnövekedése, továbbá a különböző országrészekben és volt tartományokban különböző gazdasági és katonai szempontokból kiépült vasúthálózat az új jugoszláv állam vasúti helyzetére is rányomta bélyegét.

Jugoszlávia vasúti helyzetét nagyban elütő, egymással csak szükségzerű vasútvonalakkal összefüggő hálózat jellemezte.

Szerbia mindössze egy (Belgrád—Szaloniki) észak-déli irányú teljesítőképes vasútvonal felett rendelkezett, elágazással Nis-nél Szófia felé. Ez a vasútvonal képezte a hálózat gerincét. A fenti vasútvonalba kapcsolódtak be a csekély teljesítőképességű helyi vonalak.

A szerb vasúthálózat a belgrád—zimonyi egyvágányú vasútvonallal volt összeköttetésben a horvát—szlavonországi vasúthálózattal. Boszniával és Hercegovinával nem volt közvetlen vasúti összeköttetése.

Bosznia-Hercegovina gyér és csekély teljesítőképességű (keskenyvágányú) vasúthálózattal rendezett. A vasútvonalak zöme észak-déli irányban haladt, északon a horvát-szlavonországi vasútvonalakkal állt közvetlen összeköttetésben.

Montenegrónak mindössze pár kilométer vasútja volt.

Horvát-Szlavónország vasúthálózatának tengelyét a kelet-nyugat irányú Zimony, Zágráb, Laibach-i elsőrangú vasútvonal képezte. Ebbe kapcsolódtak be észak-dél irányból a magyarországi vasútvonalak (újvidék-belgrádi, zombor—eszéki, pécs—eszéki, szentlőrinc—sziatinai, bares—virovitikai, Kaposvár, zágráb—fiúméi, nagykanizsa—Csáktornya—var ásd i vasútvonalak), továbbá a csekélyebb teljesítőképességű helyi vonalak. A vasúthálózat szoros kapcsolatban állt a magyar anyaországi vasutakkal és az osztrák államvasutakkal. Szerbiával mindössze a zimony—belgrádi vonallal állt közvetlen összeköttetésben.

Dalmácia gyér és csekély teljesítőképességű vasútvonallal rendelkezett

Istria és Karintia vasúthálózata az osztrák államvasútak szerves részét képezte. Tengelyét alkotta a Grác, laibach—triesti vasútvonal.

A történelmi Magyarországtól elszakított terület vasúti hálózata Budapest központosító hatásának megfelelőleg nagyjában egy Buda-

pestről kiinduló és az anyaország határai felé haladó sugárrendszer képét adta. A teljesítőképes vasútvonalak ebből kifolyólag, továbbá a Duna és Tisza akadály jellegű befolyása révén észak-déli irányban vezettek. A vasútvonalak nagy része a Duna vonaláig volt kiépítve. A délmagyarországi vasúthálózat mindössze Gombosnál és Újvidéknél állt közvetlen összeköttetésben a horvát-szlavónországi vasúthálózattal.

Ez volt a vasúti helyzet a jugoszláv állam megalakulásakor.

Vasútfejlesztés terén a jugoszláv állam vezetőségének legfőbb célja volt a csak szükségszerűen összefüggő vasúthálózatot mielőbb egységes hálózatba összefogni és a teljesítőképességet a várható ellenfelekkel szemben emelni.

A jugoszláv állam megalakulása után több terv merült fel a vasúthálózat gyors kiépítésére. A terveknek azonban csak kis részét valósíthatták meg.

Az alapvető, átgondolt vasútfejlesztést tervet csak 1927-ben dolgozták ki, mégpedig 25 évre szóló érvénnyel.

Az 1927. évben elfogadott vasútfejlesztési törvény lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: a régi Szerbiát Bosznia-Hercegovinával és Montenegróval teljesítőképes vasútvonalak építése révén szoros kapcsolatba hozni; Montenegrón, Bosznián és Hercegovinán át — a legrövidebb úton — két szabványos vasútvonalat építeni a tengerhez (Adria vasút); Szerbia középső részén észak-déli irányú, Horvát- és Szlavonországban kelet-nyugati irányú kettősvágányú hatalmas teljesítőképességű, szabványos nyomtávú közlekedési ütőeret létesíteni (Skopljetől Zágrábig); a belgrádi közlekedési szorost megszüntetni.

Szerbia vasútvonalai ugyanis Belgrádnál egyesülnek. Szerbia vasúthálózata úgy észak, mint nyugat felé csak a belgrád-indijai egyvágányú elsőrendű vasútvonal által volt összeköttetésben a sűrűbb és nagyobb teljesítőképességű délmagyarországi és horvát-szlavónországi vasúthálózattal. Közlekedési szempontból tehát a belgrád—indija—vinkovcei elsőrendű egyvágányú vasútvonal szorost képezett.

Ezen terv keretében — részben már előtte — megépítették a Kragujevac—Kraljevo, Raska—Mitrovica, Prilep—Bitolj, Plaski—Gospoc—Knin, Belgrád—Pancsova (hatalmas új Dunahíddal), Titel—Orlovat (új nagy Tiszahíddal), Belgrád—Pozarevac, Pristina—Pec, Veles—Kocane, Hódos—Muraszombat, Koprivnica—Varasd, Rogatec—Krapina, Uzice—Vardiste, Bilec—Trebinje és Uvac—Pribolj vonalakat kb. 1000 km rendes nyomtávú és kb. 300 km keskenyvágányú hosszban. Hasonlóan nagyméretűek kettősvágányúsítási munkálataik, melyeket a Belgrád—Zágráb vonalszakaszon majdnem teljes egészében és a Belgrád—Resnik vonalon már teljesen végrehajtottak, nem kevesebb mint 321 km hosszúságban.

Nem riadva vissza a pénzügyi nehézségektől, vasútfejlesztésük a jelenben is sokat alkot. A legnehezebb földrajzi viszonyok között építik a Pozarevac—Kladovo vonalat, honnan egy új Dunahídon teremtik meg az összeköttetést a romániai Turn-Severinnek. Építik még a boszniai Ustipraca—Foca, Bilec—Niksic, Bihac—Knin vonalakat, összesen mintegy 200 km hosszúságban.

Az eddigiek alapján nem lehet kétséges, hogy a jugoszláv vezetés által elfogadott és végrehajtott vasútépítési terv nagyarányúnak, továbbá katonai és gazdasági szempontból átgondoltnak minősíthető.

A Monarchia különböző tartományaiából, Magyarország részeiből és Montenegróból megalakult Jugoszlávia vasúthálózata nem volt egységes, a különböző országrészek vasúthálózata vagy egyáltalán nem, vagy csak egy vasútvonallal álltak összefüggésben. A vasúthálózat sűrűsége is a legeléesebben elűtő képet mutatta. Az egyes országrészekben különböző szempontok figyelembevételével kialakult vasúthálózatot egységes, összefogó és teljesítőképes vasúthálózáttá kellett kiépítem.

A vasútfejlesztési terv elsősorban katonai érdekeket tart szem előtt. Elv tehát az volt, hogy úgy a magyar, mint olasz és bolgár viszonylatban a lehető legkedvezőbb katonai vasúti felvonulást biztosítsák. A vasútfejlesztés katonai céljaival teljesen összeegyeztethető volt az új áUam ama természetes törekvése is, hogy a különböző kultúrájú és nemzetiségű lakosait szoros gazdasági kapcsolatba hozza az új államot irányító Szerbiával.

Az új Jugoszlávia erejét látszólag messze felűlműló vasútfejlesztéshez fogott. Vasútépítésekre jelentős kül- és belföldi kölcsönöket vett fel. Bár a gazdasági válság ezt az országot sem kímélte (mint agrár állam 1931-től kezdve pénzügyi nehézségekkel küzd), mindennek dacára vasútépítés terén az első helyen áll Kelet-Európában. Jugoszlávia a középerős államok közül a megalakulása óta a legtöbbet áldozott vasútépítésre. Sokkal többet, mint amit egy pénzügyi nehézséggel küzdő agrár államtól várni lehetett volna.

A KISANTANT ÁLLAMOK haderejének fejlődése a világháború óta közismert. Megteremtették az öklöt, amellyel sújtani készek.

Vasútfejlesztésük e rövid vázolósa megismertette annak a szervnek a fejlődését, mellyel a hadsereg alkotta sújtó öklöt hadászati értelemben mozgatni akarják.

A sújtó és mozgóató erő tervszerű és párhuzamos fejlesztése a kettő között szükséges összhangot majdnem teljessé tette; azzá is fogja tenni a most folyó vasútfejlesztések és az ugyancsak nagyarányú útépítési és motorizálási tevékenységük révén, melyről más alkalommal óhajtok beszámolni.

Évről-évre növelik a haderejüket, építik és fejlesztik vonalaikat Csonka-Magyarország felé. Biztosan, céltudatosan a határokhoz egyre közelebb, hogy minél több erőt legyenek képesek szállítani, s a küzdelmet — ha kell — minél kedvezőbb előfeltételekkel kezdhesék meg.

KÉRI KÁLMÁN

DRÁGASÁG — PIACSZERVEZÉS

A KÖZSZÜKSÉGLETI CIKKEK árának gyors emelkedése igen jelentős mértékben érinti a nagyobb városok lakosságát.

Kétségtelen, hogy mezőgazdasági népességünk is érzi a drágulást, de mégis inkább a városi nép az, amely az egyre jobban emelkedő áraknak hatása alatt kénytelen életszínvonalát csökkenteni. A városi életnek kétségen kívül sok hátránya van, ezek közül azonban a lezajlott gazdasági válság és legutóbb az emelkedő konjunktúrának eredményeként egyre inkább az tolu előtérbe, hogy az élelmezési cikkek ára hihetetlen magasra növekszik, aminek következtében kénytelen a városi ember fogyasztását olyan mértékben csökkenteni, hogy ezt azután ismét a mezőgazdaság érzi meg, mert termelvényeinek elhelyezési problémája súlyosabbá válik.

A közgazdaságtan általános törvényei szerint az árakat a kereslet és kínálat kölcsönös viszonya szabja meg és így különösen élesen feltűnő, hogy az emelkedő árak ellenére is jelentős termelési felesleg alakulnak és ezek sincsenek hatással az ár alaposabb mérséklésére. A mezőgazdaság sincsen megelégedve a városi fogyasztással és amellet, hogy a fogyasztás csökkenését panaszolja, egyben kevesli azt az összeget, amit a felhozott áruért itt kap. A városi tömegek élelmezése terén az a különös helyzet alakult ki, hogy a fogyasztó és termelő szembekerült egymással és kölcsönösen elégedetlenek, nem találják meg egymás számítását.

Kétségtelen tehát, hogy itt egy egészen különös jelenséggel állunk szemben, és minthogy egyrészt a mezőgazdasági termények jobb elhelyezése, másrészt a városi lakosság fogyasztóképességének növelése elsőrendűen fontos, ezekkel a kérdésekkel sokkal behatóbban kell foglalkozni, mintsem azt eleve is gondolták volna. Nemcsak most, hanem már évekkal ezelőtt érdekesen fejlődött ez, de akkor jelentős mértékben megkönnyítette a helyzetet az a körülmény, hogy a fejlődő gazdasági élet, az infláció szomorú korszakából való kibontakozás idején kevésbé volt szembeötlő az élelmiszerek árának állandó, lassú emelkedése, mint ma, amikor a fogyasztó sokkal óvatosabban kénytelen filléreivel számolni, mint ahogyan azt a múltban tette. Különösen az utóbbi két esztendőben vált szembeötlővé ez a rohamosan emelkedő drágaság, amikor a gazdasági fellendülés első idejében a bérek és fizetések összege közel sem követte az emelkedő irányzatot.

A városi piac ellátásának kérdése sokkal súlyosabb kérdés, mintsem azt gondolnánk. Budapest ellátásában például az ország egész résztvesz és az egész magyar mezőgazdaság legfontosabb piaca a főváros. A fővárosban és környékén egybetömörült másfélmillió ember élelmiszerekkel való ellátásának kérdése súlyos feladat elé állítja az arra illetékes tényezőket. Nem elegendő ugyanis megszervezni a budapesti elosztó szervezetet, hanem az organizációnak egészen a földből kell kiindulni, ahol a termelés maga lefolyik és ott kell befejeződni, ahol az a fogyasztó asztalára kerül. Sajnos azonban, ez az organizáció nagyon lassan épül csak ki és hiányában vannak talán azok a nehézségek, amelyek az élelmiszerellátásban a drágaság súlyos problémáját jelentik.

Ha a jelenleg meglévő és eddig felépített szerveket figyeljük, azt fogjuk tapasztalni, hogy a főváros élelmiszerekkel való ellátása csak határain belül organizált. Van egy piachálózatunk, amelynek élén az Élelmiszer Nagyvásártelep jelentékeny funkciót tölt be és ehhez csatlakoznak a kerületi vásárcsarnokok, amelyek azonban napról napra veszítenek súlyukból és jelentőségükből. Alig tíz évvel ezelőtt még a vásárcsarnokokban szerezte be Budapest népe élelmiszerszükségletének jelentékeny részét, ma azonban a vásárcsarnokok és kerületi piacok mellett igen jelentős része van annak a kiskereskedői gárdának, amely nemcsak a mellékutcák, de a főutvonalak üzletsorai között is jelentős számítását találta meg azzal, hogy élelmiszerek kereskedésével foglalkozik.

Természetes, hogy a kiskereskedők, éppen úgy, mint a vásárcsarnoki kereskedők, ma az eladásra kerülő árukat az Élelmiszer Nagyvásártelepen vásárolják, ahová a főváros higiéniai és szállítási szempontok által vezéreltetve kénytelen volt a felhozatalt egybetömöríteni és a szétosztás munkáját elvégeztetni.

A fővárosban fogyasztásra kerülő árucikkek áralakulását megismerendő, elsősorban is azt az utat kell vázolnunk, ahogyan az áru a termelőtől a fogyasztó kezébe jut.

Nagyobb termelő áruját a termelési helyen adja át a nagykereskedőnek, aki az árunak felhozataláról gondoskodik. Kisebb és főként a fővároshoz közelebb eső helyek termelői ezzel szemben a jobb ár elérése céljából maguk szállítják fel termelvényeiket és a Nagyvásártelepen értékesítik azt. Itt természetesen csak a nagykereskedő veheti át tőlük, akinek ilyen módon teljesen kezében van az áralakítás eszköze. Hogy ezzel mennyiben él vissza és mennyiben nem, azt a későbbiekben az áralakulás ismertetése során magyarázzuk meg.

A szétosztás munkáját végző kereskedők rendszerint ettől a nagykereskedőtől szerzik be szükségletüket, bár nem ritka az az eset sem, amikor egy újabb közvetítő kereskedő kapcsolódik a munkába, természetesen a maga részére is jelentős hasznot követelve. A kiskereskedő az átvett áruknak továbbszállításáról köteles gondoskodni és ezután juthat csak az a fogyasztó kezébe. Nagyon gyakori az az eset, amikor a termelő és a fogyasztó közé három, sőt ennél is több kéz ékelődik és mindegyik jelentős rezsivel dolgozva és mértéktelen haszonra igényt tartva adja az árut tovább.

Ha már ehhez a kérdéshez értünk, szükségesnek mutatkozik vizsgálat tárgyává tenni azt, hogy milyen haszonnal dolgozhatnak a fogyasztó és termelő között álló kereskedelmi szervek az élelmiszerek forgalmában?

Az árak alakulását a kereslet és kínálat törvénye szabja meg, azonban az élelmiszerek forgalmában az áralakulásban résztvesz még egy tényező, amelynek a vizsgálatára eddig talán nem is fordítottak elég figyelmet, pedig jelentősége nem is olyan elenyésző, és a drágaság ellen való küzdelemben ennek a tényezőnek szerepe is igen jelentős.

Az élelmiszerek egy tekintélyes csoportja idénycikk és különösképpen a nagyvárosi lakosság ellátásában van fokozott jelentősége az idény cikkeknek. Ezeknél a kereslet és kínálat alakulása másként megy végbe, mint azoknál az árucikkeknel, amelyek rendszeresebben jutnak el a fogyasztás helyére, vagy állnak annak általában rendelkezésére.

Az idénycikkekből a felhozatal első napjaiban a piacra igen minimális mennyiség jut csak. Ezzel szemben, mint minden újdonság iránt fokozottabb érdeklődés nyilvánul meg, aminek következtében az árak igen magasán indulnak. A termelő tudatában van annak, hogy korán érlelve terményeit, magasabb árat kaphat érte, nem enged alkudni, de a nagykereskedő is átveszi azt magasabb áron. A kereslet a magas árakkal szemben azonban tartózkodó és a nagykereskedő szívesen ad túl az árun kisebb haszon mellett is, mert azt tartani nem mutatkozik célszerűnek. Még nem a megromlás veszélye miatt, bár annak is ki van téve, hanem azért, mert ilyen időben az árak rohamos esése következtében a tartásból kifolyólag sokkal nagyobb kára lehet, mintsem ha kisebb haszonnal elégszik csak meg. Nincsenek adataink annak igazolására, hogy a termelői ár és a fogyasztói ár közötti különbség milyen mértékben jelentkezik az egyes élelmiszereknél, és miként alakul egyeseknél a felhozatal idénye alatt, de egészen biztos, hogy a meginduló piackutatás igazolni fogja ezt a megállapítást.

Az első pár nap lassan induló felhozatalával szemben gyorsan következik be egy olyan lökésszerű felhozatal, amelyet a piac már nehezen tud felvenni. Az előző napok magas árainak hatása alatt a termelő leszded egyszerre mindent, amit csak lehet, és olyan tömeg áruval siet a piacra, amelynek elhelyezése már akadályokba ütközik. A nagykereskedő, látván a hatalmas méretű felhozatalt, vonakodik nagyobb mennyiségek átvételétől, mert ki van téve annak a veszélynek, hogy az olcsón is átvett áru eladhatatlan marad és kárára megromlik. A termelővel addig lehet ebben az esetben alkudni, amíg az az árujáért legalább elvesztett munkanapjának és a felhozatalnak költségét megkapja. Pedig ez csak igen csekély tört része az áru értékének és annak az összegnek, amelynek önköltsége abban fekszik. Jogos tehát a termelő minden panasza, aki ilyen módon kénytelen eladni az árut, úgyhogy annak termeléséért tulajdonképpen semmit sem kap.

Ezzel szemben a fogyasztó még ekkor is drágán vásárol. A nagykereskedő lényegesen magasabb százaléku hasznot számít akkor, amikor az olcsón átvett árut a kiskereskedőnek tovább adja. őt ebben

az az okfejtés vezeti, hogy akkor, amikor nagytömegű áru van a kezében, olyan tömeg, amely meghaladja a piac egy napi felvevőképességét, ki van téve annak, hogy az áru egyrésze a tárolás alatt megromlik és hasznavehetetlen lesz. Kénytelen ezt belekalkulálni a nagykereskedői árba és így lesz az olcsó termelői árból magas nagykereskedői, így alakul azután az, hogy a termelő elégedetlen azért, mert mélyen az önköltségi áron alul volt kénytelen itthagyni a felhozott árukat, a fogyasztó meg azért, mert olvasva a piaci jelentéseket, igen olcsó árakról, rekord felhozatalról hall és mégis drágán tudott csak vásárolni.

Világosan látszik ebből, hogy nemcsak a felhozatali és szétosztást költségek drágítják a nagyvárosok piaci árait, hanem az is, hogy a piac soha sincsen kellő mennyiségű áruval ellátva, vagy kevesebb vagy több van azon, és ezen utóbbi esetben a drágaság mértéke még inkább kifejezésre juthat.

Ez az áralakulás és haszonkulcsfejlődés nem így megy végbe abban az esetben, ha a kereskedő a termelés helyén vásárol. Ilyenkor rendszerint előzetes szerződése van a termelővel, és attól úgynevezett napiáron veszi át az árut. De a kereskedő szabja meg a naponta átveendő árumennyiséget, a gazda tehát soha nem szed le többet, mint csak annyit, amennyit a kereskedő számára kijelöl. Jól tudjuk, hogy a legkiválóbb idénycikknek sem árt meg az, hogyha egy nappal korábban, de még inkább nem az, ha egy nappal később szedik le, vagy esetleg minden szállítás nélkül egy-két napig megfelelően kezelve tartják. Ez azonban nem hat ki a fogyasztói ár alakulására, legfeljebb csak abban az esetben hatna, ha a felhozott áruknak nagyobb tömege ilyen módon érkeznek. A gazdára nézve van ennek a rendszernek csak előnye, mert sikerül neki mindig a középárat elérni, soha sincsen kitéve annak, hogy nagyobb tömeget szállítva, az áru nagyrészt esetleg visszaviheti, vagy fillérékért adhatja csak el. A nagykereskedő természetesen a magasabb napiáron adja tovább az ilyen módon megszerzett árut is, és ilyen módon a fogyasztó ebből a némileg már megszervezett felhozatalból nem részesül előnyben.

Abban az esetben, ha termelő és nagykereskedő között olyan szerződés van, amely már előre megállapított árakon való átvételre ad lehetőséget, akkor a kereskedő az átvenni szándékolt árumennyiséget ugyancsak úgy szabályozza mint fentebb, de ebből már a termelőnek semmi haszna vagy kára sincsen. A fogyasztóhoz azonban ez esetben sem ér az áru az átvételi árral összhangba hozható értékben.

Fejtegetéseinkből világosan láthatjuk, hogy a fogyasztói árak alakulása nem alakul arányosan a felhozatal fejlődésével. A fogyasztói ár a legnagyobb felhozatal idején viszonylag magasabb, mint akkor, ha a felhozatal gyengébb, tehát a nagymértékű felhozatal nem előnyös az ár alakulására, míg a kisebb felhozatal természetesen magasabb árakat jelent.

A nagyvárosi lakosság élelmiszerellátásának megszervezése, illetőleg ennek további és mélyebbre járó kiépítése az árpolitika szempontjából is szükséges. Világosan látszik, hogy a felhozatal szabálytalanságai a piaci árak alakulására igen súlyos mértékben hatnak ki; nem engedik meg azt, hogy az áralakulás szabályosan menjen végbe és ennek

következtében a fogyasztói és termelői árak között mindenkor azonos arányú különbség maradjon. A felhozatal szervezetlensége miatt súlyos kár éri a termelői érdekeket is, de jelentős mértékben nehezedik meg a fogyasztó gazdasága is, és ennek következtében kénytelen lesz életszintjét jelentős mértékben alábbszállítani.

A legsúlyosabb kérdés az, hogyan lehetne megszervezni a felhozatalt? Mi biztosíthatná leginkább azt, hogy a nagyvárosi piacra lehetőleg olyan mennyiségű áruk érkezzenek, amelyeknek zavartalan átvétele a leginkább alkalmas árakon mehet végbe, de egyben megakadályozza azt is, hogy élelmiszerhiány keletkezzék?

EZEKNEK A KÉRDÉSEKNEK vizsgálatára hozta létre a főváros vezetősége a piackutató intézetét. Ez van hivatva elsősorban arra, hogy a városi lakosság érdekeinek megvédése céljából kutassa azokat az összefüggéseket, amelyek a termelői ár és a fogyasztói ár között vannak. Keresse és kutassa azt, hogy mikor és hogyan alakulnak a felhozatal és szétosztás költségei, nagykereskedői és kiskereskedői haszonkulcsok. Melyek azok az eszközök, amelyek ennek leszállítására, rendezésére alkalmasak és milyen utak állnak rendelkezésre ennek szabályozása terén. De feladatkörébe tartozik természetesen annak vizsgálata is, hogy milyen eszközökkel lehetne megtalálni a nagyvárosi piac jobb ellátásának, a felhozatal organizációjának kérdését.

A piackutató intézet egyelőre a rendelkezésre álló anyag feltárásán fáradoz, továbbá azt vizsgálja, hogy milyen adatoknak gyűjtése segíthetné elő feladatainak legjobb megoldását. Midőn már ezekből az adatokból világosan olvashat, teheti meg javaslatait és intézkedéseit az áralakulás szabatos és a nagyvárosi lakosság gazdasági életének megfelelő rendezése érdekében.

Nem célunk, sem feladatunk ennek a munkának elébevágni, azonban ha vizsgálat tárgyává tesszük az esetleg lehetséges organizációs eszközöket, részben már rá is mutattunk arra, hogy a nagyvárosok lakosságának élelmezését igenis lehet jobbra és olcsóbbá tenni, vannak eszközök arra, hogy a termelői és a fogyasztói árak között lévő hatalmas szakadék csökkentessék, legalább is arra a mértékre, amit a jogos és szokásos kereskedői haszonkulcs és a felhozatal és szétosztás költségei jelentenek.

Fentebb említettük, hogy abban az esetben, ha a nagykereskedő a termelés helyén vásárol, akkor a felhozatalban bizonyos mértékben szabályosabb áramlás figyelhető meg. A kereskedő már tisztában van azzal, hogy a piac mit és milyen mennyiségben képes felvenni és ennél nem is hoz fel többet. Még így is ki van téve annak, hogy nem ismeri a termelők felhozatali szándékait, és esetleg egy tömeges felhozatali napon ér fel árujával, de ezt belekalkulálta a termelői árba és így csak a termelő járt ezzel rosszul.

Abban az esetben, ha minden termelő bevárná a termelési helyen a nagykereskedő jelentkezését, akkor már a piacon lévő kereskedők bizonyos mértékben megegyezhetnének egymás között — ez végeredményében saját érdekük is — arra vonatkozóan, hogy milyen mennyi-

ségeket hoznak fel. Ezzel kikapcsolnának minden kockázatot, tehát nem kellene nekik a kockázat miatt emelni a haszonkulcsot. Félő azonban, hogyha a kereskedők ennyire meg tudnának szervezkedni, akkor ezt a szervezkedést nem használnák-e ki a fogyasztók és termelők ellen, és ezzel nem jutnánk-e el ismét oda, ahol ma vagyunk?

A termelők azonban nem hajlandók bevárni a kereskedőket, mert szerintük ezt azok kihasználnák, talán még jobban mint ma, amikor a piacot tömegesen ellátó termelő fillérekért kénytelen átadni az árut. Egészen valószínű, hogy ebben az esetben jelentős mennyiségű áru maradna a termelőnél leszedetlenül vagy raktáraiban, mert a kereskedő igen óvatos lesz a felhozatalban.

Sokkal célszerűbbnek mutatkoznék a termelőknek egységes megszervezése, vagy legalább is megfelelő irányítása a felhozatal okszerű beosztása és organizációja érdekében. A gazdáknak ez olyan érdeke, aminőhöz hasonlót nem is kereshetünk. Adatok igazolják, hogy kénytelen a termelt zöldborsót három-, a zöldbabot öt-, a főzeléktököket egy-, és az uborkát is egyfilléres áron átadni a nagykereskedőnek, ha a piacról nem akarja visszavinni az árut. De volt rá eset, hogy az egyfilléres árat sem lehetett megkapni és a pestkörnyéki országutak árkaiba vándorolt a felhozott uborka, míg három-négy nap múlva ismét hat fillérre emelkedett az ára, mert a felhozatalban olyan visszaesés következett be az újabb szállítástól tartózkodó gazdák részéről.

Milyen árak alakuljanak akkor, amikor az egyik nap 400 métermázsa vöröshagyma jön a piacra és rá három napra csak 15, és ekkor négy napon keresztül alig ennél több, majd újra 400 métermázsa. A piac hol el van öntve áruval, hol ismét hiány jelentkezik, az árak fel- és leugrálnak, de mindenkor csak a termelő és a fogyasztó kárára, mert a kereskedő arra hivatkozik: viselnem kell a nagy kockázatot.

A főváros lakossága csodálkozik azon, hogy a termelő panaszkodik, mert ő sohasem vásárolt uborkát hat fillér alatti áron, még akkor sem, amikor a gazda kiöntötte az egész kocsira valót, mert filléren aluli árat szégyennek tartott elfogadni.

Az egész helyzetet csak részben, és akkor is csak a gazda javára segített a Hangya kiegyenlítő vásárlásaival, a főváros lakossága azonban kénytelen volt a magas árakat fizetni és számíthatni, hogy ismét mintegy 25%-kal drágább az ételmezés, mint egy éve volt.

Jelentős szerencse, hogy az élelmiszerek drágulása nem minden vonatkozásban következett be, és vannak egyes cikkek, ahol olcsóbbodás is volt. Egy hétköznapi és egy vasárnapi ebédre végzett számítások szerint az ételmezés kb. 4—16%-kal drágult meg az utolsó esztendőben. Különösen a zsír, a húsfélék drágultak és csak a jó zöldségtermésnek tudható be, hogy valami olcsóbbodás is van és kiegyenlítik az árak egymást.

Fogyasztó és termelő érdekei csak akkor volnának megvédhetők, ha ezek egymással kölcsönös kapcsolatba jutnának — hirdeti egy irányzat. Hogy mennyire téves ez a megállapítás, azt könnyű a következő fejtegetés alapján megítélni, és akkor egyben helyesnek ítéelhetjük a fővárosnak azon intézkedését, amely az őstermelőknek a kerületi piacokra való feljutását megakadályozta és ezeket a nagyvásártelepre utasította.

A termelők között uralkodó szervezetlenség következtében az egyes piacoknak áruval való ellátottsága különbözőkép alakult. Ezt a termelők nagyon sok esetben arra használták fel, hogy visszaéltek a pillanatnyilag adott helyzettel és a fogyasztót súlyosan megkárosították. Az egyik piacra befutott Ötven szekérrakomány paradicsom, itt ennek ára kilogrammonként négy fillér volt. A másik piacra ezzel szemben csak két koci paradicsom jutott és itt elérték a tízfilléres árat is. A vásárló háziasszonyok nem kereshetnek fel naponta több piacot és így állandóan napról-napra ki voltak téve annak, hogy egyes élelmiszeri cikkeknel hihetetlen árakat fizettek, amikor a másik piacon esetleg a tömeges felhozatal miatt a záróra előtt filléren alul is kellett eladni. Hogy azután ehhez hozzájárult még az is, hogy a főváros számtalan terén májustól—októberig undorító bűz és szenny tette lehetetlenné a normális lakást, hogy ezek a terek és környékük állandóan fertőzött volt, és ennek következtében az ott eladásra kerülő áru is fertőződött, az csak fokozta azt az elhatározást, hogy a piacok egyesítését rendelje el a főváros. Valóban, amióta a nagyvásártelep kialakult, egységes árak vannak a város egész területén, ha talán fillérekkel magasabbak is ezek, mint annak előtte voltak. De ne feledjük azt sem, hogy a főváros piac-egyesítési törekvéseit megelőzte az az irányzat, hogy a lakosság legnagyobb része élelmiszerszükségletét nem a piacokon és kerületi vásár-csarnokokban szerzi be, hanem kisebb kereskedésekben, és hogy a fűszerek már rendszeresen foglalkoznak ezeknek a cikkeknek árusításával. Ilyen körülmények között a kerületi piacrendszernek már amúgy sem maradt sok jelentősége, és fent említett hátrányai csak inkább váltak alkalmassá arra, hogy ezeket megszüntessék.

Ezek után érthetetlen, hogy a gazdakörök miért kérik a régi árusítási rendszer visszaállítását, illetőleg kiterjesztését. Valószínűleg nem emlékeznek kellően azokra a nehézségekre, amelyeket maguk is róttak akkor. A környéki gazdák olyan tömegesen keresték fel az utóbbi években a kerületi piacokat, hogy elhelyezésük teljesen lehetetlenné vált már. Ahhoz, hogy a gazda helyet kapjon egy-egy ilyen szekérral árusító helyen, már este nyolc órakor ott kellett lennie, holott az árusítást csak reggel hat órakor kezdhette meg, és délelőtt tizenegy óráig volt ott. Ma ráér a Nagyvásártelepre hajnali egy-két órakor beállni és reggel hat órakor már mehet haza — igaz, talán éppen olyan rossz eredménnyel, mint annakelőtte.

Véleményünk szerint a piac jobb ellátása, magasabb termelői és alacsonyabb fogyasztói árak csak akkor lesznek elérhetők, ha a felhozatal szervezett lesz. Ha a gazdatársadalom a főváros hivatott köz-élelmiszeri szaktekintélyeitől irányítást kap arra, hogy megfelelő napokon az egyes árukból milyen mennyiségekre van szükség, és ezt a gazdák maguk között és falvanként szétosztják, akkor értékesítés és beszerzés problémái meg vannak oldva. A környékbeli községek gazdaegyesületei rádió útján értesítést kapnak arról, hogy a piacon bizonyos árucikkből nagyobb mennyiség volna felvehető. Az illető cikkből felhozatalra kerülő áru a községek között egy meghatározott arányban, a természet terület szerint szét van osztva, tehát könnyű már megszabni azt, hogy kik legyenek azok a gazdák, akik azután ebben a felhozatalban részesed-

nek. És minthogy a piacra közel annyi áru jön, amennyit a fogyasztás fel tud venni, az árak a legegészségesebben alakulhatnak, és az egyes árucikkekben nem lehet olyan ingadozás, mint aminő eddig tapasztalható volt.

A főváros részéről semmi akadályja sincsen annak, hogy a felhozatalra nézve a termelőknek direkt, pontos és azonnali jelentéseket adjon, annál is inkább, mert hiszen most tért át arra, hogy az egyes vásárcsarnokoknak is rádión mondja be az aznapi nagytelepi árakat. Különösen alkalmas lesz erre azonban akkor, ha a piackutató intézet azirányban is világosan lát, hogy valóban mikor és mire, milyen mennyiségekben van szükség.

A termelőknek azonban maguknak kell megszervezni azt, hogy a felhozatalban való részesedés arányát községenként felosszák és a felosztást azután be is tartásák. A piackutató intézet ehhez is fog célszerű adatokat szolgáltatni, de ennek megszervezése már úgy hisszük feladatán túl van.

Meg lehetne oldani a kérdést úgy is — és talán ez vezetne leginkább célhoz — ha a közvetítő nagykereskedelem teljesen kikapcsolatnák. A főváros egy újabb üzemmel szaporodnék, — ami ellen eleve tiltakozna a legális kereskedelem — ez az üzem vidékiek vásárló közegeit délben értesítené a felvásárolandó élelmiszerek mennyiségéről, ezek azt egybegyűjtve este útnak indítanák. Abszolút értelemben vett minőségi termelés volna ezen keresztül kialakítható, és a fővárosi bevásárló üzem haszon nélkül adhatná át a kiskereskedelemnek a felhozott árukat, sőt a helyi szétosztás munkájára is berendezkedhetne. De ki vállalja magára ennek a mamutüzemnek életrehívását? Létrejövele alig hihető, bármennyire is szükségessé teszi ezt a rendszert a fogyasztók érdekének szolgálása, pedig a gazdaközönség sem járna rosszul.

Amíg azonban ez a főváros részéről nézve lehetetlen, — nem lehetetlen a gazdaközönség részéről; ez tömörülhetne egy olyan szervezetbe, amely a felhozatalt megszervezné és a főváros vezetésével alkalmassá tenné arra, hogy nemcsak saját, hanem a fogyasztók érdekeit is szolgálja.

A gazdák közös szervezkedésének eredményeit — más vonatkozásban ugyan — igen hatásosan szemlélteti a Budavidéki őszibarack Termelők Szövetkezete, amelynek megalakulása óta már csak külön utánjárással és összeköttetésekkel lehet budavidéki őszibarackhoz jutni. A tisztára minőségi alapon folyó termelést a Szövetkezet mondhatni az utolsó kilóig együttesen és külföldön helyezi el olyan árakon, amelyek itt nem is remélhetők. A Szövetkezet már egy hűtőházat is szerzett magának és ennek segítségével értékesítési munkáját még szabályosabbá és egyenletesebbé tudja tenni. A termelők senkivel sem állnak tárgyalásba, minden termésüket a Szövetkezet veszi át és végzi az értékesítés egész munkáját. Bármennyire is nehezebbnek látszik a főváros-környéki összes gazdáknak megfelelő szervezése, végeredményében enélkül nem lehet eredményt elérni és konyhakertészetünk igaz fejlődésére sohasem számíthatunk.

A termelés szervezetlensége következtében félő, hogy a májusban rendezendő eucharisztikus ünnepek kimagasló vendéglátása is

nehézségekkel fog járni, vagy ha ennek zavartalansága biztosítható is lesz, akkor meg a kivitelünkben lesznek visszaesések. Pedig kár volna ezért, hiszen amúgy is nehezen kapunk helyet pl. a müncheni Grossmarkthallében a polignoni, szicíliai, máltai, nápolyi új burgonya, a veronai cseresznye, a hollandiai saláta, uborka és paradicsom, a kapföldi körte és szőlő, az egyiptomi hagyma és a Kanári-szigetéről származó paradicsom mellett.

TÉRJÜNK AZONBAN VISSZA a belső piacok szervezetlenségének ismertetéséhez és az ennek leküzdésére irányuló elgondolásokhoz. Csak annyit legyen szabad még a kivittel kapcsolatban említeni, hogy a fokozott kivitel nagyon sok esetben annak köszöni létét, hogy a városi piacok felvevőképességének hiányos ismeretében az árut olcsón külföldre adjuk még akkor, amikor a belső piac is szívesen felvenné azt. Ennek következtében a fogyasztói árak ismét jelentősen emelkednek, anélkül természetesen, hogy ebből a termelőknek hasznuk lenne.

Minden intézkedés teljes mértékben jogosult, mert hiszen a mai helyzet alig néhány embernek jelent hasznot, ezek is azonban jelentős kockázatot vállalnak minden esetben magukra, úgyhogy a magas haszonkulcsok használata némileg indokoltnak is látszik. Sajnos azonban, a kereskedelem szabadságának hívei már a piackutató intézmény felállítását is egyenesen a termelés és egyben a kereskedelem szabadsága veszedelmének tartották, pedig világosan érthető volt, hogy itt egyelőre nincsen másról szó, mint megfelelő felvilágosításhoz a termelők számára, hogy ezek a piacok egyenletes ellátását elvégezhessék.

A piackutatásnak nemhogy kárát vallanánk, hanem jogosan lehetünk meggyőződve arról, hogy munkája következtében a városi lakosság életszínvonala emelkedni fog, mert ennek számára mind több élelmiszer és egyéb áruk felvételét teszi lehetővé. Hogy ezt valóban el tudják érni, arról talán már a következő időkben is jelentős bizonyosságok lesznek, aminthogy különösképpen az Északamerikai Egyesült Államok több nagyvárosa bizonyította ezt.

A budapesti piackutató intézet alapos munkája remélhetőleg meg fogja adni a döntő lökést ahhoz is, hogy a vidéki nagyobb városok fogyasztásának megfigyelésével, a termelői és fogyasztói érdekek összhangbáhozatalára törekedjenek, a közvetítő kereskedelem felesleges munkájának csökkentésével.

Az élelmiszerek eloszlásának egyenetlensége nagyon világosan meglátszik abból az összeállításból, amelyet a vidéki városokban tapasztalt élelmiszerárak magasságának bizonyítására gyűjtöttek. Egy ugyanazon héten (1937 február 22—27) Hajdúszoboszlón egy kiló marharostélyosért „egy pengő tizenöt fillért számítottak, Budapesten 2·18—2·80 pengő között mozgott ennek ára, de Békéscsabán, amely Hajdúszoboszlóval mégis csak közel hasonló helyzetben van, már 2·80 pengőt számítottak ugyanezért. Miként lehetséges az, hogy akkor, amikor Kiskúnfélegyházán egy kilogramm zsirszalonna 1·65 pengő volt, Hódmezővásárhelyen ugyanezért 2·20 pengőt számítottak? Érdekes tény, hogy a sertészsír általában néhány fillérrel drágább

mindig, mint a szalonna mégis ebben az időszakban Kalocsán és Hódmezővásárhelyen ára alatta maradt annak. Szinte hihetetlen, hogy még a búzaliszt árában is jelentős eltérések vannak, egy kilogramm ogg liszt ára Hajdúnánáson 34 fillér, de Kisújszálláson 44 fillér. Kell még valami, ami jobban bizonyítja azt, hogy az élelmezési cikkek árát nemcsak a gazdasági élet általános fejlődése hozza magával? Ezek a számok világosan mutatják, hogy itt a piac organizációs kérdése van elhanyagolva és lehetetlen az, hogy az olcsóbb áru nem tud eljutni abba a városba, ahol drágább, és nem tudja ezzel az ottani árakat lenyomni. Vagy hiány van a piacon és azért nagy a drágaság, vagy a helyi kereskedők túlzott kapzsisága miatt nagyobbak csak az árak. Utóbbira kevésbé gondolhatunk, mert ez akkor több árunál egyaránt jelentkezne, itt viszont csak egyes áruknál van főként meg a helyi fokozottabb drágulás.

Ha a zöldségek és főzelékfélék árának ingadozását vizsgáljuk, akkor még szembeötlőbb lesz a helyzet. Amikor Jászberényben egy kiló fejeskáposztáért 30 fillért kértek, akkor a tőle nem is távol eső Kisújszálláson 5 fillérért kínálták ugyanezt. Kiskúnfélégyházán a kelkáposzta ára 4 fillér volt, Hajdúszoboszlón 65 fillér, és a limitált áru burgonyának ugyanazon fajtát Nagykanizsán 14 fillérért, Kaposvárott 5 fillérért adta a kiskereskedő. Milyen szervezetlenség lehet a piacokon, hogy az árak ilyen módon alakulnak?

A hatóságilag megszabott árak egyébként látszólag segítettek a termelőkön. Akkor pl., amikor a burgonya árát maximálták, rövid időre a termelők tisztességes árakat érthettek el. De a kereskedők hamar új rendszert vezettek be. Amikor a Nagyvásártelepre a környéki parasztszekerek nagyobb tömegben hozzák fel a burgonyát, a kereskedők beszüntetik a vételt és nem is járnak az eladók között. Ezek kétségbeesetten várják, hogy mi lesz. Amikor a kereskedők még mindig nem jelentkeznek, a gazdák sietve keresik fel ezeket irodáikban és kínálják fel felhozott burgonyáikat mélyen a limit alatti árakon. A kereskedő pedig szívességet tesz a gazdának, hogy ezen az áron átveszi. Természetes, hogy az áru továbbadásánál semmivel sem számít kisebb árat, és ilyen módon ismét csak haszonhoz jut, olyan haszonhoz, amely most már teljesen illegális.

Láthatjuk ezekből a fejtegetésekből, hogy a városi piacok, a felhozatal és fogyasztás egységes irányítására milyen hatalmas szükség mutatkozik. Termelő és fogyasztó közös érdeke az, hogy valaminő összhang alkottassák, mert a mai helyzetbe belepusztulnak. A termelőt nem lehet a mai piacviszonyok mellett arra bírni, hogy egyre inkább fokozottan minőségi termelésre rendezkedjék be, a fogyasztó pedig kénytelen életszintjét annyira leszállítani, hogy ennek következtében valóságos válságot idéz elő a termelésben. Az érdekek közösek; mindkét félnek előnyére szolgál tehát ha megfelelő intézmények a piac fejlődését, alakulását kutatják, vizsgálják és ezeknek levont eredményeiből egy olyan felhozatali irányítás alapját teremtik majd meg, amely a kérdést legjobban rendezheti.

RUISZ REZSŐ

A LÁZADÓ KOPPÁNY MÍTOSZA

KOPPÁNY VEZÉRNEK hovatovább egyre jobban a mítoszok méreteibe növekedő alakja méltán kelti fel érdeklődésünket. Manapság annyi szó esik róla, hogy nem látszik hálátlannak a feladat: megvizsgálni e renitens vezérnek igazi alakját — amennyiben kilenc évszázadnál több idő ködein át még felismerhető — és felkutatni azokat a tényezőket, amelyek a magyarság mítoszformáló képzeletét éppen az ő tragikus személyisége felé fordították.

A Hóman Bálint-féle forráskritika megállapításaiból az tűnt ki, hogy a lázadó Koppány, a somogyi vezér, Árpádnak férfiági utóda volt. Minden valószínűség szerint Árpád második fiának, Tarhosnak unokája volt, Tar Szerénd fia, Szent István harmadfokú unokatestvére. Legalább erre látszanak utalni: trónigénye egyrészt, másrészt szállásbirtokainak helye az Árpád-házbeli hadnagyok birtokainak tőszomszédságában, s végül a krónikás véleménye, ki azon szándékában, hogy Gejza özvegyét nőül kérte, vérfertőzést látott. Holott Koppány csak a régi nomádus gyakorlat — a leviratus — értelmében akart eljárni, aminek máig fennmaradt csökevénye népünknel a férj öccsének „kisebbik uram“ elnevezése.

Látjuk tehát, hogy a történet adataiból elének bontakozó Koppány egészen más tartalmakat fejez ki, mint a köztudatban több-kevesebb élességgel élő mondái Koppány, összehasonlításként megpróbáljuk ez utóbbit is felvázolni. Itt Koppány elsősorban az ősi hit védelmezője, — ez a vélemény szolgál alapjául a turáni pogánykodók Koppány-tiszteletének — tehát egy ősi, igazabbnak érzett magyarság tragikus képviselője. Tudat alatt legalább összefüggőnek érzik minden nagy szabadsághősünkkel és nemzeti vértanunkkal. A nemzeti sajátságának érzett konok dac szimbolikus megtestesülése ő; vállalkozása szent lázadás.

E leírásból kitűnik, — amennyiben helyesen közelítette meg a köztudat Koppányát — hogy ebben nagyon kevés a reális elem, alakja romantikus képzetekből tevődik össze s talán egyetlen megfogható része az, hogy a lázadó vezérben az ősi hit védelmezőjét keresi. Mivel azt hisszük: a Koppány-problémának ez a punctum saliens, bővebben fogunk foglalkozni e szerep lehetőségeivel.

Ha a Dunántúl helyzetét és szerepét a magyar megszállás után szemügyre vesszük, lehetetlen föl nem ismerni a latin-keresztény

hagyományok eleven erejét, amely szláv közvetítéssel csakhamar elérte a magyarságot is és a X. század folyamán — elsősorban a szláv asszonyok és a fölszívott avar törmelékek révén — a pannóniai magyarokat a nyugati kereszténységhez hozta közel. Megkönnyíti ezt a folyamatot az, hogy az ősi magyar hit nem kinyilatkoztatott vallás: dogmatikája nincs, vallási türelmetlenséget sem ismer — ehelyett azonban hisz egy Ég-Atyában, megvannak gyógyító és tanácsadó papjai, temérdek babonája s az egész mögött egy lassan racionalizálódó mágikus világkép, amely a természeti erők démoniájának tiszteletéből áll. Nincsen tehát ősi magyar hit és keresztény vallás közt semmiféle áthidalhatatlan ellentét. Világos intuícióval látta meg ezt Jókai a Bálványos várban, mikor a pogány Opour fiú álmélkodva hallgatja Szent Ferenc Naphimnuszát, mondván, hogy mindezeket ő is hiszi, mi hát akkor a kereszténység?

Merőben történetellenes konstrukció tehát a X. század végén valami afféle harcot képzelnünk, aminők a XVI. század vallásháborúi voltak. Talán különösnek tetszik a föltevés, de a történeti helyzet valósággal szánkba adja, hogy a dunántúli Koppányt magát is kereszténynek tartsuk, de legalább is megkeresztelt pogánynak. A hagyomány hiteles részeiben semmi olyan pozitív elem nem lelhető fel, amely felkelésének a „pogány reakció“ színezetét adná. A legendák pogány lázadásról beszélnek ugyan, de ezeknek fogalomképzésére már befolyással volt a Vata-esemény, amelyre később rátérünk. Viszont határozottan tudjuk, hogy a keletmagyarországi fejedelem: a gyula, Istvánnak anyjáról közeli rokona már régen keresztény volt. Apja vagy nagyapja keresztelkedett meg még a X. század ötvenes éveiben Bizáncban; ugyanúgy keleti-keresztény volt a harmadik nagy lázadó: Ajtony, a marosi úr is, Hóman Bálint feltevése szerint az utolsó gyula. Itt Keleten azonban olyan világosan látszott, hogy nem kereszténység és pogányság, hanem sokkal inkább Róma és Bizánc kultúrszférája ütközött össze egymással, hogy nem válhatott lehetségessé ezeknek az elsősorban politikai jellegű küzdelmeknek vallásos köntösbe való felöltöztetése.

A régi hagyomány nem is óhajtott sem a gyulák, sem pedig Koppány felkelésébe illetén színezetet vinni. Az előbbieket, mint mítoszképzésre alkalmatlanokat, el is ejtette: a hagyományban csak Koppány kapott formátumot. Megvalljuk, számunkra itt kezdődik a kérdés tulajdonképpen érdekessége. Koppány felkelése tehát a gyulakéval szemben valami olyan tartalommal bírt, ami érdemessé tette arra, hogy a mítosz-képződés az ő alakjához kapcsolódjék. Miután pedig ez a tartalom nem a keresztény-pogány ellentét volt, másfelé kell keresnünk a magyarázatot.

Ha nem is akarunk beleegyezni abba, hogy Koppány az ősi hit mellett vont kardot, mégsem tagadhatjuk, hogy felkelésének lelki indítékai közt bizonyára ott volt a régi társadalmi, erkölcsi, politikai rendszernek védelme is. Ezek a lelki indítékok Koppány és társai körében nem voltak ilyen határozottan kimondhatók, inkább a tudat alatt voltak meg, de végeredményben mégis megvoltak és hatottak. Nem vitatható el tehát Koppánytól az, hogy a reakciót képviselte a

fiatal fejedelem újító szándékaival szemben. Kétségtelen azonban, hogy felkelésének volt egy könnyebben kimondható, közérthetőbb mozgatója is. Ne tévesszük szem elől, hogy Árpád leszármazottja volt, ki „már Gejza idejében is vezérkedett“ s így Gejza halála után ő volt a fejedelmi ház legidősebb tagja. Ebben a megvilágításban feltámadása nem minősíthető egyszerűen lázadásnak, hiszen a nomád jog értelmében neki is joga volt a fejedelemséghez, mint a szent Turultól származó Álmos vérének. Kimondhatjuk tehát, hogy első célja az volt, hogy ő legyen a magyarok fejedelme s itt találta magát szemben Gejza végakaratóival és a fiatal Istvánnal. Küzdelmük az Árpád-ház első testvérharca, amit fenntartott a nemzet emlékezete.

Ennek a testvérharcnak azonban különös súlyt adott egy másik tényező, amelyre ezideig elmulasztották a figyelmet fölhívni.

Koppány felkelésébe — amelyet mint minden történeti jelenséget, sok összetevő eredőjeként kell felfognunk — belejátszottak a magyarság történeti élményei is. Világos, hogy ezen élmények közül legélelnekben azok hatottak, amelyek korban közel voltak a somogyási vezérhez, amelyeknek még talán gyerekkorának fogékony éveiben vált részesévé. Ha a X. század magyar történetét — az Árpád halálától Gejza haláláig terjedő kilencven esztendőt — egy szorosan összefüggőnek elképzelt korszaknak vesszük, akkor ebben mint legteljesebb, legélményszerűbb — következésképp legélelnekben fennmaradt — tényezőt, az ú. n. „Kalandozásokat“ fogjuk kiemelhetni. Ezek közül is fontosság tekintetében kiemelkedő szerepet a Nyugat ellen viselt hadjáratok játszanak, sok más körülmény mellett mindenképp azért, mert e nyugati — elsősorban németek ellen viselt — vállalkozásokban érte a magyarságot egy olyan nagyarányú katasztrófa, amely tragikus hatásait a nemzet egészén érezte. Ez volt az ágostai ütközet 955-ben, amelyben egy nagy magyar sereg szenvedett döntő és teljes vereséget, ahol a „Kalandozások“ legnagyobb egyénisége: Bulcsú és hadnagytársa: Lél, halálukat lelték — s amely után a magyarok soha többé nyugati hadivállalatra nem gondolhattak.

A magyar törzsszövetség a németység határaitól keletre települve, már az első időkben felismerte a roppant veszélyt, amelyet a X. század egész folyamán erősödő szomszéd jelenthet számára s csakhamar megkezdte ellene küzdelmeit, amelyek gyakran tűnhetnek fel ugyan szélmalomharcnak, de hogy nem nélkülöztek minden reálpolitikai megfontolást sem, azt a meg-megújuló bajor-magyar szövetségek bizonyítják. A merseburgi s aztán az ágostai vereség után fel kellett ébrednie az ómagyarokban a levertek ressentiment-jának s bizonyára itt vannak a magyar németgyűlöletnek legősibb gyökerei. A dunántúli hagyomány nagyon élénken fenntarhatta Ágosta költői feldolgozásra is rendkívül alkalmas tragikus élményét: tudjuk azt, hogy a regősök azoktól a „gyászmagyaroktól“ eredeztették magukat, akik a nagy vereségből hírmondónak hazamenekültek. A soha ki nem elégtelt bosszúvágy és sötét keserűség tehát már mélyen bent izzott a magyarságban a németekkel szemben a X. század második felében.

Gejza fejedelem viszont ezzel az érzelmi beállítottsággal ellentétben, 973-ban — 18 évvel Ágosta után — szövetségre lépett az öreg

Nagy Ottóval, az ágostai győzővel; már országlása idején német lovagok és telepesek jöttek az országba — a térítőkről nem is szólva — kiknek földet adott és megbecsülte őket, fiát német papok nevelték; s aztán ez a fiú német asszonyt is hozott a házhoz, Nagy Ottó unokahúgát; vele németek nagy sokasága jött magyar földre s az esztergomi udvar megtelt velők, magas méltóságokra, vagyonra tettek szert. Ugyanakkor pedig Gejza a régi társadalmi és politikai berendezkedés: a törzsi rendszer ellen erélyesen föllépett, erős központi hatalmat alapított s művét végső konzekvenciáig látszott folytatni fia, aki e kezdeti időkben még nem is rendelkezett népe szemében azzal a tekintéllyel és súllyal, mint az öreg fejedelem. A szélesebb rétegek tehát ellenszenvvel szemlélhették az új viszonyokat s az egyszerűbb koponyákban bizonyára német térfoglalásnak tűnt az, ami a valóságban a kereszténység térfoglalása volt. Hozzá kell vennünk ehhez a törzsfők növekvő féltékenységét a rovásukra előretörő fejedelmi hatalommal szemben, a régiben megmaradni akarás reakciós elemeit — s előttünk a Koppány-lázadás lelki képe.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Koppány vállalkozásának különös súlyát a régi hagyományban az a felismerés alapozta meg, hogy az ő tragikumában nyilvánult meg először a német-magyar ellentét, amely — mint tudjuk — közvetlenül Szent István halála után élet-halál kérdésévé vált s az is maradt az ország számára I. Gejza és Szent László fellépéséig.

Lássuk a felkelés történetének idevágó elemeit.

Koppány a Balatont megkerülve tartott Veszprém felé, mikor István elindult ellene Esztergomból. Személyét német lovagok övezték, ezek ütötték lovaggá is német szokás szerint, sőt a hagyomány úgy tudja, személyének őrizete is rájuk volt bízva. A fejedelmi hadak fővezére a harcban jártas Wasserburgi gróf: Wenczelün lett. Több keresztény hadijelvény mellett, István csapatai előtt vitték a Szent Kereszt szögével díszített lándzsát, egykor Nagy Ottó tulajdonát, melyet III. Ottótól kapott nászajándékkul a magyarok fejedelme. Veszprém körül aztán kemény ütközet fejlődött ki, amelyben Koppány hadai szétszórattak, maga életét veszttette: állítólag maga Wenczelün vágta le; fölnégyelt testét elrettentő például négy vár kapuja fölé szegeztette István. Keserű panaszul mondja a hagyomány, hogy a magyar lázadóktól elvett földek németek közt osztattak ki. Érthető ezekből, hogy Koppány küzdelme csakhamar a magyar-német összecsapás tragikus mítoszává vált a magyarság szemében.

Bizonyos azonban, hogy ma nem ezt érezzük benne elsősorban. Ez a tartalma csak nehezen volt kielemezhető, s ha ez is a mítosz magva, azaz annak oka, hogy Koppány formátumot nyert a hagyományban, még nem magyarázza meg az egész mítoszt, tehát mindenkifölött azt, hogy hogyan vált a lázadó vezér a régi hit protagonistájává: a pogány magyarság képviselőjévé?

Azt mondtuk, hogy Koppány későbbi megfogalmazásába belejátszott a Vata-élmény, a XI. század nagy magyar forradalma, amelynek kimondottan keresztényellenes tendenciája volt.

Gejza uralmának kompromisszumos és Szent István kormányzásának egyensúlytartó jellege és magyarsága megakadályozta azt, hogy a keresztényellenes magatartás kifejlődhessen. Utánuk azonban a velencés Péter lépett trónra, aki sem anyai nagyapja bölcs, kompromisszumos lényéből, sem nagybátyja egyensúlyozó képességéből semmit sem örökölt, viszont mint idegen, első pillanattól kezdve szembe találta magát a közhangulattal és bizonytalan helyzetében németek és olaszok hűségére alapozta uralmát. Lassanként egészen meggyűlölte a magyarokat s kormányzása német hívei garázdálkodásából kezdett állani. Jellemzően arra, hogy a keresztény-pogány ellentét mennyire nem elsődleges jelenség, az ország még mindig tartózkodik végső konzekvenciák levonásától. Pétert elűzik ugyan, de ő és németjei dolgát még világosan különválasztják a kereszténységtől: Aba Sámuel minden világnézeti megrázkódtatás nélkül, sógora: István király hagyományai értelmében foglalja el a trónt. Csak akkor, amidőn Aba halála után a visszatérő Péter eladja országa függetlenségét a német királynak s fokozottabb mértékben folytatja a magyarság kiszipolyozását, kezdenek arra a naiv, de teljesen érthető következtetésre jutni, hogy a kereszténység hozta el számukra a szolgaságot, az idegen uralmat, tehát ha szabadulni akarnak nyomorúságos helyzetükből, elsősorban a kereszténységet kell kiirtani és visszatérni az apák hitéhez, amikor szabad, gazdag és független volt az ország. Ennyire bonyolult módon jut csak el a magyarság a régi hit visszaállításának gondolatához s ennek még ekkor is sokkal inkább nemzeti, mint vallási hangsúlya van.

Az a mozgalom aztán, amely a tiszaháti Vata nevéhez fűződik, s amely vak és kegyetlen elkeseredésében iszonyúan büntette Pétert, kiverte a parazita idegeneket, hazahozta és őseik székére ültette Árpád száműzött unokáit, ugyanakkor felgyújtotta a kolostorokat és templomokat, kardélre hányta a papokat és kivégezte a szent király legjobb munkatársát: Szent Gellértet is. A vak düh múltával azonban kitűnt, hogy az a 65 év, amelyet Gejza és István korszaka jelent, nem törölhető ki többé a nemzet életéből. A pogány hit nem volt többé rekonstruálható, mert igazi éltető tartalmai már elkoptak vagy nem voltak fölidézhetők a változott lelki és anyagi viszonyok között. Vata eltűnik ebben a nagy kiábrándulásban és suta sorsa kiesik a nemzet emlékezetéből; Levente herceg, az utolsó pogány Árpád, kiáll az útból, kedvétvesztve Taksonyba húzódik, pogány dédapja szállására s csakhamar meghal; András pedig, megértve a való helyzet követeléseit, fejére teszi István koronáját s folytatni igyekszik alkotásait.

Vata forradalma azonban nagy élmény volt, amelynek híre és tudata sokáig fennmaradt, s amelynek lelki tartalmai a legkézzelfoghatóbbak voltak. Így érthető, hogy a későbbi legenda- és krónikáírók, akikben már elhomályosult egyrészt a magyar hit sajátos jellegének tudata, másrészt azon különbségek emléke, amelyek Koppány, a gyula és Vata felkelései között fennállottak, szívesen foglalták össze valamennyit „a pogány lázadások“ közérthető címszava alá.

Nyitva marad azonban ezután is az a kérdés, hogy miért nem Vata lett a magyar pogányság mítoszihőse s miért a korban is távolabb

fekvő, hatásának jelentőségében vele egyáltalában nem egyenrangú Koppány?

Azt hisszük, itt elég lesz két tényezőre felhívunk a figyelmet. Az első az, hogy Vatanak ugyan sikerült egy diadalmas forradalomban kivenni az idegent és visszahozni Árpád vérét, de ugyanakkor el is vesztette fontosságát s eltűnt szemünk elől anélkül, hogy eltűnése aláhúzta volna jelentőségét. Sőt — éppen ellenkezőleg úgy rémlik, hogy kikapcsolódása a történekekből tulajdonképpen elsúlytalanodásával egyértelmű. Sorsa valóban suta, befejezetlen.

Vele szemben Koppányé zárt, tragikus sors. Feltámadása, maradi harca a vágató idővel, nekifeszülése a történekek sodrának, egyetlen nagy, vesztes csatája, melyben a német fővezér öli meg s ezzel halálát vértanúi magasságokba emeli: — világosan felismerhetően, tisztán és érthetően tragikus hőssé avatja.

A másik tényezőt pedig az ellenfél személyiségében látjuk. Ugyanis senkire sem közömbös, hogy ki ellen harcol. Az ellenfél is jellemző emberére, nemcsak a barát. Vata ellenfele Péter volt, egy hazaáruló király; Koppányé azonban maga Szent István, a magyar történet legnagyobb hatású alakja. Vata vagy Péter? — ez a kérdés nem válhat érdekessé; de ha azt mondom: Szent István vagy Koppány? — akkor a magyarok első királyának nagyméretű egyénisége, napjainkig való hatása, életművének tudata egyszerre végtelen fontosságúvá emeli azt a férfiút, aki ezzel az egyéniséggel, ezzel a megmérhetetlen hatással, ezzel a nagyjelentőségű életművel valamikor mint ellenfél szemben állt. Ez a kérdés megmozgatja egész eddigi történetünk értékelését^ sőt azt az egész értékrendszert is, amely a keresztény magyarság kilenc századát irányította.

Ez a kérdés vezet át Koppány történeti szerepének vizsgálata után Koppány mítoszának problémájához.

KOPPÁNY MÍTOSZA tulajdonképpen nagyon kurta múltra tekintet vissza. Bizonyos az, hogy ha voltak is a régibb irodalomban — különösen a romantikától kezdve — olyan nézetek és beállítások, amelyek a pogány — s ezáltal nemzetibbnek érzett — magyarságot szívesen hangsúlyozták a keresztény — s ezáltal általánosabb, nehezebben érthető — szentistváni magyarsággal szemben, a magyarok nagyobb tömegeiben föl se villant olyan gondolat, amely ennek az utóbbi, keresztény magyarságnak a másikkal szemben való természetes létjogosultságát kétségbevonta volna. Koppány régen elmerült alakja sohasem állt a nemzeti érdeklődés középpontjában, még kevésbé válhatott sorsa olyan fontossá, hogy belőle fajtánk sorsának szimbolikus kifejeződése: a magyar mítosz válhassék. A valószínű folyamat az, hogy a renitens vezér alakja a népi emlékezésben a XI. század után, mikor nyugotiság és nomád életformák végérvényesen összebékültek, lassan elmosódott, végre eltűnt; a történetírás pedig a különböző krónikákon át a Középkor végéig lehozta a megmerevedett Koppánymondát.

A legutóbbi idők nagy nemzeti összeomlása után azonban, amikor a Magyar Birodalom értékrendszere nagyjában megsemmisült, a riadt

tömegek kilátástalan helyzetükben kutatni kezdtek oly lehetőségek után, amelyek életet látszottak ígérni. Természetszerűleg ilyenkor nem a közeli, a reális — s ennél fogva szürke megoldások izgatják a kedélyeket, hanem a távoli, romantikus ködbe vesző, csillogó lehetlenségek. Így érthető, hogy középosztályunk egy részének figyelme a „turánizmus“ néven ismert gondolkodáshoz kezdett hajlani. Ezek a holdas rajongások — amelyekkel bővebben foglalkozni itt nem lehet célunk — csakhamar eljutottak a zimankós viszonyok között élő szélesebb rétegekhez, kik gyakran megható és naív módon törekednek „valami megváltás“ után.

A turánizmus, a Nyugathoz tartozással szemben a Keleti eredet hangsúlyozása, már magában hordta azt a veszedelmet, hogy mint végső konzekvencia felmerüljön a pogánysághoz való visszatérés sajtáságos ötlete is. Kétségtelen, hogy eddig az abszurd következtetésig a magyarság magától nem jutott volna el: az idea — a turánista és pogánykodó „ősmagyarság“ csaknem humoros önellenmondása ez — a német vérmítosz, az újpogány wotanizus hatásait tükrözi. Német ideológiák magyaros-turáni lefordításairól van itt szó.

Ha azonban ezt határozottan megállapítjuk is, távol áll tőlünk a turánizusból kisarjadó Koppány-mítoszt mindenestül Zrínyi szavával: „német maszlagénak deklarálni, minden egyéni, elsődlegesen élményszerű jellegétől megfosztani. Éppen Koppány vezér kiemelése, Szent István legveszedelmesebb ellenfelének földidézése elárulja azt, hogy ez a mítoszformázódás mélységekből tör fel és a magyar sors igazán belső kérdései éltetik.

A Koppány-mítosz kibontakozásának — eltekintve a fenti okoktól — két történeti oka van. Az egyik külsőleges: a többi mítoszi lehetőségek (Árpád, Attila, Csaba, a „Kalandozások“) kimerültek. A másik egészen belső s ezúttal ezt tesszük vizsgálatunk tárgyává: remegő útkeresése „hajdani, eltévedt lovasnak“.

A régebbi mítoszformáló kísérletezések irodalmi indításúak voltak s jóformán teljességükben meg is maradtak irodalmi síkon. A „Zalán futása“-nak megjelenése előtt volt ugyan egy olyan közhangulat, amely várt egy „Árpádiás“-ra, de ez csakhamar megszűnt és Arany már így bízta magát a „Csaba“ Előhangjában: „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek — írjad!“ Napjainkban csaknem fordítva áll a dolog: Koppány, mint mítosz, népnek mondható képződmény, amelynek még nincs az irodalomban adequat kifejeződése. Ezalatt azt értjük, hogy az ilyirányú irodalmi kísérletek jelentősége nem fedi a mítosz jelentőségét.

Mert tagadhatatlan, hogy a Koppány-mondával rokon témák betörték az irodalomba. Az egyre szaporodó ú. n. történeti regények sorában mind több az, amely a szinte már közhellyé kopott „Kelet-Nyugat ősi ellentétét“ helyezi érdeklődése középpontjába. Azonban e könyvek írói elsősorban nem a rideg, nehezen érthető, kevesebb adattal szolgáló X. és XI. századhoz nyúltak le, hanem a színesebbnek, közelebbinek érzett XIII. századhoz, ahol egy ma is közérthető nagy esemény — a mongol vész — kézzelfoghatóan közel hozza a nagy problémát. Makkai Sándor A táltos királyban és a Sárga viharban,

Szántó György A sátoros király című drámájában kísérletezték, az előbbi romantikus mesévé költve át a tatárjárást, az utóbbi kevés elmélyedéssel dramatizálva Kun László történetét. Itt említendő Edua regénye. Messze kiemelkedik az e kort tárgy azó alkotások sorából Kodolányi könyve: A vas fiai. Ugyancsak ő az, aki sokkal kevésbé sikerült drámájában, a Pogánytűzben, közelebb visz témánkhoz: Vata történetét dolgozta itt fel, s a tragikus hangsúlyt Levente herceg személyére helyezte. Az elszórt adatokat azonban nem sikerült nagy emberi történetessé mélyíteni s a mondvacsinált mese és a lélektani és történeti lehetlenségek méltán lepnek meg annál az írónál, aki A vas fiai-t írta. Magával Koppány alakjával két nevesebb regény foglalkozik: az egyik Kós Károly Országépítője, a másik Makkai Sándor most megjelent műve: Magyarok csillaga. Kós műve István király egész történetét felöleli, hangja, feldolgozási módja a most annyira divatos életrajz irodalomhoz rokonítja, bár sem Zweig lélektani finomságait, sem Maurois tiszta vonalvezetését nem éri el. Regényét sajátságos hidegség jellemzi: az olvasónak az a benyomása támad, hogy minden hőse meg van fagyva. Minden benne van ugyan, ami ekkor „történetmozgató faktor“ lehetett, de mégsem alakul ki egy történeti atmoszféra; minden, elsősorban Koppány alakja teljesen erőszakolt,—sorsa semmi érzelmet nem kelt az olvasóban: a mű csupa politika és okosság — a szív hiányzik belőle teljesen. A szereplők antipátiát ébresztenek azáltal, hogy mindig súlyosak, fontosak és reprezentatívek, vigyáznak minden szavukra, mintha tudnák, hogy a Kós Károly meg fogja őket írni.

Makkai Sándor meleg és romantikus író. S ha sajnáljuk is, hogy gyakran él olcsó eszközökkel és éppen leginkább hangsúlyozott alakjai és helyzetei a giccs határait súrolják, mégis ki kell emelnünk, hogy műve színes és érdekes, ő tud szeretni is és nem azért ír regényt, — mint Kós Károly — hogy transsilvanus ötleteinek támasszon ahistorikus hinterlandot. Dóli és Bogárka története szép mese. Ilyen mesehős szenvedélyes túlságaiban és elrajzolt nagyságában maga Koppány is, ellenfele is: a fiatal fejedelem, akiről Makkai sok mindent elmond, ami felkeltené az érdeklődésünket^ ha ez a sok minden inkább történe vele vagy általa — így kénytelen vagyunk elhinni az írónak, hogy ilyen volt —; meggyőződve nem nagyon lehetünk róla. A regény emberi magja Sarolt és Koppány viszonyában rejlik, csakhogy ez egyrészt elaprózódik, másrészt pedig két ilyen bonyolult, titokzatos és originális jellem következetes felépítéséhez hiányzik Makkaiiban a kitarítás és az írói erő.

Míg Kós Károly hideg alkotása nem engedte felszínre kerülni Koppány pogányságát a maga teljességében, addig Makkai már nagy engedményeket tesz egy feltörekvő közhangulatnak, amely Koppányban a választott hőst kezdi keresni. Ha Makkaiiban elég merészség lett volna végiggondolni ezt a gondolatot, regényének hőse már nem Szent István, hanem Koppány lett volna. Ő a „magyarok csillaga“, akit Tarkacs, a táltos, felismer és nevel, akire reménységgel néznek az ősi hithez, magyaribb világhoz hűségesebb magyarok. A német-magyar ellentét üszkei is fellobognak s Szent István már csak úgy nyer

igazolást, hogy eredetileg ő is a pogányokhoz óhajt csatlakozni s csak mikor ezek visszautasítják, válik véglegesen a kereszt hívévé, a német barátjává. Ez persze történeti nonszensz és rendkívül bizalmatlanná teszi az embert Makkaival, mint históriaértő íróval szemben, valósággal megdönti műve „epikai hitelét“. De nem ez a fontos, hanem az, hogy ha a „Magyarok csillaga“ egy fejlődési sor darabjává válhat, akkor most már megírhatóvá lett — a nagy Koppány-regény — az ő választott alakjával, tragédiájából kibontakozó mártíriumával a középpontban.

Mert a köztudatban — más módon a Koppányista újpogányoknál és megint másként a turanizmus középosztálybeli híveinél — erre felé halad Koppány mind több étellel megtelő, mind több tartalmat hordozó alakja. Mindenesetre ma már megvannak benne egy teljesértékű mítosz lehetőségei: a döntő esemény — a veszprémi csata — a bár halavány, de mégis megragadható mitikus háttér — a régi Isten tragikus csatája az újjal — és a hús-vér főszereplő, aki ugyanakkor hatalmas szimbolikus erőt is képvisel.

Koppány vezér ugyanis, ez a hatalmas szellem, ma már visszavonhatatlanul jelen van köztünk s hatását nem csak a fönt jelzett módon az irodalomra sugározza ki, hanem igenis a nép széles rétegei felé is. Annak okait, hogy a magyar nép küenc évszázad mély kereszténysége után egyáltalán képessé vált pogány tartalmak s velük Koppány mítoszának befogadására — ma még nem látjuk egész tisztán. Bizonyos azonban, hogy a magárahagyott, a mindennek kiszolgáltatott nagy, népi tömegekben ösztönös vagy félig-meddig tudatos módokon nagy útkeresés folyik, amely abból az érzésből táplálkozik — amit először Ady Endre fejezett ki: „Valahol utat veszítettünk, Várat, tüzet, bizodalmát, Valamiben késlelgettünk — S most harcolunk, kedvet vallva, kedvetlenül.“ Valahogyan vissza kellene jutni az elvesztett útra — és sokan ott látják az eltévedést, a nagy és jóvátehetetlen hibát, mikor elhagytuk atyáink isteneit, kik idáig vezettek Kelet-Európa ősi rónaságairól.

Ez a népi mélységekből feltörekvő megújhodási és útkereső vágy hozta létre a tavaly januárban bíróság előtt állt újpogány paraszt: Virrasztó Koppány mozgalmát is. „Őseink erkölceit akartam beleégetni a magyarok leikébe, azt az erkölcsöt, amelyet a kereszténység elpocsékolt!“ — mondotta rendkívül izgatott hangon a bírónak ez a „Hdércnyomásos paraszt“, aki idegengyűlöletének politikai konzekvenciáit is le akarta vonni. Fölvett nevével ő már egyenesen hivatkozott az ősnek vallott lázadó vezérre, jelül annak, hogy Koppány benne már annyira élővé varázsolódott, hogy keresni kezdte a reinkarnálódást.

Íme a lázadó Koppány mítosza, abban a kaotikus, vak és tapogatózó formájában, ahogyan ma közöttünk él. Megközelíteni nehéz, megérteni még alig lehet. A magyar tudomány és a közvélemény felső rétegei még nem is veszik tudomásul, mert fogalma hiányzik a szótárukból. De Prohászka Lajos „A vándor és a bujdosóbban keresve a magyar mítosz lehetőségét, már csak és kizárólag Koppányt véli felemlíthetőnek: „Az egyetlen mítosz vagy inkább mitikus csira, amely karakterológikus szempontból megfejtő jelentőségű lehetne, az

a lázadó magyaré, akinek örök prototípusa a négyfelé hasított Koppány, s akit mint a magyar öncélúság halálos dacú harcosát, ezer ismétlődő változatban ismerünk történelmünkben. De fejlődhet-e ki mítosz a lázadás irányában? Lehet-e életigazoló, nemzeti missziót jelölő a lázadás? Talán igen (bizonyosság rá Prometheus), de ez minden esetre — és a végzetes épp ebben rejlik — nem az egész magyarságé. Vagy állíthatná-e valaki elfogulatlanul, hogy Szent László és Széchenyi, Werbőczy és Berzsényi, Pázmány és Arany ... egyformán beleférnek a lázadó mitikus életformájába és belőle maradéktalanul érthetővé válnak?“

A mítosznak tehát valahol nagy hiánya van s ez valószínűleg abból ered, hogy akiknek körében megszületett s akik tovább terjesztették, sohasem gondolták meg, hogy mi volt az az erő, amely figyelmüket éppen Koppány felé fordította. Mert akkor felismerték volna, — mint ahogy a történeti és a hagyományi Koppány vizsgálataánál mi is felismertük — hogy Koppány jelentőségét ellenfele adja meg: Szent István király. Az ő, napjainkban egyre élénkülő roppant hatásának ellenhatásaképpen hívódott életre az ellene lázadó, hogy tovább tagadja annak alkotásait. Az alkotó magyar és a lázadó magyar s kettőjük küzdelme időtlenné téve, szimbólummá növesztve: ez a magyarság mítosza s ugyanakkor Koppány alakjának teljes értelme is.

Amint Szent Istvánt bekapcsoltuk, — akinek mitikus erejével ezúttal nem foglalkozunk¹ — egyszerre kiteljesedik a mítosz s ugyanakkor Koppányi is visszalöktük az őt megillető helyre. Úgy tűnik fel ebben a megvilágításban, hogy a mítosz csaknem készen áll.

Természetesen nem lehet tagadni, hogy az a kaotikus, talán inkább félművelt, népi képződmény, amelyről fentebb beszéltünk, nem így ragadja meg a Koppány-kérdést. Jellege sem olyan, hogy ilyen racionális műveletekre képes legyen. Elképzelhető azonban, hogy a Szent István-év, amelynek meglesznek a népi gondolkodásra gyakorolt hatásai is, másrészt Szent Istvánnak a magyar nép lelkében — barokkszínezésű, vallásos módon ugyan — mélyen élő alakja, végre pedig Koppány alakjának további formálódása és István mítikumával való lehetséges termékeny összeérései, elindítják a mítosznak egy olyan irányú kijegecesedését, amelyben mind a ketten el fogják foglalni az őket megillető helyet. Magától értetődik, hogy ezt feltételezve, nem számítunk arra, hogy a vallásos-barokk Szent István eltűnik, vagy, hogy a lázadó-pogány Koppány és szektájának hívei kivesznek. Ez alig hihető, de talán létrejöhét egy egészséges szintézis, amely a nagy magyar hagyományok értelmében fogalmazná meg a szemben álló Szent Istvánnak és Koppánynak nemzeti érvényű mítoszáat.

FERDINÁNDY MIHÁLY

¹ Lásd erre vonatkozóan Ferdinandy: Szent István király. Az Ország Útja. 1937. márciusi száma.

NYELVÜNK VÉDELME

E GYIK KIVÁLÓ NYELVÉSZÜNKTŐL származik az a megfigyelés, hogy ha németül való fogalmazás közben nem jön mindjárt tollunk alá az odaillő szerkezet, csak arra kell gondolnunk, hogy is mondják azt magyarul, s tüstént eszünkbe jut a helyes német kifejezés. Azaz nyelvünk — jobban mondva bizonyos társadalmi rétegeink és írói köreink nyelve — annyira telítve van németességekkel, hogy a német nyelvszerkezetből a magyarba — sőt megfordítva is — pusztán szolgálai áttétellel el lehet jutni anélkül, hogy mondanivalónkat a másik nyelv szellemében újjá kellene formálnunk. Tanulságosak és öneszmélésre serkentők ebből a szempontból azok a tapasztalatok is, amelyeket Eckhardt Sándor adott elő nemrégiben folyóiratunk hasábjain.¹ Magyar-francia szótárának kidolgozása közben alkalma volt egy tőlünk távolabbeső nyelvvel mérni össze nyelvünket, s minduntalan arról kellett meggyőződnie, hogy közvetlen fordítással szinte teljességgel lehetetlen eljutni a magyar szövegből a franciába: itt a fordításnak csupán az az egyetlen módja jöhet számításba, amely a gondolatnak az idegen nyelv szellemében való tökéletes átértékelését jelenti. Annak, aki a francia szellem világát akarja megnyitni a magyarság előtt, minden egyes kifejezést külön kell értékelnie, megfelelőjét a másik nyelvrendszer egészéből külön kell felderítenie. Tehát minden lépésnél értékelő, tevékeny munkát kell kifejtenie, hogy a két merőben különböző szellemiséget egymásra vonatkoztassa. S ez így is van rendjén. Hiszen minden nyelv egy-egy önálló, zárt világ, külön szellemi forma, amely minden apró megnyilatkozásra rányomja a maga bélyegét.

S vájjon egészséges állapot-e az, hogy a német nyelvszeilem irányában lassan minden magyar sajátosság elmosódik? Csak nyereség-e s nem veszedelem is az, hogy a magyar és a német szellem érintkezésében kitaposott, kész utak állanak rendelkezésünkre? Hogy a németiség felől érkező szellemi áramlatoknak mi sem állja útját a magyar szellemiség határán, hanem azok minden átértékelési kötelezettség nélkül futhatnak szét a magyar élet ereiben? Nem öngyilkosságot követünk-e el azzal, hogy legsajátosabb szellemi formáinkat, tősgyökeres szólásainkat, eredeti nyelvszerkezetünket bomlani, pusztulni hagyjuk azért, hogy idegenből bevándorolt szemléletmódnak bizto-sítsunk polgárjogot? Nyelvünk elnémetesedése nem magában álló,

¹ Magyar Szemle, XXVI. 28—36. 1.

elszigetelt, ártalmatlan jelensége a magyar életnek, hanem kísérője s talán előidézője egy általánosabb magyar betegségnek: annak, hogy mindig valami fásult közönnnyel szemléltük saját értékeink kallódását, s legfeljebb tétlen panaszkodással veszünk tudomást az idegen érdekek elhatalmasodásáról.

A magyar nyelv életesorsának nyomozója a maga részéről is csak megerősítheti azt a megismerést, amelyre költőink, gondolkodóink már nem egyszer rádöbentek: hogy műveltebb köreinkben mindennek van keletje és becsülete, ami idegen, de a magyarnak annál kevesebb. Mi folyton csak alkalmazkodunk idegen érdekekhez, s a magunk érdekeivel mit sem törődünk. A magyar meg a német nyelv egymással való mérkőzésében is ez a különleges viselkedésmód nyilatkozik: igyekszünk hozzáidomulni az idegen szellemformához, hogy az ne hadakozzék többé ellenünk, hanem önmagára ismerjen bennünk. Nem gondoljuk végig ennek a folytonos alkalmazkodásnak és lemondásnak a következményeit, azt, hogy ezen az úton egyszer okvetlenül megszűnik népi különállásunk, a magyar szellem lendülete és felviharzása eltűnik a föld színéről, s örökre elnémul a magyar nyelv ereje és szépsége. Az idegen-imádat előbb-utóbb a teljes népi és szellemi felbomláshoz vezet.

Politikusaink úgy látják, hogy az idegen veszedelem kettős: a pángermán és a pánszláv veszedelemre igyekszenek ráterelni a magyarság figyelmét. Valóban, népünk anyagi és szellemi élete, politikai helyzete e közt a két világhatalom közt morzsolódik. Előttük szűkülnek összebb-összebb határaink — nemcsak a politikaiak, hanem a szellemiek is. Nekik teszünk napról napra újabb engedményeket összezsugorodott létünk korlátái közt is. S bár jelenleg a szláv terjeszkedés látszik fenyegetőbbnek, megcsonkítóbbnak, mi mégis jobban féltjük a magyar sorsot a germán veszedelemtől. Nyelvünk rá a tanú, hogy a szláv szellem sohasem volt képes a magyar életformát megkötni, igába hajtani, de a német szellem annál mélyebben beleszűl életfelfogásunk, gondolkodásunk, nyelvformálásunk irányításába. Ennek pedig az az oka, hogy a magyar tudat nem egyformán rezdül meg a kétféle idegen veszedelemre: az egyik előtt felmagasodik s megálljt parancsol a terjeszkedésének, a másik előtt meg leomlik s maga tessékeli be a portájára.

A szláv tűzkeresztségen a magyar lélek és a magyar nyelv már rég átesett: még akkor, amikor az itt talált vagy később beszívárgott szláv lakosság nyelvkincséből merített, s az átvételeket a maga ízléséhez, a saját szükségleteihez, a maga külön szemléletmódjához idomította, azaz tökéletesen a magáévá formálta. Szláv nyelvi átvétel majdnem csak annyi maradt meg nyelvünkben, amennyire igazán szükség volt, mert új fogalmakkal, új életformával ismertette meg népünket. S mikor a művelődési szükséglet kielégülést nyert, a magyar nyelv lezárta sorompóit a szláv nyelvek előtt. Volt és van egy erő, amely mértéket állított és határt szab ma is a szláv hatásnak. Ez pedig nem más, mint népünk sajátos viszonyulása a szlávokhoz: az, hogy a magyar mindig érezte a szlávokkal való érintkezésben, hogy ő az úr, az a szolga, ő a művelt, az a műveletlen, ő a felsőbbrendű, az az alá-

rendelt. Szinte azt mondhatjuk, hogy úri gesztus volt tőle, ha eltanulta szláv alattvalója, szolgája, polgártársa jó egynéhány szavát — csak azért, hogy megkönnyítse annak dolgát a kölcsönös érintkezésben. Ez a viselkedésmód színezi a honfoglalás kora óta állandóan a szláv-sághoz való viszonyunkat: ha át is veszünk tőlük valamit, azt a magunk képére formáljuk, mert tudatában vagyunk a magunk magasabbrendűségének. A magyar értékelő tudat itt nem az idegen, hanem önmaga felé billent; ennek köszönhetjük, hogy ezer év együttélése és érintkezése sem volt képes nyelvszemléletünket elszlávosítani. S ez az értékelés a záloga annak, hogy a magyarság nem fog egykönnyen szláv igába dőlni — még ha oly fenyegető formában lép is fel a szláv veszedelem, mint manapság. A magyar felsőbbrendűség-tudatot a politikai elnyomás sem tudja eltiporni. Ez a tudat áll őrt odakünn, idegenbe szakadt országrészeinkben: örökdió a magyar szellem, a magyar életforma, a magyar nyelv épségén.

Mennyire más az a kép, amelyet a németiség felé mutat múltunk és jelenünk! A német nyelv nagyon régóta a hatalom fényében jelenik meg előttünk. Csillogás, előkelőség, műveltség, magasabbrendűség társul a szemünkben ezzel a nyelvvel. Volt idő, amikor főúri rendünk a maga alacsonyrendűnek érzett anyanyelvét az előkelőbb némettel cserélte fel. S ma sokkal szélesebb körben és sokkal láthatóbb eredményekkel ugyanezt cselekedjük. Bámuljuk a német nyelv világhatalmát, s mi is részt kérünk ebből a hatalomból: ez a végső oka annak, hogy német szavakat, kifejezéseket, sőt egész mondatokat keverünk beszédünkbe. Odavagyunk a német nyelv gondolati mélységeitől, belső finomságától: s mi magunk is mélyenjáróknak és finomaknak érezzük magunkat, ha a német szólások és szerkezetek kinzópadjára húzzuk az árva magyar nyelvet. Nem tudunk betelni az elragadtatással, mily hüen, egyértelműen és pontosan fejezi ki a német az életnek és a mesterségnek ezernyi csínját-bínját: s magunk is csak akkor érezzük biztonságban magunkat a világ fogalmi hálózatának útvesztőjében, ha a német műszavak Ariadne-fonalával merészkedünk oda. A német nyelvtudás anyagi előnyt, társadalmi megbecsülést jelent: miért ne fitogtassuk hát úton-útfélen, mennyire vérünkkelé vált a németül gondolkodás? Valóban, nyelvünk elnémetesedéséért nem csupán a tömeg öntudatlan utánzóhajlamát, nem is egyszerűen a beszélőközösségnek bizonyos szellemi renyhességét kell felelőssé tennünk, hanem be kell látnunk, hogy itt az idegen életformának tudatos akarárásáról és elfogadásáról van szó. A magyarság értékelő tudatában van a baj: abban, hogy a német szellemet és a német nyelvet annyira hatalmasnak, nagynak, értékesnek tartjuk, hogy a magunk sajátos szellemformája egészen eltölpül mellette. Ez a különös értékelés a végső magyarázata nyelvünk elnémetesedésének, ez idézheti elő egyedül szellemi védőszerveink lebontását, a teljes kapukitárást az idegen szellem, idegen érdek, idegen hatalom előtt.

S ez a magyarázata annak is, hogy miért éppen a germanizmusokban látjuk a magyar nyelv és a magyar szellem veszedelmét, s miért nem hánytorgatjuk a többi idegen hatásokat. Azért, mert eddig még nem volt rá eset, hogy egy merőben idegen életforma előtt annyira

fenntartás nélkül hódoljunk, mint a német előtt, s annyira lebecsüljük vele szemben a magunk szellemformáját. Az idegenkérdés a germanizmusokban csúcsosodik: ez az a terület, ahol a magyar szellemet idegen részről a legfájdalmasabb veszteségek érték. A magyar öntudat gyökerét támadta meg a német életforma akkor, amikor önbecsülésünket, önbizalmunkat aláasta, látásunkat elvette saját értékeink iránt. A magyar nyelv ügye itt már nemcsak a nyelvbúvárokra tartozik, hanem mindenkire, aki aggódó szeretettel figyeli a magyar szellem életesorsát. S mindenkire szól az a megállapítás, hogy veszedelemben van a magyar nyelv, mert a német szellem a magyar nyelvtudat értékelő tevékenységét kilendítette a helyes irányból.

A POZITÍV NYELVTUDOMÁNY kizárólag tudattalan, gépies lelki és szervi folyamatokkal magyarázza a nyelv életét, fejlődését, s az olyan fogalmakat, mint például „nyelvszellem“, „tudat“, „értékelés“ teljesen száműzni igyekszik feltevéseiből, a nyelvi jelenségek törvényszerűségeinek nyomozásából. Ez a pozitívizmus korlátai közt megrekedt nyelvészlelet — különben egész következetesen — még a nyelvhelyesség kérdését is elutasítja magától: hiszen valóban a „helyesség“ kérdésének fölvetése a nyelvi jelenségeket magasabb körbe emelné, oda, ahol tudatos értékelés döntene azoknak sorsáról. Éppen ezért csodáljuk azokat a nyelvészeinket, akik elvileg kitartanak, sőt egyenesen hadakoznak a pozitív nyelvészlelet jogáért, a gyakorlatban pedig megalkusznak Önmagukkal, hazafias érzésükkel, aggódó magyarságukkal, s felcsapnak nyelv művelőknek, nyelv helyességi tanácsadóknak, nyelvi irányítóknak. Sőt még az a furcsaság is megeshet, hogy pozitív felkészültséggel fognak hozzá a nyelv helyesség kérdésének elvi megalapozásához. Persze a vállalkozás legtöbbször balul üt ki, s a nyelvbúvár megreked az önellenmondások szövevényében. A téves megállapítások egész sorát idézhetnénk az ilyenféle vállalkozásokból.

Ezúttal csak a logikai és esztétikai normák szerepével kívánunk foglalkozni.

A pozitívista felfogás szerint a logikai és az esztétikai értékek teljesen kívül állanak a nyelv világán, amelynek tehát semmi köze az értékek rendszeréhez s az értékelések szellemi tevékenységéhez.

Pedig a nyelvközösségnek egy eléggé tekintélyes rétege éppen az esztétikai normát követi nyelvhasználatában. Nemcsak Kazinczy vallotta azt az elvet, hogy az írónak csak arra legyen gondja, hogy írása szép legyen. Íróink századokon keresztül egyebet sem tettek, mint tudatosan csiszolgatták, szépítették, hajlékonyá formálták nyelvünket. Egészen bizonyos, hogy már legrégebbi irodalmi emlékünknek, a Halotti Beszédnek írója készakarva kereste össze nyelvünkől a tömör, sokatmondó szerkesztéseket — azért, hogy megrendítő hatást tegyen hallgatóira. Pázmány Péter is egyfajta nyelvesztétikai elvnek tett eleget akkor, amikor az érzéki képekben dúskáló fordulatokat sűrítette előadásában — hogy kézzelfoghatóvá tegye s az élet közelségébe állítsa az elvont tanítást. Nyelvújítóink egyenesen azt hirdették, hogy a magyar nyelvet csinossá, fordulatossá, könnyeddé, hajlékonyá, gazdaggá akarják tenni, s így ők a nyelv esztétikai kimű-

vetését vallották legfőbb életfeladatukul. S remekíróink mind ezen az úton jártak: a képzelet színes világát és sebes szárnyalását, érzések szívbenyilalló örömét és fájdalmát, látásuknak mélységeket és távol-ságokat összefogó erejét formálták nyelvi képekké, szerkezetekké.

De nemcsak az írók tartják szem előtt ilyenformán az esztétikai normát a maguk nyelvformálásában, hanem közvetve mindazok, akik az írók nyelvét utánzásraméltónak ítélik. A nyelvközösségnek széles rétegei vallják azt az elvet, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a nagy írók nyelvhasználata esik döntő súllyal latba. Sőt ebben a dologban még a pozitív irányú nyelvtudomány is kénytelen engedményeket tenni az élet valóságának.

Igenám, de hogy állunk az esztétikai normával az olyan nyelvek körében, amelyeknek nincsen írott költészete? Lehet-e vájjon ott is íróknak tudatos nyelvformálásáról s az írók nyelvhasználatának a közö-ség részéről való tudatos elfogadásáról szó? Mi úgy gondoljuk, igen. Nem tudunk ugyanis elképzelni olyan primitív nyelvközösséget, amely-nek ne volnának költői. S a népi énekesek nyelvi szépségre is törek-szenek — a Kalevala legsajátosabb bája éppen a nyelvi kifejezés hihe-tetlen bőségében, a gondolat nyelvi ruházatának végnélküli változta-tásában rejlik — s a hallgatókra éppúgy, sőt sokkal közvetlenebbül hatnak, mint az írásbeliség fokán álló irodalom. Egészen bizonyos tehát, hogy a primitív nyelvek életében is döntő szerep jut a költői nyelvformálásnak, azaz az esztétikai normának.

Vizsgáljuk meg most már, hogy mi a szerepe, s van-e egyálta-lában szerepe a logikai értékítéleteknek a nyelv életének alakulásában. Minden nyelvtanító egy feladatot ismer s csak egy feladatot képes megoldani: megragadni a nyelvi kifejezés végtelen lehetőségei és változatai közt azt, ami az értelem számára egyáltalában megragadható, tehát amiben magában is van értelem, s ezeket az értelmes nyelvjelen-ségeket az értelem számára természetesnek — logikusnak — tűnő rendszerben elénk állítani azzal a céllal, hogy az így szabályokba fog-lalt nyelvjelenségeket helyeseknek s minden további nyelvformála-sunkban mintának fogadjuk el. A grammatika ilyenformán a nyelv életében ható logikai tényezőt igyekszik megragadni, logikai hálózatba feldolgozni s helyességi mértékül állítani. S vannak emberek, akik a maguk nyelvformálásában a nyelvtanban tudatosított szabályokhoz alkalmazkodnak. Ezeknek az embereknek a száma a műveltség ter-jedésével egyre szaporodik. Mert egy-egy divatos grammatika a tudós világ értékítéletein s nem kevésbé az iskola tekintélyén keresztül a nyelvközösség legalsóbb rétegeihez is utat talál. S a beszélők tudatá-ban ható, alakító, formáló nyelvtényezővé válik. Nem egy fejlődési lehetőségnek vágta már útját a nyelv életében a nyelvtani szabály ismerete és elfogadása, mert az illető jelenség nem akart a szabályhoz illeszkedni. Hadd hivatkozzunk itt csupán az ikesragozás mesterséges fenntartására a köznyelvben, illetőleg arra, hogy a nyelvtani szabály nem engedi a kevert alakokat helyeseknek elfogadni. S viszont hány fejlődési lehetőség bontakozhatott ki csak azért, mert a nyelvtani szabályt erősíteni látszottak. Ez az oka egyebek közt például annak, hogy a birtokviszonyt igen sokan már csak névelővel merik szerkesz-

teni, s nem beszélnének világért sem „a nyúlnak farkáról“, hanem mindig csak „a nyúlnak a farkáról.“ A magyarázat az, hogy egy időben az iskola azt tanította, hogy a magyarban a birtokos jelzőnek „-nak a“, „-nek a“ a ragja — így t. i. pontosabban meg lehetett különböztetni egymástól a latin genitivus és dativus értelmét.

Nyelvtani, tehát logikai szabályokat nemcsak az írásbeliség fokán álló nyelvközösség ismer. Már a primitív nyelviség fokán kifejeződnek bizonyos — ha nem is pontosan tisztázott — nyelvszabályok. Hiszen már a pozitív nyelv szemlélet azt tanítja, hogy a beszélő lelkében az egyes nyelvjelenségek hasonlóság s belső összetartozás szerint sorokba rendeződnek, s ezeknek a soroknak, a tudata, kapcsolataiknak biztos átfogása adja azt a valamit, amit nyelvérzéknek szoktak nevezni, s ami oly fontos szerepet játszik minden beszélő egyén nyelvformáló gyakorlatában. Nos, az írott nyelvtan nem egyéb, mint éppen ezeknek a virtuális nyelvi soroknak s kapcsolataiknak, egyszóval a nyelvérzéknek külső kiteljesedése. Elmondhatjuk tehát, hogy a beszélők mondanivalójuk nyelvi formáját vagy egy írásos vagy egy virtuális nyelvtan szabályaihoz mérik, azaz a nyelv logikumát méltatják figyelemre.

Hogy a logika, amely ilyen mélyről formálja a nyelv életét, hitelét veszítette a modern nyelvbúvárok előtt, annak megvan a maga magyarázata, mégpedig az, hogy a nyelvek nyelvtani rendszerezésében szinte a mai napig a hagyományos, formai logika játszott szerepet, illetőleg, hogy a különféle nyelvek grammatikáját nem is „a“ logika, hanem a latin nyelv logikája szerint alkották meg a nyelvtanírók. Pedig minden nyelvnek megvan a maga külön logikai alkata, s a helyes nyelvtani eljárás éppen ennek a belső nyelvlogikának tisztázásában állana. Egyik nyelv logikai szerkezetét rákényszeríteni egy másik nyelvre: fonák eljárás, amely méltán kihívhatja maga ellen a modern nyelvtudomány tiltakozását. Helytelen utakon jár tehát az a nyelvtaníró, aki egy nyelvrendszert egy másik nyelv formáiba akar beleszorítani. Efféle tévedések voltak és vannak a nyelvtudomány gyakorlatában, de ebből még korántsem lehet azt a következtetést levonni, hogy a nyelv alogikus valami. Ellenkezőleg: a nyelvnek a szépségre törekvés mellett éppen a logikai értékelés, a nyelvtani szabályokhoz való ragaszkodás a legfőbb formálója, alakítója, fejlesztője.

De van a nyelv sorsának egy harmadik tényezője is, amely annyira kívül esik a pozitív nyelvbúvárok nézőterén, hogy még tiltakozás formájában sem emlékeznek meg róla: t. i. az erkölcs, a nyelvtudat erkölcsi viselkedése. A nyelvet saját tulajdonunknak, őseinktől ránk hagyott örökségnek érezzük, s kötelességünknek tudjuk, hogy annak kibontakozásán, megvalósulásán, fennmaradásán tevékenyen együttműködünk. A nagyközönség mindig eleven érdeklődést tanúsított és tanúsít a nyelvhelyességi kérdések, egyáltalában a nyelv sorskérdései iránt: beszédes bizonyosága ez annak, hogy a beszélők nyelvtudata többé-kevésbé erkölcsi irányzottságú is. A nyelvtudat erkölcsi magatartása pedig kétféle lehet: vagy úgy gondoskodik a nyelv fenntartásáról, hogy az egyszer elért nyelvfejlődési fokot megőrzi, vagy pedig úgy, hogy a fejlődési lehetőségeket fejti ki, azaz megújítja a nyelvet. A nyelvőrző azt vallja, hogy a nyelv meglévő sajátosságai

oly értékek, amelyeken minden változtatás csak rontana. A nyelvújító pedig a nyelvi érték fokmérőjét annak fejlődési képességében látja, s azért újít, hogy a nyelvet a rohanó élet érdekkörébe állítsa s a megmerevedéstől megoltalmazza. A konzervatív nyelvvédelem a régi nyelvet állítja elének mintául. Ezt teszik nemcsak azok a nyelv- és irodalombúvárok, akik egy-egy nyelvhelyességi kérdés eldöntésében a régi irodalom írott emlékeire támaszkodnak, hanem minden egyes beszélő egyén, aki görcsösen ragaszkodik a régebbi nemzedék nyelvhasználatához, s az ifjabb nemzedék beszédében minden újítást, a régítől való minden eltérést bántónak, ízléstelennek, romlottnak érez. A liberális nyelvvédelem ezzel szemben az újnak örül, minden eszközt megragad, hogy a nyelvet gazdagítsa, tovább fejlessze: a holt nyelvvel szemben a népnyelvre esküszik, s a régi nemzedék beszédmódját elhagyva az új nemzedék nyelvi különösségein kapkod.

A gyakorlatban a nyelvőrök és a nyelvújítók állandóan harcban állanak egymással. Mert mindkét tábor az erkölcsi meggyőződés, a nyelv sorsával való együttérzés, a nyelvvédő kötelesség hevíti, de ellentétes utakon igyekeznek a nyelvtudat belső parancsszavának eleget tenni. Pedig magasabb szempontból tekintve a dolgokat úgy látjuk, hogy a konzervatív és a liberális nyelvvédelem kiegészíti és feltételezi egymást. A nyelv épségben fennmaradásához egyformán szükséges az, hogy a már kifejtett nyelvkincset és formarendszert híven megőrizzük, de éppoly elengedhetetlen életfeltétel az is, hogy a nyelv meg ne merevedjék, hanem az élet folyton változó szükségleteihez illeszkedjék, időről-időre megújuljon. Nemzetünk és nyelvünk története tanítja, hogy egyaránt szükség van maradiakra és újítókra, s addig nem kell féltünk nyelvünket az enyészettől, míg tüzes nyelvőrök és elszánt nyelvújítók szállnak síkra fennmaradásáért.

Azok, akik a nyelvben egyfajta szellemi életformát látnak, a nyelv fejlődésében, életesorsának változásaiban három formáló tényezőt különböztetnek meg: egy esztétikai, egy logikai és egy erkölcsi tényezőt. A szellemtörténeti irányú nyelvszemlélet minden nyelvi megnyilatkozás mögött az egész embert érzi meg: azt az embert, akinek legbelső életrezdüllete az, hogy esztétikai, logikai és erkölcsi értékítéleteket alkot, s mindent a szépség, az igazság és a jóság mértékével mér. Az ilyen nyelvszemlélet teljes joggal felvetheti a nyelvhelyesség kérdését, s maga is állíthat normákat a nyelvfejlődés elé.

Az új nyelvtudományi belátás azt tanítja, hogy a nyelvvédelem nem csupán szükséges, hanem lehetséges is. Lehetséges pedig azon az úton, hogy a nyelv saját esztétikai alkatát, belső logikai szerkezetét és a nyelvtudat erkölcsi parancsát feszítjük az idegen nyelvhatás támadásai ellen.

KORUNK NYELVMŰVELŐ vagy magyarosan, , mozgalma a nemzeti és a nyelvi öntudat legmélyéről fakadt: az idegen veszedelemre való ráeszmélésből, a magyar nyelv sajátos szépségeinek szeretetéből, a magyar nyelv logikai rendszerének átéléséből, a nyelvőrök és a nyelvújítás parancsszavának való engedelmességéből. Írók álltak elő, akik nyelvünk tisztaságát, szeplőtlen szépségét féltették az idegen

hatástól. Nyelvtudósok sorakoztak fel, akik nyelvünk logikai alkatát, a sajátos magyar nyelvi gondolkozást vették védelmükbe. Műkedvelő nyelvészek — nyelvtudatuk erkölcsi parancsa tette őket nyelvészekkél! — hívták fel a figyelmet az új nemzedék nyelvhasználatának helytelenségeire, s ugyanilyen nyeresztkedők kezdtek új szavakat gyártani az új művelődési szükségletek kielégítésére. A különálló kezdeményezések lassan egymásra találtak, s most már közös erővel, együttes szervezetben indították meg a küzdelmet nyelvünk védelmére. Szellemi életünk legfőbb képviselője és irányítója, a Magyar Tudományos Akadémia vette kezébe a nyelvművelő mozgalom szervezését, s megalakította erre a célra a Nyelvművelő Bizottságot. Ennek tagjai nemcsak az Akadémia tudós tagjaiból adódnak, hanem más tudományos és irodalmi társaságok kiküldötteiből, továbbá meghívott írókból és politikusokból, illetőleg a sajtó képviselőiből is.

A Nyelvművelő Bizottság működésének irányára, irányának megváltozására már az elnök, illetőleg az elnökök személye adhat némi útbaigazítást. Négyesy László volt a Bizottságnak első elnöke. Vele olyan ember került a mozgalom élére, akiben az esztétikai érzék irodalmi tájékozódással párosult, akit nyelvtudatának erkölcsi parancsa nem egyszer a nyelv szerkezetének búvárlatára csábított, s aki a maga kicsiszolt, emelkedett stílusával sokakat magával ragadott a nyelvművelés sodrába. Bátran elmondhatjuk, hogy az író, a grammatikus és a nyelvédő hazafi találkozott szerencsésen az ő személyében. Halála után Szinyei József lépett örökébe. Az ő végtelenül széles és mély nyelvismerete, hatalmas nyelvésztekintélye, kitűnő stíluskészsége és hazafias nyelvi öntudata biztosítékul szolgálhatott a nyelvművelő mozgalom előretörésére. Nyelvtudományunk nesztora azonban néhány hónappal ezelőtt lemondott a mozgalom vezetéséről s utódjául Pintér Jenőt ajánlotta. Pintér Jenőben bizonyára nem a tudóst keresték, aki hihetetlen munkát végzett a nyelvészettel csak távolabbi kapcsolatban levő irodalomtudományban, hanem kétségtelenül a tevékeny és erélyes iskolaszervezőt, a budapesti tankerület főigazgatóját, akinek tekintélye messze szétsugárzik az ország iskolai életében.

Tagadhatatlan, hogy a nyelvművelő mozgalom az iskolai irány felülkerekedése óta napról-napra szélesebb és szélesebb körre kezd elterjedni. Itt is, ott is olvassuk, milyen szép eredményekkel jár a nevelésügyi folyóiratok szerkesztőinek beszerzése, a tanári testületek munkabavonása, a diákság érdeklődésének felkeltése, a szülőkön keresztül az egész társadalom megmozgatása. S mégis, ennyi eredmény vagy jobban mondva ígéret láttán is úgy érezzük, hogy a nyelvművelő mozgalom napról-napra veszít lendületéből, sodró erejéből. S ennek oka éppen az, hogy az előbbi írói irányt most az iskolai irány váltotta fel. Gondoljunk csak Kosztolányi Dezsőre, akinek törölmetszett magyarsága, szellemes és meggyőző írásmódja rengeteg hívet szerzett a „magyarosan“ mozgalmának. S most ugyanezt az eredményt az iskola eszközeivel akarjuk elérni! Eleinte csak szerény, játékos kezdeményezések támadtak. Egyes iskolákban külön nyelvőrzők javították állandóan tanuló társaiknak vagy akár tanáraiknak idegenszerű első-

lásait, a diákok otthon is felcsaptak nyelvőrzőknek s unos-untalan helyreigazították a felnőtt családtagok helytelen kifejezéseit.¹ De lassanként mind erélyesebben kezdték sürgetni az iskola bevonását a mozgalomba az Akadémia Nyelvművelő Bizottságában is. Egy további lépés az volt, hogy a vallás- és közoktatásügyi kormányzat rendelettel tette kötelességévé az iskoláknak a mozgalom tevékeny támogatását. De vezető szerepre éppen csak a legújabb időben kezd szert tenni az iskola a nyelvművelésben, azóta t. i., amióta Pintér Jenő irányítja a mozgalmat.

Az iskolai nyelvművelés a leghasznosabb és a legszükségesebb nevelői eljárások közé tartozik. Eszünk ágában sincs ennek jelentőségét elvitatni vagy kisebbiteni — annyira nem, hogy mi magunk voltunk az elsők közt, akik hangot adtunk az iskolai nyelvművelés szükséges voltának., Csak abban nem hiszünk, hogy az iskolán keresztül az életet annyira át lehet formálni, amennyire a nyelvművelők szeretnék, s abban is kételkedünk, hogy az iskola tényezőiben megvan a kellő rátermettség a nyelv életének irányítására. Írók és költők, nyelvbúvárok és tudósok, hazafias nyelvőrzők és nyelvújítók az iskola emberei közt is akadnak szép számmal, de egész biztos, hogy ezek a nyelv életének alakulására elsősorban is nem az iskola, hanem az élet, az irodalom, a tudományos tekintély, a politikai jelentőség útjain hatnak. Nem is beszélve arról, hogy micsoda ferdeségek származhatnak abból, ha minden iskolamester felcsap nyelvművelőnek, s a maga esetleg szűkkeblű nyelvszabályait rákényszeríti a nyelv fejlődésére. Az iskola maradjon meg abban a szerepben, amely neki természeténél fogva megadatott: legyen közvetítő a tudomány és az élet közt, de ne igyekezzék vezető szerepre, ne vállalkozzék a nyelv életének legfőbb irányítására. Mert éppen ellenkező eredményt érhet el, mint amelyre törekszik: kedvét szegi azoknak is, akik rátermettségükkel, elhivatottságukkal oly sokat tettek eddig is a nyelv ügyében.

A nyelvművelés előbbi, írói irányának az a kis könyvecske volt a jellegzetes terméke, amelyet Kosztolányi Dezső szerkesztett egybe nyelvünk legkiválóbb búvárainak dolgozataiból, s amelyet a Pesti Hírlap adott ajándékba olvasóinak, az iskoláknak és más intézményeknek.³ Könnyed, szellemes formában, írói igényekkel megírt kalauza ez a nyelvhelyességi kérdések útvesztőiben botorkálóknak. A nyelvi és írói gyakorlat, az élet szükségleteit tartja szem előtt. Hatása kivált a sajtó nyelvére s ezen keresztül az általános nyelvhasználat fejlődésére, tisztulására máris félreismerhetetlen.

S mit állíthat az újabb, iskolainak nevezhető irány a Pesti Hírlap Nyelvőre mellé? Egy külsőre sokkal tekintélyesebb, vaskosabb kötet: Dengl János dr. könyvét.⁴ Nagy szorgalommal egybehordott halmaza ez a nyelvi és stilisztikai jelenségeknek — a hagyományos stilisztikai fogalmak köré csoportosítva. Mintha egy iskolai tankönyv-

¹ Vö. Dr. Zelenka Margit: Nyelvtisztasági munka az iskolában. Prot. Tanügyi Szemle, 1937: 18—26. 1.

² Papp István: A nyelvtisztító mozgalom és az iskola. Prot. Tanügyi Szemle, 1934: 369—377.

³ A Pesti Hírlap Nyelvőre. E. n.

⁴ Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. 1937.

vet venne az ember a kezébe: olyan nehézkes, tudós sallangokkal terhelt, terméketlen meghatározásokban bővelkedő, iskolás felosztásokban tetszelgő az egész. Bőven teremnek benne a nyelvhelyességi szabályok. S ezek igen sokszor igazi szűkkeblű, iskolás szabályoknak bizonyulnak, amelyek bilincsbe verik a nyelv természetes életjelenségeit. A könyv az oktatás gyakorlatából nőtt ki, de magasabb igényekkel lép fel: az életet akarja szolgálja. Ez aligha fog neki úgy sikerülni, mint az írói könnyedséggel és tudós elmélyedéssel készült kisigényű Nyelvőrnek sikerült.

Jellemző, hogy akik a nyelvművelés iskolai irányára esküsznek, mindjárt felismerték Dengl könyvének ebbe az irányba tartozását, s kitörő lelkesedéssel fogadták. Még a könyv nyilvánvaló tévedései és egyoldalúsága előtt is szemet húnytak. Így az akadémiai nyelvművelő mozgalom irányítása alatt álló „Magyarosan“ folyóirat legutóbb kritikátlan dicsérettel mutatta be e könyvet olvasóinak. Pedig egy régebbi szerkesztői üzenet megmondja, hogy Dengl János könyvének már a címe nehézkes és csikorgó, s egyben érdemleges hozzászólást ígér a legközelebbi számban. Az érdemleges hozzászólás elmaradt, hiszen közben szerkesztőváltás történt. Az új szerkesztőségnek egyebek közt nagy gondja van a különféle helyeken megjelent nyelvhelyességi közlemények számontartására és bemutatására. Egy ilyen élettelen kivonat legújabbban különösképpen megragadta figyelmünket. Arról értesülünk ebből, hogy a Magyar Nyelvőrnek egy cikke az ország, országrész nevének és a névelőnek viszonyával foglalkozik. S csodálatos, hogy egy árva szóval sem említi a kivonatoló azt, hogy a Magyar Nyelvőr cikkírója éppen Dengl János könyvének egy helytelenül felállított szabályából indul ki, azt cáfolja, helyesbíti s ahhoz tér vissza végső ítéletében. Nem nehéz meglátni, hogy az ilyenféle elhallgatás és a bírálat hangjának visszaszorítása a nyelvművelő mozgalom iskolai irányának érdekében történik.

Pedig a nyelvművelésnek ilyen és ehhez hasonló apró-cseprő eszközökre nincsen szüksége, semmiféle pedagógiai érdekből nincsen takargatnivalója. Legyen ez a mozgalom — mint megindulásakor volt — íróink, tudósaink, politikusaink szent ügye, amely semmi más érdekszövetséget nem ismer, mint anyanyelvünk szeplőtlen fennmaradásának, szakadatlan megújulásának szükségét, szépségének ápolását, igazságának kidomborítását s az idegen veszedelem ellen való összefogást.

PAPP ISTVÁN

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET TÖRTÉNETE

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET egészének történetét még nem írták meg — írja a Magyar Szemle Könyvei legújabb, élénkpiros kötetének szerzője, Bierbauer Virgil.¹ Építészettörténettel foglalkozni kétségtelenül nem oly egyszerű mesterség, mint az ábrázoló művészetek vagy a műipar alkotásaival. A kutatónak hármas műveltséget kell egyesítenie magában: az építész-mérnökségben való jártasság csak kiindulópontnak elég, a történeti kultúra és a csiszolt minőségérzék elengedhetetlen tulajdonságok. Az épület — legyen az bármiféle rendeltetésű — fülléggel a praktikum talaján áll: anyagát helyi bányák vagy gyárak szállítóképesége határozza meg, embereket fogad magába, istentisztelekre gyülekező híveket, büszkén és szomorún elzárkózó monarchákat, pompázó gyülekezeteket vagy apró-cseprő gondokat hurcolkodtató kismembereket. A templom, a palota, a középület vagy bérkaszánya, hogy csak a legáltalánosabb típusokat említsük, sőt a falusi kunyhó is, hasznossági jellegű vagy legalább is egyik szemszögből nézve kizárólag az; tetőtöltését különböző technikai eljárások segítik elő, a falazás, boltozás, öntés, cserepezés, belső kiképzés ezerféle csinja-binja. Igen ám, de történeti korokba visszanyúlóan ezeknek a technikáknak ismerete az épület igazgató titkait csak részben fedi fel, a szakembernek rá kell szánnia magát arra, hogy levéltárak tervcsomóiban böngésszen, alaprajzokat és metszeteket ásson elő a feledés homályából, sokszor csak a szignatúra kedvéért, mely a rajzon olvasható; hiszen az alaprajz valósággá vált. S ha végül összefoglalásra kerül a sor, csak a minőségérzék az, ami rendet tud teremteni az emlékek tömkelegében: az a szellemi tevékenység, mely a bíró ítélőérzékével legközelebbi rokonságban van.

Bierbauer joggal mutat rá az eddigi irodalom fogyatékoságaira. Nemcsak az építészet egészének történetét nem írták meg, hanem a részletekben is óriási hiányok tátonganak. Románstílusú építészetünket egy jószándékú dilettánson kívül senki nem foglalta össze. Nincs monográfiánk a magyar gótika fényes épületsorozatáról. Ismerünk, sőt nagyon jól ismerünk egyes renaissance emléket, de valamennyinek egymáshoz való viszonyáról, a fejlődés szép útjáról csak homályos fogalmaink vannak. Ugyanezt mondhatjuk el a barokról, a klasszicizmusról, a múlt század történetieskedő stílusairól. A kutatók részeredményeket cizellálnak. A nagystílus rendezéstől legtöbbször visszahőköl.

¹ A magyar építészet története. 54 képmelléklettel. Budapest, 1937.

Mi lenne az oka ennek, ha nem az említett hármas igazodás szükségessége? Idevágó tanulmányaink szerzői csaknem kivétel nélkül építészek, mint Bierbauer, kik az aktív építőtevékenységet cserélték fel olykor a tollforgatással. Henszlmann Imre a Magyar Tudományos Akadémia tervpályázatán vett részt, Foerk Ernő a szegedi fogadalmi templomot, Lux Kálmán Lillafüredet építette, Lechner Jenő modem környezetbe álmodta vissza Felsőmagyarország pártázatos kastélyait, melyekről értekezett. A kétfajta foglalkozás, aktív és irodalmi, között szabad pályán működőknél az elsőre tolódik a hangsúly, hiszen a tudományos munkásságnak ebből az ágából bajos lenne megélni. Mások, nem építészek, hanem művészettörténészek rendszerint visszariadtak e terület vizsgálatától, tekintettel arra, hogy nem rendelkeztek kellő technikai ismeretekkel. A legkiválóbb német szakértő, A. E. Brinckmann maga mesélte, hogy jóval stúdiumainak elvégzése után beült egyik német műgyetem padjára s építési oklevelet szerzett, enélkül nem mert közeledni kedvenc stúdiumához, a barokkhoz.

A háború óta a kutatás széles keretekben indult meg, apróbb monográfiák és tanulmányok légiója látott napvilágot, legtöbbje igen használható munka. A termelés azonban teljesen rendszertelen s a vizsgálatok köréből csaknem kikerültek legjelentékenyebb emlékeink, a Felvidék és Erdély egyházi és világi remekei. Kisebb igényű, szerényebb alkotások felé fordultak a reflektorok, ami az összefoglalást a léptékbeli torzulás miatt is megnehezíti.

Bierbauer gondosan végigrostálta mindazt, amit előtte e kérdésről írtak. Könyvét itt-ott megtűzdeli XVIII. századi magyar szerzőkből vett idézetekkel, múlt század eleji megfigyelések felfrissítésével, melyek mutatják régebbi részletkutatásainak eleven erejét. A honfoglalás korától máig terjedő keretet, melybe alig háromszáz lapnyi szöveg fér bele, nem feszíthette szét Önálló levéltári kutatások végzésével, ami amúgyis másféle publikációk feladata. Ennek ellenére nem haladt a megszokott úton, egy új szempont felvetésével könyve nagyszabású kísérletté változott át s e szempont következetes alkalmazása nézetünk szerint könyvének legnagyobb érdeme.

Mivel kezdődik a magyar építészet története? Szent István templomaival? Vagy évszázadokkal előbb megszuvasodott, elrothadt faházakkal? Vagy éppen putrikkal, sőt sátrakkal, melyeket a honfoglaló harcosok vertek sebtében? Az ember szükségből épít — ez a kiindulópontja — s az építészet történetéhez minden odatarozik, ami hajlékot nyújt: nemcsak a hatalmas dómok és büszke várak, hanem a polgári és falusi ember szerény építkezése is, a városépítészet és település is. A magyar építőkultúra abban a pillanatban kezdődik, midőn az első magyar földél alatt aludt: emléke a jaki templom éppúgy, mint a tiszapolgári pásztorházak, az egri liceum vagy az a középkori szegény falu, melynek alapjait a Kecskemét melletti Baracspusztán ásták ki.

A művészet és a népművészet között Bierbauer az építészetben nem ismer határvonalat s e vélekedésében igazolja őt az építészet gyakorlati célzata. Az ábrázoló művészetben vagy a műiparban ilyféle egyesítést megakadályoz az, hogy népművészeti emlékeink a XVIII. század előtt nem ismeretesek vagy amennyiben a népi munkák közé

sorolhatók — talán egyedül a XV. századi felvidéki barchentek —, nem egyebek a műipar formanyelvének kissé szerényebb ismétléseinél. Ezzel szemben a középkori falu kialakulása, ház-egységeinek alaprajzi elrendezése mindenestől beletartozik építészetünk történetébe, mint annak egyik lényeges fejezete; a falvak és falusi házak gyakoribbak voltak ugyanis, mint a kőből épült egyházak vagy főúri lakok.

Építészetünk története, mint minden eredetnél kezdődő történeti munka, hiedelmekkel, találgatásokkal indul. Szomszédnépek szokásai-ból, népművészetből, alacsony kultúrában máig megmaradt fajták építésmódjaiból kell oldalt és visszafelé következtetni. Aránylag legtöbbet a nyelvtudomány segíthet, az Ősi szavak tanúságtétele. A honfoglaló magyar sátrakban lakott s ezt a szokását nehezen, évtizedes, sőt évszázados konok ellenkezés után hagyta el. Mikor a kalandozások, gyors helyváltoztatások kora régen elmúlt már, mikor már stabil és elmozdíthatatlan házakat emelt, még mindig sóvárogva gondolt a régi szép időkre.

Kőből épült templom és könnyű sátor sokáig párhuzamosan élt egymás mellett. Várak úgyszólván csak a tatárjárás után épültek, merőben hadicélből, felváltva az addigi ritka lakótornyokat. Az egyházi építészet fejlődése simább és következetesebb. A Műemlékek Országos Bizottságának legújabb ásatásai — elsősorban Esztergomban és Székesfehérvárt — e téren döntő jelentőségűek s a hazai román stílus kialakulásának kérdését nagy léptekkel vitték előre. Végre ott tartunk, hogy valóban ismerünk Szent István uralkodása idejéből származó falakat és faragott díszítményeket. Székesfehérvárt egy szentély falai kerültek elő, melyek minden bizonnyal Szent István sírkápolnájához tartoztak. Esztergomban a királyi palota alapfalai származnak ebből az időből, pompás oszlopféjek és egyéb dekoratív töredékek. Veszprémben párkánydarabokat ismerünk ebből a korból. Mindezek alapján megállapítható, hogy a keresztény kultúrközösségbe belépő magyar építészet nemcsak lombard és délnémet forrásokból merített, hanem a pannonjai rómaiság ihletét s a honfoglalás kori, keletről származó díszítőkincset is felhasználta. Bierbauer az új ásatások eredményeit ismeri s nagyrészt felhasználta művében.

Az esztergomi ásatások nemcsak Szent István korára vonatkozóan értékesek, hanem elsősorban az érett román stílus idejére, a XII. századra. A királyi kápolna remekbefaragott díszkapujával és légiesen könnyed rózsablakával bizonyára ösztönző például szolgált egyházi építészetünknek, a hozzáépült palota pedig, különös belső ajtókereteivel, nemcsak nálunk, hanem a román stílus egész területén unikum. Régebbi kutatóink gyakran panaszták a törökdúlást s kis töredékek-ből vérmes képzelettel csodás alkotásokra következtettek, mely alkotások viszont a szkeptikusok számára a levegőben lógtak. Esztergom most, legalább egy pontra vagy egy századra nézve eldöntötte a vitát: előttünk áll viszonylagos épségben a magyar király palotája, az árpád-házi uralkodó otthona. Ez volt, ilyen volt, talán több, de semmiesetre sem kevesebb. Jólesik, hogy az optimistáknak volt igazuk.

A vegyesházi királyok korának egymástól meglehetősen izolált nagy emlékei közül Bierbauer csak a legfontosabbakkal foglalkozik.

Az emlékek száma egyre növekszik, az áttekintést még sok részletmunkának kell megelőznie. A gótika időszaka már a városépítészeti és településtörténet szempontjából is sokkal többet mondó, mint az előbbi korszakok, sajnos azonban, az egy Budát kivéve, hol Horváth Henrik alapvető kutatásai sokat tisztáztak, későközépkori városaink szerkezetét még nem látjuk világosan. Buda esetéből bebizonyosodott, hogy a XV. századi városok sokkal jobban kihasználták a helyet, mint a mai kor, és a szobák mérete veszedelmesen emlékeztetett a háború utáni építészeti „összkomfortos“ modern lakásaira. 1430 körül a budai várban 967 ház állott, ma 194, pedig a nagy bérházak megkímélték ezt a területet.

Bierbauer már a Kecskemét melletti baracspusztai ásatásokkal kapcsolatban, melyek XV. századi falusi építészeti vonatkozón adtak becses útbaigazításokat, rámutatott arra, hogy a magyar és német építészet gyökeresen más elrendezést követ. A nagy egyházi építkezések esetében ez a különbség nem annyira érezhető, ami részben az építőpályók vándorlásával, részben azonos feladatokkal függ össze. Van azonban egy pont, hol ez a különbség újból megmutatkozik, nemcsak a némettel, hanem az olasszal és a franciával szemben is és ez a közösség élelteléből sarjad. Építészeti a magyar közösség régen sem volt, ma sem hajlamos reprezentatív megoldásokra. Városainkból legnagyobb részben hiányzanak a hivalkó városházák, az előttük csobogó pompás díszutak, hiányzik a főtér szeretetteljesen, sőt olykor brutális erővel hangsúlyozott parádéja, ami nélkül olasz vagy német város alig képzelhető el. Ezt a hiányt nehéz egyedül a törökülés számájára írni, bár kétségtelenül az is belejátszott. Ugyanezzel a kérdéssel függ össze a magyar város szerkezetének sajátossága. Alföldi városaink alacsony házsorai végtelen utcákban vesznek el, a vasút szinte kiváratlanul hosszán hasítja egyes városok többbezerholdas határait.

Nem városépítőfajta a magyar? Ez a kérdés már többször felmerült. Ismét a török pusztításaira kell emlékezni, mely oly élesen állítja szembe egymással Karcagot és Kassát, Debrecent és Brassót, Békéscsabát és Veszprémet. Bármily rosszul esik, nem lehet eltagadni, hogy a városiasodás az Alföldön a törökülés idején oly súlyos sebet kapott, melyből máig nem tudott felépülni. A százezer lakosú Szeged kevésbé város, mint bármelyik négy-ötezer lakosú osztrák városka, talán a beléhelyezett idegen sejt, a fogadalmi templom tere végre megindítja a városiasodás bonyolult és szükséges folyamatát. Ez a kérdés azonban a településtörténetből a gazdasági helyzetbe nyúlik át.

Bierbauer szívesen és részletezően foglalkozik a renaissance emlékeivel s azzal az egyedülálló folyamattal, mely hazánkban a renaissance stílus létét több évszázaddal meghosszabbította. A Bakócz-kápolnára sok olasz város büszke lehetne, de talán még sajátosabb ezen olasz szellemből sarjadt alkotásnál a felvidéki pártázatos építészet ragyogó dekoratív fantáziájával, mely a velencei sugalmazásokat tősgyökeres magyar tájszólással írta át, vagy az erdélyi kastélyok derűs pompája, mely nem akart tudomást venni arról, hogy a renaissance felett az idő régen eljárt s a barokk ízlés már nemzedékekkel előbb elfoglalta fényes trónusát. A XVII. századi nagyúr, Bethlen Miklós, ki maga tervezte

bethlenszentmiklósi kastélyát, Velence környéki, de száz évvel előbbi minták nyomán építkezett, a produktum azonban gyökeresen más, mint mintaképe: honi földből sarjadt és iskolát teremtett.

A XVIII. század elejének felszabadító hadjáratai a barokk műveltséget és művészetet hintették el a törököktől visszaszerzett földekre; szinte jelképes jelentőségű, hogy a hadjárat egyik legfényesebb nevű vezére, Szavoyai Jenő egyben a legszebb magyar barokk rezidenciának, a ráckevei kastélynak építtetője volt. Szébbnél szebb városi lakok, vidéki paloták bújtak elő a földből, de az építőtevékenység az egész vonalon megindult, a falusi házak ebben az időben kapták meg mai alakjukat, a sokféle egyszerű, de változatosan vonzó dísz, ami kontyos tetőkben, tornácokban, búbos kemencék alakjában nyilvánult meg. Innen kezdve a fejlődés folyamatos, az ország viszonylagos nyugalmi állapotba kerül, a barokk pompája és grandezza lassan helyet ad a jozefinizmus fáradtabb és takarékosabb művészetének, a copfstílnak, hogy rövid uralma után a klasszicizmus kerüljön helyére.

A klasszicizmus népszerűségével és alkotókedvével szinte csak a gótikáé vetekedhetett, Pest városát újjá alkotta, utcáit szabályozta és városait felépítette. Utolsó volt időrendben a nagy építészeti stílusorszakok közt, utána a romantizmus tétova kísérlete vagy a történelmi stílusokat utánzó eklekticizmus következett. „A történelmi stílusok utánzása egyre külsőségesebbé vált“ — írja Bierbauer — „és a legkülönbözőbb vegyesházasságokhoz vezetett. Bár Steindl Imre híres londoni példa nyomán gót stílusban építette az Országházat, de az alaprajza nyilvánvalóvá teszi, hogy a külső és belső gótikus díszítések ellenére a tércsoportosításban és annak sokszoros szimmetriájában barokk téregyüttest alkotott, nem is szólva arról, hogy például a középső kupolacsarnok gótikáját vasszerkezettel valósította meg. Ez jellemzi a kor neobarokk építészének munkásságát is. A nagy tettszést aratott New-York Biztosító-palotánál a technika minden vívmányával élt a tervező Hauszmann és a részletek kiképzésénél, a káprázatos kávéház formálásánál ő és munkatársai, Korb és Giergl építészek a rokokó külsőségeit alkalmazták. E tervezők legjobb meggyőződésük szerint művelték az általuk kiválasztott történelmi stílust, de eszükbe nem jutott az, hogy a stílusok részletei, díszítőelemei építő rendszerükből és téralakító elveikből következtek.“ Ebből a zsákutcából, melynek felelőtlenségét és kultúrátlanságát Bierbauer bátran elemzi, a szecesszióval vegyült magyaros irány — mely sajnos kérészéletűnek bizonyult s hamarosan a legnagyobb ízléstelenségek takarójául (Társadalombiztosító-torony stb.) szolgált — mutatott a mai törekvések felé. A tárgyias építészet azóta megnyerte a csatát: a malter-kariatidák és műkö-Atlaszok nem gyarapodnak többé.

Az alkotás és az írás határai itt összefolynak. Bierbauer, a korszerű eszmék propagátora, ki mindig tudta, hogy hol az írástudó helye a harcban, s aki a maradiság, nagyképűség és csökönyösség elleni küzdelemben kapott is és osztott is sebeket, könyvének utolsó fejezetét nemcsak megírta, hanem át is élte, sőt kialakulásába tevékenyen belezott.

FIGYELŐ

STEIER LAJOS

RÖVIDEN ÉS TALÁLÓAN fejezzük ki Steier Lajos jelentőségét, ha azt mondjuk róla, hogy a magyar nemzetiségi kérdés cseh és tót viszonylatának Jancsó Benedekje volt. Amint román vonatkozásban a háború előtt egyedül Jancsó Benedek tanulmányozta a kérdést és egyedül ő kereste rendkívül kiterjedt pozitív ismeretei segítségével a magyarságra annyira fontos megoldást, s amint a háború után, mikor a keserű viszonyok rákényszerítették ha nem is az egész, továbbra is illúziókban élő magyarságra, de legalább annak felelősséget érző rétegére a nemzetiségi kérdés iránti érdeklődést, ebben az időben ő volt az egyetlen kútfő, akinek tudásából merített publicisztika, szaktudomány és kormánykörök egyaránt.

Steier Lajos Jancsó Benedek után egy emberöltővel kezdte meg és élte át ugyanezt a pályát, mely mindkettőjükre több gyötrelmet, mint sikert és elismerést hozott. A fiatal újságíró a világháborút megelőző évben írta meg könyvét a tót kérdéstről, melyben magyar nyelven először tárta fel a tót nacionalizmus évszázados küzdelmét a cseh szellemmel, s amelyben először jelölte ki világosan a magyarság helyét a két küzdő fél között: támogatni a nehezen fejlődő tót nyelvet, irodalmat és kultúrát a csehek asszimiláló és elnyomó törekvéseivel szemben. Nemzeti tragédiánkat mi sem tárja fel annyira, mint ha meggondoljuk, hogy erre a felismerésre nem 1913-ban, mintegy kapuzárás előtt, hanem már a XVIII. század végén, majd a tótok csehellenességét újra felszító Stúr Lajos idejében, az 1840-es években, s azután az egész kiegyezési korszakban szükség lett volna, amikor egy félszázadon át saját magunktól függött és mindenképpen hatalmunkban állott, hogy saját nemzeti érdekünkben a tót kultúra támogatói legyünk és ezzel elejét végjük minden pittsburgi egyezménynek és a tótok Prágához csatlakozásának. Hogy mindezt nem tettük meg, ez nemzeti tragédiánk egyik, önalkotta részlete, de hogy a fiatal Steier Lajos az akkori közvéleménytől függetlenül felfedezte a helyes utat, ez az ő nagy politikai tehetségének és éleslátásának bizonyítéka.

Ezek a tulajdonságai és a cseh-tót politikai viszonyok pontos ismerete predesztinálta őt arra a szerepre, mely a világháború katasztrófája után várt reá. Bethlen István gróf még szinte bécsi emigrációjában igénybe vette tudását és hazafias szolgálatait, s ettől kezdve hosszú időn át küldetéseken, tanácsokkal, megállapításokkal támogatta a magyar kormány nemzetiségi célkitűzéseit. Életének, lehet mondani ez a főtevékenysége, ha ma még nem tartozik is a nyilvánosság elé, eljön az idő, mikor a történeti kutatás fényt fog deríteni reá és teljes világításba fogja hozni az ő minden idegszálával, agyvelejének minden rostjával a magyarságért dolgozó és csak örökké, megállás nélkül dolgozó alakját. De reánk maradtak publicisztikai munkásságának termékei, közte hatalmas könyvei, melyekből írói és politikai egyénisége könnyen megrajzolható. Nekünk erre most, a búcsúzás fájdalmas pillanatában nincs érkezésünk, de ki kell emelnünk legalább azt, hogy mint politikus realista volt, a tényekkel számolt és amit egyszer tény-

ként felismert, azt nem hagyta ki többé számításaiból, lett légyen az számára kellemetlen vagy nyugtalanító. A népek és nemzetek sorsával foglalkozó politikus ma még kevésbé ismerheti félre a nemzeti közösségek machiavellista önzését, mint a háború előtt vagy bármikor az európai nagyhatalmak és nemzetek kifejlődése óta. Az „államreazon“ ma még nagyobb hatalom, mint a renaissance, Nagy Frigyes vagy Metternich korában, s gyermekek, tűzzel és dinamitpatronokkal játszó gyermekek azok, akik ezt érzelmi vagy világnézeti okokból félreismerik. Ilyenek, főként a fiatalság soraiban, azok a hídverők, akik a túlsó, tót, román, szerb parton a mieinkhez hasonló némi jelenségeket véelve látni, azt hitték időnként, hogy elnyomóinkkal szellemi közösségre lehet lépni, s ezáltal gyorsan megoldani, megjavítani a leszakadt magyar kisebbség sorsát. Valóságban a népek és államok önzése soha nem volt annyira machiavellisztikus, mint manapság; az államreazon és népi önzés mint kivétel nélkül minden nemzeti egyéniség vezető gondolata és tartalma az, amit minden politikusnak tudnia kellene, érzelmi, hangulati befolyásoktól mentesen. Steier Lajos ezen reánk nehezedő vas-kényszerűség ismeretében megegyezett a leszakadt magyarság hivatott vezetőivel, a Szüllő Gézákkal, a Bethlen Györgyökkel, Jakabfi Elemérekkel, akik ellágyulásuk nélkül, nyitott szemmel annyi veszedelem közt vezetik az ő magyar népüket. De sorsa különbözött az övékétől: ő, a Hradsin gyűlölt proskribáltja, életét veszélyeztette volna, ha a csehszlovák állam földjére lép, s annál csodálatosabbak a cseh és tót politikai, szellemi és gazdasági életre vonatkozó biztos ismeretei, melyeket az országtól távol, Bécsben tartózkodva gyűjtött össze. Az államfordulat óta hatalomra került szlovák politikusokat annyira ismerte, lelküket, gondolataikat, zsebüket és hatalmi törekvéseiket, hogy a magyarságra nézve a tótoktól jóformán semmit sem remélt. Nézete szerint ez a lágy, energiátlan, panaszkodó, s átmenetileg hatalmi mámorban élő szlovák vezető réteg sohasem fogja a magyarság kisebbségi életét biztosítani tudni; még inkább remélhető ez a céltudatos, realistább csehektől, ha egyszer belátják, mennyire saját érdekük a magyarság kielégítése. De a cseh politikusokat is sokkal inkább, kívül-belül ismerte, semhogy tőlük is egyelőre bármit is remélt volna.

Amint kisebbségpolitikai és publicisztikai műveit ez a bámulatraméltó adatgazdagság és a dolgok reális értékelése jellemzi, ugyanezek a fényoldalai történettudományi munkásságának. Ennek középpontját is a tót kérdés képezi, melynek XIX. századi történetével a bécsi levéltárak megnyitása óta állandóan foglalkozott. Kiadta a 48—49-i magyar kormány felvidéki kormánybiztosának, Beniczky Lajosnak iratait, megírta két nagy kötetben a 48-i tót kérdés történetét — ezt a két kötetet, a Magyar Történelmi Társaság gondozásában, még halála előtt kezébe vehette; két másik nagy kötete, a tót kérdés 48 előtti történetéről, kéziratban maradt és a kiadást várja, hogy megjelenésével a magyar-tót történelmi viszonyt végre pontosan, megbízhatóan megismerhessük. Beniczky-tanulmányai vitték el Görgey felvidéki hadjáratának kutatásához, majd az egész Görgey-kérdés felgöngyölítéséhez: Görgey és Kossuth, Görgey és Haynau körül négykötetnyi rendkívül fontos aktaanyagot és tanulmányt közölt 48 viszontagság történetéhez.

Ennyi munka közben is maradt ideje cikkeivel a Magyar Szemlét is felkeresni s itt megjelent tanulmányai nagyban segítettek a folyóiratot főcélja: reális magyar, nemzeti, politikai érzék kialakításához. Az életét szakasztó műtetre készülve, melytől fájdalmas betegsége végleges gyógyulását remélte, új csehszlovák tanulmányok témáit beszélte meg a szerkesztősséggel. A Magyar Szemle őt is, mint Jancsó Benedeket, joggal saját halottjának tekinti és mindig emlékezni fog rá.

Steier Lajos tanulmányai folyóiratunkban:

I. köt.	379. lap	A cseh területi igények változásai
II.	„ 163. „	A turócszentmártoni deklaráció
II.	„ 268. „	Benes háborús visszaemlékezései
II.	„ 359. „	Tót elkeseredés
III.	„ 53. „	Magyar könyv cseh szolgálatban
IV.	„ 109. „	A magyarság jogviszonyai és kulturális élete Csehszlovákiában
V.	„ 243. „	Újabb elmélet a cseh-tót államegység biztosítására
VI.	„ 259. „	Benes és a tótok
VI.	„ 396. „	A „felszabadított“ Szlovenszko
VI.	„ 367. „	A csehek ruszinszkói politikája
VII.	„ 72. „	Csehek és tótok kölcsönös szemrehányásai
VII.	„ 108. „	A „felszabadított“ Szlovenszko
VII.	„ 206. „	
VII.	„ 256. „	Cseh-tót kérdések
VII.	„ 341. „	Új tót elbeszélők
VII.	„ 396. „	A „felszabadított“ Szlovenszko
VIII.	„ 52. „	Az Óslakosság védelmi szervezkedése
VIII.	„ 263. „	A tót harakiri
X.	„ 101. „	A szlovenszkói helyzetről
X.	„ 375. „	II. Miklós orosz cár és a csehek
XI.	„ 182. „	A csehek és a revizionizmus
XII.	„ 191. „	A cseh-tót egységet előkészítő egy epizód
XII.	„ 365. „	
XIV.	„ 176. „	A békési tótok és a csehek
XIV.	„ 357. „	Magyar Mas aryk-Akadémia
XV.	„ 76. „	Levél a csehszlovákiai magyar ifjúságról
XV.	„ 173. „	Seton-Watson tót munkatársai
XVII.	„ 32. „	Cseh pénzüzetek Szlovenszkon
XVII.	„ 112. „	Tót nacionalizmus
XVII.	„ 373. „	Bethlen István gróf és a revízió
XXII.	„ 150. „	A csehszlovákiai magyarság
XXII.	„ 375. „	Bethlen István és a tót kérdés
XXII.	„ 475. „	Cseh politikai arcképek I.

A HÓNAP KÖNYVE*BABITS MIHÁLY ÖSSZES VERSEI*

A HARC LEZAJLOTT, a viták elültek s a század elején kirobbant forradalom hősei figyelemreméltó életművekkel igazolták harcuk jogosságát. Sokan, s nem akisebbek közül valók, kiálltak már a sorból; Adyt, Kaffka Margitot, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát alig egy éve követte Kosztolányi Dezső s a közöttünk élők és alkotók is elérkezettnek látják az időt, hogy termésüket betakarítsák. E kiadások — szegénységünk szomorú következményeként — sajnos nem mindig méltók, sem terjedelemben, sem formában azokhoz, akiknek válogatott, vagy összegyűjtött műveit tartalmazzák. Annál nagyobb öröm tehát számunkra, hogy a századeleji irodalmi forradalom egyik, immár klasszikussá nőtt vezéralakja, Babits Mihály, olyan szép és gondos kiadásban rendezheti most sajtó alá műveinek csaknem teljes gyűjteményét. A sorozat — amelynek ízléses és szép kiállításáért az Athenaeumot illeti dicséret — a költő összes verseit magában foglaló kötetel kezdődik.

Milyen múltékony a vers! Mint a könnyű lepke száll; a múltó idő sodrában hogyan állhatna meg? „Miért ma verset írni“, kérdezi az élet fogaskerekei között törődő ember; „használatlan, eladhatatlan portéka“, mondja a remek szimatú kereskedő s „az én művem túléli e zsongó zenéket“, tekint roppant köteteire a regénytankok írója. S mégis a vers hódítja meg legelőbb az örökkévalóságot; a tünékeny pillanatot múlhatatlanná teszi, s ha könnyeden száll, mint a lepke, a múltó idők sodra felett lebeg. A líra könnyű alkotásai törekenyek, de ez apró remekművek épületté állhatnak össze; korállra koráll rétegeződhet, s ha növekedése lassú és észrevétlen is, a sziget végre is kiemelkedik a tenger tiszta felszínére.

Akik szeretik Babits életművét műfajok szerint rétegekre bontani, vitatkozhatnak arról, hogy költőnek nagyobb-e ő, vagy regényírónak, vagy essay-istának: életéről, költői alkatáról és szerepéről, koráról, megkötöttségeiről és álmairól valóban e versekben mondott el legtöbbet és legmaradandóbbat. A fiatal Babits csak messziről, vidéki gimnáziumok tanári szobájából, „mint sebesült, fejét a földre hajtva, ... figyel a távol ágyúzajra“ s mégis egyike azoknak, akik elsőnek mutatják meg az új eszmék gyakorlati megvalósításának útját. A legfontosabb mozzanatok ma már általánosan ismeretesek: a mozgalomban nemcsak egy feltörekvő társadalmi réteg, hanem egy új életérzés és egy új művészi hitvallás is kereste a maga érvényesülését. Klasszikus irodalmi műveltségünk képviselői az egyéniség fegyelmezett önismeretére s a szemlélet és ábrázolás költői tárgyilagosságára törekedtek; az új költők határtalan élmény-éhséggel vetik magukat a világra, énjük és hangjuk sajátosságait hangsúlyozzák s eszményük a kifejezés mentői nagyobb mozgékonyasága és szubjektivitása. Babitsot mindenekelőtt gögös egyéniségkultusza, azután mohó benyomás-szomja, ideges érzékenysége s nyelvi és formai ínyencsége kapcsolta e modemekhez; a klasszikus hagyomány folytatójául jelölte ki azonban hatalmas irodalmi műveltsége, erkölcsi komolysága, művészi szigora s még a legönfeleldebb ihlet perceiben is éber öntudatossága — azok a vonások, amelyek csakhamar megszerezték neki a „poéta doctus“ címét.

Az első kötetek: „Levelek Iris koszorújából“ (1902—1908), „Herceg, hátha megjön a tél is“ (1908—1911) és „Recitativ“ nagyobbik fele (1911—1913) fejlődésének első fokán mutatják Babitsot. E kötetek versei — távol Ady vakon izzó indázó verstenyészététől, Kosztolányi, Juhász és a többiek hangulatmámorától egyaránt — mindenképpen megformált, a mérték és az arány szabályai szerint ellenőrzött alkotások. A költői lélek sajátosság, izgalmas lebegő-egyensúlyát mutatják: olyan telhetetlen életvágy van bennük, amely mégis gögösen elzárkózik, s a szellem és az érzékek minden ingerére kíváncsian, mégis csak a vágy és álom szárnyain járja be a világ tájait. A fiatal Babits semmi külső tárgyat nem vetett el magától, de mindent csak arra kívánt felhasználni, hogy erejét megmutathassa rajta. *Χαλεπα τα χαλα*: nem egyszer úgy látszik a „mi“ lényegtelen volt számára s fontos csak a „hogyan“. Bizonyos, hogy van ezekben a versekben valami erőltetett, gyakran modoros literátori póz, de micsoda gazdagsága a nyelvnek, a ritmusnak, mennyi új hangszín, mennyi remek részlet s hány teljes, érett és egész költemény. Képek, képek, képek: nyersen nehézkesek és tündéden lebegők; tisztán zenélő és rekedten csikorduló formák: egy rendkívüli tehetség telhetetlen, pazarló bősége.

A szellem szeret eltávolodni a világtól: az irodalmi forradalom második szakaszában, úgy látszik, a tiszta művészet művelői egyre inkább elválnak a politikai harc vállalkozóitól: Juhász Gyula a bánat nirvánájába süllyed, Tóth Árpád a világirodalom „örök virágainak“ illatától részegül, Kosztolányi Dezső versein egy üvegházi lélek kacér halálvágya árad el.

Babits az antik szellem felé indul, de egy morbid, hódító antikság felé; onnan még tovább megy a matematika és filozófia testetlen világába s minden határon túl már hadjáratra készül „a Semmibe“. Ebbe az egyre elvontabb világba törnek be a világháború szörnyű valóságai. S akkor egyszerre egészen világossá válik annak a szellemnek végleges elszigeteltsége, amely öncéllá tette a művészetet. Midőn Ady eleven étellel táplált költő, szete a legmagasabbra hág, Babits bénán hallgat vagy süketen, vadul és értelmetlenül sikoltozik.

A válság ideje a világháború és az összeomlás éveire esik: a „Recitativ“ második fele (Béke és háború közt, 1913—1916), a „Nyugtalanság völgye“ a költő szörnyű küzdelmeinek tanujelei. Ezek a kötetek mulatják meg elsősorban igazán, hogy Babits költészetének mennyire nem a technikai remeklás a legfontosabb eleme, s hogy inkább borús profeciózó lélek ő, semmint a szép hangzás páratlan mestere. Szíve egyaránt népéé s az emberiségé; ide-oda tépve sem itt, sem ott nem talál nyugtot. Kétsége egyre kínzóbb; roppant erőfeszítéssel megőrzött egyensúlya csakhamar teljesen felborul. Még a természet is — fiatal költészetének legnyugodtabb rétege — visszajára fordul körülötte: nem örülhet szép s izgató formáinak s eggyé válni nem tud vele többé. Hová lett e versekből a szép forma tiszta boldogsága, a tündén látszat megváltó varázsa? „Régen elzengtek Sappho napjai“ s „a líra elhal, néma ez a kor“. A fájdalom széttörte a régi formákat: a vers nem megformált anyag már, de felszakadó élmény; a képek, hangok, ritmusok áradásában nem a logika vagy az arány törvénye teremt rendet; a költő, úgy látszik, nem ura szavának többé s a nyelv nem törekszik az édes hangzásra, a tisztaságra és az ápoltságra: nem szép akar lenni, hanem kifejező.

Vigaszt, erőt s világosságot keresve ekkor merül Babits Dante és Augustinus világába: az antikvitas mellett egyre fontosabb szerephez jut költészetében lelki világának egyik leggazdagabb rétege, a kereszténység mély élménye. A „Sziget és tengeriben (1921—1924) még erősen érezhető a válság hullámverése: „a sziget nem elég magas“. De ez a kötet jelenti az új szellemi rend kialakulásának kezdetét is. A költő megmenekült j átélte az ember és a világ minden gyötrelmét s mégis tiszta maradt, még mindig a „soha-meg-nem-elégedés“ hitvallója, de súlyos próbákon átment férfi immár, ki találkozott a mindenség nagy törvényeivel: „a világ nyitja s zárja útjainkat“. „Az istenek halnak, az ember él“ című kötet (1925—1927) versei ennek a mélyen zengő férfias hangnak teljes kibontakozását mutatják. A műveltség, szépség elvont könyvélményeit felváltotta a szívből szívbe csapó fájdalom és öröm közvetlen őszintesége. A költészet most lett eggyé az étellel; líra a szó legtisztább értelmében: a felszökő élmény salaktalan kifejezése. Ezen a fokon újra meggazdagodik Babits lírai műve. Verseinek egyik csoportja még minőig a nagy forma-bontó és kísérletező merészségeiről tanúskodik; nem egyszer modorosnak érzett hypermodemségük, groteszk, disszonáns csengésük egy-egy sajátos, modem élethelyzet adaequat kifejezője akar lenni. De egyre gazdagabb ihletet merít Babits a klasszikus magyar hagyományból is, versei egy másik csoportjában Berzsenyi, Vörösmarty s a feledhetetlen Arany egy-egy formája, fordulata ötvöződik új, modem elemekkel. Legjelentékenyebbek azonban az olyanféle titokzatos, mágikus jelképekre emlékeztető költemények, mint az „ön-életrajz“, „Síremlék“, „A gazda bekeríti házát“. Kép, érzés, gondolat és zene belső feszültsége, Babits ifjúkori verseinek jellemző tulajdonsága itt egészen feloldódik. Az élmény izzása megoldvasztja a valóságot, a kép látomás lesz, a nyelv metaforikus a szó legmélyebb értelmében. Ez a „megszállott“ Babits hangja, ez a sikoltó, feddő és zord profétáé, aki a szellem

magasáról, hegyei közé visszavonulva úzi el magától az elboruló „ezüstkor“ méltatlan, törtető tömegeit.

A „Versenyt az esztendőkkal“ (1928—1933) című kötet verseiben ez a magas, erős hang egyre inkább elhalkul s helyet ad annak a másíknak, amely annyira jellemzi Babits fejlődésének harmadik korszakát: a teljes személyesség és a bensőséges szemlélődés hangjának. Nem az öreges béke szavai ezek, inkább azé a keresztény rezignációé, amely olyan telt és gazdag összhangban tudja egyesíteni a végső kérdések felé közelítő érzékeny lélek nyugtalanságát a gazdag élettapasztalat borongós bölcseségével, az örökké éber, rebbenő szárnyú értelem izgatott kíváncsiságát az önnön mélységei fölé hajló szellem megrendült tisztánlátásával. A gyűjteményes kötetben most először jelentek meg együtt az utóbbi évek versei (Újabb versek, 1934—1937). A kötet legvégén egymás mellett áll Babits alkotóerejének két, talán legnagyobb, de mindenképpen legtisztább teljesítménye, az „Ősz és tavasz között“ s a „Balázsolás“. Mindkét vers a halálról szól. S nemcsak a költő lélekalkatára, de emberi magasságára is jellemző az a hatalmas, szárnyaló erő, amellyel e versekben a pogány vad halálfélelem égető kínján úrrá lesz a keresztény-hívó megadó és bizó türelme.

Babits alakja hosszú ideig viták középpontjában állt, de tudnunk kell, hogy a támadások indítóokai az esetek nagyobb részében politikai vagy irodalompolitikai természetűek voltak; költészete ellen tulajdonképpen csak két vádat szoktak felhozni: a hagyományokkal szakító „nyugatossgot“ és a kultúra ihleteit túlságosan is érvényesítő tudós, mesterkelt „formai játékot“. Ma, nagyarányú életművének egésze előtt, el kell hogy némuljanak e vádak. Babits valóban a kultúra költője; a Dunántúlról származik, arról a pannon tájról, amely a legrégebb, legfolytonosabb kultúra földje a magyar medencében; olyan magyar patricius család gyermeke, amelyben eleven valóság s termékeny hagyomány volt a konzervatív polgári műveltség szelleme; attól a katolicizmustól nyerte ifjúsága legmélyebb benyomásait, amelyik megingathatatlan magyarságának talaján állva nyugodtan tárhatta ki szemét és szívét a nemzetekfeletti szellem mély inspirációinak. Költészetének legnagyobb fejlődéstörténeti jelentősége éppen az, hogy a magyar lírát a régi és moderm világirodalom rendkívül sok termékenyítő elemével gazdagította. Természetes, hogy művészetében nagy szerep jut az öntudat válogató, rendező és formáló erőinek. De „száraz formaművészet“ ez? Aki csak egy kicsit elmélyed Babits nagy lírai életművének tanulmányozásába, látni fogja, hogy ez az öntudatos „poéta doctus“ irodalmunk legszemélyesebb, leglíraibb költői közé tartozik. S hogy engedte magára hatni a világirodalom nagy költőit? Nem egyedül ő tette ezt nagy íróink közül, akik mind azt a példaadó magyar szellemi magatartást képviselik, amely nem tűri magyarság és európaiság szembeállítását s elsősorban azokat a magyar értékeket érzi és tudja nagyoknak, amelyek az európai szellem távlatában sem veszítenek jelentőségükből. Az, hogy Babits „nemzeti költő“-e a szó hagyományos értelmében, vitatható. De a nagyság egy bizonyos határon túl kinó a hagyományból: maga is hagyománnyá válik s arra kényszerít, hogy újra fogalmazzuk megszokott fogalmainkat. Babits a költészetnek, a nyelv művészetének, a formák szépségének s a lélek nagyságának múlhatatlan értékeit ajándékozta és ajándékozta folyvást, ezután is a magyarságnak. Mondhatná-e valaki még ma is, hogy nem a miénk ő s hogy nincs helye nagyjaink között?

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A francia kormányválság — Eden és Delbos megbeszélései — A Népszövetség századik tanácsülése — Van Zeeland terve — Az angol politika Európában és a távolkeleten; az angol és amerikai fegyverkezés — A német belpolitikai átalakulás — Anglia és Itália közeledése — A román válság — Schuschnigg és Hitler tárgyalásai i az osztrák probléma — Horthy kormányzó Lengyelországban; Kánya külügyminiszter öt éves Jubileuma

A JANUÁR KÖZEPÉTŐL február közepéig terjedő rövid időszak meg-
rázkódtatásokkal teli külpolitikai történetét a francia kormányválság
vezeti be. Chautemps miniszterelnök szemelláthatólag szabadulni
akart a kommunisták és részben a szocialisták túlzott gyámkodásától s vannak
jelek, melyek szerint ő maga sem ellenkezett túlságosan a kormányválsággal,
hogy ezáltal tiszta helyzetet teremtsen. A lappangó pénzügyi válság két
ellentétes táborra osztotta a népfrontot, mely választási taktikai eszközként
és a demokratikus-szociális gondolat öreként bevált a gyenge jobboldali
kísérletezések közepette, de kevésbé volt alkalmas kormányzati feladatok
megvalósítására. A szocialisták és kommunisták a kormányra rá akarták
erőszakolni a kötött valutaforgalmat és hívei voltak az inflációnak is, hogy
a pénzhigítás által bőkezűen megvalósíthassák programjukat és kedvező
színpadon szerepeljenek a választók előtt; viszont a radikálisok, tehát a nép-
front polgári elemei, szilárdan megmaradtak a szabad valutaforgalom elve
és gyakorlata mellett. A szocialisták és kommunisták azt is rossznéven vet-
ték Chautemps-tól, hogy a köztisztviselők és közüzemi alkalmazottak
sztrájkját — mely épp az utóbbi időszakban annyi bajt okozott — lázadás-
nak minősítette. A válságot a marxista miniszterek lemondása robbantotta
ki, melyet azután az egész kormány követett, Chautemps miniszterelnöknek
a kamara viharos ülésén a kommunisták ellen intézett támadásai közt.
A polgári elemek az egyre jobban elmérgesedő válság során szemére vetették
a marxistáknak, hogy a nemzet érdekei ellen működnek, épp abban az idő-
ben, mikor a frank veszélyes helyzete s a francia határokon folsorakozó totális
államok mindenkép erős kormányt követelnek. A szocialisták ezúttal összetar-
tottak a kommunistákkal és élesen szembekerültek a radikálisokkal s az új nép-
frontkormányban maguknak követelték a vezetésként. Bonnet volt pénzügy-
miniszter azzal kísérletezett, hogy új alapokon álló, a középpártok felé
gravitáló kormánytöbbséget hozzon össze. A népfront válsága, az orosz
irányítást egyre kevésbé titkoló kommunisták iránti ellenszenv indokoltá
tettek volna ilyen jobbrtolódást, — de az új többség gerince mindenképpen
a radikális párt lett volna. Bonnet kísérlete mégis kudarcot vallott, mert
a radikálisok maguk is kitartottak az utolsó percben a népfront mellett;
a radikális párt döntő tanácskozásán ötvenen tartózkodtak a szavazástól,
huszonhatan szavaztak ellene és csak harmincketten mellette: így Bonnet
abbahagyta, látván, hogy saját pártja sem támogatja kormányalakítási kísér-
leteit. Szóba került Léon Blum kormányalakítása is; Blum hajlandó lett
volna a kormánytámogató pártokat jobbfelé tágítani, de a középpárti Paul
Reynaud ragaszkodott a szélsőjobb bevonásához. Így ez a kombináció is
elesett. A válságot bonyolította, hogy a radikálisok erélyesen tiltakoztak
a kommunisták tárcavállalása ellen; a kommunisták viszont Delbos kül-
ügyminisztert támadták, akinek sok része volt benne, hogy az utóbbi időben
a francia külpolitika Moszkvától függetlenül. A kommunisták már eddig
is mindenképpen szerették volna kieroszakolni a francia-orosz kölcsönös
segélynyújtási egyezménynek szoros katonai szövetséggé való átalakítását;
ennek nemcsak a polgári pártok szegültek ellene, de a Párizsban épp most
igen nagy súllyal latbaeső angol befolyás is a francia vezérkarral együtt

és a kommunisták támadásai most Delbos személyén túl Angliát is érték. Az angol közvélemény viszont idegesen és szigorúan reagált a francia kommunisták törekvéseire; a londoni tőzsdén esett a fiánk (ha közben bizonyos aranyvisszaáramlás indult is meg Amerikából) s az angol sajtó a népfront ellen írt, pesszimiztikusan ítélvén meg a francia belpolitikát. A valutaforgalom megkötése és az orosz-francia katonai szövetség elleni angol aggodalmak viszont érthető nyugtalanságot keltettek Franciaországban, ami aztán visszahatott a kormányválság megnyugtató megoldására is. Az új kormányt ismét Chautemps alakította meg s kabinetje külpolitikailag a bevált francia-angol egyetértésre támaszkodik. Maga Léon Blum is, a szocialista párt nemzeti tanácsának viharos ülésén a kommunisták ellen nyilatkozott s ha Chautemps kormányalakítása nem kapott is abszolút többséget a szocialisták között, hol sokan érezték most föléledni a kommunistákhoz vonzó marxista szolidaritást, az új kormány alakulása ez oldalról is biztosítottak volt tekinthető. A szocialisták ezúttal kimaradtak a kormányból, mely a radikálisok, Paul-Boncour szocialista egyesülése és a független baloldal soraiból alakult; a szocialisták maguk nem alakíthattak kormányt, mert ez a szenátus ellenállásába ütközött volna, de Chautemps támogatása mellett döntöttek. Maguk a radikálisok is súlyt helyeztek erre a szocialista támogatásra, melyet a kormány fönnállása legfontosabb kellékének tartanak és egyben kimondták azt is, hogy a népfront pártjainak eltérő programja nem bonthatja meg a népfront pártjainak egységét. Mindenesetre az új alakulás a népfront keretei közt a legjobboldalibb megoldás, ha nem is járt sikerrel Chautemps terve, hogy a szocialistákat és kommunistákat szétválassza és ezáltal a népfrontot megbontsa. Az új kormány külpolitikailag az angol barátságra támaszkodik és belpolitikailag a termelési rend biztonságát, a munka fegyelmét szeretné megvalósítani, biztosítani kell az államhatalom megrendült tekintélyét, helyre kell állítani a frank iránti bizalmat és új szociális törvényhozással kell levezetnie a társadalmi feszültséget. Maguk a szocialista vezérek is ellene fordultak Moszkva gyámkodásának s igen rossz benyomást tett a francia közvéleményre a szovjettanács ülésén Franciaország ellen felelős tényezők ajkáról elhangzott számos kifakadás. Ha az új kormány többsége sok szempontból megbízhatatlan is, bemutatkozásakor mindenki megnyugvással fogadta és 501 szavazattal szavazott bizalmat neki a kamara. Chautemps bemutatkozásakor hitet tett a demokratikus gondolat mellett, beszélt a kormány szociális terveiről s leszögezte magát az angol-amerikai-francia demokráciák egyetértése mellett, beszélt a Népszövetség iránti hűségről és a világbékéről. Döntő jelentőségű volt az új kormány intézkedése, mellyel egységesítette a francia véderőt és annak vezetőjéül Gamelin tábornagyot nevezte ki. Bizalom és várakozás fogadta az új kormányt; mindenki érzi, hogy az európai külpolitikában belső bajai miatt visszaszorult Franciaországnak nyugalomra és megerősödére van szüksége.

Franciaország belső gondjai természetesen visszahatnak arra az intézményre is, melynek nem is olyan rég a francia nagyhatalom és a francia európai koncepció oly nagy fontosságot kölcsönzött, t. i. a Népszövetségre. A Népszövetségnek január 17-én kellett volna tartania századik tanácsulását; a francia kormányválság miatt ezt január 26-ára halasztották. Eden angol külügyminiszter Genf felé utaztában megállót Párizsban s a Népszövetségben követendő eljárásról megállapodott a francia államférfikkal. A megszükülűt hatáskörű genfi intézmény mostam programján a franciák és törökök közt vita tárgyát jelentő alexandrette-i szandzsák ügyén kívül alig szerepelt más fontosabb tétel. De Delbos-nak és Edennek most mégis igénybe kellett venniök Genf ben minden befolyásukat: ezúttal az ú. n.

kisállamok, az oslói blokk néven ismert skandináv-németalföldi egyesülés, továbbá Svájc jelentettek be súlyos aggályokat. A vita a kisállamok és a nagyhatalmak képviselői közt a 16-ik paragrafus körül folyt, mely kimondja a tagállamoknak a támadó féllel szembeni gazdasági és katonai megtorlási kötelezettségét. Az olasz-abesszin ügyre emlékezve a kisállamok tudják, mily súlyos terheket jelent nekik e kötelezettség; most mindent megtettek e paragrafus ellen; Svájc pedig mindenképpen vissza szeretné nyerni teljes semlegességét: erre ösztönzi Itália és Németország közti kényes helyzete. A kisállamok a 16. § eltörléséért vagy módosításáért tevékenykedtek, francia részről meg hangoztatták, hogy e rendelkezés nélkül a Népszövetségnek már semmi értelme sem volna; Anglia viszont minden nyilatkozattételtől tartózkodott, mert időt akar nyerni, mfg nagyarányú fegyverkezése befejeződik: az egyesült angol és francia haderők természetesen a Népszövetség rendelkezésére állanak. A kisállamok törekvéseit Edén külügyminiszternek megnyugtató nyilatkozatokkal sikerült leszerelnie; de ekkor még mindig fönmaradt némely államoknak azon óhaja, hogy elismerjék az abessziniái olasz hódítást; angol és francia részről most még elzárkóztak minden ilyen törekvés elől. Anglia annál inkább hajlott ekkor a Berlinnel való tárgyalások felé s a kisállamokkal szemben kiemelte, hogy nagy különbség van a nagyhatalmak és a kisállamok kötelességei között, amely megjegyzés kétségtelenül megnyugtatóan hatott. A tanácsülésnek külön érdekessége volt Micescu román külügyminiszter tevékenykedése, akinek azonban minden igyekezet mellett sem sikerült a Goga-kormány felé hajlítani az angol és francia rokonszenvet. Magyarország számára pedig különösen jelentős volt az a határozat, mellyel fölszabadultak pénzügyeink a népszövetségi ellenőrzés alól. Magán a tanácsülésen Edén és Delbos egyformán hangoztatták országaiknak a Népszövetség iránti hűségét s egyformán kiemelték, hogy a genfi intézmény még ma is a legalkalmasabb fórum a nemzetközi együttműködés és a béke gondolatának megvalósítása számára. Ha országaik demokratikus országok is, mégis mindkét külügyminiszter ellene volt az „ideológiai“ szétválasztásnak országok között. Ha a semleges államok óvatosan értésére adták a nagyhatalmaknak, hogy nem szívesen vonatják bele magukat további konfliktusokba, akkor annál nyíltabb volt Beck lengyel külügyminiszter nyilatkozata, hogy t. i. Lengyelország életérdekeinek megfelelően egyformán együtt akar működni a Népszövetségen belüli és kívüli államokkal is. Általában a századik tanácsülés minden különösebb eredmény nélkül zárult; maguk a nagyhatalmak is egyre többet gondolnak saját fegyverkezésükkel, mint a Népszövetség elméleti vitáival.

Mialatt a Népszövetség ülésezett s mialatt az angol delegáció útban volt Washington felé, hogy ott fölvegye a tárgyalásokat az új angol-amerikai kereskedelmi megegyezés ügyében, került végső és átdolgozott formában nyilvánosságra Van Zeeland volt belga miniszterelnök gazdasági tervezete. Angol részről hangsúlyozták ugyan értékét és elméleti alaposságát, de annál több aggály merült föl teljes megvalósítását illetőleg. Van Zeeland világgazdasági konferenciát javasolt, indítványozta a vámhatárok lazítását, nemzetközi gazdasági központ felállítását, köteleztetni kívánta a kormányokat, hogy nem emelik a vámtételeket és nem tágitják a vámok tárgykörét, rendeztetni kívánta a valutaügyet s hitelkönnyítéseket javasolt bizonyos államoknak; a lebonyolítást a bázeli nemzetközi fizetések bankja végezné. Figyelemreméltó, hogy az új tervezetben már nincsen szó arról, hogy a Németországnak és Itáliának nyújtandó nemzetközi kölcsön és egyéb kedvezések kapcsolatba volnának hozandók az illető államok fegyverkezésének csökkentésével, ami ellen különben is német részről erélyesen fölszóltak,

míg mostani formájában a javaslatot inkább tartják tárgyalásra alkalmasnak.

A spanyol polgárháború megmerevült frontjai most sem változtak lényegesen. Ha a terueli frontszakaszon változó eredménnyel folyt is a harc, minden siker ellenére Franco csapatainak most sem jutott osztályrészül a döntő áttörés, ami, mint látni fogjuk, érdekes módon befolyásolta az olasz politikát és az angol-olasz viszony új alakultát. Viszont a légi-háború kiélesedett s mindkét részről nyílt városokat bombáztak, ami különösen az angol közvéleményben keltett nagy fölháborodást. A Földközi-tengeren angol hajókat újabb légi- és tengeralattjáró-támadások érték és Eden a tengeri ellenőrzés kérdésében hosszasan tárgyalt Grandi olasz és Corbin francia nagykövettel. Az angol javaslat szerint a tengeri ellenőrzés olyan mértékben volna szigorítandó, hogy minden alámerült tengeralattjárót fölszólítás nélkül el lehetne süllyeszteni. Anglia ezenkívül intőén fordult Francóék felé is s az angol ellenőrző hajók számát 36-ról 45-re emelte föl s most az eddigi 60 angol-francia hajó helyett 70 őrködik a tengeri biztonság felett. Az angol közhangulat fordultára jellemző, hogy Anglia ma már nem bíz a pacifizmus és a lefegyverzés ígéiben; annál többet gondol saját fölfegyverkezésével, melyet minél gyorsabb ütemben akar végrehajtani. Jellemzően nyilatkozott e kérdéstről Birminghamben február elején tartott beszédében Chamberlain miniszterelnök: az angol fegyverkezés növeli a biztonság érzetét és csökkenti a nemzetközi feszültséget; a kisállamok ma már csak az angol fegyverkezésben bíznak s a békét csak a minél nagyobb arányú fegyverkezés biztosíthatja. Az angol fegyverkezés párhuzamosan halad az amerikaival; Rooseveltnél újabb — január 28-i — üzenete az eddiginél még sokkal nagyobb arányú fegyverkezési programot jelent be, amit a nemzetközi biztonság sürgető szükségleteivel indokol. Angliát és Amerikát az európai helyzet mellett további megfontolásokra készíti a távolkeleti japán előretörés; az angol és amerikai flotta közösen vonult föl gyakorlatok során a Csendes-óceánon és Singapore előtt. A japán hadműveletek folytatását császári manifesztum jelenti be és Anglia, Amerika és Franciaország hasztalan kémeke Japántól tájékoztatást flottaépítési programját illetően. Japánnak még fokozottabban kell számolnia az angol-amerikai egyetértéssel s nem sikerült az a terve, hogy Angliát és Amerikát eltávolítsa egymástól; viszont ugyanakkor az angol politika — minden távolkeleti érdekközelség ellenére is — meglehetősen tartózkodó Oroszországgal szemben, mely szintén éber, bár egyelőre minden ellenakció nélkül figyeli a japán térhódítást. S ha a japán-kínai front most már állóhelyzetet mutat, a japán terjeszkedés bizonyos nem tekinthető befejezettnek.

Japán távolkeleti térhódítását megkönnyíti az európai helyzet bonyolultsága is; hiszen Európa ma megosztott s Anglia nem tudja maga mögött Kínában biztos fedezetül az európai emberiséget. Japán terjeszkedésében kétségtelenül elősegíti a német és olasz rokonszenv, mely a Berlin—Róma—Tokio háromszögben testesül meg. Berlin és Róma ezúttal is bő anyagot szolgáltatott az európai külpolitikai érdeklődés számára. Január közepén Berlin díszesen fogadta Sztojadinovic jugoszláv miniszterelnököt s a fogadás alkalmával részletesen utaltak a német megnyilatkozások Németország dunavölgyi szerepére és hivatására, Jugoszlávia kulcshelyzetére a Balkán, a Kelet és a Dunavölgye felé. A német-jugoszláv barátsággal párhuzamosan halad az új olasz-jugoszláv egyetértés s a jugoszláv politika eltérése az eddigi kisantant-irányvonalától, mely a csehszlovák és francia politikának annyi gondot okoz. Németország számára még Ausztria szempontjából is különös érdeklődéssel bír Jugoszlávia s nem érdektelen a párhuzam az osztrák legitimiz-

mussal szembe forduló német állásfoglalás és a Jugoszláviából történő és ott élő némely osztrák legitimistákat sújtó kiutasítások között. Neurath külügyminiszter és Sztójadinovics egyformán kiemelték, hogy a német-jugoszláv viszony nem irányul más államok ellen és hogy békés jellege van; Sztójadinovicsnak és Göringnek, a német négyéves gazdasági terv vezetőjének sok együttléte talán a gazdasági kapcsolatok intenzívtására utal; valóban a német árubehozatal javára a jugoszláv piacon a francia bevétel érzékenyen csökkent. A látogatásnak egyetlen látható eredménye a német-jugoszláv sajtóegyezmény, mely csak megerősíti az eddigi szíves kapcsolatokat.

A német külpolitika balkáni előretörése és sikere keretezte volna a január 30-ra összehívott birodalmi gyűlést, melynek még Hitler vezér és kancellár uralmának öt éves jubileuma is ünnepi jelleget biztosított. De a birodalmi gyűlés, mely a jelenlegi német kormányforma mellett amúgyis csak inkább ünnepi formalitás, elmaradt és február 20-ra halasztott. Az elhalasztás oka nyilván azoknak a fontos belső változásoknak keresztülvitele, melyekre a Birodalom vezetősége már régebben készült s melyek külföldön sok félreértésre és magyarázatra adtak alkalmat. E változások között különösen kiemelkedő, hogy Hitler saját kezébe vette a hadsereg legfőbb vezetését s ezzel eltüntette azt a különbséget, mely eddig a német hadsereg vezetése és a nemzeti szocialista párt vezetése és világnézete közt fonnállott; a hadseregben mostantól fogva ugyanúgy érvényesül a párt és az állam totalitása, a vezér fosége alatt, mint az igazgatás egyéb köreibben. E változással kapcsolatban távozott a szolgálatból Blomberg eddigi hadügyminiszter, akinek házassága sok kommentárra adott okot, de távoztak azok az idősebb katonatisztek is, kik egyéniségükkel, porosz és monarchista neveltségükkel nem tudták mindenben harmóniába hozni az új német állam és a párt elveit. Hitler döntése biztosítja az egységes vezetést a német hadügyek minden területén s ahogy a hadügyben, úgy érvényesült a külpolitikában is a nemzeti szocialista párt sok szempontja. Neurath külügyminiszter távozott hivatalából, Hitler meleg elismerése mellett, de a vezér a jövőben sem nélkülözheti tanácsait és szolgálatait, mert báró Neurath az újonnan föllállított titkos tanács elnöke lett, mely a külügy, a véderő és a párt vezető egyéniségeit foglalja magában, külügyminiszter viszont Ribbentrop lett, az eddigi londoni követ, az ő személye a nemzeti szocialista szempontok fokozottabb külpolitikai érvényesítését, a gyarmati kérdés szorgalmazását, az Anglia felé való tájékozódást, az osztrák probléma új föltevését és a német külföldi kisebbségek iránti fokozottabb érdeklődést jelentené a magyarázatok szerint. Hogy a német külpolitika vezetésében változás készül, mutatja Papén bécsi, Hassel római és Dirksen tokiói követek visszahívása, de végül is a fenti formában a német belpolitikai átalakulás, az államtotalitás teljes megvalósítása, az egy kézben való csoportosítás befejezettnek tekinthető s a német külpolitika most új alapon készül új föladatai elé.

A német külpolitikai változásnál Ribbentrop személye azért keltett oly figyelmet, mert az új külügyminiszternek félénk angol érdeklődése ismeretes már londoni követ korából s ha az angol közvélemény egy része újszerű és lendületes akcióira bizalmatlanul is figyelt, másrészt meg számosan vannak Londonban olyanok, kik a Németországgal való angol megegyezést elsőrangúan fontosnak ítélik, s az olasz-angol megegyezésnél is előbbrevalóbbnak tartják. A tények sajátos koincidenziája volt tehát, hogy a német-angol megegyezés helyett mégis elébb került sor az olasz-angol békítő tárgyalásokra, éppen a németországi belső átalakulások idején. Itáliát erre a lépésre intették Abesszíniával kapcsolatos anyagi viszonyai, az angol fegyverkezés méretei, a spanyol polgárháborúnak állóharccá való alakulása s az a belátás, hogy újabb olasz önkéntes-segítség nélkül

aligha lesz hamarosan befejezhető. Itália így készségét nyilvánította a nyom konferencia eredményeihez való szigorú ragaszkodásra, a földközi-tengeri kalózkodás elleni szigorúbb eljárásra, a spanyolországi önkéntesek 50 vagy 70%-ának visszahívására; viszont kérte ezen engedmények után Franco táborának a hadviselő feleket illető jogok megadását. Figyelemreméltó volt közben az angol közvélemény előtt, hogy Franco új kormánya nagyrészt italo- és germanofil elemekből alakult, kimaradtak belőle a legitimisták és az anglofilek. Az angol-olasz tárgyalások menetét kölcsönös megértés jellemezte; az angol közvélemény elismeréssel fogadta az olasz magatartást, az olasz hangulat is fölengedett Anglia iránt s a jelek szerint Londonban és Kómában is el vannak szánva a régi szíves angol-olasz kapcsolatok megújítására, amit Párizs is örömmel üdvözöl és amire mindkét hatalomnak az európai helyzet azóta történt legújabb alakulása közt olyan nagy szüksége van.

Változatlanul foglalkoztatta az európai érdeklődést Románia új politikája. A Goga-kormány belpolitikai téren követni akarta a német nemzeti szocializmus példáját s magatartása főleg Németországban ébresztett rokonszenveket, viszont Itália az első hetek után bizonyos elhidegülést mutatott, mivel a román kormányzat nem sietett teljesíteni Abesszínia olasz impériumának elismerésére vonatkozó nagyhangú ígéreteit. Az állampolgárságok fölülvizsgálásáról szóló rendelkezések mellett a kormány nagy kedvezésekben részesítette a parasztságot, s ha Goga miniszterelnök nyilatkozataiban a magyar kisebbség jogainak tiszteletbentartását ígérte, a valóság egészen mást mutatott. Micescu külügyminiszter genfi tevékenysége a századik tanácsülésen nem keltett rokonszenvet s Franciaország nyíltan, Anglia pedig hallgatóan változatlanul bizalmatlan maradt a román rendszerrel szemben, ami természetes is volt Goga kormányának német- és olaszbarát iránya mellett; azonfelül aggasztotta az angol és amerikai tőkét romániai vagyontárgyainak és ingatlanainak, köztük a román petróleumnak sorsa is. Az ellenzék, élén a demokrata Maniuval és a diktatúras vasgárdista Codreanuval, nem szűnt meg támadni a kormányt, mely a parlament fölösztatása után március elejére írt ki új választásokat, mindenütt „légiókat“ szervezett saját használatára s ilyen irányban igyekezett befolyásolni az uralkodót is. Maniu hasztalan figyelmeztetett az egyedül lehető angol-francia orientációra s kemény szavakkal róta meg a véle amúgy sem túlságosan rokonszenvező uralkodót a román alkotmánytól való eltávolodás miatt. Micescu genfi tevékenységét iparkodott alátámasztani Károly király a zsidókérdésről tett nyilatkozatában, melyben egyúttal az új barátságok keresése mellett hangsúlyozta megnyugtatásul a régi barátságok szilárdságát is. Ügy látszott, hogy Románia tovább halad majd a diktatúra és az új külpolitikai irány útján és éppen ezért teljesen váratlanul jött a kormány február 10-i lemondása, melyet nyilvánvalóan a külföldi intelmekre és a Romániát orosz részről fenyegető bonyodalmakra tekintettel lévő uralkodó kényszerített ki. A Goga-kormány intézkedéseinek a zsidókérdésre és az állampolgárságok fölülvizsgálatára vonatkozó részét fönntartotta az új kormány is, mely Miron Christea pátriárka elnökletével alakult és melyben döntő szerepe van Tatarescu volt miniszterelnöknek, aki a francia-angol irány exponense és -kipróbált híve. A diktatúras rendszer továbbra is életben maradt; csakhogy most az uralkodó gyakorolja a diktatúrát a nemzet érdekében s a kormány tagjai nem pártok képviselői, de a király tanácsosai. A kormány szigorú cenzúrát léptetett életbe s igyekszik rendezni Románia anyagi helyzetét, melyet Goga kormánya úgy megingatott. De legfőbb feladata nyilvánvalóan a vasgárda megfélemezése lesz. S bár e kormány helyzete is bizonytalan, a nyugati hatalmak, melyek oly nagy nyomást fejtettek ki Goga kormányának lemondatása érdekében, némileg megnyugodva fogadták a változást.

Annál nyugtalanítóbban hatott a román változás Németországban, melyet teljesen váratlanul ért. Ausztria viszont megkönnyebbülten fogadta a román kormányválságot. Hiszen Ausztriában újra felütötte fejét az illegális nemzeti szocialista tevékenység s a sorozatos letartóztatások folyamán a kormány egyre mélyebb és újabb szervezkedéseknek jött nyomára. Ilyen kísérő körülmények között érte egészen váratlanul Európát a hír Schuschnigg kancellár utazásáról Hitler kancellárhoz Berchtesgadenbe. Az illetékes kormányokat az osztrák kormány tájékoztatta, de az európai politika még azóta is eléggé tájékozatlanul állott az eseményekkel szemben, mivel sem a német, sem az osztrák körök nem tettek részletesebb nyilatkozatot. A találkozó előkészítésében nagy szerepe volt a távozó Papén követnek, s eredménye a nemzeti szocialistákhoz közelálló „hangsúlyozottan nemzeti“ csoport képviselőjének, a német kormánykörökkel kapcsolatot tartó Seyss-Inquart államtanácsosnak belügyminiszteri kinevezése és az osztrák kormány megfelelő átalakítása lett. E változások épp jelen szemlénk lezárásakor következtek el; legközelebb nyilván módunk lesz részletesebb beszámolóra.

Magyarország számára e zavaros viszonyok között különös jelentőséggel bírt Horthy Miklós kormányzó és Kánya Kálmán külügyminiszter február elején történt lengyelországi utazása, ahol a testvéri lengyel nemzet őszinte szeretettel fogadta őket és elhalmozta a barátság minden jelével. Moscicki lengyel elnök és Horthy kormányzó pohárköszöntőiből a jelen realitásainak mérlegelése és a lengyel-magyar egymásrataltságot tudata mellett kicsendült a történelmi és lelki közösség, mely bennünket Lengyelországgal összefűz. A hivatalos jelentések kiemelték, hogy az ezeréves hagyományokon alapuló lengyel-magyar barátság értékes és építő eleme a stabilizációnak Európa e részében. Minden ellentétes magyarázat dacára nyilvánvalóvá lett, hogy a békepolitikát követő és minden blokkképződéstől óvakodó Lengyelország élénken érdeklődik Magyarország dunavölgyi helyzete iránt, ami a német dunavölgyi érdeklődés, a csehszlovák és szovjet viszony s a lengyel-román, illetve magyar-román viszony szempontjából nem lehet figyelmen kívüli elem és ezenkívül itt gondosan mérlegelendők a lengyel-német, a német-csehszlovák, a lengyel-csehszlovák és a magyar-csehszlovák viszonylatok is. Kánya Kálmán külügyminiszternek a lengyel sajtó részére adott nyilatkozatából a történelmi sorsközösségen túl ki kell emelnie a szemlélőnek a mindig háborítatlan lengyel-magyar kapcsolat említését, a kölcsönös békepolitika hangsúlyozását és a két állam mindinkább szorosabbra való szellemi és gazdasági kapcsolatának, építő jellegének megmutatását.

Kánya Kálmán külügyminisztert Lengyelországban érte külügyminiszterségének öt éves fordulója. A magyar társadalom, élén Horthy Miklós kormányzóval, elismeréssel és szeretettel köszöntötte ezt az évfordulót. Kánya Kálmán tapintatos, körültekintő és meggondolt irányításának köszönhető Magyarország biztos helyállása az európai külpolitika zavarai közt, az ő érdeme, hogy barátaink megtartása mellett megtarthattuk külpolitikai függetlenségünket és ezt a függetlenséget még tovább is építjük folytonosan. Kánya Kálmán tehetségének, tudásának és külpolitikai tájékozottságának köszönhetőek a magyar külpolitika eddigi eredményei és az ő kitartásának és állhatatosságának eredménye külpolitikánk belső és külső biztonsága is; méltán fordult hát feléje évfordulóján annyi figyelem és megbecsülés.

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

*A Vasgárda a román politikai életben – A decemberi választások és eredményei –
A Magyar Párt nagyarányú megerősödése – Goga és a kisebbségi kérdés ■ – A márciusi
választás kilátásai – A zsidókérdés Romániában és a magyarság – Rezerváció és
önösszeszedés – Két választás között ad acta került a magyar kérdés*

ATÉLI VÁLASZTÁSOK igen sok meglepetést és merőben új helyzetet hoztak Romániában. Ami Románia fennállása óta még nem történt meg: a választásokat vezető kormánypárt megbukott és kormánya kénytelen volt átadni a helyét. Hogy ez megtörténhetett, annak rendkívül mély — talán túlzás nélkül mondhatjuk — történelmi jelentőségű okai voltak. A Romániában megcsúfolt és egyéni érdekek szolgálatába állított liberális demokrácia rendszerével szemben fiatal és idealista emberek léptek fel, akik szervezetbe tömörülve fanatikus harcot indítottak a rendszer és annak kinövésai: a korrupció, politikai lelkiismeretlenség és más a nemzet-erkölcsöt érintő defektusok ellen. Ez a szervezet, amely a régi román antiszemitizmus emlőin táplálkozott, majd Mussolini és Hitler tanainak lett rajongója, egyre nagyobb tömegeket hódított meg. A Vasgárda — ami első, Románia határain túl is, közismert neve volt a szervezetnek — jelentőségében és súlyában egyre növekedett. A nagyváradi rombolás 1928-ban volt mintegy bemutatkozója a Vasgárdának. A vasgárdista diákok a rendőrök néma asszisztenciája mellett hajtották végre a rombolást és az államhatalom csak akkor „avatkozott be“, amikor az üzletek kirakatai már összetörve és a diákok árkon-bokron túl voltak. Az embereket akkoriban nem annyira a rombolás ténye, mint a rendőrség magatartása döböntette meg és sokan — megérzésükben később igazolva — riasztó jelet láttak ebben a tényben a jövőre nézve. Az úgynevezett „halállégió“ működése, amelynek Dúca miniszterelnök is áldozatául esett a sinaiai állomáson, szintén ilyen riasztó jel volt. A fanatizált tömeg szemében a gyilkos nem közönséges bűnöző, hanem hőse és mártírja az eszmének, amelynek érdekében magára vette a legnagyobb emberi bünt és önként szenved el érte a társadalom által kiszabott büntetést. A Vasgárda az intellektuális román fiatal-ságra épült fel, amelynek jövő kilátásai éppen olyan sivarak és reménytelenek voltak, mint Európa bármely ifjúságáé a világháború után. Ezt a tömeget, amely legnagyobb részében a társadalom legalsóbb osztályából rekrutálódott és ennél fogva ősi ellenszenvvel viseltetett a magasabb és gazdagabb osztályokkal szemben, könnyű volt megszervezni és arra nevelni, hogy igényeit erőszak árán is kielégítse. A paraszti sorból kinőtt fiatal embereket sikerrel lehetett visszavezetni a faluhoz és a paraszthoz, aki számára legtöbb esetben apa és testvér volt. A Vasgárda a fasiszta államokban divó faluművelés munkáját végezte, munkatáborokat létesített és gyakorlatilag is a falu segítségére sietett. E munkássága, vasfegyelemmel szervezett alakulatai, az általa hirdetett kérlelhetetlen nacionalizmus és egy igazságosabb vagyonmegosztás ígérete révén a gárdát és annak kapitányát már szinte legendás heroizmus nimbusza övezi. A Dúca meggyilkolása után feloszlott, majd a Mindent a Hazáért nevű pártban újjászervezett Vasgárda, ezeknek a tényezőknél köszönhetette azt az óriási sikert,

amelyet a decemberi választások során elért, annak ellenére, hogy a hatóságok számos választókerületben, így főképpen Aradban és Temesben a legnagyobb terrort fejtették ki a szélsőséges választókkal szemben. A párt így is 66 mandátumot szerzett első választási küzdelme során. A decemberi választások legjelentősebb eredménye az a körülmény, hogy az egykori Vasgárda mint legitim és jelentős párt vesz részt az államélet irányításának munkájában.

Az uralkodó, Tatarescu bukása és a szélsőjobboldal előretörése után, nem csekély államférfiúi számítással a mérsékeltbb jobboldalon álló Goga Octaviánt bízta meg kormányalakítással, azzal a feladattal, hogy vezesse le a felkorbácsolt indulatokat és új választások során teremtsen tiszta helyzetet. Goga eddig ennek a feladatnak maradéktalanul meg is felelt. Az antiszemita rendelkezések sorozata igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a zsidókérdést állítsa be a román nemzeti élet problémáinak és politikai törekvéseinek fókuszába és „megoldásával“ valamennyi problémát megoldottnak vagy könnyen megoldhatónak hirdesse. A régi recept itt is bevált, mégpedig oly mértékben, hogy Goga kormányának módjában állott radikális és hangos zsidóellenes politikájával háttérbe szorítani és majdnem azt mondhatnók, hogy nyugalmi állapotba hozni Románia egyik legsúlyosabb problémáját: a magyar kisebbségi kérdést.

Azok a sorozatos jóakarató kijelentések, amelyeket Goga és munkatársai a magyar és német kisebbségek felé tettek, nemcsak a Romániában legutóbb már túlfűtött kisebbségellenes hangulatot csillapították le, minden animozitást a zsidók felé terelve, hanem megnyugtatóan hatottak a külföld felé is. A romániai magyar kisebbség sorsa ezen a ponton kapcsolódik bele a nagy átalakulások küszöbén álló román államéletbe.

Az a belső munka és aktiválódás, amelynek örvendetes megnyilvánulásairól legutóbbi figyelőmben számoltam be, a decemberi választások során meghozta gyümölcsseit az Országos Magyar Párt számára. Az eredmény nem annyira a választási matematika segítségével szerzett 19 mandátum viszonylagosan igen nagy számában nyilvánul meg, hanem abban az előző választásokkal szemben mintegy húszszerrel több szavazatban, amit a magyar választópolgárok a rendkívül kedvezőtlen választási viszonyok ellenére leadtak a Pártra. A kerületek beosztása folytán nem egy község lakóinak kemény hidegben kétnapi járóföldet kellett megtenniük, hogy leadhassák szavazataikat. Útközben mindenütt csendőrkordonokba ütköztek, amelyek igyekeztek feltartani és visszafordítani őket, vagy elkergetni az urnáktól. Számos helyen a legcsúfosabb visszaéléseket követték el a választási biztosok és a pártbizalmi embereket közel sem engedve, teljesen önkényesen „számolták“ Össze a szavazatokat. A többletszavazat, amit a Párt a decemberi választás során szerzett, éppen ezért rendkívüli jelentőségű. Tekintettel a vidéken dúló terrorra, amely egy tragikus csendőrsortűzben kulminált, a többlet jelentős része a városok szavazataiból, azaz munkásszavazatokból tevődött össze. Az eddig marxista pártokba tömörült magyar munkásság megértette, hogy az internacionalizmus eszméi nem védik a román részről megnyilvánuló nacionalista elnyomással szemben és ezért új szervezkedési keret után néz, amelyet készen kap a Magyar Pártban. A munkásság tömeges jelentkezése, amit különösen a gazdasági emporiumokban — így Temesvárt, Aradon stb. — tapasztalhatunk, rendkívüli jelentőségű a Párt további fejlődésére nézve, mert lehetővé teszi, hogy a Párt a Romániában élő összmagyarságnak de facto legfőbb és egyetlen szervezete legyen.

A pártvezetőségnek az új helyzetben három, kihatásában egyformán nagyjelentőségű és súlyos körülményt kellett mérlegelés tárgyává tennie. Az egyik az új kormányral szemben elfoglalandó álláspont, a másik a jobboldal előretörése, a harmadik pedig a radikálisan felvetett zsidókérdés.

Goga néhány nappal kormányralépése után kijelentette, hogy a magyarsággal tárgyalni és megegyezni kíván. A tárgyalás valóban meg is történt közte és a Magyar Párt vezetői között. A Párt részéről kiadott hivatalos közlemény szerint a Párt vezetői megnyugtató ígéretek kaptak a miniszterelnöktől a kormány további magatartását illetően. Goga kijelentette, hogy a magyarság érdekeit és kívánságait szem előtt kívánja tartani és a magyarságnak nincsen oka aggodalomra. A tárgyalásokról azonban közelebbi részletek nem szivárogtak ki és így nem tudhatjuk, hogy a miniszterelnök milyen alapon kívánja kezelni a magyar kérdést, mint ahogy az is titok maradt, hogy adott-e kezességet és ha igen, úgy milyen, ígéreteinek betartására. Ezek a kérdések azonban egyelőre, természetüknél fogva, nem is tartoznak a nagy nyilvánosság elé és ezért meg kell elégednünk a Párt magatartásának vizsgálatával.

A pártvezetőség hű maradt ahhoz a régi elvéhez, hogy a magyarság kérdését csak egyetemlegesen lehet megoldani és ezért helytelen politika volna valamely román párttal közelebbi viszonyra lépni. A Goga-kormányal szemben tanúsított várakozóan jóindulatú semleges álláspont elfoglalása mellett a pártvezetőség elhatározta, hogy a márciusra kiírt új választásokon ismét önálló listával indul. A decemberi választások eredménye rendkívüli mértékben emelte a Párt tekintélyét nemcsak a magyar tömegek, hanem a románok felé is, ahol nagy elismeréssel nyilatkoznak az eredményről, amit a párt ellenzéki sorban, másfél évtized óta egyre fokozódó mértékben, a saját erejéből elért. Előreláthatóan a márciusi választások során a siker még átütőbb lesz, annak ellenére, hogy a tömegek fáradtak és az össze sem hívott parlament feloszlata újabb csalódást okozott számukra, látva azt, hogy erőfeszítéseik tulajdonképpen hiábavalóak voltak. Ezzel szemben azonban a Párt rendkívüli aktivitással végzi agitációs munkáját és az ólomsúlyú helyzetben mindenki érzi, hogy a márciusi választások kimenetelétől függ Romániának és ezzel minden polgárának további sorsalakulása is. Goga tiszta választásokat ígér, azonban nyílt kérdés marad, hogy mennyiben tudja vagy akarja ígérését beváltani.

A jobboldal előretörése rendkívül megnehezíti a választásokat. Zelea Codreanu úgy látszik nem elégszik meg a részsikerekkel és nyíltan a főhatalom megosztatlan átvételére tör. Tömegeit éppen ezért nem is fárasztja a közbeeső községi választásokon, hanem a törvényhozási választásokra tartogatja erejét. Általános vélemény szerint biztos, hogy ha a kormány erőszakos eszközöket alkalmaz a Mindent a Hazáért párttal szemben, úgy az erőszakkal fog felelni és fegyveres légiói véres összeütközések árán is kicsikarják jussukat. Éppen ezért teljesen átláthatatlan, hogy milyen lesz a választás kimenetele. A demokrata pártok között folyó tanácskozások polgári front létrehozását célozzák Codreanuékkal szemben, azonban nyílt kérdés marad, hogy egy ilyen tömörülés valóban meg tudja-e állni a helyét a jobboldal nyomása alatt. Igaz, hogy a jobboldal jelenleg csak a zsidókat fenyegeti, de Codreanu nem éppen megnyugtató kijelentéseket tett arra nézve is, hogy „megoldja⁴ a kisebbségi kérdést. Nem nehéz eldönteni, hogy kevés a különbség egy ellenséges áldemokrácia és egy nyílt diktatúra között valamely kisebbség számára, hiszen a lényeg az, hogy az áldemokrácia szép szavak kíséretében hajt végre viviszekciót a kisebbségen, mint azt Romániában 18 éven át tapasztalhattuk, míg a diktatúra amputál, mint azt a zsidókérdéssel kapcsolatban a hitleri Németországban láthattuk. Az aggodalmas és sajnos, nagyon aggodalmas kérdés azonban az, hogy Codreanuék uralomra jutásuk esetén milyen mérvű amputációt fognak végrehajtani az idők folyamán amúgyis erősen megcsönkült magyarságon. Egy fasiszta rezsim Romániában minden bizonnyal szigorú határok és kor-

látok közé szorítaná a magyarságot és bizonyos, hogy a maga részéről sem lépné azután át ezeket. Azt azonban nem lehet tudni, hogy melyek ezek a határok és korlátok és az azokon belüli lét rendelkezik-e még az élet lehetőségeivel?! Erre a kérdésre eddig senki nem adott választ.

A zsidókérdés szorosan egybefonódik az előbbi két problémával a romániai magyarság számára. Tény, hogy az impériumváltozás után az erdélyi zsidóság igen jelentős tömege — a félig vagy negyedrészt asszimiláltak — levált a magyar politikai nemzet testéről és cionista alapon nemzeti pártba tömörült. Ez a cionista zsidóság azonban legalább is egyelőre nyelvben és kultúrájában magyar maradt és így a magyarság szellemi termékeinek egyik legjelentősebb fogyasztója, az Erdélyből kivándorolt 200.000 főnyi magyar intelligencia valamelyes pótléka és a magyar munkásság egyik fő kenyéradója maradt. Az a zsidó réteg pedig, amely hű maradt magyarságához és a magyar érdekekhez, éppen olyan hősi küzdelmet folytatott, mint a világháború számos zsidó katonája és kintüntetetteje. A romániai magyarság számára tehát sem erkölcsi, sem pedig észokokból kifolyóan nincsen mód arra, hogy a most divó antiszemita hullámra kapva, a zsidósággal szembe fordulva, igyekezzen előnyöket szerezni a maga számára. Ezenkívül valamely kisebbséggel szemben alkalmazott erőszakos eszközök mindenkor alkalmazhatóak más kisebbségekre is és nem lehet tudni, hogy a zsidókérdés „elintézése“ után nem kerül-e sor hasonló körülmények között a magyar kérdés „elintézésére“ is. Arról talán felesleges beszélni, hogy a zsidóellenes intézkedések közvetve súlyosan érintik a magyarságot is. A beszüntetésre ítélt zsidó lapok magyar munkatársai, a zsidó üzemek magyar alkalmazottai kenyértelessé válnak és kenyértelessé válik a székely szolgáló leányok nagy tömege is, akik a román „nürnbergi“ törvény alapján veszítik állásukat.

A három kérdést egybevéve és mérlegelve, meg kell állapítsuk, hogy a romániai magyarság helyzete rendkívül bonyolult. A Goga-kormányral és a jobboldallal szemben tanúsított rezerváció könnyen ürügyül szolgálhat arra, hogy a magyarság ellen újabb támadást indítsanak „illoyalitás“ vagy más hasonló címen, mint ahogy az nem egyszer megtörtént, ha a magyarság nem volt hajlandó ígéreteikért vagy egy tál lencséért léterdekeit feláldozva, valamely román pártot több szavazathoz segíteni. Egy kisebbségi párt azonban sohasem tekinthető kizárólag politikai pártnak, amely konjunkturális változásokra építhet. A kisebbségi párt mindenkor szellemi, gazdasági és politikai képviselője a nemzeti és faji közösségnek, amely állandó és változatlan érdekeinek megfelelően állandó és változatlan lehetőségeket követel. Ugyancsak nem várhatja a román jobboldal, hogy a magyar kisebbség a rokonszenv jeleit mutassa fel vele szemben, amikor a jobboldal eddig a legdurvább módon támadta a magyarságot és legjobb indulatú megnyilatkozásai során is legfeljebb quantité négligeable-nak mondotta a Romániában élő másfél millió magyart, amelyet esetleg nem kell szükségképpen agyonverni, vagy kikergetni az országból, mint a zsidókat. Végül a zsidósággal szemben — bármennyire káros is legyen az egyik és kevés haszonnal járd a másik oldalon — a magyarság szintén nem helyezkedhet más álláspontra a rezervációnál, hiszen a felmerült kérdésekkel kapcsolatban úgyszólván személy szerint kénytelen megítélni elfoglalandó álláspontját az egyessel szemben, annak eddigi magatartását véve döntő tényezőül.

Két választás között nagy vonalakban ez az erdélyi magyarság helyzete. A pártvezetőség rendkívül súlyos és komplikált kérdések megoldásán fáradozik, amelyek sok diplomáciai érzéket és tapintatot követelnek meg. A belső szervezkedés és építés munkája változatlanul folyik és megvan a remény arra, hogy a közvetlenül küszöbön álló választások során az erdélyi magyarság ismét sikereket ér el.

Ha végül válaszolni próbálunk a kérdésre, amely minden bizonnyal mindenkiben felmerül, hogy vajjon a magyar kisebbség helyzete a Goga-kormányzat idején javult-e vagy rosszabbodott, úgy erre csak azt felelhetem, hogy a kormányzat — talán megfelelő szóval élek — ad acta tette a magyar problémát, ahol békén hagyja mindaddig, amíg a maga nagyobbjelentőségű ügyeinek elintézése után sorát nem ejti e kérdés elintézésének is. Hogy akkor jobbra vagy rosszabbra fordul a magyarság sorsa — ki ennek megmondhatja? Annyit mindenesetre el kell ismernünk, hogy a Goga-kormány óta nagyobbjelentőségű atrocitások nem történtek és a jövővel kapcsolatos izgalomtól eltekintve az erdélyi magyarság nyugalmasabb időket él, mint Tatarescu négyéves uralma alatt.

FEBRUÁR ELSŐ HETÉNEK végén ez volta helyzet Erdélyben. Küszöbön álló romániai utam miatt kénytelen voltam ezt a helyzetet a Figyelőben rögzíteni, abban a meggyőződésben, hogy a következő napok nem hoznak benne lényeges változást. Hogy ez mégis bekövetkezett, nem változtat az eddig elmondottakon és ezért a rendkívül zavaros helyzetben, úgy vélem, leginkább oly módon szolgálhatom a tárgyilagosság parancsait, ha a helyzetképen nem változtatva, hozzáfűzöm a legutóbbi napok valóban meglepő és váratlan eseményeit.

Mint fentebb említettem a Magyar Párt és Goga között folyó tárgyalásokról úgyszólván semmi sem szivárgott ki és mindeddig nem lehet pontosan tudni, hogy mi vezette a Magyar Pártot elhatározásában, hogy eddigi politikáját megváltoztatva, a Goga-kormányval választási egyezség kötésére jelentse ki magát hajlandónak. Úgy hiszem nem tennénk jó szolgálatot az erdélyi magyarságnak, ha ezt a kérdést a helyzet teljes és alapos ismerete nélkül feszegetnők. Annyi azonban bizonyos, hogy a Párt vezetőségének igen alapos és a jelek szerint hirtelen felmerült oka volt arra, hogy elfogadja Goga feléje nyújtott kezét. Igaz, hogy a paktum megkötése előtt—alig néhány órával — a Goga-kormány megbukott és így az egyezség nem jött létre, de maga az a tény, hogy a Párt rajta kívül álló okokból nem kötötte meg a paktumot, bizonyítja, hogy az erdélyi magyarság, minden ellenkező állítással szemben, igenis megtalálta helyét a román államban és hajlandó a románokkal való együttműködésre is, ha erre nézve megfelelő és becsületes ajánlatot kap, mint ahogy ez az adott esetben minden bizonnyal megtörtént.

A Goga-kormány bukása a választások előtt Európa-szerte meglepetésként hatott. Hogy mi volt a tulajdonképpeni oka a kormány menesztésének és a katonai diktatúra egy tekintélykormány által álcázott formájában való proklamálásának, amikor e sorokat írjuk, nem tudhatjuk. Mindenesetre nagy kérdés, hogy a nemzeti parasztpárt és a Codreanu-párt nélkül a „nemzeti koncentráció“ kormánya képes lesz-e huzamosabb időn át kormányozva ismét konszolidálni Románia viszonyait. Ezekre a kérdésekre — amelyek egyébként sem tartoznak szorosan a „figyelő“ tárgykörébe, úgy vélem már a legközelebbi jövő határozott választ fog adni.

A MAI ERDÉLYI MAGYAR TÁRSADALOM

Weis ISTVÁN „A mai magyar társadalom“ című könyvének előszavában munkája egyik céljául azt tünteti fel, hogy alkalmat akar adni a mai Magyarország és a trianoni határokon túl élő magyar társadalom összehasonlítására és az összehasonlítás alapján akarja erősíteni a két elem lelki egybeolvadását.

A csehszlovákiai magyarságra nézve a Weis István által kitűzött munkát már elvégezte Hantos László, amikor azt összefüggő helyzetképben mutatta be az erdélyi magyarságnak. Tudomásom szerint még senki sem akadt, aki az erdélyi magyar társadalom képét a magyarországi közvélemény részére egységesen megrajzolta s ez által az összehasonlítást lehetővé tette volna. E sorok írója ezt a hiányt igyekszik pótolni, amennyire ez lehetséges egy rövid tanulmány keretein belül.

L é l e k s z á m é s s z a p o r o d á s. A Magyarországtól Romániához csatolt részek magyarságának lélekszáma az 1910-es magyar népszámlálás szerint 1,660.488 (31.2%) volt. Sulyok István és Fritz László „Erdélyi Magyar Évkönyv“-e szerint 1927-ben 1,724.309 magyar élt Erdélyben, amely szám az összes lakosságnak 30-2%-át tette ki. Ugyancsak az Ő adataik szerint az erdélyi magyarság 1927-ben 32,3% római katolikus, 4,9%-a görög katolikus, 41,9%-a református, 2,6%-a lutheránus, 4,2%-a unitárius, 0,9%-a görögkeleti ortodox, 8,2%-ban izraelita. Ezzel szemben az 1930. évi hivatalos román statisztika az erdélyi magyarság lélekszámát 1,353.675-re teszi, amely Erdély lakosságának már csak 24,4%-át jelentené. Nem számítja azonban a magyarság lélekszámába a zsidókat, akiket külön népek tüntet fel 178.421 lélekszámmal és 3,2%-os arányszámmal. Ha a magyarság valódi lélek- és százalékszámát keressük, a zsidóságot nem lehet egész egyszerűen a magyarságéhoz hozzáadni, mert az előbbieken benne van az elég tekintélyes számú, részben magyarul is alig tudó, magyarnak soha sem számító máramaros- és szatmármegyei ortodox zsidóság, valamint a városok magyarul beszélő zsidóságának az része is, amely már öntudatosan vallja magát zsidó nemzetiségűnek.

A fentebbi számokból, főleg az 1934. és 1935. években megjelent politikai szándékú román cikkekben és könyvekben az erdélyi magyarságnak természetes pusztulására és a románsággal szemben való állandó térvesztésére következtettek. Újabbban az erdélyi magyar közvélemény is hajlamos erre a felfogásra. A román népmozgalmi statisztika adatai

szerint ugyan Erdély lakói közül a románok jóval népi arányszámukon felül szaporodnak, míg a magyarok aránylagos szaporodása gyengébb, mint a népességben megállapított arányszámuk. Ezek az adatok azonban összesen csak az utóbbi néhány évre vonatkoznak, mert a hivatalos demográfiai közlések csak az 1933. év második felétől kezdve tartalmazzak nemzetiségi részletezést. Ezzel szemben a hivatalos statisztika alapján kimutatható, hogy amíg az Erdélyben képviselt felekezetek közül a túlnyomóan román görög katolikus egyház híveinek szaporodási arányszáma a legmagasabb, addig a majdnem tisztán román görögkeleti egyház hívei a leggyengébben szaporodnak. A magyar egyházak: az unitárius, a református, az evangélikus és a róm. kath. egyházak hívei a kettő között foglalnak helyet szaporodás tekintetében.

Ha az egyes megyék szaporodását vesszük, a székely megyéké (Udvarhely, Csík, Háromszék) jobb a jellegzetes román vidékek szaporodásánál (Alsó-Fehér, Hunyad) s nem rosszabb Erdély bármely más részének népszaporodásánál sem. Egyedül a városokban csökken a magyarság arányszáma, mint ahogyan általában az erdélyi városok szaporodási arányszáma igen rossz. Manuila Sabin, a román népszámlálási és népmozgalmi intézet igazgatója azt mutatja ki, hogy míg 1910-ben az erdélyi városok összes lakosságának 62.0%-a (?), addig 1930-ban már csak 38.4%-a volt magyar nemzetiségű. Igaz ugyan, hogy Erdélyből a magyarok tízezrei, főleg iparosok, munkások, cselédek vándoroltak ki a román királyság egyéb tartományaiba s onnan főleg hivatalnokok, katonák és egyéb közalkalmazottak ezrei vándoroltak be Erdélybe, de ez a folyamat nem olyan jelentős, hogy az egyes nemzetiségek közt lényeges számbeli eltolódást okozna. Erdély népességének szaporodási arányszáma azonban általában jóval alatta van a román királyság egyéb tartományai szaporodási arányszámainak s így a magyarság számbeli aránya, ha erdélyi viszonylatban nem is, de a romániai országos viszonylatban annál jobban csökken.

Az erdélyi magyar társadalom osztályainak már a háború előtt sem voltak erős választófalai és e választófalak még inkább letörpültek a nagy változás következtében. Egyik kiváló fiatal szociológusunk szerint az erdélyi magyar társadalom már egyenesen kétrétegűvé egyszerűsödött: az alsóbb néposztállyal, a dolgozók, földművesek, iparosok és kereskedők rétegével szemben „intelligencia“-ként a hivatalnokok, tisztviselők, meg a nevelői és szabad pályákon elhelyezkedett elemek képezik a felsőbb réteget. Ez azonban inkább még csak a derűlátással megrajzolt jövő képe; ma még tagadhatatlanul fennáll a régi osztálytagozódás.

Az erdélyi magyar arisztokrácia és földbirtokos osztály. Szabó Dezső „Az új magyar ideológia felé“ című tanulmányában párhuzamot von a magyarországi és az erdélyi arisztokrácia közt és kimutatja, hogy az utóbbi mindig értékesebb volt a magyarság szempontjából. Az erdélyi arisztokrácia mindig élénken részt vett a közügyekben, egyes családokban évszázados politikai hagyományok gyűltek fel és ennek megfelelően évszázados politikai rutin is fejlődött ki. Amíg Magyarországon az ősi, Habsburg-

kor előtti arisztokrácia jobbára kipusztult a folytonos függetlenségi harcokban és a kihalt családok helyét részben idegen származású elem foglalta el, addig az erdélyi főnemesség — kevés kivételtől eltekintve — évszázadok óta ugyanazokból a tiszta magyar családokból áll. Magyarországon az arisztokrácia nagy része a bécsi udvar büvkörébe szédült s a középnemesség volt az az elem, amelyre az utolsó három évszázadban a nemzeti érzés és a nemzeti közélet támaszkodott. Erdélyben az önálló fejedelemségnek, majd később a kormányzéseknek államférfiait a főnemesség adta. Ez a hagyományos közéleti szereplés folytatódott a parlamentáris korszakban is és nem szorítkozott kizárólag a politikára, hanem a közgazdasági működéstől kezdve kiterjedt a társadalmi életen, az irodalmon és művészetben át a legelvontabb tudományosság műveléséig, vagy legalább is tettel és pénzzel való buzgó támogatásáig. Az erdélyi arisztokráciában a plutokratikus vonás teljesen hiányzik, alig van közte olyan család, amely előbb szerezte volna vagyonát s azután vált volna vagyona alapján főnemessé. Eredetére nézve ez az arisztokrácia katona- és hivatalnoknemesség. Amíg a magyarországi mágnás-családok előszeretettel házasodtak össze az idegen, elsősorban az osztrák és cseh arisztokráciával, addig az erdélyi főrangú családok az idegen arisztokrácia helyett inkább az erdélyi magyar középnemes családokkal házasodtak össze. Így az erdélyi arisztokrácia vérben és érzésben magyarabb maradt s nem merevült kaszttá, hanem határvonalai szinte észrevétlenül összefolynak a középosztálynak ú. n. gentry rétegével, aminek oka részben a szerényebb vagyoni viszonyok is voltak, de részben az is, hogy egyes főrangúnak számított családoknak nem volt főnemesi címük, sőt egyenesen visszautasították azt.

A nagy változás azon a területen, amely Romániának jutott s amelyet tágabb értelemben Erdélynek számítunk, az erdélyi arisztokrácián kívül, különösen a határszéli részen, ú. n. „magyarországi“ mágnásokat is talált. Ezeknek a családoknak azonban alig volt gyökerük ebben a földben, legtöbnyire magyarországi birtokaikon laktak, az erdélyi birtokot jószágigazgató, intéző kezelte, ők maguk néha évekig, sőt évtizedekig sem látogattak el. A gyökértelen fát a nagy vihar természetesen kidöntötte, a román agrárreform, a tartósan távollevők, az úgynevezett absentisták birtokait teljes egészükben kisajátította, a maradék belsőséget, épületeket, felszerelést és egyéb vagyont a tulajdonos likvidálta, \$ így ezen a területen a régi birtokosnak jóformán csak az emléke maradt meg. Alig egy-két ebbe a kategóriába tartozó nagybirtokos van még itt, az is töbnyire teljesen visszavonultan él a maradék birtokon.

Az igazi bennszülött erdélyi mágnás, egyes, a múltban politikailag nagyon exponált személyeket kivéve, kitarzott az ősi földön, amelyet azonban jórésztben kihúzott alóla az agrárreform. Hogy mennyi volt ennek az osztálynak a vesztesége, azt külön megállapítani nem lehet, csak általában az erdélyi magyar földbirtokososztály veszteségét lehet kiszámítani, azt is csak hozzávetőlegesen. Egy, az erdélyi agrárreformmal foglalkozó szakmunka, Dr. Oberding József György könyve 2,718.146 holdban számítja ki az erdélyi magyarság veszteségét, amely holdanként! 15.000 lei átlagár mellett 40.772,190.000 leit tesz ki.

Hogy az erdélyi magyar nagy- és középbirtokososztály veszteségét özekből a számokból kiszámíthatjuk, le kell számítanunk azt a 402.439 holdat, amelyet ugyanezen munka adatai szerint a magyar egyházaktól kulturális intézményektől, a telepesektől és a Csíki Magánjavakból sajátítottak ki s az így megmaradt 2,315.707 hold és annak a fenti kulcs szerint számított ellenértéke 34,736.605.000 lei képezné a nagy- és középbirtokososztály veszteségét, amely pengőben kb. 1.157,863.500 pengőt tesz ki. Ebben az összegben azonban még nem szerepelnek azok a károk, amelyeket az évekig tartó kényszerbérlet, a gazdasági üzem csökkentésével járó felszerelés-elkötvyavetyélések okoztak. Az erdélyi földbirtokososztály e hatalmas veszteség dacára sem vesztette el rugalmasságát és tetterejét. Az agrárreform okozta veszteséget azzal igyekezett pótolni, hogy birtokára új mezőgazdasági gépeket állított be, ipari növények termelésére tért át, tejgazdaságot állított fel, azonkívül kereskedelmi és ipari vállalkozásokba kezdett. Ezek a kockázatos vállalkozások természetesen a szakértelem hiánya miatt igen gyakran balul ütöttek ki s az Erdélyben fokozottan érezhető gazdasági válság a mezőgazdasági termények árának csökkenésével és a magas kamatláb mellett jobban hozzájárultak a földbirtok eladósodásához, mint a régi nagyúri kedvtelések. Ebből az eladósodásból a konverziós törvények mentették meg az erdélyi földbirtokososztály nagy részét. Ez a természeténél fogva konzervatív, tehát a magántulajdon szentségének alapján álló osztály a mai polgári Európának a magántulajdont a legenergiusabban korlátozó, szocialista ízű törvényét volt kénytelen igénybe venni, hogy a fojtogató adósságok hínárjából kimeneküljön. Az anyagiilag éppen legjobban álló, legtakarékosabb elemeire azonban egyben nagy csapást is jelentett a konverzió, mert tönkretette az erdélyi bankok nagy részét, ahol mint betétesek, részvényesek, vagy mint igazgatósági tagok érdekelve voltak.

Az erdélyi arisztokrácia igyekezett alkalmazkodni az új viszonyokhoz, életmódját, igényeit leszállítani, hasznos igényeiről sajnos gyakran előbb mondott le, mint a kevésbé hasznosokról. Pl. éveken át a vagyonosabb parasztfiúk mellett a legfényesebb erdélyi történelmi nevek viselőivel találkozhattunk a román hadseregben, akik az önkéntest jogról lemondva, mint közönséges „schimbas“-ok szolgáltak s így el volt zárva előlük az a lehetőség, hogy tartalékos tiszttek lehessenek. (A schimba^f a román lovasságnál s néha a tüzérségnél is az a közkatoná, aki saját lovával és ruhájával vonul be, ennek fejében ténylegesen mindössze néhány hónapot szolgál. Ennek a kedvezménynek igénybevételéhez semmiféle iskolai végzettség nem szükséges.) Pedig valaha az apák még arra is nagyon vigyáztak, hogy az ú. n. „jó“ huszárezredekben szolgáljanak, mint önkéntesek.

Az erdélyi arisztokrácia a közszerepléstől a változott viszonyok dacára sem vonult vissza. Az erdélyi magyarság politikai képviselőiben, gazdasági életében, társadalmi- és közművelődési egyesületeiben és talán elsősorban irodalmi életében az arisztokrácia megmaradt az élen, tettel és pénzzel mindenütt ott van, ahol szükség van rá. A legfiatalabb korosztályoknál azonban sajnálattal kell már az arisztokrácia hiányát megállapítani a közéletben.

Az erdélyi magyar középosztály. Weis István megállapítja, hogy a magyar középosztály csaknem teljesen azonos a tisztviselőosztállyal. Ennek természetes következménye Erdélyben az volt, hogy a nagy változás ennek a tisztviselőrétegnek nagy részét repatriálásra kényszerítve, az erdélyi magyar középosztályt számban és értékben alaposan meggyengítette. Az elveszett hivatali pozíciókat ez az osztály később sem szerezhette vissza, hiszen a román kormányzat nemcsak hogy pótolja a hiányzók helyét, hanem ma már az uralkodó nemzet kebelében is jelentős intellektuális túltermelésről beszélhetünk. A magyar közhivatalnokok száma jelenleg elenyészően csekély. Pl. Erdélyben az 1936. év végén alkalmazott 859 bíró és ügyész közül 56 volt magyar (6.9%), a 3236 egyéb bírósági tisztviselők közül 619 (19.2%), a 165 közjegyző közül csak 4 magyar (2.4%). A földreform nagyon megnyirbálta a középbirtokot s a nagybirtok megszüntetésével megszűnt a gazdatisztek megélhetési lehetősége is. A mezőgazdaság tehát már alig ad Erdélyben a magyar középosztálynak kenyeret. Az ipari és kereskedelmi élet majdnem teljesen idegen kézen van, a nagy kereskedelmi és ipari vállalatoknál inkább csak rosszul fizetett, alantas állásokban vannak magyarok alkalmazva.

Hasonlóképpen tért vesztett az erdélyi magyarság a szabad foglalkozások terén. Az utóbbi években a romániai egyetemek valósággal ontották a diplomákat. Érmek az intellektuális túltermelésnek következtében, amelyhez az általános gazdasági válság is járult, a kereseti lehetőségek alaposan csökkentek. Az általános létszámszaporodással azonban az erdélyi magyar szabadfoglalkozásúak száma nem tartott lépést, hanem jelentékenyen csökkent. Ezt a csökkenést azonban nemcsak a természetes kihalás és az ú. n. 30 évesek korosztályának Erdélyben annyit emlegetett hiánya okozta, hanem az a körülmény is, hogy egyes nemzetiségek, amelyeket a háború előtt vagy nem tekintettek létezőknek, vagy pedig teljesen beolvadtak a magyarságba, öntudatra ébredtek s egyedeik, akik azelőtt magyarnak számítottak, ma már minden közösséget megtagadtak a magyarsággal. A magyarság térvészését bizonyítják a következő adatok: a régi ügyvédi névsorokon alapuló számításaink szerint Erdély területén 1913-ban 1925 ügyvéd volt, ebből magyar (zsidókat beleszámítva) 1408 (73.14%), román 435 (22.59%), német (szász és sváb) 74, (3.84%) szerb, bolgár stb. 8 (0.41%). Ezzel szemben Dr. Kiss Árpád statisztikája szerint 1935 december 31-én az erdélyi ügyvédek száma összesen 2648 volt, ebből 1265 román, 639 zsidó, 542 magyar, 186 német és 16 egyéb nemzetiségű. A magyar ügyvédek száma az összes erdélyi ügyvédek számának 20.46%-át tette ki. Az orvosokra vonatkozólag az országos adatgyűjtés megfelelő szervezettség hiányában lehetetlen. Így kénytelen vagyok néhány részletadatra szorítkozni: Aradon 1913-ban 57 orvusból 54 magyar (19 keresztény és 35 zsidó) és 3 román. 1935-ig az orvosok száma megkétszereződött: 129-re emelkedett, ebből 22 keresztény magyar, 63 zsidó, 40 román, 3 német és egy szerb. 1930-ban Kolozsvárott kb. 250 orvos közül csak 27 volt magyar. Marostorda megyében 117 orvusból 39 román, 12 német, 24 keresztény magyar és 44 zsidó. Udvarhely megyében 34 orvusból 10 román, 3 német,

10 keresztény magyar és 11 zsidó. Bihar megyében (Nagyvárad, a megyei székváros kivételével) az összes orvosok száma 67, ebből román 22, zsidó 40, magyar 5.

A szabadfoglalkozásúakon kívül a mai erdélyi középosztálynak úgy számban, mint kulturális súlyban jelentős részét képezik az egyházak alkalmazottai, papok, tanárok, tanítók, habár jövedelmüknek megfelelően sokszor inkább a proletárok közé számíthatnék őket. Még a hajdan oly gazdagon dotált katolikus főpapi stallumok jövedelme is igen lecsökkent az agrárreform következtében. A legtöbb papi és tanári javadalmazás alig haladja meg egy-egy jobb munkás, vagy kereskedő-szegéd fizetését.

Ezzel szemben a nagyobb kereskedők és iparosok társadalmilag sokat emelkedtek. A konjunktúra-évek alatt sokan közülök szép vagyona tettek szert, amelyet a későbbi gazdasági válság esztendeiben is eléggé megőriztek. Ez a tény egyúttal megmutatja az egyetlen menekvés lehetőségét, amely az erdélyi magyar középosztály számára még létezik.

Általában azonban a középosztály anyagilag nagyon lesüllyedt. Lassan, de biztosan csúszik ki kezéből a még megmaradt föld, a városi ingatlan vagyon. A folyamat végpontja a teljes elproletarizálódás. A magyar középosztály sorban adja fel a városokban a több szobás belvárosi lakásokat és költözik kisebb, egy-két szobás udvari vagy külvárosi lakásokba. Ruházkodásban még valahogy igyekeznek a felszínen maradni, ezzel szemben az élelmezés az, ahol mind többet és többet von el magától. Nagyrésze heroikus küzdelmet vív az étellel s sokszor a mennyiség-tani törvények valóságos megcáfolásával tartja el magát és családját. Nagy általánosságban kulturális igényeit igyekezett megtartani s a mai erdélyi irodalom és művészet mégis csak erre a gazdaságilag tönkrement rétegre támaszkodik. Az elproletarizálódás azonban ezen a téren is mutatkozik. A könyv, a kép, a hangverseny stb. elérhetetlen olyan ember számára, akinek kenyérre is alig jut. *Újszólván* csak a rádió az, ami a középosztály leszegényedett rétegei és a kultúra közt a kapcsolatot fenntartja. Ezért van a rádió annyira elterjedve, ezért látjuk azt, hogy olyan emberek, akiknek még rendes ruhára sem telik, minden áldozatot képesek meghozni egy jobb készülékért.

Az anyagi lesüllyedésnek csak részben oka az általános gazdasági válság, csak részben oka a kisebbségi helyzet is, de nagyban hozzájárul mindehhez az összetartás hiánya és a bizalmi válság, mely a magyar középosztály és a nép közé bekelődött. Az erdélyi magyarságban hiányzik az egymáshoztartozásnak és annak a kötelességnek érzete, hogy egymásra lévén utalva, egymást támogatni köteles. Az alsóbb osztályok pedig néha valóságos kárörömmel nézik a középosztály pusztulását és támogatják azokat az idegen elemeket, amelyekkel szemben a magyar középosztály különben sincs egyenlő fegyverekkel felfegyverkezve. Pedig bármennyire is divat a magyar középosztály hibáit feltárni, annyi mégis bizonyos, hogy ez a magyar középosztály, ha származásban és gondolatban távol is állt a néptől, nem használta ki embertelenül, nem volt korrupt s nem zsákmányolta ki a népet. A szé-

kely megyékben pedig a művelt magyar középosztály még származásilag is közel áll a székely néphez.

A középosztály anyagi hanyatlásával egy bizonyos kijózanodás járt. A kényszerűség reászoktatta a takarékoságra, az életszínvonal leszállítására még azokat is, akik talán nem is szorultak volna reá. A régi úrhatnáság megszűntével kezdenek eltűnni azok a válaszfalak, amelyek előkelőségi és kevésbé előkelőségi alapon a középosztály keretein belül fennállottak. De közelebb jutott az egész középosztály az alsóbb osztályokhoz is s leomlottak azok a kasztszerű különbségek, amelyek a magyar társadalomnak egész Európában kiváltsága voltak.

A letört, elszegényedett középosztály ma az erdélyi magyarság vezérkara, ebből kerülnek ki a politikai, társadalmi, kulturális, vallásos és egyéb megmozdulások élharcosai. Szomorú jelenség azonban az, hogy a munkában és a harcban mindenütt csak ugyanazokat a személyeket látjuk, ugyanaz a garnitúra szerepel az egyházban, a politikai életben, a társadalmi- és sportegyesületekben s ettől a szereplő rétegtől várják el az anyagi áldozatokat is. Vannak ezzel szemben olyanok, s többnyire éppen a legvagyonosabbak, akik minden alól kivonják magukat s csak maguknak és vagyonuknak élnek, minden rokonérzésük legfőljebb egy többé-kevésbé jóindulatú kritikában merül ki.

A munkás- és földműves-osztályok ismertetése a legnehezebb feladatok közé tartozik. Amíg az előző osztályok tárgyalásánál meglehetősen homogén rétegekkel foglalkoztunk, amelyeket egyöntetűvé formáltak a közös műveltség, a közös társadalmi formák, addig ide egyformán tartoznak a legkülönbözőbb rétegek a nagyváros gyári munkásától kezdve a legeldugottabb havasi falucska juhászaiig. Ezek közül a városi munkásság nem képvisel külön szint. A gép, a mindent egyformásító, mechanizáló munka egyetlen nagy szürke tömeggé gyúrta össze egész Közép-Európa ipari munkásságát. A közép-európai munkás, — de talán elsősorban a már eredetileg is heterogén elemekből összemagyarosított magyar munkásosztály, — sokkal internacionálisabb, mint a nyugati ipari államok munkássága, amely inkább megőrizte nemzeti sajátosságait. Oka ennek elsősorban az alacsonyabb anyagi színvonal, a munkásvédelem fejletlenebb állapota, amely a közép-európai államokban a munkást a proletártömeg állapotában tartja a nyugati államok magasabb életszínvonalú munkásával szemben. Amíg a csehszlovákiai magyarság társadalmi rajzának írója elégtétellel állapíthatja meg, „hogy a szlovenszkói magyarság egyes marxista beállítottságú csoportjai sokkal magyarabbak mintsem gondolnánk“ és „a szlovenszkói magyar marxizmust is megérintette és megihlette a nacionalizmus, mint ahogyan már minden európai marxizmus eltávolodott a nemzetköziségtől“, addig az erdélyi magyar munkásság sajnos, erősen elmaradt emögött az európai fejlődés mögött. Az erdélyi magyar marxizmus, még mindig ortodoxán internacionalista és igen kevés érdeklődéssel viseltetik a magyarság életbevágó problémái iránt. Az ez év október havában megtartott „Vásárhelyi Találkozó“ volt az első alkalom, amikor a magyar munkásság ifjabb reprezentánsai először közeledtek az erdélyi magyarság közösségéhez.

Az erdélyi magyar falu. Az erdélyi magyar földművelő nép kizárólagos települési formája a falu. A Nagy Alföld tanyarendszerének mindössze csökevényes nyúlványai találhatók a határszéli megyékben. „A falu“ most már mind kevésbé azonos a községgel, a hivatalos egységgel. A községet a jegyző képviseli, aki legtöbbször nem magyar. Mellette egyre ritkábban van választott tanács, hanem a prefektusi rendelettel felosztatott tanács helyébe az ideiglenes „interimár“ bizottság kerül, amely azonban legalább is az őt kinevező kormány bukásáig véglegesnek mondható. Ezek az interimár bizottságok gyakran a falu népétől idegen, — vagy olyan elemekből verbuválódtak, akiknek a falu előtt erkölcsi hibáik vagy összeférhetetlen természetük miatt nem sok tekintélyük van. Az állami tanító, különösen, ha nem magyar, szintén a „község“ -hez tartozik. A hivatalos községgel szemben áll a „falu“. Ha a magyar lelkész vagy lelkészek (sokszor kis falvakban is több felekezet él együtt) meg tudják találni az igazi kapcsolatot a néppel, akkor ők válnak a falu vezetőivé, akik mellett a tanító sokszor csak alárendelt szerepet játszik. Ha azonban a lelkésznek erre a vezetőszerepre nincsen meg az elhivatottsága, a vezető szerepét a falusi ügyvéd, orvos, vagy gyógyszerész ritkán tölti be, s nincs aki a falut vezetné.

Az erdélyi magyar falu népe a háború óta sokat fejlődött. A háború alatt mint katona sok világot bejárt a magyar paraszt, látóköre tágult, életnívója a katonai szolgálat alatt és főleg a háborút követő konjunktúra-években nagyot emelkedett. A termények árának rohamos csökkenése, az agrárrolló állandó tágulása azonban rövidesen nagyfokú eladósodáshoz vezetett. Az Erdélyi Bankszindikátus kebelébe tartozó magyar pénzüzetek, az 1932. évi konverziós törvény alkalmazásával összesen 1.808,678.650 lei összegű követelést jelentettek be a 20 holdon aluli birtokkal rendelkező kisgazdákkal szemben s kb. kétszeresére lehet tenni azt az összeget, amellyel a magyar kisgazdák a szindikátuson kívül álló pénzüzeteknek és magánosoknak tartoztak. Más számítás azonban csak a székely ségnek 1933 április 10-ig fennálló adósságát 5 és $\frac{1}{2}$ milliárd leire, vagyonát pedig 2-5 milliárd leire teszi, ami a békebeli eladósodottság kétszerese, pedig a békebeli 5% jövedelem helyett ma legfeljebb 2%-os jövedelmet számíthatunk a vagyon után. Az adósságoknak 50—70%-át elengedte a konverziós törvény, miután 2 és $\frac{1}{2}$ éven keresztül moratóriumot élveztek a gazdák. Ez a radikális intézkedés ezután valamennyire talpra állította a kisgazdát, de a Székelyföld lakosságát a nyomorúság ma is nagy tömegekben kényszeríti az elvándorlásra.

Az erdélyi magyar nép nem mindenütt vallásos. Amíg pl. a csíki székely évszázados tradícióként vallásos, addig más helyeken a nép egyenesen vallástalan, különösen ott, ahol a városból kiáramló hatás döntő csapást mért a vallásosságra. Az utóbbi évtizedek nagy eseményei, különösen a gazdasági válság, nem voltak valami jó hatással a magyar népre, amely tulajdonképpen becsületes és erkölcsös. A székely furfangos góbéságai, a székely két esze nem jelent erkölcstelenséget, hanem csak azt, „hogyan cselekvés előtt előbb szereti meggondolni a dolognak mind elejét, mind végét, lehetőleg minden eshető-

ségét“. Az utóbbi időkben azonban sokszor és szomorúan kellett olyan tüneteket tapasztalnunk, amelyek erkölcsi süllyedést mutatnak. A háború, valamint az azt követő évek visszaélései megrendítették a tulajdon szentségébe vetett hitet és mély nyomokat hagytak az erdélyi magyar nép, különösen az ifjúság lelkén.

Sokat ártott az is, hogy az utóbbi két zavaros évtized során az erdélyi magyar nép sok mindenféle népfajjal érintkezett, ami nem vált javára. A székely falvakra jelenleg az a sajnálatos körülmény van rossz hatással, hogy fiai és leányai a régi királyság nagy városaiban kénytelenek munkát vállalni. Az erkölcsi süllyedést mutatja pl. az erdélyi róm. kath. egyházmegye népmozgalmi statisztikája is, amely szerint a római katolikus hiten megkeresztelt gyermekek közül 1927-ben 10.4% 1933-ban már 12.6% törvénytelen volt.

Az erkölcsi romlás szerencsére még nem általános. Vannak még erkölcsileg érintetlen, nagy szigetek, ahol megmaradt a régi jellem s még ha talán a régi erények régi hibákkal is párosulnak, még mindig jobb, mintha a régi hibákat újabb tetéznék.

A falusi nép lakásviszonyai tűrhetőek. A házak építőanyaga a tulajdonképpeni Erdélyben a fa, a Mezőségen és az alföldi részeken, sár vagy agyagfal, a jobbmódúaknál a téglá. Többnyire egy konyhaszerű helyiségből és 2 lakószobából állanak, azonban csak az egyiket lakják.

Az étkezés talán valamivel jobb, mint a Nagy Magyar Alföldön» jobban, ízletesebben és gazdaságosabban készítik el az ételeket. A székelyeknél, általában az egész történelmi Erdély területén a kenyér elég ritka, a szegény ember fő- és majdnem kizárólagos tápláléka a tengerilisztből készült puliszka. Az alföldi részeken a szalonna és kenyér képezi a táplálék jelentős részét. Általában a táplálkozás alul marad annak, amit az elvégzett testi munkának megfelelően a szervezet minőségben és mennyiségben megkövetelne.

A hiányos táplálkozás és ruházkodás következtében pusztít a gümőkór. Romániában átlag 600.000 a tuberkulózisban szenvedő és évente több ezerre tehető a halálos áldozatok száma. Az erdélyi magyarságról külön egészségügyi statisztikánk nincsen, de azért biztosra vehetjük, hogy a fentebbi számokból a magyarság alaposan kiveszi a részét. A tuberkulózis mellett a nemibetegségek és az alkoholizmus, illetve következményei apasztják az erdélyi magyar nép lélekszámát. A népbetegségek pusztítását fokozza a falvakon észlelhető orvoshiány: Romániában a falvakban 12.297 lakosra jut egy orvos, míg a városban 528 lakosra.

Az erdélyi népviseleteket a nép meglehetősen megtartotta, sokszor még a városok közvetlen szomszédságában is, s úgyszólván csak a határmenti részeken cserélte fel gyári holmival. Koós Károly szerint csak a székely népviselet képvisel Erdélyben határozott etnográfiai típust. Erdély többi részének magyar népviselete átmenet a székely népviselettől az alföldi felé. Ebbe a határozott jelleg nélküli, vidékenként változó, mégis elég szürke, szintelen etnográfiai területbe ágyazódott be két határozottan elkülönített jellegű színpompás folt: Torockó és Kalotaszeg.

Az EDDIGIEKBEN a tér hiánya miatt meglehetősen hiányos és hézagos rajzát sikerült adnom az erdélyi magyar társadalomnak, csak a legjellemzőbb rétegeit és jelenségeit ismertethettem. Egyes társadalmi rétegek részletes ismertetését teljesen el kellett hagynom, így pl. a kisiparososztályét, amely pedig egyik legfontosabb rétege az erdélyi társadalomnak. Ez a magyarság közéletében is értékes osztály inkább csak átmenet a középosztály és a proletariátus közt. Nem ismertettem továbbá az erdélyi magyarság gazdasági és szellemi életét, különböző intézményeit sem, mert ez túlhaladta volna e szerény tanulmány kereteit. A rajz, amelyet az erdélyi magyar társadalomról adhatunk, nagyon szomorú, az állandó hanyatlás jeleit mutatja. Remélhető azonban, hogy ez csak az uralkodó népből a kisebbséggé való átalakulás szükségképpen velejárója volt, amely a kisebbségi helyzethez való teljes hozzáidomulás megtörténtével és az erdélyi magyarság politikai helyzetének javulásával meg fog szünni s az erdélyi magyarság úgy számban, mint gazdasági és szellemi erőben ezentúl gyarapodni fog.

Irodalom. Hantos László: A csehszlovákiai magyarság. Megjelent a kolozsvári „Hítel“ 1936. évi 4. számában. — Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László: Erdélyi Magyar Évkönyv 1918—1929. Kolozsvár, 1930. — Dr. R. Szeben András: „Transylvania népmozgalma“. Megjelent a „Hítel“ 1936. évi 2. számában. — L. Venczel József: Új magyar intelligencia. „Erdélyi Tudósító“ Kolozsvár, 1935. 140 old. — Oberding József György: Az erdélyi agrárreform. Kolozsvár, 1930. — Dr. Kovács Árpád: Bírak, ügyvédek és egyéb igazságügyi alkalmazottak nemzetiségi megoszlása Erdélyben, 1936 november 1-én. „Magyar Kisebbség“ 1937. évi 4. sz. 124 old. — Dr. Kovács Árpád: Etnikai aránytalanság a közjegyzői kamarákban. „Magyar Kisebbség“ 1937. évi 5—6. sz. 158 old. — Dr. Kiss Árpád: A romániai magyar ügyvédek. Megjelent a „Magyar Kisebbség“ 1936. évi 15—16. számában. — Dr. Parádi Kálmán: Az erdélyi magyar orvosi jövő. „Erdélyi Fiatalok“ 1930 márciusi szám 35 old. — Dr. Jancsó Béla: Az orvosi pályaválasztás akadályai. A „Fiatalok“ 1936. évi II. száma. — Dr. Bódis Gáspár: Bihar megye egészségügyi adatai. A „Fiatalok“ 1937. évi 2. szám, 19 old. — Viski Károly: Erdély népe. „Magyar Szemle“ 1934 októberi szám, 250 old. — Dr. Gyárfás Elemérnek a Szenátusban 1932 szeptember 13-án elmondott beszéde. — Dr. Molnár Dénes: A székelység nemzeti vagyona és adóssága. „Erdélyi Fiatalok“ 1934. I. szám, 15 old. — Pálffy János: A serdülő falusi ifjúság lelkivilága. Erdélyi Tudósító. 1932 április 16-i sz. 295 old. — Albrecht Dezső: Az Építő Erdély. Megjelent „Hítel“ 1936. 1. számában, 15 old. — Dr. Demeter Jenő: Fontosabb népegészségügyi feladatok. „Erdélyi Fiatalok“ 1931 május—júniusi szám, 96 old. — Dr. J. B.: Egészség nélkül elpusztul a művelt és gazdag nép is. „Fiatalok“ 1937. évi 2. szám. — Kós Károly: Három népviselet. Megjelent a „Helikon“ 1935 júniusi számában, ii old. — Albrecht Dezső: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. Erdélyi Magyar Évkönyv. Kolozsvár, 1930. 102 old.

PARECZ GYÖRGY

A SZENTISTVÁNI ALKOTMÁNY

Az ALKOTMÁNY ma ugyanúgy a közvélemény széles rétegeit foglalkoztató politikai divatfogalommal vált, akárcsak századunk elején, a nagy közjogi küzdelmek időszakában. Mint akkor, úgy most is védeni kell az alkotmányt s ez a szerep ma is közfigyelmet biztosít alakítóinak.

A két helyzet, a századeleji és mai különbsége az alkotmány problémája szempontjából mégis lényegbevágó. Míg a parlamenti harcok idején az alkotmány védelmének Ausztriához való viszonyunk adott aktualitást, addig ma nem külső hatalom erőszakos nyomásától, hanem azoktól a közöttünk élőkől kell féltetni, akik benne többé nem hisznek, akik félreállítani, sőt egyenesen lomtárba helyezni kívánnák. Míg a közjogi küzdelmek korában az alkotmány az egész magyarság közös java és vívmánya volt, addig most nem felülről, hanem alulról vagy kívülről jövő erők veszélyeztetik fennállását. Míg akkor az alkotmány bizonyos közjogi adottságok és kívánságok kerete volt, addig ma értelmese sokkal konkrétabbá vált s az egész kérdés végeredményben oda egyszerűsödött, hogy vajjon mint nemzeti életforma biztosítani tudja-e a nemzet egyetemes érdekeit s azoknak az igényeit, akik szociális helyzetüknél fogva magukat sáncain kívül állóknak sőt kitagadottaknak érzik. Míg a múltban az alkotmány a hadsereg vezényleti nyelvének, a külön magyar vámterületnek a képzeteivel társult, addig ma mögötte sokkal konkrétabb tartalmak, mint nemzeti jövedelemeloszlás, földbirtokreform, zsidókérdés, személyek és csoportok másokat leigázó hatalma, egyszerűen a mindennapi kenyér problémái húzódnak meg.

Az alkotmány és annak védelme mint politikai jelszó nem nélkülözheti és ma sem nélkülözheti az elméleti, történeti alapvetést. Századunk elejének közjogi érvelése mögött is egy határozottan kirajzolódó alkotmánytörténeti álláspont ismerhető fel, mely ugyan régi szellemi alapokból táplálkozik, mégis leghatásosabb fogalmazásához a közjogi küzdelmek korában jutott. Ebben a nemzedékek lelkét alakító elképzelésben úgy él az alkotmány, mint a nemzetnek ősi, egyenletes fejlődésű és minden külső hatástól függetlenül létrejött alkotása. Gyökerei még a magyar őshazába nyúlnak vissza, már Árpád apánk is alkotmányos fejedelem, akinek hatalmát nemzetgyűlés korlátozza, ivadékait pedig a nemzet választja vezérekké és királyokká. A magyar alkotmány lényege az ősrégi nemzeti önkormányzat, melyet népünk „közjogibb irányú jogérzetéből“ fejlesztett ki. Ez az „ezeréves“ alkotmányról való

elképzelés tehát az egész vonalon a nemzet jogait és szerepét hangsúlyozza az önkényre hajló központi hatalommal szemben s így kiválóan alkalmas volta századeleji magyar közjogi követelések megtámasztására. Éppen ezért egészen alárendelt szerepet játszanak benne a dinamikus szempontok, például az a kérdés, hogy ez alkotmány mennyiben jelentett nemcsak a központi hatalomhoz való viszonylatban, hanem a nemzettest egészét illetően is igazi belső autonómiát. A hivatalos alkotmánytörténeti felfogás etekintetben alig haladt túl a rendi korszaknak idevonatkozó nézetein, benne általánosabb, nemzetiesebb köntösben végeredményben a rendi dualizmus problematikája él tovább, ami természetes is, ha meggondoljuk, hogy az alkotmány eredetéről, első korszakáról és annak belső tartalmáról alkotott felfogások más szavakkal ugyan, de végeredményben Verböczy gondolatait ismétlik.

Természetes az lett volna, ha az alkotmány iránti érdeklődés átalakulásával párhuzamosan az igazolására szolgáló elméleti alapvetés is megújodik. A megújulás azonban sajnálatos módon elmaradt s az alkotmánynak mai védői ugyanazokkal az érvekkel harcolnak az alkotmány ostromlói ellen, mint a 900-as évek politikusai és közírói, függetlenül attól, hogy napjaink emberének az alkotmányról való élménye és ahhoz fűződő problémái gyökeresen átalakultak. Pedig vérszerződésről, ezeréves egyenletes közjogi fejlődésről, minden más népet megelőző és felülmúló nemzeti önkormányzatról beszélni ma szükségképpen valami különös mellébeszélésnek a látszatát kell hogy keltsse, mely nem védi, hanem egyenesen kompromittálja az alkotmányt. Az ilyen érvelés azoknak a malmára hajtja a vizet, akik benne a nemzet boldogulását akadályozó tételrendszert, az életre bénítóan nehezedő üres történelmi dogmatikát látnak. Hiába hangoztatjuk a magyar alkotmány szerves voltát és életképességét, ha ennek igazolására egy olyan elmélet érveit soroljuk fel, melynek éppen a szervesség és alakulási-képesség mozzanatai iránt volt feltűnően kevés érzéke. Ez a bizonyítás nem fogja meggyőzni azokat, akik parancsuralomért és vezéri elvért, mint a nemzeti lét egyedüli arkánumiért lelkesednek. Sőt a szavaknak a mai fül számára élettelen és üres kongása még azokban is kételyt ébreszt, akik műveltségük és történelmi kultúrájuk alapján szívesen tennék magukévá az alkotmánynak oly értelmezését, mely ellenőrizhetetlen önelhivatási mítoszoktól telített vezérek helyett a közösségért és annak minden rétegéért felelősséget érző vezetők kezébe helyezi a nemzet irányítását. Az alkotmánynak mai élménye és annak elméleti igazolása között tehát terjedelmes szakadék tátong, mely a parancsuralom primitív teóriáihoz hasonlóan veszélyezteti az alkotmányba vetett hitet, mint fennmaradásának előfeltételét.

A mai alkotmányvédő frazeológia azonban nemcsak korszzerűtlen, hanem azonfelül még tudományos szempontból, tehát elméleti mivoltában is teljességgel tarthatatlan. Vitathatatlanul nemzeti érzületű történetírók egymás nyomdokaiba lépő sora világított rá a régi alkotmánytörténeti felfogás kútfőkritikai botlásaira, erőszakos konstruáló hajlamaira és kirívó tényismereti hiányaira. Csak ezek a feltűnő fogyatkozások magyarázhatják azt a tudomány történetében

aránylag ritkán előálló helyzetet, hogy egy kérdésről vallott felfogás oly másoknak ad helyet, mely elődjétől úgyszólván semmit sem tudott átvenni.

E sorok írója a magyarság és a rokonnépek intézményeinek vizsgálata alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy az ősi magyar politikai szervezet nemcsak erősen monarchikus, hanem egyenesen deszpotikus jellegű volt. Árpád vezéri hatalma a pogány hitvilággal indokolt pogány vérségi jogfelfogáson alapult, mely szerint az istenség választásával kitüntetett vezető és annak leszármazol vérükben öröklődő tulajdonságaik révén egyedül hivatottak annak a népek vezetésére, melyet szervezetlen tömegből ők kovácsoltak politikai egységgé. Az uralkodóházat és a népet erősen mitikus színezetű sorsközösségi hit kapcsolja össze, pontosan úgy, ahogy ezt a rokonműveltségű és a magyarságra ható népeknél, főként az őket megszervező törköknél és kazároknál látjuk. Az ősi politikai berendezés tehát nem alkotmányos és önkormányzati, hanem éppen ellenkezőleg parancsuralmi és vezéri szellemű volt. Ezek a megállapítások csupán plasztikusabb hátteret adnak annak a régóta felismert ténynek, hogy a keresztény királyság első századaiban az uralkodók az állami feladatokat magánhatalmi erőforrásaikra támaszkodva úgy látják el, mintha az ország az ő magánuradalmuk volna. A magyar államszervezetnek ez az egykorú nyugati viszonyoktól élesen különböző sajátja tehát végeredményben abban leli magyarázatát, hogy a monarchia ősi tekintélyelve és az alattvalóknak a dinasztiaiba vetett feltétlen bizalma még a kereszténység első századában is tovább élt \$ bizonyos tekintetben a maga képére és hasonlatosságára formálta az új korszak államát. Nem is lehet elfogultság nélkül abban kételkedni, hogy a XI. és XII. század történetében ezek az ősi politikai képzetek még jelentékeny szerepet játszottak, s a kor arculatának egyik jellemző vonását éppen jelenlétük adja meg.

De ugyanígy téves volna ezt a megállapítást oda általánosítani, hogy a korai magyar fejlődésnek minden oly mozzanata, mely ellentétben áll a „patriarchális deszpotizmus“ rendszerével, mely tehát már „alkotmányos“ elem, szükségképpen konkrét idegen eszmetartalmak és intézmények átvételéből ered. A történeti valóság sohasem hozható világnézetileg összhangzó közös nevezőre. Ahogy napjainkban a legkülönbözőbb áramlatok élnek, viaskodnak és hatnak egymás mellett, ugyanúgy a korai magyar fejlődésnek is kezdettől fogva megvolt a maga dinasztikus és társadalmi, pogány és keresztény, parancsuralmi és alkotmányos vonala. A különböző elemeknek ebben az egymásmellettségében az alkotmányos gondolat előzményeit kívánjuk feltárni.

Tudott dolog, hogy a keresztény király már nem élvezi azt a boldog felelőtlenséget, mint pogány ősei. Erős kézzel, gyakran egyenesen deszpotikus eszközökkel irányíthatja népét, de csak addig, míg cselekedetei megfelelnek a „kegyes, igazságos és békességes király“ keresztény eszméjének, míg tiszteletben tartja nemcsak az isteni törvényt, de egyben alattvalóinak a hagyományokban, a szokásokban élő szent, ősi jogát, melynek ő csak őrizője és végrehajtója, de nem megmásítója lehet.

Az egyházi követelmények és a jog tiszteletbentartásának parancsa nemcsak egyéni lelkiismeretében köti az uralkodót, hanem erről az alattvalók is tudomással bírnak. A keresztény király trónralépése alkalmával jövődől alattvalói előtt tesz esküt arra, hogy ezek szerint az elvek szerint fog uralkodni. Felavatásakor a szertartást végző püspök kérdéseknek veti alá: hajlandó-e a szent katolikus hitet megtartani és jócselekedetek alakjában követni, kész e hitet, az egyházat és a papságot megvédeni s az országot, melyet Isten kezéből nyer el, az atyák törvénye szerint kormányozni és ellenségeitől megoltalmazni? Miután a király a feltett kérdésekre igennel felelt, a püspök a jelenlevőkhöz fordul s most tőlük kérdezi, hogy hajlandók-e a fejedelmet, aki a keresztény uralkodó kötelességeinek megtartására immár fogadalmat tett, urukként elismerni s neki a jövőben hű alattvalóként engedelmeskedni? A választ erre a nép egyhangú felkiáltása, az u. n. akklamáció adja meg, mely után a tulajdonképeni királyavatás, a szent olajjal való megkenés és a koronázás következik.

Nagyot tévednénk, ha az alattvalók e hódoló felkiáltásában „választást“, vagy akárcsak a közvélemény spontán megnyilatkozását látnánk, mert ilyesmiről a korai középkorban, midőn az uralkodó részben származása jogán, részben „Isten kegyelméből“ foglalja el trónját, szó sem lehet. Az alattvalók tömege egyszerűen csak tanúja annak, hogy az uralkodó hitet tett a jog szentségének a megőrzésére s azt kormányzása kötelező irányelvül elismerte. A király avatást megelőző kikiáltás nem választás, hanem csupán hódolati aktus, a „hívek hozzájárulása“ (consensus fidelium).

Ez a konszenzus, mint a középkori államéletnek egyik leglényesebb mozzanata, szabja meg az uralkodónak és a mellette működő tanácsnak egymáshoz való viszonyát. A magyar királyok mellett működő, főpapokból és megyésispánokból alakult szenátus eredetileg nem korlátozó, tehát alkotmányos rendeltetésű, hanem csakis véleményező és tanácsadó szerv, melyet a király csak annak igazolására szólít tanúbizonysággul, hogy mindenben az isteni törvény és az atyák hagyománya szerint cselekszik. Szent István törvényeiből a feltétlen fejedelmi imperatívusz szava csendül ki: „akarjuk, parancsoljuk, meghagyjuk“. A „törvényen elmélkedve“ egyedül ő rendelkezik népével s legfőljebb csak indokolt esetben hajlik „az egész szenátus kérő szavára“. A keresztény királyt tehát a tanács nem korlátozhatja rendelkezési jogában, de ez a rendelkezés viszont csak addig jogszerű, míg a legelőkelőbb alattvalók tanácsának meghallgatásán alapul. Ezért hivatkozik a korlátlan hatalommal kormányzó Szent István ismételten is szenátusának tanácsára és hozzájárulására s ezért ajánlja Intelmeiben fia figyelmébe a tanácsot, mint a királyi trónus egyik ékességét: „mert tanács által lesznek a királyok, intézteinek az országok ügyei, tanács védelmezi meg a hazát, vívja az ütközeteket, szerez győzelmet és úzi az ellenséget és hívja a barátokat; általa épülnek a városok és leromboltatnak az ellenség várai“. Nincs tehát az államéletnek egyetlen olyan vonatkozása sem, ahol a király nélkülözhetné hívei hozzászólását, anélkül persze, hogy annak elfogadása reánézve kötelező volna, aki fiatal és öreg, okos és balga, megfontolt és merész

tanácsosainak véleménye felett állva „a bölcsesség normájához“ irányítja tetteit. Az alattvalók tanácsának és hozzájárulásának kikérése tehát egyáltalán nem ellenkezik a fejedelmi egyeduralom elvével. Ottó freisingi püspök, aki ámulva áll a XII. századi magyar király deszpotikusnak látszó hatalma előtt, azt is szükségesnek tartotta feljegyezni, hogy a magyarok „egyetlen fontos ügyben sem határoznak gyakori és hosszas tanácskozás nélkül“ és sohasem mulasztják el, hogy „az ország dolgát meg ne tárgyalják és vitassák“.

A tanács csupán egyetlen esetben lép ki véleményező, hozzájáruló szerepköréből, és pedig akkor, ha a király cselekedeteivel sérti a hitet és az egyházat, vagy alattvalóinak hagyományszentelte jogát, azaz, ha keresztény uralkodóból tirannussá sülyed. Ez a lehetőség pedig egymagában alkalmas volt arra, hogy a fejedelem és legelőkelőbb hívei egymáshoz való viszonyát a régi vallásosan indokolt deszpotikus uralomfelfogással ellentétben racionalizálja s az alattvalókat bizonyos esetekre szóló érvennyel ugyan, de végeredményben mégiscsak uruk cselekedeteinek ellenőrzőivé s így bíráivá tegye. Bármily szilárd alapokon nyugodott is a XI—XII. századi Árpádok hatalma, közülük még a legöntudatosabb monarcha sem engedhette meg magának azt, hogy a nomádnépek kényurainak módjára alattvalóit egyszerűen kizárja az államügyek megbeszéléséből s nekik csupán a vak engedelmesség szolgálai szerepét juttassa: „senkit szolgáltságba ne taszíts és szolgálának ne nevezz“, mert akkor „a királyság vesztére fordul a katonák bátorsága és idegeneknek adatik a te országod“. István király az Intelmek e szavaiban világosan céloz az alattvalók ellenállásának jogosságára az erőszakos, tehát zsarnokká váló fejedelem ellenében. Az ellenállásjognak a későbbi magyar alkotmányfejlődésben oly nagy szerepet játszó elve tehát már a királyság bölcsőjénél megtalálható, a dolgok akkori állásának megfelelően még szigorúan vallásos indokolásban, bensőséges összefüggésben a koraközépkori keresztény királyeszménnyel.

A „jó és ősi jog“, „az atyák igazsága“, melynek betartását az előkelők konszenzusa ellenőrzi, a XI. század végétől fogva már nem általános keresztény-nyugateurópai alakban, hanem jellegzetes magyar fogalmazásban vált az államélet legfontosabb irányító elvévé s ezzel alkotmányfejlődésünknek sajátos hazai alapjává. A Vazul ágból származó királyok által kezdeményezett vallásos és politikai Szent István-kultusz a tudatos intézkedések egész sorozatával az első királyt mint a dinasztia vérségi jogának forrását, mint a magyarság nagy mitikus törvényhozóját állították a társadalom elé. Személye a királyságot s a dolgok jólbevált ősi rendjét jelképezte, éppen úgy mint a franciáknál és a németeknél Nagy Károly, az angoloknál pedig Hitvalló Edvárd. Ettől kezdve minden joghoz, minden egyéni szabadsághoz, az államélet minden megnyilatkozásához elválaszthatatlanul az ő emléke tapadt. Nemcsak a korona volt már a XI. században „Szent István koronája“, hanem az új uralkodók felavatásukkor az ő trónusába is ültek, akárcsak az angol királyok még ma is Hitvalló Edvárd székébe s az ő fegyvereivel övezték is fel őket. Személye a jog felett örökdő királyi igazságszolgáltatásnak a szimbóluma, s ezért az uralkodók az

év nagy törvénytörvényeit az ő névünnepeken tartják. A „jó és ősi jog“ tehát a XI. század végétől kezdve kimutathatóan mint Szent Istvánnak a rendelkezése és adománya élt az utókor tudatában. E hit meggyökeresedése pedig arra vezetett, hogy már nemcsak a királyok, hanem maguk az alattvalók is féltékenyen őrködtek az első király hagyományának csorbítatlan betartása felett. Kálmán király törvényeinek összeírója, Albericus szerzetes már az ellen a vád ellen kénytelen védelmezni urát, mintha az eltért volna a szentistváni hagyománytól s szembe helyezkedett volna az „atyák jámbor rendelkezéseivel“.

Nem egészen egy évszázad kellett ahhoz, hogy a magyarság végképpen elforduljon ősei hitétől s teljes meggyőződéssel az újhoz csatlakozzék. Világnézetének ez a nagyszabású átalakulása természetesen politikai téren is érvényesült, mégpedig elsősorban azoknak az előkelőknek a magatartásában, kik a királyi tanácsban helyet foglaltak, s akik ettől kezdve uruk cselekedeteit a szent király hagyományának minősített „jó és ősi jog“ szempontjából elbírálták. Azok a főemberek, akik egyébként oly feltétlen hódolattal övezik a választott nemzetségből származó király személyét, „hogy még azt is gonoszságnak tartják, ha valaki titkos suttogásban megsérti őt“, nyomban kilépnék passzivitásukból, ha a kormánynak szentistváni normáját veszélyeztetve látják. Magatartásuk a XI. század vége óta kimutatható esetekben az ellenállás első kezdetleges formáig emelkedik, mégpedig oly indoklás kíséretében, mely már félreérthetetlen szembe helyezkedést jelent a vérségi tekintélyelvől, tehát az ősi „parancsuralom“ szelleméből folyó kormányzási gyakorlattal. Ez a szembe helyezkedés feljogosítja a szemlélőt arra, hogy bennük egy új s immár alkotmányosnak nevezhető magatartásnak a tüneteit lássa.

A dinasztikus uralmi rendszer a XI. és részben még a XII. században főként három vonatkozásban érvényesült. Mindenekelőtt abban, hogy nem volt kötött öröklési rend, hanem az uralkodóház minden egyes tagja magát trónképesnek tekintette s igényt formálhatott a koronára. Másodsorban abban, hogy a dinasztia tagjai úgy osztottak az ország területén, mint öröklött atyai birtokokon. Végül pedig abban, hogy a királyok külföldi, főleg orosz, cseh és lengyel rokonaik érdekében oly reálpolitikai szempontokat nélkülöző háborúkat viseltek, melyeknek lebonyolításához egész országuk erejét igénybe vették.

A főemberek a Szent István-hagyomány kialakulásának korától kezdve mindhárom kérdésben határozottan elutasító álláspontot foglaltak el.

Midőn Szent László halála után unokaöccse!, Kálmán és Álmos, „mindketten fiatalok és könnyelműek“, régi szokás szerint fegyverrel akarják elintézni a trónutódlás ügyét, s híveik seregével felvonulnak egymás ellen, főembereik nem járulnak hozzá a harchoz s ehelyett megbeszélésre és kibékülésre hívják fel a testvéreket: „Miért is harcolnánk? ők ránktámadnak és mi meghalunk, mint ahogy nemrégiben atyáink és testvéreink az ő atyáik és testvéreik ellenében harcoltak és elhullottak. Nem látjuk tehát értelmét a háborúnak, de ha ők harcolni akarnak, úgy verekedjenek meg maguk s mi urunknak ismerjük el azt, aki életben marad“. E szavakból nyilvánvalóan új felfogás csendül ki, mely elítéli a múltat, a trónért vívott testvérharcok korát, melyben a királyi sarjak

elhivatásuk biztos tudatában minden aggály nélkül vásárra vitték alattvalóik életét. Keresztény szemmel nézve az ilyen harcba béke felesleges megbontása s a fejedelem, aki ilyesmire vetemedik, nem felel meg többé a békességes király eszményének.

A XI. század derekán András és Béla még szabadon osztoznak az ország birtokán, anélkül, hogy ebbe az alattvalók beleszólhathának. A század utolsó harmadában azonban, midőn László király kibékül Salamonnal és királyi tartást akar neki adni, „főemberek az ország eljövendő háborús veszedelmének elejét akarván venni, nem engedték, hogy megossza az országot Salamonnal“.

A belviszályokkal és a családi osztozkodások rendszerével együtt elítélik a főemberek a külföldi rokonok érdekében vívott céltalan háborúkat is. A keresztény középkor felfogása általában háborúellenes s a hitért vívott harcon kívül csak a védekező háború jogosságát hajlandó elismerni. Eszménye nem a hódító fejedelem, aki idegen országokat foglal, hanem a békés király, aki bölcs takarékosággal bánik országga és alattvalói erejével. Alikor a Birodalom nagyjai felkeresik László királyt, hogy neki a császári koronát felkínálják, ő elutasítja a nagy megtiszteltetést, mert „inkább megelégedett saját határaival, mintsem hogy a jog mértékén túlmerészkedve, idegen és ismeretlen népek kormányzására vállalkozzék“. Történetírója elhatározásának helyességét a Példabeszédek könyvével igazolja: „ne lépd át az ősi határokat, melyeket még atyáid állítottak“. Az agresszív külpolitika tehát akár dinasztikus célzatú segélynyújtásban, akár pedig hódító szándékban jelentkezik is, az ország rendjét és nyugalomát bolygatja meg, s így végeredményben ugyanúgy a „jó és ősi jognak“ a sérelme, akárcsak a törvénytelen és erőszakos belkormányzat. A magyar főemberek e felfogásuknak a féktelen és szenvedélyes II. Istvánnal szemben az ellenség előtt szereztek érvényt. A király 1123-ban atyja csúfos vereségének megtorlására és egy menekült herceg kérésére hadat vezet Oroszországba, ahová főemberei is elkísérik. Az egyik vár ostrománál azonban védené halálát leli s a szenvedélyes ifjú király, aki mindenáron bosszút akar érte állani, nem szünteti be a hadműveleteket, hanem éppen ellenkezőleg, parancsot ad ispánjainak, hogy még aznap foglalják el a várat, mégha valamennyien ottpusztulnak is. A főemberek erre tanácsba gyűlnek s mindenekelőtt leszögezik, hogy a király „mindezt előkelőinek tanácsa nélkül cselekszi“ s ez a körülmény felmenti őket az engedelmisség alól. Testületileg bevonulnak a király sátorába s Hunt-Pázmány nembeli Kozma ispán rövid beszédben megindokolja állásfoglalásukat: „Mit cselekszel, Uram? Ha vitézeid sokaságának halála \

Mindezek a jelenségek összességükben a régi rendszer megváltozására utalnak. Aligha véletlen egybeesése tehát az eseményeknek, ha a konszenzus-gondolat és ellenállási elv pontosan akkor kezd érvényesülni, amidőn a szentistváni államszervezet megindul az átalakulás feltárthatatlan útján. Meghaladja tanulmányunk kereteit azoknak a folyamatoknak részletkebe menő ábrázolása, melyekben ez az átalakulás testet ölt s így csak általánosságban utalunk arra, hogy a szentistváni monarchiát tartó pillérek közül a XII. századra már csak a királyi birtoktest marad meg épségben, míg a központosított közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet, továbbá az egyháznak a fejedelem által való vezetése lassan felbomlik, illetőleg új formáknak ad helyet. A XI. és XII. század fordulójától kezdve az addig szerény keleteurópai hatalom szerepét játszó Magyarország elsősorban dél felé hódító külpolitikába kezd, melynek kiszolgálására az ország védelmére alapozott régi katonai apparátus többé nem elegendő. A király a háborúk sorozatában már nemcsak a vármegyék erejére, hanem a fegyveres néppel

rendelkező birtokosréteg segítségével támaszkodik. Nem tartható fenn tehát többé a társadalomnak régi „államosított“ rendje, hanem jelentőségükhöz mért szerephez jutnak a régi nagy nemzetségek, melyeket Szent Istvánnak és közvetlen utódainak kormányrendszere háttérbe szorított. A honfoglaló ősöktől származó születési arisztokrácia a XII. századra magának biztosítja a királyság főtisztségeit és méltóságait. Ezzel a réteggel, melyben elevenen élt az előkelő származás tudata, a király sem bánhatott többé úgy, miként az előző korszak jobbjára alacsony származású királyi közegeivel. Az idők változásának jeleként az új külpolitika inaugurálásával egyidőben megváltozik a királynak és tanácsadójának egymáshoz való viszonya.

Míg a XI. században a püspökök és ispánok konszenzusának inkább csak a keresztény világnézettel indokolt elvi, mintsem tényleges gyakorlati-politikai jelentősége volt, addig a XII. század elejétől kezdve mindinkább a nélkülözhetetlen „alkotmányszerű“ hozzájárulás alakját veszi fel. Ameddig a király volt az országos egyház igazi feje, egy személyben rex és sacerdos, addig a püspökök sem voltak mások, mint tulajdonképpen királyi közegek. Mihelyt azonban — Kálmán király kora óta — az egyház VII. Gergely eszméinek megfelelően a királyságtól független, sőt bizonyos tekintetben afölött álló tényezővé alakult, a főpapság a korlátlan fejedelmi akaratnyilvánulást mérséklő tényezők sorába lépett. Amíg az állam csak oly funkciók végzésére vállalkozott, melyeket saját erejéből, mintegy „házi kezelésben“ elintézhetett, addig a főemberek hozzájárulása mint formális aktus nem sokat jelentett a király számára. Amint azonban ettől a hozzájárulástól oly erők megmozdulása függött, amelyek a király magánhatalmán kívül állottak, abban a pillanatban fontossá vált számára konszenzus elnyerése és annak következetes hangoztatása is. A XII. században a püspökök és főtisztek szava már nem helyeslő visszhangja a fejedelmi akaratnyilvánításnak, hanem hozzájárulásukban az „ország“ véleménye érvényesül. Természetes, hogy ez az „ország“ nem jelenti a vár szolgákat, a határőröket, sőt még a szegény közsabadokat sem, hanem ez a XII. századi regnum csak azokat foglalja magában, akiktől a közfeladatok ellátása, a közügyek intézése függ. A XII. századi Magyarország a királynak, a főpapságnak és a birtokos tisztségviselő arisztokráciának az országa.

Katonai, diplomáciai, egyházpolitikai vonatkozású ügyekben éppen úgy kikéri a XII. századi királyaink főembereik hozzájárulását, akár csak a birtokadómozgások esetében. Sőt szóhoz jut az oly vonatkozásaiban az államéletnek, melyeket régebben kizárólag az uralkodóház magánügyének tekintettek. Mikor Kálmán házasságtörő feleségének fia, Borics trónkövetelőként lép fel Vak Bélával szemben, s a lengyel herceg seregével az országba nyomul, a főemberek követséget küldenek fejedelmi pártfogójához, s nemcsak Borics törvénytelen származását fedik fel előtte, hanem egyben arról is felvilágosítják, hogy a jog Béla király oldalán van, mivel ő „az egész ország hozzájárulásával uralkodik“. A királyavatást megelőző kikiáltása az uralkodónak ekkor tehát már jóval több az alattvalók formális hódolásánál s oly vitás esetekben, midőn a király trónusát pretendensek mozgalmi veszélyeztetik, már nem egyedül a származás és az egyházi szertartás ténye a

döntő a legitimitás elbírálásánál, hanem mint egyenrangú mozzanat, a főemberek konszenzusa.

Az alattvalói hozzájárulás e széleskörű érvényesülése egymagában arra mutat, hogy abból a XI. századra mindinkább kivész az eredetileg alapul szolgáló vallásos jelleg s az ország akaratára való hivatkozás már politikai igényeket, sőt egyenesen követeléseket takar. A tanács mellőzése már II. István korában az engedelmesség felmondásának következményét vonta maga után. Ezekről az új politikai igényekről a XII. és XIII. század fordulóján, a régi királyság teljes átalakulásának előestéjén P. mester, III. Béla udvari történetírója tájékoztat.

A királyi jegyző szerint az uralkodó törvényhozói működése egyedül a szokásjog megerősítésére szorítkozik: „azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét, meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bármilyen elkövetett vétekért. ... azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a maguk nyelvén Szerinek nevezték el, azért, mert ott ejtették szerét az ország dolgának“. Ez az egész pusztaszeri elbeszélés, melyből a régi jogtörténetírás az első nemzet- vagy országgyűlés hiteles tudósítását vélte kiolvasni, egyrészt P. mester szófejtő hajlamainak, másrészt az ő korszerű politikai felfogásának köszönheti létrejöttét, de semmi köze sincsen a honfoglalás eseményeihez vagy az akkori állapotokhoz. A szer szónak ugyanis a régi magyarban „rend, mód, sor“ jelentése van s a királyi jegyző e helynév magyarázatát egy képzelte eseményben vélte megtalálni, miként más esetekben is egyéb helyein munkájának. Árpád vezér és előkelői úgy tárgyalnak Pusztaszeren, mint P. mester korában III. Béla és előkelő származású tanácsosai, akik feladatukat a szokásjog megőrzésében látják. Az elbeszélés célzata világos: a vezér és nemesei nem kisebb kérdéseket rendeznek itt szokásjogi alapon, mint a királynak és előkelőinek szolgáló nép viszonyát és az ország összes alapvető törvényeit. Hasonlóképpen a szokásjog irányítja azoknak a „rektoroknak“ bírói tevékenységét is, akiket P. mester szerint a „főemberek“ Zulta vezér kiskorúságának idejére „közös tanácsal és egyenlő akarattal“ az ügyek vitelével megbíznak. E felfogás szerint tehát a monarchia szokásjogi korlátai az ősidők homályába nyúlnak vissza, jogalapjuk pedig az a közös intézkedés, melyet még a honfoglaló fejedelem előkelőivel egyetértésben tett. Ez a szerződés gondolat, mint a királyi jegyző politikai és történelmi racionalizmusának jellemző megnyilatkozása, a vérszerződés előadásában a maga teljes tisztaságában érvényesül.

P. mester szószerint átveszi ugyan az uralkodóház régi történetéből a Turul-mondát, azonban a magyar fejedelemség létrejöttét nem annak mítikus szemléletmódjával magyarázza, hanem ehelyett tudományos ridegséggel boncolja szét Álmos vezérnek és a „hét fejedelmi személynek“ egymáshoz való viszonyát. Álmos fejedelemsége nem annyira az ő kiválasztottságának és isteni fényben megjelenő szervezőerejének elismeretése az alattvalók részéről, hanem sokkal inkább a hétvezér „szabad akarattal és közös hozzájárulással“ történt választásának eredménye volt. Erre a választásra pedig az a merőben észszerű mérlegelés készítette a fejedelmi személyeket, hogy fejedelem nélkül hazát kereső útjukat sikerrel be nem fejezhetik. Választásuk eredményét formális hódolattal hozták Álmos tudomására s vele oly szerződést kötnek, mely a fejedelemhez való viszonyukat egyszersmindenkorra szabályozza. A szerződésnek vérről való megpecsételése valóban szokásban volt azoknak a nomádnépeknek a körében, ahonnan a magyarság is származott, a királyi jegyző tehát etekintetben tényleg hagyományt örökített meg. A szerződés részletei, a vezér és a hét fejedelmi személy viszonyát szabályozó pontok azonban nem egyebek P. mester és kortársai politikai vágyálmánál, melynek a történeti valósághoz éppoly kevés köze van, akárcsak a pusztaszeri legendának. A honfoglaló magyarságnak a valóságban korlátlan hatalmú fejedelme eszerint a tudós elképzelés szerint egyszerűen a hétvezér választásának köszönheti tisztjét, mint ahogy utódainak a trónhoz való joga is ennek az eskünek, mint örök időkre szóló „hozzájárulásnak“ a történeti

következménye. A dinasztia tagjainak minden feltételtől mentes öröklésjoga a XII. század végén s még évszázadokig megingathatatlan alapelv volt ugyan, de az udvari arisztokrácia történetírója ebbe a dinasztikus elvbe már becsempészte a konszenzus korszerű gondolatát és ezzel elsőnek racionalizálta az uralkodóház és az alattvalók egymáshoz való viszonyát. A kialakulóban levő alkotmányos érzület a valóságban még nem nyert befolyást a trón betöltésének módjára, de már szabadon érvényesült az állam eredetére vonatkozó spekulációkban. A hozzájárulás gondolatának erre a historizálására jellemző mármint, hogy Álmos választásának előadásában ugyanazok a formulák tolakodnak P. mester tollára, mint amelyekkel a XII. század oklevelei a főemberek konszenzusát kifejezésre juttatták.

Nemcsak a vezérek tesznek hűségesküvet Álmosnak, de egyben összes ivadékai nevében a fejedelem is az ő választóinak. Így nem kevesebbet kell megígérnie, minthogy az ország javain megosztozik a fejedelmi személyekkel és azok leszármazóival, s őket „az ország tanácsából és tisztségeiből“ kizárni sohasem fogja. A fejedelem és a törzsek fejei a szerződés utolsó pontjában együttesen megfogadják, hogy megállapodásukat betartják, mert ha bárki, tehát akár a fejedelem, akár valamelyik utódja megszegné azt, „örök átok sújtsa“. Nemcsak arról van tehát szó, hogy III. Béla korának vezető családjai származásuk jussán igényt emelnek a tisztségeknek addig kizárólag a király kegyétől függő betöltésére, hanem arról is, hogy szankciókat követelnek arra az esetre, ha az uralkodó igényeiket nem respektálja. A vérszerződés átokformulája szintén a kor okleveles gyakorlatából került a királyi jegyző szövegébe s így azt bizonyítja, hogy a jog megsértőjével szemben kilátásba helyezett egyházi fenytetés már elveszítette vallásos jellegét s politikai természetű követelések biztosítására szolgál. Bár csak egyházi fenytetésről s nem világi ellenállásról van szó, mégis kétségtelen a preventív alkalmazásra való törekvés, ellentétben a XII. századi ellenállásoknak megtorló, represszív jellegével. Így a vérszerződés — bár csak elméleti téren — közvetlen elődje az Aranybulla híres ellenállási záradékának, mely szintén a fejedelmi túlkapások megelőzésére, s nem megtorlására törekszik. Az a sorsközösségi hit, mely valamikor feloldhatatlannak látszó kötelékekkel fűzte egymáshoz a vezetőt és a vezetetteket, ebben a szerződési elméletben kapta az első komoly sebeket. Hogy mennyire a jelen számára igényelt jogokat foglalt írásba a királyi jegyző, bizonyítja az, hogy vérszerződésében nemcsak az Álmossal szövetkező hét fejedelmi személy neveit örökítette meg, hanem azonfelül azt is szükségesnek látta feljegyezni, hogy tőlük minő nemzetségek és családok erednek. E nevek között pedig ott találjuk az ő korának és a későbbi időknek nagy familiáit, melyekből III. Bélának és fiainak kormányzata idejében az ország főtisztviselői jelentékeny részben kikerültek.

A Kálmán-kori kezdetekből tehát a XII. század végére kialakult az egyház mellett a királyi hatalmat korlátozó másik tényező, a jelentős birtokkal rendelkező, ősi származású hivatali arisztokrácia, mely mint az államügyek nélkülözhetetlen támasza feltétlen igényt emel az ő konszenzusjogának elismerésére s a királyi tanácsban vitt szerepét, mint ősi és intézményes rendezésen alapuló jogot kezeli.

Ez a nagybirtokos tisztségviselő arisztokrácia a XII., de még inkább a XIII. századtól fogva politikai befolyásával és anyagi túleréjével ráfekszik a közsabad társadalomra, sőt a királyi védelem alatt álló népelemekre is. E politikai magatartás szellemi csirái már P. mester művében felismerhetők. Szerinte a magyar história nem más, mint a dinasztianak és néhány kimagasló családnak a története, az ország javain, a rajta élő népen a fejedelem és nemesei osztoznak, kiknek kiváltságos helyzete részben a vérszerződésen, részben a pusztaszeri gyűlés határozmányain alapul. Ha szabad magunkat így kifejezni, a királyi jegyző művében az uralkodói hatalom korlátozására törekvő, de ugyanakkor „antidemokratikus“ erők szava érvényesül.

A nép széles rétegei, a régi jogállásukban, sőt egyenesen existenciájukban megtámadott közszabadok és királyi népek természetesen nem osztják a mindenható udvari arisztokrácia felfogását, hanem annak túlkapásaiban az ország „jó és ősi“ jogának sérelmét látják, s a XIII. század harmadik évtizedében kirobbanó mozgalmukban a főemberek befolyásának visszaszorítására és saját politikai szerepük intézményes biztosítására tesznek kísérletet. 1222-ben a székesfehérvári nagy törvénytáborban összegyűlt sokaság erőszakkal kényszeríti II. Andrást kormányának elbocsátására és az Aranybulla néven ismert szabadságlevél kibocsátására. „Mint hogy országunk nemeseinek és egyéb lakóinak Szent István királytól rendelt szabadsága bizonyos királyoknak hatalmaskodása, személyes haragjukat szolgáló bosszúállása és hamis tanácsokat adó, gnosz, vagy önhasznukat kereső emberekre való hallgatása miatt olyannyira megcsorbított, hogy nemeseink ismételten ostromoltak kéréseikkel és folyamodásaikkal bennünket és az előttünk uralkodó királyokat országunk állapotának megújítására,... engedélyezzük számukra éppen úgy, miként országunk egyéb lakói számára a Szent Királytól engedélyezett szabadságot“.

Ennek a szentistváni szabadságnak védelmét szolgálja elsősorban az Aranybulla 31. pontja, mely szerint: „hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki, ezen mi szerződésünknek valaha ellenére cselekednék, mind a püspököknek, mind pedig a jobbágyuraknak és országunk nemeseinek egyenként és összesen, jelenvalóknak jövőbelieknek szabad legyen mindörökké nekünk és az utánunk következő királyoknak minden hűtlenség vádja nélkül ellenállani és ellentmondani“. E híres záradékban kifejtett gondolat kétségkívül emlékeztet az 1215-i angol Magna Charta-ban, továbbá az aragon és jeruzsálemi királyságok életében körülbelül ezidőtájt jelentkező ellenállásjogi elvekre. De a Magna Charta alkotmányjogi rendelkezései annyival konkrétebbek és intézményesebb jellegűek, mint az Aranybulla általánosságban mozgó határozmányai, hogy az alapgondolat rokonságán túl semmiféle hasonlóság sem mutatkozik a két nevezetes kiváltságlevél között, s így az Aranybullával összefüggésben angol hatásról sem beszélhetünk. Aragóniában és a jeruzsálemi királyságban gyakorolták ugyan ebben az időben az ellenállás jogát, anélkül azonban, hogy törvényerejű írásba foglalására és fejedelmi elismertetésére sor került volna. Ez mindkét országban jóval a mi Aranybullánk kibocsátása után történt meg, azaz az aragóniai és jeruzsálemi ellenállásjog azon a fejlődési fokon állott, mint a magyarországi 1222 előtt: mindössze utólagos megtorlásban jelentkezett, így tehát mint az alkotmányfejlődésnek kezdetlegesebb jelenségei nem is hathattak az Aranybulla záradékára, melyben már a preventív ellenállásjog érvényesült, s amely mögött egy közel másfélszázados ellenállásjogi fejlődés tényei állottak.

Az Aranybullában rögzített ellenállásjog a magyar alkotmány fejlődésének minden idegen hatás nélkül létrejött képződménye, mely a hazai fejlődés folyamatában, és pedig a keresztény politikai felfogás lassú elvilágiasodásával nyerte el jellegzetes alakját. Tös-

gyökeresen magyar ez az ellenállásgondolat — éppenúgy mint egész alkotmányunk — elsősorban azért, mivel a magyar nemzet nagy mitikus törvényhozójának, Szent Istvánnak az alakjához és alkotásához kapcsolódott, ahhoz a politikai és jogi eszményhez, mely a XI. század közepétől kezdve az egész államéletnek a közvéleményben meggyökeresedett irányító normája volt.

Nem az idegen szellemiségben nevelkedett főemberek szűk köre ajándékozta meg ezzel, mint importált joggal a társadalom szélesebb rétegeit, hanem az lassú fejlődés során, az államélet keresztény, de egyben magyar értelmezéséből sarjadt ki. Alkotmányunk tehát nem őshazai örökség, nem turáni kuriózum Európában, de nem is egy gyarmati civilizációjú nép külsőséges életkerete, hanem oly képződmény, amely a keresztény magyarság lelkében nyerte el jellegzetes alakját, amelynek központi élménye az első szent király fenkölt egyénisége és a népét új útra vezérlő műve volt. Ha van, mint ahogy tényleg van egyezés a magyar és az európai alkotmányok között, az nem a Nyugat egyes konkrét intézményeinek és gondolatformáinak elkésett és szolgálai átvételéből, hanem a kultúra közös keresztény alapvetéséből ered.

Ezt az alkotmányt, melyet az „ezeréves, , jelző helyett éppen most, halálának 900. évfordulóján méltóbban talán Szent István alkotmányának nevezhetünk, ilymódon ősi magyar hagyomány szálai fűzik mai műveltségünk alapjához, az emberi beleszólás jogát s a vezetők személyes erkölcsi felelősségét valló keresztény világnézethez.

A régi alkotmányban elevenen élő keresztény felelősséggondolat magyarázza meg annak egyik legjellemzőbb vonását, a kor viszonyaihoz mért szociális rugalmasságát is. Alkotmányunk a belső erőtenyezők termékeny rivalizálásából született meg s fogadta be sáncai közé mindenkor azokat a rétegeket és osztályokat, melyek ezért az országért áldozni és felelősséget vállalni készek voltak. Ha alkotmányról, annak folytonosságáról, történeti gyökereiről és a jövőben reá váró szerepről beszélünk, akkor éppen a múlt tanulsága alapján elsősorban a benne rejlő emberi és magyar értékekre kell gondolnunk s azok szellemében cselekednünk.

DEÉR JÓZSEF

A SZUDÉTANÉMETEK BELSŐ POLITIKÁJA

A NEGYEDFÉLMILLIÓS csehszlovákiai szudétanémetiség perem-nép — akár Bécs, akár Berlin felé tekint. S mint ilyennek sorsa is változó: nincs összefüggő tradíciója, mert múltja során az osztrák érzésben éppoly kevésbé szerezte meg honosságát, mint a nagynémetben. A lakóhely pedig, a föld, mint a tradíció legerősebb közvetítője és ébresztője, a folytonos nyelvi és nemzeti harcok terévé torzult: s ha meg is érlelődött a Szudéta-táj szeretete s a hozzá való vonzódás, e cseh, morva és sziléziai vidékek németjeinek sohase voltak megállapodott szellemi és politikai céljai, mert a peremi helyzet, hiába, inkább német eszköznek predesztinálta őket, mint irányítóknak.

E hányatott érzésű népcsoport mohón kaphatott a „Volk ohne Raum“ tág eszméjén, mert ezzel tartozásának örökké függő kérdését érezte megoldódni. Lehet, hogy ez semmivel sem tisztázta bizonytalannak érzett, a szláv előtérbe tolt helyzetét, de mindenesetre választ adott a töprengésre, mert egyenesen a német „Volkstum“ tagjává avatta az osztrák, nagynémet és a csehnémet patriotizmus közt kalandozókat. A fontosság és a népi tartozás tudata lelkesítette a szudétanémeteket, mikor a Harmadik Birodalom a világ összes németjeit fölkaroló ideológiája szerephez juttatta őket. De a szerepet vállalók gondosan ügyelni akarnak arra, hogy ne csak pusztá eszközként hassanak: mint a germán hódítás előőrsei... A szudétanémet gondolkodást a szellemi vezetők oly irányba kívánják terelni, hogy a sajátságos múlt logikus következményének lássék a mai helyzet, amelyet Henlein mozgalma teremtett — ne pedig a hitlerista Németország közönséges reakciójának. „Tudatalatti“ védekezés játszik itt közre az említett „eszköz“-szerep ellen, mely peremi mivoltából nehezedett mindenkor a Szudéták németjeire. Ugyanakkor: a Henlein-mozgalom organikus, önállóan szudétanémet magyarázása a cseh támadások nagyon tudatos kivédését is célozza: hogy leszerelje a hitleri uniformis másolásának vádjait.

A szudétanémet mult a cseh-német antagonizmus jegyében telt el. A szudétanémetiség ingadozott és nem tudta, hogy barátjait északon vagy délen keresse, de egyet tisztán látott, hogy „a természet rendje“ szerinti ellenfele a cseh nép, amely szívesen látott hívatlan jövevényeket a szudétanémetekben — a cseh ősi föld „kolonistáiban“. A német történetíró Bretholz szerint a németiség őslakos a Szudéták alatt —

izgatószer az ilyen vélemény azon a földön, ahol Palacky Ferenc Hús János cseh népét a demokrácia és humanizmus fegyverzetében küldi harcba a terpeszkedő „barbár“ németek ellen... S mégha akad is az ellentéteket simítani akaró cseh történész. Pékár József személyében, akit a németek is a cseh-német megértés apostolának ünnepeltek, egy Rádl Emánuel, aki szinte a szudétanémetek patrónusaként lépett föl, vagy akár politikus-történész, mint Krofta Kamill, aki „hivatalosan“ is kijelentheti, hogy a németek immár történelmi lakó jogot nyertek cseh földön és nem számítanak többé idegen kolonistáknak — mégis a régi antagonizmus megmarad, annál is inkább, mert a csehszlovák kisebbségi politika nem győzheti meg a németeket arról, hogy valóban egyenjogúaknak számítanak. S mióta Henlein Komád szudétanémet pártja képviseli a csehek német „ösellenségét“, a sokaktól kívánt „megértés“ semmivel sem juthat előbbre, mert a csehek a hitleri nemzeti szocializmus képmásának tartják Henlein mozgalmát, eleve államellenesnek és az Európát fenyegető germán „Drang“ és „Aufbruch“ részletének, amellyel szemben Csehszlovákiával együtt az egész világnak védekeznie kell. A Harmadik Birodalom Csehszlovákiát a szudétanémetek sorsán keresztül látja: az ellenséges vagy békés viszony a két ország és két nép közt a szudétanémet kérdéstől válik függővé. A szudétanémetek maguk pedig társadalmuk törvényszerű autonóm fejlődésében hisznek, a mozgalom szerintük azon a földön ért meg, ahol ők élnek és éltek, s ahol ma a cseh néppel szemben jogaikat számon kérik. Az eredő pontban teljesen hiányzik a cseh és német vélemény egyezése; így törvényszerűvé válik a békés kibontakozás kudarca is.

A SZUDÉTANÉMETEK a történetíró feladatává tették, hogy a századok összefüggéséből megmagyarázza a szudétanémet egységmozgalom történetét, amely Henlein Komáddal végződik. E feladat elvégzése Pfitzner Józsefre, a prágai német egyetem professzorára hárult. Fejtegetéseit a hatóság helyenként elkobozta, de a szerző híven teljesítette küldetését és „Henlein Komádnak, a szudétanémetek Führer-jének hűséggel felajánlott“ művében megírta a mozgalom történetét és diadalát.¹

1935 május 19. jelentős nap a szudétanémet történetírásban: a szudétanémetek mintegy háromnegyede ekkor bízta meg sorsa vezetésével Henlein Komádot. Századok történetét kell átlapozni, hogy ehhez a naphoz érjünk... — Az abszolutizmus és ellenreformáció a szudétanémetek közt is elhalványította a reformáció idején életre kelt nemzeti érzést. A XVII. század óta a szudétanémetekben nem a népi határok, hanem az országhatárok szerint fejlődött a „közösségi“ érzés. Az állam vagy a tartomány határai eltörölték a népi közösséget, így ébred a Szudéták vidékein az országokként jellegzetes „Landes-patriotizmus“, amely cseheket és németeket egyformán megejtett és egymáshoz közel hozott. A XVIII. században Bécsből, különösen II. József alatt, új patriotizmus teregette ki szárnyait a szudétai németek

¹ Josef Pfitzner: Sudetendeutsche Einheitsbewegung, Verlag Karl H. Frank, Karlsbad—Leipzig, 1937. — Ehhez még: Pfitzner: Sudetendeutsche Geschichte u. o.

fölé: az osztrák állami vagy birodalmi patriotizmus (österreichischer Staats- und Reichspatriotismus). E birodalmi patriotizmus némileg közelebb hozhatta egymáshoz a „Landespatriotismus“-ban élő németeket és erősíthette a népi közösségi gondolatot is. De még harmadik patriotizmus is hatott, bár gyérebben, mint a két előző: s ez a német-római birodalmi patriotizmus (Römisch-deutscher Patriotismus). E háromféle patriótaérzésnél kezdődik a szudétanémet egység felé törő mozgalom története.

A nemzeti gondolat, mely nem az állami, hanem a népi határokig ér el, a német felvilágosodás és romantika révén terjed a szudéta föld felé: Herder nemcsak a cseheket, de a szudétanémeteket is nemzeti létükre ébresztgeti. Az ébredés a különféle patriotizmusok leküzdésével jelentkezik. E küzdelem a nemzeti létért (ami egyet jelentett a Landespatriotismus eltüntetésével) különféle feladatok elé állította úgy a németeket, mint a cseheket. A cseh harca élénkebb és határozottabb formát ölthetett, mert a németnyelvű Ausztriában a cseh nyelv jogaiért folyhatott. Nehezebb volt a szudétanémetek nemzeti ébredése, mert a mélyen lappangó patriótaérzéseken keresztül kellett hatolnia, anélkül hogy pozitívabb célokat lehetett volna egyelőre kitűzni. S e Landespatriotismus veszedelmes, mert akik ennek hódoltak, cseh és morva földön a cseh nép és történelem szeretetére nevelődtek általa és a cseh nemzeti öntudatot erősítették: olyan meggyőződésre jutottak, hogy Ők nem is németek, hanem csehek, a csehhé válás ezidőben gyakori is volt. De nemcsak a Landespatriotismus, hanem az osztrák patriotizmus is végeredményben a szudétanémet nemzeti öntudatosodás, kerékkötője lett; az osztrák államiság pártolói csak akadályozták a nemzeti és népi erők jelentkezését. Az osztrák tudat pedig a nemzeti gondolat legmagasabban hordozó német birodalmi öntudat egyenes ellenségévé vált. Különösen Metternich ártott sokat, mert Ausztria fölötti félelmében az új birodalmi törekvések ellen dolgozott. Metternich a német nemzeti gondolatban, a pánszlávizmushoz hasonlóan, csak a Habsburg-monarchia veszedelmét sejtette. Így a nemzeti mozgalom Ausztriában a németek közt (s ezzel a szudétanémeteknél is) sokkal nehezebb feltételek mellett bontakozhatott ki, mint a monarchia többi népeinél. Ezért jelentkezik az ausztriai németeknél — de különösen a szudétanémeteknél — a politikai emigráció vágya is. A Szudétaföld felől különösen Lipcse fogadja be a nemzeti gondolat úttörőit s Lipcse válik a szudétanémetek „előőrsévé“. Minden mástól eltekintve, a szudétanémetek nemzeti ébredése már azért sem jelentkezhett elég átütően és egyöntetűen, mert országonként — a Landespatriotismusok tradíciójaként — egymástól lelkileg távol éltek; s míg Morvaföldön és Sziléziában a Landespatriotismus melegsége erősebben járta át a német szíveket — Csehországban már a csehek erőteljes politikai cselekvése is nemzeti aktivitásra és védekezésre készítette a „deutschböhmi“-öket. Az egész Szudétaföld németjei fölött mégis már az egység gondolata lengedezett, mikor Becsben — ahol a három tartományból érkezők érintkeztek egymással — Lipcséhez hasonlóan másik szudétanémet szellemi előőrs fejlődött ki, s a közös szellem és sors. érdekeit ápolta.

A szudétanémet egység gondolat első nagyobb diadalát 1848 forradalmi éve hozza meg. Csak látszólag uralkodott nyugalom és tétlenség ezidőtájt a szudétanémetek fölött. A mai szudétanémet történetíró tiltakozik az ellen, mintha a forradalmi évek a csehek fölénye jegyében teltek volna el. Új szempontokat kell figyelembe venni: a szudétanémet szellemi előőrsek szerepét! A történettudomány ezekről eddig nem vett tudomást, pedig a lipcsei és bécsi előőrsek alkotják meg 1848-ban a szudétanémetek politikai művét.

Két esemény rázza föl az ébredő akaratot: a csehek politikai követelései és Frankfurt jelszava. „Frankfurt“ az ébredő nemzeti akarat szimbólumává lett, „Frankfurt“ annyit jelentett, hogy a gyöngye és elavult szövetséges kormányok helyébe egyetlen életerős német nemzeti birodalom lépjen, mely helyet ad minden német számára. Frankfurt és a csehek készítették cselekvésre a szudétanémetek „politikai akaratát“ is. A bécsi „előőr“, miután értesült a csehek államjogi követeléseiről, érdekvédelmi szövetet létesített a sokatmondó „Verein der Deutschen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zum Schutze ihrer Nationalität“ név alatt. Ez volt az „egység gondolat“ első nyílt kitörése, amit az a fölismerés váltott ki, hogy a cseh nép szomszédsága közös védelemre utalja a szudétai határnemetséget. A bécsi védegyesület — egy nappal elkésve ugyan — tiltakozott a Pillersdorf-minisztériumban a cseh követelések teljesítése ellen. A tiltakozás egyidejűleg tervet ajánlott föl — a szudétanémet politikai és kulturális jogok tiszteletbentartásával — a cseh-német kérdés alapos rendezésére. E javaslatot a későbbi „kiegyezési“ kísérletek ősi formájának kell tekinteni. Megegyezésre persze nem került sor. Csehek és szudétanémetek ellentétes utakra tértek. Palacky Ferenc a frankfurti parlamenthez intézett híres „lemondó levelében“ elutasította a cseh népre nézve a német nemzeti birodalom tervét, mert a természetjogra hivatkozva képtelenségnek tartotta, hogy a csehek saját népi különállásukat föláldozzák és idegen nép szolgálatába álljanak. A csehek történelmi jogaikat kérték számon és a cseh államiság föltámasztását követelték. A szudétanémetek viszont természetjogra hivatkoztak s az új német birodalomhoz kívántak csatlakozni. A szudétanémetek el is küldték képviselőiket a frankfurti parlamentbe, hangosabban már nem bizonyíthatták, hogy a német nép osztatlan tartozóinak érzik magukat. A Landespatritismus kiszenvedett ... A csehek közben egészen Ausztriához csatlakoztak, mert Palacky szerint (ahogy Frankfurttal közölte) „Ausztriát a humanitás érdekében a leggyorsabban meg kellene alapítani, ha már régen fönn nem állana.“ Közben a szudétanémet egység gondolat forradalmi kifejezését nemcsak a bécsi, de a lipcsei előőr is nagyban elősegítette. Lipcsében a bécsihez hasonló védegyesület alakul „Verein zum Schutze der deutschen Grenzmarken im Osten“ név alatt. Az „Ostmarkenverein“, ahogy röviden hívták, általában a keleteurópai (pózeni, szudétaföldi és magyarországi) németek védelmére alakult. De a lipcsei előőr főleg a szudétanémet kérdést érezte égetőnek; erkölcsi és anyagi segítségével már ebben az időben is nagy szolgálatokat tett; tagjaiból kerültek ki a Frankfurtba menesztett szudétanémet képviselők is.

Ilyen események készítették elő a közös szudétanémet öntudatot; bár ezidőben még a közös elnevezéssel sem találkozunk. De a Szudéta-föld alkotó németjei politikai eszméikkel már a világ figyelmét hívták föl magukra. Mert szudétanémetek voltak, kik a bécsi parlamentben fölvetették az osztrák nemzetiségi kérdés megoldását: a nemzeti önkormányzattal javasolták eltüntetni a természeti és történelmi jogok ütközéséből keletkező nemzetiségi harcokat, — a szudétanémetek a történelemben joggal számíthatnak a nemzeti önkormányzati gondolat első védelmezőinek; e mellett a nemzeti kisebbségvédelem is foglalkoztatta őket.

Az 1918-ig terjedő kor a „nemzeti érés“ időszaka volt. A szudétanémet társadalom szervezete ekkor épül át a nemzeti gondolat józan, tervszerű célkitűzéseire: politikai, kulturális és főleg gazdasági téren a nemzeti önvédelem az irányelv, mert a cseh-német párviadal lappangva tovább tart és a cseh elem benyomul a szilárd német lakóterekbe is. A politikai fejlődés a pártrendszerhez vezet és ez szükség-szerűen a vizsály csiráját veti el, de az önvédekezés e téren is csakhamar érezteti hatását és a népi érdekek a politikai szempontok fölé helyeződnek, mert „népi politikát másképp kell csinálni, mint párt-politikát“. És a szudétanémetiség egyre jobban eszmél népi közösségére; bár a „szudétai német“ elnevezés csak a huszadik század elején jelentkezik, mint az „alpesi német“ párhuzama. De a közös sors tudata névben és cselekedetben erősödik, s ha a régi „Landes-patriotismus“ öröksége gyanánt még fenn is áll bizonyos lelki távolság a cseh, morva és sziléziai németek közt, minden esemény az „egység“ felé vezet, mert lassan mindent áthat a „közösség“ emelkedő vágya. Ebben a fejlődő állapotban éri a szudétanémeteket a világháború és utána az új helyzet, amely „nemzeti kisebbséggé“ degradálta a csehszlovákiai németiséget. De e korba esik a szudétanémet egységmozgalom kivirágzása és beteljesülése is.

A levertség és kedvetlenség csak átmeneti volt. A változott helyzet gyorsan az önerő és önérték becslésére serkentett. A „frontélmény“ az összetartás érzéseit csak növelte és az újfajta harc, amely a békével járt, az egymásrautaltság magasabb eszményét erősítette: a népi közösség gondolatát. A társadalmi átalakulás az ifjúság szerepvállalásával az egészséges jövő felé terelődik: minden válaszfal leomlik, a közéleti erkölcs parancsa szerint nagy egyéniségekre vár a vezetés — születési rendre való tekintet nélkül. A „Führer“ utáni vágy a történelem folyamán elsőízben ragadja meg a szudétanémetek lelkét. Kifelé a jogok betartásáért folyik a küzdelem, befelé a honi tájban mélyül el a lelkiismeret, a tudás és akarat, a „Heimatsbewegung“ csodákat művel: iskolákat, könyvtárakat, gyűjtéseket, tudományt, művészetet, pénzüzeteket — a nép életét mindenben lendíti és szervezi. Az elvétve használt közös „szudétanémet“ név 1918 után polgárjogot nyer, mert az új államalakulás félreértés nélkül egymásra utalta a Szudéta-föld összes németjeit: így a csehszlovák köztársaság valósága utolsó és igen fontos lökést adott a sorsközösség végleges beéréséhez. De nemcsak a köztársaság pusztja ténye, hanem különösen a cseh nacionalizmus soha nem tapasztalt expanziója a szudétanémetek tömörüléséhez

vezetett. S ha volt is átmeneti vizály, egyenlőtlenség, fáradtság, hanyatlás — a szudétánémet társadalom széles rétegeiben élt a meggyőződés, hogy 1918 után csak a „maradéktalan egység és egyezés“ (restlose Einheit und Einigkeit) segíthet és menthet meg. De az áhított egység csak a pártok fölötti szervezésben látszott megvalósulhatni, mert az „egyedüli akadályt a német hivatásos politikusok, a német képviselők és szenátorok, a német pártvezérek és párttitkárok“ jelentették. Az esedékes népi szervezkedés mindaddig lehetetlen maradt, amíg a szudétánémeteket „pártvezérek“ és nem „népvezérek“ vezették. S ezen a ponton lép porondra Henlein Konrád, a szudétánémetek hivatott vezére, aki e veszélyeket és hibákat mindenkinél jobban látta. Henlein 1928-ban Ludwig Jahn „Turnvater“ sírjánál így imádkozott: „Te Vezér és Mester, kinek porhüvelye visszasüllyedt a Mindenható földjébe, tölts el bennünket erőddel és szellemeddel...“ S Henlein jelszava nem lesz több két bűvös szónál: „Vissza Jahnhoz!“ — a német nevelés atyamesteréhez, aki pedagógiai szintézisében a torna gyakorlatot a szellem és lélek nevelésével kötötte egybe. „Fegyelmezett férfiak szövetségei kormányozzák a világot“ — se szellemben Henlein a szudétánémet Tornaszövetségben (Turnverband) az „adminisztrálás“ helyett meghonosította a „vezérlés“ rendszerét. „A vezér és kísérete“ (Führer und Gefolgschaft) elve szerint építette át a tornaszervezetet, melyből későbbi népmozgalma is elindult. Voltak „mellék-erők“ is, amelyek sietteték e mozgalom végkifejlését: a gazdasági válság, a német aktivisták kormánybalépéséhez fűzött remények meg hiúsulása és (kétségtől: last not least) a Harmadik Birodalom... így született meg a „szudétánémet csoda“ 1935 május 19-én, midőn a csehszlovákiai németiség mintegy háromnegyede Henlein hívének vallotta meg magát.

Századok történetét futottuk végig, úgy ahogy e múltat a mai „hivatalos“ szudétánémet történetírás látja. E múltszemléletet az egységeszme paroxizmusig fokozódó lelkesedése fűti: mindent az „egységen“ keresztül lát, ami igen szép, mert minden nemzetnek egységre van szüksége, s ez a vágya. De e szudétánémet „egység“-történetírásban sok a romantika és propaganda is: a jelen szempontjainak multbavetítése s általában a meglévőnek a történettel való könyörtelen igazolása, — ez szinte a modern cseh történetíráshoz hozza közel a szudétánémetek múltszemléletét: de a „szép“ jelenben állva — úgy látszik — erre mindenki jogot formálhat magának.

A CSEHEK SOKKAL EGYSZERÜBBEN látják a szudétánémet egységmozgalom múltját és jelenét. Szerintük a szudétánémet párt „radikális negativizmusával“ a csehszlovák állam érdekei ellen működik; pontosan beletartozik a német politika pángermán rendszerébe, amely erőszakos hódítással, egyszerű annexiókkal, vagy a német uralom közvetett gyakorlásával oly óriási területet akar birtokba keríteni, hogy gazdaságilag a német önellátást tökéletessé tegye. Mert amíg a Hohenzollernek és a Habsburgok uralkodtak, a két dinasztia versengése megghiúsította a pángermán terveket, de az uralkodóházak eltűnése szabad teret nyitott a pángermanizmusnak. (Hát akkor nem

volt-e igaza Palacky Ferencnek, mikor Ausztria „humánus“ hivatása mellett tört lándzsát...?) S hogy Henlein mennyire eszköze ennek a hatalmi törekvésnek, a csehek szemében ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ő, szerintük, soha még nem fejtette ki szándékait, programját: „csehszlovák szfinx“ marad, aki nem is akarja és nem is teheti, hogy beszéljen, mert tervei a nyilvánossággal nem közölhetők ... De amit csinál — „radikális negativizmusa“—beszédesen bizonyítja, hogy nem a békés megegyezést keresi, hanem az ellenséges légkör fokozását: a cseh-német viszony elmérgesítésén fáradozik — úgy Csehszlovákiában, mint a köztársaság és Németország közt: a „konfliktust“ készíti elő, a háború lehetőségeinek gyarapítását. Mert a szudétanémetek szemében „Csehszlovákia nem utolsó szava a történelemnek...”

Néha úgy látszik, mondják a szudétanémet mozgalom cseh kritikusai, hogy a henleinisták nem is akarják fölrobbantani Csehszlovákiát; ilyen értelemben nem is irredenták. Céljuk inkább az, hogy a köztársaság egész területét berlini fennhatóság alá juttassák. Mert ha van pángermán törekvés, akkor annak nem célja, hogy Csehországnál megálljon. S ha Bismarck Európa urának nevezte azt, aki kezében tartja a cseh földet, nem lesz-e nagyobb úr az, aki egy csapásra a keleti Kárpátokig ér el? A henleinisták azonban titkolják valódi céljukat és a „pacifizmus“ örve alatt azt kívánják, hogy a csehszlovák külpolitika „barátságossá“ váljék Németország felé. Ezt a fordulatot előidézni — a csehek szerint — ez a szudétanémet párt „berlini megbízatása“. Egyedül azonban erre nem képesek s ezért csehszlovák oldalon segítő-társakat keresnek. S vannak, akik hisznek abban, hogy Csehszlovákia a jövő háborúban „második Hollandia“ lehet, azaz semlegességével, mint a hadviselőfelek hadiszállítója meggazdagodhat. A cseh baloldal tajtékozó haraggal fordul a „második Hollandia“ hívei — a csehszlovák agrárpárt szélsőjobboldala ellen, kiket csak a búza, a rozs, a cukor és szesz magas ára csábít és a „hitleri rend“, ahol mindenki szépen engedelmeskedik, ahol vége a szocializmusnak és demokráciának, de ugyanakkor nem veszik észre, hogy a „második Hollandia“ szerepében nemcsak gazdaságilag, de politikailag is Csehszlovákia Berlin ölébe hullna, nyugati szövetségesei számára értéktelenné válna, s egy katonai győzelem esetén a németek kényekedvén múltna, hogy a köztársaságot meghagyják, felosszák vagy anektálják ...

A szudétanémetek történetírója csak „siettető mellékerőnek“ nyugtázza el a nemzeti szocializmus hatását — a cseheknek pedig Henlein Hitler kellemetlen helytartója Csehszlovákiában. A szudétanémet történeti koncepció szívesen számol a szudétanémet társadalom autonóm erőivel s igyekszik szépítgetni is a múltat, ahol esetleg a szudétanémetek politikai tétlensége, ingadozása, szürkésege megzavarná a múlt dicsőséges megjelenítését: ezért kellett, mintegy az érzett „hiányok“ pótlására fölfedezni a külföldi „előőröket“ is... De a csehek nem kezelik ily jóindulattal a kérdést és úgy látják, hogy az 1935 május 15-re oly matematikai pontossággal kiszámított „egységmozgalom“ befejezése pusztán fikció, mert Hitler nélkül a szudétanémetek akár még évszázadokig járhatták volna az egységesülés diadalmas útját.

A csehek minduntalan „leleplezik“ Henleint és mozgalmát. Egy főlényes s talán az aggodást gúnyjal és lenézéssel leplező cseh könyv (melynek nagy közönségsikere volt) eredeti levelek alapján leplezte le Henleint és társait.¹ A leveleket a Kameradschaftsbund (állítólag ma titkosan működő egyesület) prágai, berlini, bécsi és müncheni tagjai írták. S hogy jutottak e levelek a cseh könyvírók kezébe? Bevallásuk szerint: nem közölhetik, hogy e leveleket miként bocsátották rendelkezésükre, bizalmasan történt, mert egyedül a köztársaság érdeke és a nemzetiségek békés együttélésének java lebegett szem előtt, s így senkit se sértsen, hogy e gondosan titkolt levelek írójuk és címzettük beleegyezése nélkül nyilvánosságra kerülnek... A közzétett levelek kommentátorai főleg abban tetszelegnek, hogy a belső ellentéteket kitergezzék a mozgalom vezetői, e rang- és pénzsóvár karrieristák közt, hogy az „ideális“ lepel mögött felfedezzék a „pénzt“, mert alig van levél, amelyben pénzről ne esnék szó — s mondanunk se kell, hogy a „leleplezés“ főcélja: „tisztá képet“ adni a szudétanémetek „külföldi“ kapcsolatairól...

Ha a csehek a nemzeti szocializmustól valami „elütő“ ismernek el a szudétanémetek mozgalmában, akkor csak azt, hogy a bécsi Othmar Spann nagynémet imperialista tanai sehol sem találtak több követőre, mint a csehszlovákiai németek közt — s így a Henlein-mozgalomnak, cseh észrevétel szerint, két szárnya figyelhető: a bécsi és a berlini — s e két szárny elég feszültséget, bajt és ellentétet szít az „egységmozgalom“ kebelén belül. Bár kétségtelen, hogy cseh szempontból akár a berlini, akár a bécsi ideológiájú germán imperializmus egyforma veszedelmet jelent, mégis „vigasznak“ számíthat, hogy e kétféle ideológiai csoport gyöngíti talán a szudétanémet mozgalom belső egységét és külső agresszivitását. A szudétanémet párt is tulajdonképpen Spann híveinek műve, maga Henlein is a bécsi ideológus első követői közül való, de a pártban megvan a „tisztá“ nemzeti szocialisták csoportja is. A spannisták és nácisták egyformán a „német tér“ fölötti német uralom hívei, egyeznek a „Volksgemeinschaft“ és „Führertum“ elveiben, a demokrácia, liberalizmus, parlamentarizmus elvetésében — de míg a náciizmus csak a „természetes“ vezérséget fogadja el, a spannisták hisznek a „mesterséges“ tervszerű vezérnevelésben. A náciizmus „plebejusi“, mert egyformán kezeli a „Volksgenossen“-!, akár művelt, akár műveletlen. Nem ismeri el a társadalom horizontális rétegződését, mint az „arisztokratikus“ spannisták, akik „vertikálisan“ is osztják a társadalmat — rendek szerint, de „horizontálisan“ is, mert szerintük a Volksgemeinschaft vezetésére csak az egyes rendek legkiválóbbjai hivatottak. A nácisták állítólag „intellektuális klikknek tartják a spannistákat, kiknek fogalmuk sincs a valódi „népközösségről“. A nácisták ezenkívül a horogkereszt és Hitler föltétien hívei, északi orientációjuk van, élményük a „nordikus ember“, Nagy Frigyes és Bismarck világhatalmi terveinek hódolnak — szemben a spannistákkal, akik Hitlert sem ismerik el föltétien uruknak, Ausztria tradíciói felé hajlanak, délre, Rómáig és ideáljuk a feltámasztásra váró római szent birodalom. E két irány járja át a csehszlovákiai német nacionaliz-

¹ Fischer—Patzak—Perth: Jejich boj (Az ő harcuk.) Prága 1937.

must is: egymásba ütköznek, egymást akarják elütni a vezetéstől, macchiavellista eszközökkel, mert a versengés oly elkeseredett, hogy az egymásnak „kellemetleneket“ a hatóság kezére juttatják. A harc ma is tart és Berlin igyekszik a versengő feleket hatalmi szóval békére bírni — így látja a cseh szemlélő a szudétanémetek egységmozgalmát.

Szimpatikusabb a csehek előtt a szudétanémetek aránylag kis csoportja, azok, akik Henlein győzelme után a német agrárokból, szociáldemokratákból és keresztényszocialistákból megmaradtak és „Jungaktivismus“ néven a szudétanémet-párt ellenzékévé és a kormány támogatóivá lettek. E „neoaktivisták“ a kormány 1937 február 18-i nyilatkozatában látják programjukat; a kormány ígéretet tett, hogy a nemzeti egyenjogúságot minden téren érvényesíteni fogja. E nyilatkozatban beismerés és belátás volt, mert a csehek is rájöhettek arra, hogy az 1926-ban született első német aktivista kísérlet a csehek miatt hiúsult meg, mert csak egyes személyi kitüntetésekkel akarták kiszűrni a német tömegek szemét; ma ezt belátják, de ma sem cselekednek másképp, mint az első aktivizmus idején; a neoaktivisták maguk is már elégedetlenek — eltekintve attól, hogy a németek mintegy háromnegyede nevében nyilatkozó Henlein szerint az aktivistákkal nem oldható meg a németkérdés. Henleinék nem „aktivizmussal“, a kormány támogatásával képzelik el a nemzetiségi kérdés megoldását, hanem a teljes nemzeti önkormányzat érvényesítésével, ezt a prágai parlamentben benyújtott nemzetiségi törvényjavaslatokkal is bizonyították, ők inkább a nemzeti elkülönülés, mint a túlságos együttélés hívei.

A neoaktivisták legjelentősebb csoportja a Hilgenreiner papszenátor tekintélye alatt álló német keresztényszocialista néppárt. Hilgenreiner is a szudétanémet egység lelkes híve, de nem henlein! formájában. A katolikus Hügenreinert elválasztja a szudétanémet párttól a vallás, bár Henlein számtalanszor „pozitívan“ nyilatkozott a katolicizmusról. Hiszen felekezet szerint a henleinisták is katolikusok: a negyedfélmillió szudétanémetiség közt alig van 150.000 protestáns. De Hilgenreiner katolikusai az egyház németországi sorsa szerint ítélik meg Henlein katolicizmusát is és úgy látják, hogy a szudétanémet katolicizmus a Henlein-mozgalommal legnagyobb válságba jutott. A szudétanémetek évtizedeken át a Los-von-Rom-mozgalom gondolkörében éltek és bizalmatlanok voltak a katolikusok nacionalizmusával szemben — ma éppígy bizalmatlanok a német keresztényszocialista néppárt hívei a henleini nacionalizmus katolicizmusával szemben — különösen, mikor olyasmi történhet, mint Görkauban (kis érchegységi városkában), ahol a Hitler-ellenes prédikáció az egyházból való tömeges kilépéshez vezetett... Ez nem jelenti ugyan, hogy a szudétanémet katolikusok Hitler- vagy Henlein-ellenes része különben ne értene egyet a mai nagynémet ideológiával. Folyóirataikban a nemzeti szocialista germán népiség-ideológiával teljesen azonosító cikkek olvashatók.¹ Ami elvlaszt, ez a katolicizmus szemlélése, mert Hilgenreiner szavai szerint: nem német „vagy“ katolikus, hanem német „és“

¹ A szudétanémet katolikusok főbb folyóiratai: a dr. Hilgenreiner Károly által szerkesztett „Zeitenwächter“ és a „Volk und Glaube“. — A szudétanémet párti szemle a „Volk und Führung“.

katolikus — ez a keresztény német nacionalizmus: mert nagy a német jövő, ha germánság és katolikuság egymást segíteni fogja. Ilyen szellemben az aktivista táborhoz tartozó katolikusok teljesen elutasító álláspontra helyezkednek Hitler katolikus politikájával szemben, egyetemes és saját katolicizmusuk riasztó veszedelmének tartják az újpogányságot és mindazt, ami ennek hatásaként a szudétaföldi németek közt is jelentkezik. Semmivel sem tudják menteni a katolikusokon esett sérelmeket — magatartásuk ugyanakkor a csehek felé inkább elnéző és békülékeny: az „eretnek“ Masaryk „huszitizmusára“ is találnak szép szavakat és bíznak a cseh Szent Vencelnek a németekre és csehekre egyformán kiterjedő katolikus, keresztény tradícióiban... A német katolikus néppárt „Centrum“ akar lenni: közvetítő jobb- és baloldal, cseh és német közt. Nem keresik a „sérlemeket“, de Henlein szerint nem is érik el a sérelmek eltüntetését... S biztos, hogy a kormányban kevesebb a megértés, mint a neoaktivistákban a jószándék; a szudétanémet párt pedig már teljesen leszámolt ezen újabb aktivizmus kecsegtető sikereivel. A jungaktivisták főleg azt kifogásolják a szudétanémet pártban, hogy „radikalizmusával“ (a csehek radikális negativizmusnak nevezték) elmérgesítik a cseh-német viszonyt és lehetetlenné teszik a békés megegyezést. Mert a német aktivisták nem azt keresik, ami elválasztja őket a csehektől, hanem ami összeköt és kiküszöböli az ellentéteket. Ebben mintha Josef Pékár cseh történész szelleméhez közelednének, aki oly szenvedélyesen hirdette a cseh-német békét (de Henlein szerint nem önérzetesek és nem képviselik a német érdekeket) — és mintegy a csehöldi Landespatriotismust élesztgetik, azt az érzést, amely cseheket és németeket egykor összekötötte, de amit a szudétanémet-mozgalom mai ideológusai a németek számára oly veszedelmesnek tartanak.

A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG alapítói és későbbi vezetői előtt a „nemzeti állam“ eszméje lebegett és mereven elutasították a „kisebbségek“ törekvéseit, mert ezek a „nemzetiségi államot“ szerették volna megvalósítani a nemzeti önkormányzatok szellemében. Valamikor a csehek voltak az önkormányzat lelkes hívei és szép elméleteik is ilyen síkon mozogtak. Masaryk még a tökéletes önkormányzatot hirdette a demokrácia főkövetelményének és Beneš a háború előtt csak úgy tudta elképzelni a cseh-német kérdés rendezését, ha a két népet a teljes autonómia választja el egymástól.¹ De a köztársaság érája alatt Rádl Emánuel már „destruktív idealistának“ számított, mikor a nemzetiségi önkormányzatot propagálta s ha Beneš a békekonferencia kisebbségi bizottságához intézett jegyzékében még azt ígérte, hogy az új állam nemzetiségi törvényeiben a „svájci elv“ fog érvényre jutni, ma olyan hangok hallatszanak, hogy Csehszlovákiában a „svájci megoldásra“ már az előfeltételek is hiányoznak. A „Keleti Svájcnak“ megálmodott földön ma már „második Hollandiáról“ beszélnek, s a régi cseh követelések átváltoztak a kisebbségek követeléseivé, mert a „nemzetiségi elv“ — Robert Michels szavai szerint — ez esetben is csak „gyermekkori betegségnek“ bizonyult. A többségi

¹ „Le problème autrichien et la question tchéque“ (Paris, 1908) című művében.

nép a demokrácia fikcióihoz menekült és elutasította a nemzeti létükért harcoló kisebbségek demokratikus realizmusát. A nemzeti állam szellemét valló csehszlovák kormány az „aktivizmust“, a kormánytámogatást kínálja a kisebbségeknek s ezzel ígéri sorsuk jobbrafordulását, mert Prága irtózik a nemzeti különbözőség kihangsúlyozásától s célja, hogy a nemzetiségek minél jobban elkeveredjenek s minél nagyobb tért hódítson a csehszlovák nemzeti gondolat. Ezzel szemben áll a kisebbségek törekvése, az autonómia gondolata, amely a jog és igazság szerint „nemzetiségi állammá“ kívánja változtatni Csehszlovákiát.

Ennek az elvnek ma leginkább cselekvő képviselője a szudétanémet Henlein-mozgalom. A szudétanémetek közt is vannak ellentétek, de az „árnyalatok“ is egyforma álláspontot foglalnak el a csehszlovák „nemzeti állammal“ szemben.

A csehek — eltekintve attól, hogy nem szívesen látják a maguk „sztatikus“ helyzetében a kisebbségek „dinamizmusát“ — a Henlein-mozgalomban főleg a pángermán veszélytől tartanak, mert Henlein nemcsak kisebbségi politikus, hanem a Berlinből útnak indult „Volksgemeinschaft“-gondolat csehszlovákiai exponense is. Hiszen Henlein ma Európában Hitler után kétségtelenül a legnagyobb német népezér! S hogy Henlein mennyire a Volksgemeinschaft harcosa, legjobban mozgalmának szlovenszkói szereplésén látható. A kárpáti németpárt (Karpathendeutsche Partei), a szudétai németpárt szlovenszkói szárnya a Volksgemeinschaft szellemében bontakozott ki és Henlein az „össznémetség előőrsét“ látja benne.¹ Föl akarja szabadítani a szlovenszkói németeket a magyar múlt „elnemzetlenítő béklyói“ alól, károsnak látja az évszázados tradíciókat, mert ezek a Pozsony- és Körmöcbánya-vidéki németeket, meg a szepességi cipszereket a magyar életformához kötötték. E szemlélet szerint az államfordulat „bizonyos tekintetben“ a kárpáti németek sorsát jobbra fordította (úgy ahogy a szudétai németek számára megadta a végső lökést az egységesüléshez) — s nemcsak azért, mert német iskolák látogatóivá és a német kultúra megtért ápolóivá tette őket, de főleg: hogy megtalálhatták a szudétanémetekhez vezető üdvös utat, s immár a szoros testvériséget is a „Volksgemeinschaft“ kötelékében, ahol a szudétanémetek „bátyjuknak“ nevezik magukat a kárpáti németekkel szemben. Mert Henlein szudétanémet érzéssel közeledik a szlovenszkói németekhez is, azzal az érzéssel, amely, amint láttuk, ingadozó és déli meg északi tradíciók közt botorkált évszázadokon keresztül — míg a Volksgemeinschaftban megtalálta igaznak vélt helyét. Henlein ma erre a nagynémet öntudatra akarja ráeszméltetni a Szudétáktól távoleső és százados magyar tradíciókban élő kárpátföldi németeket is, ők legyenek az „előőrök“, az eleven összekötő kapocs a német anyaország és a déli meg keleti országok német népszigetei közt. Így Henlein mozgalma nem csehszlovákiai belügy többé, hanem szerves része a Közép-Európát érintő „német kérdésnek“.

BORSODY ISTVÁN

¹ Henlein beszéde Pozsonyban 1937 október 6-án a Karpathendeutsche Partei tízéves jubileuma alkalmából.

MILYEN HÁTRÁNYOKKAL KÜZDENEK KISBIRTOKAINK?

EGY korábbi cikkünkben¹ statisztikai adatokkal világítottunk rá arra a sajnálatos tényre, hogy Magyarország mezőgazdasága az elmúlt négy évtized alatt mennyire visszamaradt fejlődésében. Kimutattuk, hogy a legfontosabb szántóföldi kultúrnövényeink termésátlagai — a tengeri kivételével — alig különböznek a kilencvenes évek terméseredményeitől, holott más államok ez idő alatt 30—70%-os növekedést értek el. Állatállományunk is legfontosabb részében a visszafejlődés képét mutatja. A baromfi- és sertésállomány örvendetes gyarapodása mellett a juh- és szarvasmarhalétszám igen érzékeny visszaesést szenvedett. A termelés egyoldalúsága sem változott; a gabonafélék és a tengeri szántóföldi aránya a maga túlnyomóságában ugyanaz most is, mint a millennium idején, jelezve, hogy az extenzív termelési mód még ma is makacsul tartja magát.

Ezek a kedvezőtlen és mind a földművelő társadalomra, mind a közgazdaságra egyformán káros jelenségek közelebbi vizsgálódást érdemelnek. Jeleztük, hogy nem elégedhetünk meg magyarázatul a világháború, a forradalmak, Trianon és a gazdasági válság okozta kétségtelenül nagy veszteségekkel — amelyeknek egy részét máig sem tudtuk kiheverni —, mert itt mezőgazdaságunk belső viszonyaiban rejlő és fejlődési rendellenességekre visszavezethető igen fontos tényezőket is tekintetbe kell venni. Különben sohasem jutunk el való helyzetünk helyes felismeréséig és természetesen a tennivalókat sem tudjuk helyesen megállapítani.

Szántóföldi termésátlagaink stagnációja annál különösebb, mert az elmúlt évtizedek folyamán nemcsak minőségileg jobb és bővebben termő növényféléseket sikerült kitenyészteni és a nagyüzemekon kívül a kisebb gazdaságok jelentékeny részében is elterjeszteni, hanem a talajművelés technikája is sokat tökéletesedett. A talaj előkészítése és megmunkálása — habár a parasztgazdaságokban még sok kívánnivalót hagy hátra — határozottan javult a négy évtized előtti időkhöz képest. Ilyen irányban hatott a gépi művelés terjedése is. Ma viszonylag sokkal több talajművelő gépet és eszközt használunk, mint a háború előtt.

	Eke	Borona	Henger	Vetőgép
1895-ben drb.	1,592.653	1,353,937	145,024	45-934
1 drb. jutott hektárra	8,2	10	93	300

¹ »Mezőgazdasági termelésünk négy évtizede.« Magyar Szemle. XXXII. köt. 24. l.

	Eke	Borona	Henger	Vetőgép
1935-ben drb.	663.887	620.410	187.038	109.274
1 drb. jutott hektárra	8.6	9	30	52

Ebből kitűnik, hogy jelenleg háromszor annyi hengert és hatszor annyi vetőgépet használnak, mint a kilencvenes években. A legfontosabb talajelőkészítő eszközök: az ekék és boronák száma azonban relative mit sem változott. Itt viszont figyelembe kell venni azt a 7242 darab traktort is, amelyet ezidőszertint mezőgazdaságunkban használnak, nemkülönben a 218.000 darab kapálógépet is, amelyek — a traktorral együtt — az elmúlt két-három évtizedben terjedtek el a nagy- és kisüzemekben egyaránt. Mindezek kétségtelenül amellet bizonyítanak, hogy mezőgazdaságunk ma már jobban fel van szerelve talajművelő eszközökkel és gépekkel, mint a háború előtt.

A jobb talajművelés és a nemesített magvak terméshozamfokozó hatását azonban az ellentétes irányban érvényesülő tényezők lerontják. A termőtalaj alaposabb megmunkálása természettől gazdag tápanyagtartalom mellett trágyázás nélkül is kedvező eredménnyel jár, ott azonban, ahol öserejű földek már alig vannak, csak fokozott tápanyagvisszapótlás ígér nagyobb hozamot. Bár Magyarország termőtalajai általában gazdagabbak természetes növényi tápanyagokban, mint Nyugat-Európában bárhol, annyira mégsem gazdagok, hogy ne szorulnának a termeléssel elvont talajerő nagy részének pótlására. Különösen akkor, ha fokozottabb termést várunk. A felhasznált növényi tápanyagok pótlása történhetik istállótrágya és műtrágyák alakjában. Magyarországon azonban az elmúlt négy évtized alatt a mezőgazdaság helyzete úgy alakult, hogy a terméshozam fokozásának legfőbb feltétele: az erőteljesebb trágyázás hiányzott.

Az istállótrágya-termelés szempontjából elsősorban a szarvasmarha és csak jóval azután a ló s végül a juh jöhet számításba, míg a sertés jelentősége csekély. Már pedig nálunk a szarvasmarhaállomány, mint előző cikkünkben kimutattuk, a háború előtti állapothoz képest nem hogy növekedett volna, hanem jelentékenyen csökkent. A fogyás — 100 négyszög km területre számítva — az 1895. évi állapothoz képest 29 drb (1.5%), 1911-hez képest — a mai Magyarország területén — 254 drb (11%). A lóállomány ugyan 1895-höz viszonyítva 235 darabbal (36%-kal) gyarapodott, 1911-hez képest azonban már 5 darabbal (0.5%-kal) csökkent. A juhállomány pedig 962, illetve 1034 darabbal (34, ill. 40%-kal) fogyott. A trágyatermelés szempontjából ez olyan óriási kiesést jelent, amelyet a nagyobb tehéntartással és a jobb takarmányozással járó, viszonylag erősebb trágyaprodukciónak és az istállótrágyának helyenként észszerű kezelése semmiképp nem egyenlíthet ki.

A hiány annál érzékenyebben érinti mezőgazdaságunkat, mert a műtrágyák használata is egészen minimális. Ezen a téren a 18-ik helyen állunk az európai államok sorában; utánunk már csak Lengyelország, Jugoszlávia és Románia következik. A háború előtti időkre nézve nincsenek megbízható adataink, az elmúlt 10—12 esztendő műtrágyafogyasztásának mértéke és alakulása azonban így is jó tájékoztatásul szolgál.

Nálunk az egyoldalú szemtermelés főleg a foszforsavtartalmú műtrágyák használatát teszi szükségessé, míg a többi műtrágyaféléknek kisebb jelentőségük van. A húszas években hirtelen felszökött a szuperfoszfátfogyasztás (1928-ig 16.000 vagonra), elsősorban a kedvezményes állami műtrágyaakció következményeképpen, hogy azután a dekonjunktúra alatt — amikor az állami akció is megszűnt — zuhanásszerűen 2400 vagonra csökkenjék. A hanyatlás mérvét a fenti táblázat ötesztendő átlagai is mutatják. A műtrágyafogyasztás csak három év óta kezd megint javulni, de 1936-ban még mindig kb. egyharmada volt az 1926/30. évi átlagnak. A területhez viszonyítva a műtrágya-

A műtrágyafélék fogyasztása Magyarországon.¹

	1926/30 évben	1931/35 évben	1935	1936
	m é t e r m á z s a			
Szuperfoszfát	123.521	28.643	38.000	41.860
Kénsavas ammóniák	1.514	316	180	250
Lennasalétrom	336	2.265	5.170	6.780
40% kálisó	3.630	682	1.125	1.156
Thomassalak	1.663	46	—	—
Rhenánia-foszfát	4.169	295	—	—
Csilisalétrom	1.088	96	—	—
Mészsalétrom	386	118	—	—
Mésznitrogén	6.836	854	120	—
Összesen :	143.143	33.315	44.595	50.046

félék használata nálunk egészen jelentéktelen. 1926/30-ban, amikor maximális volt, egy hektár szántó és kerti területre számítva 25 kg műtrágya jutott. Ez a következő öt évben (1931/35) 57 kg-ra esett vissza s azóta felment 85 kg-ra. Hogy ez milyen csekély, mutatják a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adatai, amelyek szerint 1932-ben Németország 139, Ausztria 33, Csehszlovákia 32, Dánia 141, Olaszország pedig 106 kg műtrágyát használt hektáronként. A műtrágya legnagyobb részét nálunk a közép- és nagybirtok veszi igénybe, míg a kisüzemekre az összes felhasznált mennyiségnek csak 20—30%-a esik, ami a kisbirtok sokkal nagyobb szántóterületét tekintve a nagybirtokhoz képest csak egyhatodrésznyi műtrágyafogyasztásnak felel meg.

Ezek az adatok részben megvilágítják, hogy nálunk miért nincs fejlődés a szántóföldi termelés terén és miért érnek el 50—100%-kal jobb eredményt gyengébb talajon is ott, ahol a jószágállomány és a műtrágyahasználat többszöröse a miénknek. Sőt szerencse, hogy a terméshozam nem csökkent, mert szakértői számítások szerint² a talaj tápanyagmérlege nálunk évről-évre hiánnyal zárul. Ez a hiány évi 693.000 q nitrogén, 299.000 q foszfor és 141.000 q káli, amelyet ha pótolni akarnánk, 41.000 vágón péti sót, 20.000 vágón szuperfoszfátot és 3000 vágón kálisót kellene a talajba juttatni. Magától értedődik, hogy ilyen hiányok mellett örülnünk kell, ha a termésátlagok csupán stagnálnak, több termelésre azonban még csak nem is gondolhatunk.

GYAKRAN HALLJUK, hogy Magyarország is sokkal jobb eredményekkel dicsekedhetnék, ha azokat nem rontaná le a paraszti termelés

¹ Statisztikai Tudósító 1938 január 25. szám.

² Zucker Ferenc dr.: Mezőgazdaságunk nitrogén-, foszfor- és kálimérlege. Mezőgazdasági Közlöny 1938 január.

elmaradottsága. Ez a felfogás tehát azt vallja, hogy kedvezőtlen helyzetünk okai nem mezőgazdasági kultúránk általános fejletlenségében, hanem a kisüzem kezdetleges gazdálkodási módjában és alacsony kultúrszínvonalában keresendők. Kétségtelen, hogy nálunk szokatlanul nagy különbség van az átlag-nagybirtok és az átlag-parasztgazdaság kultúrfoka között, amely azután a termelés eredményében is kifejezésre jut.

A különböző birtokkategóriák búza-termésátlagai hektáronként:

	1926/30	1931	1932	1933	1934	1935	1936
20 ha-nál kisebb	13·2	11·3	10·8	15·8	10·9	13·2	13·9
20—100 ha	13·5	12·2	10·6	15·6	10·4	12·3	14·4
100—1000 ha	14·7	12·7	12·3	17·6	12·2	15·5	15·5
1000 ha-nál nagyobb	16·7	14·9	14·8	20·3	15·1	17·3	17·9

Ennek a 11 évnek az adatai világosan muúicjaK a szomorú valóságot, hogy a 20 holdnál kisebb birtokok hektáronkénti termésátlaga 3.5—4.5 mázsával (20—25%-kal) alacsonyabb az 1000 holdon felüli birtokok termésátlagánál. A magyar kisüzem búzatermelése — az átlagok után ítélve — Litvánia és Albánia színvonalán mozog, míg a nagybirtoké Ausztria és Csehszlovákia termésátlagainak felel meg. A jelentős különbség ellenére a nagybirtok terméseredményeit sem tarthatjuk kielégítőnek, tekintve a nagyüzem számára relative kedvező hazai viszonyokat. Ezeket közelebről vizsgálva, magyarázatot kell kapnunk a 3.5—4.5 mázsa különbözetre is, ami ritka tünemény Európában, ha tudjuk, hogy Németországban pl., amelynek némely részén még leginkább vannak nagybirtokok, a nagyüzem hektáronkénti termésátlaga a szomszédos kisüzemekkel szemben 0.5—1 mázsa többletet mutat csak. De feleletet kell kapnunk arra is, hogy ez a nagy nívőkülönbség, amely természetesen nemcsak a búzatermelés terén, hanem az egész szántóföldi termelésben, sőt a haszonállatok teljesítő-képességében is fennáll (pl a fejési átlag nagyüzemekben kb. 1000 literrel magasabb, mint a kisgazdaságokban), a parasztságnak minden fejlődéssel szemben megnyilvánuló csökönnyös maradiságára, vagy egyéb, rajta kívül álló tényezőkre, vezethető vissza.

A kisüzemi termelés átlag eredményeit nagyon hátrányosan befolyásolja a kisbirtok túlságos elaprózottsága. Köztudomású, hogy a racionális gazdálkodáshoz egy bizonyos nagyságú földterület szükséges, amely lehetővé teszi a minimális üzemi felszerelést és legalább egy család munkaerejének kihasználását. Ez a minimum hazai viszonyaink között — mezőgazdasági üzemet véve alapul — átlag 15 kat. hold körül mozog. Ennél kisebb terület már nem bír meg egy igásfogatot, a föld megművelése tehát külső segítségre szorul, amely mellett a szükséges munkák idejében való elvégzése körülményesebb; a gazdálkodó családnak pedig, hogy megélhessen, idegenben is munkát kell vállalnia, a saját föld megmunkálása tehát gyakran emiatt is hiányos. Egyszóval: az önálló családi gazdaságnál kisebb birtok hozama általában alacsonyabb, mégpedig annál inkább, minél külterjesebb termelési viszonyok állanak fenn. Nálunk sajnos ez a helyzet. Ehhez járul, hogy a mi birtokrendszerünkben az egészen apró, ú. n. parcella-birtokok rendkívül elszaporodtak:

I k. holdnál kisebb birtokok száma	776487, területe	312403 k.
1—5. k. h. nagyságú „	„ 664.263,	„ 1,620.942,,

Az öt holdnál kisebb birtokok száma tehát közel másfél millió, ezek összes területe azonban a két millió holdat sem éri el, így egynek-egynek átlagos területe alig valamivel nagyobb egy kát. holdnál. Tekintettel arra, hogy nagyobb részük extenzív mezőgazdasági üzem, el lehet képzelni, minő gazdálkodás folyhat ezeken az apró területeken. Legtöbb helyen nem is lehet gazdálkodásnak nevezni azt a szánalmas műveletet, amit nagyobbára földhözragadt szegény napszámosemberek (részben a földreform folytán) visznek véghez, akiknek rendszerint betevő falatjuk sincs, nemhogy felszerelésük vagy állatállományuk lehetne hozzá. A földek nagy része 10 évnél is régebben kapott trágyát, vetés alá a szomszédos kisgazdák szántják vagy inkább kaparják meg, művelését pedig a bérmunkából kimaradt családtagok látják el úgy ahogy. Persze ilyen a termés is: hektáronként 8—9 mázsánál ritkán teremnek többet, de kevesebbet annál gyakrabban. Mivel ezek a parcellabirtokok a fenti kimutatásban a 20 holdon aluli birtokok csoportjában foglalnak helyet, természetesen erősen rontják az ide tartozó életképes kisbirtokok termésátlagait. Az 1920-as birtokreformnak a termelésre gyakorolt kedvezőtlen hatása épp abban jelentkezik, hogy több mint félmillió kát. hold, amely azelőtt közép- és nagyüzemben magas terméshozamot adott, „proletárföldek“ alakjában — ahogy a falusi nép nevezi őket — fele annyit sem terem. Bizony ennek a sajnálatos ténynek nagy szerepe van abban, hogy szántóföldi termésátlagaink stagnálnak és hogy az 1930. év előtti 3½ mázsás különbség 1930 után 4½ mázsára növekedett a nagy és kisüzem terméshozama között.

Az észszerűtlen birtokelaprózódással egyirányban érvényesül kisbirtokaink túlzott tagoltsága. Közismert dolog, hogy falvaink nagy részének határa tagosítatlan s a különben területileg egészséges parasztgazdaságok a nemzedékek során, örökösödés útján, egymással össze nem függő, keskeny, szalagszerű darabokra osztódtak. 10—15 holdas kisbirtokok gyakran 50—60 parcellában, a határ különböző részein elszórtan fekszenek. Elgondolható, hogy ezeknek a keskeny és hosszú földcsíkoknak a megművelése mennyi idő- és erőveszteség árán és mégis milyen tökéletlenül történhetik csak. A kisbirtok tagosítatlansága termelési szempontból éppen olyan káros, mint a túlzott birtokelaprózódás. A kettő együtt kisbirtokaink nagy részét alkalmatlanná teszi a racionális művelésre. Az egyik (törpebirtok) önmagában életképtelen, a másik tagoltsága folytán válik azzá. A tagosítatlan kisbirtok — egyenlő körülményeket véve — sohasem termel annyit, mint a tagosított határban fekvő kisüzem. A különbség elég jelentékeny, 10—30% között változik. Elképzelhető, hogy ez az állapot mekkora veszteséget jelent a közgazdaságra és mennyire rontja a kisüzem termésátlagait, amikor állítólag az ország több, mint 2000 községének határa szorulna sürgős birtokrendezésre.

A GAZDÁLKODÁS ma már széleskörű természettudományi és technikai ismereteket kíván, amelyek nem születnek az emberrel,

hanem azokat el kell sajátítania; aki ezt nem teszi, feltétlenül lemarad a termelés terén. A magyar paraszt gazdálkodási módja és termelési eredményei fájdalmasan igazolják ezt a tételt. Az ország területének kétharmadán nagyobbára olyanok szántanak, vetnek, akiknél a racionális termeléshez szükséges szakismeretek hiányoznak. Ennek pedig egyetlen oka, hogy a paraszti gazdálkodás igényeinek megfelelő népies szakoktatási intézményeink egyszerűen nincsenek. Az elmúlt 40 esztendő ezen a téren szinte nyomtalanul röppent el fejünk felett.

1895-ben a Magyarbirodalom területén fennállott 5 felső mezőgazdasági tanintézet, 21 földművesiskola, 15 vincellér- és szőlészeti iskola és 4 tejjgazdasági és kertészképző szakiskola. Ezzel szemben 1937-ben (természetesen Csonka-Magyarországon) működött: 1 egyetemi mezőgazdasági fakultás, 3 gazdasági akadémia, 4 középfokú gazdasági tanintézet, 11 gazdasági szakiskola (volt földművesiskola), a Vitézi-rend gazdaképző iskolája, 14 téli gazdasági iskola, 1 kertészeti tanintézet, 1 tejipari szakiskola és 1 tejmunkásképző iskola. A millennium óta tehát még leginkább a közép- és nagybirtok céljait szolgáló főiskolák és középfokú intézetek száma gyarapodott, amennyiben az elcsatolt két gazdasági akadémia helyett egy egyetemi fakultás és 4 középfokú iskola létesült. Sőt régi földművesiskoláink is ilyen irányban fejlődtek, mert az idők folyamán kevésbé parasztgazdák, mint a nagyobb birtokok altiszti személyzetének kiképzésére bizonyultak alkalmasnak. Természetesen a különböző (tejjgazdasági, kertészeti stb.) szakiskolák is túlnyomólag a közép- és nagybirtok céljait szolgálják. A milliós kisbirtokos társadalomnak tehát marad a 14 téli gazdasági iskola és a Vitézi-rend gazdaképző iskolája, amelyek tanulólétszáma 1600 körül mozog. A szakoktatás szempontjából alig érdemelnek említést a 12 éven felüli falusi gyermekek gazdasági irányú továbbképzésére szolgáló ú. n. ismétlő iskolák, amelyek értékére jellemző, hogy az ott gazdasági tárgyakat oktató tanítók kétharmadrésze sohasem tanult mezőgazdaságot, s egyharmadrésze is négyhetes mezőgazdasági tanfolyamokon „sajátította el” szakismereteit. 1350 iskolában 140.000 parasztygyermek (felerészben leány) részesül ilyen „szakképzésiben. Ahol 120-nál több az ismétlőiskola-kötelesek száma, önálló gazdasági népiskolák működnek, amelyekben már jobban kiképzett szaktanítók adnak elő és az iskoláknak 10—20 hold gyakorló-tér is rendelkezésére áll. Ilyen iskola 51 működik (volt 57, de 6-ot takarékosági okokból megszüntettek) kereken 20.000 fiú- és leánytanulóval. Mondani sem kell, hogy ez az iskolatípus is mennyire messze van attól, hogy a parasztygyerekekkel a gazdálkodás ismereteit kimerítően közvetíthetné.

Így fest eddig a népies mezőgazdasági szakoktatás. Parasztságunk tehát, ha akarná, sem tudná a szükséges szakismereteket megszerezni. Már pedig egyre több jel azt mutatja, hogy tanulni szeretne, mert érzi tudásának fogyatékoságát és ennek saját érdekeire káros következményeit. Hiszen csak az elmúlt ősszel történt, hogy az egyik újonnan megnyílt győrmegeyi téli gazdasági iskolába a felvételre jelentkezett 104 tanuló közül csak 43-at vehettek fel, mert többnek nem jutott hely. Lehet-e csodálkozni a kisüzem termelésének elmaradottságán, amikor (a földnélküli munkásokat figyelmen kívül hagyva is) 240.000

kisbirtokosra jut egy megfelelő szakiskola, míg a közép- és nagybirtok tisztviselőkarának és kezelőszemélyzetének utánpótlásáról kitűnő iskolák, szinte feles számban gondoskodnak? Igaz, hogy ma már bizonyos erőfeszítések történnek a hiányok pótlására, s e célt újabban mintegy 90—100 három hónapos téli gazdasági tanfolyam is szolgálja, mindez azonban csak egy csepp a tengerben és nem is kielégítő megoldás. Ilyen tempó mellett még nagyon hosszú idő fog eltelni, amíg megszűnik az az állapot, hogy kétféle mértékkel mérjünk az agrártársadalom egyes rétegei között.

A KISÜZEM hátrányosabb helyzetének felsorolása azonban ezzel még nem ért véget. A közteherviselésben, valamint a beszerzés és értékesítés terén — köztudomás szerint is — különböző és a parasztságra nézve kedvezőtlen viszonyok állnak fenn. Nálunk a földművelő kisexisztenciákat az adók és egyéb szolgáltatások erősebben terhelik, mint a nagyobb birtokosokat, ami azt jelenti, hogy adórendszerünkben voltaképpen fordított progresszivitás érvényesül. Erre nézve szolgáljon bizonyításként a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara idevonatkozó adatgyűjtése, amely egy két. hold mezőgazdasági művelés alatt álló területre alföldi kis- és nagyüzemekben a következő közterheket állapította meg.¹

	Nagybirtokon pengőben	Kisbirtokon	A kisbirtok közteher- többlete %-ban
Jövedelmi adó	0·98	1·38	40·8
Vagyoadó	1·16	1·32	13·8
Földadó	2·66	3·61	34·2
Házadó	0·27	1·93	614·9
Ált. kereseti adó	0·22	0·42	91·0
Rokkantadó	0·22	0·38	72·8
Betegápolási pótagó	0·47	0·80	70·4
Útagó	0·53	0·74	39·6
Közs. és vegyes pótagó	1·96	3·91	99·5
Egyházi adó	0·47	1·24	182·0
Iskolai adó	0·07	—	—
Mezőg. kamarai ill.	0·07	0·11	57·4
Egyéb szolgáltatások	1·66	0·95	-42·8
	10·74	16·79	56·5

A parasztgazdaság tehát két. holdanként 6 pengővel, vagyis 56·5%-kal több közterhet visel, mint a nagyüzem. Ezt a tényt más számítások is megerősítik.² A fenti összehasonlítás szerint — kettő kivételével — valamennyi közszolgáltatás erősebben terheli a kisbirtokot, bár nem mindegyik egyenlő mértékben. Legsúlyosabb, több, mint hatszorosa a különbség a házadónál, aminek az a magyarázata, hogy a kisbirtokosok a maguk egy-két szobás otthonuk után is fizetnek házadót, míg a cselédlakások adómentesek. Majdnem háromszorosa az egyházi adó, 100%-kal több a községi pótagó, hasonlóképpen az általános kereseti adó is. A 40%-kal magasabb földadó azt mutatja, hogy a kisbirtok kataszteri osztályozása adózási szempontból hátrányos. Hogy ez nem

¹ Gesztelyi Nagy László dr.: Kisembervédelem a közteherviselésben. Magyar Gazdák Szemléje, 1937 november.

² L. Móricz Miklós számításait a Statisztikai Tudósító 1935 nov. 19. számában és Pinkovich József dr. „Járható utak a magyar rögön“ című munkáját.

csupán azért van, mert a kisbirtokok földjei értékesebbek, kitűnt a földreform végrehajtása során, amikor a pénzügyi hatóságok ugyanazokat a földeket a kiosztás után magasabb kataszteri osztályba sorolták. Még jövedelmi adót is többet fizet a kisüzem (40,8%-kal), pedig ennél az adókulcs (igaz, hogy nagyon mérsékelten) progresszív. De így van ez a többi adónemnél is. Ez a kisbirtokra nézve degresszív adórendszer annál inkább igazságtalan és antiszociális, mert hiszen köztudomású, hogy a kisbirtokos számára a föld nem tőke, nem befektetés, hanem munkaeszköz, tulajdonosa tehát elsősorban nem annak járadékából vagy kamathozadékából él, mint a nagybirtokos, hanem személyes közreműködésével megszolgált munkabérgényéből. A fokozott közterhek tehát a munkaeszközt, illetve a munkabérgényt sújtják, ami feltétlenül antiszociális. A kisüzem jövedelme különben is a létminimum körül mozog, sokszor annak alatta van, márpedig a létminimum a többi foglalkozási ágban az adózás terén is kiméletben részesül.

Az üzemi szükségletek beszerzése és a termények értékesítése terén is jóval hátrányosabb helyzetben van a kisüzem. Köztudomású tény, hogy a parasztüzem drágábban vásárol és olcsóbban ad el, tehát az ú. n. agrárrolló is jobban nyomorgatja, mint a nagyüzemet. 1935/36-ban a kis- és középgazdaságok üzemanyagai és szükségleti cikkei 9%-kal, a nagyüzemekéi csak 1%-kal drágultak; 1936/37-ben a drágulás tovább folytatódott, mégpedig 13, illetve 7%-kal. Ez a különbség okozza, hogy a kis- és középbirtok üzemanyagainak árszínvonala a múlt év végén már az 1927-es bázisév fölé emelkedett, amennyiben az indexszám 104,9 volt, míg a nagybirtoké 93,2-vel annak jóval alatta maradt. A termények értékesítésével hasonló különbségek mutatkoznak a nagyüzem javára; mégpedig nemcsak azért, mert ez utóbbi egységesebb árut tud nagyobb tételben szállítani, hanem terményeinek jobb minősége és amiatt is, hogy az értékesítésre kedvezőbb időszakot inkább ki tudja várni. Magától értetődik, hogy itt az előny nem a nagyüzem természetes kiváltsága, mert kellő szövetkezeti szervezettség és kvalitásosabb termelés mellett a nagybanbevásárlás és nagyban-eladás előnyeit a kisüzem is élvezhetné, amint erre néhol már Magyarországon is találunk példát.

A kisüzem gyengébb terméshozamának megítélésénél figyelembe kell venni egyéb körülményeket is. A legbiztosabban jövedelmező monopolisztikus termelési ágak, aminő a szesz, a dohány és a cukorrépa, túlnyomóan közép- és még inkább nagyüzemekben művelteinek. A cukorrépa-termelésnek csak kb. 10—15%-a, a dohánytermelésnek pedig 8—10%-a jut a kisüzemekre, a mezőgazdasági szeszkontingensben pedig kisüzemek egyáltalán nem részesednek, mert nálunk szövetkezeti szeszgyárak nincsenek. Pedig ezek a termelési ágak, mint említettem biztos és jelentékeny jövedelmet hajtanak, amelytől így a kisüzemek majdnem teljesen elesnek. Ezenkívül nagyon fontos más növényekre, főleg gabonafélékre gyakorolt termésfokozó hatásuk is. A dohány és cukorrépa ugyanis a kalászosok legkitűnőbb előveteményei közé tartoznak, utánuk a búza és árpa nagyon jó termést szokott adni. Tekintettel arra, hogy Magyarországon a háború után

74—137.000 k. holdon termeltek cukorrépat és 26—44.000 k. holdon dohányt, ennek a tekintélyes területnek túlnyomó része a közép- és nagybirtok gabonatermés-átlagait javítja. Nem közömbös az sem, hogy a cukor és szeszgyártás melléktermékei (szeszmoslék, répaszelet, melasz) mint elsőrangú és trágyaképző takarmányok, a közép- és nagyüzemek állattartásában fontos szerepet játszanak s így közvetve hozzájárulnak ott a magasabb terméshozam kialakításához. Nálunk azt szokták mondani, hogy a cukorrépa, dohány és a mezőgazdasági szesz tipikusan a nagyüzem termelési ágai és nem valók a kisüzemekbe. Nagy tévedés ez, mert hiszen a nyugati államokban a mienknél sokkal jelentékenyebb cukorrépa- és szesztermelés túlnyomó része kisüzemekben folyik, ugyanez a helyzet a dohánytermelés terén a Balkáni államokban, ahol nagybirtok nincs is. A fordított viszonyoknak nálunk más okai vannak, amelyek részben a nagybirtok erősebb befolyásában keresendők.

A FENTIEKET ÖSSZEFOGLALVA, meg kell állapítani, hogy a kisüzem nálunk sok olyan hátránnyal küzd, amely megmagyarázza minőségileg és mennyiségileg gyengébb termelését. Ezek a hátrányok a mi sajátos és a kisüzem számára nem kedvező agrárviszonyainkban gyökereznek inkább, mintsem a parasztság haladnivágyásának hiányából következnek. Igazán nem lehet a földművesosztályt hibáztatni, amiért földbirtokaink jórésze életképtelen darabokra bomlott szét, amiért a tagosítás még mindig megoldatlan és sok száz községben lehetlenné teszi a racionális kisüzemi gazdálkodást, amiért a mezőgazdasági szakoktatás kiépítése hiányzik, amiért magasabb közterheket kell viselnie, amelyek egyrészt életszínvonalát, másrészt üzemi beruházásait rövidítik meg.

Annál fontosabb, hogy az eddig elkövetett mulasztások nyomán előállott hiányok pótlásáról és a hibák korrigálásáról a legsürgősebben, minden erőnk igénybevételével gondoskodjunk. Magyarország élelmiszertermelése kevés. Egész népességünk normális táplálkozása mellett kiviteli felesleg alig állana rendelkezésre. Ezt az állapotot sokáig fenntartani lehetetlen lesz, mert — stagnáló termelés esetén — vagy népünk egészségéről kell lemondani, vagy a kivitelről. Továbbá számolnunk kell azzal, hogy lakosságunk tovább szaporodik, tehát országunk élelmiszer-egyensúlya még jobban fog romlani. Mivel a mezőgazdasági exportot még belátható időig nem nélkülözhetjük, de nem kevésbé becses népünk életerejének fenntartása, sőt javítása is, mégpedig nagyon lényeges javítása, szinte azt mondhatjuk, hogy jövőnk függ a mezőgazdasági termelés fokozásától. A fentiek után nem lehet kétséges, hogy ezt elsősorban a kisüzemekben belül kell kezdeni. A fent elmondottakból következik, hogy milyen módon.

1. Meg kell szüntetni a kisbirtok káros tagoltságát és ki kell egészíteni életképtelen törpebirtokainkat egészséges kisüzemekké. A tagosítás jelenlegi menete mellett kb. 200 év alatt lennének készen a feladattal. Hasonlót mondhatunk a kisbirtokpolitikáról is. Ez utóbbinak sürgetése látszólag ellentmond a többtermelés követelményének, mert a nagybirtok felosztása nyilván a termésátlagok csök-

kenésével járna. A földreformhoz hasonló mechanikus birtokeldarabolás esetén biztosan így is lenne. Egészen másként alakulna azonban a helyzet megfelelő nagyságú kisbirtokok létesítése esetén: amennyit veszítenénk a nagybirtok termésátlagainak csökkenésével, legalább annyit nyernénk a ma alig termő pár holdas törpebirtokok termésátlagának emelkedésével, ha ezek életképes kisüzemekben olvadnának fel. Ezenkívül nemcsak a jövedelem, illetve a termelt javak elosztása válnék egyenletesebbé, hanem végeredményben a termelés volumenje is növekednék. A kisüzem sokoldalú termelése és az ú. n. kisgazdasági ágak (aprójószág, zöldség, gyümölcs) hozama még ma is bőségesen kárpótolja a parasztgazdaságot az alacsonyabb szántóföldi termésátlagokért. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai adatai azt mutatják, hogy a jobb kisüzemek minden téren sikerrel veszik fel a versenyt a nagyüzemekkel. Az OMGE üzemstatisztikai bizottsága kiszámította az egyes birtokkategóriák nemzetgazdasági jövedelmét, amely alatt a mezőgazdasági üzem által az összeség, vagyis a nemzetgazdaság részére teljesített valamennyi szolgáltatást kell érteni és megállapította, hogy ez a dunántúli kisüzemekben 35, az alföldiekben 29 és az északmagyarországiakban 32%-kal volt több, mint ugyanott a nagybirtokon. Igaz, hogy a jobban gazdálkodó kisüzemekről van szó, de a különbség olyan jelentékeny, hogy az átlag-parasztgazdaságok is legalább megütik ezen a téren a nagyüzemek mértékét. És mindez a kisbirtoki termelésre hátrányos viszonyok között!

2. Alig van ma a magyar agrárpolitikának előbbrevaló feladata, mint a népies mezőgazdasági szakoktatás megszervezése és kiépítése. A mulasztás ezen a téren olyan égbekiáltó, hogy minden más hiányon messze túltesz. Évente egy-két téli gazdasági iskola létesítésével azonban nem elégedhetünk meg. Legalább tízéves programul keretében feltétlenül meg kellene oldani ezt a kérdést, amelynek érthetetlen elhanyagoltsága a legfőbb akadály mezőgazdaságunk fejlődésének. A pótszerek (párhónapos téli tanfolyamok) hasznosak, de nem pótolják a szakoktatás intézményeit és nem szabad, hogy hátráltassák ezek mielőbbi kiépítését. Mindaddig, amíg földművelőnépünk nem rendelkezik a szükséges mezőgazdasági alapismeretekkel, minden kormányzati akció, amely a termelés fejlesztésére irányul, félsikert sem ér el, amint-hogy ez volt a sorsa a tíz év előtti gép- és műtrágyaakcióknak is.

A törpebirtok kiegészítése, a tagosítás és a mezőgazdasági szakoktatás: ez a három legfőbb feltétele a kisüzemi termelés fejlesztésének. Az előbbi kettő tárgyi, ez utóbbi személyi természetű. Persze vannak egyéb feladatok is, amelyek ide kapcsolódnak, mint az öntözés és szikjavítás, ezek azonban nem annyira általános jellegűek, bár tagadhatatlanul fontos tényezői a termelés fokozásának. Ennek a cikknek most csak az volt a célja, hogy rámutasson agrártermelésünk stagnációjára és annak okaira, továbbá eloszlasson néhány téves nézetet a kis- és nagyüzemi termelés körül. A feladatok és összefüggéseik világosak; ez a felismerés azonban megfelelő cselekedetek nélkül éppoly keveset ér, mint a helyes diagnózis, ha nem követi a gyógyítás munkája.

A MAGÁNTISZTVISELŐK SZOCIÁLIS HELYZETE

V ALÓSÁGOS ÚJ HONFOGLALÁS LÁZÁBAN veti magát egy-két év óta a magyar fiatalság az elhanyagolt, szegény néprétegek tanulmányozására. Igaz ugyan, hogy nagyon sokan és nagyon sokat beszélnek a szociográfiáról, de nagyon kevesen és nagyon keveset mennek ki valóban a külterületi nyomor-övbé és a falvak porfallok, sárárokkal védett középkoriségébe. Falu és külváros: más eszébe sem jut az embernek. Ki gondol arra, hogy a magyar szegénység térképének megrajzolásakor az értelmiség, az úgynevezett „úriosztály”, igen vastag rétegeit is tüzetesen meg kellene vizsgálni? A munkaviszony szabályozásáról szóló törvény végrehajtási utasítása most felkeltette a közfigyelmet az egyik ilyen réteg, a magántisztviselők iránt.

Homályos és helytelen kép él róluk a köztudatban. A köztisztviselők irigylik politikai függetlenségüket és a helyváltoztatás lehetőségét, a szabadfoglalkozásuk a biztos havi fix jövedelmet, a munkások csak az „urat” látják bennük, az otthon dolgozó lányok, feleségek, a saját kereset előnyeit és a kiirthatatlan gépirókiasszony—főnökromantika kívülről még mindig csábító eshetőségeit. Érdekes, hogy sajátmaguk sincsenek tisztában helyzetükkel. Az előkelő nagyvállalatok, bankok tisztviselői nem is sejtik azt a nyomort és munkauzsort, ami a „mélyben”, a kis cégekben, apró irodákban vagy nagy létszámú, de kis emberségű hivatalokban folyik. A közfelfogás, a nyelvhasználat, sőt a statisztika és a politika is a középosztályhoz, a „jó polgári réteghez” számítja őket. Ők azok, akik újságcikkekben, érdemtelenül felkapott szerzők regényeiben, minden második magyar filmben és a mindennapi beszédben csőbútoros, teakonyhás, gőzfűtéses lakásokban élnek a Szent István-körúttól északra, egymást lépten-nyomon megpszichoanalizálják, Ausztriába mennek síelni, pajtásházasságokat kötnek víkend házban, koktélt isznak, ötórás teákra járnak, erkölcstelen amerikai táncokban rángatóznak és rekamiének nevezett hencseren alszanak. Igaz, ilyenek is vannak, de úgy aránylanak a többi magántisztviselőhöz, az „igaziakhoz”, mint a Duna jégkérge a folyó mélységéhez. Aki huzamosabb ideig foglalkozik életviszonyaikkal, nem restelli felkeresni azokat, akiknek csak befelé nyelt panaszuk van, de hangjuk nincs, otthonukban lepi meg a nyomor hősi takargatóit, a koplalás elszánt tagadóit, az óvatos ruhaviselés akrobatáit, a fűtetlen szobák modern remetéit: elámul és megdöbben

a roppant nélkülözések és a mély emberi tragédiák láttára. Bátran ki lehet mondani előre is: a magyar magántisztviselők ma cseppet sem kevésbbé proletárok, mint azok, akik magukat proletárnak vallják.

SZÁMUK MEGÁLLAPÍTÁSA egyáltalán nem egyszerű. A statisztikai kiadványokban „magántisztviselő” című összefoglaló rovat nincsen. Leggyakrabban a MABI taglétszámát szokás a magántisztviselők számával azonosnak venni, ez azonban teljesen hibás. A MABI 1937 végén 67.934 tagot mutatott ki, holott a magántisztviselők tényleges száma ennek csaknem háromszorosa, ha csak a keresőket vesszük tekintetbe. Az eltérés onnan származik, hogy a magántisztviselők egy igen tekintélyes része, körülbelül 48.000 fő OTI-tag, a többi pedig különböző vállalati és magánpénztárakban van biztosítva.

A végleges és tényleges létszámhoz úgy juthatunk el, hogy a népszámlálási statisztikákban őstermelés, bányászat, ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés címszavak alatt külön-külön kimutatott tisztviselői adatokat összeadjuk. Külön nehézség a szabadfoglalkozásúaknál alkalmazott tisztviselők számának megállapítása, mert a statisztikai kiadványok ezeket a közszolgálati alkalmazottakkal összegezve mutatják ki. Itt a magántisztviselő-kérdés kiváló szakértőjének, Zentay Dezsőnek adataira támaszkodhatunk. A legtöbb magántisztviselőt az ipar foglalkoztatja: 43.372, szorosán utána következik a kereskedelem: 40.398, harmadik mindjárt a szabadfoglalkozásúaknál (üggyvédeknel, közjegyzőknél, újságkiadó vállalatoknál, gyógyszerészeknél, magánzók-nál stb.) alkalmazott tisztviselők száma: 20.683. A hitel 17.467, az őstermelés 5611, a közlekedés 3155, a bányászat 1165, egyéb foglalkozási csoportok 295 tisztviselőt foglalkoztatnak. A kereső tisztviselők száma tehát 1930-ban 132.146 volt, az eltartottakkal együtt 250.885. Nyolc évvel ezelőtt csaknem megegyezett számuk a közalkalmazottakéval: ezeké 255.911 volt.

A pontos népszámlálási adatok azonban ma már hozzávetőlegesen sem fedik a való helyzetet. A mai adatokhoz csak becsléssel lehet hozzáférni. Becslési alapul a MABI kimutatását vehetjük. A Biztosító Intézet tagjainak száma 1930 óta mintegy negyven százalékkal emelkedett. Ha ezt a negyven százalékos növekedést alkalmazzuk az 1930-as összlétszámra, 132.000 helyett 185.000 kereső magántisztviselőt kapunk. Eltartott családtagjaikkal együtt 1937—38-ra 250.000 helyett 350.000-rel számolhatunk. Fogadjuk el ezt alapnak. Érdekes ebben az összefüggésben megjegyezni, hogy Budapesten a magántisztviselők száma 1890-től — negyvennyolc év alatt — megtízszereződött.

A NEGYVEN SZÁZALÉKOS EMELKEDÉS, sajnos csak a tisztviselők számában tapasztalható, nem a fizetésükben. A MABI kimutatásai alapján 1932-től 1936-ig 16-3 százalékkal csökkent az átlagos fizetés, holott ugyanekkor az elsőrendű közszükségleti cikkek ára 21 százalékkal emelkedett. A fizetések megállapítása egyébként még körülményesebb. Átfogó statisztika egyáltalán nincs, a részletkimutatásokról pedig nem tudni, mekkora anyagot ölelnek fel. A tisztviselők sivar anyagi helyzetéről mégis jellemzően tájékoztat Budapest Székes-

főváros Statisztikai Évkönyve. A kereskedelmi és ipari vállalatoknál működő magánalkalmazottak havi fizetése és lakáspénze e szerint egy évi szolgálattal bíró férfi tisztviselőnél 55 pengő, nőnél 35 pengő, két év után férfinál 70, nőnél 55, három év után férfinál 90, nőnél 70, tíz év után férfinál és nőnél egyformán 140 pengő. Ez a növekedő skála nem azt jelenti, hogy a tisztviselők fizetése évenként arányosan emelkedik. Legfeljebb az első három évben lehet nagyon alacsony fizetésnél 5—20 pengős emelésről szó. A kimutatás növekvő tendenciája csak arra vall, hogy a régebben szolgáló tisztviselők még magasabb fizetésekkel helyezkedtek el. A Keresztényszocialista Magántisztviselők Országos Szövetsége a tisztviselőknek szétküldött kérdőívek alapján megállapította, hogy fizetésemelés a vállalatok 22 százalékánál egyáltalán nincs. Évenkénti fizetésemelés a cégek 15 százalékánál, különböző időközökben 22 százalékánál, bizonytalan időközökben 45 százalékánál van. Ezekből a kérdőívekből kiderül az is, hogy van olyan cég, ahol a tisztviselők legkisebb fizetése 35 pengő, a legnagyobb 50. A tisztviselők egy harmad részének 50 pengőn alul, több mint felének 100 pengőn alul van a fizetése. Hasonló megállapításokra jut a másik, nagyobb magántisztviselő szervezet, a szociáldemokratáké: a Magyarországi Magántisztviselők Szövetsége. Adatai szerint 110.000 biztosított magánalkalmazott közül 50.000-nek 100 pengőnél csekélyebb a fizetése. A vidéki magántisztviselők 35 százaléka, a fővárosiaknak 16 százaléka kap 50 pengőnél kisebb fizetést.

A legpontosabb és ha szabad mindjárt megjegyezni, legmegdöbbentőbb adatokat itt is a biztosító intézetek kimutatásaiból olvashatjuk ki. A MABI és az OTI nyolc napibérosztályba sorolja biztosítottjait, a szerint, hogy mennyi az egy napra eső keresetük. A legalacsonyabb napibérosztályba, az 1 pengő 50 fillért, vagy annál is kevesebbet keresők közé a biztosított tisztviselők 18-5 százaléka, 32.772 fő tartozik. A valamennyiünk előtt plasztikusabb és tulajdon fizetésünkhöz, tulajdon gondjainkhoz jobban mérhető havi fizetésre átszámítva, ez annyit jelent, hogy a tisztviselők 18,5 százalékának havi jövedelme 30 és 40 pengő között mozog, de százával vannak a 20 pengősök is. A következő, a napi 3 pengős osztályba jut a tisztviselők 27-2 százaléka, 48.139 fő. Ez a havi 50 és 100 pengő közé eső csoport, ilyen magas százalékszámú egyetlen más csoportnak sincs. A következőbe azok tartoznak, akiknek havi jövedelme napibérré átszámítva \$ pengő. Számuk 41.290, százalékarányuk 23-4 százalék. Ezek még nem érik el a 150 pengőt. A 150 és a 210 pengő közé eső alkalmazottak aránya 14,4 százalék, számuk 25.531. Havi 280 pengőt keres 87 százalék (15.250), havi 300—330 pengőt 5-5 százalék (9774), 400—420 pengőt 11 százalék (1938), ezen felül: 1 százalék (1806). (A nyolc csoport tagjai összesen 176.500 főt tesznek ki, tehát előbbi becslésünk helyessége mellett szólnak.)

Mi derül ki ebből a hosszú felsorolásból? Ugyanaz, amit a tisztviselő szervezetek kevésbé teljes, de helyálló adatgyűjtése is bizonyít: a magyar magántisztviselők felének 100 pengőn alul van a fizetése és kétharmadrészének 150 pengőn alul. Vagyis nem kapják meg a munkájuk értékének megfelelő és megélhetésükhöz szükséges fizetést. Ha

ezek mellé az összegek mellé ide iktatnék a vállalatok, cégek tulajdonosainak, a részvénytársaságok elnökeinek, vezérigazgatóinak, igazgatóinak bevallott havi jövedelmét, a számok egymás mellett már önmagukban is szinte demagógiának hatnának. Sajnos, a magántisztviselők mindennapos kenyérgondjait mindenféleképpen megkeseríti az a tudat, hogy ugyanannál a vállalatnál egyeseknek tízszeres, sőt ötvenszeres jövedelmük van. Ez az aránytalanság ideges, sokszor gyűlölködő légkört teremt az irodákban és nagyon is tudatosítja az osztálykülönbséget munkaadó és munkavállaló között. Talán mondani sem kell: a hiba nem ott van, hogy egyesek sokat keresnek, hanem ott, hogy az óriási többség nem keresi meg még azt a legkevesebbet sem, amit létminimumnak neveznek. Baj továbbá az, hogy a fizetésjavítást kérő kistisztviselőket elutasítják, vagy legjobb esetben io—20 pengős emeléssel elégitik ki, viszont a magas jövedelmeket nem arányosítják. Baj, hogy a munkaadóknak, sajnos tekintélyes részéből hiányzik a szociális szellem és az emberi, keresztényi szolidaritás érzése. A társadalmi béke érdekében változtatni kellene ezen az állapoton.

MEGÉLNI: EZ A „KATEGORIKUS INFINITIVUS” uralkodik a mai kor emberein és adatain. A magyar nyelv a „meg-” igekötővel kifejezi azt, amit más nyelven esetleg hosszasan fejtegetni kellene. Kétségtelen, hogy a magántisztviselők a rossz fizetési viszonyok közt is élnek, de kérdés, hogy hogyan élnek meg? A társadalomkutatónak e téren úgyszólván csak szomorú tapasztalatai vannak. Nyilvánvaló, hogy az a 10—15 százalék, amely a MABI osztályozásában a felső napibércsoportokba tartozik, meg tud élni, de miből táplálkozik, lakik, ruházkodik az a tisztviselő vagy tisztviselőnő, akinek 50, 80, 100 vagy jobb esetben 150 pengős havi fizetése van?

Ötven pengőből még egy ember sem tud megélni, de két ötvenpengős felnőtt leány, vagy egy 100—200 pengős fiú fizetéséből ezerszámmra élnek 4—5 tagú középosztálybeli családok. A sokat megénekelt és idézett „havi 200 fix”, amiből magányos fiatalember, kultúrigényeinek meglehetősen lefokozásával, éppen meg tud élni: vágyva vágyott jövedelem ötven—hatvanezer magántisztviselőcsalád számára. A 100—150 pengőből vegetáló családokat étkezésnél meglepni legalább olyan megrendítő szociális alapélmény, mint egy hétig élni a mezőgazdasági munkás kosztján. Az ember csakhamar rájön, hogy nem kellene táblázatok, aprólékos pontossággal jegyzett ételmezési statisztikák. Az étrend házról-házra, lakásról-lakásra szinte kísértetiesen egyforma. Legfeljebb a sorrend változik a hét egyes napjain. A lényegét így lehetne összefoglalni: táplálkozásukat leszorítják a biológiai létminimum alá.

Reggelire a babkávé szinte ismeretlen. Árpakávét isznak, vagy híg teát. Hozzá legtöbbször semmit, vagy egy karéj száraz kenyeret. Az irodában tízóraiás nélkül kibírni nem lehet. A jobbfizetésűek felvágottat, sajtot tesznek a kenyérre, a nagy átlag megelégszik a szokványos vajaskenyérrel, amely tápláló ugyan, de idővel végtelenül egyhangúvá, szinte íztelessé válik. Délben igen sokan — hogy az ő kifejezésükkel éljünk „elbliccelik az ebédet”. Második tízórait hoznak magukkal, ötven százalékban nem jobbat az elsőnél, s azt eszik. Mire

késő délután hazaérnek, az ebédidő rég elmúlt, felmelegített levest, teát vagy árpakávét isznak megint, hogy valami meleg kerüljön a gyomrukba. Vacsorára paprikás krumpli járja. Akik délben otthon ebédelnek, szintén nem jutnak túl a krumpli különböző elkészítési módjain, a gyúrt tésztán és ha már nagyon olesó, a zöldsőzeléken. Megtagadják maguktól a húst, a gyümölcsöt, az édességet, krumplin, kenyéren és gyúrt tésztán élnek. Magános, családtalan nők és férfiak apró étkezdékbe, kifőzésekbe „jobb mint otthon“-konyhákba járnak és hústalan menüket rendelnek. Egyedülálló és családostok egyaránt megvonják maguktól azt, ami az evést a biológiai folyamaton túlra emeli. Ez a koszt az éhség brutális elfojtására való, nem az étvágy csillapítására. Az egyoldalú és hiányos táplálkozás rányomja sötét bélyegét ennek a rétegnek szürkés arcszínére és gyermekeik vézna alakjára.

Természetes, hogy a magasabb fizetésűek egyre jobban és könnyebben megközelíthetik a kívánatos táplálkozási színvonalat. A lakbérrel és a ruházkodással már nekik is több bajuk van, az igazi gond azonban akkor kezdődik, ha házasodásra gondolnak. Ama bizonyos ötven százalék, melynek száz pengőn alul van a fizetése, sőt az a kétharmadrész, melynek 150-en alul, a ruházkodás kérdését nagy nehézségek árán, sok agyafúrtsággal oldja meg. Lányok, asszonyok évekig ugyanabban a ruhában járnak hivatalba, otthon is legfőlőbb még csak egy van. A férfiak 70—80 százaléka csak egy rend sötét ruhát hord. A házbért, a villanyt és a gázszámlát csak hosszú haladékokkal, sok kéréssel, szaladgálással tudják előteremteni. Nem egyszer lezárják a gázt, le a villanyt, a háziúr évenként kétszer-háromszor felmondással fenyegetőzik. Pedig már így is alaposan összehúzódtak. Budapesten 24 magántisztviselő család csak konyhában lakott, 7491 egyszobás lakásban, 11.502 kétszobásban, s ennek nem is egészen a fele: 5634 háromszobásban. A jó polgárinak mondott háromszobás lakás ma már nem a tisztos jómód jele, hanem mellékkereseti forrás azok számára, akik merik vállalni az üzleti kockázatot, hogy a kiadó szoba egy-két hónapra keresztül üresen is állhat. A házbér nemcsak az alacsonyabb fizetésűeknek, hanem 2—3 százalékos törpe kisebbségtől eltekintve, az egész magántisztviselő osztálynak súlyos gondot jelent.

Eddig legnagyobbbrészt azokról volt szó, akiknek fizetése valósággal az emberi méltóságot sérti. Nemcsak ezek vannak legtöbben, hanem szociális helyzetük is legkevésbé ismert. Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy azoknak, akiknek fizetése 150 pengő felett mozog, könnyebb az élete, összehasonlításra kitűnően alkalmas a négytagú munkáscsalád heti létminimuma, amelyet 65 pengőben szoktak megállapítani. Ez havi 280 pengőnek felel meg. A magyar magántisztviselőknek körülbelül húsz százaléka, 180.000 közül 36.000, az eltartottakat is számítva 350.000-ból 70.000, nem éri el ezt a minimumnak nevezett, a valóságban szinte optimális állapotot. Hangsúlyozni kell azonban még azt is, hogy e havi 280 pengős létminimumban az újság-előfizetésen kívül semminemű kulturális szükséglet nincsen benn, se könyv, se színház, se rádió, se mozi, kirándulásról, utazásról nem is szólva. Még a villamosköltség is hiányzik, pedig két hetijegy ára egy hónapban már 26 pengőre megy fel.

Ha ez a milliméterpapíron kiszámított, csak-vegetatív élet a munkásság létminimuma, akkor kétszeresen kell, hogy az értelmiségé, a magántisztviselőké is legyen. Sajnos, a számok éppenúgy, mint a személyes érintkezés, kérdés tapasztalatai azt mutatják, hogy a magánhivatalnokok nyomasztóan nagy többsége nem éri el még a munkásságnak kitűzött létminimumot sem. Családalapításra csak akkor gondolhatnak, ha a férfi vezetőállásban van, vagy az asszony is keres. Bobula Ida kitűnő életstandard-számítása szerint havi 500 pengő volna az a jövedelem, amiből gyermektelen tisztviselő-házaspár gondtalanul meg tudna élni, s mintegy 50 pengőt kulturális szükségletekre is fordíthatna. E sorok írója által megvizsgált 84 magántisztviselő-házasság közül csak 6 érte el ezt a standardot, 1 felülmúlta, 32 még a havi 200 pengőt sem érte el, 40 házaspár 200 és 300 pengő közt mozgott. Nem lehet egyszerűen az erkölcsök meglazulásául felróni, ha ilyen körülmények között a fiatal tisztviselő-házások rettegnek a gyermekáldástól! A gyermek születése teljesen felborítja azt a háztartási egyensúlyt, amelyet a mindig hosszúra nyúló mátkaság alatt verejtékezve, fillérről fillérre állítottak össze. A MABI ad ugyan szülési segílyt, de a családi pótlék a vállalatoknál ismeretlen fogalom. Így egyetlen más foglalkozási ágban sem olyan magas a férjhez nem ment leányok és a nőtlen férfiak arányszáma, mint a magántisztviselőknél. A nők 77 százaléka hajadon, a férfiak 36 százaléka agglegény marad.

A gyermekszületési arány sem sokkal kedvezőbb. Budapesten a férjes magántisztviselőnők 64 százaléka gyermektelen, az anyák 67 százalékanak és a tisztviselő-apák 52 százalékanak pedig csak egy gyermeke van. Tíz magántisztviselői házasságban mindössze 11 gyerek születik. Ez már egyke, ha kevesebbet is emlegetik, mint a sárközi, baranyai egykét, pedig éppen olyan veszedelmes, sőt jóval több magyar családot érint.

Az egykének, a gyermektelenségnek s a kevés házasságkötésnek az alacsony fizetésen és a városlakók közismert nagyobb meddősegi arányán kívül még egy fontos oka van: a tisztviselőnők nagyrészenek a szülői házban van eltartásra szoruló hozzátartozója. Tisztán megvilágítja ezt három statisztikai adat: a tisztviselőknak csak 23 százaléka asszony és csupán 8 százalékanak van gyermeke, mégis több mint ötven százaléka családfenntartóként szerepel. Itt elsősorban öreg szülők, kiskorú testvérek jönnek számításba, másodsorban az állástalan férj. „A felesége tartja el”: egy generációval ezelőtt még gúnyos, végérvényesen dehonesztáló megállapítás volt; ma már nem tisztességtelen és egyáltalán nem ritka kényszerűség.

A MUNKAVISZONYT KITŰNŐEN JELLEMZI egy magyartalan képzésű, de találó szó: a túlóra. A legújabb rendelet kiadásáig teljesen szabályozatlan volt a munkaidő. Arra, hogy az új törvény s rendelet változtat-e majd rajta, később fogunk rátérni. Jelenleg még az a helyzet, hogy a vállalatok jó háromnegyedrésze heti 44 órán túl foglalkoztatja alkalmazottait. A keresztényszocialista tisztviselők már említett kérdőíve szerint a legnagyobb munkahét 81 óra, vagyis napi 13 és fél óra. Legtöbb helyen a hivatalos idő reggel nyolc órától délután háromig

tart, azonban a tisztviselőket este ötig, hatig, sőt mérlegkésztés idején nyolc meg tízóraig is benntartják. Általános szabályként lehet kimondani, hogy minél kisebb a cég, annál nagyobb a munkauzora. A napi munkaidő körülbelül felerészben osztott, felerészben osztatlan. Az osztott munkaidejű irodákban a délelőtti idő nyolctól, félkilencről kettőig tart, délután pedig négytől vagy öttől hétig, nyolcig, sőt kilencig. Ha a munkaadó alkalmazottját a megállapodásban, szerződésben lelevelezett munkaidőn túl hivatalban tartja, „túlórátzatja“, a mai viszonyok között csak az esetek 12 százalékában díjazza külön. Aki vonakodik a munkaidőn túl dolgozni vagy külön fizetést kér érte, azt vagy azonnal, vagy a legközelebbi kínálkozó alkalommal elbocsátják. A legtöbb helyen a tisztviselők némán továbbdolgoznak s eszükbe sem jut különdíjat kérni, mert nagyon jól tudják a választ és a következményeket. Ez a kérdés már beletorkollik egy másik nagy, általános tisztviselő-problémába, a kiszolgáltatottságba, amelyről alább lesz szó.

A fizetések szabadság kérdése kedvezőbb, mint a munkaidő. A cégeknek csak mintegy 8 százaléka nem ad egyáltalán szabadságot, 3—5 százaléka fizetéstelen engedélyez, a nagy többségnél fizetéses szabadság van, nem törvény, hanem jogszokás alapján. A szabadság egy hét és három hét között mozog.

FÁJÓ PONTJA A MAGÁNTISZTVESEŐ-KÉRDÉSNEK az adózás. Zentay Dezső érdekes és kimerítő számításai szerint a 150 pengő havifizetésű magántisztviselőt évi 118,20 pengő egyenesadó terheli, a közvetett adókból fejkvóta szerint négy családtag után 534,08 pengő esik rá és az igen alacsonyan 600 pengővel számított lakbérből 258 pengő a kincstáré. Tehát évi 1800 pengős keresetének több mint fele: 910,28 pengő az államé! Havi 350 pengőt kereső tisztviselő évi 4200 pengős összjövedelméből 41,1 százalék, 1978,28 pengő jut az államnak adó formájában. Kétségtelen, hogy ez az adóarány joggal nevezhető túladóztatásnak. A pénzügyminiszter 1937 júliusában csökkentette ugyan a magánalkalmazotti különadót, az önmagában szociális elgondolású adóelengedés azonban csak igen kis arányban enyhítette a tisztviselők adóterheit. A közvetett adókon ugyanis nem változtatott, pedig a magánhivatalnokokat s velük együtt a középosztály egész vagyontalan, földtelen fogyasztórétéget ezek sújtják legérzékenyebben.

TÚL AZ ANYAGIAKON, a jóllakás, a tiszta ruha és a fűtött szoba mindennapi kérdésén túl nagy gondja és állandó fájdalma a magántisztviselőknek a kiszolgáltatottság. Nehéz ezt a szót körülírni és meghatározni. Szinte novellisztikusan kellene ehhez megérzékelteni azt a hangot és szellemet, amely az irodákban uralkodik. Köztisztviselőknél magasabb- és alacsonyabbrangúak között van bizonyos baráti, sőt atyafiságos hang, az együvértartozásnak részleteiben tisztázatlan, de a személyes érintkezésben kellemesen ható tudata. A feljebbvaló, ha a hivatali ranglétrán nem is, de emberi és társadalmi vonatkozásban egyenrangúnak érzi alantasát. Ezt az egész bonyolult érzés-, szokás- és érdek-szövevényt legjobban a tegezés fejezi ki. A magántisztviselőket főnökeiktől, sőt egymástól is az önözés és a magázás szakadékaival választ-

ják el. A főnökben él az a tudat, ami teljesen hiányzik a magasrangú köztisztviselőkből: ő tartja el alkalmazottját, az ő pénzéből él. Tehát megköveteli nemcsak azt, hogy szabadon rendelkezessék vele, hanem azt is, hogy a tisztviselő állandó hálát is érezzen iránta. „Örüljön, hogy dőlgozhatik“, ez a nagyon gyakran ki is mondott gondolat jellemzi a legtöbb főnöknek tisztviselőjéhez való viszonyát. A tisztviselő kénytelen túlórázni, kénytelen túrni egyes főnökök, igazgatók, cégvezetők nem éppen emelkedetthangú bánásmódját, ha nő, félreérthetetlen közeledéseit és alternatíváit, mert fél az elbocsátástól. Éppen ez kelti benne a kiszolgáltatottság érzését. Természetes, hogy vannak jó, igazságos, szociális szellemű főnökök is, sőt talán ezek vannak többségben, de a kiszolgáltatottság érzését ezek sem képesek megszüntetni.

A bánásmódra vonatkozó körkérdésre adott válaszok a magántisztviselők kiszolgáltatottságára mutatnak, jelenti a Keresztényszocialista Magántisztviselők Szövetsége. Sok válaszból kicsendül az elkeseredés hangja. A magántisztviselők a munkaadóknak csak 61 százalékát mondhatják olyannak, aki jó bánásmódban részesíti az alkalmazottakat. A vállalatok 19 százalékánál mérsékeltlen hideg bánásmódban van részük, 18 százalékánál pedig a cégtulajdonosok udvariatlan és sokszor durva bánásmódot tanúsítanak az alkalmazottakkal szemben.

Természetes, hogy a kiszolgáltatottság érzetét kelti a tisztviselőben, hogy a vállalat legszemélyesebb ügyeikbe is beleszól. A cégek ötödrésznél engedély kell a családalapításhoz, több mint egyharmadánál csak havi 300 pengőn felül házasodhatnak. A vállalatok két százalékánál, és éppen a legnagyobb létszámúaknál, a házasság felmondási ok!

VÁJON VALTOZTAT-E AZ ÚJ TÖRVÉNY, illetve a kereteit kitöltő miniszteri rendelet a magántisztviselők szociális helyzetén? A rendelet lényegében heti 44 órában maximálja a munkaidőt és szabályozza s kötelezővé teszi a fizetések szabadságot. Kétségtelen, hogy helyes szociális szellem hatja át. Nem enged például a rendeletben biztosított jogoknál hátrányosabb szerződést kötni, bírságot és büntetést helyez kilátásba azoknak a munkaadóknak, akik elbocsátják, vagy elbocsátással fenyegetik a jogait érvényesíteni kívánó tisztviselőt, megtiltja a szabadságidő megosztását és elrendeli, hogy az alkalmazottnak szabadsága alatt nem szabad ellenszolgáltatásért munkát vállalnia. Hibája és hiánya a rendeletnek, hogy nagyon sok tisztviselő-csoportot kivesz a rendelet hatálya alól, és pedig érthetetlen módon éppen a kisebb cégeknél és magánosoknál dolgozókat részesíti hátrányban. Nem vonatkozik a rendelet a nyílt árusítású üzletekben dolgozó tisztviselőkre, kirekeszti az ügyvédek, közjegyzői irodák, szabadalmi ügyvivők, érdekképviselők, egyházak és színházak tisztviselőit. Szociális szempontból nagyon kifogásolható, hogy a rendelet nem vonatkozik azokra a tisztviselőkre, akiknek munkaadója csak két alkalmazottat foglalkoztat. Köztudomású, hogy a nagyvállalatoknál eddig is volt fizetések szabadság és a munka természeténél fogva könnyebben betartották a munkaidőt. A kis irodák alkalmazottai voltak a legelhanyagoltabbak s most éppen őket vonták ki a rendelet szociális előnye alól.

Nagy hiánya természetesen a rendeletnek, hogy nem állapítja meg a legkisebb munkabérekét. E nélkül a többi szociális lépés nem sokat ér. Múlthatatlanul szükséges volna a fizetések minimalása, óvakodni kellene azonban attól, hogy az egykori ÁDOB-akció által fölvetett és munkaadói körökben nagyon felkapott nyolcvanpengős fizetést törvényesen is létminimummá léptessék elő. Gondoskodni kellene a magántisztviselők szolgálati pragmatikájáról és a fizetésemelés szabályos rendezéséről. A fizetésminimalásnál feltétlenül az eltartottak számát is tekintetbe kellene venni, vagyis a családi bér egy kibővített fajtáját kellene bevezetni. Ezeket a hiányokat könnyűszerrel és hamarosan pótolhatná egy új miniszteri rendelet.

Ennek intézkednie kellene az ellenőrzés hatékonyabb formájáról is. E sorok írójának kutatásai alapján meggyőződése, hogy a mostani rendelet a tényleges helyzeten alig fog változtatni. Az ok egyszerű: a munkaadók nem fogják bevezetni a minimális munkaidőt s a túlórákat nem fizetik meg, a tisztviselők pedig nem merik majd kérni. Aki a törvényre hivatkozik, azt nem bocsátják el azonnal, nem is fenyegetik meg elbocsátással, mert ez a rendelet szerint kihágás, azonban egy-két hónap múlva valami ürüggyel felmondanak neki. Néhány ilyen eset elegendő lesz, hogy a tisztviselőtársadalmat megfélemlítse és a rendelet minden szociális szándékát illuzóriussá tegye. A tisztviselőosztály mai szervezetlensége mellett az ellenőrzés és a megtorlás szinte lehetetlen. Ez a szervezetlenség, az érdekképviseleti szervek csaknem teljes hiánya, illetve elhanyagolása nemcsak a magántisztviselőkre, hanem az egész magyar középosztályra jellemző. Gyökereit a közösségérzés elsorvadásában kell keresni. A magántisztviselők nem lépnek be a két fennálló szövetségbe, mert tudják, hogy a szervezett tisztviselőket a munkaadók nem szeretik. Előléptetés, fizetésemelés reményében a főnök kedvében akarnak járni és így lehetetlenné teszik a munkavállalók esetleges együttes fellépését.

FÉLŐ TEHAT, HOGY AZ ÚJ RENDELET, minden jószándéka mellett, nem váltja be a hozzáfűzött reményeket s ennek — ki kell mondan — maguk a tisztviselők lesznek az okai. Együttes fellépéssel valószínűleg a jelenleg csak elvben leszögezett legkisebb munkabérek gyakorlati megvalósulását is hamarosan ki tudnák küzdeni. Az atomjaira bomló, korhadt középosztálynak azonban nincs meg az ereje, a vállalkozókedve, a bizalma és a bátorsága, hogy komoly szervezetbe tömörüljön és megpróbálja kivívni legelemibb jogát: a létminimumot. A furcsa és fonák az, hogy e mellett igényeiben és szokásaiban jóval túlnyúlik a létminimumon. Bensejükben, mint vegyi anyagok fojtó, száraz tüze, ég az a tudat, hogy ők voltaképpen „urak“. Sokan a passzív kitarítás hősiességével ragaszkodnak bizonyos komoly kulturális fokhoz, könyvhöz, külföldi olvasmányhoz, színházhoz; sokan jobb ügyhöz méltó buzgalommal és lapos zsebbel allűrjeiben igyekeznek utánozni a helytelenül felfogott „úriasságot“. A középosztály, az értelmiség közszellemének megváltoztatása nélkül — úgylátszik — a magántisztviselők szociális helyzetének megváltozása sem remélhető.

A GYAKORLATI KÖZÉPISKOLA ÉS A TANÍTÓKÉPZŐ-AKADÉMIA

AZ EZERKILENC SZÁZHARMINCNEGYEDIK évi XI. t.-C. megalkotta az egyetemek felé vezető egységes fiú- és leánygimnáziumot.

A törvénynek elsősorban az a körülmény adott az 1924-i középiskolai törvény után egy évtized múlva létjogosultságot, hogy az időközben bekövetkezett, sokszor az alaptörvény szellemével sem teljesen összhangban álló intézkedésektől teremtett káoszmentői előbb megszüntethető legyen. Az 1934. XI. t.-c.-et legutóbb két újabb fontos tanügyi törvényjavaslat követte: az egyik a gyakorlati irányú középiskoláról, a másik a népiskolai tanítóképzésről rendelkezik. A gyakorlati irányú középiskolák között teljesen új típus lesz az ú. n. líceum. A név régi, hiszen még ma is az egyik legnépszerűbb iskola-típus a leánylíceum, amely majd csak az új leánygimnázium teljes kiépítésével fog ebben a mai formájában megszűnni. Az új líceum azonban jelentékeny mértékben különbözik a jelenlegi leánylíceumtól. Míg a jelenlegi leánylíceum alapjában véve teoretikus, egyenesen az egyetem felé vezető középiskola, addig az új fiú- és leánylíceum elsősorban gyakorlati jellegű és további útjában az egyetemtől elkanyarodó középiskola lesz. Törvény szó vegezési technikai szempontok követelték, hogy az új líceum mint „gyakorlati középiskola“ a gazdasági középiskolákkal egy törvénybe kerüljön. Alapjában véve azonban, ha a genetikus kapcsolatokat nézzük, az új líceum nem annyira a gazdasági középiskolával, hanem inkább a tanítóképző-akadémiával hozható szorosabb kapcsolatba. Jelenlegi rövid ismertetésünkben a genetikus úton kívánunk haladni: először a líceumról beszélünk, utána a tanítóképzésről, s ezek után az új gazdasági középiskolákról.

A LÍCEUM KELETKEZÉSÉNEK causa movens-e minden valószínűséggel az a kívánság volt, hogy az iskolarendszerünkben hiányzó gyakorlati leánynevelő iskola ügye végre dűlőre jusson. A magasabb igényű gyakorlati leánynevelés az utóbbi időben egyik legnehezebb kérdése volt tanügyi kormányzatunknak. Az a társadalmi fejlődés, amely már a háború előtt megindult s amely a háború következményeként is a nők nagyobb tömegeit a kenyérkereső pályák felé irányította, illuzóriussá tette a tisztán műveltségszerzésre berendezett magasabbfokú leányiskolák prosperálását. Míg a régi felsőbb leányiskola mindaddig, amíg a leánygimnázium konkurenciát nem csinált neki, aránylag szépen teljesítette hivatását, sőt a leánygimnáziumok nagyobb számban

való keletkezése után is egy ideig bírta a versenyt, addig az a leánykollégium, amelyet Klebelsberg gróf a leánygimnázium és a leánylíceum mellé szervezett, a megváltozott világban sehogyan sem tudott élet-erőre kapni. Ennek oka főleg az volt, hogy a leánykollégium nem képesített semmire, nem vezetett sehová, csak műveltséget adott. Úgy látszik, hogy a modern élet rohanó tempója olyan eszmei értékek megbecsülésére, amilyen az önmagáért való művelődés, egyáltalán nincs berendezve. Semmi sem igazolhatja hathatósabban ezt a gyanút, mint az a körülmény, hogy a leánykollégium egyáltalán nem tudott népszerűsége szert tenni és az utolsó ilyenemű iskola is szinte önmagától csendesen elhunyt.

Ezzel szemben szinte egészségtelennek mondható népszerűsége szert az egyetem felé vezető leánygimnáziumok és leánylíceumok, továbbá a látszólag kenyeret adó, diplomát nyújtó tanítóképzők. A nők egyetemi elszaporodása majd egyszer külön fejezetet fog alkotni nemcsak művelődéstörténetünkben, hanem gazdaságtörténetünkben is. Eleinte, amíg a nők csak erős szelekcióval, kisebb számban juthattak be az egyetemre, főleg a bölcsészeti karokra, addig a megszerzett diplomát az esetek túlnyomó részében később állásszerzésre is fel tudták használni. Újabban azonban olyan nagy számban kerültek nők az egyetemre s szerezték meg a középiskolai tanári diplomát, hogy közülük csak egy jelentéktelen töredék tudott a megszerzett diplomával megfelelő állásba jutni. Az állástalan középiskolai tanárnők száma ma már aránylag sokszorosan felülhaladja a rendelkezésre álló férőhelyekéhez viszonyítva az ugyancsak tekintélyes mennyiségű állástalan férfitanárok számát is.

Ugyanez a sors jutott hamarosan a tanítónőknek is azzal a különbséggel, hogy azért tanítónői állás aránylag még mindig nagyobb számban állt rendelkezésre, mint tanárnői. Részben a rövidebb képzési idő, részben pedig a tanítóképzők tananyagának a női lélekkel való erősebb harmóniája magyarázzák azt a jelenséget, hogy az utóbbi időben a tanítónők képzők száma rendkívül mértékben megsaporodott. De akárhány új tanítónők képző alakult is, szinte mind megtelt a jelentkezők ezreivel. Kétségtelen, hogy a diplomás tanítónők között nagyon sok olyan, főleg a középosztályhoz tartozó leány volt található, aki nem okvetlenül akarta diplomáját állásszerzésre felhasználni. Ezek elsősorban férjhez akartak menni, csak másodsorban — minden eshetőségre — kívántak diplomát szerezni. A ma több ezerre rúgó állástalan tanítónő kérdését ebből a szempontból is kell néznünk: egytől egyig állástalanok ugyan, de nem egyforma lélekkel viselik helyzetüket. Sokan zavarba jönnek közülük, ha pl. egy tanyai iskolában állást kellene vállalniok. Mégis kétségtelen, hogy az enyhítő mozzanatok ellenére a tanítónők állástalansága ma a tanárnők állástalansága mellett az egyik legsúlyosabb problémája a magyar életnek.

Időközben kezdenek kialakulni olyan speciális női pályák, amelyekre a jelenlegi iskolarendszer egyáltalán nem nyújt megfelelő előképzést. Gondolok itt a magasabb igényű betegápolásra, a gyermekvédelemre, a népvédelmi szolgálatra, a szegénygondozás körül mutatkozó női munkakörökre, az iskolanővér! teendőkre stb., stb. De még

mindig a legnépesebb, egyben a legnépszerűbb női hivatás maradt a feleség és családanya hivatása. Iskolarendszerünkben eddig nem volt olyan, magasabb műveltséget nyújtó leányiskola, amelyik a családi ölettől való elidegenítés nélkül valóban gyakorlati előképzettséget nyújtana a nők számára annyira megfelelő pedagógiai, továbbá a legújabb társadalmi fejlődéstől kreált egészségvédelmi hivatásra. Ehhez az annyira szükséges iskolatípushoz legközelebb állt eddigi iskolarendszerünkben a tanítónőképző. Nem véletlen, hogy az új gyakorlati leányközépiszkola—a líceum—genetikusan a tanítónőképzőből vezethető le.

A tanügyi kormányzat mélyen átérezte s az utóbbi időben többször hangoztatta is egy ilyen magasabb műveltséget nyújtó, érettségivel befejezendő, az egyetem felé nem vezető, viszont a női hivatástudatot kielégítő leányiskolának szükségességét. A megvalósításnál azonban nehézségek merültek fel. A leánykollégiummal tett szomorú tapasztalatok azt mutatták, hogy egy külön típusal kár vesződni akkor, ha ez a gyakorlati jellegű leányközépiszkola nem vezet sehová, legfeljebb a családhoz. Nagyon helyes gondolat volt a tanügyi kormányzattól az az elképzelés, hogy a tanítóképzők felé áramló népszerűségi hullámot kell felhasználni az új gyakorlati leányközépiszkola további sorsának biztosítására. Valóban az új líceum nem egyéb, mint bizonyos módosításokkal az eddigi tanítóképzők alsó négy osztálya. Nagy különbséget jelent azonban az a körülmény, hogy a befejezett négy osztály után a növendék érettségi bizonyítványt kap, amellyel a legkülönbözőbb pályákra mehet, csak egyetemre nem. Nyitva áll tehát előtte az út, hogy tanítónő, polgári iskolai tanárnő, énektanárnő, rajztanárnő, testnevelő tanárnő, stb., stb. legyen s megnyílik előtte a lehetősége annak, hogy a magasabb igényeket kielégítő egészségvédelmi pályák valamelyikét válassza. Az érettségi önmagában is ugyanazokat a jogokat biztosítja számára, amelyeket az 1883: I. t.-c. a középiszkolai érettségi birtokosainak általában megad. A líceum négy osztályában tanult ismeretek, amelyek részben a nevelésre, a háztartásra vonatkoznak, s amelyek így összhangban állnak a jó családanya és háziasszony feladatkörével is, egyáltalán nem idegenítik el őt a családtól. Megtanulja pl. a csecsemőápolást, a család egészségvédelmétől megkívánt ismereteket, tanul kézimunkázni, varrni, de amellet — ha szüksége lesz rá — mint önálló kenyérkereső nő akár a különböző pedagógiai pályákon, akár az egészségvédelmi hivatások területein is meg fogja állni a helyét. Az új berendezkedés egyik legfőbb előnyét abban jelelhetjük meg, hogy szinte észrevétlenül már meglévő, nagy népszerűsége szert tett iskolafaj enyhe módosításával sikerült biztosítani iskolarendszerünk komplikáltságának fokozása nélkül a kívánt cél elérését.

A líceum azonban nemcsak leányok számára lesz berendezve, hanem a fiúk számára is. A női hivatástudatot szolgáló ismereteknek a leánylíceumban való hangsúlyozottságából következik, hogy a fiú- és leánylíceum tanterve nem lehet teljesen azonos. A fiúlíceum is négyosztályos, ez is a tanítóképző alsó tagozata, ez is érettségivel fejeződik be, amely érettségi bizonyítvány biztosítja a fiúknak is mindama jogok élvezetét, amelyeket az 1883: I. t.-c. a középiszkolai érettségizetteknek megad. Ez az iskola is — a középiszkolai tanári

pálya kivételével — elsősorban nevelői pályákra készít elő, de a líceumi érettségit megszerzett ifjú előtt még egész csomó további lehetőség is megnyílik: folytathatja tanulmányait pl. a közigazgatási, postai, vasúti tanfolyamokon is. A tantervi különbségeken kívül még megjegyezhetjük, hogy míg a fiúlíceum minden esetben négyosztályos, addig a leánylíceum négyosztályos gimnáziumi tagozattal kapcsolatban nyolcosztályos nőnevelő intézetként is megszervezhető. A négy alsó osztály tanterve ez esetben nagyjában azonos a leánygimnáziumi tantervvel, mégis azzal a lényeges különbséggel, hogy a III—IV. osztályokban szereplő latin helyett azok a növendékek, akik leánylíceumban akarják folytatni tanulmányaikat, valamely modern nyelvet választhatnak.

A pedagógus éppúgy, mint a szociológus nagy meglepéssel állapíthatja meg, hogy a törvényjavaslatban tervezett líceum mindenképpen nagy jövőjű, szerencsés alkotásnak látszik. Minden remény megvan arra, hogy ez a gyakorlati irányú új középiskola nem csalja meg a neki előlegezett bizalmat. Azt is remélni lehet, hogy végzett növendékei a megfelelő pályákon megtalálják majd érvényesülésüket. Remélni lehet továbbá azt is, hogy az a gimnáziumi láz, amely annyi bajt okozott közoktatásügyünknek és társadalmi berendezkedésünknek egyaránt, az új iskolatípus várható népszerűsítésével kapcsolatban majd szinte magától csökkenni fog.

A LÍCEUM FELÁLLÍTÁSA szükségszerűen maga után vonta a tanítóképzők új rendezését. Hangsúlyoztam, hogy a líceum alapjában véve a jelenlegi tanítóképző alsó négy osztályából formálódott. A népiskolai tanítóképzésről szóló javaslat a megmaradt öt osztályt megtoldja egy hatodikkal és a két felső évfolyamot tanítóképző-akadémia címmel a szorosabb értelemben vett tanítói hivatás újszerű előkészítő iskolájává formálja.

Ismeretes, hogy a háború befejeztével a négyosztályos polgárra vagy középiskolára épített tanítóképző szintén négy osztállyal rendelkezett, tehát a képzés ideje az elemi iskolától a tanítói oklevélig nyolc évre terjedt. Nem sokkal a háború befejezése után a tanítóképzés ideje további két évvel megnövekedett. Ez az állapot azonban csak rövid ideig tartott. Az új rendezés, amely jelenleg is még érvényben van s amelyet éppen a benyújtott törvényjavaslat kíván megváltoztatni, egy évet ismét elvont a képzés idejéből.

Időközben azonban hazánkban is, külföldön is a népiskolai tanítóképzés kérdése annyira az érdeklődés középpontjába került, hogy az újabb rendezés már alig volt elodázható. Az egyik nagy hajtóerőt kétségtelenül a tanítóságnak az a vágya alkotta, hogy magasabb képesítéshez s ennek megfelelően a mainál kedvezőbb társadalmi érvényesüléshez jusson. Vannak országok, amelyekben a tanítói hivatásra való előkészítés befejezett középiskolai tanulmányokra épül, sőt van olyan berendezkedés is, amely szerint az érettségire alapozott tanítóképzés egyenesen az egyetemet veszi igénybe. Általában azt lehet mondani, hogy a legtöbb kultúrállamban a befejezett középiskolai tanfolyam után rendszeren két évre terjed az az időtartam, amely alatt a leendő tanítót a népiskolai hivatására előkészítik.

Az is kétségtelen, hogy időközben mind jobban körvonalazott követelményekkel lépett fel maga a társadalom is a tanítókkal szemben. Egyfelől a neveléstudomány haladása a pedagógiai felkészültség erősítését tette szükségessé, másfelől különösen az újabb technikai találmányok annyira átalakították a szélesebb népi körök életét is, hogy a tanítóságra már ennek következtében is fokozottabb feladatok hárultak. Különösen falun jutott mindig több és több feladat a tanítónak. Ő rendszerint a tűzoltóparancsnok, a helyi gazdasági szövetkezet vezetője, a leventeoktató, az iskolán kívüli népművelés szervezője s előadója, a dalkör vezetője, a statisztikai adatok gyűjtője, a választói névjegyzék összeírója, stb. stb. A törvényjavaslat indokolása, amely mindezeket a feladatköröket felsorolja, helyesen jegyzi meg, hogy a tanító csak akkor felelhet meg ezeknek a feladatoknak, akkor lehet a falu hozzá forduló népének igazi támogatója és vezetője, ha a feladatoknak sokoldalúságát figyelembevéve gondoskodunk felkészültségének megfelelő emeléséről is.

Mindezek a mozzanatok az új rendezést a legteljesebb mértékben megokolják. De van még egy további körülmény, amelyet a rendezésnél figyelembe kellett venni, s ez a tanítóképzők számának aránytalan gyarapodása s ezzel összefüggőleg az állástalan tanítók nagy létszáma. A törvényjavaslat indokolása a legfontosabb számokat a következőkben állítja össze: 1910-ben Magyarországon 22.980 tanító és 9.004 tanítónő működött. Jelenleg a működő tanítók létszáma 11.014, a tanítónőké pedig 8.508. Ezzel szemben 1910-ben kiadatott r.101 tanítói és 1.108 tanítónői oklevél, 1937-ben pedig 556 tanítói és 1.138 tanítónői diploma. Ebből nyilvánvaló, hogy a férőhelyek csökkenése következtében igen nagy számmal vannak főleg állástalan tanítónők. Bár előzőleg kiemeltem, hogy az abszolút szám ezen a ponton nem teljesen világítja meg a tényleges helyzetet, mégis kétségtelen, hogy folyton súlyosbodó problémával kerültünk volna szembe akkor, ha a rendezést továbbra is halogatjuk.

Az új rendezés előnyeit alig lehet kellő módon kiemelni és rajzolni. A törvényjavaslat megállapítja, hogy a tanítóképző-akadémiák száma legfeljebb 40 lehet, ebből 13-at tart fenn az állam és a magyar katolikus tanulmányi alap, legfeljebb 18-at a katolikus egyház és a szerzetesrendek, legfeljebb 6-ot a református egyház, legfeljebb 2-t az ágostai hitvallású egyház, i-et pedig az izraelita vallásfelekezet. Ez az intézkedés gátat vet a tanítóképzők aránytalan gyarapodásának, amennyiben a tényleges szükségletekhez képest állapítja meg a felállítható tanítóképző-akadémiák legmagasabb számát.

A tanítóképző-akadémia I. évfolyamára csak azt lehet felvenni, aki liceumi érettségi vizsgálatot tett s legalább jó eredményt ért el. Ezenkívül felvételi (alkalmassági) vizsgálatot kell a folyamodónak bebizonyítani azt, hogy a tanítói pályán a szükséges egyéb feltételekkel is rendelkezik. Rendkívül fontos intézkedés az, hogy a tanítóképző-akadémia egy-egy évfolyamán legfeljebb 25 tanuló tanulhat. Az intézkedés komolyságát mutatja az a körülmény, hogy a hallgatói létszám túllépése esetén a fegyelmi eljárást az igazgató ellen haladéktalanul meg kell indítani s egyben hatálytalanítani kell a létszámon felül történt

felvételt is. Minden további megjegyzés nélkül világos, hogy a tanítóképzés ügye a létszámot illetően ezekkel az intézkedésekkel automatikusan nyugvópontra jut. A 40 tanítóképző 40 osztályából — mert párhuzamos osztály felállítása külön intézet létesítésének számítana — legfeljebb összesen évi 1000 új diplomás tanító kerülhet ki, amely szám alig valamivel nagyobb a jelenlegi tényleges szukkreszcenciaszükségletnél.

Nagyon fontos intézkedés az is, hogy a tanítójelölt tanulmányi ideje alatt csak a tanítóképző-akadémiával kapcsolatos internátus bennlakó növendéke lehet. Az indoklás világosan fejt ki, hogy erre miért van szükség: „Az együttlakás és az ezzel kapcsolatos nevelési élmények, a szoktatás, a közösségudat kifejlődése, az egyéni érdek háttérbeszorítása és az internátusi élet sok más velejárója kétségkívül ugyanazokat az eredményeket érleli meg, amelyeket a papi és katonai nevelés terén már eddig is tapasztalhattunk.“ Fontos lenne azonban az is, amire a törvényjavaslat szintén gondol, hogy a szegényebb sorsú jeles növendékek internátusi ellátását megfelelő számú kedvezményrel, ingyenes hellyel, esetleg ösztöndíjjal valóban biztosítani lehessen. A tanítójelöltek tekintélyes része leginkább tanítók gyermekeiből rekrutálódik. Ez nagyon helyes. Kevés pályán van a beidegzettségnek, a hagyománynak akkora fontossága, mint éppen ezen. Az újabb elemek tekintélyes részét viszont feltétlenül a földművesrétegből kell verbuválnunk: a földműves osztályból származó gyermekek fogják majd legjobban megérteni a falusi tanító funkciókörével járó szükségleteket. Egyik réteg sem mondható anyagi javakkal túlságosan elhalmozottnak. Éppen ezért nagyon fontos lenne, ha a szegényebb tehetségek számára nem jelentene lehetetlenséget a tanítóképző-akadémia internátusában való elhelyezkedés.

Mindent összegezve, az új rendszer megnyugvást kelthet a tanító-ság lelkében, mert az eddigihez képest magasabb színvonalú, érettségire alapozott képzést nyújt. Nagyon fontos körülmény a szelekció gondolatának hathatós érvényesülése, amely az egész javaslatot szinte átfűtötte, s ugyancsak fontos mozzanat az, hogy a kétéves akadémiai tanfolyam is minden bizonnyal a legteljesebb mértékben megvalósíthatja a hivatásra való ránevelés elengedhetetlen fontos követelményét, mert hiszen már az alapiskola, a líceum is elsősorban a nevelői hivatásra készít elő.

A GYAKORLATI IRÁNYŰ középiskoláról szóló törvényjavaslat harmadik része a gazdasági középiskoláról szól. Az új törvény az eddigi fejleményeket összefoglalja, egyben kiegészíti s egy olyan további fejlődésnek rakja le az alapját, amely kétségtelenül nagy mértékben befolyásolni fogja társadalmi és gazdasági életünk további sorsát is. A három gazdasági középiskola a következő: a kereskedelmi, amely megfelel az eddigi felsőkereskedelmi iskolának; a mezőgazdasági, amely megfelel az eddigi felsőmezőgazdasági iskolának és az ipari, amely helyébe lép az eddigi ipari szakiskoláknak és felsőipariskoláknak. A leglényegesebb változás a múlthoz képest az ipari középiskolánál lesz. Amíg ugyanis az előző két típus eddig is adott érettségi bizonyítványt, addig az ipari középiskola csak most először, e törvény alapján fogja élvezni az érettségijuttatás előnyeit.

Az érettségi azonban ez alkalommal nem annyit jelent, hogy a gazdasági középiskola végzett növendéke feltétlenül továbbmenjen és továbbtanuljon. Az indokolás helyesen jegyzi meg ezzel kapcsolatban a következőket: „A gazdasági középiskolák végzettjeinek egyetemre bocsátása alapján támadná meg felállításuk elgondolását. A gazdasági középiskola ugyanis a gyakorlati életre neveli növendékeit és ezzel eltereli őket a tudományos pályáktól, amelyek már a gimnázium végzettjeit sem tudják egész tömegükben felszíni. Viszont nem lehet elzárkózni attól, hogy az egyes gazdasági középiskolák végzettjei közül azok, akiket az átlagon fölülemelkedő, kivételes egyéni képességekkel áldott meg a sors, tovább képezhessék magukat és főiskolai, illetőleg egyetemi fokon tökéletesítsék szakműveltségüket. Az érdekelt szakfőiskolák, illetőleg egyetemi karok feladata lesz annak megállapítása, hogy milyen körülmények között egészíthetik ki a gazdasági középiskolák végzett növendékei szakismereteiket a felsőbb tanulmányokkal“.

A három gazdasági középiskola közül a kereskedelmi és mezőgazdasági típus jóformán csak annyi változáson megy át, hogy az eddiginél lényegesen gyakorlatibb irányúvá fog válni. A reform súlypontja kétségtelenül az ipari középiskolára esik. Nagy gonddal kell majd megállapítani azokat a részleteket, amelyek egy kerettörvényen belül nem szerepelhetnek: hány ilyen iskola legyen, hogyan rendezzük be őket, milyen szakismeretek szerint differenciálódjanak, mi legyen az egyes differenciálódott típusoknak sajátos feladata stb. Az általános műveltséget biztosító anyag mindegyikben azonos, de a legnagyobb eltéréseket kell már előre számba venni a szakismeretekre vonatkozó tanterveknél. Arra is gondolni kell, hogy a tantervnek főleg ez a szakismeretekre vonatkozó része lehetőleg rugalmas legyen, hogy lépést tudjon majd tartani az ipari életben sokszor rendkívüli gyorsasággal bekövetkező fontos változásokkal.

El lehet képzelni egy olyan megoldást, hogy amíg az egyik fajta ipari középiskola elsősorban vezető munkásokat képez, vagy a gyárak irodáiban, illetőleg raktáraiban felhasználható hivatali személyzetet, addig a másik elsősorban önálló iparosok képzésére fog berendezkedni. Ezen a ponton nem lehet klisékkel dolgozni, mert nagyon sok függ attól, hogy pl. egy-egy iparágban az önállósításhoz nagyobb vagy kisebb tőke kell-e. Mindenesetre az leime a fontos, ha az ipari középiskola mentői több művelt, képzett, önálló gazdasági vállalkozásra képes dolgozó iparossal gyarapítaná az ország gazdasági erejét. Kétségtelen, hogy éppen az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi élet tudná elsősorban értékesíteni azt az intellektuális erőt, amely oly sok esetben az állástalan diplomások kényszerű tétlensége következtében ma az ország számára elkallódik.

A kerettörvény indokolása nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ez alkalommal nemcsak tanügyi berendezkedésről van szó, hanem társadalomformálásról is. Az indokolás idevonatkozó szavaival mindnyájan egyetérthetünk: „A gyakorlati életre nevelő új középiskoláknak iskolarendszerünkbe való szerves beiktatásától hazai viszonyaink között bizonyos helytelen társadalmi felfogás végleges megszűnését is

várom. Társadalmunk még a legigénytelenebb hivatali munkát is legtöbbször nagyobb megbecsülésben részesíti, mint az olyan gazdasági tevékenységet, amely állandó mérlegelést, számítást, kiterjedt anyag- és emberismeretet, nagy tapasztalatot kíván. Ez a helytelen értékelés egyik főoka annak, hogy tanult ifjúságunk húzódozik a gyakorlati pályától és ennek következtében nem alkalmazkodik kellően a kínálkozó életlehetőségekhez. A gazdasági középiskolának mint hatalmas lélekalakító tényezőnek kell a szükséges felvilágosító munkát elvégeznie s meggyőznie elsősorban ifjúságunkat arról, hogy a gazdasági üzemek, vállalatok létesítése, sikeres működésének elősegítése nemcsak egyéni jövedelmek forrását nyitja meg, hanem a hazai életlehetőségek gyarapítását is jelenti.“

Hóman Bálint már több mint öt éve közoktatásügyi miniszter. Az öt év alatt alig maradt olyan területe kultúrpolitikánknak és közoktatásügyünknek, amelyet e termékeny lusztrum érintetlenül hagyott volna. Ha az öt év messzeágazó eredményeit szinopszisban tekintjük, a jelenlegi két törvényjavaslatnak e nagyvonalú munkásságban is igen előkelő hely jut. Az új törvények mélyen belenyúlnak oktatási rendszerünkbe: megteremtik azt az eddig hiányzó gyakorlati középiskolát, amelytől remélni lehet a gimnáziumi túlszűfolttság, az egyetemi pályák körül mutatkozó túlekedés, a diploma-infláció megszűnését; újjáformálja, egyben egészségesebbé teszi, a tényleges szükségletekkel összhangba hozza a tanítóképzést; megteremti azt az organikus felépített gazdasági szakoktatást, amelytől nemcsak gazdasági, hanem társadalmi életünk átformálódása is várható lesz. A törvényjavaslatok kidolgozása annyira mintaszerű, minden körülményre előre gondoló, az adott keret annyira rugalmas, hogy ez esetben az élet minden bizonnyal igazolni fogja a törvényhozót.

HUSZTI JÓZSEF

FILMÉLET AZ ELMÚLT ÉVADBAN

KÖZEL TÍZ ESZTENDŐ múlt el már a hangosfilm megjelenése óta s nyugodtan megállapíthatjuk, hogy kevésszer volt ily gazdag, változatos és minden tekintetben kiemelkedő évadja a filmnek, mint éppen az idei. Régóta volt ennyire változatos a filmélet műsora, sőt a közönség is meglegedett. Hozzátehetjük még, hogy a tőke és a filmkereskedelem se nagyon emlékszik a közelmúltban olyan rendkívüli üzleti sikerre, mint amilyenek az idei évadban jutottak osztályrészéül. Ezek az üzleti sikerek azért is érdekesek és értékesek, mert tökéletesen megegyeztek a komoly kritika óhajával: hiszen éppen a legnagyobb üzleti sikert aratott alkotások bizonyultak a legkomolyabb művészi eredményeknek. Ez a jelenség mindenesetre arra enged következtetni, hogy a közönség érdeklődése és évek óta egyre alakuló ízlésváltozása immár jó úton halad s hogy ennek a kedvező visszhangnak befolyása a tőke törekvéseire meghozta a maga régen várt gyümölcsét.

Az utóbbira vonatkozólag éppen a francia filmgyártás előretörése a legjellemzőbb példa s a biztató jel. Az előző évek francia alkotásainak művészi és kereskedelmi sikere új kedvre pezsdítette a vállalkozó szellemet és új lendületet adott a francia filmgyártásnak. Egyúttal azonban megsabta a francia törekvések művészi útját: tárgyi érdeklődését és formaművészetét is. Az idei évad a film világpiacon megváltoztatta a kedvezőtlen arányt az egyes nemzetek filmtermelésének arányszáma tekintetében. Hiszen az új francia filmek nemcsak Európában, hanem Amerikában is számottevő sikert arattak. A francia filmgyártás tehát, amely a film fejlődéstörténetének első évtizedében, a fokozódó verseny ellenére is, az elsőség pálmáját tartotta kezében (Pathé és Gaumont) — új filmjeivel ismét az első filmgyártó nemzetek sorába ugrott.

A franciák új filmalkotásairól joggal elmondhatjuk, hogy üzleti sikereiket tisztán művészi törekvéseik őszinte szolgálatával szereztek. Még kevésbé művészi igényű alkotásaik is feldolgozás, újszerűség, eredetiség és alkotóeszközük tisztasága tekintetében elismerést váltottak ki a közönségből (A néma vár, Szerelem, bosszú, halál, Modem Sámson). Művészi igényekkel készült alkotásaik között négyről azonban részletesen is szólnunk kell (A férfisors, Egy szélhámos naplója, Szerelem gyöngyei, Táncrend).

A Férfisors (Edmond J. Grevilles), noha kétségkívül fölötte állt az átlagalkotások színvonalán, az „örvény“ tartalmi pro-

blémáinak komolyságával és formaművészetének kiegyensúlyozottságával szemben mégis csalódást okozott. A darab meséje: a főhősként szereplő rendező tragikus alakja és élete, nemcsak elgondolásban, de kidolgozásban is telítve volt túlzásokkal: lélektanilag és művészetileg egyaránt erőltetett, disszonáns motívumokkal. Képeinek, illetőleg képrendszereinek felépítése messze elmaradt az Örvény klasszikus színvonalától. Néhány hatásos és eredeti képcsoportja kivételes érdeklődést támasztott ugyan, de mindez nem egyensúlyozhatta ki az egész darab szélsőséges, tisztán technikailag megoldott, de művészi hatásában mégis zavaró képcsoportjait. Kétségtelen, hogy a benne rejlő hibák korántsem mutatkoztak volna oly szembetűnő módon, ha stílusban meg nem előzi az örvény című filmnek szinte tökéletes művészi egysége s harmóniája. A darabban ugyanis nagyjából ugyanaz a művészgárda vonult fel, amely az Örvényt sikerre vitte: a közönség s a kritika tehát joggal várt hasonló eredményt az új filmtől is. Minthogy azonban a várt siker mégis elmaradt, jogosan vetődik fel a kérdés, mi okozhatta a két darab művészi eredményei közt jelentkező eltérést?

Az eltérő eredményeknek egyik okát mindenekelőtt abban jelölhetjük meg, hogy a tőke, amely a sikert üzleti szempontból méri, maga sem tud a „jól bevált“ alkotás hatása alól kitérni. A tőke ugyanis, amikor egy-egy alkotással a közönség ízlésének és érdeklődésének legérzékenyebb pontjára tapint — sietve, mielőtt a közönség ízlés-állapotában módosulás vagy változás következne be —, kamatoztatni igyekszik a kedvező pillanatot. Sietve, szinte idegesen keres az előbbi sikerhez mérhető új, de lényegében hasonló tárgyú mesét, hogy ezt azután ugyanazzal a művészgárdával feldolgoztassa. Így reméli, hogy az új sikerrel üzleti hasznát is megkettőzi. Érthető tehát, hogy egy-egy nagyszerű alkotást rendszerint a hasonló zsánerű filmek egész sorozata követi. Hasonló folyamatot figyelhettünk meg a „Mellékutca“ kivételes sikere után, az Extázis és a Nocturno című filmek jelentkezésével kapcsolatban. Egészen természetes azonban, hogy ezek az idegen érdekek a filmalkotás művészi sorsát erősen befolyásolják s már keletkezése pillanatában akadályokat gördítenek nyugodt kialakulása elé.

Csak egészen kivételes esetekben tapasztalhatjuk a tőke józan és mérséklő erejét e törekvésben, főként azon komolyabb érdekelt-ségek körében, amelyeket a pillanatnyi siker s annak mohó kiaknázás-vágya nem ragad el. Így az amerikai Metro évről évre bemutat egy-egy sikerült énekes revüfilmet, amelyek a hasonló tartalmi és formai törekvések ellenére emelkedő művészi színvonalról tesznek tanúságot, mint pl. az Orgonavirágzás című film is, amely az idejéig egyik leg-sikerültebb alkotásának bizonyult.

Az idény francia filmjei között nagy közönségsikert arattak Sacha Guitry, a szellemes író, színész és rendező alkotásai: Egy szélhámós naplója és a Szerelem gyöngyei. Az első maró satírája egy szélhámós ifjú szellemes, fordulatokban gazdag pályafutásának, a másik pedig a szerelem gyöngyeinek történeti kaland-jait pergeti le előttünk s e közben a különböző történelmi miliók káprázatos sorát vonultatja fel a szemlélő előtt. Az író szellemessége bőséges anyagot szolgáltat a rendezésnek, hogy egy-egy felvillanó és plasztikus

képben egészen különböző történeti korszakokat keltsen életre. A mesevezetés belső egységét a képsorozatokon végigvonuló gyöngysor „életrajza“ biztosítja, formailag pedig az író szellemes konferansza köti össze a képeket. Mindkét darab tárgy és feldolgozás tekintetében új művészi eredményeket jelentett. Eredeti alapötletükkel, gyorsan pergő és szellemes változatossággal felépített cselekményükkel, kitűnő színészekkel megérdemelt sikert vívtak ki, noha mindkettőben alapvető tévedéseiket találkoztunk, amelyek károsan befolyásolták a filmek egységes művészi hatását. Filmszerűség szempontjából mindkét filmnek alapvető tévedése volt, hogy szerzőjük beszéddel, ill. konferanszal kísérte azokat. A különben hatásosan felépített képrendszerek így csupán a konferanszié mondanivalójának puszta illusztrációi voltak s így hatottak a szemlélőre is. Sacha Guitry filmjeinek tehát a filmszerűség szempontjából egyetlen zavaró momentumuk volt, hogy az író a rendezővel szemben erősebb egyéniségnek bizonyult. Mennyire másként érvényesül az író és a film kapcsolata Chaplin esetében, aki tudvalévően éppúgy író, rendező és színész egy személyből, mint francia kollégája! Sacha Guitry a nyelvi kifejezés szellemében és formáin át jut el a film érzéki-vizuális kifejezési formáihoz. A képalkotás munkája közben legtöbbször a nyelv szellemében gondolkodik s az ily módon elgondolt kifejezést csak utóbb emeli át a mozgókép területére. Chaplin azonban, aki nem az irodalom világából jött és lépett át a film területére, sohasem feledkezik meg a két világ egészen különböző kifejezési törvényeiről, sőt azt mondhatnánk: a mozgóképekben való gondolkodás és kifejezés Chaplin alkotóképzeletének egyedül természetes adottsága és lényege. „A szerelem gyöngyei“ című film azonban éppen a nyelvi kifejezés szerepének helyes értelmezésével kifejezési eszközei között egészen új motívumot is felhasznált, amely minden tekintetben megfelel a mozgókép törvényeinek. A filmen ugyanis — mint megfigyelhettük — a különböző nemzetek milióiban szereplő színészek az illető nemzet nyelvén szólaltak meg: VII. Kelemen pápa udvarában olaszul, VIII. Henrik környezetében angolul, III. Napoleon korát felelevenítő képekben pedig franciául beszélnek. A szinkronizálás kérdésével kapcsolatban egyik előbbi beszámolómban (M. Sz. 1935. XXV. 2. [98] sz.) már foglalkoztunk azzal, hogy a filmen megszólaló emberi hang szerves életjelenség, amely organikusan hozzátartozik a film életképeinek teljességéhez. Ez a régen sürgetett és természetes kívánság nyert művészi megvalósulást S. Guitry említett filmjében. Az ötlet megvalósítása a közönség körében is élénk helyesléssel találkozott. S Guitry két filmje tehát — az egyetlen disszonáns jelenségtől eltekintve — megérdemelten aratott sikert.

A Táncrend — Sacha Guitry említett filmjeivel szemben — mint egységes rendezői alkotás hatott, bár nem volt olyan gazdag szellemes mondanivalóiban, mint az előbbieket. Az alkotás alapötletének eredetiségén kívül a darab komoly művészi eredményeket is jelentett, noha a művésznek (Julien Duvivier) részleteiben nem mindenütt sikerült szándékait megvalósítani. A film legsikerültebb jelenetei kétségtől azok voltak, amelyek az asszony emlékképeit és vízióit szemléltették. Ezek a képcsoportok azért is érdekesek, mert a

rendezőnek testetlen, tehát nem érzéki folyamatokat kellett éppen érzéki-vizuális úton kifejeznie, ami az első pillanatra — úgy látszik — mintha ellentmondana a mozgókép törvényeinek. Duvivier a képalkotásoknak és képcsoportoknak zseniális technikájával oldotta meg ezt a feladatot. Az asszony a fotójben ül, miközben a régi táncmelódiák, amelyeket kívánságára a férfi a zongorán eljátszik, felidézik benne az első báli éjszaka emlékeit. Előbb még határozott érzéki körvonalakban áll előttünk a terem, amelyben a jelenet leperog s ekkor az előbbi képre „ráúsztatva“, rákopírozva, egészen halványan megjelennek a lassú ütemben forgó párok. Premier plan-ban fehér estélyi ruhák suhannak át a képeken. Körvonalaik mindig határozottabban és tisztábban jelentkeznek, miközben az alsó kép mindinkább halványabb és élettelenebb lesz. A folyamat tehát szemléltetően érzékelteti, hogy az asszonyt emlékei miképp emelik ki lassanként a valóságból. A rendező ugyancsak az emlékképek jelentkezési módjának lélektani törvényei szerint jár el, amikor az emlékképeknek csupán jellemző részlet-mozzanatait hozza a képre: a táncoló párokból csak a fehér estélyi ruhák ritmusa látható. A szemlélő így szuggesztíven érzi, hogy ezek a körvonalaiktól megfosztott, suhanó képek tulajdonképpen az asszony dédelgetett emlékei, amelyek mindannyiszor megelevenednek képzeletében, valahányszor az emlékekkel asszociatív kapcsolatban álló dalt felzengeni hallja. A ritmus belső, lélektani hatása és jelentősége szempontjából is értékes megfigyelésekre ad alkalmat ez a képcsoport. A rendező a táncoló párok lábrítmusát és fordulatait ugyanis lassított felvételekben mutatja be. A valcer lassú, kissé megnyújtott ritmusa légies bájot kölcsönöz a jelenetnek, s a vontatott ritmusban forgó párok nemcsak az emlékképek lélektani hűségét támogatják, de a tovasuhanó képek hangulatát és tartalmát is elmélyítik. A tánc ritmusának érzéki hatását így tompítja le a művész és tolja át légies területre. Ezzel az eljárással tehát az emlékképek álomszerűségét és az első bál emlékképeinek utolérhetetlen szépségét és báját a ritmussal is aláfestette és kiegészítette. Ezzel szemben a későbbi képcsoportok nem mindig sikerültek. Pl. az örült asszony életképe elnyújtott, hosszadalmas. A Táncrend az idei francia filmek között a legnagyobb sikert aratta, amit művészi értékei miatt — a többi francia alkotáshoz viszonyítva is — megérdemelt.

E filmek sorában foglal helyet a két legújabb francia alkotás is: a Névaparti nász (Marcell l'Herbier) és az Inkognito (Pierre Colombier). Az elsőnek drámai cselekménye Tolsztoj Elő halott című regényének motívumai alapján készült. A darab nem hozott különösebb meglepetéseket. Az erősen irodalmi befolyás alatt álló film néhány jelenetét egyedül a két nagy francia színész (Gaby Morlay, Victor Francén) briliáns színészi alakításáért érdemes végignézni. Az Inkognito közönségsikerét viszont ismét gazdag és szellemes mondanivalóinak köszönheti. Az eredeti vígjátékot (A király-t, a Vígszínház egykori nagysikerű műsordarabját) a francia szellem a filmre is maradéktalanul vitte át, könnyed és változatos fordulatokkal egészítette ki és egy elsőrendű színészgárda segítségével (élén M. Raimu-val, Gaby Morlay-val és Victor Francen-nel) juttatta tökéletes formához. A sziporkázó

párbeszéddek néha maró szatírájának zuhatagában s a kifinomult színeszi játék látványa közben valóban úgy éreztük magunkat, mintha színházi nézőtéren ülünk. Éppen ezért önkénytelenül felvetődött bennünk az a gondolat, hogy milyen nagy művészi élményt jelentene számunkra, ha ugyanezt a darabot ugyanezekkel a színészekkel színpadon láthatnánk. A film is azért érdemelte ki a sikert, mert a színdarab gazdag és szellemes tartalmát, fordulatait és a francia művészgárda legjavának pazar játékát legalább a mozgókép technikai közvetítésével élvezhettük.

Összefoglalva az idej francia filmtermelésre vonatkozó kritikai megjegyzéseket, megállapíthatjuk, hogy az új francia film egészen új tárgykörrel gazdagította a filmművészetet: új hangot szólaltatott meg, gazdag és mély törekvéseket hozott felszínre, komoly és emberien őszinte világot tárt fel. Ezt a belső nyereséget egyelőre azonban a franciák nem tudják minden vonalon a filmszerűség törvényeinek szellemében kifejezésre juttatni. A francia filmet még ma is sok tekintetben az idegen eszközök uralma jellemzi. A túlzott színpadszerűség, a színész előtérbe helyezése, a hosszadalmas párbeszéddek, az irodalmi és színpadi hatáskeresés, — mind olyan motívumok, amelyek a francia film fejlődését elvonják a filmszerűség irányában való haladástól. Nagy kár, hogy e tekintetben az oroszok által megindított stílust (Moszkvai éjszakák) és az örvény tökéletes formaművészetét egyelőre nem vitték tovább.

A német filmgyártás több közepes és néhány átlagon felüli alkotáson kívül (Kém vagy, Anyák és fiúk stb.) hatalmas tőkével és gazdag technikai felkészültséggel filmre vitte a Hindu síremléket, Thea von Harbou filmregényét, amelyből Joe May, a film néma korszakának egyik legzseniálisabb rendezője a néma film egyik legteljesebb és legtökéletesebb művészi alkotását hozta létre. Az új Hindu síremlék (R. Eichberg) lényegesen különbözik a régitől s éppen ezért a két változat egybevetése elől már csak azért sem térhetünk ki, mert az összehasonlítás érdekes megfigyelésekre ad alkalmat. Az új Hindu síremléket alapvető felfogásbeli különbségek választják el a régitől. Az új feldolgozás rendezője a külső, látványos és fordultatos cselekményre terelte a figyelmet s teljesen elvetette a néma alkotás misztikus felfogását. A néma darab egyik legjellegzetesebb alakjából, Ramigani-ból az új rendező egy keleti ruhában járó, de húsból és vérből való intrikust alakított, aki a régi Ramigani emberfeletti hűségéből semmit sem örökölt, a háttérben a maga malmára hajtja a vizet: titokban a herceg politikai hatalmára tör és szerelmét is meg akarja kaparintani magának. A régi Ramigani egy rejtett, misztikus világ küldöttje, azé a világé, amelynek törvényei minden keleti embert fogva tartanak, még a hindu herceget is: az új Ramigani-ból viszont alig lett több egy exotikus herceg exotikus u timar sálíjánál, akit személyes kapcsolat, de nem egy világrend belső köteléke fűz urához.

A legújabb német filmek között a Bovarynéről (Gerhard Lamprecht) kell még megemlékeznünk. Flaubert örökbecsű alkotását filmre vinni nem volt éppen szerencsés gondolat. A film megmutatta, hogy a nagy regény lélektani mélységeiből s az író kifejezőművészeté-

ből milyen keveset tudott átmenteni a mozgóképre. A regény gazdag tartalmából csak a cselekmény csontváza maradt meg: a nyelvi fejtegetések lélektani finomságai s a regény gazdag eszmei tartalma szóhoz sem juthattak annak ellenére, hogy a rendező non fukarkodott a párbeszédnek minél sűrűbb alkalmazásával. Ilyen körülmények között érthető, hogy a filmet Pola Negri, a nagy drámai színésznő se tudta sikerre vinni, noha minden jel arra mutatott, hogy a filmesét minden tekintetben a művésznő egyéniségére, játékára szabták. Nagy része volt a darab hatásában a rendezőnek. Aki visszaemlékszik a Mazurka képeire, különösen azokra, amelyek Pola Negri játékát a film művészi kifejezése érdekében ástilizálták, igazat adhat nekünk: a legnagyobb színészi alakítás hatása is elvész a filmen, ha a rendező nem tudja azt szervesen és zseniális művészi elgondolással beleilleszteni a képrendszerek közé.

A komoly versenyben az amerikai tőkecsoportok idej filmjei sem maradtak hátrul. Ismét nagy számban találkozhattunk filmekkel, amelyek teljes mértékben kihasználták a film tartalmi lehetőségeit: a milióábrázolásban és a történés lendületes, fordulatos ritmusában tökéleteset nyújtottak, ha különösebb művészi eredményekkel nem is szolgáltak (Hetedik mennyország, Koldus királyfi, Írország lángokban, A lázadók kapitánya, Hajnalhasadás, Broadway Melody 1938, Tengeri titánok, 100 férfi egy kislány, A modern Alibaba, A csillagos lobogóért, Nagyváros stb.). Az elmúlt évad amerikai filmjei között azonban két kivételes teljesítménnyel is találkozhattunk: az *Édes anya föld* és az *Orgonavirágzás* c. filmekkel. Az első a feldolgozás alapjául szolgáló regénynek mélyen emberi problémáit tiszta filmszerű eszközökkel és kiegyensúlyozott formában mutatta be. A premier után több elítélő véleményt is hallottunk. Többek között azt kifogásolták, hogy a regény filmbeli feldolgozása több tekintetben hiányos a regénnyel szemben. Ezek a kifogások nyilván abból a téves felfogásból származtak, hogy a film átdolgozójának szolgálai módon kell követnie az író alkotását. Az elhibázott kritikai kifogások a közönség ösztönös ízlését nem zavarták meg: a film kétségkívül nagy közönségsikert aratott, amit teljes joggal megérdemelt. — Az „Orgonavirágzás“ az utolsó évtizednek egyik legnagyobb filmsikere volt: majdnem féléven át „telt ház“ mellett futott. S ha egészen kivételes fogadtatásban, a közönség rajongásában van is némi túlzás: a film művészi eredményeit nem illeti kétség. Első szembetűnő értéke a vizuális kifejezés gazdagsága és tökéletessége, ami az amerikai filmnek különben is mindenkor jellemző tulajdonsága volt. A képek, ill. képrendszerek vizuális tökéletessége a film egyetemes hatásának titkát árulja el, társadalmi és műveltségi határok nélkül, egyformán rajongott érte a közönség. Nagy szerepük volt a siker kivívásában a zeneszámoknak és a zenei motívumoknak is, de a film művészi egységének és hatásának indítéka éppen az volt, hogy ezek az említett részek szervesen illeszkedtek bele a képek cselekményébe. Az amerikai film lényeges tartalmi eleme: a cselekmény gáttalan rohanása, ebben a filmen is teljes mértékben érvényesülhetett. Ezzel szemben az európai filmekhez mérhető morális vagy intellektuális mélység és problémakör hiányzott belőle. Az amerikai

életszemlélet különben sem áll meg ilyen kérdések előtt. Az énekesnő tragédiája, szerelmesének halála csak egy pillanat, amelyben az élet, halál és szenvedés problémái felvetődnek, ill. felvetődhetnek, az események azonban továbbbognak s a megöregedett énekesnő emléképei fölött már megjelenik az új generáció, amely új vitalitással viszi tovább a cselekményt a maga változatos útján. Egyik nemzedék a másik nyomába lép: az élet megállás nélkül rohan előre s az egyéni élet szenvedéseinek nincs egyéb jelentőségük ebben a rohanásban, mint a végtelen időhöz mérten annak a néhány röpké pillanatnak, amelyekben az egyéni tragédia lejátszódott.

Az amerikai filmek között legújabbban a Walewska grófnő (Clarence Brown) és a Tarantella (Robert Leonard) arat nagy sikert. Az előbbi Napóleon császárnak varsói élményeit és romantikus szerelmét dolgozta fel egészen nagyszabású formában. A történelmi témát természetesen a hagyományosan ismert amerikai szemléletnek megfelelően állították be, amely a gyorsan pergő történésre s a nagy, érzéki hatásra törekvő miliőre irányítja a figyelmet. Ebben a formában a film két kivételes jelentőségű színész képességeinek teljes kifejezésére nyújtott alkalmat. A darab sikerének oroszlánrésze az övék, de a Walewska grófnő Greta Garbója mégsem idézi vissza a Karenina Anna vagy a Kaméliás hölgy Garbóját. Ezzel szemben Boyer Napoleon-alakítása kellemes meglepetést jelent azoknak, akik elsősorban a színész kedvéért ülnek be a moziba. A Tarantelláról is voltaképpen elmondunk mindent, ha megemlítjük, hogy az Orgonavirágzás rendezője készítette. Az új énekes, revüfilm azonban nem éri el az Orgonavirágzás művészi tökéletességét, de képrendszereinek meglepő gazdagsága, fénye, a zenei motívumoknak a játékkal való szerves kapcsolata kétségkívül a hasonló modorú amerikai filmek között az elsők közé emelik.

HA EGY PILLANTÁSSAL végigfutunk az elmúlt évad magyar filmtermésén, meg kell állapítanunk, hogy egy-két szórványos kísérlettől eltekintve a „Hippolit, a lakáj“ s a „Meseautó“ nívóján és tárgykörén nem jutottunk túl s nem emelkedtünk magasabbra. Sajnos ismételnünk kell: az elmúlt évad nem jelentett fejlődést a magyar film életében. (Hotel Kikelet, Segítség, örököltém, Mámi, Úrilány szobát keres, Pusztai szél, Családi pótlék, Háromszázezer pengő az utcán, Az én lányom nem olyan, A kölcsönkért kastély, 3:1 a szerelem javára, Százhuszas tempó, Egy lány elindul, Szerелеmből nősztem, Tokaji rapszódia, Noszty fiú esete Tóth Marival, Az ember néha téved, stb.) Annyira hozzászoktattak már bennünket a lényegében azonos témákhoz, a rendezési stílus ötlettelenségében a feldolgozásnak ismétlődő fogásaihoz, hogy szinte már megadással kell elhinnünk: ezekben a sekélyes formákban kell elfogadnunk a magyar filmre vonatkozó minden kívánságunkat, sőt ezekben kell felismernünk magát „a magyar filmet“ is. Annyira hozzászoktunk modorukhoz és szellemükhöz, hogy ha mégis felbukkan egy eredetibb és felépítésében izlésesebb alkotás — amilyenekkel a múltban egy-kétszer már találkozhattunk — nem ismerjük fel értékét. (Évforduló.) A legnagyobb nyereség, amit az elmúlt évad egy-egy magyar filmje nyújtott, mindössze az,

hogy kellemesen tölthettük el a színházi estét, s hogy kevesebb alkalmal kellett behúnynunk a szemünket vagy elrejtenuk szégyenkezésünket egy-egy egészen primitív kép láttán (Falu rossza). Még sajnálatosabb az a tény, hogy az az egy-két szórványos törekvés, amely komolyabb tárgykört keres magának az érvényesüléshez, nem találja meg a helyes utat. Bukása tehát csak elriasztja a jószándékúakat az ilyen próbálkozástól. Ilyen jószándékú, komoly, de meddő kísérletnek bizonyult Zilahy Két fogoly c. regényének megfilmesítése is. A regény természete, főképp a tőke hiánya ugyanis eleve lehetetlenné tette, hogy komoly művészi eredményeket érjen el vele a vállalkozó. Ahhoz, hogy jó film váljék belőle, a mese vázát a filmszerűség törvényeinek figyelembevételével lényegesen át kellett volna formálni, elkészítésére pedig föltétlenül nagyobb tőke lett volna szükséges.

Kétségtelen azonban, hogy a magyar film művészi kérdésein kívül belső fejlődésének szomorú sorsát kereskedelmi életének vajúdása is elősegíti. Fejlődésének külső képe nem ad panaszra okot, csak ha betekintünk a tőke nehézségeinek dzsungeljébe, kapunk néhány súlyos kérdésre világos választ. A múlt évben (1937-ben) 38 magyar filmet gyártottak. Egy év leforgása elegendő volt ahhoz, hogy a laikus is felismerje, milyen veszedelmet jelent a mennyiségre törekvés a minőség rovására. Az Országos Mozgóképipari Egyesület egyik legutóbbi ülésén is megállapították már, hogy ez a „filmdömping“ a „rendszeres“ gyártás kialakulása szempontjából káros. Hogy a kérdést könnyebben megérthessük, a szinkronrendelethez kell visszatérnünk, amelyről egyízben már beszámoltunk.

A szinkron-rendelet rákényszerítette a kölcsönzövállalatokat arra, hogy 3—5 külföldi film mellett egy-egy magyar (vagy szinkronizált külföldi) filmet hozzanak a piacra. A kölcsönzöcég a darabokért ú. n. „szinkronjegyeket“ kap, melyeknek idővel külön árfolyamértékük alakult ki, minthogy a rendelet a külföldi filmek behozatalát bizonyos számú szinkron-jegyhez kötötte. A szinkron-rendelet elgondolása lényegében tehát nagyon helyes volt: ilyen módon kényszerítette a tőkét magyarnyelvű filmek gyártására és nagy mértékben fellendítette a magyar filmgyártás kereskedelmi és ipari életét. A rendelet határozottan előkészítette a gyártás útját és járhatóvá tette azt a további fejlődés számára, de nem gondolt annak szabályozására. Nálunk ugyanis a külföldi filmek szinkronizálása megbukott. A tőkecsoportok, illetőleg a kölcsönzők tehát, hogy a külföldi filmek behozatalához szükséges szinkron-jegyeket (áruk ma á 1200 pengő körül mozog) megszerezzék, vagy hogy a külön megterheléstől meneküljenek: magyar filmek gyártására adták magukat. Ily módon eleget tettek a szinkron-rendeletnek, megszerezték a külföldi filmek behozatalához szükséges szinkron-jegyeket, sőt a szinkron-jegyek árát gyümölcsözően helyezték el. Az első évek legtöbb magyar filmje ugyanis szép üzleti hasznot hajtott. Érthető tehát, hogy az első próbálkozások rendkívüli üzleti sikere után a tőkecsoportok megrohamozták darabjaikkal a filmgyárat s így következett be tavaly az a túltermelés, amit a magyarpiac már nem bírt el.

A tőke törekvései azonban a nagy gyártási láz ellenére is csak nagyon szerény keretek között mozoghattak. A tőkeszegénység miatt

az egyes vállalkozói csoportok már eleve olyan üzleti megfontolásokkal indulnak, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon, azaz: lehetőleg olcsó s a tömeg ízléséhez alkalmazkodó filmeket gyártanak. Ilyen körülmények között a meginduló munka már a kezdet kezdetén se nagyon figyelhet művészi kérdésekre.

A legújabban nyilvánosságra került adatok szerint a tavaly készült 38 magyar film előállítására 4,600.000 pengő tőkét emésztett fel, amelyben legnagyobb tételként a nyersanyag (700.000 pengő), a színészgázi (540.000 pengő), a laboratóriumi költségek (500.000 pengő), műteremköltségek (500.000 pengő) stb. szerepeltek. (L. Filmtechnika, 1938 febr. számát.) Egy magyar film előállítási költsége tehát átlag 120—150.000 pengő között mozgott. A valóságban azonban egy-egy vállalkozás a feladathoz mérten aránytalanul csekély befektetéssel indul el a siker vagy a bukás útján. Átlag 10—15.000 pengőben állapítható meg az az összeg, amely a vállalkozónak készpénzben rendelkezésére áll az indulásnál. Erre az összegre, megfelelő filmmese, forgatókönyv vagy kiváló színészek esetén, már hitelez a nyersanyagkereskedő, de az alkalmi hitelezők sorába lépnek a nagyobb mozgóképszínházak is, amelyek a film bemutatási jogát azonnal lekötik, a Filmipari Alap pedig a műterembért s az egyéb technikai költségeket előlegezi: készpénzben tehát alig kerül kifizetésre 40—60.000 pengőnél több. A hitelezők sorsa pedig a darab sikerétől vagy bukásától függ. Nem csoda tehát, ha ilyen tökeszegénység mellett egy kevésbé sikerült film az egész tökecsoportot romlásba döntheti, ami a túlméretezett gyártás következtében sokszor be is következik.

Ez a néhány adat élénk, de egyúttal elszomorító világot vet azokra a nagy nehézségekre, amelyek miatt a magyar film valósággal vergődik. Ezek a jelenségek azonban újból csak megerősítik azt a véleményt, hogy a magyar filmgyártásban tevékenykedő érdekeltségeknek meg kell teremteniük a szélesebb együttműködés és a koncentráció alapjait. A magyar film fejlődése és művészi érdeke feltétlenül megkívánja, hogy a rendelkezésre álló tőkét annyira szétforgácsoló, apró vállalkozások helyett nagyobbszabású kooperáció jöjjön létre az érdekeltek között. Ebben az esetben bizonyos, hogy a tőke is inkább megtalálná számításait, a film kereskedelmi élete, ipara sem veszítene talajt, végül sokkal kevesebb magyar film készülne ugyan, de a nagyobb tőkével készült kevés film komolyabb művészi eredményt képviselne.

A magyar film sorsával kapcsolatban a tőke nehézségein kívül még egy aktuális művészi kérdéssel is foglalkoznunk kell: a magyar filmszínészgárda játékmódorával. A magyar film történetének első próbálkozásaitól napjainkig a magyar film művészgárdája a különben kitűnő színpadi színészek soraiból került ki. Népszerű „filmszínészeink“ túlnyomó része pályájának javarészt, művészi sikereinek teljességét a színpadon aratta, annak szellemében nőtt fel, annak művészi törvényei szerint éli át és fejezi ki művészi mondanivalóját. A filmen csak vendégszerepeinek, s bár a közönség rajong egyik-másikért, mégis mindenki érzi, hogy gyökerük nem a film, presztízsük megalapozója nem a filmműterem, hanem a színpad, honnan csak átruccannak néha egy-egy alakítás kedvéért a film világába. Érthető tehát, hogy a magyar

filmszínészek legnagyobb hányada a filmen is színpadi szellemben játszik, arcjátékát és mozgását, kifejezési törekvéseit a színpadi törvények determinálják. Elméleti előkészítés és gyakorlat hiányában közülük sokan nincsenek tisztában azzal, hogy a színpadi játék törvényei teljesen elütnek a filmszínész játékművészetét meghatározó törvényektől.

Ilyen körülmények között csak örömmel üdvözölhetjük a Színművészeti Akadémiának azt az elhatározását, hogy külön filmszínészképző tanfolyamot létesít. A gondolat különben azért is aktuális, mert külföldön (ahol pedig filmszínészekben nincs hiány) már többhelyen megvalósult. A színiakadémia keretei között létesített tanfolyam természetesen csak úgy érheti el célját, ha állandósítani és rendszeresíteni tudja a magyar filmszínészképzést s ha a színpad és a film kifejezési szándékait és törvényeit különválasztva, speciális filmszínészgárdát tud nevelni.

Befejezésül még a magyar filmélet egy rendkívül nagy jelentőségű eseményéről kell beszámolnunk. Meg kell emlékeznünk azokról a belügyminiszteri rendeletekről, amelyek lehetővé teszik, hogy a vidéki nép nagy tömegei is bekapcsolódhatnak a filmkultúra nevelő, ismeretterjesztő és ízlésfejlesztő áramkörébe. A film eddig csak a városokban lakó tömegek életében játszott szerepet. A falusi nép jóformán el volt zárva attól a lehetőségtől, hogy korunk egyik legnagyobb, egyetemes jelentőségű vívmányához közelférközhessék. Egyik legnagyobb akadálya volt ennek, hogy a falu tűzrendészeti és technikai szempontból nem rendelkezett olyan lehetőségekkel, amelyek a mozi térhódítását a kisebb falvakban is biztosíthatták volna. A belügyminiszter nagyjelentőségű rendelete most úgy intézkedett, hogy erre a célra 8—16 mm-es ú. n. nehezen égő, tehát kevésbé tűzveszélyes anyagból készült keskenyfilmet keli készíteni. A moziengedélyek kiadásánál a rendelet elsősorban a tűzharcosokat, hadigondozottakat és a szellemi munkanélkülieket részesíti előnyben.

Az első propaganda-előadások már meg is indultak. A kis falvak lakossága, amelynek legnagyobb hányada még nem látott mozgóképet, az első előadásokat hihetetlen bámulattal és érdeklődéssel fogadta. Szemtanuk állítása szerint a kis falvak előadótermeit zsúfolásig megtöltötte a falu lakossága, amely nem tudott betelni a számára egészen új csoda látásával. A magyar Telefongyár Rt. erre a célra külön 16 mm-es hangosfilmleadó (Terta hangos 16 mm-es) készüléket gyártott. Így a városi kultúrától messzefekvő falvak népe egyszerre a hangosfilmmel ismerkedhetik meg. A műsort egyelőre a sikerült magyar filmek töltik ki, de már tervbe vették a külföldi nagy filmek bekapcsolását is. E szerint a műsor egyelőre a következő filmekből áll: 1. Magyar világhíradó. 2. Magyarul beszélő ismeretterjesztő film. 3. Magyarul beszélő játékfilm.

Nem kell talán részletesebben is utalnunk arra, hogy ennek a rendeletnek szociális-kulturális szempontból milyen óriási jelentősége van, s hogy elhatározó lépést jelent a magyar filmkultúra jövőjének szélesebb alapon való elmélyítése terén is.

KISPÉTER MIKLÓS

A MAGYARORSZAGI NÉMETSÉG ÜGYE

A MAGYAR SZEMLE legutóbbi számában König Antal ismertette azokat az ellentéteket, amelyek a hazai németiséget az utolsó időben két táborra szakították. Ezeket az ellentéteket különösképpen külföldön nagyobb figyelemmel kísérik, mint nálunk. A Magyarországon kívül élő németiség nemcsak a Német Birodalomban, hanem a velünk szomszédos középeurópai államokban is szenvedélyes módon foglal állást ebben a konfliktusban, amelyről Magyarországon a napisajtó alig, az alsóbb hatóságok pedig többnyire egyáltalában nem vesznek tudomást. Ezeknek a köröknek szemében Magyarországon ma is csak egy német mozgalom létezik, amelynek minden megjelenési alakja az ő szemükben egyaránt ellenszenves és elfojtandó, úgyhogy nem is tartják érdemesnek különbséget tenni közöttük. Ezért mindazok, akik velem együtt évek óta nehéz küzdelmet folytatnak azért, hogy a magyarországi németiséget ne lehessen olyan jelszókkel telíteni, amelyek azt szükségszerűen előbb-utóbb összeütközésbe fogják vinni a magyarsággal, hálásak a Magyar Szemlének azért, hogy a magyar társadalom figyelmét rátereli arra a két egymástól különböző és egymással éles ellentétben álló áramlatra, amely a magyarországi németiségen belül hosszabb idő óta — sokszor kíméletlen eszközökkel is — folyik. Annál szükségesebbnek tartom, hogy a magyar nyilvánosság e téren megismerje a való helyzetet, mert számtalan jel van arra, hogy széles körök a fennálló konfliktusnak nemcsak horderejével, de még csak lényegével sincsenek tisztában. Ha ez nem így volna, akkor nem tudnám elképzelni, hogy egy igen derék fiatalemberekből álló társaság e kérdésekkel foglalkozva, azok mellett nyilvánított volna rokonszenvet, akik Magyarországon belül nyilván idegen érdekeket szolgálnak, szemben azokkal, akik megengedhetetlennek tartják, hogy a magyar politikában más, mint magyar érdek érvényesülhessen. Nem fordulhatna elő, amiről számtalan esetben meg kellett győződnöm, hogy vannak hatóságok, amelyek akkor vélnek kötelességet teljesíteni, ha az imént említett két áramlattal egyformán bánnak, sőt hogy egy helyen egyenesen akadjon közigazgatási tisztviselő, aki nagyobb mozgási szabadságot ad azoknak a törekvéseknek, amelyek külföldi forrásból táplálkoznak, mint azoknak, amelyek az ilyen külföldi befolyások érvényesülése ellen küzdenek. Számos okból igyekeztem kerülni ezeknek a több tekintetben kényes kérdéseknek a nyilvánosság előtt való feszegetését, tartván attól, hogy ez kimélyíthetné a létező

ellentéteket, amelyeket én ma sem tartok áthidalhatatlanoknak és amelyeknek kiegyenlítését, ha ez elfogadható alapon lehetséges, ma is a legnagyobb mértékben kívánatosnak tartom, de azért is, mert ezek a kérdések a Magyarország és Németország közötti viszonyt érintik, aminek zavartalan voltára pedig a magam részéről is nagy súlyt fektetek. De látván azokat a tüneteket, amelyek azt mutatják, hogy sem a magyar társadalom, sem a magyar alsóbb hatóságok ennek a konfliktusnak lényegével nincsenek tisztában és érezvén azt, hogy ezt a helyzetet csak a nyilvánosság állásfoglalása tudná megváltoztatni azzal, hogy a létező aggályos tünetekre erőteljesen reagál, kénytelen vagyok a magyar közvéleményhez fordulni és mintegy a nyilvánosságba menekülni egyfelől azok ellen a támadások ellen, amelyek a külföld részéről engem és velem együtt küzdő barátaimat érik és másfelől ama meg nem értés ellen, amely ezen a téren a magyar társadalomban mutatkozik.

Tudom, hogy abban a szerepben, amely ezekben az ellentétekben nekem jutott osztályrészül, aki ezidőszerint a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöki tisztét viselem, elkerülhetetlenül mindig támadásoknak leszek kitéve ama német körök részéről, amelyek — szerintem német szempontból is indokolatlanul — a hazai németiségnek úgynevezett „volksdeutsch“ csoportja mellé álltak. Ha ezek a támadások az ellen irányulnak, amit a magam meggyőződéséeként mindig nyíltan vallók és hirdetek, akkor nem törődöm velük, mert hiszen tudom, hogy politikai kérdések tárgyalásánál mindig vannak különvélemények, esetleg olyanok is, amelyek durvább alakban jelentkeznek, mint amely művelt emberek között szokásos. De jogom volna elvárni, hogy a támadások az ellen irányuljanak, amit valóban mondok, írok és hirdetek, nem pedig olyan dolgok ellen, amelyekkel egyáltalában nem vállalom közösséget és amelyekkel engem mégis azonosítani szoktak. A külföldi német lapok támadásai gyakran voltaképpen nem is ellenem irányulnak, hanem egy madárijesztő ellen, amelyet ezek a lapok alkottak meg maguknak és amelyről el akarják hitetni, hogy az én vagyok, mert azt nagyon sok olyan ronggyal együtt, amelyet sohasem viseltem, egy-egy tőlem származó foszlánnyal is feldíszítették. Legújabbán azzal vádolnak — különösen Gündisch Guido úr —, hogy én szertelen becsvágyam kielégítése érdekében tolokodtam be a Magyarországi Német Népművelődési Egyletbe (MNNE) és akartam ezzel magamhoz ragadni a magyarországi németiség vezérének szerepét. Ilyen körülmények között szükségesnek tartom elmondani, hogy miképpen kerültem a MNNE élére és milyen elveket igyekeztem ennek az egyletnek a körében érvényesíteni, ami azután némi világot fog vetni a magyarországi németészen belül ma fennálló ellentétek lényegére is.

1924 nyarán történt, hogy Bethlen István gróf akkori miniszterelnök felkért arra, hogy vállalam el az elnökséget egy magyarországi német népművelődési egyletben, amely akkoriban Bleyer Jakab kezdeményezésére alakulóban volt. Ugyanebben az időben külön felkeresett Bleyer Jakab is — akivel néhány évvel előbb ismerkedtem meg a Nyugatmagyarország megtartásáért folytatott különböző akciókkal kapcsolatban — és a maga részéről is arra kért, hogy a miniszterelnök

hozzám intézett kívánságát teljesítsem. Eleinte haboztam, hogy vállalam-e ezt a feladatot, mert a német kisebbségi mozgalmaktól akkorigiban távol álltam és kevés kedvem volt azokba belesodróni. Végül azonban engedtem Bethlen István gróf kérésének. Bizonyára nem ambícióból, mert tisztában voltam vele, hogy darázs-fészekbe kerülök és hogy a német kisebbség törekvéseivel való kapcsolat az embert Magyarországon nem teszi népszerűvé és inkább elzárja előtte az utakat a politikai érvényesülés felé, semhogy ilyeneket megnyitna előtte. De vállaltam a nekem szánt szerepet, mert úgy éreztem, hogy ezzel hozzá tudok járulni annak a célnak eléréséhez, amely Bethlen István gróf szeme előtt lebegett, hogy a németiség Magyarországon is lehetőséget nyerjen arra, hogy német műveltségét, szokásait, nyelvét megtarthassa és ápolhassa, anélkül hogy ezzel — ha csak akaratlanul is — ellentétbe kerülne a magyarországi németiség hagyományos hazaszeretetével.

1924 nyarától egészen Bethlen István grófnak 1932 augusztusában bekövetkezett lemondásáig Bleyerrel teljes egyetértésben vezettem a MNNE-t. A magyarországi németiség kétségkívül Bleyerben látta a maga hivatott vezérét és én sohasem igyekeztem tőle ezt a szerepet elvitatni. Feladatomat abban láttam, hogy olyankor, amikor annak szükségessége felmerült, igyekezzem összhangban tartani az egyesület működését azokkal a szerintem teljes egészükben helyes intenciókkal, amelyeket a Bethlen-kormány követett a magyarországi német kisebbségre vonatkozó kérdések kezelésében. Tevékenységem abban merült ki, hogy egyszer a kormányt, másszor Bleyert kellett igyekezni rábírnival valamire, ami a kormány és az egyesület együttműködésének biztosítására szükséges volt. Hogy Bleyer törekvései a magyarországi németiség élén magyar szempontból kifogástalanok és céljai feltétlenül hazafiasak voltak, ahhoz szerintem nem férhet kétség. Bleyer állásfoglalására jellemző volt, amit nekem 2—3 évvel halála előtt egy berlini útjáról visszajövet mondott: „Súlyt fektettem arra — így szökött nyilatkozata —, hogy Berlinben ne hagyjak fenn semmiféle kétséget álláspontom tekintetében. Ezért megmondtam, hogy mi magyarországi németek jó németek akarunk maradni, de elsősorban jó magyar állampolgárok vagyunk. És ha — amit Isten ne adjon és ami remélhetőleg sohasem fog bekövetkezni, Magyarország és a Német Birodalom valaha összeütközésbe kerülne, akkor egy pillanatig sem fogok habozni, hogy Magyarország mellé álljak, ha szükséges, még Németország ellen is és meg vagyok győződve róla, hogy az egész magyarországi németiség ezt fogja tenni.“ Bleyernek ezt az állásfoglalását összes munkatársai jól ismerik, mert egészen hasonlóan mások előtt is így nyilatkozott és ismerik azok is, akik most, ha Bleyernek ez a nyilatkozata szóba kerül, előszeretettel beszélnek Bleyer „állítólagos“ álláspontjáról.

Amikor Bethlen István grófot a magyar miniszterelnöki székben Károlyi Gyula gróf váltotta fel, akit jóformán nem ismertem, a magam részéről nem láttam értelmét annak, hogy az egyesület élén megmaradjak. Az új miniszterelnök és az egyesület közötti közvetítésre az adott új helyzetben nem láttam magam előtt nagy teret és az volt a nézetem, hogy az egyesület elnöki tisztsége azt illeti meg, akit a hazai németiség a maga vezérének tart, tudniillik Bleyer Jakabot. Ezért

1932-ben bejelentettem, hogy le akarok mondani az egyesület elnökségéről. Csak Bleyer kifejezett kérésére tartottam lemondásomat függőben a következő közgyűlésig. 1933-ban nem volt közgyűlés, ennek az esztendőnek novemberében pedig Bleyer váratlanul meghalt. Bleyer temetése napján a külföldi német kisebbségi szervezetek képviselőiben egymás után két úr járt nálam és felkért arra, hogy Bleyer halála után most már feltétlenül tartsam meg az egyesület vezetését. Azt válaszoltam, hogy ezt alig fogom megtehetni, de kész vagyok arra, hogy befejezésre juttassam azokat a tárgyalásokat, amelyeket Bleyer indított meg az akkori kormánynál a németlakta községekben való népiskolai oktatás újjászervezése és néhány más, a németiség kulturális életét illető kívánság teljesítése érdekében. Ezek a tárgyalások, amelyeknek vezetését most már magam vettem át, hónapokig elhúzódtak és végül is bizonyos megállapodásokra vezettek, amelyek Gömbös Gyula akkori miniszterelnöknek egy 1934 május 2-án hozzám intézett levelében vannak lefektetve. Párhuzamosan ezekkel a tárgyalásokkal a kormány ismételten felkért arra, hogy vállaljam el továbbra is a MNNE vezetését, sőt az egyik tanácskozásnál, amelyen Gömbös Gyula miniszterelnök vezetése alatt Kánya Kálmán külügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Darányi Kálmán akkori miniszterelnökségi államtitkár vettek részt és amelybe engem is bevontak, az egyik jelen volt miniszter kijelentette, hogy amennyiben én nem vállalom a MNNE elnökségét, a kormány kénytelen volna újból revízió alá venni azt, amit a német kisebbség óhajaiból teljesíthetőnek tart. Bár ez a nyilatkozat úgyszólván kötelességemmé tette az egyesület élén való megmaradásomat, arra még mindig nem tudtam magamat elhatározni. Főleg attól tartottam, hogy Berlinben, ahol egyes hatalmas társadalmi szervezetek állandóan foglalkoznak a külföldi német kisebbségek kérdésével, tehát a magyarországi német kisebbséggel is, engem nem fognak szívesen látni az egyesület élén, mert hiszen nekem ezekkel az urakkal semmi közvetlen kapcsolatomban nem volt és még csak nem is ismertem őket. Ezeknek a köröknek a bizalmára azonban megítélésem szerint az egyesület elnöke feltétlenül rászorult, ha el akarta kerülni, hogy Berlinből a feje felett és a háta mögött külön akciók kezdeményeztessenek, amelyek azután a magyarság és a magyarországi németiség közötti összhang megzavarására vezethetnek. 1934 február 8—9-én ezért Berlinben jártam és ott érintkezést kerestem a szóbanforgó társadalmi egyesületek vezetőivel, különösen a hatalmas „Volksbund für die Deutschen im Ausland“ — röviden VDA — igazgatójával, az osztrák származású Steinacher úrral. Berlinben az összes urak, akikkel érintkeztem, biztosítottak arról, hogy szívesen látják, ha megmaradok az egyesület élén és megígérték nekem támogatásukat. Közöttük különösen Steinacher úr szólított fel még a búcsúnál is, hogy vállaljam a feladatot, bár tudja, hogy az hálátlan és hogy kevés örömem lesz benne. Hogy éppen ő miatta lesz kevés örömöm benne, azt akkor nem is sejtettem.

A Berlinben kapott ígéretek alapján jogom volt feltételezni, hogy a MNNE elnökségével rám hárított feladatok teljesítésében berlini részről nem fognak nekem nehézségeket támasztani. Legalább is

loyális magatartásra azok részéről, akikkel Berlinben érintkeztem, jogom volt számítani. Ilyen körülmények között Budapestre visszatérve, kijelentettem, hogy hajlandó vagyok a MNNE elnökségét továbbra is vállalni. Gömbös Gyula miniszterelnök ezt a kijelentésemet már említett 1934 május 2-iki levelében nyugtázta:

»Nagy megnyugvással vettem tudomásul — írja —, hogy a MNNE elnöki tisztségét elvállalni méltóztatol. Szóbeli tárgyalásaink során alkalmunk volt a hazai német kisebbség ügyét, helyzetét az ezzel kapcsolatos összes vonatkozásokra kiterjedően átbeszélni. Felesleges volna azokra újból kiterjeszkedni, csupán annyit kívánok leszögezni, hogy ez a kérdés-komplexum jelenleg krízises állapotba került, aminek ilyen jellegű megszüntetni mindannyiunknak hazafias kötelessége. Nem kis áldozatot jelent ez ügyvel való foglalkozás azok részéről, akik azt minden szempontot kielégítő megoldáshoz kívánják juttatni. Éppen ezért hálás köszönettel nyugtatom, hogy a nevezett egyesülés elnöki tisztségét elvállalásával kezredbe veszed a hazai németiség ügyei azon részének intézését, amely az egyesülettel kapcsolatban jelentkezik.«

Az elnöki tisztséget azután formálisan is újból átvettem. A következő hónap folyamán azonban arra kellett rájönnöm, hogy az egyesület tisztikarában, amely nagyjában ugyanaz maradt, mint Bleyer idejében, külön törekvések érvényesülnek. Előfordult például, hogy az egyik úr akkor, amikor neki szemrehányásokat tettem, hogy egyik beszédében megbeszélésünk ellenére nem volt meg a kellő egyensúly a magyarországi németiség néphűségének és államhűségének hangoztatása között, mert fejtegetéseiben az utóbb említett szempont meglehetősen háttérbe szorult, azt válaszolta nekem, hogy neki igyekeznie kellett azon, hogy Németországban meg legyenek elégedve az általa mondottakkal. Többízben kellett egyeseknek szemrehányást tennem, hogy az egyesület életében előfordult egyes mozzanatok elhallgatták vagy eltitkolták előttem. Bleyer Jakab például mindig közölte velem, ha kiutazott Berlinbe, hogy ott valamilyen megbeszélésen részt vegyen és hazatérte után tájékoztatott arról, amit kinn tapasztalt. Utóda ezt nem tartotta szükségesnek, amiért őt kérdőre is vontam. Azután olyasféle hírek jutottak tudomásomra, hogy az egyesület vezetőségének egyes tagjai valami külön szervezetben tömörültek, amelyről mint „Kameradschaft“ beszéltek. Egy ideig azt hittem, hogy egy Bleyer által alapított bizottságról van szó, amelynek létezéséről mindig tudtam, bár abban nem vettem részt, lassanként azonban kiderült, hogy ez a Kameradschaft néven megindult akció egészen más természetű. Meglepetéssel értesültem arról, hogy az egyesület egyik tisztviselőjét azzal vádolják, hogy még Bleyer életében olyan jelentékeny összeget sikkasztott el, amekkora sikkasztást az egyesület rendes költségvetésén belül alig lehetett volna elkövetni, ami bizonyos eltitkolt pénzforrásokra engedett következtetni. Még feltűnőbb volt, hogy a sikkasztással vádolt tisztviselő ellen nem mertek feljelentést tenni. Hovatovább arra a meggyőződésre jutottam, hogy az egyesület tisztviselői karában a hátam mögött olyan dolgok történtek, amelyek a legkomolyabban kifogásolhatók. Ugyanakkor hírek futottak be hozzám arról is, hogy a szóbanforgó tisztviselők vidéki körútjaikon szélső jelszavakat hirdetnek és ezen az alapon igyekeznek a hazai németiséget megszervezni, ami természetesen a

hatóságok legélesebb ellenszenvét váltotta ki a német egyesülettel szemben. Kézzelfogható bizonyítékok abban a tekintetben, hogy az egyesület tisztikarának egy része olyan dolgokban vesz részt, amelyeket megengedhetetleneknek kellett tartanom, a dolognak ebben a stádiumában még nem voltak a kezemben. A rendelkezésekre álló indiciumok alapján levont következtetéseket pedig az illető urak a leghatározottabban tagadták. Egy ideig azt hittem, hogy egyes túlzásokra hajló fiatal emberek jóhiszemű szertelenségéről van szó, amelyeknek a meggyőzés fegyverével is véget lehet vetni, de nem is volt olyan érv a kezemben, amellyel teljesen meggyőzően beigazolhattam volna azt a gyanút, amely bennem élt. Ehhez járult, hogy a lehetőség szerint el akartam kerülni az egyesületben való szakadást, mert ez szakadást jelentett volna a magyarországi németsegen belül is és azt vonhatta maga után, hogy a németiség egy része még jobban fog radikalizálódni, ami komolyan veszélyeztethetné azt az összhangot, amely a magyarság és a magyarországi németiség között mindig fennállt. Reméltem, hogy a németiség józan elemeinek segítségével lassan le lehet majd szerelni — a németiség kettészakadása nélkül — az észlelt túlzásokat. Ebben a törekvésemben valószínűleg továbbra is kitartottam volna, ha maga a „Kameradschaft“, azaz maguk a túlzásra hajló elemek ezt nem tették volna lehetetlenné.

Két körülmény volt az, ami 1935 júniusában szakadásra vezetett az egyesületben. Az egyik körülmény az volt, hogy az 1935 májusában lefolyt általános választásokon a Kameradschaft egyik tagja, aki a MNNE főtitkára is volt, a bonyhádi kerületben oly szélső propagandát fejtett ki, amely Tolna megye nagy részében teljesen megbontotta a magyarság és a magyarországi németiség között mindaddig fennállott békés egyetértést. Ezzel az agitációval a budapesti napisajtó is foglalkozott és széles körben az egész német egyesületet azonosították azzal az agitációval, amelyet Bonyhádon ennek az egyesületnek a főtitkára érdekében úztek. A második körülmény, amely sürgős intézkedést követelt, abban állt, hogy az egyesületnek ugyanazt a főtitkárát a magyar bíróság nemzetgyalázásért második fokon is elítélte bizonyos — általa különben tagadott — kijelentései miatt, ami természetesen szintén árnyékot vetett arra az egyesületre, amelynek szolgálatában az elítélt állt. Ez az állapot tovább nem volt fenntartható és az előtt az alternatíva előtt álltam, hogy vagy kiküszöbölöm az egyesület tisztikarából legalábbis a lehangosabbakat a túlzásra hajló elemekből, vagy pedig az egyesület hatósági feloszlásának veszélyét idézem fel, amely gondolattal különben az akkori kormány komolyan foglalkozott is. A magam részéről úgy általános politikai szempontból, mint a magyarországi németiség szempontjából is nem tartottam volna helyesnek az egyesület feloszlását. Általános szempontból azért, mert az egyesület feloszlása csak arra vezetett volna, hogy a németiség egy része — esetleg külön német kisebbségi pártként szervezkedve — még felelőtlenebből folytatta volna addigi agitációját, ami kifelé azt a látszatot kelthette volna, mintha Magyarországon az egész német kisebbség elégedetlen volna a maga helyzetével, aminek azután a Magyarország és a Német Birodalom közötti viszonyra is káros befolyása lett

volna. A német kisebbség szempontjából pedig az egyesület feloszlatását azért tartottam volna sajnálatosnak, mert ezzel minden valószínűség szerint teljesen megrekedt volna az a népiskolai reform, amelyet a Gömbös-kormány tervbe vett és amelynek megvalósítása jól felfogott magyar érdek is volt. Ezért a magam részéről határozottan amellet foglaltam állást, hogy a kormány ne oszlassa fel az egyesületet és inkább arra vállalkoztam, hogy az egyesület tisztikarából el fogom távolítani a szélső elemeket.

Szerettem volna, ha ezt békésen lehetett volna keresztülvinni. Az egyesületnek a bíróság által második fokon elítélt főtitkárát felkértem arra, hogy önként kérje szabadságolását az ellene folyó eljárás befejeztéig, ami különben is a politikai illendőség elemi követelménye lett volna. Ekkor azonban az egész megszervezett Kameradschaft akcióba lépett a főtitkár megmaradása mellett. Azt kívánták, hogy az egész egyesület vállaljon vele szolidaritást. Mint a csoport vezére, akkor lépett először előtérbe Huss Richárd debreceni tanár, aki az egyesület működésében addig alig vett részt. Abban a törekvésben, hogy a szakadást az egyesületen belül elkerüljem, nem akartam szavazásra bocsátani a dolgot és inkább magam vállaltam a történelemért a felelősséget, amikor elnöki jogkörömből kifolyólag a főtitkárt bizonytalan időre szabadságoltam. A Kameradschaft tagjai erre szolidaritást vállaltak vele olyan nyilatkozat kíséretében, amelyet nem lehetett másként magyarázni, mint hogy az egyesületből kiléptek.

Csak a szakadás megtörténte után nyertem teljesen világos képet az addig fennállt helyzetről. Minden kétséget kizáró módon megtudtam állapítani, hogy az egyesület tisztikárának egy része rendszeres havi szubszidiumokat húzott külföldről. Ilyenben részesítették egyes vidéken élő exponenseiket is. Kezembe került egy hiteles lista az ilyen módon kifizetésre kerülő pénzekről. Megállapítást nyert továbbá, hogy az egyesület már hosszabb idő óta túlnyomóan ilyen külföldről származó pénzekből élt. A tagdíjak beszédésével senki sem törődött, mert a tagdíjjövedelmet külföldi pénzekből pótolták. Az egyesület vezetősége előtt ezt úgy leplezték, hogy fiktív tagsági jegyzékeket fektettek fel, úgy akarván beállítani a dolgot, mintha a felhasználásra került összegek tagdíjak alakjában folytak volna be. A tagjegyzék a tízezres sorszámmal kezdődött, az első tízezer tagról azonban semmiféle jegyzék nem létezett. Kiderült továbbá, hogy a Kameradschaft tagjai egy autó felett diszponáltak, amelyet ugyancsak külföldről kaptak és amelyen agitációs körutakat rendeztek az országban. Mind világosabbá vált, hogy az egyesületen belül létezett egy külön szervezet, mely — nyilván külföldi óhajra — igyekszik a magyarországi németiséget politikailag megszervezni, mégpedig — ha nem is bevalottan — a magyarsággal szemben, hogy ne mondjam, a magyarság ellen. Hogy a külföldön ez a tendencia megvolt, azt különben Isbert tanár egy a Magyar Szemle hasábjain megjelent cikkben nyíltan be is ismerte, amikor a németországi körök óhajaként tüntette fel, hogy Magyarországon a német kisebbségi harc élesebbé váljék. Ebben a törekvésben a Kameradschaft tagjai teljesen átgondolt terv szerint jártak el, amelynek legaggályosabb része az volt, hogy a külföldről

kapott pénzzel internátust létesítettek a német származású egyetemi fiatalság részére, amelyet azután rendszeresen kioktattak a maguk ideológiájában. Ez az internátus ma is létezik. Egyeseket ösztöndíjakkal küldtek ki Németországba, mégpedig úgy, hogy az illetők az ösztöndíjakat kölcsönképpen kapták, amely kölcsönöket azonban nem kellett visszafizetniök, ha vállalkoztak arra, hogy tanulmányaik befejeztével Magyarországon fognak letelepedni valamelyik vidéki városban, ahonnan azután annak az egész környékét megdolgozhatják és megszervezhetik.

Azt az egész akciót, amely német részről a magyarországi német kisebbségen belül folyt, a Volksbund für die Deutschen im Ausland (VDA) folytatta és annak élén ugyanaz a Steinacher doktor, aki engem annakidején a MNNE elnökségének átvétele előtt támogatásáról biztosított. Mint kiderült, ez a támogatás abban állt, hogy saját munkatársaimat ő pénzelte a hátam mögött oly célból, hogy azok velem szemben az ő, saját meggyőződésemtől nagyon távol álló politikáját képviseljék és annak híveket szerezzenek. Nem kell mondanom, hogy ezt az eljárást sem fairnek, sem lojálisnak nem tarthattam. Mindig az volt a benyomásom és ma is meg vagyok róla győződve, hogy attól a külön akciótól, amelyet Steinacher itt Magyarországon rendezett a VDA pénzével, úgy a német kormány, mint a német nemzeti szocialista párt távol állt. Ezt a meggyőződésemet magában Berlinben szereztem, ahol volt alkalmam ezekről a kérdésekről úgy a külügyminisztériumban, mint a nemzeti szocialista párt külügyi hivatalában beszélgetéseket folytatni. Mindkét helyen teljesen korrekt felfogásokkal találkoztam a magyarság és németiség viszonya tekintetében és a Magyarországon észlelhető külön akciót kénytelen voltam arra visszavezetni, hogy a VDA, mint ezt az ő köreiben mindig állították, még a nemzeti szocialista Németországban is bizonyos autonómiát tudott magának megőrizni és nem volt teljesen „gleichschaltolva“. A VDA már 1881-ben alakult meg más néven és alapszabályai szerint az a célja, hogy a külföldön német iskolákat, kulturális berendezéseket, népkönyvtárakat, torna- és sportegyesületeket létesítsen. Voltaképpen tehát alapszabályszerű célját lépte túl, amikor egy külföldi államban, mégpedig egy olyanban, amely Németországgal a legbarátságosabb viszonyban áll, olyan akciót indított, amelynek politikai jellege, bármennyire is akarták azt tagadni, nyilvánvaló volt. A magam részéről mindig súlyt fektettem, mint ezt berlini utam is bizonyította, arra, hogy a MNNE azokkal a német körökkel, amelyek a külföldi német kisebbségek sorsa iránt érdeklődnek, meleg baráti kapcsolatokat tartson fenn, hiszen csak ezzel válhatott a magyarországi németiség hiddá Magyarország és a Német Birodalom között, amit egyik legfőbb hivatásának tartottam. Ennek a barátságos viszonynak a fenntartása csak akkor kezdett akadályokba ütközni, amikor a VDA élére Steinacher úr került, aki különösen nem szerette Magyarországot, mert 1921-ben a soproni népszavazás előkészítése körül kifejtett tevékenysége miatt — mert abban az időben osztrák állampolgár volt — kiutasították Magyarországról. Az újabb időben történt azután, hogy a nemzeti szocialista párt Steinacher urat eltávolította a VDA éléről és meg

vagyok győződve róla, hogy a jövőben ez az egyesület meg fogja változtatni azt a káros irányt, amelybe Steinacher úr a magyarországi németiség mozgalmát terelni akarta. Hogy ez eddig nem történt meg, az teljesen érthető, mert hiszen a Steinacher úr által teremtett befejezett tények likvidálása nem történhetik meg máról holnapra. Bohle úr budapesti beszéde mindenesetre felkelti azt a reményt, hogy a jövőben e téren új szellem fog érvényesülni.

A magam részéről a szakadás után is arra törekedtem, hogy újból megteremtsem a lehetőséget az egész magyarországi németiségnek a MNNE-n belül való egyesítésére. De ez természetesen mindig és minden körülmények között ahhoz a feltételhez volt és van kötve, hogy külföldi pénz ne kerülhessen többé egy kis csoport kezébe. A Kameradschaft tagjainak erőssége egyedül és kizárólag csak az, hogy jelentékeny pénzüsszegek felett rendelkeznek. Mihelyt sikerül a pénzforrásokat elvágni, befolyásuk azonnal teljesen összeroppan. Az egyesület egységének helyreállítására irányuló tárgyalásaim azonban sikertelenek voltak. Eleinte kereken tagadták a külföldi pénzforrások létezését, sőt ezt a tagadást egyik-másik úr becsületszóval támasztotta alá. Az egyik közülük egyenesen odáig ment, hogy kijelentette előttem, ha tényleg előfordult volna, hogy valamelyik társa külföldi pénzt kapott, azt azonnal ki kellene zárni az egyesületből. Később a kezemben lévő bizonyítékok súlya alatt az urak kénytelenek voltak taktikát változtatni. Kijelentették, hogy nem látnak semmi kivétlenül abban, hogyha külföldről pénzt fogadnak el és olyan nyíltan beszéltek erről, mintha azt mondták volna el, hogy aznap mit ebédelték. Még írásaim is vannak, amelyek ezeknek a pénzeknek rendszeres folyósítását nyíltan bevallják.

1936 nyarán volt egy időpont, amikor megbízható helyről arról értesültem, hogy német részről ezeket a pénzfolyósításokat beszüntették. Utólag azt hiszem, hogy ezek az információk hamisak és félrevezetőek voltak. Valószínűleg csak a folyósítás módja változott meg, mert kétségtelen, hogy pénz azután is folyt be az országba. Amidőn azonban abban a véleményben voltam, hogy ezek a szubszidiumok megszűntek, tettem egy utolsó kísérletet arra, hogy helyreállítsam az egyesületen és a hazai németészen belül a teljes egyetértést. Felajánlottam a Kameradschaft két, a velem való tárgyalásokkal megbízott tagjának, hogy társaikkal együtt térjenek vissza az egyesületbe, elégedjenek meg azonban ott az ellenzék szerepével. Hajlandó lettem volna egy kevésbé exponált és nézetem szerint megbízható társuknak az egyesület intézőségében is helyet biztosítani. Az urak azonban az ügyvezető alelnöki és főtitkári tisztséget kívánták a maguk részére és ezen az alapon megegyezés természetesen nem jöhetett létre. Erre 1936 augusztusában az összes, a Kameradschaft-hoz tartozó elemeket kizártuk az egyesületből. Erre ők maguk adtak módot. A szakadás bekövetkezése után ugyanis híveik körében akciót indítottak arra, hogy azok ne fizessék meg tagdíjukat. Az egyesület alapszabályainak van egy intézkedése, amely szerint a tagdíjak meg nem fizetése az illető tagnak a tagjegyzékből való törlését vonja maga után. Nem kellett egyebet tenni, mint a szakasz alkalmazásával törölni mind-

azokat, akik nem tettek eleget fizetési kötelezettségüknek és a Kameradschaft összes hívei elvesztették tagságukat. Ez volt az az „erőszak“, amit nekem még most is gyakran szememre vernek.

Azóta a helyzet nem változott. A magyarországi németiség zöme ma is abban a táborban van, amelynek én állok az élén. A Budapest környékén lévő német községekben a Kameradschaft soha nem tudott gyökeret verni. Tolnában, Baranyában és Nyugat-Magyarországon csak a németiség töredékei álltak a Kameradschaft mellé, leginkább azoknak a községeknek környezetében, amelyekben a Kameradschaft valamelyik tagja működik mint orvos, ügyvéd vagy tanító. Az ilyen agitációs gócotól távolabb fekvő községekbe a Kameradschaft ma sem tud behatolni. De tekintetbe kell venni, hogy az egyetem minden esztendőben kibocsát magából új és új egyéneket, akiknek már abban az internátusbán, amelyben tanulásaik folytatása alatt éltek, kijelölték azt a feladatot, hogy nekik is egy agitációs gócot kell majd megalakítaniuk. Ha ma komoly baj nincs is, oktalanság volna tagadni, hogy ez az agitáció veszedelemmel jár és ha az így folyik tovább, aggályosan meg fogja zavarni a magyarországi németiségnek a magyarsághoz való viszonyát. Ennek elkerülése érdekében feltétlenül szükséges két feladatot minél előbb megoldásra vinni.

Az egyik feladat annak a megakadályozása, hogy a Kameradschaft jelentékeny külföldi pénzüsszegek felett diszponálhasson. Nemany nyira az a baj, hogy külföldről pénz folyik be, mert hiszen vannak a magyarországi németiségnek olyan kulturális céljai, amelyekre ez értékesen volna felhasználható a magyar nemzeti érdekeknek minden sérelme nélkül. A baj az, hogy e pénzek felett ma egy felelőtlen csoport rendelkezik és így azok hovatartását Magyarországon ezidőszent senki sem ellenőrizheti. Már pedig külföldi pénzt felhasználni oly célokra, hogy idegen társadalmi alakulatok Magyarországon önmaguknak egy mindenre kész gárdát teremtsenek, megengedhetetlen dolog. Hiába állítják a Kameradschaft köreiben, hogy a pénzt feltétel nélkül kapják és hogy hovatartására idegen tényezők nem gyakorolnak befolyást. Aki pénzt fogad el és erre a pénzre alapítja egész egzisztenciáját, az mindig függő viszonyban van attól, aki a pénzt adja. Ebben a tekintetben nézetem szerint a magyar és német kormánynak kell kielégítő helyzetet teremteni. A Németországgal való barátság fenntartására nálunk mindenki súlyt fektet, de azzal a baráti viszonyal, amely a két állam között létezik, nem fér össze az, hogy az egyik államból jövő pénzüsszadományokkal belső nehézségeket támasszanak a másik állam kormányának. Tartani lehet attól, hogy ha ez a helyzet fennmarad, előbb-utóbb káros visszahatása lesz azokra a baráti érzületekre is, amelyekkel ma Magyarországon mindenki el van telve a Német Birodalom iránt. Ezt pedig sem magyar, sem német szempontból nem tartom kívánatosnak. Nem tudom belátni, hogy hogyan tarthatja valaki Németországban helyesnek, hogy a magyar kormány feltétlenül németbarát politikáját megnehezítse azzal, hogy itt ellenséges közhangulatot teremt a német nemzettel szemben.

A másik feladat, amelyet megoldásra kell vinni, ha a Kameradschaft ideológiájának a magyarországi németiség körében való elter-

fedését meg akarjuk akadályozni, a Gömbös Gyula által kiadott népiskolai rendelet mielőbbi gyors végrehajtása. Az a népiskolai típus, amelyet ez a rendelet megállapít, messzemenően tekintettel van a hazafias nevelés érdekeire és a magyarnyelvű tanítást sem mellőzi. Nincs komoly ok annak megakadályozására, hogy ez az új népiskolai típus a vegyesajkú községekbe bevezetessék. A magyar kormány Összes komoly tényezőinek ez komoly célja, amely a jövő tanév kezdetéig az összes felelős tényezők határozott nyilatkozatai szerint el is lesz érve. Ma a Kameradschaft agitációja elsősorban abból az elégedetlenségből táplálkozik, amelyet az iskolarendelet végrehajtása körül észlelt nehézségek a magyarországi németiségben sok helyen kiváltanak. Az egész magyar társadalom józan belátására van szükség, hogy ez a reform megvalósuljon, amivel a szélső elemek agitációja elveszítené azt a kedvező talajt, ami ma rendelkezésére áll.

A hazai németéségen belül előállt szakadás azért aggasztó, mert további elterjedése végezetül mégis csak megbontaná a magyarság és a magyarországi németiség közötti lelki összhangot. Ma is az a meggyőződésem, hogy úgy a magyarság, mint a magyarországi németiség érdekében mindent el kell követni ennek a szakadásnak a megszüntetése érdekében és a németiség egységének helyreállítását nem is tartom aggályosnak, ha sikerül megakadályozni, hogy a szélső elemek politikai célokra a külföldről jelentékeny pénzüsszegeket kapjanak és ha el tudunk jutni odáig, hogy a népiskolai reform végrehajtása kielégítse a magyarországi németiség ezidőszerint egyetlen fontos és emellett a magyar nemzeti érdekekkel teljesen összeegyeztethető kívánságát. De nem szabad szemethúnyni ama veszélyek előtt, amelyekkel a mai állapot fennmaradása fenyeget és súlyos hibát követnek el azok, akik komoly intézkedésekkel nem törekednek arra, hogy ma, amikor ez még lehetséges, a fejlődés újból olyan irányba terelődjék, amely megfelel a magyarországi németiség hagyományainak. Lehet, hogy ebben a tekintetben erélyes intézkedésekre is szükség van. Ebben a tekintetben azoknak, akik ezeket a kérdéseket intézik, csak arra a német mondásra kell gondolniok, hogy: „greifniemals in ein Wespennest, doch wenn du greifst, so greife fest“. Fél rendszabályokkal ezen a téren sem lesz lehetséges eredményeket elérni. A kérdést lehetőleg békés úton, közös egyetértésben, de mindenesetre gyökeresen kell megoldani. Ez úgy a magyarságnak, mint a magyarországi németéségnek, sőt ha jól meggondoljuk a dolgot, a Német Birodalomnak is fontos érdeke.

GRATZ GUSZTÁV

AZ ÚJ ROMAN ÁLLAM

EZ ÉV ELEJÉN, a télen, Romániában olyan politikai átalakulás történt, ami csak függetlenségének kikiáltásával és Nagyrománia megalakulásával mérhető össze. Alkotmányos és társadalmi élete új alapokat kapott; az 1866-i liberális alkotmány, a liberálisnak tartott parlamenti kormányzat helyébe gyengén leplezett katonai diktatúra került.

Múlt évi októberi számunkban beszámolva a „román dolgokról“, azt írtuk, hogy ha az uralmon lévő liberális kormány távozik, isten tudja, hogy micsoda alakulat és annak élén ki követi? Semmi garanciája nincs — mondtuk —, hogy nemsokára radikális paraszt politika vagy kisebbségellenes antiszemita diktatúra uralkodik Romániában.

A pár hónap eltelt s a diktatúra megjött.

NÉGY ÉVE VOLT, hogy a liberális Tatarescu-kormány az ország élén állott, mikor 1937 november 13-án beadta lemondását. Nyugateurópai felfogás szerint semmi oka sem volt reá. A törvényhozási testületek, kamara és szenátus megbízatása lejárt ugyan, de annak a kormány helyzetére nem lehetett semmi befolyása, annál kevésbbé, mert mind a kettőben nagy többséggel rendelkezett. A király bizalmát is élvezte. Romániában azonban ritka dolog, hogy egy kormány több éven át tudjon nagy tekintélyvesztés nélkül hatalmon maradni s régi szokás, hogy a törvényhozás megbízatásának lejártával a kormány is távozik, azzal a tudattal, hogy nemsokára visszatér. Romániában ez nem a parlamenti váltógazdaság érvényesülését jelentette, hanem a csaknem állandó liberális uralom időnkinti rövid megszakítását. Amint mondani szokták: „a liberálisok mennek, hogy hamar visszajöjjenek, mennek, de inkább maradnak.“

Tätärescu lemondott s az uralkodó a legnagyobb ellenzéki párthoz fordult s annak vezérért, Mihalachét, mint Iorga hívja: a „topoloveni bugrist“ bízta meg a kormányalakítással. A megbízás megfelelt az alkotmányosság gondolatának, de nem felelt meg az, hogy a király a kormányalakítást feltételekhez, mégpedig olyan feltételekhez kötötte, melyeket a párt lehetetlen volt, hogy teljesítsen. Azt követelte, hogy a liberális-radikális párt egyesüljön Vajda Sándor túlzó nacionalista-antiszemita „román frontjával“. Állítólag azt is követelte, hogy a párt két eminens tagja, Madgearu és Lupu ne legyen a kormányban és tartsák fenn a sajtócenzúrát és az ostromállapotot. Mind olyan dolgok, amikre a párt elvfeadás nélkül nem vállalkozhatott. Mihalache másnap vissza-

adta a megbízást. „Menjetez haza“ — mondta pártjában — „és mondjátok meg párthíveinknek, hogy a topoloveni tanító nem árulta el a párt becsületét és igazságát.“ A többi párt pedig fellélekzett. Vajda lapja, a „Frontul“ megvígazstálódva parentálta el a vállalkozást: „Az összes nacionalista törekvések kútba estek volna, ha Mihalachénak sikerüi a kormányalakítás.“

Amint Michalache kitette lábát a palotából, megbízta az uralodó Tătărescut, hogy alakítson „szélesebb alapokon“ új kormányt.

Aztán megkezdődött a szélesebb alapok lerakása, egyezkedések, egymás gyalázása, nemcsak a kormány, hanem az ellenzék részéről is.

Tătărescunak nem volt nagy választása. Először a disszidens liberálisokkal, Gheorghe Bratianuval próbált megegyezni, de nem sikerült. Kosarat kapott Iuniántól is. A túlzó nacionalista Codreanuval nem is próbálkozott. Maradt Vajda Sándor és Iorga. Vajda azt állította, hogy ő, a régi nemzeti parasztpárti vezér, új nacionalizmusa folytán közel érzi magát a liberálisokhoz, tehát választási kartelt kötött Tătărescuval. Iorgával sem volt nehéz a dolog. „Nekem“ — vallotta be őmaga — „nem volt miniszterelnökségem fontos, még kevésbbé pártvezéri minőségem, hiszen köztudomású, hogy pártom sincsen.“ Hogy mi fontos, azt nem mondta meg, de vele, a párt nélküli pártvezérrel a miniszterelnök kormányzati egyezséget kötött. A kormányhoz csatlakozott természetesen a németiség egy része, a német népközösség, míg a német néppárt önállóan ment a választásba.

Gogáék kiáltványban vigasztalták magukat, hogy nem a nemzeti parasztpárt jutott kormányra: „A válság megoldatlan, a mai nap csak híd, mely az új világba, a nemzeti keresztény párt uralmához vezet.“

Legkülönösebb átalakuláson a nemzeti parasztpárt, Romániának ez a nagy liberális-demokrata pártja ment át.

A párt kormányalakításának meghiúsulása után Mihalache lemondott az elnökségről s helyébe a párt, négy évi visszavonultság után, ismét Maniut választotta elnökül. „Politikai előrelátásom“ — magyarázta Mihalache — „nem hozott eredményt; átadom hát az elnökséget annak, akit az események mindenben igazoltak, aki előrelátóbb volt, mint én.“ Maniu elfoglalta az elnöki széket s efféléket mondott: „Tragikus pillanathoz érkeztünk, mikor nemzetünk veszedelemben van, egész generációk munkájának eredménye mehet tönkre... félredobják a törvényeket, rendeletekkel kormányoznak, nem tisztelik az alkotmányt: küszöbön a diktatúra... arról van szó, hogy szabadok vagy rabszolgák akarunk-e lenni?“ „Nem a béke olajágával jövök“ — fűzte ehhez Kolozsvárt — „hanem nehéz, kockázatos harcra hívlak: mi az építő nacionalizmus, a demokrácia hívei, utolsó lehelletünkig küzdeni fogunk a kormány ellen.“

A párt egyszerre nagy vonzerőt gyakorolt, tömegesen csatlakoztak hozzá, volt miniszterek, államtitkárok, tábornokok, egyetemi tanárok léptek be a pártba; a párt listáján jelöltették magukat Filipescu konzervatívjai; sőt az „Universul“ csoport is csatlakozott. A vajdisták dühösek voltak s hangulatuk jellemzéséül, csodálkozva a hangon, ide iktatok pár sort, ami Vajda lapjában a „Frontulban“ jelent meg Hapegan kolozsvári egyetemi tanár, volt miniszter belépése alkalmával:

„Ez az úr, akit Maniu most úgy felmagasztal, az a miniszter, kinek működése alatt az egészségügyi minisztériumban a legtöbb zsidó orvosi kinevezés történt s akinek működése alatt a legbotrányosabb tartózkodási engedélyeket adták. Oldalán egy Marin nevű zsidó állt, aki üzelmait közvetítette; ez a zsidó emelte és szállította le az engedélyezések árát. Ha az árak estek, elment a miniszterhez és megkérte, hogy ne adjon több engedélyt. Ezt a disznó minisztert, akiből hiányzik minden szégyenérzet, dicsőítette Maniu. Váljék egészségére!“

Különösségében mindezt felülmúlja Maniunak egy csodálatos, csaknem érthetetlen cselekedete, államcsínye.

A „Dreptatea“, a nemzeti parasztpárt hivatalos bukaresti lapja november 27-én Maniu, Gheorghe Bratianu és Zelea Codreanu közös nyilatkozatát közölte, melyben a három pártvezér tudtul adja, hogy egymással „megnemtámadási“ szerződést kötöttek. Az egyezség célja „a szabadság védelme és a választások tisztaságának biztosítása“. A három párt kötelezi magát, hogy tartózkodni fog egymás támadásától és „befeketítésétől“, de nem gátolják „világnézetük jóhiszemű hirdetését“.

Egyesült három párt a politikai elvek és „világnézetek“ legkülönbözőbb három tájkáról: a nemzeti parasztpárt demokrata nézetekkel, annyira, hogy a kommunistaság vádját kell hogy viselje; Bratianu mérsékelt liberalizmusa és Codreanu „mindent a hazáért“ pártja totalitárius, szélső jobboldali, antiszemita hajlandóságokkal.

„Nem csodálkozom“ — mondta Goga egyik választási beszédekében —, „hogy Maniut ilyen ellentétes szövetségben találok a vasgárda oldalán. Neki az a természete, hogy csavaros utakon járjon, sohasem megy az egyenes úton, mindig saját hasznát nézte. Változtatja nézetét, eszméit és embereit, ahogy a körülmények megkívánják, öreg agglegény, akinek az az ambíciója, hogy abszolút úr legyen Romániában. De ezt az ambícióját sem mutatja meg soha nyíltan. Úgy tünteti fel magát, mint aki nem akar semmit, nem kér semmit, önmegtagadó: szóval, alkalmazza a jezsuita fogásokat, akik között nevelkedett.“

Éppen ilyen támadásokban részesült Codreanu a paktum miatt. Codreanu szavai és tettei között ellenmondás van, konstataulta Istrate Micescu, a bukaresti ügyvédi kamara elnöke, a későbbi Goga-kormány külügyminisztere. „Jelszavai: Hit, Nemzet, Király. De lehet-e hitért harcolni dr. Lupu oldalán és nemzetért és királyért Maniunak és Titulescuval egy táborban?“

A kormány a kamarai választásokat december 21-ére, a szenátusiatkat december 23-ára tűzte ki és november 24-én választási manifesztumot intézett az ország népéhez. Minket e hosszú írásnak egy passzusa érdekel. A szokásossá vált, sok pontba szedett reformtervek után a kormány így folytatja:

„Ezeket a reformokat az alkotó nacionalizmus hite fogja irányítani. A román munka védelmének és elősegítésének ügye, mit első ízben a múlt kormány iktatott törvénybe, a nemzetközi szerződések tiszteletbentartásával új intézkedésekkel fog kiegészülni; alkalmasak lesznek ezek arra, hogy biztosítsák a román elemnek azokat a jogokat, melyek őt mint többségi elemet a nemzeti állam életében megilletik.“

„Ez a cselekvés azonban“ — folytatja — „érintetlenül hagyja az őslakó, a kiegészült nemzeti állam életébe beletagozódott s minden érdekét és törekvését azzal megosztó etnikai kisebbségek fejlődési lehetőségeit. A törvények keretein belül teljes mértékben biztosítjuk szabadságuk, nyelvük és hitük tiszteletbentartását.“

Hogy mennyit ért volna ez az ígélet, mely annyi kautélával van körülvéve, nem tudhatjuk, mert a kormány nem érte meg, hogy beváltsa.

DECEMBER HUSZONEGYEDIKÉN megtörténtek a kamarai választások és a kormány megbukott: nem érte el a leadott szavazatoknak a kamarai többség elnyeréséhez szükséges 40 százalékát.

Ennek a számnak rövid magyarázata a következő:

A megejtett választás eredményének megállapítása úgy történik, hogy először megállapítják, hogy a leadott szavazatoknak hány százaléka esett a választásban résztvevő egyes pártokra s az a párt, mely a szavazatok relatív többségét, de legalább 40 százalékát kapta, lesz az úgynevezett „többségi párt“, a többiek a kisebbségi csoportok. Két százaléknál kevesebb szavazatot nyert pártok nem jönnek számításba.

A százalékos arány megállapítása után következik a mandátumok elosztása. Mindenekelőtt a többségi párt kapja az összes kamarai mandátumok felét s a fennmaradó másik félen osztoznak az összes pártok, a többségi párt is, százalékszámuk arányában. Ha például 200 kamarai mandátum volna (hogy a számítás egyszerűbb legyen) és a választáson négy, A, B, C és D párt venne részt, melyek közül A a leadott szavazatok 40 százalékát kapta, akkor A lesz a „többségi párt“ és kapja először is a 200 kamarai hely felét, 100 mandátumot, azután a másik három párttal együtt osztozik a kapott szavazatok arányában a fennmaradó 100 mandátumon, A kap tehát még 40 mandátumot s marad az egész, 60 százalékot kapott ellenzék számára ami marad. Ülne tehát a kamarában 140 többségi és 60 ellenzéki képviselő, jöhet a választásokon a parlamenti többség kapott 40, a parlamentben lévő kisebbség 60 százalékot.

Nincs intézkedés a törvényben arra vonatkozóan, hogy mi történjék akkor, ha egyik párt sem nyeri el a szavazatok 40 százalékát?

Ezt a választási rendszert 1925 nyarán a Bratianu-kormány alkotta s hivatalos magyarázatát is megtaláljuk.

A Távirati Iroda felvilágosítása szerint a parlamenti kormányrendszer az egész világon mindenütt hanyatlásban van s a forradalmi változások lázának csak úgy lehet gátat vetni, ha diktatúraszerű, erős és állandó kormányok veszik kezükbe az államok sorsát; erős ellenzékre egyáltalában nincs szükség, mert az csak kockáztatja a kormányzat nyugodt menetét. A képviselőház bizottsága szintén hasonló gondolat- tal indokolta a javaslatot. Elvben — mondta — relatív és abszolút többség között semmi különbség sincs, logikai szempontból minden, kicsi vagy nagy többség egyenlő, tehát a relatív többségnek ugyanazt az erőt és állandóságot kell biztosítani, mint az abszolútnak: semmi értelme, hogy egy 40 százalékos relatív többségnek ne legyen az ország kormányzásában ugyanaz az ereje, mint egy 80 vagy 90 százalékos abszolút többségnek. Tényleg — folytatta a jelentés — a törekvés eddig is az volt, hogy az uralkodó párt kellő erővel rendelkezék a törvényhozásban s a kormányok minden választáson az ország hangulatán túlmenő arányban részesültek képviselőben, csak hogy ez az eredmény a választási geometria különböző formái — és hozzátehető volna: a teméntelen korrupció és terror — mögé volt rejtve.

Ehhez jellemző magyarázatot fűzött Goga Oktavián:

„A politikai élet nivója“ — írta lapjában, a /fara Noastrában⁴ — „aggasztóan alászállt, megnyílt az ajtó a felelőtlen demagógok előtt, kik a nép jogaiból ipart, a parlamentből olcsó cirkuszt csináltak; kiűzték onnan a józólést és szervező tehetséget s a képviselőházat választási ágensok foglalták el.

Ez ellen csak egy mentség van: a tekintély elve. A háború után minden kormány tekintélyének szétmállásában szenved, amit a lármás ellenzék okoz. A tehetetlenség és eredménytelenség főoka a parlamenti ellenzék tirannizmusa s ha tovább haladunk ezen az úton, a tömeg köteles tisztelete az állami szervek iránt teljesen meg fog rendülni. Az új törvény azt az eszközt keresi, mely a kormányoknak erőteljes többséget tud biztosítani.“¹

A decemberi választáson hatvanhat párt vett részt s a választás eredménye azoknak a pártoknak, melyek két százalékon felül kaptak szavazatot, tehát mandátumhoz jutottak, a következő volt:

Párt	Szavazatok %-a	Mandátum
1. Nemzeti liberális párt	39,21	152
2. Nemzeti parasztpárt	22,26	86
3. „Mindent a hazáért“	17,00	66
4. Nemzeti keresztény (Cuza-Goga).....	9,99	39
5. Magyar párt	4,84	19
6. G. Bratianu liberális	2,46	9
7. Radikális parasztpárt (Iunián)	4,24	16 ²

összesen tehát hét párt került volna a törvényhozás termébe. Az 59 két százalékon alul maradt, tehát képviselőhez nem jutott párt túlnyomó része a Regátból került ki s Rámnicul Sarat megye tartotta a rekordot az egyéni jelölések terén. A megye négy képviselőt választ és a választáson négy olyan lista szerepelt, melyik négy szavazatot sem kapott, tehát még a jelöltek sem szavaztak magukra. Az országos rekord is ebből a megyéből került ki, Voicu Petre egy szavazatot kapott, valószínűleg saját magától.

A kormány a kamara 387 mandátumából 152-t kapott, tehát megbukott.

Egyedülálló esemény volt ez Románia politikai történetében; soha azelőtt nem történt meg, hogy kormány választáson ne bírt volna többséghez, nagy többséghez jutni, vesztegetés, korrupció által megszerezni a törvényhozás többségét. Tanulságosak e tekintetben a román politikai erkölcsökre nézve azok a számok, melyek az 1925-iki törvényt követő választásokban a pártok helyzetét mutatják.

1926- ban az Avarescu-kormány választatott: pártja kapott 292 mandátumot, az előtte kormányon volt liberálisok 16-ot s a nemzeti parasztpárt 69-et.

1927- ben győzött a liberális párt 318 mandátummal, Averescu pártjának egy hely sem jutott a törvényhozásban; a nemzeti parasztpártnak 54 mandátuma volt.

1928- ban a Maniu elnöklete alatt állt nemzeti parasztpárti kormány csinálta az első és utolsó tiszta választást Romániában s kapott 384 mandátumot, míg a liberálisok 13, Averescuék 5 mandátummal kellett, hogy megelégedjenek.

¹ O. Goga: Leges electoralá, a fara Noastrá 1926 márc 4. számában.

² Monitorul Oficial, 1937 dec. 30-i 301. számában.

1931- ben egy hibrid, zavaros összetételű Iorga-kormány választott, melynek elébb se talaja, se pártja nem volt az országban, de győzött 292 mandátummal. A nemzeti parasztpártnak 31, a liberálisoknak 12 és Averescu néppártjának 10 hely jutott.

1932- ben ismét a nemzeti parasztpártra került a sor és kapott 274 mandátumot a liberálisok 28 mandátumával szemben.

Végre a mostanit megelőző utolsó választás alkalmával, melyet a liberális Duca-kormány vezetett, a párt kapott 300 mandátumot s utána következett a nemzeti parasztpárt 29 mandátummal.

Végignézve e számokat, látható, hogy a mindenkori kormányok milyen hatalmas győzelmeket arattak s milyen szégyenletes volt a Tatárescu-kormány bukása.

Itt, közbevetőleg, ki kell, hogy térjek a magyar pártra.

A pártra, szemben az 1933. évi 119.562 szavazattal, 136.139, tehát 16.577 szavazattal több esett, ami nagyon szép eredmény volt, tekintve hogy sok kerületben erős terrorral kellett hogy megküzdjön. E szám 4.84%-nak felel meg s ennek alapján a párt 19 mandátumot kapott, többet, mint valaha. Többet, természetesen, mert többségi párt és annak prémiuma nem befolyásolván az eredményt, az összes 387 mandátum 4.84%-ának megfelelő mandátumot kapta.

A kormány bukása hatalmas meglepetés volt és sokféle magyarázatot kapott.

Vajda Sándor, aki nagyon szégyelhetette, hogy egy bukott kormányhoz csatolta szekerét, egyszerűen fogta fel: Tatárescu neoliberalizmusa — értsd bukása — „bebizonyította, hogy hogyan kell tisztelni a törvényt“. De fontos Vajda előtt főleg az volt, hogy a vasgárda, a „mindent a hazáért“, a leg jobboldalibb párt, mint harmadik került ki a választásból, tehát „az eredmény a nacionalista mozgalom megerősödését bizonyítja“.

A liberális párt hivatalos lapja, a „Viitorul“ más szemponttal vizsgáltta magát. Egy cikkben, melynek címe: „A választások erkölcsi értéke és politikai jelentősége“, a bukást annak tulajdonítja, hogy míg a lefolyt választási küzdelem alatt az ellenzék túlzó és erkölcstelen jelszavakkal és eszközökkel harcolt; olyan ígéreteket tett, hogy hatalomra jutva eltörlik az adókat, felosztják a földet, kisajátítják az erdőket, felforgatják az alkotmányt, addig — mert, úgy látszik, a választók mindezt elhitték — a liberális párt oly becsületes volt, hogy semmi olyat nem ígért, mit kormányon be nem váltott volna. Tehát minden liberális szavazat a polgári önvédelem, a lelkiismeret, minden ellenzéki votum az erkölcstelenség, a destrukció szava volt.¹

Kell-e egy párt bukásának szebb és meggyőzőbb magyarázata ennél?

Sokkal érdekesebb, de mint a közeljövő mutatta, kevésbé előre látó volt a „Popularul“. „Új korszak kezdődik-e a román politika történetében?“ kérdezte nagy betűkkel, mikor bejelentette a választások eredményét. Vájjon lépést tettünk-e előre a román parlament történetében? Vájjon politikai erkölcsök tekintetében közeledünk-e nyugati szomszédaink felé, melyeknek eddig csak paródiája voltunk?

¹ Viitorul, 1937 december 29.

Vájjon odáig jutottunk, hogy kormányaink a parlamenti kormányrendszer kifejezői lesznek?¹ E reményteljes kérdésekre pár nap múlva megkapta a feleletet a lap, de nem olyan feleletet, amilyent várt.

A BUKÁS UTÁN MI TÖRTÉNJÉK? Tătărescu előtt állt, hogy próbáljon koalíciót hozni össze, amire előző próbálkozása után kevés kilátása lehetett; kormányozzon mint kisebbségi kormány, vagy szavaztassa le magát az összegyűlt törvényhozással és mondjon le? Vajda Sándor még egy lehetőséget látott: nemzeti koncentrációt.

December 29-ikén a kormány lemondott. „Meghajtunk a helyzet előtt“ — mondta Tătărescu.

A helyzet kulcsa az uralkodó kezében volt, aki a nemzeti keresztény párthoz fordult s annak if jabbik vezérért, az erdélyi Goga Oktáviánt bízta meg a kormányalakítással. A párt tulajdonképpeni vezére és alapítója, Cuza, jassi egyetemi tanár, túl van a nyolcvan éven.

Az uralkodó választása sem az alkotmányosság gondolatának, sem az országnak a választásokon kifejezésre jutott hangulatának nem felelt meg. A választásokból a leadott szavazatok 22 százalékával mint második legnagyobb párt a nemzeti parasztpárt került ki s az uralkodó előbbi intézkedésének, Tătărescu megbízásának kudarc után jogosan várhatta, hogy a király vezéréhez, Maniuhoz fordul. A számban erősebb következő párt sem Goga pártja, hanem a vasgárda utóda, a „mindent a hazáért“ párt volt. Úgy látszik, az uralkodónak mindkét párttal szemben aggodalma volt. A nemzeti parasztpárttal szemben nem annyira liberális-demokratasága, mint inkább antidinasztikussága, az uralkodóval szemben tanúsított illojalitása miatt, mit minden tiltakozása ellenére sem tud lemosni magáról. Codreanu pártja joggal találja szemben magát az impedimentum publicae honestatis nehézségével: a párthoz több politikai gyilkosság, Dúca, volt miniszterelnök megölésének foltja tapad.

Megalakult tehát a vasgárdánál egy hajszállal kevésbé agresszív, talán még antiszemitább kormány, melynek pártja a választásokon a szavazatok tíz százalékát sem kapta volt, egy — mint Maniu mondta — „parlament- és alkotmányellenes kormány“, „provokációja a nemzetnek“. Külügyminisztere Istrate Micescu, a bukaresti ügyvédi kamara elnöke, Románia egyik legkiválóbb jogásza, hadügyminisztere Antonescu tábornok, a „jövő embere“ lett. Felvett kormányába Goga három nemzeti parasztpárti tagot is, kik otthagyták előző pártjukat.

A kormány céljait, programját, ha nem voltak is száz pontba foglalva, non nehéz összeállítani. Soha nem volt eset arra, hogy egy politika reprezentánsai, uralkodón kezdve le az utolsó miniszterig annyit és oly buzgón nyilatkoztak volna otthon és szerteszéjjel a nagy világban, mintha folyton magyarázni, mentetetni kellett volna politikájukat, mint a Goga-kormány rövid uralma alatt.

Arra semmiesetre sem tudunk példát, hogy egy uralkodó intervjúkat adjon külföldi lapok számára és magyarázza cselekedetét, mint tette Károly király. Terjedelmes nyilatkozata jelent meg az angol munkáspárti lapban, a „Daily Heraldban“.

¹ Popularul, 1937 december 23.

Az uralkodó szerint sem a diktatúra, sem a demokrácia szónak nincs általános, mindenütt érvényes jelentősége: egyik országban egyet, másokban mást jelentenek. Romániában egészen más a demokrácia, mint Angliában, más, mert mások a viszonyok: „a mi civilizációnk nem oly régi, népünk érzelmei és műveltsége *egészen* más, mint az angol népé“. Romániában „a pártok és politikájuk miatt az állandóság egyetlen eleme az uralkodó s Romániában ez a helyzet fejezi ki a diktatúra értelmét“. „Ha történnek helytelen dolgok“ — folytatta —, „az az én lelkiismeretemre tartozik, de nem szándékom olyan intézkedéseket tenni, melyek a ‚diktatúra‘ fogalmát alkotják. Kormányom a végrehajtó hatalom, király és kormány tekintélyén alapul“ ... „Nem vagyok bizonyos“ — jelentette ki —, „hogy vájjon a törvényhozási választások mindig pontos kifejezői a közvéleménynek? Az uralkodó kötelessége, hogy megállapítsa, mi a valódi közvélemény. Nem tagadható, hogy Romániában ma a közvélemény a nacionalizmus felé irányul — azért határoztam el, hogy a nemzeti keresztény pártot hívjam kormányra, mely nacionalisabb érzésű a többi pártnál“.¹

Röviden, egy mondatba foglalva, a kormány eskütetele alkalmával fejezte ki az eljövendő új kormányzat programját: „Önök új útra léptek, új útra, melynek jelszava: nacionalizmus.“

Ezt a nacionalizmust a párt régi jelszava fejezi ki: „Románia a románilor“, Románia a románoké, mely három irányban kell, hogy az állami és társadalmi életre befolyást gyakoroljon: a román faj megerősítése és az állami életben való érvényesülése; a területi kisebbségek megtűrése és az új kisebbség, a zsidóság eltávolítása, megsemmisítése.

Az első követelmény eszmei alapjai a következők:

„Engem“ — mondta a miniszterelnök kormányra lépése után tett sajtónyilatkozatában — „egész életemben egy nemzeti hitvallás vezetett. Még a magyar uralom alatt kovácsoltam meggyőződésemet s az idők folyamában csak gyarapítottam, de meg nem változtattam: hiszek a nemzetben s az állam feletti uralmára vonatkozó előjogaiban. Jelszavunk: Románia a románoké, ami a nemzeti keresztény zászlóra van írva. A nemzet, a román etnikum élő léte, teremtő szomjúságában kell, hogy megvalósuljon. Az ország megalázottnak érezte magát, de újjá fog születni a megszerzett elégtétel nyomán.“

E felfogáshoz szervesen kapcsolódik a kisebbségek kérdése.

„A kormánynak abban a cselekvésében“ — mondta más alkalommal Goga —, „hogy a román elemet az őt megillető polcra emeli, ne lásson senki törekvést a kisebbségek elnyomására. Igazságot: — azt! üldözést: — nem! Aki ezt mondja, eleget küzdött a szabadságért, hogy ne váljék elnyomóvá.“ És ennek kiegészítésül szolgálhatnak következő szavai: „Szavaimat intézem Románia összes lelkiismeretes lakóihoz, irányul felhívásom a kisebbségekhez, kik becsületesen illeszkednek bele a románság küldetése által megvont határok közé.“ És: „A kisebbségek az új rendszerben ne lássanak jogfosztást... itt nem folyik egyéb, mint a román fajnak az a törekvése, hogy úr legyen a maga földjén.“

Tisztán emelkedik ki a kormány programjából a zsidó kérdés.

¹ Daily Herald, 1938 január 10.

A kérdés egyik oldala az, hogy a zsidóság régen előzönlötte az ipart, kereskedelmet, bankokat s a kormány könnyen meg fogja találni a törvényes módokat, hogy a román elem egyensúlyát helyreállítsa. De a zsidóság nemcsak gazdasági probléma: előzönlöttek az irodalmat, a sajtót, filmet, befolyásolják a román lelkiséget, tönkreteszik a román jellegét. E terekről kell kipusztítani őket, míg a románoké lesz, ami a románoké. Hogy mi a teendő, azt maga az uralkodó mondta meg. A fennebb említett angol intervjúban elmondta, hogy a háború után a zsidók egész inváziója lepte el Romániát Oroszországból, Galáciából és a bolsevizmus bukása után Magyarországból. Ezeknek az állampolgárságát kell revízió alá venni. Némelyek 800.000 ilyen új bevándorlóról beszélnek, de számuk aligha több, mint 200.000. Azok a zsidók, akik a háború előtt is az országban voltak, zavartalanul élhetnek tovább, de a közvélemény hangosan követeli, hogy azoknak, akik betolakodtak az országba, jogokat ne adjunk.

Hogy az uralkodónak ez a beállítása csak a külföldnek szólt, azt bizonyították azok a rendeletek, melyeket a kormány a zsidókra vonatkozóan kiadott.

A KÖVETKEZŐKBEN a kormánypárt megtett és kilátásba helyezett intézkedését soroljuk fel.

A kormány legelső intézkedése volt, hogy megtiltotta az „Adevérül“ a „Dimineata“ és a „Lupta“ megjelenését, mert azokat „az ország érdekeivel ellentétes érdekeket szolgáló idegenek írják és vezetik“. Túlnyomóan zsidó munkatársú, liberális lapok voltak ezek.

Újévi beszédében Goga mint „nemzeti jóvátételt“ szolgáló sürgősen megteendő intézkedéseket jelentett be: a kormány megsemmisítette 120 zsidó újságíró szabadjegyét; bejelentette, hogy megvonja a zsidó kézben lévő italmérsi engedélyeket; felülvizsgálhatja a háború után szerzett állampolgárságokat; ellenőrzi a román munkavédelem végrehajtását és romanizálja a belföldi tőkével dolgozó vállalatokat.

A közoktatási miniszter elrendelte, hogy középiskolákban a nemzeti tantárgyakat, román nyelvet, történelmet és földrajzot csak fajromán tanerők taníthatják.

A miniszterelnök bejelentette, hogy megszüntetik a karteleteket; leszállítják az elsörendü életszükségleti cikkek, só, cukor, pamut, petróleum, dohány, üveg, bor, liszt árát. Leszállítják a harmadik osztályú vasúti jegyek árát és olcsóbbá teszik a cujka, a román pálinka főzését. Január 5-ikén a kormány két további zsidó-szerkesztette lapot, a jassi-i „Lumeat“ és a „Noutateat“ tiltott be.

A munkaügyi miniszter — az ifjabb Cuza — rendelete megtiltotta, hogy zsidó családoknál negyven éven alul lévő keresztény nőcseléd nyerhessen alkalmazást, mert „leánykereskedelem veszélyének vannak kitéve“. A rendelet azonnali végrehajtásra szólt, de azt fel kellett függeszteni, mert a hirtelen elbocsátott, helynelküli cseléd-lányok csakugyan veszedelembé kerültek volna. Nem kormányintézkedésre, hanem saját kezdeményezésére néhány ügyvédi kamara, köztük az ilfovi (bukaresti) úgy oldotta meg a régóta vajúdo zsidó ügyvéd kérdést, hogy elrendelte azoknak a tagok sorából való törlését.

Hangsúlyozta a kormány, hogy mindezeket az intézkedéseket törvényes formában akarja végrehajtani. A „Tara Noastră“, a kormány lapja nap imp után erősgette, hogy „a kormány az alkotmányosság alapján áll“.

A KORMÁNY természetesen nem működhetett együtt egy törvényhozással, melynek kamarájában 387 tag közül 39-et számíthatott támogatói közé; január 19-ikén tehát feloszlatta a törvényhozást s a választásokat március első napjaira tűzte ki.

De a kormány helyzetéről kedvezőtlenek voltak a hírek, népszerűsége fogyóban volt. A nemzeti parasztpárt, bár kezdetben szakadás jelei mutatkoztak, nem bomlott fel s a jobboldali pártok, Vajda Sándor „frontja“, Brátianu disszidensei nemcsak az együttműködést tagadták meg, hanem visszatértek az anyapártba. S mi több a „mindent a hazáért“ is kosarat adott.

Az ország gazdasági élete ijesztően romlott: az árucseré csaknem megszűnt, a bankokat megrohanták, a „fekete tőzsdén“ hatalmas forgalom bonyolult le.

Szerencsétlen volt a külpolitikai helyzet is: a kormány hangoztatta, hogy kitart régi barátai, Franciaország, a kisantant, a balkán szövetség mellett, de nyilvánvalóan inkább kereste Berlin és Róma barátságát. Kellemetlen volt Anglia és Franciaország tiltakozó jegyzéke a zsidó politika miatt.

A pártok kritikája és támadása erősödött. A „Viitorul“ azt kérdezte: Forradalmat akarunk? „Forradalom által akarjátok az ország boldogulását elérni? Vért, holttesteket, romhalmazt akartok? Ezt akarják ellenségeink is!“ Gheorghe Brátianu azt írta: „A demagógia alapjaiban rázta meg az országot: senki sem biztos a holnap felől.“ Február 8-án rádióbeszédet mondott a miniszterelnök.

„Intrikákkal, földalatti offenzívákkal találtuk szembe magunkat“ — mondta —, „de fölényesen mentünk el mellettük. Elrejtett csapdák voltak útnkban, szabotálás, bankok megrohanása, pánik a tőzsdén, passzív rezisztencia az üzleti életben. Mindez elmúlt... Aztán híre kelt, hogy a kormány lemond, miniszterek veszekednek egymással, csökken az állami bevétel, diktatúra jön.

De hamar megértette mindenki, hogy a horizonton egy új Románia képe rajzolódik ki, egy öntudatos és méltóságteljes állam, mely archimedesi pontját saját házába helyezte vissza.

... Hiszek a nemzet egészséges ösztönében ... hiszem, hogy győzni fogok.“

Ezt a győzelmi mámort február 8-ikán érezte a miniszterelnök s a következő napon az uralkodó — más kifejezést nem használhatok — kiadta az utat a kormánynak s az orthodox pátriárka, Christea Miron elnöklete alatt új kormányt nevezett ki.

Pár nap múlva a bukott kormány, a nemzeti keresztyén párt lapja, a „Tara Noastră“ beszüntette nagy napi kiadását s csak egy kis hetilappá zsugorodott össze. Goga pedig otthagya az országot.

Quae mutatio rerum! — írta Maniuek lapja, a „Dreptatea“.

FIGYELŐ

A GYŐRI BESZÉD

DARÁNYI KÁLMÁN miniszterelnök március 5-én Győrött beszédet mondott a magyar újjáépítés föladatairól. Beszédét egyszerűsége, mértéktartása, adatszerűsége s a valósággal való kapcsolata már önmagában véve is előnyösen kiemelte az egyéb politikai megnyilatkozások fölé; de jelentőségét csak akkor értékelhetjük igazán, ha súlyát lemérjük a közelmúlt európai események mérlegén. A béke, a munka, a fejlődés és a nemzeti biztonság építő akarata szólt Darányi Kálmán szavaiból az ország lakossága és Európa közvéleménye felé s megfontoltsága, higgadtsága és tartózkodása olyan tulajdonságok, melyek a jelenlegi viszonyok között egyedül lehetnek létünk zálogai Közép-Európa veszedelmes tájain, hol élnünk adatott.

A győri beszéd túlnyomórészen gazdasági kérdésekkel foglalkozott: hiszen ezek határozzák meg mindennapi életünk és fejlődésünk körülményeit. A miniszterelnök elsősorban is visszatekintett közelmúlt gazdasági fejlődésünkre s önérzéssel hivatkozott a kormányzat gazdaságpolitikájának eredményeire. Elmondotta, hogy az államháztartás helyzete megjavult, megóvtuk pénzünk vásárlóerejét, emeltük a beruházásokra fordított összegeket, megkezdettük külföldi tartozásaink külföldi fizetési eszközökben való szolgáltatását; utalt rá, hogy a külkereskedelmi forgalom emelkedett, nőtt a nemzeti jövedelem, javult a mezőgazdaság helyzete s megindult a telepítés és az önálló mezőgazdasági kisexisztenciák teremtését, segítését célzó politika. Az iparosítás is fejlődött, enyhült a munkanélküliség, megindult a töképeződés, emelkedtek a takarékbetétek s az államháztartás bevételi feleslegeket mutathat föl. Ez a részletes és számadatokkal megtámasztott fölsorolás egy körültekintő gazdasági politika igazolása volt. Ugyanilyen kedvező hatást tettek a miniszterelnök azon szavai is, melyekkel hitet tett a történeti magyar alkotmányosság folytonossága és bántatlansága mellett s az alkotmányosság védelmében szembefordult a különféle szélsőségekkel. Megnyugvással fogadhatók Darányi Kálmánnak azon szavai is, melyeket a zsidókérdésnek helyesebb rendezéséről mondott, mikor a magyarságnak a gazdasági életben való, arányszerűen a mainál nagyobb elhelyezkedéséről s ifjúságunknak a gazdasági pályákon való térfoglalásáról beszélt. Kiemelte külpolitikánk békés és építő jellegét, eddigi politikai barátságaink értékét s a kisantanttal szemben is hangsúlyozta békés megegyezési készségünket, melynek azonban együtt kell járnia jogos kívánságaink méltánylatával és elszakított véreink helyzetének kielégítő rendezésével. Egészen véve a beszéd az építő munka és a tiszta békeakarát tanúságtétele volt befelé és kifelé egyaránt, sok vitás kérdést tisztázott, sok nyugtalanságot megnyugtatót és megmutatta, hogy minden megnyomorítatásunk ellenére is méltók vagyunk történeti küldetésünkre.

S mert e beszéd a valóságismereten épült föl, Darányi Kálmánnak nem kellett titkolnia az előttünk álló nehézségeket sem. Sőt épp a nehézségek ismerete és bátor megmutatása eredményezte talán, hogy szavait mindig bizalom és hit színezte alá és a magyar nép széles rétegeinek kötelelességteljesítése és páratlan önuralma, áldozatkészsége iránti elismerés. Ha a

javuló világgazdasági helyzet mellett viszonyaink némi enyhülésében része van a kormány gondos gazdaságpolitikájának is, ez mind meddő lett volna az ország népének bizalma és erőfeszítése nélkül. A teljesítmények iránti bizalom érzete tette nyilván azt, hogy Darányi Kálmán józan szavai és realizmusa mögött mégis ott égett egy őszinte idealizmusnak nemes érzete is. E beszéd szelleme a munkás hazaszeretet szelleme volt, mely egyformán táplálkodik történeti hagyományaink mély átérzéséből, történeti műveltségünk és alkotmányunk igaz tiszteletéből, a béke és a rend fönntartása iránti odaadó szolgálatból s egyben az erélyből is, mely nemzeti értékeink védelmére minden fölforgató törekvés ellenében kész.

Darányi Kálmán győri beszéde így fölülemelkedett a szokványos politikai megnyilatkozásokon, melyek valamely párt vagy csoport szolgálatában állanak. É beszéd elhatározó nemzetpolitikai cselekedet volt s Darányi Kálmán, midőn a nemzeti munka előttünk álló nehéz föladatairól beszélt, az egész magyar nemzetet hívta maga mellé sorsunkon segíteni. Egyetemes nemzeti összefogást hirdetett az alkotó munka érdekében, — hiszen nálunk már eldőlték a különféle világnézeti harcok s a keresztény, magyar, történeti gondolat uralkodik az egész ország érzelmein. Életünk további folytatása és középeurópai helyzetünk miatt egyformán szükség van erre az összefogásra és munkára; a különféle felénk irányuló idegen erőkön csak teljesítményeink értéke emel fölül.

Így lesz erkölcsi értelmű is Darányi Kálmán beszéde: a munka tölti meg értelemmel és erkölcsi tartalommal a nemzet életét s biztosítja az élni akaró nemzeti organizmus számára a jövő lehetőségeit. De munka csak kellően biztosított nemzeten belül lehet; így jutott Darányi Kálmán a magyar honvédelem problémáihoz, melyektől elsősorban is függ jövőnk és kényes külpolitikai helyzetek között további életünk. A honvédelem minél teljesebb és olyannyira szükséges kiépítése bizonytalanságot érezteti majd kedvező hatását a magyar gazdasági életre is, hiszen hozzájárul a munkanélküliség csökkentéséhez, növeli a bizalom és biztonság érzetét és az ily nemes célra juttatott tőkéket előbb-utóbb más módon amúgyis visszajuttatja a gazdasági vérkeringésbe. A honvédelem kérdései mellett érintette részletesen Darányi Kálmán a magyar gazdasági helyzet további javításának kérdéseit is s itt, mindenütt a valóság talaján állva, joggal fordult az önmagában bízó és élni akaró nemzet áldozatkészségéhez.

Nagyon figyelemre méltó, hogy Darányi Kálmán a további magyar fejlődés céljaira kizárólag belső erőket mozgósított. Nyilván az a realista és erkölcsi fölismerés vezette itt, hogy csakis Önmagunkban bízhatunk igazán. Az az öt éves terv, melyet a miniszterelnök győri beszéde közvéleményünkkel megismertetett, egy expanzívabb, erőteljesebb gazdasági, szociális és honvédelmi politika érdekében kizárólag a nemzet belső erőit kívánja sorba állítani. Tudatában van annak, hogy Magyarország kicsiny és tökeszegény ország s hogy többé már nem élünk az 1925—30-as években, midőn bőven volt külföldi tőke rendelkezésünkre. A belső erőkre realisztikusan alapított számvetés természetesen nem akarja az elzárkózás politikáját jelenteni. De szükség van a belső erők összefogására, hogy méltó módon javíthassunk végre széles néprétegeink szociális és gazdasági helyzetén. Inflációs szándékok a kormányzattól távol állanak s a kormány következő gazdaságpolitikai műveletei nem akarják a sokat szenvedett középosztály és a kisemberek csekély vagyonát érinteni. A kormány nem folytat va banquepolitikát, de meggondoltan fokozni akarja a nemzeti jövedelmeket, szabadon hagyja érvényesülni az erőket, de a nagy nemzeti cél érdekében mégis egy cél felé tereli tendenciáikat s elő akarja mozdítani a többtermelés és a megfelelő értékesítés által a tőkeképződést, figyelembe veszi a magángazdaság

szempontjait. A termelés fokozása magával vonja a fogyasztás emelkedését is. Egymilliárd pengőt kért a szükséges beruházásokra a miniszterelnök. Ezen összeg nagyobbik részét a honvédelem oly elengedhetetlenül szükséges fejlesztésére kívánják fordítani, részben közvetlenül, részben meg közvetve: mert jut ebből a közlekedési hálózatnak, postának, távirónak, vasútnak, útépitésnek stb., szóval oly ágaknak, melyek a honvédelem ellátásának fontos részletei. A másik része a kért összegnek közvetlenül szolgál majd szociális célokat. Elsősorban a magyar falu fejlődésére, az elszigetelődésből való kiemelésére, a vidéki úthálózatnak fejlesztésére, a telepítés meggyorsítására, az értékesítési kérdések megoldására, a mezőgazdasági oktatás előmozdítására, az öntözési programra megvalósítására, a falu egészségügyi kérdéseinek és a mezőgazdasági hitel fejlesztésének problémáira gondolt itt a miniszterelnök, aki öt évre kontemplálta e kiterjedt tervezet végrehajtását. Szándékait a magyar társadalomnak rokonszenvvel kell fogadnia. Két nagy nemzeti kérdésünk nyerne e program keretében megoldást: a sok munkaalkalmat jelentő honvédelem kiépítése és a magyar falu megsegítése — se kérdések megoldásán fordul majd meg a nehéz belső és külső viszonyok közt nagyjából egész életünk.

A miniszterelnök úgy véli, hogy az egymilliárdos program megvalósításához kellő összeg előteremtésénél minden olyan módot kerülni kell, mely nyugalanságra vezethetne. Az építéshez és munkához szükség van a nyugalom és bizalom légkörére. Nem lehet tehát szó a készpénzt, takarékbetéteket, folyószámlaköveteléseket illető intézkedésekről, melyek korlátoznák valamilyen erőszakos módon a magányos rendelkezési jogát. A fedezetet egyedül a vagyonban találhatjuk meg. Egyszeri nagy erőfeszítésre van szükség, melyben viszonyaihoz mérten a haza minden polgára résztvehet. Az összeg előteremtése 600 millió pengőig egyszeri vagyonadó formájában történik, progresszív alapon; a további 400 milliót különféle hitelműveletek során állítják elő. Az adókulcs átlaga 8% lesz; arra is volt gond, hogy a nemzeti vagyon nagy állagát tevő s nehéz helyzetben lévő földbirtok megterhelése 5%-os átlagot ne haladhasson fölül. A tervezett intézkedések szociális jellegét nem csupán a cél nemessége mutatja, de az a körülmény is, hogy az 50.000 pengőn aluli vagyonokat a rendelkezések nem érintik; a kistőke képződését így nem gátolja semilyen akadály s a beruházások révén a nagytőke befektetései is nyilván visszakerülnek a gazdasági vérkeringésbe.

A győri beszéd nemzetpolitikai és erkölcsi fontosságát a magyar társadalomnak meg kell értenie s a megértésről bizonyosságot is kell majd tennie. Az európai helyzet a minél teljesebb összefogást, a minél nagyobb komolyságot, elmélyedést és valóságismeretet parancsolja reánk. A közelmúltban történt kormányátalakítás is éppen jókor szolgálja a nemzeti munkába való elmélyedést. Az ország szélesebb rétegei örömmel üdvözölhetnek egy oly férfiút a magyar gazdasági élet legfőbb irányítójának személyében, akinek gyakorlati és elméleti tudása, felelősségérzete, komolysága, keresztény humanizmusa s az európai gazdasági életben osztatlanul feléje forduló bizalom a nagy munkaterv végrehajtásának biztos záloga. Imrédy Béla nem új ember a magyar gazdasági élet legfőbb vezetésében s politikai életünkbe való új bekapcsolódása mindenképp megnyugtató és kívánatos. Az ő személye már a Nemzeti Bank elnöki székében is a magyar gazdasági élet egyik legfontosabb támasza volt; európaisága, humanizmusa, szociális érzéke, történeti magyar műveltsége mindenképp jó záloga a mai nehéz időkben közéletünk nyugodt légkörének. Az ő szociális érzékén a programúinak a széles rétegeket érintő része éppen úgy biztos kezekben van, mint ahogy a gazdasági élet is nyugodt lehet a nemzet rendelkezésére bocsátott tőkék helyes fölhasználása felől. Imrédy Béla erélyén és belátásán múlik egyfelől,

hogy a program megvalósításához tervbevetett tőkék idejekorán és kellő mértékben álljanak rendelkezésre, másfelől meg, hogy kellő időben is jussanak vissza a gazdasági vérkeringésbe; egyben Imrédy Béla szempontjai a legjobb biztosítékok egy esetleges infláció ellen. A győri beszédben foglalt program előkészítésében, mint tudjuk, Imrédy Bélának nagy szerep jutott és az itt közölt irányelvek vezetik majd működését.

A győri beszéd irányelvei pedig, úgy lehet, megvalósítás esetén fordulópontot jelenthetnek nemzeti életünkben, főleg szociális és honvédelmi téren. A nemzetnek meg kell értenie a nehéz idők szavát s nyilván Darányi Kálmán körültekintő, nyugalmat biztosító, alkotmányos politikája és Imrédy Béla gazdasági tudása és erélye nem lesznek méltatlanok a magyar nép bizalmára és megértésére. A súlyos európai viszonyok között a magyarságnak éberem kell örködnie sorsa, léte fölött és önmagához méltón kell vállalnia az életet biztosító munkát, kötelességérzetet és áldozatot.

A HÓNAP KÖNYVE

HÓMAN BÁLINT ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSASÁG három kötetben adja ki elnökének, Hóman Bálintnak összegyűjtött kisebb munkáit,¹ melyekből most jelent meg az első kötet. A Társaság a Hóman-kötetek kiadásánál, az előszó szerint, tekintettel volt arra a nagy hatásra, amelyet Hóman Magyar Története legszélesebb körökben is felkeltett, s most, Hóman Bálint írói munkássága harmincadik évfordulóján, fel akarja tárni a műhelynek titkait, melyben a Magyar Történet elkészült, s kiadni a sokféle helyen megjelent, a nemszakember számára hozzáférhetetlen sok-sok tanulmányt, melyek együttevve egy nagyhatású magyar tudóseyéniség képét adják. Mert Hóman Bálint, politikai működésétől, kultúra-szervező erejétől, szeretetreméltó egyéniségétől is eltekintve, elsősorban tudós egyéniség, a legerőteljesebbek közül, s ezt az egyéniséget, annak kifejlését szeretnők itt néhány vonással olvasóink elé rajzolni.

Mióta a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent a Hóman-szerkesztette „Magyar történetírás új útjai“ kötete, s mióta abban a szerkesztő hitet tett a magyar szellemtörténet művelése mellett, őt is gyakran elskatulyázzák a szellemtörténetírók közé, akiről közönségünknek általában gyatra és éretlen fogalmai vannak. Mi az értelme annak, hogy Hóman szellemtörténetíró? A „szellemtörténet“ német földön született, s ott is korán különböző jelenségeknek lett a neve. Dilthey munkásságából fejlődött ki az az erős filozófiai alapvetéssel bíró szellemtörténeti kutatás, ahova tartozik Troeltsch munkássága mellett az az irány is, melyet elsősorban filozófusok és filológusok műveltek. A szorosan vett történettudomány terén a szellemtörténet inkább mint módszer jelentkezett, mégpedig először a 90-es évek azon nagy polémiáiban, melyeket a német középkori történet vitás kérdései felett folytattak nagy tudós egyéniségek, von Below, Lamprecht, Schmoller és mások. Ezekben a polémiákban derült ki, hogy a történettudomány egyes részei: politikai, alkotmány-, gazdaságtörténet stb. nem különálló, elhatárolható tudományágak, amint-hogy a tényleg lefolyt történeti életben is minden összefügg mindennel,

¹ Hóman Bálint Munkái. I. Magyar Középkor. Egyetemi Nyomda.

s ennél fogva nem juthatunk az elmúlt dolgok ismeretéhez, ha a múlt egyes oldalait: politikát, hadügyet, gazdaságot, iskolázást stb. egymástól különvéve vizsgálunk, mint ezt a régi értelmű kultúrtörténet próbálta. A felsorolt német tudósok rá is jöttek, hogy minél több oldalról kell nézniök az elmúltakat, s így gazdasági, társadalmi, jogi, alkotmány- és politikai történeti anyagra egykép kiterjedt érdeklődésük. S bármily professzori dühvei polemizáltak, abban is megegyeztek egymással, — s ez a történeti élet szerves összefüggésének tana mellett a szellemtörténet másik elve lett — hogy a jelenségek sorozatában a szellemiek az elsődlegesek, az idea az, ami az anyagiakban megjelenik és azokat átalakítja. Így tolta félre az új szellemtörténeti irány a pozitívizmust és a történeti materializmust.

Tévedés volna, ha azt hinnők, hogy a magyar szellemtörténet a német irányból ágazott ki. Nem belőle, hanem vele párhuzamosan fejlődött ki, alig tíz év haladtával. Mert a század elején a magyar történettudományban ugyanolyan helyzet állt elő, mint a 90-es években a németben, hasonló igényekkel és hasonló megoldásokkal. Az egyetemeken és az Akadémián művelt hazai tudomány, a politikai történet egyoldalúsága és a rész tudományok merev elkülönítettsége folytán nálunk is zsákutcába került, itt is egy nagy üvegbe kellett őket dobni és abban jól összerázni, hogy kikerüljön belőle a történeti életet egységesen szemlélő szellemtörténet, vagy, ha jobban tesszik, a modern művelődéstörténet. Az összerázás nálunk is polémia formájában ment végbe, melynek témái nálunk is a magyar középkor jogi és társadalmi kérdései voltak. A tudománytörténetünkben oly jelentőséges polémia a század első évtizedének közepén Tagányi Károly és a nálánál sokkal fiatalabb, de a hazai anyagot már is kitűnően ismerő, erős logikájú Erdélyi László közt folyt le Angyal Dávid folyóiratában, az akadémikus Történelmi Szemlében. Hosszú, százlapokra kiterjedő vita volt ez, sok személyes szenvedéllyel, melynek során azonban sorra felmerültek az Árpád-kor társadalom- és gazdaságtörténetének összes kérdései, melyekkel a korábbi módszerek segélyével a korábbi nagy szakemberek, Salamon Ferenc, Marczali Henrik, Pauler Gyula hiába viaskodtak. A vita során Tagányi Károly, ez az egyedülálló, társtalan nagy tehetség, akinek élete folytonos kudarcokból, hivatali visszazoritásokból állott, hosszú évtizedek alatt szerzett különféle szaktudásának, jogi, levéltári, alkotmánytörténeti, néprajzi ismereteinek adatait egybevetette és a magyar szakemberek számára mintaszerűen bebizonyította, hogy egyetlen történeti kérdés sem részletkérdés és minden összefügg egymással. A vita a hivatalos körökben inkább unalmat keltett fel, csak néhány kezdő ember figyelte közelebbről, köztük Hóman Bálint, s tényleg utóbb Tagányi feladatát, a magyar középkornak az új módszerekkel való teljes megvilágítását, melyet ő alig csak hogy megkezdhetett, Hóman Bálint vette át, s az egyetlen emlékezés is, mely e méltatlan sorsú nagy magyar tudós érdemeit kiemelte, az ő tollából van (újra kiadva a fenti mű 508. l.).

Amint az új módszer kialakításánál Tagányi sem utánozta a németeket (ő a franciák lelkes híve volt, s korábban Taine gondolataival akarta a magyar tudományt megtermékenyíteni), úgy Hóman sem volt utánzó, amikor egész fiatalos lelkesedésével a magyar középkor ily modern szellemű kutatására vetette magát. A közigazgatás- és társadalomtörténetből indult el, de egymást felváltó problémái magából az előtte fekvő anyagból származtak, ez adott fel számára rejtélyeket, melyeket hogy megoldhasson, a rész tudományok egész sorát tette magáévá, közte olyant is, aminő a nehezen emészthető pénztörténet, középkori érmek és pénzek ezreinek finom mérlegesen lemérésével és bonyolult számítások végzésével. Alig van történész, de egyéb tudós sem, aki az írás és készülés éveiben olyan tömeg munkaórát végzett volna, mint Hóman, elkészítve az Árpád-kor pénztör-

ténetéről szóló vaskos kötetét — mely őt a világ numizmatikusai és pénztörténészei közt szakemberré tette, vagy megírva a középkori elbeszélő kútfőkről szóló munkáját, melyben latin lapszövegek százait hasonlította össze betűk és szavak szerint, példátlan filológiai önmegtagadással.

Az utóbbi negyedszázadban Hóman volt a bonyolult problémákban bővelkedő magyar középkornak legkitartóbb, legjobbban képzett és legsikeresebb kutatója. Egymásután világosodtak meg előtte a történet részletei, amikor az összefüggéseket kutató módszerével nyúlt hozzájuk. Az őstörténet és honfoglalás ködbevesző labirintjában is utat vágott magának, először alkalmazva a régiségtudomány eredményeit, s először nyúlván tartózkodás nélkül a nyelvészet és a firm és türk népek néprajzának sokat mondó, a magyar történészekről elmellőzött adataihoz. A tudományágak ily módszeres összejátszásának mintaszerű példáit nyújtotta, így mikor a magyar törzsek itteni letelepedését, annak módját és értelmét felfedezte. Problémaköre folyton tágult, s vele tanulmányai, előkészültsége is bővült: a korai középkor adó- és pénz- és társadalomtörténetéről áttért az Anjouk gazdaságtörténetére, ahol szintén alapvetőt alkotott, innen a középkori Krónikák bozotos talajára, ahol generációk munkájával sem sikerült valami sok biztosat megállapítani elődjeinek, — mintha az ő éles kritikájára várt volna a kérdéskomplexus. Hóman volt az, aki a Gesta Hungarorumról írt nagy kútfőkritikai tanulmányában — nagy kár lenne, ha ez a műve kimaradna az Összegyűjtött Munkák további kötetéből — végképp helyreállította a német hiperkritikától leszólt Anonymus tekintélyét, meghatározta a névtelen író egész szellemi légkörét, s az unalomig agyonboncolt régi szövegekből elegáns biztonsággal kivágta a legrégebb, XI. századi magyar történeti szövegeket, történetírásunk addig ismeretlen, hiteles legrégebb emlékeit. Amint ebben a munkájában az Árpád-kor szellemi életének nagyműveltségű részleteit fedezte fel, úgy törekedett másutt is, mindenkor, a régi magyar szellemi javak gyarapítására, s azoknak túlságos kritika vagy ellenségeink támadásai elől megvédésére.

Nem folytatjuk a részletezést, bár még szívesen rámutatnánk oly módszeres kutatásaira, mint pl. a társadalomtörténeti terminológiáról írt műve, vagy az a szellemes kis társadalom- és településtörténeti remekmű, melyet a Daróc helynévvel kapcsolatban írt (403. és 440.1). Nem említjük a XVIII. századi történetírásunkra vonatkozó szintén úttörő tanulmányait sem, melyekért két századon át feledésbe merült poros foliánsok százait tanulmányozta át és hozta ki belőlük a bizonyosságot: hogy a magyar tudomány akkor is, ebben a latinos korban, nemzeti volt és magas európai színvonalon állott. Az eddigiekből is láthatja a laikus is, minő munka, elmeél és tehetség kellett ahhoz, hogy ily részletekből végre is összeálljanak Hóman Magyar Történetének nagy tablói: Árpád, Szent István alakja, II. András szerepe, a tatárjárás, a nagybirtokok kifejlődése és a rajtuk nyugvó államrendszer az Anjouk és Zsigmond alatt, I. Károly és Nagy Lajos hatalmas alakja ... Mindez a külföld utánzásától mentes, tisztán a magyar talajon felnőtt tudós egyéniségnek szerencsés eredménye: a történész Hóman a világháborút megelőző termékeny évtizedből nőtt ki, amikor tudomány, irodalom, művészetek terén új nagy tehetségek hirtelen jelentek meg s vetették el a régít s alkottak újat, magyarabb munkákat. Hóman is ennek a nemzedéknek tagja s örvidenünk kell, hogy tehetsége, módszeres képzettsége minden törés és akadály nélkül, harmonikusan egymást követő évtizedek során, teljes szabadságban hozhatta meg gyümölcseit. A politikus és kultúrpolitikus méltánylása nem ide tartozik, de a történettudósunk több mint negyedszázados működését szak társai ma is, később is mindig, nagy magyar tettnek fogják tartani.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A román válság megoldása; az ankarai balkánkonferencia; a spanyol nacionalisták előretörése. – Schuschnigg Bercktesgadenben; az osztrák-német megegyezés; Hitler és Schuschnigg beszédei; az osztrák népszavazás terve. – Az angol külügyminiszterválság; az olasz-angol tárgyalások. – Az osztrák nemzeti szocialista megmozdulás és a német beavatkozás; Schuschnigg lemondása és az új osztrák nemzeti szocialista kormány; Hitler Ausztriában. – A francia kormányválság; Anglia és az Anschluss; Ribbentrop Londonban. – A független Ausztria vége. – Mussolini beszéde az Anschluss-ról Olaszország és Németország. – Beck lengyel külügyminiszter Rómában.

A LEGUTÓBBI szemlénk zárta óta eltelt időszak bátran mondható világtörténeti jelentőségűnek. Következéseiben még messzi kihatásúak lehetnek ezek az események. Visszatekintésünknek nem hivatása a nagy európai változások értékelése; az események fölötti ítélezés a történelem igazságtevésére tartozik. A német-osztrák események mögött természetesen teljességgel háttérbe szorultak az európai külpolitika egyéb változásai. Oroszországban az eddiginél is újtabb erővel folynak a nagy politikai perek, melyek során Sztálin az 1917-es forradalom összes még élő vezetőit igyekszik újból eltávolítani. Romániában befejeződött a Goga-kormány bukása után kiéleződött válság; Cristea Miron pátriárkának katonai uralommal és a kisebbségeknek, főleg a magyaroknak az eddiginél is nehezebb korlátozásával (pl. a magyar nyelvnek az erdélyi életből való minél teljesebb, szigorú rendelkezésekkel szabályozott kiküszöbölése) telített kormánya keresztülhajtotta az uralkodó összes intézkedéseit; Románia a király szándékai szerint rendi állammá alakult; az összes pártok működése megszűnt s a Vasgárda vezére, Zelea Codreanu, föloszlatván szervezeteit, külföldre távozott (bár mozgalma a hamu alatt továbbra is tüzel); Maniu és a nemzeti parasztpárt is elnémult; a február 24-én lefolytatott népszavazás, mint várható volt, a király alkotmányterve mellett döntött. Románia szövetségei megnyugodtak; Franciaország bízni vél a jelenlegi kormányban is jelentős szerepet vivő Tatarescuban, ugyanígy Csehszlovákia is — bár a román belső viszonyok miatt ez a bizalom korántsem indokolt s így is aggodalmakkal teli. Csehszlovákia és Franciaország számára azonban a mai viszonyok között az is jelentős eredménynek tekinthető, ha Goga rövid kísérlete után Románia eltávolodott a föltétien német iránytól. A román helyzetet ilyen vonatkozásban helyesebben értékeli az angol közvélemény, mely aggodalommal figyeli Károly király diktatúrák kísérletét. Románia is résztvevett február végén az Ankarában tartott balkánkonferencián, ahol a balkán-szövetség tagjai hangsúlyozták a béke fontosságát s hitet tettek a Népszövetség, a nemzetközi együttműködés, a benemavatkozás elvei mellett s szóba került Törökország részéről az abesszíniái olasz hódítás elismerése is; továbbá sor került a török-görög szövetségi és baráti viszony megújítására s további kiépítésére is. Ankarából jövet Sztojadinovics jugoszláv miniszterelnök átutazott Bulgárián és a bulgár miniszterelnökkel baráti megbeszélést folytatott, hivatalos jelleg nélkül. Természetesen a jelenlegi európai alakulások között a balkán szövetség is elvesztette bizonyos mértékig előbbi jelentőségét, melyet mint a francia és a kisantant, valamint a szovjetkülpolitika kiegészítője és támogatója birtokolt s eredményei és céljai a jugoszláv-bulgár viszony javulása és békésebb kiépülése mellett amúgyis már csak eszmeiek: hiszen a szövetségesek egyik közös fontos célja Bulgária fékentartása volt. Hasonlóképp háttérbe szorult az európai külpolitikai érdeklődésben a spanyol háború is, mely pedig a mostani válság elsődendő előidézője volt; úgy látszik, hogy a spanyol polgárháború vége felé közeledik és március közepére hosszas állóharc és lassú előhaladás után a nemzetieknek sikerült bekeríteniük Barcelonát, amelynek hódoltatása felé központosították a Madrid alatti eredménytelen s véres hosszú

állóharcok után erejüket; a barcelonai kormány és a Valenciából odamene-
kült új spanyol kormány hasztalan fordul segítségért a benemavatóhoz
elvé mellett kitartó francia kormányhoz és Blum, az új francia miniszter-
elnök maga lepi meg a világot azzal a kijelentéssel, hogy a spanyol háború
elvezett, közben pedig a francia szocialisták és kommunisták hiába köve-
telnek spanyol elvtársaik számára segélyt. A népfrent-taktika „pacifista”
külpolitikája itt éppen úgy csődöt mondott, mint ahogy tehetetlen volt
az osztrák kérdés végső kifejtésénél is és épp így a népfrent baloldali és
pacifista politikája okolható, mint ez ma már tisztán látható, Franciaország
külpolitikai háttérbeszorulásaért és sorozatos presztízsveszteségeiért, ami
viszont korántsem válik az európai egyensúly javára.

Holott az európai egyensúly eddigi állapotát, melynek egyik alapja volt
az osztrák függetlenség gondolata, óriási mértékben megváltoztatta Német-
ország, mely az osztrák csatlakozás villámgyors végrehajtásával merőben
új helyzetet teremtett, eléggé készületlenül találván a nyugati hatalmakat.
Az események az osztrák kérdés körül rövid egy hónap alatt zajlottak le.
Február 12-én Schuschnigg osztrák kancellár Hitler vezér és kancellár
meghívására váratlanul Berchtesgadenbe utazott. Osztrák hivatalos értesíté-
sek szerint Schuschnigg kancellár nem meghatározott tárgyalási anyaggal
utazott el Bécsből, de a két államférfi között szabad eszmecsere folyt.
A megbeszélésen résztvett Guido Schmidt osztrák külügyi államtitkár is,
aki már régóta munkálkodott diszkrétan az osztrák-német viszony meg-
változtatásán; s vele együtt ott volt Papén bécsi német követ is, akinek
nagy része volt az osztrák-német viszony alakulásában és végső kifejtésében,
amint erre a tényre a végkifejlet, vagyis a csatlakozás végrehajtása után
Hitler Adolf elismerése és Papennek a nemzeti szocialista pártba való föl-
vétele világosan utalt. A találkozásra osztrák és német hivatalos fölfogás
szerint a német kormánynak február 4-én történt újjászervezése és Hitler
kancellárnak február 20-ára bejelentett beszéde között érett meg az idő
és az osztrák kancellár a német vezér meghívására utazott Berchtesgadenbe.
A kevés hírből, ami a megbeszélésről kiszivárgott, csupán annyi bizonyos,
hogy a megbeszélés főtárgya az 1936 július n-i osztrák-német megegyezés
értelmezése volt. Nyilván szóba került az ausztriai nemzeti szocialista moz-
galom sorsa is; Schuschnigg, mint későbbi intézkedései megmutatták,
határt vont az ausztriai illegális nemzeti szocialista mozgalom és a hivatalos
német nemzeti szocialista párt között, az előbbit Ausztria belügyének tekin-
tette, de később módot adott rá, hogy a nemzeti szocialisták, bizonyos meg-
szorításokkal, a Vaterländische Front keretén belül kapjanak működési
teret. Szóba került a két ország gazdasági viszonyának szabályozása is.
Szóba került egy félreértéseket kiküszöbölő pótegyezmény kötése is a gaz-
dasági és politikai viszonyok rendezésére. Hitler vezér és kancellár az osztrák
kérdést, mint már előzőleg is annyiszor, belső német népi kérdésnek tekin-
tette s a mai német népi gondolat jegyében keresett rá megoldási módokat,
Schuschnigg kancellár viszont ezúttal is kitartott a tradicionális osztrák
álláspont mellett, mely hangsúlyozta Ausztria külön állami és történeti
jellegét és különleges küldetését. Nyugat-Európában megnyugvást keltett,
hogy Schuschnigg továbbra is kitartott az osztrák függetlenség gondolata
mellett, Róma is örömmel fogadta a megegyezést. A tárgyalásokon, mint
a következmények igazolták, szóba került az osztrák nemzeti szocialistáknak
a kormányban való képviseltetésének kérdése is. Schuschnigg ezen óhaj-
ból azt honorálta, hogy a belügyminisztériumot a következő osztrák kor-
mányátalakítás során az osztrák nemzeti szocialisták között nagy szerepet
vivő Seyss-Inquart államtanácsosnak juttatta, aki már régóta bírta a német
vezető körök figyelmét és bizalmát. Az osztrák átalakulásnak, illetve a

nemzeti szocialista kompromisszumnak úgy kellett bekövetkeznie és úgy is következett be, hogy Hitler kancellár azt már a február 20-i Reichstag-ülésen bejelentesse, aminek a február elején történt német belpolitikai átalakulás és a német közvéleménynek az osztrák ügyek iránt fölfokozott érdeklődése mellett különös jelentősége is volt. Az osztrák közvélemény enyhülést várt az átalakulástól és súlyt helyeztek annak hangsúlyozására is, hogy az osztrák nemzeti szocialistáknak Hitler intervenciójára a kormányba való belépése, valamint az osztrák-német viszonylatok megfelelő rendezése továbbra is garantálja a független Ausztriát. Emlegették ezen átalakulással kapcsolatban Danzíg példáját is, hol az állami különállás mellett is maradéktalanul végbement a nemzeti szocialista átalakulás, melyet a mai német kormányzat a német népi lényeg egyetlen kifejezőjének tekint. A francia kormánykörökben és közvéleményben mindenesetre aggodalommal figyelték az osztrák-német viszony alakulását; az angol kormány a helyzet alakulásában végig tartózkodó maradt. A francia kormányzatnak belső nehézségei miatt és a helyzet tisztázatlansága, az események gyors alakulása miatt is nem állt módjában az osztrák kérdésben való nagyobb aktivitás, bármilyen aggodalmakat keltettek már jóelőre az osztrák-német gazdasági viszony új alakulásáról, Ausztriának a német négyéves tervben való részvételéről és az osztrák és német vezérkarok állítólagos együttműködéséről szóló hírek. Az osztrák belső helyzet szempontjából külön fontossággal bírt az a tény, hogy a megbeszélések egyik eredménye a nagyszámú osztrák nemzeti szocialistának adott amnesztia, a Németországba menekülteknek az osztrák közéletbe való fokozott bekapcsolása, maguknak az ausztriai nemzeti szocialistáknak egyre erősebb szerepvállalása és aktivitása volt. Bár ugyanekkor Schuschnigg kormánya, ha meg is engedte a nemzeti szocialista aktivitást bizonyos fokig, azt igyekezett határok közé szorítani. Később azonban ez az aktivitás egyre erősebb lett s Seyss-Inquartnak, az új belügyminiszternek az osztrák vidéki városokba tett megnyugtató látogatásait s a megegyezést magyarázó szavait sorozatos demonstrációk kísérték, melyek Schuschnigg kormányának tragikus sorsára is kihatottak. Seyss-Inquart osztrák belügyminiszter közben megbeszélések folytatására Berlinbe utazott. Schuschnigg kormánya a február 16-án éjjel történt átalakulás után is igyekezett híven megmaradni a régi irány mellett és úgy látszott, hogy német részről is méltányolják az osztrák kancellár szándékait. Berlinben meglepedést keltett a nemzeti szocialista tevékenységnek Ausztriában való szabaddá tétele; ugyanekkor azonban már kevéssé vették Schuschniggtól jó néven azt, hogy igyekezett a politikai erők egyensúlyozása végett a munkásságnak is visszaadni hosszabb idő óta szünetelő politikai erejét; az átalakulás után egyik fővápont volt Schuschnigg ellen, hogy „népfront-politikára” törekedett; voltak német nézetek, melyek a kommunistákkal való együttműködéssel is vádolták az osztrák katolicizmust és a volt kancellárt. Némi nehezítésekre az is okot adott már ekkor Schuschnigg ellen, hogy Seyss-Inquart kinevezésével együtt kivette a belügyminisztérium hatásköre alól a közbiztonsági vezetést és az egész osztrák végrehajtó hatalom fejevé Skubl államtitkárt tette; Seyss-Inquart számára így elsősorban is a nemzeti szocialistákkal való békéltető tárgyalások vezetése maradt akkor, mikor az események már erősen eltolódtak az utcára is kivonuló nemzeti szocialisták javára, kik vidéki útjai során el nem mulasztották ünnepeim a közülük való belügyminisztert; főleg a stájer és a felsőausztriai vidékek nyugtalankodtak. Már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti szocialisták elgondolása az, hogy a Hitler—Schuschnigg-féle megegyezés keretében belül szaturálják az osztrák kormányzatot, ha Ausztria függetlenségét meg is vélték ekkor még hagyni eredeti formái között.

Hitler vezér és kancellár február 20-i beszéde bejelentette a birodalmi gyűlésen az osztrák változásokat és a német birodalommal való viszony normalizálását. Hangoztatta az osztrák és német nép azonosságát s az 1936 július n-i megegyezés végrehajtása érdekében tett intézkedések építő jellegét, a félreértések kiküszöbölését s az esetleges katasztrófa elhárítására irányuló jóakaratot; elismeréssel adózott Schuschnigg kancellár belátásának s azoknak az osztrák intézkedéseknek, melyek a főnálló törvények kereteiben lehetővé tették a nemzeti szocialisták tevékenységét; méltatta a megbékélési akciót és az amnesztiát. Méltatta Németország békeakarátát, rámutatott a német fegyverkezés hatalmas méreteire, melyek a békét szolgálják, fölsorakoztatta a német termelés elért eredményeit, újra hangsúlyozta a gyarmati követelések jogosságát és a német s olasz politika azonosságát, elítéléssel nyilatkozva a Népszövetségről. Kifejtette a német politika hivatástudatát a bolsevizmussal szemben s mintegy vádolni látszott Eden angol külügyminisztert, hogy politikája kedvez az európai bolsevizálódásnak s mintegy Sztálinnál állította párhuzamba az angol külügyminiszter szándékait, szokatlan élességgel.

Hitler nagy beszéde egyidejű volt az angol külügyminiszterválság kirobbanásával. Ez a válság már régóta húzódtott; nem volt titok Eden és Chamberlain miniszterelnök politikai fölfogásának ellentétessége. Eden az angol politikában szokatlan erős dogmatizmussal ragaszkodott a Népszövetséghez, a demokratikus politikához, az volt azonfelül a nézete, hogy a diktatúrák államokkal garanciák nélkül tárgyalni nem lehet, mindenkor súlyt helyezett a szoros francia-angol együttműködésre és fölfogása sokban akadályozni látszott az annyira óhajtott angol-olasz tárgyalások megindulását, melyekre Chamberlain miniszterelnök, aki az előítélettel angol hagyományokat és Eden dogmatizmusával szemben az elasztikus régi angol politikai szellemet képviseli, oly nagy súlyt helyezett. Az angol közvélemény humanista lelkesültségű tömegei el nem mulasztották, hogy ne adjanak sorozatosan kifejezést Eden melletti rokonszenvüknek, különösen akkor, mikor köztudomású lett, hogy bizonyos olasz ajánlatokat Chamberlain nem beszélt meg Edennel; a parlament hasonlóképp biztosította rokonszenvéről Edent és a külügyminiszterválság különben is oly körülmények közt ment végbe, mely magasan kiemelte Európa előtt Chamberlain és Eden személyi értékeit és az angol demokrácia tisztult nézeteit a politikáról. Chamberlain mielőbbi angol-olasz megegyezést tartott fontosnak, Eden viszont lassúbb ütemet javasolt a Földközi-tenger és az angol részről Olaszországnak esetleg nyújtandó kölcsön kérdéseiben. Eden ki akarta tolni az angol-olasz tárgyalásokat addigra, míg Olaszország visszavonja a spanyol harcterekről önkénteseit. Az abesszíniái olasz uralom elismerése tekintetében is Eden ki akart tartani a Népszövetség szempontjai mellett. Lord Perth római angol nagykövet és Ciano külügyminiszter, valamint Chamberlain és Grandi londoni olasz nagykövet tárgyalásai előkészítették a talajt a megegyezés számára. Ha az angol kormányfő nem osztotta is a német-angol várható és remélt megegyezés érdekében Eden azon nézetét, hogy Angliának Berlinben érélyes lépéseket kellene tennie az osztrák függetlenség érdekében, az angol magatartást kétségtelenül befolyásolta Ausztria sorsa is; ez volt az angol-olasz tárgyalások legfőbb hajtóereje; viszont tény, hogy az osztrák csatlakozás végrehajtása után a tárgyalások menete meglassúdott; de angol részről változatlanul tartja magát az a fölfogás, hogy a Brenneren Németország közvetlen szomszédságába került Olaszországnak ma még inkább érdeke az olasz-angol viszony kielégítő rendezése. Eden utóda Lord Halifax lett — s Eden lemondása maga után vont a véle mindenben szolidáris Delbos francia külügyminiszter lemondását is, akit azonban visszatartottak. Eden lemondása mindenesetre

megkönnyítette az olasz-angol tárgyalásokat. Anglia fegyverkezését az eddigi arányoknál is nagyobb méretekben folytatja tovább; az eddigi évekkal szemben a tengeri költségvetés 120 milliós emelkedést mutathat föl; a tengerészeti, légügyi és szárazföldi hadi költségvetés mintegy 332,5 millióra rúg. Anglia tisztában van ezenfelül a spanyol háború kimenetelével s e tekintetben közte és Olaszország között nem állanak fenn már lényegesebb ellentétek; annál inkább figyelembe veszi Németország és Olaszország kapcsolatát, nem idegenkedvén többé az abesszin hódítás elismerésétől.

Rövidesen visszafordult megint az érdeklődés Ausztria sorsa felé. Február 24-én Schuschnigg kancellár nagy beszédben tett bátor hitvallást az osztrák függetlenség gondolata mellett, kitarva eddigi politikája alapelvei mellett, méltatva a berchtesgadeni megegyezést s mintegy kiegészítve Hitler kancellárnak ugyanerről mondott szavait; míg Hitler a német-osztrák népi közösséget húzta alá, Schuschnigg a tradicionális osztrák külön jelleget hangsúlyozta. Beszéde világszerte nagy hatást tett s Ausztriában elintézettnek látszott a német-osztrák probléma és a nemzeti szocialista illegális propaganda; az osztrák közvélemény lelkesen tüntetett a kancellár és a független Ausztria mellett. Berlin bizonyos hidegséggel fogadta Schuschnigg beszédét; de úgy a németországi, mint az ausztriai nemzeti szocialista hangulat végzetesen fölkavarodott akkor, mikor az osztrák kancellár egy újabb beszédben, március 9-én Innsbruckban bejelentette a március 13-án tartandó osztrák népszavazást, mely hivatva lett volna hitet tenni Ausztria függetlenségéről. A német nézetek hangsúlyozták, hogy a szavazás körülményei már előre nem biztosíthatják egy demokratikus és népi akarat megnyilatkozását; úgy tekintették a népszavazás tervét Berlinben, mint a berchtesgadeni megállapodások ellenére történt meglepetésszerű tény. Az osztrák nemzeti szocialisták megmozdultak és tüntettek Schuschnigg rendszere ellen, Németország pedig döntő lépésekre szánta el magát, hogy a maga fölfogása szerint oldja meg az osztrák helyzetet.

Közben Göring vezértábornagy jelentős beszédet mondott a német légihaderő legyőzhetetlenné való kiépüléséről, amely szavak Franciaországban s Angliában visszhangot váltottak ki; Ausztriában és Csehszlovákiában viszont felfigyeltek úgy Hitler kancellárnak a tízmillió megoldatlan helyzetű német sorsát, mint Göringnek a határontúli német néptársakat illető szavaira; Hodzsa csehszlovák miniszterelnök március 4-én válaszolt ezen német megnyilatkozásokra, kiemelve, hogy Csehszlovákia visszautasít minden belső ügyeibe történő beavatkozást, de kész az együttműködésre. A csehszlovák politika különben egyre nehezebben érzi a német politika s az osztrák kérdés alakulásából reá nehezedő atmoszférikus nyomást és súlyt helyez a nyugati szövetségesekre. Ha Anglia a cseh nézetekkel szemben, melyek Csehszlovákiának a mai viszonyok között Belgiumnak a világháború kitörésekor való helyzetét tulajdonítják, illetve ez alapon igénylik a nyugati segítséget, kissé tartózkodó volt is, annál inkább jelenti ki a francia és az orosz diplomácia, hogy veszély esetén siet eleget tenni szövetségi kötelezettségeinek; ezen kijelentések különösen az Anschluss végrehajtása után nyertek némi jelentőséget. A csehszlovák külpolitikai helyzet nehézségeit fokozzák a külügyekkel összebonyolódott belső nehézségek is; a szudétanémet párt állandóan hangoztatja autonómiára vonatkozó igényeit és összefüggései a német mozgalmakkal már egészen nyilvánvalók; emellett a szlovénzköi magyarok és szlovákok között is bizonyos egyetértés alakult ki a közös autonomista fronton belül; a csehszlovák kormány látszat-engedményei egyáltalában nem hatnak megnyugtatóan.

Közben március 9-én Ribbentrop német külügyminiszter Londonba érkezett, hogy odahagyja hivatalosan is eddigi nagyköveti tisztjét. Meg-

beszélései során a közép-európai helyzetről igyekezett volna megnyugtani az angol politikát, valamint szóba akarta hozni a gyarmati kérdést, nem követelések, de tárgyalások formájában. Az angol álláspontot a béke és az engedékenység szelleme vezette, de nem árulta el gyengeség jeleit. Azonfelül a német kormánynak az volt az óhaja, hogy az angol kormány fékezze meg az angol sajtó kritikai hangját, német részről sajtóegyezményt ajánlottak s el akarták érni, hogy az angol kormány külpolitikai kérdésekben épp oly irányítást gyakoroljon az angol sajtóra a német kérdésben, mint amilyen felsőbb vezetésnek a német sajtó is alávetett; természetesen angol részről nem található megértésre ez a propozíció. Ribbentropot Angliában érte az osztrák népszavazás elrendelésének s az osztrák válságnak a híre s a következő események során megszakadtak az angol-német tárgyalások, melyektől Chamberlain és Halifax a közép-európai helyzetben tisztulást remélt. Az angol politikában mélységes megdöbbenést és lehangoltságot keltett az osztrák kérdésben tanúsított német magatartás, mely megakadályozta a népszavazás lefolytatását; az angol kormányzat nem is titkolta e lehangoltságot Ribbentrop előtt. Angol részről a tartózkodás megmaradt Ausztria végóráiban is és a nyugati hatalmak akciózabadságát ezenfelül igen megbénította a francia kormányválság hatása is. Chautemps épp az osztrák válság kirobbanásakor mondott le; Franciaországot a népfront-politika nyomán épp Európa legválságosabb óráiban belső válság bénította, a pártok különféle apróbb szociális nehézségeken rágódtak a versailles-i békemű összeomlásakor s a designált miniszterelnököknek, Léon Blumnek a válság óráiban a német nagykövet előtt történt pacifista kijelentései, a francia népfront-politika tehetetlensége lényegesen hozzájárultak mind ahhoz, hogy Németország olyan hamar és sikerrel oldhatta meg a maga javára az osztrák kérdést.

Az a rosszalás, mellyel a német kormányzat és a nemzeti szocialista hangulat kísérte Schuschnigg kancellár népszavazási tervét, drámai eseményekben robbant ki március n-én. A napok óta tartó nemzeti szocialista ellenállás végül is az osztrák kormányhatalom fölé kerekedett. Német részről súlyt helyeztek arra, hogy Schuschniggot nem kényszerítette kétszeri német ultimátum lemondásra, melyet Miklas elnök semmiképp sem akart elfogadni, hanem a nemzeti szocialista osztrák népakarat kényszerítette ki a lemondást. Schuschnigg kancellár viszont világosan utalt e német ultimátumra, mely a németek által javasolt osztrák kormány kinevezését követelte Miklas elnöktől, ellenkező esetben kilátásba helyezte a német csapatok bevonulását Ausztriába. Az előző ultimátum nyomása alatt már az osztrák kormány elhatározta a népszavazás elhalasztását. Schuschnigg bátor ellenállásának összeomlása után a lemondott kormányból végül csak Seyss-Inquart belügyminiszter maradt helyén, aki a rendfönntartás végett behívta a német csapatokat; nem sokkal utána Miklas elnök őt nevezte ki új kancellárrá. Seyss-Inquart intette a lakosságot a bevonuló német csapatok szíves fogadtatására s valóban rohamos tempóban, sorra lépték át német csapatok az osztrák határt. Bécs és az osztrák városok utcáin a nemzeti szocialisták lettek úrrá és nagy gyorsasággal bukkant föl a föld alól a nemzeti szocializmus hosszú ideig lappangott bonyolult és az egész osztrák államot aláaknázott szervezete. Március 12-én a német csapatokat követte maga Hitler kancellár is; elébb Braunaut, szülőhelyét látogatta meg, majd Linzbe ment, hol már a kancellár és Seyss-Inquart is nyíltan beszéltek Ausztria visszatéréséről a német birodalomba; a német kormány erélyesen elhárította a francia és angol tiltakozást s az osztrák kormány semmisnek jelentette ki a saintgermain-i békeszerződésnek az Anschlusst tiltó 88-ik szakaszát. Hitler vezér és kancellár az osztrák csatlakozásról szóló kiáltványában erélyesen ostromozza az előző kormány szándékait

s ünnepli a sok küzdelemmel kivívott csatlakozást, kiemelve főleg a saját uralmának demokratikus alapjait, az osztrák rendszerrel szemben, rendet és nyugodt fejlődést ígervén Ausztria népének, mely az anyaországhoz végre visszatér. Április 10-re új népszavazást tűztek ki, mikor az osztrák népnek szabadon kell majd jóváhagynia a csatlakozást kimondó osztrák és német törvényeket. Hitler március 15-re vonult be Bécsbe nagy ünneplés közepett és deklarálta az egyesülést; előzőleg már Bécsbe érkeztek a német rendszer főbb támaszai s különösen nagy szerepe lett Himlemek, a fekete SS. vezetőjének, aki az elmúlt rendszer politikusai és a németországi, Bécsben rekedt emigránsok iránti magatartások felől adott tanácsokat az új osztrák rendszernek. Bécsét és Ausztriát nagyarányú német katonai és párt-hadseregi készültség szállotta meg; Miklas elnök lemondott, Schuschnigg kancellár védőőrizetben, az osztrák közélet és társadalom eddigi számos vezetőegyénsége emigrált; több váratlan politikai öngyilkosság történt, köztük különösen feltűnő Fey volt alkancellár és családjának halála, Ausztria ezentúl nem önálló állam, de a német birodalom tartománya és Seyss-Inquart kormánya sorra átadja az ügyeket a német politikai élet vezetőinek; Seyss-Inquart ezentúl mint birodalmi helytartó áll Ausztria élén. A teljes személyi és politikai átszervezés folyamatban van és kihatásai igen nagy jelentőségűek az osztrák társadalmat illetőleg, főleg Bécs gazdasági és szellemi élete mutat föl a politikán kívül nagy változásokat.

A német hatalom így megnyerte a békét s az eddigi győztes Nyugat-Európa tehetetlenül és tanácstalanul nézte a német térhódítást. Figyelemre méltók azok a német megnyilatkozások, melyek a Birodalomnak a Dunamedencében való korlátlan szerepéről szólnak. Mussolini március 16-i beszédében természeti és történeti erők végkifejleteként ünnepelte az osztrák csatlakozást s kiemelte, hogy bizonyos idő óta a berlin-római tengely szellemében Olaszország is igyekezett szorgalmazni a kielégítő megoldást, különben is Olaszország nem vállalt kötelezettséget Ausztria függetlenségének fönntartására, látván, hogy az osztrák nép maga is óhajtja a fordulatot. Kiemelte még Mussolini az olasz határok szentségének alap gondolatát. E beszéd élénk tanúsága volt a szoros olasz-német viszonynak, melyben Róma sorra honorálja külpolitikai helyzetéből következőleg Berlin szándékait. Kétségtelenül igaza volt Mussolininak, mikor rámutatott, hogy a német nép most érte el egyesülését, ami az olaszra már rég bekövetkezett, s hogy egy nemzet egyesülése mindenkor természetes joga annak.

Magyarország az osztrák csatlakozással közvetlen szomszédja lett a hatalmas új német birodalomnak. Középeurópai helyzetünk fontossága ezzel növekedett s fokozottabb és élénkebb külpolitikai érdeklődésre sarkallnak e szomszédságból és a magyar-német jó viszonyból eredő adottságaink.

A magyar külpolitika mindenesetre helyes úton járt és számolt a közép-európai politikai, hatalmi és gazdasági fejleményekkel, midőn kapcsolatunkat kiépítette Németországgal. A megszűnt Ausztriával való jó viszonyunkat a római jegyzőkönyvek szelleme szabályozta s Németországgal való kapcsolatunk miatt is óhajtottuk a független Ausztriának a nagy testvérmemzettel való megegyezését. Az eseményeket a német nép belső ügyének kell ma tekintenünk. A csatlakozást elismerő magyar kormánynyilatkozatot is ez a szellem hatja át: a magyar kormány szerencsét kívánt a csatlakozás vértelen és szerencsés lefolytatásához és kifejezést adott a további baráti és jószomszédi viszony fönntartása iránti óhajának, amely nyilatkozatot Berlinben megaláddal fogadtak.

NEM VAGYUNK BÚJDOSÓK

NEM SZÍVESEN ÁLLOK ÚTJÁBA kedves kollégámnak, a budapesti bölcsészeti kar kitűnő filozófusának, Prohászka Lajosnak, aki, A vándor és a bujdosó“ címen úttörő munkát adott ki a magyarság jelleméről, erről a sorsdöntő kérdésről, melynek jelentőségére csak nagy nemzeti veszedelmek közeledtével ébredünk. Prohászka Lajos a szellem emberének komolyságával és felelősségérzetével merült el abba a szinte tudatalatti világba, melyben a nemzet belső élete folyik és gyöngéd szeretettel, máskor búskomor meg gyászoló romantikával mutatta be kutatásának lehangoló eredményeit. Tiszta és mély magyar szándékaival nehéz vitába szállani, és szinte méltánytalanná teszi az ő megtámadását az a körülmény, hogy míg ő a magyar sors és jellem képét, igazi filozófusként, metafizikai síkon rajzolta meg, addig a mi bírálattunk, szükség szerint, a valóság és a történet realista talajára helyezkedik, s ezzel Prohászka gondolatmenetének filozófiai finomságaira kezdettől fogva nincs tekintettel. De a filozófus metafizikai játékából nem légbuborékok támadnak, hanem nagyon is pozitív súlyok, melyek a magyar sorsra akaszkodva azt szabad szárnyalásában megkötik és vigasztalanul földre húzzák — ha a filozófusnak igaza van! De nincs igaza, leginkább azért nincs, mert kiindulópontja és módszere egyképpen hibás: nélkülözi azt, amit Horváth János a magyar irodalom önelvűségének nevezett.

Prohászka itt a legújabb német filozófiai irány, az ú. n. egzisztenciális filozófia módszerével dolgozik, kiindulópontja pedig az, hogy a német a „vándor“, s ennek ellenképe, bujdosóként, a magyar. Az önmagával örökké elégedetlen, vándorútján új és új tudással soha be nem telt, mindig többre vágyó, a magasabb szférákból a legmagasabbakba, s a világ széleiről a végtelenbe lépő „vándor“ mint a német nép tipizált alakja, régi és összetett fogalom, megvan benne Prohászka mintáinak, az új német filozófusoknak metafizikai tanalmától kezdve visszamenőleg sok minden német szellemi termék, egész Novalis elérhetetlen „Kék virág“ képzetéig, Hölderlin végtelenérzéséig és a neohumanizmus műveltség-ideáljáig, csupa „magas kultúra“-teremtmény, melynek a német nép tényleges, történeti magatartásához igen kevés köze van. Most ez a vándor, bátor kézzel kitérve maga előtt, a végtelenségig terjedőleg, a nagy földi távlatokat, megjelenik a kis magyar nép előtt, mint ellenség fenyegetőig, de még végzetesebben mint mintakép, melyet ez soha el nem érhet. Így alakul ki a magyar jellem, mint elvetélt német jellem: vonásról-vonásra a német „klasszikát“ soha meg nem közelíthető, annál alacsonyabb fokon maradt, de az örök mintakép után titokban mégis áhítózó felemás, önmagában soha nem kész egyéniség, beteg történeti alakulat. Hozzá így, néhány meztelen szóval elmondva, bizony sivár és ránk nézve szégyenletes kép, de a szerző nem is ily hideg-ridegen mondja el, hanem nagy lelki emócióval, melynél lépésről-lépésre kapaszkodóul Ady és Széchenyi, Zrínyi, Berzsenyi és Vörösmarty idézetek szolgálnak neki. E sorsunkon szinte kétségbeeső nagy költőink és íróink önmarcangoló érzéseit hasonló felelősségteljes önmarcangolással utánuk érzi, s ebből alakítja ki az egész magyar metafizikát, mely így végtelenen keserű és nem alkalmas

a magyarság ezeréves fennmaradásának megértésére. Nemzeti hibáink történetfilozófiáját adja így, s ami különösen fájdalmassá teszi olvasását, a pozitívumoknál mindig idegen, főként német hatást tesz fel. A magyar szerinte azóta, hogy az új hazában elzárkózott gyeptől menekül a valóság elől; szinte szellemileg „bujdosik az éren, bujdosik a nádton“, elzárkózásával felidézte (a hatalmas szomszéd) elnyomását, s erre megint csak nem akcióval, hanem még szigorúbb elzárkózással válaszolt (93. 1.). Innen jött a magyar élet „szűkössége“, a „magába kuporodott életmód“, melynek kompenzációjaként menekültünk az illúziókhöz, lettünk kesergő, tétlen nép, mely harcba is csak kényszerűtén megy s akkor is meg van győződve a harc hiábavalóságáról. Bármily nagy is a magyar vitézség, ez csak ily kishitű „furo hungaricus“ (egész feleslegesen alkalmazva az egész világon provokatív jelentésű furo teutonicus függelékeként, 103.1.). Mindebből könnyen levezethető a visszavonás, az „úri“, oligarchikus gondolkodásmód, a jogi formalizmus, a passzív rezisztencia (ez szláv hatásra). Pozitív alkotásnak csak a szentkorona fogalma marad, erről a szerző nagy lelkesedéssel hatalmas és megragadó képet fest, mely azonban egész módszerének megfelelően csak metafizikai és sajnos, nem történeti síkon létezik.

Talán elég volt e részleteket felhozni Prohászka magyarképéből, s bizonyos, hogy mindnyájan, akiknek van ösztönös magyar, történeti vagy népi műveltségünk, s ami azzal együttjár, öntudatunk, elhárítjuk magunktól a képet és nem ismerünk önmagunkra. Prohászka tévedése onnan származik, hogy ő ugyan metafizikai képet akart adni, de az ahhoz mégis csak mellőzhetlenül szükséges történeti anyagot egyoldalúan használta fel: kizárólag az újkori, nemesi fejlődés magas kultúrájának árnyoldalait vette mint az egész magyarság jellemzőit, s ezeket az árnyoldalakat is csak néhány nagy szellem átmeneti elkeseredésén torzítva ismerte meg. Igaz, hogy a magyar gyepük közé zárkózott, de ebből annál kevésbé következhetett lelki életének eltörpülése, mert hiszen e gyepükön „portái“ voltak, melyeken át bátran — nem „furorral“, de magyar vitézséggel — ki-kitámadt, s legelőször maga Szent István a német császárra, akit el is űzött a magyar határokról. Egy-egy ily ellenténnyel, melyekről Prohászka sorba megfedkezett, meg lehetne cáfolni egész elméletét, ha az, mondom, nem székelné metafizikai magasságokban.¹ E sorok írója maga is résztvevő — Széchenyi István felfogását követve — azon nemesi, középosztályi árnyoldalak ismertté tételében, melyeket most Prohászka mint általános magyar tulajdonokat metafizikába szublimál — de nem felejtette el soha a tényleges történeti helyzetet, mely szerint ezek az árnyoldalak a XIX. század nemesi társadalmának, s az azt utánzó mai „úri“ társaságnak árnyoldalai, s így nem bővíthetők ki — korokon és osztálykülönbségeken átgázolva — egyetemes magyar vonásokká. Itt talán minden részletes bizonyítgatás gyöngyözté az azt a vétőt, melyet a „bujdosóval“ való azonosítás ellen emelnünk kell.

De legkevésbé sem vagyunk olyan bujdosók, akik idegen vándor arcától megigézve bújtunk el gyepűink mögé s nem merjük

¹ Részletes bírálatát lásd, filozófiai szempontból is, Trócsányi Györgytől, Társadalomtudomány, 1936, 270. 1.

a tiszta humánum napvilága elé felemelni „kuporodott“ önmagunkat. Prohászka légiés képletei mögé sötét árnyként sűrűsödik oda a mai középosztályban is sajnos gyakran fellelhető önlemondás, a magyar sors autarkijának elvetése s még tovább: remény az idegenben, lemondás az idegen előtt. Nemcsak a bujdosás tényét kell elutasítanunk magunktól, mint önerőnkkel, öntudatunkkal és nemzeti egyéniségünkkel össze nem férőt, hanem azt is, hogy olyan bujdosók legyünk, akik homályosan pislákoló mécsüket is idegen fényforrásból táplálják s ezért egész életükre lelkileg lekötözöttjei az idegennek.

Prohászka magatartása nemcsak a magyar kép rajzában téves, az a németiséggel szemben is, amely egyáltalán nem akar „vándor“ lenni. Tanulságos lesz erre egy pillantást vetnünk és arra, vájjon a „vándor“ is alárendeli-e magát idősebb nyugati szomszédjának, mint ahogyan a „bujdosó“ — Prohászka szerint a vándornak.

A NÉMET TELEPÜLÉS és népi történet egy kitűnő képzettségű, erőteljes munkása, A. Helbok innsbrucki tanár óriási kötetben hasonlított össze a francia és német néptörténet lefolyását.¹ Valamiféle párhuzamos néptörténetet írt, a kutatás rendkívül kifinomodott eszközeivel, annyira, hogy ez a munkája nemcsak encyklopédiáját adja a település-, nép- és „kultúrtér“-kutatás néhány évtized óta kifejlődött német tudományágainak, hanem úgy az egyes résztudományok adatainak összehasonlításával, mint az egész történés térképeken rögzítésével a módszert is hatalmasan előrevitte. Közlet- és földtörténet, őstörténet és régészet, archeobotanika és zoológia, mezőgazdasági talajtan, erdőüzemtan, nyelvészet, fajtörténet mind összeműködik a már speciálisan történeti jellegű alkotmány-, gazdaság-, település-, irodalom- és művészettörténettel, hogy a francia és német nép fejlődési vonala meg legyen rajzolható. Komoly tudósnak nagyjelentőségű, módszeres műve ez — és mi az eredmény? A mi szempontunkból: a német nem „vándor“ többé, nem is akar az lenni, hanem „hős“, akiben egyedül maradtak meg a germánságnak, mint a „grösste Leistungsrasse der Erde“ hódító erényei, s akit emellett földjének kiválasztó hatása is erőssé és alkalmassá tett arra, hogy a világot saját nézetei szerint átalakítsa. Helbok szerint ez 2000 évenként megy végbe: először a neolith-korban volt, amikor a Thüringiában lakó „zsinórdíszes keramikusok“, az indogermánok ősei terjesztették el magasabb kultúrájukat, azután a római korban, mikor a germánok megindították a „népvándorlást“ és új kultúrát teremtettek a régi romjain, — a második ezer most telt be, hogy Hitler vezetése alatt megindulhassanak a „vér és talaj“ őseréjén felnőtt németek e dekadens világ megifjítására. Mert a német talajt már a geológiai korszakok is predesztinálták arra, hogy erőteljes, uralomra teremt emberek lakják: már a jégkorszak gleccserei, azután az őserdők, amilyenek soha nem voltak Franciaországban, könyörtelen kiválasztási folyamatot tartottak fenn, minek eredménye a minden egyebet felülmúló északi faj, ennek örököse az indogermán, ezé a germán, ezé a német. Csodálatos a következetesség, mellyel ezt a gondo-

¹ Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreichs, 1937, 40, 1—725. 1.

latot a szerző a tudomány legfinomabb és legmodernebb eszközeivel próbálja bizonyítani. Csak egyik vonalát említem: a német őserdők irtására csak a legkitűnőbb testi és szellemi konstitúciójú emberek voltak képesek, a gyengébbek elpusztultak, innen van az, hogy a német történet nagy elindításai mind irtvány-, azaz kolonizációs-területről indultak el; innen Ausztriának és részben Poroszországnak történeti szerepe, innen magának a mai Führernek hatalmas egyénisége, akinek anyai és apai ősei egyként ily ősi irtványtájon éltek, tehát a germánság legkitűnőbb példányai voltak. Viszont a franciáknak soha se kellett Őserdőket irtaniok, tehát nem is erősödhetek meg, — nem is szólva arról, hogy az ottani népek korán keveredtek, s ezzel dekadensekké lettek. Néhol csodálkozik a szerző, mit is csináltak századokon át a franciák: gallorománok, frankorománok, mikor nem voltak irtásra erdeik, — elgyöngültek és semmi nagyot nem alkottak. Megismerünk itt külön irtvány és nem-irtvány feudalizmust, irtványról kiinduló szerves, erkölcsileg igazolt territoriális fejedelemséget és a francia királyok szerves, önző uralmát. A francia fejlődés minden részletében beteg, s ami jó benne, pl. a gótika, az is a még fel nem bomlott germánságtól való. A geológiai korszakoktól a francia forradalomig, sőt a mai napig így rajzolja szerző ezt a „párhuzamos életrajzot“, vaskos darwinizmussal és materializmussal, bár a német szellemtörténet nyelvén, s bár maga is azt hiszi, hogy munkájával a szellemtörténetet újjá fogja alakítani.

Minket itt a magatartás érdekel, melyet a „vándor“ nyugati örök pörlő társával szemben elfoglal, s az értékelés, melyben a francia népet, szellemet és történetet részesíti. Láthatólag más ez az álláspont, mint amelyet Prohászka foglal el a mi nyugati szomszédunkkal szemben, — ezt itt szintén nem kell részleteznünk. De az is bizonyos, hogy Helbok, s vele az egész mai, hivatalosan támogatott történetfelfogás semmi súlyt sem helyez arra, hogy őket végtelenségbe vesző, légies „vándornak tartásák, — ellenkezőleg, a mai világhódító német típus nietzschei embermegvetésével kizárja feladatai közül az olyanokat, minőket Prohászka a „vándor“-nak tulajdonít. Azaz Prohászka vándorbujdosó konstrukciója német szempontból sem áll meg, s valójában nem látjuk be, hogyan ragaszkodhatnánk a mi bujdosótípusunkhoz, amikor annak egyetlen támaszát, a vándort, maga a mai németiség húzza ki alóla. Itt csak mellékesen említem meg, hogy a legnagyobb terjedelmű vizsgálat a német jellemről, mely azonban nemzeti szocialista-ellenes körökből származik, szintén nem reflektál a „vándor“-ra, helyette a németiségnek az európai kultúrához való, szerinte állandóan /elmaradott viszonyából következteti ki a jellemvonásokat, s hajlandó ja németben tipikus kispolgárt látni.¹

MI TEHÁT a magyar nemzeti, népi, faji típus, ha nem a bujdosó? Ezt a kérdést Prohászka könyvének minden olvasója felveti magában, amikor a bujdosó-elméletet elutasítja, s így valóban nem csekély az érdeme szerzőnknek, hogy tárgyilag téves, de lelkes és hatásos állásfoglalásával a magyar jellem kérdésére felhívta a figyelmet. Még

¹ Erich Kahler, Der deutsche Charakter in der Geschichte Europas, Zürich, 1937, 1—695. 1.

inkább időszerűsíti a kérdést az egész európai szellemi és politikai légkör, melyben ugyan az egyes népek állig felfegyverkezve vicsorgatják egymásra fogukat, de emellett azt sem vetik meg, hogy mielőtt egymást leszúrnák, a másoknak belső ellenállását gyöngítsék és gyakorlott propagandával rátukmálják ellenségükre, szomszédjukra, barátaikra a saját gondolkodásukat és életformáikat Természetes, hogy ez az atmoszférikus nyomás különös súllyal fekszik rá a kis nemzetdere, és így a saját szempontunkból sem közömbös többé, hanem egyenesen nemzeti szükséglet, bizonyosságot szereznünk, vajjon nemzeti és népi egyéniségünk elég erős-e arra, hogy a reánehezhető idegen hatásokat kivédje és hű maradjon önmagához. Más szóval — és egy lépéssel tovább haladva: szükségünk van a magyar nemzeti jellem olyan képére, mely lényegileg különbözzék más népektől, s ezáltal biztosítékot nyújtson arra, hogyha hívek maradunk ezen jellemvonásokhoz, a magyar mindig magyar marad és nem lesz idegen népek alakítási objektuma.

Sajnos, e téren — bár történetünk ősidőktől kezdve máig bizonyítja, hogy ilyen, erősen ellenálló a mi jellemünk, elméletileg jóformán semmi tájékoztatást sem nyújt tudományunk. Babits Mihály egyszer nagyszerűen elemezte tájak szerint a magyar szellemi, irodalmi típusokat, utóbb Farkas Gyula irodalomtörténeti tanulmányai szintén a differenciáló hatását hozták ki a tájnak és fajnak, de nekünk most egységes képre volna szükségünk, típusra, normára, melyhez mérhesse magát idegen kísértések órájában a jószándékú magyar. Ezt a szükségletet ma mindenki érzi — hogysisne érezné, mikor divattá vált egymás fejéhez vágni: te nem vagy magyar, hanem én vagyok magyar — annyira, hogy az egyes emberek fejében bizonyára van is ilyen magyar típuskép, mely azonban Prohászkaétól éppúgy különbözik, mint a még ezután elvonatkoztatandó igazítól. Most ne beszéljünk a politikusok körében alkalmazni szokott magyar jellemkép-patronról, melynek az az előnye is megvan, hogy előhaladást, s egyéb anyagi javakat is hozhat hűséges és hangos hangoztatójának, sem azon elandalító jellemképekről, melyeket Jókai, Mikszáth anekdotáiból vagy a cigányzenéből és a „magyaros dalkultúrából“ szokás kipárlatni. De tudósainkat és íróinkat is napról-napra izgatja ez a kérdés, mindenkit a maga körében, távol a téma általános megoldásától. Csak az utóbbi hetek néhány nyilatkozatát hozom fel. Farkas Zoltán (Nyugat, 1938 március) egy „legmagyarabbnak“, tartott festő elhúnytakor megmagyarázza, hogy a vidéki magyar élet mint téma és annak derűs, jóízű megfestése még egyáltalában nem kritériuma a magyarságnak; Horváth Henrik most megjelent nagy művében¹ a magyar gótikában „erősen racionális, metafizikától mentes szellem“ alkotását látja, mely a német gótika helyett a „klasszikus déli formafelfogással“ volt rokonságban. Már mód-szeri kérdéseket is feszeget, szintén a művészettörténetből kiindulva Hoffmann Edit (Archaeologiai Értesítő, 1937. 3. laptól): tiltakozik az ellen, hogy hazai Dürer-másolatoknak az eredetiektől való eltéréseiből a magyar művészet és lelkület jellemvonásaira következtessenek s általánosságban azt hiszi, hogy alacsonyabb művészi technikával vagy

¹ Budapest művészeti emlékei, Gerevich Tibor, Magyarország művészeti emlékei, II. kötete 1938. 32. 1.

tehetséggel bíró egyének alkotásait nem lehet a nemzeti típus megállapításánál felhasználni. „A németiség reprezentáns mesterével szemben, igazán ezt a senkit tekintjük a magyar művészet és a magyar lelküiét képviselőjének?” kérdi egy kontár alkotással kapcsolatban. Nem hiszi, hogy egy kis vidéki festőműhely tulajdonosa vagy tagja lényeges javításokat tudjon eszközölni oly ritka lángelme munkáján, mint Dürer, holott, szerintem, a „magyar lelküiét” megállapításánál mellékes a művészeti kiválóság és csak természetes, hogy egy Dürer-kép mikénti másolásából, művészeti szempontból akár elrontásából is következtetni lehet a másoló és általa a magyarság lelkületére. Amily apodiktikusan mondja ki szerző elveit, annyira járatlan a magyar jellem problematikájában; a józanságban fantáziahiányt akar látni, s mindegyre a nagyok, Balassa, Petőfi, Vörösmarty, Széchenyi stb. gondolkodásából próbál a magyar jellemre következtetni, egészen megfélekedve az ősi népkultúra régi és mai termékeiről. Át nem gondolt elvi megjegyzések csak zavarják a kérdés megismerését, s hasznosabb pl. Réti István eljárása (Magyar Művészet, 1938 márc.), aki három jellegzetesen magyar, de egymástól gyökeresen eltérő festőt, Szinyei-Mersét, Ferenczyt és Thormát jellemezve, nem bocsátkozik abba a kérdésbe, melyik hát az igazi magyar. A típuskérdés és módszer nehézségeivel tisztában van Cs. Szabó László, aki legutóbb olaszok számára rajzolta meg a „magyar ember arcképét” (Nyugat, id. h.), jól tudva, hogy a típus időben, s ezenfelül szellemi, gazdasági, társadalmi és erkölcsi formák közt is változik, arcképe tehát csak kísérlet lehet, melyben nézetem szerint a „puszta emlékei”, a nomád jellemvonások túlsók helyet foglalnak el.

Mindezen példák nem csak azt bizonyítják, hogy a kérdés jóformán minden gondolkodó magyart foglalkoztat, hanem azt is, hogy átfogó, módszeres vizsgálat nélkül körben fogunk forogni és csak személyes, szubjektív eredményekhez jutunk. A magyar embertípust csak végtelen sok adatból lehet összeállítani, s ennél a munkánál elengedhetetlen a történeti és népi magyar élettel foglalkozó tudományok együttműködése. Ez pedig, miután nehéz helyzetünk sürgőssé és sietőssé teszi a feladat megoldását, nem kiterjedt előmunkálatokkal, hanem csak olyképp lesz lehető, ha az egyes tudományágak vezető egyéniségei szánják el magukat, pozitívista természetű jogos aggályaik háttérbe szorításával, erre a szintetikus munkára, akik már évtizedek folyamán megismerték anyagukat és gondolkodtak a magyar jellemképen. Ilyenek, csak példaképpen, a magyar zenét illetőleg Kodály Zoltán, az irodalomtörténetben Horváth János, a művészettörténetben Gerevich Tibor; ők mindnyájan egyképpen tisztában vannak a népi és történeti, másként a mély- és magaskultúra jelenségeivel, s így meg tudják alkotni e kettőnek szintéziséből azt az idők és korok, osztályok és egyének feletti, s egyúttal mindezek lényeges tartalmát magában foglaló magyar típust, mely ezerestendőn át időt, viharokat, elhanyaglásokat önmaga megújulásával mindenkor legyőzött és ha győzedelmeskedik a mai nehéz helyzeten, ez nem utolsó győzelme lesz.

SZEKFI GYULA